ԴԻՎԱՆ ՀԱՅ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

VII

ՏՊԱԳՐՎՈՒՄ Է ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ
ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԹԵՄԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴ
ԽԱԺԱԿ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՊԱՐՍԱՄՅԱՆԻ
ԵՎ
«ՋԳՈՆ ԵՊՍ. ՏԵՐ-ՀԱԿՈԲՅԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ»
ՀՈՎԱՆԱՎՈՐՈՒԹՅԱՄԲ

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

СВОД АРМЯНСКИХ НАДПИСЕЙ

ВЫПУСК
VII

УКРАИНА
МОЛДОВА

СОСТАВИЛ
Г.М. ГРИГОРЯН

CORPUS INSCRIPTIONUM ARMENICARUM

LIBER
VII

UKRAINA
MOLDOVA

ИЗДАТЕЛЬСТВО "ГИТУТЮН" НАН РА
ЕРЕВАН 1996

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԴԻՎԱՆ ՀԱՅ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

ՊՐԱԿ

VII

ՈՒԿՐԱԻՆԱ ՄՈԼԴՈՎԱ

ԿԱԶՄԵՑ
Գ.Մ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

A III 6706
003.071 (479.25)

ՀՀ ԳԱԱ «ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1996

ԳԴՄ 63.4(2Ուկ)+63.4(2Մ)
Դ 520

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿՈԼԵԳԻԱ

Բ.Ն. Առաքելյան, Գ.Մ. Գրիգորյան, Գ.Հ. Կարախանյան, Պ.Մ. Մուրադյան

Պրակի խմբագիր՝ Պատմ. գիտ. դոկտոր Վ.Ռ. Գրիգորյան

Դիվան հայ վիմագրության. Հայաստանի ԳԱԱ Հնագիտ. և ազգագր. ին-տ:

Խմբ. կոլեգիա Բ.Ն. Առաքելյան և ուրիշ. -Եր.: Հայաստանի ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ.1996

Պր.7. Ուկրաինա Մոլդովա- /Կազմ. Գ.Մ. Գրիգորյան, Խմբ. Վ.Ռ. Գրիգորյան

Դ 520 Դիվան հայ վիմագրության. /ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտ. և ազգագր. ին-տ [Խմբ. կոլեգիա Բ.Ն. Առաքելյան և ուրիշ.] -Եր.. ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1996

Հրատ. է 1996թ.

Պր. VII. Ուկրաինա, Մոլդովա- /Կազմ. Գ.Մ. Գրիգորյան. - 1996. -404 էջ

Պրակում ամփոփված են այժմյան Ուկրաինայի և Մոլդովայի տարածքներում գոյություն ունեցած հայկական նախկին գաղթօջախների հայերեն, ռուսերեն, լեհերեն, յատիներեն և մասամբ՝ մոլդովերեն ու հայատառ ղփչաղերեն վիմագրությունները, որոնք հավաստի տեղեկություններ են պարունակում այդ վայրերում ապրած հայ ազգաբնակչության քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական, կրթամշակութային կյանքի վերաբերյալ: Իրրև սկզբնաղբյուրներ, պատմագիտական յարևոր արժեք են ներկայացնում հատկապես Կիևի, Ղրիմի, Լվովի, Տեռնոպոլի, Սմելնիցկու, Իվանո-Ֆրանկովսկի, Չեռնովցիի, Օդեսայի մարզերի, ինչպես նաև Մոլդովայի Քիշնև, Գրիգորիոպոլ, Օրգեև, Բելցի և այլ բնակավայրերի վիմական արձանագրությունները, որոնց մեծ մասը գիտական շրջանառության մեջ է դրվում առաջին անգամ:

Գիրքը նախատեսվում է հայագիտական խնդիրներով և ԱՊՀ ժողովուրդների պատմական անցյալի կապերով զբաղվող մասնագետների համար:

Դ 0505000000
703(02) - 96

ԳԴՄ 63.4(2Ուկ)+63.4(2Մ)

ISBN 5-8080-0144-7

© ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 1996

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Եվրոպայի հայկական գաղթավայրերի վիմական արձանագրությունների հավաքչական աշխատանքներով և ուսումնասիրությամբ ստարբեր ժամանակներում զբաղվել են մի շարք գիտնականներ: Առաջին երախտավորներից հատկապես պետք է նշել Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ Մինաս Բժշկյանին, որն իր «Ճանապարհորդութիւն ի Լեհաստան» մեծարժեք աշխատության մեջ զետեղել է իր իսկ ընդօրինակած բազմաթիվ վիմագրություններ, որոնցից շատերն այժմ գոյություն չունեն և հայագիտության անդաստանն են մտել նրա վերծանությունների շնորհիվ[1]:

Ուկրաինայի և Մոլդովայի հայերեն արձանագրությունների ընտիր նմուշներ կան Ցովհ. Տէր-Աբրահամյանի[2] Խ. Ստեփանեի[3], Ք.Քուշներյանի[4], Գ.Այվազովսկու[5], Ք.Քուչուկ-Ցովհաննիսյանի[6] Ղ.Ալիշանի[7], Լ. Մելիքսեթ-Բեկի[8] և այլոց աշխատություններում:

Լեհաստանի՝ Հայաստանի ու հայերի մասին եղած այլալեզու վիմագրությունները բնագրով և թարգմանաբար լույս են ընծայել լեհահայ մեծանուն պատմաբան Սադոկ Բաբոնչը[9], Կայտան Կայտանովիչը[10], և ուրիշներ: Հայ գաղթավայրերի պատմաճարտարապետական ժառանգությունն ուսումնասիրելու բնագավառում լուրջ աշխատանք է ծավալել հայ մշակույթի հմուտ գիտակ Ա.Լ.Ցակոբսոնը[11].)

Տարբեր ժամանակներում հայկական եւ հայերի մասին այլալեզու արձանագրությունները ուսումնասիրության նյութ են դարձրել Գ. Գալեմքեարյանը[12], Ն. Մառը[13], Ի. Բաբկովը[14], Ի. Ս.-

---

1 Մինաս Բժշկյան. Ճանապարհորդութիւն ի Լեհաստան եւ յայլ կողմանս րնակեալս ի հայկազաց աերելոց ի նախնեաց Անի քաղաքին. շարադրեալ հանդերձ զանազան բանասիրական տեղեկութեամբք. Վենետիկ, 1830: Այսուհետև՝ Մ. Բժշկյան:

2 Ցովհաննէս Տէր-Աբրահամեան, Պատմութիւն Խրիմու հանդերձ աշխարհագրական և ուսումնական տեղեկութեամբք զնահանի եւ զայժմու րնակչաց ի Տարիոյ. մասն Բ, Թէոդոսիա, 1865: Այսուհետև՝ Հ.Տեր-Աբրահամյան:

3 Խորէն ծ.վ. Ստեփանէ, Ղրիմի Ս.Խաչ վանքը, ՍՊր, 1891: Այսուհետև՝ Խ. Ստեփանե:

4 Հ.Ք.Քուշներեան, Պատմութիւն գաղթականութեան Խրիմու Հայոց, Վենետիկ, 1895: Այսուհետև՝ Ք.Քուշներյան:

5 Г. Айвазовский, Армянские надписи, находящиеся на юге Росии. „Записки Одесского общества истории и древностей„ т.У , 1867, с. 223-233 далее-ЗООИД.

6 Х.Кучук-Иоаннесов, Стариниые армянские надписи и старнинные рукописи в предеях юго-западной Руси и в Крыму, М.,1892. Далее-Кучук-Иоаннесов.

7 Ղևոնդ Ալիշան. Կամենից: Տարեգիրք հայոց Լեհաստանի և Ռումինիոյ հաւաստչեայ յաւելուածովք, Վենետիկ, 1896: Այսուհետև՝ Կամենից:

8 Л.Меликсет-Беков, Армянскне древности в Аккермане /в Бессарабии), Тифлис, 1911, ои жв. Старнинные армянские надписи в музее Общества истории древностей в Одессе, Тифлис, 1912. ои же. Из материалов для истории армян на юге Росии, ЗООИД, т. 29, Одесса, 1911, Тифлис, 1914.

9 Sadok Bara,cz, Zywoty Slawnych ormian w Polzce, Lwow, 1856, նույնի՝ Rus dziejow ormianskich, Tarnopol, 1869.

10 Х. Д[оmі n ік] Kajetanowicz, Катедра ормі a nска, отоцзание, (Przewodnik), Lwow, 1926.

11 А.Л. Якобсон, Армянская средневековая архитектура в Крыму. „Византийский временник„ 1956, N.8, с. 166-191. Он же: Армянские историко- архитектурные памятиики Крыма /рукопись/.

12 Գ. Գ(ալեմքեարեան), Լեհահայոց քանի մը հայ արձանագրութիւնները. «Հանդէս ամսօրեայ». 1897, հունվար, էջ 19-21

13 Н.Я. Марр, Заметки о двух армянских надписях, иайденных в Херсонесе. Отдельный оттиск из „Известий императорскои археологической комиссии„ N.9

14 Очерки исторической и культурной географии Крыма. II. (К вопросу о времени появаления армян в Тавриде). Древнеармянская надпись феодосиского музея. „ Известия государственного географического общества„ т.71, 1939. Далее: И.И. Бабков.

դուլլինը[15], Հ. Անասյանը[16]:

1960-ական թվականների վերջերին Հայաստանի Գիտությունների ազգային ակադեմիայի հնագիտության եւ ազգագրության ինստիտուտի գիտական խորհուրդը որոշում ընդունեց կազմակերպել վիմագրական արշավախումբ Խորհրդային Միության սահմաններում հայկական գաղթօջախների հայերեն ու այլ լեզուներով եղած վիմագրերը հավաքելու և գիտական հիմունքներով սպագրության պատրաստելու նպատակով:

Հարմար գտնվեց սկզբնապես ուսումնասիրել Խորհրդային Միության հարավարևմտյան շրջանները, այսինքն՝ Ուկրաինայի և Մոլդովայի հանրապետությունները, որոնց հայերեն արձանագրությունների մի փոքր մասը գիտակից աշխարհին էր մատուցվել դեռևս անցյալ դարի 30-ական թվականներին:

Նկատի ունենալով այն պարագան, որ արդի շինարարական աշխատանքների վիթխարի ծավալի պատճառով արագորեն կործանվում և ոչնչանում են, մասնավորապես, կոթողային հուշարձանները, արշավախումբը ձեռնամուխ եղավ հավաքելու նաև ընտրազույն շրջանի առավել կարևոր վիմագրերը՝ հայերեն, ռուսերեն, լեհերեն, յատիներեն և, մասամբ, հայատառ ղփչաղերեն լեզուներով:

Ներկա պրակում զետեղել ենք հիշյալ հանրապետությունների թանգարաններում պահպանվող հայկական ցուցանմուշների մակագրությունները ևս:

Հավաքչական աշխատանքներ ծավալվեցին Ղրիմի, Օդեսայի, Խմելնիցկու, Չերնովցիի, Տեռնոպոլի, Լվովի, Իվանո-Ֆրանկովսկի մարզերում և Մոլդովայի սր շարք րնակավայրերում:

Վիմագրական արշավախմրի կազմում ընդգրկվել են Ուկրաինայի ԳԱ հնագիտության ինստիտուտի ավագ գիտական աշխատող, պատմական գիտությունների դոկտոր Ս.Ա. Վիտոցկին, պատմական գիտությունների թեկնածուներ Ն.Կ.Կրիվոնոսը, Ա.Ա.Մանուչարյանը, վիմագրագետ- պատմարան Ս.Տ.Սաղումյանը, լուսանկարիչներ Ա.Ա.Վրույրը, Պ.Գորուն և Վ. Բոյկոն:

Արշավախմրին իրենց խորհուրդներով աջակցել են Հայաստանի ԳԱԱ ակադեմիկոսներ Լ.Ս.Խաչիկյանը, Բ.Ն. Առաքելյանը, Վ.Բ. Բարխուդարյանը, Վ.Ա. Միքայելյանը, պատմական գիտությունների դոկտոր Վ.Ռ. Գրիգորյանը, արվեստագիտության թեկնածու Է.Մ.Կորխմազյանը: Շրջագայության ժամանակ առանձին տեղերում հավաքչական աշխատանքներին նպաստել են Հով.Հ. Այվազովսկու անվան պատկերասրահի տնօրեն Դ.Գ. Տրուշինը, գեղանկարիչ Ս.Ի. Մալիշևը, Թեոդոսիայի երկրագիտական թանգարանի տնօրեն Ե.Ա. Կատյուշինը, աշխատակիցներ Ի.Կ. Պանտելեևը, Ա.Ն. Գավրիլովան, Ի.Պ Պրիխոդկոն, Ե.Ա. Այրարինան, Ա.Տ. Չաուշյանը, ուկրաինացի վերականգնող ճարտարապետներ Ա.Դ. Տյուպիչը, Ե.Մ. Պլամենիցկայան, Կամենեց-Պոդոլսկ քաղաքի երկրագիտական թանգարանի տնօրեն Գ.Ն. Խոտյունը և ուրիշներ: Մոլդովայի սահմաններում շրջագայելիս արշավախմրին օգնել են նաև Պատմական հուշարձանների պահպանման Մոլդովական ընկերության նախագահի տեղակալ Գ.Դ. Ռեմենկոն, ճարտարապետության դոկտոր- պրոֆեսոր Ա.Խ. Թորամանյանը, բնիկ գրիգորիոպոլցի հայուհի Ալ.Գ. Խորասանյանը (Գոլուրինսկայան), Օրգեևի պատմաերկրագիտական թանգարանի տնօրեն Տ.Խ. Բրաչկոն և ուրիշներ, որոնց հայտնում ենք մեր խորին շնորհակալությունը:

Պրակի գրչագրական աշխատանքները կատարել են գեղանկարիչներ Ն.Հ. Խանզադյանը, Լ.Ս. Ավագյանը և գիտական աշխատակից Հ.Ա. Մելքոնյանը:

Գ. Մ. Գրիգորյան

---

15 И. Абдуллин, Армяно-кипчакская эпиграфика. „Тезисы докладов итоговой научной сессии за 1972 г., Казань, 1973, с. 48-52.

16 Հ.Ս. Անասյան. Ստեփանոս Սալմաստեցի. (Հատուածներ նոր ուսումնասիրութիւնից «Սիօն» ամսագրից, Երուսաղեմ, 1980-1981, էջ 1-23:

ОТ СОСТАВИТЕЛЯ

В VII выпуск "Свода армянских надписей" включено около 800 текстов, собранных с пределов бывших армянских колонии Украины и Молдовы.

При экспедиционно-полевых работах на местах автору настоящего труда содеиствовали и оказывали необходимую помощь ученые-специалисты, сотрудники музеев и отдельные граждане, искренне ценившие культурное наследство армянского народа.

Предки наши, где бы они не находились, отличались своим мирным трудом, содействовали процветанию их края, кровью защищали свою родину от иноземных завоевателей...

Обо всем этом повествуют помещенные в настоящем "Своде" армянские лапидарные надписи и иноязычные тексты об Армении и армянах.

Пользуясь приятным событием выхода в свет сей книги, хочу искренне поблагодарить спонсоров и тех, которые стали опорой процветания арменистики. Приношу свою признательность руководству Киевского Софийского собора- В. Н. Ачкасовой, И. Ф. Тоцкой, Э. Г. Арустамян (Музей Киево-Печерской Лавры), ныне покоиному доктору наук, эпиграфисту С. А. Высоцкому, архитекторам-реставраторам Е. М. Пламинецкой и А. Д. Тюпичу (г. Киев), замечательным специалистам по армянским колониям Н. К. Кривонос, Я. Р. Дашкевичу (г. Львов), Г. Н. Хотюну (г. Каменец-Подольский), Е. А. Катюшину, Г. А. Кульясовои, бывшему директору Картинной Галереи им. И. К. Айвазовского Д. Г. Трушину (г. Феодосия), научному сотруднику Симферопольского краеаедческого музея В. К. Гарагуле, директору Оргеевского краеведческого музея Т. Х. Брачко, сестрам Хорасанян (Молдова) и многим моим друзьям.

В 1971 г. в городе Феодосия, в залах армянской церкви Сурб Саргис был открыт филиал городского краеведческого музея -лапидарии, где были помещены в основном памятники армянского зодчества- искусные хачкары, нагробные камни, мраморные плиты с надписями XIV-XIX веков. Переводы всех надписей с древнеармянских оригиналов на русскиий язык были оделаны безвозмездно автором настоящей работы. Феодосийскии лапидарий стал ценнейшим культурным очагом города. Ряд надписей повествует о великих деяниях мариниста И. К. Айвазовского. Одна из них гласит:

"Сей храм Сурб Саргиса (Св. Сергия) возобновлен из руин благодаря Вожию в 1888 году увещанием и старанием архимандрита Хорэна Степанэ, чему содеиствовали армянин, профессор художеств Ованнес Айвазовский, подаривший великолепные картины, и благочестивый армянский народ Феодосии".

Армянские надписи, как достоверные первоисточники, наглядно показывают исторические связи и вековую дружбу армянского, русского, украииского и молдавского народов. К большому сожалению, из-за отсутствия средств, книга выходит в свет только на армянском языке, но мы нвдеемся, что в скором будущем она будет издана также на русском, украинском и молдавском языках.

Г. М. ГРИГОРЯН

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Բաղրատունյաց թագավորության անկումից հետո, XI դարի երկրորդ կեսին, ֆիզիկական ընաջնջումից ղերծ մնալու ձգտումով Հայաստանից դեպի օտար երկրներ արտագաղթեցին հազարավոր հայ ընտանիքներ: Նրանց մի մասը մեկնեց Կիլիկիա, իսկ տասնյակ հազարանոց մի խումբ, զանազան ճանապարհներով զրկանքներ կրելով, նախ՝ ապաստանեց Վոլգա գետի ստորին ջրաբաշխում, Աստրախանում, ապա՝ հաստատվեց Մեծ Բուլղարում, Ազաարայում, Կազանում և այլուր:

1299թ., այլևս չդիմանալով թաթարական հալածանքներին՝ հայերը պատվիրակություն ուղարկեցին Ղրիմում հաստատված ջենովական իշխանությունների մոտ և խնդրեցին՝ իրավունք տալ բնակվելու թերակղզու հարավարևելյան ափերին[1]: Չնայած թաթարական իշխանությունների դիմադրությանը, նրանց հաջողվեց 1330թ. հասնել Ղրիմ, ուր արդէն տեղակայվել էին Տրապիզոնի վրայով եկած կիլիկեցի շատ հայեր:

Անդրադառնալով Ղրիմի տարածքում հայերի բնակության ժամանակաշրջանի խնդիրներին, ակադեմիկոս Լ.Ախէյկյանը «Հայերը հին Մոսկվայում և Մոսկվա տանող ճանապարհների վրա» մեծարժեք ուսումնասիրության մեջ չի առարկում, որ Աարայ-Բաթուի (Նոր Աարայի) անկումից հետո հայ բնակչության մի մասը փոխադրվեց Ղրիմ և նոր շունչ հաղորդեց «այդ թերակղզու հայկական հին դաղթօջախներին»[2]: Սակայն նա հիմնադրուրկ է համարում Մարաիրոս Ղրիմեցու և այլոց վկայությունն այն մասին, թե իբր հայերը Ղրիմում հաստատվել են զենքի ուժով, թաթարների դեմ կռվելով: «Թաթարների դեմ հայերի զինված ընդհարումը 14-րդ դարի 30-ական թթ., դրում է ուսումնասիրողը,- բացառված է»[3]: Նա անընդունելի է համարում նաև այն վարկածը, ըստ որի Ազաարայում հաստատված հայերը («իշխանք և ազնիւք և հաստարակ ժողովուրդք») «զայման կազելով ջենովացիների հետ, կռվելով թաթարների դեմ, դալիս հասնում են Ղրիմ»[4]:

Ապացուցված իրողություն է, որ Ղրիմում հայերը հաստատվել են ջենովացիներից ու թաթարներից շատ ավելի վաղ: Այս կարծիքը բաժանում են Ֆ. Բրունը[5], Վ.Միքայելյանը[6], Խ.Փորքշեյանը[7] և ուրիշներ:

Ե. Շահազիզը ենթադրում է, որ հայերը մուտք են դործել Ղրիմ՝ դեռևս X դարում, սակայն թերակղզու հարավ-արևելյան ափերին զանգվածաբար հաստատվել են 1330-ական թվականներին[8]:

Պատմադիտական դրականության մեջ տարածված է այն վարկածը, ըստ որի ղրիմահայերը կամ նրանց մեծադույն մասը եկել են Անիից: Այս տեսակետին նոր մեկնարանություն է տալիս ա-

---

1 Ե. Շահազիզ. Նոր Նախիջևանը և Նոր Նախիջևանցիք. «Ազգագրական հանդէս», գիրք 7-8, Թիֆլիս, 1901, էջ 13:

2 Լ. Ս. Խաչիկյան, Հայերը Հին Մոսկվայում և Մոսկվա տանող ճանապարհների վրա», «Բանբեր Մատենադարանի», N 13, Երևան, 1980, էջ 15:

3 Նույն տեղում, էջ 26:

4 Լ.Ս. Խաչիկյան, Հայերը Հին Մոսկվայում..., էջ 26: Լ.Ս. Խաչիկյանը Ղրիմի հայոց գաղթօջախի պատմությունը ուսումնասիրում է չորս շրջափուլի (տե՛ս նույն տեղում, էջ 25):

5 Տե՛ս Ф.Брун Черноморье, ч. 11 , Одесса,1880, с.137.

6 Վ.Ա. Միքայելյան, Ղրիմի հայկական գաղութի պատմություն, Երևան, 1964 էջ 41-60:

7 Խ.Ա. Փորքշեյան, Ե՞րբ է կատարվել հայերի մուտքը Ղրիմ, ՊԲՀ. 1962, N.2, էջ 104-117:

8 Ե. Շահազիզ, նշվ. աշխ., էջ12-13:

կաղ. Լ.Ախաչիկյանը: Նա գրում է. «Հավաստացած ենք, որ, օրինակ, ղրիմահայերը իրենց շազկապել են Բագրատունյաց Հայաստանի մայրաքաղաք Անիի հետ ոչ միայն փառավոր անցյալով պճնվելու համար, այլև հենվելով պատմական հիմք ունեցող որոշ իրողության վրա, Անիի մեծահարուստ վաճառականներն էին առաջին հերթին (Արծնի, Կարսի, և հայկական այլ քաղաքների հետ միասին), որ գործարար կապեր հաստատեցին Ղրիմի ծովափնյա քաղաքների հետ, որոնցից շատերում սահմանեցին հենակետեր, պահեստներ, մշտական կայաններ, որոնք հետագայում գարձան կենսունակ գաղթօջախներ»[9]:

Ավանդություն է պահպանվել այն մասին, որ Անիի բնակիչները կառուցել են 1001 եկեղեցի[10]: Ինչպես կտեսնենք ստորև, նույն ավանդությունը, գրեթե առանց փոփոխման, պահպանվել է նաև ղրիմահայերի մոտ: Միայն այն փաստը, որ Կաֆա քաղաքում հայերը կառուցել են 45 եկեղեցիներ, իսկ դա սկզբնաղբյուրներով հավաստված իրողություն է, պետք է հավատալ նաև ղրիմահայերի՝ Անիից գաղթելու վարկածին:

Այսպես է առաջացել Անիում կառուցված 1001 եկեղեցու ավանդապատման ղրիմյան տարբերակը:

Ղրիմահայ քաղգործ վարպետներն իրենց կերտվածքներում ձգտում էին պահպանել ազգային ճարտարապետության և հատկապես քանդակագործության ինքնատիպ հորինվածքները: Հայաշունչ խաչքարերի հյուսկեն մանրաքանդակները, բուսական և երկրաչափական զարդամոտիվները, վիմական ընագրերի ոճական առանձնահատկությունները պահպանվել են ոչ միայն հայկական, այլև տեղական ժողովուրդների կոթողային կառույցների վրա: «Հայ վարպետներն իրենց արվեստով հարստացրին տեղական մշակույթը»[11]: Դրա վառ ապացույցն են թերակղզու տարածքում նրանց թողած հոյակապ հուշարձանները[12]: Հովհ. Տեր Աբրահամյանը[13], Խ.Քուչուկ- Հովհաննիսյանը[14], Ե.Շահազիզը և ուրիշներ, վկայակոչելով Թեոդոսիայի Ս. Աստված եկեղեցու խաչքարերից մեկի արձանագրությունը, որը Մ. Բժշկյանի կողմից թվագրվել է ՆՀԶ (1027)[15], կարծում են, թե հայ ազգաբնակչությունը Ղրիմում հաստատվել է հիշյալ թվականից շատ ավելի վաղ:

Մ.Բժշկյանի այս վարկածը հիմք է ընդունել նաև Վ. Ա. Միքայելյանը[16]: Երախտավոր գիտնական Մ.Բժշկյանի թվագրությունը ավյալ դեպքում սխալ վերծանության հետևանք է և ուղղվում է պրակիս N.31 արձանագրության նույնական ընդօրինակությամբ:

Մարմարակերա խաչքարի վրա կարդում ենք.

---

9 Լ.Ս. Խաչիկյան, Հայերը հին Մոսկվայում, էջ 28:

10 Այս վկայությունը պահպանվել է նաև վրաց աղբյուրներում (տե՛ս История и восхваление венценосцвв. Грузинскии текст перевел, предисловием и примечаниями снабдил действ. член АН ГССР, проф. К.С. Кекелидзе, Тбилиси, 1954, с. 20.

11 Е. Крикун, Архитектурные памятники Крыма, под редакцией О.И.Домбровского, Симферополь, изд. „Таврил„ 1977, с. 20-23.

12 Նույն տեղում, էջ 20:

13 Հովհ. Տեր-Աբրահամյան, էջ 170:

14 Кучук-Иоаннесов, Старнные армянские надписи..., с. 38.

15 Մ.Բժշկյան, էջ 347: Տե՛ս նաև՝ Փ.Երուն, նշվ. աշխ., էջ 139:

16 Վ.Ս. Միքայելյան, Ղրիմի հայկական գաղութի պատմություն, Երևան, 1964, նույնի՝ На Крымской земле, Ереван, 1974, с.12) տե՛ս նաև И.И. Бабков, նշվ. աշխ. էջ 1385:

ԲԱՐԷԽԱԻՍ Է ԽԱՋՍ ՄԿՐՏԻՉ ՍԱՐԿԱՒԱԳԻՆ, ՈՐ ԸՆԿՂՄԵՑԱՒ Ի ՄԷՋ ԾՈՎԻՆ Զ ԹՎ[Ա] [Կ] [Ա] ՆԻՆ ԼԸ ՍԿՍԵԱԼ ԱՄԻՆ[17]:

Մ. Բժշեյանը արձանագրության 3-րդ տողի Զ-ն (900-ը) չի նկատել և «ԹՎԱԿԱ.ՆԻՆ» բառի մերձին Ն-ն կարդացել է իբրև առանձին միավոր՝ ասանալով Ն (400)+Հ (70)+Զ (6) = ՆՀԶ (1027): Իրականում արձանագրությունը թվագրվում է ՋԼԶ, այսինքն՝ 936+551=1487 (Տե՛ս լուսանկարը): Ե. Շահազիզը նշում է, որ Նոր Նախիջևանում շարադրված ճեռագրերից մեկի հիշատակարանի վկայությամբ՝ ղրիմահայերը թերակղզու տարածքում կառուցում են «հարիւր հազար տուն և շատ զօրանում ու բազմանում են»[18]: Նրանք եղել են «հինդ հարիւր հազար հոգուց ոչ պակաս»[19], կառուցել են հազար վանք ու եկեղեցի[20], բազմաթիվ կրթամշակութային օջախներ: Հոգևոր պատուհասների այս քանակը թերես չափազանցություն է. սակայն անժխտելի է. որ ղրիմահայերը, իրոք, մեծապես նպաստել են այս տարածքի տնտեսական կյանքի և նյութական մշակույթի զարգացմանը: Ա. Լ. Յակորսոնը նկատում է. որ «... Անդրկովկասի ժողովուրդները. առաջին հերթին հայերը. մեծ ներդրում ունեն միջնադարյան Ղրիմի քաղաքային մշակույթի մեջ»[21]:

Ղրիմի տարածքում բացված հայկական կրթամշակութային օջախները զգալի դեր կատարեցին հայագիտության գործում: Դեռևս XIV դարում մեծ համբավ ունեին գրիչ Նաթերը, նրա որդիներ Սվեհիսը, Ստեփանոսը, Հովհաննեսը և Գրիգորը[22], շնորհաշատ Գրիգոր Սուքասանցը, Սիմեոնը և այլք[23]: Ս.Խաչ վանքի հովանու ներքո առաջացան նորանոր գրչօջախներ ու դպրոցներ: Ս.Խաչի մատենագիրներից էին Ստեփանոս Թոխաթցին, Օգսենար[24]: Նշանակալից դեր խաղաց Կաֆայից ոչ հեռու գտնվող ս. Անտոն վանքի դպրոցը, որի աներից էին գրիչներ Թադեոս (Ստավածատուր) Սրբահամենցը և Քրիստոսատուրը[25]:

Բուռն զարգացում ապրեց բանաստեղծական արվեստը: Հանգեպ եկան գրոգներ և տազատացներ Խաչատուր Կաֆայեցին (Խաստեկ Երեց, 1610-1686), Վարդան Կաֆայեցին (1615-1712), Վրթանես Կաֆայեցին (XVI դ.), Ստեփանոս Թոխաթցին (XVII դ.) Մարտիրոս Ղրիմեցին[26] և ուրիշները:

Հայ ազգարնակչության հիմնական զանգվածն ապրում էր Կաֆա (այժմ՝ Թեոդոսիա), Սուրխաթ (Սուրբ Խաչ, այժմ՝ Սաարի Կրիմ), Խազարաթ (կազարաթ, այժմ հիմնովին կործանված), Սուրոժ (այժմ՝ Սուդակ), Սդմեչիդ (այժմ՝ Սիմֆերոպոլ), Գեոզլև (Գեսզլևէ, այժմ՝ Եվպատորիա), Օր-

---

17 Հ.Ա. Օրբելին ՆՂԶ (1047)-ի փոխարեն ստաջարկել է ընթերցել ՌԶ (1557), որը նույնպես սխալ է (տե՛ս И.А. Орбели, Избранные труды, Ереван, 1963, с. 214, примеч. 1). Արձանագրության թվականը ճիշտ են վերծանել Ս.Տ. Սալումյանը և Ա.Մ. Ենգոյանը (տե՛ս Վիմագրական շտկումներ, «Լրարեր հասարակական գիտությունների» 1973, N.11 էջ 77.

18 Շահազիզ. նշվ. աշխ., էջ 17:

19 Նոյն տեղում:

20 Նոյն տեղում:

21 А.Л.Якобсон, Средневековый Крым,М.-Л., 1964, с. 116.

22 В.А.Микаелян, На Крымской земле, с.114-115.

23 Там же.

24 А.Н.Гаврилова. Хачкары из фондов феодосийского краеведческого музея. II Международный симпозиум по армянскому искусству, Ереван,1978, с. 4-5.

25 В.А. Микаелян, На Крымской земле, с. 118-125.

26 Ա.Ա. Մարտիրոսյան, Մարտիրոս Ղրիմեցի, Երևան, 1958:

բազար (Արմյանսկի Բազար, Արմյանսկ) քաղաքներում ու Թոփսի (Թոփլի, այժմ՝ Տոպոլեվկա), Բախչիսելի (այժմ՝ Բոգատոյե), Օրթասլանկ (այժմ՝ Զեմլյանիչնոյե), Սալա (այժմ՝ Գրուշևկա) և այլ գյուղերում: Հավասար տեզեկությունների համաձայն հայերը մեծ թիվ են կազմել Կաֆա, Սուրխաթ, և Սուրոժ քաղաքներում[27]: Ջենովական ապրյուրներում Ղրիմի հարավարևելյան հատվածը կոչվում էր Armenia Maritima - Ծովային Հայաստան[28]: Ուսումնասիրողներ Ե. Զեակինը և Ն. Պենչենկոն իտալական սկզբնապրյուրների հիման վրա եկել են այն եզրակացության, որ թերակղզու տնտեսական կարդացման մեջ «գլխավոր գերը Ղրիմում, ըստ երևույթին, կատարել է հայկական առևտրական բուրժուազիան»[29]:

Ղրիմահայ ազնվական դասն ամեն կերպ աշխատում էր կուլ չգնալ ջենովացիներին և պահպանել ներքին ինքնավարության իրավունքը: Այս առումով որոշակի գեր խաղացին Մուղալենք, Դարեջաններ, Աղամալենք և այլ ընտանիքները[30]: Հետագայում այստեղ մեծ համբավ ձեռք բերեցին Բագրատունյաց տոհմի շառավիղները: XVII դարի սկզբին, Շահ-Աբասի տեղահանությունների պատճառով հայրենիքից հեռացան և Ղրիմ տեղափոխվեցին Արևելյան Հայաստանի մանավորապես Ծղուկ, Գողթն և Ապուլիս գավառների, բամբիով ընտանիքներ: Քրիստոնյա ազդերի հախուռն հոսքը դեպի Տավրիկյան թերակղզի, բնականարար, սկսեց անհանգստացնել տեղի թաթարական իշխանություններին:

1448թ. Ղրիմի Հաջի-Գիրեյ խանը պատերազմեց ջենովացիների դեմ, սակայն չկարողացավ հազթել, քանի որ հայերը միարանել էին վերջիններիս և ուժգին դիմադրություն էին ցույց տալիս: Հաջի Գիրեյին հաջորդած Մենգլի-Գիրեյը օգնություն խնդրեց օսմանցիների Մուհամմեդ Բ Ֆաթիհ սուլթանից (1451-1481) և ծովակալ Կեաիկ- Ս.Հմամղ. փաշայի նավատորմիզով չախչախեց ջենովացիներին: Թուրքերի ձեռքն անցան Սուրոժի (Սուդակի) հզոր ամրոցը, Բալըկլավան, Կերչը և այլ քաղաքներ, սակայն Կաֆան, շնորհիվ Ֆրանկհիսար ե. Հայոց բերդ ամրոցների, մնաց անառիկ: Հետագայում ջենովացիները լքեցին.դիրքերը և դիմեցին փախուստի: Քաջարար կռվող հայերին Կեաիկ փաշան առաջարկեց հանձնվել: Անհավատար կռվում հերոսի մահով ընկան բազում հայորդիներ:

1475 թ. հունիսի 20-ին թուրքերը ներխուժեցին Կաֆա և սկսեցին կոտորածն ու թալանը[31]: Նույն բախտին արժանացան հայարնակ Սուրխաթ և Խազարաթ քաղաքները[32]: Անգթաբար ոչնչացվեցին կրթամշակութային օջախները, կործանվեց Ս.Խաչ վանքը՝ ղրիմահայոց գ.պրության

---

27 Լ.Ս.Խաչիկյան, Հայերը հին Մոսկվայում..., էջ 33-34: Հմմտ. Խ.Ա. Փորքշեյան, նշվ. աշխ. էջ 104-117: Տե՛ս նաև՝ Ф.Брун, նշվ.աշխ., էջ 140:

28 Լ.Ս. Խաչիկյանը նշում է, որ Ղրիմի արևելյան ծովափը կոչվել է նաև «Հոնաց աշխարհ»: Նա հակված է կարծելու, որ Անիի մեծահարուստ «Սմբատորենց Սույեմայի որդի Տիգրան Հոնենցը» այդ տոհմանունն է կրել «Հոնաց աշխարհի» հետ առնչվելու կապակցությամբ (Տե՛ս Լ.Ս. Խաչիկյան, Հայերը հին Մոսկվայում..., էջ 28, ծանոթ. 67, հմմտ. Դիվան հայ վիմագրության, ճ.I, Անի քաղաք և շրջակայք, կազմեց Հ.Ա. Օրբելի, Երևան, 1966, էջ 63..

29 տե՛ս ,,Исторические Записки,, 1938, Н. 3, с. 127

30 Ե.Շահազիզ.նշվ. աշխ., էջ 21, В.А. Микаелян, На Крымской земле, с. 54.

31 А.Л. Якобсон, նշվ. աշխ., էջ 108:

32 Հովհ. Տեր- Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 62-66: Տե՛ս նաև՝ Հ. Մանանդյան, Հր. Աճառյան, Հայոց նոր վկաները, էջ 685-686:

խոշոր կենտրոնը:

Թուրքերի տիրապետության շրջանում անհամեմատ ծանրացավ քրիստոնյա ժողովուրդների, մասնավորապես ղրիմահայերի, իրավաքաղաքական և սոցիալ-տնտեսական վիճակը[33]: Ստեղծված դաժան պայմանները պատճառ դարձան նոր արտագաղթերի՝ դեպի Ռուսաստան, Ուկրաինա, Լեհաստան, Մոլդովա և այլ երկրներ: Այս ժամանակաշրջանում արգելն ամայի դարձան էին առաջացել Լվովում, Կամենիցում[34], Ցաղկովեցում, Ստանիսլավում, Կուտիում, Մնյատինում, Բերեժանում, Տիմեննիցայում, Դորոգենկայում, Գալիչում, ինչպես նաև Զեռնովցիում, Քիշնեւում, Բելցիում, Օրգեեւում և այլուր: Ընդարձակվել էր Սպքրմտնի հայոց գաղթօջախը Դնեստր գետի ափին, համալրվում էր հայոց համայնքը Կիևում, որի հայ բնակիչների մասին ամուլդ տեղեկություններ են պահպանվել Կիև-Պեչորյան «Հարանց վարք»-ում[35]:

Հետագարձ հայացք գցելով մեր ժողովրդի դժալի մի հատվածի անցած տարաբախտ ուղուն, որոշակիորեն տեսնում ենք, թե ինչպես ուշ միջնադարի թոհուբոհում անգամ, ազգերի մերձեցման և ուծացման պայմաններում՝ Ռուսաստանի հաըավում մնացած ղրիմահայությունը երբեք չկորցրեց իր ազգային կերպարանքը, լեզուն և սեփական մշակույթը: Միայն Մաշտոցի անվան Մատենագարանում այժմ պահպանվում են շուրջ 300 հայկական ձեռագիր մատյաններ, որոնք գրվել և ընդօրինակվել են Ղրիմի քաղաքներում ու գյուղերում[36]:

Հասարակական-քաղաքական կյանքը Ղրիմում այլ ընթացք ստացավ XVIII դարում, երբ թերակղզին անցավ Ռուսաստանի տիրապետության ներքո: Հնարավորություն ստեղծվեց զարկ տալու արգյունարերությանը, երկրագործությանն ու առևտրին: Այս ոլորաններում առաջատար գերքեր գրավեցին Սահփանյանները, Օրերյանները, Քուշնարյանները, Սպենգիարյանները, Սեֆերյանները, Սերերըյակյանները, Բենգլիևները, Միրզայանները, Նալրանգյանները, Թոփալյանները: Գործարաններ հիմնեցին Մոմջյանները, Ռաֆայելյանները, Դևորգյանները, Սրապիոնյանները և այլք[37]:

Մ.Կյումյուշհանեցու և Մ. Բժշկյանի աշակերտ Դարրիել Սյվաղովսկու նախաձեռնությամբ և Նոր Նախիջևանի քաղաքագլուխ Հ.Խալիպյանի ծախսով 1858 թ. հոկտեմբերի 14-ին Թեոդոսիայում բացվեց Խալիպյան ուսումնարանը[38], որի եռահարկ շենքը (ճարտարապետ Ս. Սերգիսյան) ոչնչացավ երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ՝ ռմբակոծության պատճառով:

Ռուս ականավոր գրող, ազգագրագետ- ճանապարհորդ Սլ.Սֆանասև-Զուժրինսկին (1817-1875) իր «Ճամփորդական նոթերում» Թեոդոսիայի Խալիպյան ուսումնարանի մասին գրել է.

---

33 Հայոց նոր վկաները, էջ 329-331, Մ.Բժշկյան, էջ 342:

34 Ղ.Ալիշան, Կամենից, Վենետիկ, 1896, Վ.Ռ.Գրիգորյան, Կամենեց- Պոդոլսկի հայկական դատարանի արձանագրությունները, Երևան, 1963:

35 Л.М. Меликсет-Бек, Древняя Русь и Армения. ,,Сборник трудов Инстнтута языка АН Арм. ССР,, т. I, Ереван. 1946, с. 97-151. Г.М. Григорян, Армянские надписи Киевского собора св. Софни, ,,Вестник общ. наук АН Арм. ССР,, 1979, N 4, с. 85-93.

36 *Э.М. Корхмазян, о времени постройки армянскои церкви св. Ствфана в Феодосии. ,,Вестник общ. иаук АН Арм. ССР,, 1975, N. 2, с. 91.*

37 Վ.Ա. Միքայելյան, Ղրիմ. Հայ ժողովրդի պատմութիւն, հ. 6, Երևան, 1981, էջ 652-65: Նոյնի՝ Ղրիմի հայկական գաղութի պատմություն (1801-1917), Երևան, 1970, նույնի՝ На Крымской земле,. 179. Ղրիմահայոց տասնմություն. Երևան, 1989, էջ 278:

38 Տե՛ս Պատմություն Խալիպեանոս ուսումնարանիս ազգիս Հայոց (1858-1871), շարագրեալ ի Գարրիէլէ արքեպիսկոպոսէ Այվազեան, Տփխիս, 1880:)

«Բայց հնության փոշոտ մնացորդների փոխարեն ևս տեսա ավելի մխիթարով բաներ, հատկապես հայկական ուսումնարանին կից եզած աքանչելի տպարանը: Այս ածականը մի ընդունեցեք իբրե. թեթևակի շլացնող բառ. Թեոդոսիայի տպարանը իր կառուցվածքով, տառատեսակների առատությամբ և շքեղությամբ կարող է մրցել Օդեսայի ցանկացածդ տպարանի հետ: Ես տեսա առանձնատիպեը՝ երեք լեզուներով՝ ռուսերեն, ֆրանսերեն և հայերեն... Զեզ հայտնի է. որ Թեոդոսիան մեր նշանավոր Սյվազովսկու հայրենիքն է: Սյստեղ է տեղափոոխվել և տպրում նրա գիտական եզրայրը՝ Գարրիել վարդապետը, որը զեկավարում է Նախիջևան-Բեսարարիայի հայոց թեմը. մարգ, որ ունի բազմակողմանի գիտելիքներ և ամսագիր է հրատարակել Փարիզում: Նա է համոզել Նախիջեանցի մեծահարուստ վաճառական Խալիպյանին՝ Թեոդոսիայում հիմնագրելու ուսումնարան՝ գիմնազիայի ասաիճանով. և երբ արդեն հարցը վճռված էր, թուլլավություն խնդրեց հրատարակել... ամսագիրը հայերեն, ռուսերեն և ֆրանսերեն լեզուներով... Այստեղ սատցվում են ռուսերեն շուրջ քսան, նույնքան ֆրանսերեն և հայերեն տասը թերթեր ու ամսագրեր...»[39]:

Հետագայում մի շարք ուսումնարաններ ու գպրոցներ բացվեցին Սիմֆերոպոլ, Եվպատորիա և այլ քաղաքներում:

Ղրիմահայ գաղութի կյանքը վերելքներով ու վայրէջքներով գոյատեեց շուրջ յոթ գար: Ուկրաինայի և Մոլգովայի հայկական (և հայերի մասին այլաեկու) արձանագրություննները հիմնականում ունեն շինարարական_հիշատակագրային բնույթ: Նրանցում սուսյգ վկայություններ են պահպանվել հայորդիների կառուցած տաճարների, կրթամշակութային օջախների, ճանապարհների, ազբյուր_ջրանցքների, ինչպես նաե. տեղի ունեցած ողբերգական գեպքերի մասին:

Սիմֆերոպոլի Հայկական (զինվորական) գերեզմանոցի մի շարք հուշակոթողներ տեղացի հայերի ջանքերով կանգնեցված են զոհված հայ կամավորականների տճյունների վրա: Վիմագրերի համաճայն՝ նրանց մի մասը Շապին_Գարահիսարից են, որոնք իրենց կյանքը «աւանգել են» «ազատութեան գազափարի համար» «ի կամաւորութեան»:

Հայկական գաղութների արձանագրությունները լեզվաոճական տեսակետից ներկայացնում են խայտաբղետ պատկեր. կայուն և նորմավորված չէ ընագրերի շարահյուսությունը, փորագրված են ուղղագրական սխալներով, երբեմն անհարկի կիրառված են աւ երկհնչյունի՝ Օ-ի վերածվելու կանոնները (զաւակաց-զօակաց, շինեցաւ-շինեցօ և այլն): Զգալի թիվ են կազմում այլ լեզուներից կատարված փոխառությունները, որոնցում գերիշխում են թուրք-թաթարական և գիչեզական անձնանունները (Եօլ Մելիք, Խանի Պիքե, Խութլուշահ, Կուլաֆչա, Սովունչ Պուզա և այլն): Հասարակական-քաղաքական և մշակութային կյանքում տեղի ունեցած իրագարձություններն իրենց կնիքն են գրել Լեհատանի, Ուկրաինայի և Մոլգովայի Հայ ազգարնակչության վրա:

Եթե մինչև XVII գարը, այսինքն՝ մինչև կաթոլիկացումը, հայերը կրում էին իրենց ազգին բնորոշ անուն-ազգանուններ, ապա այդ ժամանակից ատաիճանարար ենթարկվելով ուծացման, սկսեցին իրենց ազգանուններին կամ անուններին կցել կո (քո) կամ սկի և կամ ովիչ վերջավորությունները (Խաչքո, Կրեսքո, Զայկովսկի, Ժուլինսկի, Թորոսովիչ, Թումանովիչ, Վարգերեսովիչ, Մանուկեվիչ և այլն):

---

39 А. Афанасьев-Чужбинский, Дорожные записки. См. Город двадцати пяти веков. Литературно-художествввнный сборник о Феодосии, Составил П.Дегтярев, издательство „Крым„ Симферополь, 1971, с. 61

Ցաւովեցում տպրող Ավագյան դերդաստանի ժառանդները սկսեցին կոչվել Ավագովիչ, տպա նաև Ավագովսկի, իսկ կոմսությունն ընդունելուց հետո՝ Վակովսկի[40]:

Շատերը դրվեցին ոչ հարազատ անուն-ազգանուններով՝ Ադոկ Բարոնչ, Կայտան Կայսանովիչ, Խրիստափոր կամ Նիկոլայ Բեռնատովիչ, Կարլ Մրկուլի, Ռոշքա, Ռոմաշքան, Հոսքա, Մարմարոշ և այլն:

Մոլդովահայերից ոմանք ընդունեցին կաինա, Բալիոզ, Նեդրուշ և այլ ազգանուններ: Ռուսական միջավայրում այս երևույթը տեղի էր ունենում թարգմանության կամ հարմարեցման սկզբունքով՝ Աստվածատուր-Բոդդան (Թեոդոր), Մկրտիչ-Նիկիտա, Կարապետ-Կարպ, Հովհաննես-Իվան, Լուսեզեն- Լուկիան և այլն: Անուն-ազգանունների՝ տեղական միջավայրին հարմարեցնելու իրողությունը առավել ցայտուն է նկատվում հայ խոշոր առևտրական դասի ներկայացուցիչների մոտ: Օրինակ՝ Գյուլնազար Օռուխենցը դարձել է Նազար Օրեխովիչ, Հովհաննեսի որդիներ Աթանաս ու Բարսեղը կոչվել են Աֆանասի և Վասիլի Իվանովներ, Պողոս Զեննենցը՝ Պավել Զինովև, Աստվածատուրի որդի Եղիան՝ Իլյա Բոդդանով[41]: Առանց ուղեկցող նյութերի, դժվար է կռահել, որ Ռուսաստանի խոշոր առևտրական կապիտալի ներկայացուցիչներ Իվան և Վասիլի Մակարովները, Դավիդ Գրիդորևը, Բոդդան Բոդդանովը, Աերդեյ Իվանովը, Մաքսիմ Ֆիլիպովը, Պետր Իվանովը ծագումով եղել են հայեր[42]: Մի շարք անձնանուններ սկսում են կիրառվել Թուրքերեն վերջավորություններով. Խալաճեանը դառնում է Խալաճօղլու, Արարեանը՝ Արարօղլու և այլն:

Լեհաստանում պարոն հայացած բառի փոխարեն լայնորեն գործածվում է բան (պան-պարոն, պոնի-տիկին) ձևը:

Արժանադրություններում հիշատակվում են ամենաարբեր ասպարեզներում գրազված անձինք. հոգևորականներ, առևտրականներ, պետական գործիչներ, զինվորականներ, կալվածատերեր, դիտության ու մշակույթի գործիչներ, ճարտարապետներ, նկարիչներ, ինչպես նաև արհեստագործներ՝ ջուլհակներ, ոսկերիչներ, հյուսներ, դերձակներ, դարբիններ, դինեզործներ և այլն:

Ներկա պրակում զետեղված է ավելի քան 700 արժանադրություն, որի կեսից ավելին հավաքված է Ղրիմի տարածքից (398 արժ.), ընդ որում՝ 306-ը թվագրված է (XIVդ.-19, XVդ.-56, XVIդ.-30, XVIIդ.-31, XVIIIդ.-48, XIXդ. -84, և XXդ. սկզբներից-38): Կիևից ընդօրինակվել է 36 արժանադրություն, որից 26-ը՝ թվագրված (XVIդ.-13, XVIIդ.- 7 XVIIIդ.-6), Լվովի մարզից՝ 102, որից 83 -ը թվագրված (XIIIդ.-1, XVդ.- 3, XVIդ.- 5, XVIIդ.- 29, XVIIIդ.-21, XIX դ.-16, XXդ.-6), Տեռնոպոլի մարզից՝ 5, որից 4-ը թվագրված (XVIIդ.- 3, XVIIIդ.-1), Իվանո-Ֆրանկովսկի մարզից՝ 21 (թվագրված են XVIII-XXդդ.), Խմելնիցկու մարզից՝ 20 (XV-XXդդ.) Բուկովինայից /Չեռնովցիից/՝ 5 (XIX -XXդդ.), Վիննիցայի մարզից՝ 2 (XIXդ.), Օդեսայի մարզից՝ 65 (XV-XXդդ.), Մոլդովայից՝ 109 (XVIII-XXդդ.):

Այն բնագրերը, որոնք ունեն միևնույն բովանդակությամբ ոուսերեն կամ այլալեզու տարբերակներ, մասնակի բացառությամբ, չեն մտցված ընդհանուր համարակալման մեջ. դրանք տրվում են եթահամարներով՝ անուն- ազգանունների փոփոխությունները ցույց տալու կամ

---

40 «Արարատ», 1902 մարտ-ապրիլ, էջ 290:

41 Լ.Ս. Խաչիկյան. Հայերը հին Մոսկվայում..., էջ 71:

42 Նույն տեղում, ծանոթ. 199:

լրացուցիչ աեղծկութիւնները քաղելու նպատակով: Օրինակ՝ հայերեն ընադրում Արգար է, ռուսերենում՝ Մակար, Մելքոնը՝ Եմելյան, Թորոսը՝ Տարաս, Դժխուհին՝ Նաասյա և այլն: Այն արձանագրութիւնները, որոնց մատենագիտութիւնը չի արված՝ հրատարակվում են առաջին անգամ կամ պարագապես մեզ ծանոթ չէ այդպիսիների հրապարակման փաստը:

Հետագայում մի շարք ուսումնարաններ ու գպրոցներ բացվեցին Սիմֆերոպոլ, Եվպատորիա և այլ քաղաքներում:

Ղրիմահայ գաղութի կյանքը վերելքներով ու վայրէջքներով գոյատեւեց շուրջ յոթ գար: Ուկրաինայի և Մոլդովայի հայկական (և հայերի մասին այլաղեղու) արձանագրութիւնները հիմնականում ունեն շինարարական-հիշատակագրային բնույթ: Նրանցում առույգ վկայութիւնները են պահպանվել հայորդիների կառուցած աաճարների, կրթամշակութային օջախների, ճանապարհների, աղբյուր-ջրանցքների, ինչպես նաև աեղի ունեցած ողբերգական գեպքերի մասին:

Սիմֆերոպոլի Հայկական (ղինվորական) գերեզմանոցի մի շարք հուշակոթողներ աեզացի հայերի ջանքերով կանգնեցված են գոհված հայ կամավորականների աճյունների վրա: Վիմագրերի համաձայն՝ նրանց մի մասը Շապին-Գարահիսարից են, որոնք իրենց կյանքը «աւանդել են» «ազատութեան գաղափարի համար» «ի կամաւորութեան»:

Ինաախառւաի վիմագրության բաժնում ապագրության է պատրաաավում հայ գագթավայրերի արձանագրութիւնների երկրորդ պրակը, ուր գեաեղված են լինելու Ռուսաաանի Դաշնության աարածքում եղած վիմագրերն ու թանգարանային իրերի մակագրութիւնները:

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ալիշան- Ղևոնդ Ալիշան. կամենից. Տարեգիրք Հայոց Լեհաստանի և Ռումինիոյ, հաւաստչեայ յաւելուածովք, Վենետիկ, 1896:

Բժշկյան- Մինաս Բժշկեան, Ճանապարհորդութիւն ի Լեհաստան և յայլ կողմանս բնակեալս ի Հայկազանց սերելոց ի նախնեաց Անի քաղաքին, շարագրեալ հանգերձ ղանաղան բանասիրական տեղեկութեամբ, Վենետիկ, 1830:

Ս.Թորամանյան- Ա.Խ.Թորամանյան, Մոլդավիայի հայկական պատմաճարտարապետական հուշարձանները, Երևան, 1986:

Սեւիանե- Խորէն ծայրագոյն վարդապետ Սեւիանէ, Ղրիմի Ս.Խաչ վանքը, ՍՊր, 1891:

Տեր-Սբրահամյան, Բ.- Յովհաննէս Տէր-Աբրահամեան, Պատմութիւն Երիմու հանգերձ աշխարհագրական և ուսումնական տեղեկութեամբք ղնախնի և ղայժմու բնակչաց ի Տաւրիոյ, մասն Բ, Թեոդոսիա, 1865:

«Լրարեր» - «Լրարեր Հայկական ԽՍՀ ԳԱ հասարակական գիտությունների»:

«ՊԲՀ» - «Հայկական ԽՍՀ ԳԱ Պատմարանասիրական հանգես»:

Григорян- Григорян Г.М., Новые данные об армянских эпиграфических надписях Северного Кавказа и Крыма, ИФЖ, 1970, N.3.

Григорян, АНК- Григорян Г.М., Армянские надписи Киевского собора св. Софии, ,,Вестник общественных наук АН Арм. ССР,, 1979, N.4.

Дашкевич, АОП - Я.Р. Дашкевич, Армянские общественные печати на Украине (XVI-XVII вв.), ,,Вестник Матенадарана,, 1971, N. XI.

Дашкевич, АЧП -Я.Р. Дашкевич, Армянские частные печати на Украйне (XIV-XVIII вв.), ,,Вестник Матенадарана,, 1980, N. XIII.

Из истории- А. Х. Тораманян, Из истории строительной деятельности армян в Молдавии, М., 1991

Кучук-Иоаннесов - Х. Кучук-Иоаннесов, Старинные армянские надписи и старинные рукописи в пределах юго-западной Руси и в Крыму, М., 1892.

Меликсет-Бек-Л.М.Меликсет-Беков, Армянские древности в Аккермане (в Бессарабии), Тифлис, 1911.

ՊԱՏՄԱՆԱԿԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐ

_ - Գծիկով բնագրի գծագրության մեջ նշանակված են համապատասխան քանակի եղծված գրերը.

... կետերով բնագրի գծագրության մեջ նշանակված են եղծված գրերը՝ անկախ նրանց քանակից.

⊓ փակագծով նշանակված են եղծված գրերի վերականգնումները.

⊔ փակագծով նշանակված են բնագրում փորագրողի բաց թողած գրերը կամ առանց հապավման նշանի սղումները (վերծանության մեջ).

[] _ փակագծով նշանակված են բնագրի մեջ եղած ավելորդ գրերը (վերծանության մեջ).

/ նշանով արվում է արձանագրության տողերի քանակը՝ վերծանության մեջ:

ԹԵՈԴՈՍԻԱ (ԿԱՖԱ)

Ղրիմահայոց հասարակական, անտեսական ու մշակութային խոշոր կենտրոնը եղել է Կաֆա (այժմ՝ Թեոդոսիա) քաղաքը[1], որն իրրև Արևելքի ու Արևմուտքի հանդուցակետ XIII-XV դդ. «մի շարք կողմերով առաջ էր անցել նույնիսկ Եվրոպայի ու Ասիայի կամուրջը համարվող Կոստանդնուպոլսից»[2]: Դեպի Եվրոպա առաքվող տրևելյան ապրանքների դերակշիռ մասն անցնում էր Կաֆայով, որտեղ դժալի դեր էին կատարում հայերը: Նրանք ընակվում էին Միհրդատ լեռան լանջերին, այժմյան «Կարանտինում» և նրա մերձակայքում: Պրոֆ. Վ.Ա. Միքայելյանը սկրնադրյուրներով պարզել է, որ դեռևս XIII դարի 60-ական թթ. Կաֆայում եղել է հայոց երեք եկեղեցի, մեկը՝ կործանված[3]: Ջենովական աղբյուրները վկայում են, որ XIV դարի սկզբներին հայ համայնքի եպիսկոպոսն այստեղ անց էր կացրել ջրմուղ[4]: Ջեռաղիր հիշատակարաններից մեկի վկայությամբ՝ 1305 թ. Ավետիք վարդապետ Կաֆայում կառուցում է Աերրորդության եկեղեցին, իսկ փոքր-ինչ հետո՝ քաղաքից ոչ հեռու, նաև վանք և Ա Աստվածածին անվամբ տաճարը[5]:

XIV դարի սկզբներին Կաֆայի լատին եպիսկոպոս Հերոնիմոսը Հռոմի պապ Հովհաննես 22-րդի հորդորանքով խռովություն սերմանեց քաղաքի համայնքի մեջ: Բաղմաթիվ խոսաումների դնով նրան հաջողվեց կաթոլիկ եկեղեցու հետևորդներ դարձնել Կաֆացի հայերի դժալի մի հատվածին: 1318 թ. Կաֆայի լուսին եպիսկոպոսը ջանքեր դործադրեց, որպեսզի հայ միաբարները (ունիթոռները) հիմնադրեին իրենց առանձին եպիսկոպոսությունը[6] հանձին Թադեոս եպիսկոպոսի: Փաստորեն ստեղծվեցին երկու հակամետ հոդևոր վիճակներ՝ ինքնուրույն եպիսկոպոսական աթոռներով ու կրթամշակութային օջախներով:

1439 թ. տվյալներով Կաֆան ուներ 70000 բնակիչ[7], որի մեկ երրորդը կազմում էին հայերը[8]: Կաֆայում թեև քաղաքական իշխանությունը դտնվում էր ջենովացիների ձեռքին, սակայն նրանց թիվը անհամեմատ փոքր էր. 1475 թ. տվյալներով՝ ջենովացիների քանակը չէր անցնում մեկ հազարից[9]:

Նկատի ունենալով թաթարական հորդաների տոպատակությունների անխուսափելի վտանդը, հայ աղդարնակչությունն այստեղ՝ Ջրանկհիսար ամրոցի մոտ, կառուցել էր նաև իր պաշտպա-

---

1 Տե՛ս И.А.Гольдшмитд, Кафа - генуэзская колония в Крыму в конце XIII-пол. XVвв. Автореф. дисс., М., 1952, с. 10.

2 Լ.Ս.Խաչիկյան. Հայերը հին Մոսկվայում.... էջ 22:

3 В.А. Микаелян. На Крымской земле, с.9, 15-16, 133-136, М.К.Старокадомская, Очерки по социально-экономической истории генуэзскои Каффы конца XIII-первои пол. XV вв., диссертация, М., 1950, с. 261.

4 Г. Айвазовский, Заметки о происхождении новороссиийских армян ЗООИД, N.VI, 1862, с. 552. Л.М. Меликсет-Беков. Старинные армянские надписи в музее общества истории и древностей в Одессе, Тифлис, 1912. с. 16.

5 В.А. Микаелян. На Крымскои земле, с. 8.

6 Там же, с. 65.

7 А.Л.Якобсон, Средневековыи Крым, с.109

8 В.А. Микаелян, На Крымской земле, с. 133-136. Э.М.Корхмазян, указ. раб., с. 99; ИТУАК. N.52, 1915, с. 168.

9 В.А. Микаелян, На Крымской земле, с. 21

նական ամրությունները (Հայոց բերդը), որոնց ավերակները պահպանվել և հասել են մինչև մեր օրերը[10]:

Գրավոր աղբյուրների համաձայն հայերը Կաֆայում կառուցել են 45 եկեղեցի, որոնցից 24-ը գործել են մինչև 1475 թվականը, այսինքն՝ մինչև թուրքերի ներխուժումը Ղրիմի թերակղզի[11]: Քանդչորս եկեղեցիների գոյությունը հավաստում է 1775 թ. Ղրիմ այցելած Պեյսոնելը[12]:

XVII դարի հեղինակ Բոպլանի հաղորդմամբ (նրա աշխատությունը Ուկրաինայի և Ղրիմի մասին առաջին անգամ լույս է տեսել 1650 թ.) Կաֆայում գործող եկեղեցիներից 33-ը պատկանում էին հայերին[13]: Դոմինիկյան Լմիգիո Դորտելի գր Ամկոլին, որ տասը տարի շարունակ աշխատել էր Կաֆայում իրրև պրեֆեկտ-ռատիկանապետ և լավ գիտեր հայերեն, հավաստում է քաղաքում 28 հայկական եկեղեցիների փաստը 1624 թվականին[14]: 1784 թ. Կաֆայի հատակագծում ներկայացված է հայոց առավել նշանավոր 7 եկեղեցիներ[15]:

Նոր Նախիջևանցի Մարտիրոս քահանան իր «Ժողովածու պատմագիրք» աշխատության մեջ (1787 թ.) անուն առ անուն հիշատակում է Կաֆայի հայոց 27 եկեղեցի.

Ս. Սարգիս, Հրեշտակապետաց, Ս. Նիկողոս, Ս. Հակոր, Ս. Խաչ, Ս.Լուսավորիչ, Ս. Հարություն, Ս. Գևորոս, Ս. Աստվածածին, Ս. Օգսենտ, Ս. Ս.Հարոն, Ս. Խունկ, Ս. Մինաս, Ս.Հովհաննես, Ս. Ստեփանոս, Ս. Համբարձում, Ս. Գևորգ («Քաշոտի»)[16]: Ս. Աննա, Ս. Թեոդորոս, Ս. Գևորգ, («Մյուսր»), Ս. Սիմեոն, Ս. Սիմեոն («Ներսինր»), Ս. Աստվածածին («Խոճինր»), Ս. Սոտաքել, Ս.Ուրբաթ, Ս. Երրորդություն, Ս. Աստվածածին («Կալինր»)[17]:

Ուսումնասիրելով Կաֆայի հայոց հոգևոր օջախների քանակի հարցը, Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անգամ Հ.Ա. Քուշներյանը պարզել է, որ այսօրեզ գոյություն ունեցած 45 եկեղեցիներից «մինչև անցյալ գարուն վերջերը գեռ. կանգուն մնացած էին քսանչորս եկեղեցիք», որոնցից 16-ը գանվել են քաղաքի պարսպապատերից դուրս[18]: Նա վկայակոչում է Ղրիմում գրված (Վարգան Կաֆայեցու) տեղագրական ընույթի պոեմներից մեկը, որտեղ հանվանե հիշա-

---

10 Նույն տեղում, էջ 28, 131-132:

11 Նույն տեղում:

12 Ch. Peysonel. De Traite sur le commerce de la Mer Noire, 1787. Տե՛ս П.Кеппен, Крымский сборник (о древностях южного берега Крыма и гор Таврических), СПб, 1837, с. 29

13 Боплан,Сочнненния, Описание Украины. Перевод с французского, 1832, с. 38.

14 А.Л.Якобсон, Армянская архитектура в Крыму (рукопись), с. 6. См. таюке: ЗООИД, т. 24, с.118-119

15 ЗООИД, т. VIII, 1872, табл. IV.

16 «Քաշոտը» XV-XVII դարերում Կաֆայի թաղամասերից մեկն էր (տե՛ս «Ժամանակագրութիւն Գրիգոր վարդապետի Կամախեցւոյ կամ Դարանաղցւոյ, հրատ. Մեսրոպ վարդ. Նշանեան. Երուսաղեմ. 1915. էջ 80): Նրա րնակիչները. հավանարար. եկել էին Ձերքեզիայից. որը հին աղբյուրներում կոչվում էր Կասոխ կամ Կոսոխ (մանրամասն տե՛ս Լ.Ս.Խաչիկյան. Հայերը հին Մոսկվայում.... էջ 39-40. նաև՝ Ս.Հակորյան. Մանր ժամանակագրություններ, հ. I, էջ 212, 217):

17 Հովհ. Տեր-Արրահամյան. էջ 69-70: Այս ձեռագիրը գտնվել է Թեոդոսիայի քահ. Մարտիրոս Տեր-Դավթյանի անձնական գրադարանում:

18 Հ.Ա. Քուշներյան. նշվ. աշխ.. էջ 141:

տակված են տյդ եկեղեցիները և նրանց մեծ մասի դտնվելու տուլդ վայրը[19]:

Քէֆէ, կասեն, մեծ քաղաք է[20]՝
Թաղաւորաց հաստատած է,
Քահանուչորս եկեղեցի է,
Քարերն ոսկեն սըրբատաշ է:
Քէֆէ քաղաք ծովահայեաց,
եկեղեցիքըն ղարդարած:
-Սուրբ Աննա բարձըր տեղ է,
Սատուածածին անոր քովն է.
Վարդապետաց աթաբան է.
Հաբաբճումն անկից վար է,
Սուրբ Թորոս բերդէն դուրս է,
Սուրբ Դևորդ ամենհաս է:
Հրեշտակապետ բերդէն ներս է՝
Սմենեցուն բարեխօս է:
Սուրբ Նիկողոս սարի վրայ է,
Սուրբ Ակոբ հայրապետ է,
Սուրբ Խուչն անկից վեր է՝
Փլիտոնէից մեծ նըշան է:
Սուրբ Սարդիս յոյժ մեծ ժամ է,
Մարաիրոս որդւովրն դինուոր է՝
եկեղեցեաց աթոռակալ է
Նախնեաց մերոց հաստատեալ է:
Սուրբ Լուսաւորիչ կաթողիկկ՝
Հաւատացելոց մեծ զարիսպ է,
Հայոց աղդի հայրապետ է,
Հերճուածողացըն վանիչ է.
Քէֆէ քաղաք ծովահայեաց՝
եկեղեցիքըն ղարդարած:
Սուրբ Յարութիւն բերդի քով է,
Քարէ խաչերն խիստ շատ է,
Տասը տեղան շըրջատատ է,
Մէկ քան դմէկն զայժաու է:

Սուրբ Սատուածածին նոր ժամ է,
Զորեք կողմը Հայոց տուն է՝
Հաւատացելոց մեղ յոյս է,
Դատաստանին բարեխօս է:
Սուրբ Անաոն վոքրիկ ժամ է,
Սուրբ Նիկողոս տեղըն տիւղ է,
Սուրբ Սիմէոն բերդէն դուրս է՝
Մէջի նահատակն երկուս է:
Քէֆէ քաղաք ծովահայեաց,
եկեղեցիքըն ղարդարած:
Սուրբ Քառասունք ոննըման է,
կաթուղիկէն իսանէ խան է,
վերնատունն բարձրըման է,
Երկոտասան առաքեան է:
Սուրբ կարապետ տեղըն ճոր է,
Քովըն, կասեն մեծ ջըրհոր է.
Սուրբ Մերկիանոս տեղըն սար է՝
Քաջամարտ դինուոր է:
Սուրբ Օվանես պատրն ցած է,
Զորեք կողմը պարըսպած է:
Սուրբ Օդսէնտ մեծ բըժիշկ է,
Սուրբ Օհաննէս տեղրն ճոր է,
կաթուղիկէն յոյժ յարմար է:
Սուրբ Ստեփաննոս վրկայ նախ է.-
Սա մէկ վոքրիկ մատուռ է.
Սուրբ Մինաան է ղօրաւոր.
Նորաշէն դեղեցիկ տաճար է,
Մէջըն կայ չորեսին կամար,
Ուխտավոր երթայ անհամար.
Քէֆէ քաղաք ծովահայեաց
եկեղեցիքըն ղարդարած»[21]:

---

19 Մատենադարանի N.2939 ձեռագրի 471 թերթում հիշատակվում են Ղրիմի հայոց 19 եկեղեցիներ, որոնք թուրքական սուլթանին վճարել են հարկ (տե՛ս В.А. Микаелян, На Крымской земле. с. 58, 122).

20 Տրվում է կնտադրական ուղղումներով:

21 Հ.Ռ. Հուշներյան. նշվ. աշխ., էջ 139-141: Համմտ. Մ. Բժշկյան, էջ 344. Г.М.Григорян, Новые данные об армянских эпиграфнческих надписях Крыма и Северного Кавказа. «Պատմա-բանասիրական հանդես». 1970. N.3, էջ 297-301.

Թեոդոսիայի փոքրածավալ կոթողներից շատերն իրենց տեղում չեն: Դրանց մի մասը ղրիմահայերը վերագաղթելու ընթացքում րերել են Նոր Նախիջևան, ապա նաև Երևան (գտնվում են Հայաստանի պատմության պետական թանգարանում), մի քանիսը տարվել են Սանկտ-Պետերբուրգ՝ պետական էրմիտաժ[22], իսկ երեքը՝ Թեոդոսիայի նախկին գլխավոր ճարտարապետ Յու. Ֆ. Կոլոմիչևակու վկայությամբ՝ Հայրենական պատերազմի ժամանակ ուղարկվել են Գերմանիա[23]:

Այժմ ավելի քան հարյուր խաչքար գտնվում է քաղաքի երկրագիտական թանգարանում և Ս. Սարգիս, Ս.Հրեշտակապետաց եկեղեցիների պատերին: Կորածների թիվը մեզ անհայտ է: Մ. Բժշկյանի օրոք հնագիտական արժեք ներկայացնող նմուշներ, ընդ որում մարմարակերտ խաչքարեր, կուտակված են եղել Թաթարական մի մզկիթում[24]: Արդյո՞ք գրանք հետագայում տարվել են երկրագիտական թանգարան,- մեզ տուժդ հայտնի չէ: Բացի շինարարական լուծանդակությունից մի շարք վիմագրված կոթողներից, որոնցում նշվում է հուշարձանի անունը, մնացածների տեղը այժմ պարզել հնարավոր չէ, ուստի գրանք պրակում արվում են 1968 թվականի տեղադրության համաձայն, քանզի վերծանվել են այդ ժամանակ, այսինքն՝ մինչև Թեոդոսիայի քարեղարանի հիմնադրումը:

ԵՐԿՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ

Թանգարանի բակում.

1. Խաչքար, սպիտակավուն կրաքարից. ստորին խաչթեւի տակ՝ 4 տող.

ԿԱՆԿՆԵՑԱԻ ՄԲ ՆՇԱՆՍ/ Ի ԲԱՐԵԽԱԻՍՈԻԹԻ[ԻՆ] ԽԱՉ/ԵՐԵՍԻՆ ԵՒ ԻՒՐ ՈՐԴՈՑՆ/ ՅԱԿՈԲՇ[ԱՀ]ԻՆ ԵՒ ԱԲՐԱՀԱՄԻՆ]...

Ծանոթ. Վերջին տողի շարունակությունը եղծված է: Կոթողն այժմ գտնվում է քարեգարանում:

2. Հուշակոթող, դեղնավուն կրաքարից: Քուչուկ-Հովհաննիսյանի ուսումնասիրության ժամանակ աղուցված է եղել Ս. Սարգիս եկեղեցու արեմտյան պատի աջակողմյան խորշում, թերևս, այժմ գոյություն ունեցող ջենովական ղինանշանի մոտերքում: Վրան քանդակված են ջենովական հավասարաչափ չորս ղինանշանները (Մարինիին պատկանող), որոնք կերտված են վահանաձև, եվրոպական հորինվածքով: Մեջտեղի ղինանշաններից մեկին փորագրված է ուղղաթև խաչ, մյուսին՝ դրոշակակիր գառ: Ծայրերի ղինաշաններն ունեն թռչնակերպ քանդակներ (թերևս՝ ճայեր): Ստորև ուռուցիկ տառերով փորագրված է կցագրային 5 տող.

---

22 А.Л.Якобсон, Армянская средневековая архитектура в Крыму. ,,Византийский Временник,, 1956 N.8 с. 180.

23 А.Н. Гаврилова. Феодосийские хачкары. Тезисы V республиканской научной конференции по проблемам культуры и искусства Армении, Ереван, 1982, с. 280. Далее-Тезисы докладов.

24 Մ. Բժշկյան. Էջ 334, 348: Տե՛ս նաև՝ Ս.Թանդյան. Ը՞ր քաւի խոսք Թեոդոսիայի հայկական հնությունների մասին, «Հանդէս գրականական և պատմական». հ.Ե, 1894:

ՍՈՒԼՈՒԽՍ, ՈՐ Է ՋՐՈ ԱՄԱՆ
ԿԱՆԿՆ /ԵԱԼ ՋՍԱԼ ՀՈՓՈ (՞) ՀՆԾԱՆ:
ՊԼԱ[Ր/ՈՆ ԵՄԻՆ/ ԲԱՐԻՒՔ ԼՐՄԱՆ,
ՎԱՍՆ ԾՆՈՂԱՑ ԻՒՐՈ ՅԻՇՄԱՆ
ՆԱԵԻ ԱԻՈՒՐՑ ԻՒՐՈ ԼՐՄԱՆ/.ԹՎ. ՊԻԱ (1372):

Ծանոթ.1. Քուչուկ-Հովհաննիսյանը գրում է. այս կոթողը կերտված է մարմարից: Սուլուխ թաթարական բառը նա թարգմանել է ջրհոր: «Պր Եմին_ը կարդացել է «պր. Եսաին» հնծան-ր՝ հնձան (ձ-ով):

2. Խնդրո առարկա արձանագրությունը 1928 թ. հրատարակել է Սկրժինսկայան (տե՛ս Jnscriptions Latines des colonies Genoises en Grimee „ Atti della Societa Ligure di Storia Patria, vol.. LVI, Genova, 1928.)

3. Լուսանկարը մեզ է տրամադրել Թեոդոսիայի երկրագիտական թանգարանի գիտաշխատակից Ալ. Ն. Դուրովը:

Հրատ. Кучук-Иоаннесов, 36, Древности Восточные, II, вып. III, М., էջ 68:

3. Հուշակոթող կրաքարից (0,64 0,68) րուսական և երկրաչափական զարդաքանդակներով. արձանագրության վերին ալ կողմում՝ ջենովական վահանաձև դերբը, որի վրա քանդակված է հավասարաթև խաչ: Բնաղիրը քայքայված և եղծված է: Այժմ գտնվում է երկրագիտական թանգարանի՝ դեպի րակ տանող մուտքի մոտ: Ունի 5 տող, որից գժվարությամբ վերականգնվում է.

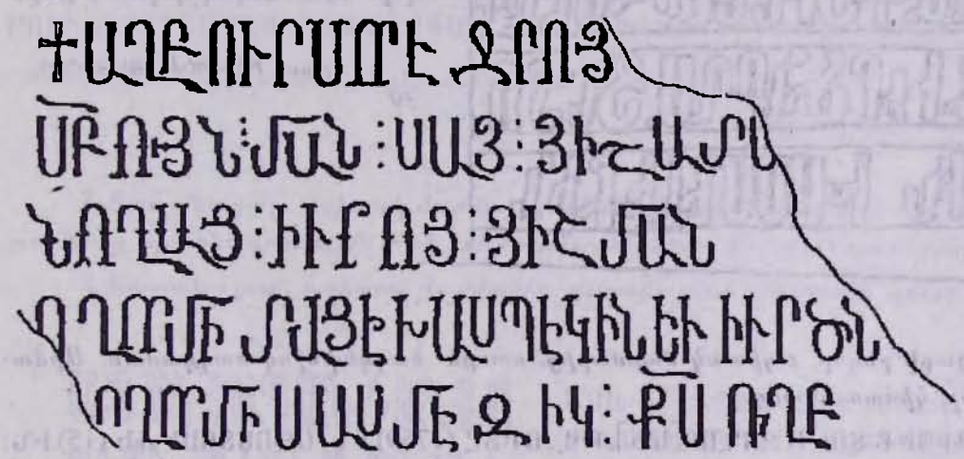

Ա.ՂԲՈՒՐՍ, ՈՐ Է ՋՐՈՑ.../
ՍԼՐ[ԲՈՑՆ ՄԱՍՆ. ՍԱՑ ՑԻՇԱՏԼԱԿ[.../
[Ծ]ՆՈՂԱՑ ԻՒՐՈՑ ՑԻՇՄԱՆ.../
ՈՂՈՐՄԻ ՏԱ.ՑԷ ՔԱՍՊԷԿԻՆ ԵՒ ԻՒՐ ԾՆ[ՈՂԱՑ]../
/ՈՂՈՐՄԻՍ Ա.Ս[Ա.]ՄԷՋԻԿ ՔՄ. ՌՂԲ (1643):

Ծանոթ. Կասկածելի է վերջին տողի ասա մէղիկ կապակցության իսկությունը: Արձանագ-

րության մեջ հիշված Խասպէկը, հավանարար, ղրիմահայոց նշանավոր բանաստեղծ Խասպեկ Եղրեցն է որը 1642 թ. հիշատակագրություն է թողել Ս.Խաչ վանքում (տե՛ս արձ. 213): Խնդրո առարկա քնատուի բովանդակությունը պարզ է. Խասպեկը կաֆայում աղբյուր է կառուցել իր ծնողների հիշատակին: Կոթողի նախկին տեղը մեզ անհայտ է: Հետագայում այն դանվել է Թեոդոսիայի Ջենովական ամրոցի Կոնսանտինի աշտարակ կոչվող կառույցի պատերի մեջ[25]*:*

3ա. Թեոդոսիա. Երկրագիտական թանգարանի նոր ցուցասրահ: Ափսե, պղնձյա, եղրին՝ շրջանաձև երկու աոդ.

ՍԱՐԳԻՍ/ՈՐԴԻ ՄԱՐԿՈՍԻ. ԹՎԻՆ ՌՄԾ (1761):

4. Խաչքար, սպիտակավուն կրաքարից, կոտրված, եղրերին՝ երկրաչափական զարդեր: Պահպանվել է աստրին մասը՝ 5 աոդ արձանագրությամբ.

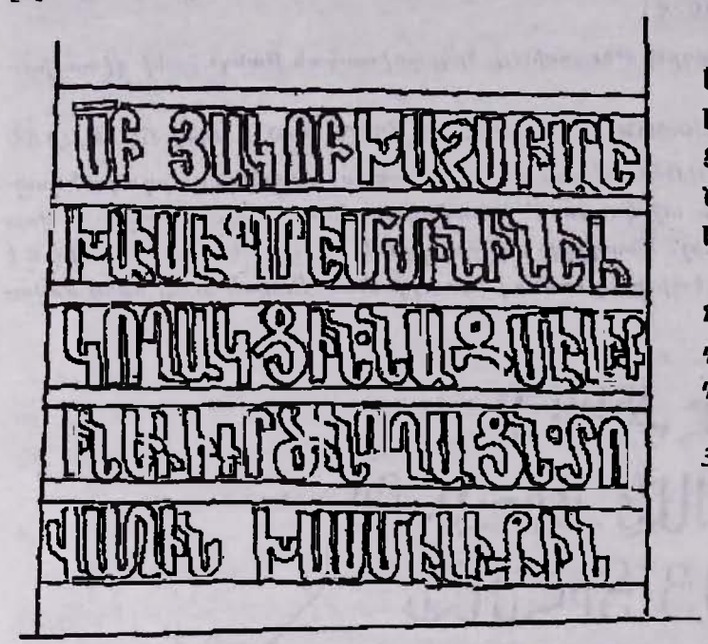

ՄՔ ՅԱԿՈՔ ԽԱՋՍ ԲԱՐԵ/ԽԱԻՍ Է ՊՐ ԵՄՄԻՆԻՆ ԵՒ/ ԿՈՂԱԿՑԻՆ՝ ՆԱԶՄԷԼԻՔ/ԻՆ ԵՒ ԻՒՐ ԾՆՈՂԱՑՆ ՏՈ/ՎԼԱԹԻՆ ԵՒ ԱԼԱՄԷԼԻՔԻՆ:

Ծանոթ. Հուշուկ-Հովհաննիսյանը Տովլաթը վերածել է Տովեր: Այժմ տեղափոխված է քարեդարան:

Հրատ. Кучук-Иоаннесов, 39.

5. Խաչքարի բեկոր, սպիտակ մարմարից, աստրև՝ ծաղկեփնջով ծաղկաման: Արձանագրությունը՝ կիսատ, 3 աոդ.

...ՈՐՔ ՀԱՆԴԻՊԻՔ ՏՈՒՔ ՋՈՂՈՐ[ՄԻ]. ԹՎ. ՌՐՃԸ (1759) ԻՆ. ՕԳՈՍՏՈՍԻ ԺԵ (15) ԻՆ:

Ծանոթ. այժմ դանվում է քարեդարանում:

6. Հուշասալ, սպիտակ կրաքարից, եղրերին՝ րուսական զարդերով շրջանակ: 6 աոդանոց արձանագրության մի քանի աստեր եղծված են.

---

25 Е.А. Айбабина, Оборонительные сооружения Каффы. Архитектурно-археологические исследования в Крыму, Киев, Науково думка, 1988, с. 78. Հեղինակը մեջբերել է արձանագրության գրչագիրը:

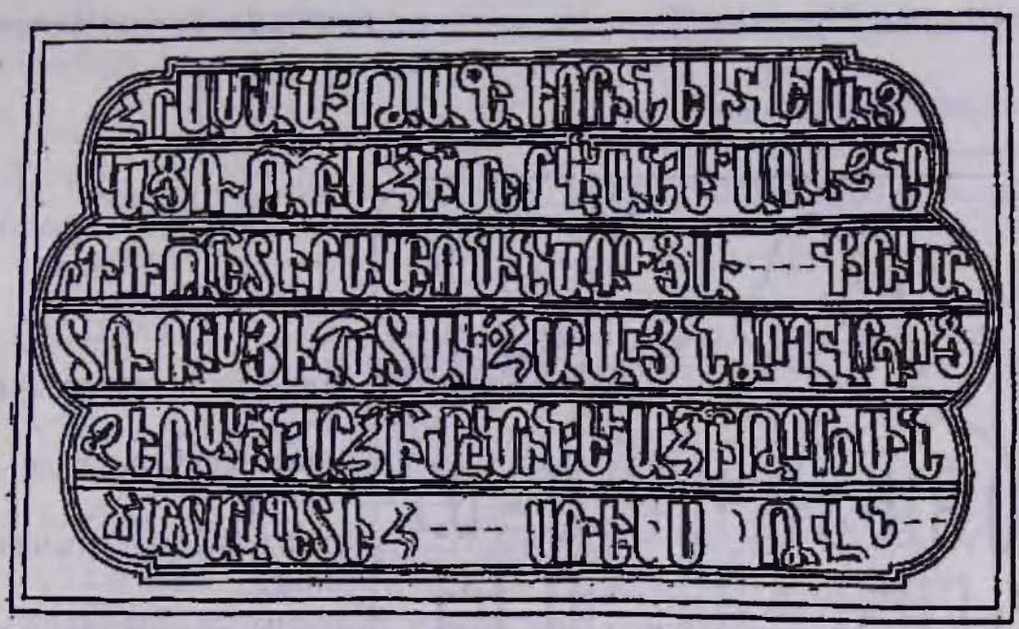

ՀՐԱՄԱՆԱՒ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ԵՒ ՎԵՐԱՑ/ԿԱՑՈՒԹԼԵԱՄԲՔ ՄԼԱ.Ի ՀԼՏԵՍ.Ի ՄԵՐԿԷԱՆ ԵՒ ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵԼԱՆ.Ի ՏԷՐ ՍԻՄԷՈՆԻՆ ԿԱՌՈՒՑԱՒ ՓՈՔՐԻԿ ՄԱ/ՏՈՒՌԸՍ ՅԻՇԱՏԱԿ ՀԱՄԱՑՆ ԺՈՂՈՎՐԴՈՑ/ ՁԵՌԱՄՐՆ ՄԼԱ.Ի/ՀԼՏԵՍ.Ի ՄՐԿՐԻՆ ԵՒ ՄԱՀԼՏԵՍ.Ի ԹՈՐՈՍԻՆ/ ՁԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱՑ ՍԱՐԳՍԻՆ, ՄԻՆԱՍԻՆ. ԹՎԻ.Ի ՌՄԻ (1771):

Մանոթ. Տեղափոխված է քարեդարան:

Հրատ. Բժշկյան, 352, պակասավոր:

Լուսանկ. 1

7. Տապանաքար, *սպիտակ մարմարից, վերնամասում՝ շրջտնաճև երկու փոսիկներ: 6 տողանոց արձանագրութ.յան տակ երեք արմավենիկներ՝ կտրված պատուղներով.*

8. Տապանաքար, *սպիտակ մարմարից, գլխամասում շրջանաճև ղույզ. փոսիկներ, ո-*

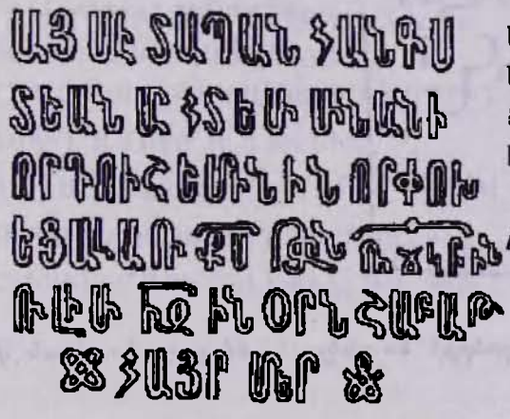

ԱՅՍ ԷՆ ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏ/ԵԱՆ ՄԱՀՏԵՍԻ ՍԻՆԱՆԻ/ ՈՐԴՈՒ ՇԷՄԻՆԻՆ, ՈՐ ՓՈԽ/ԵՑԱՒ ԱՌ ՔՄ ԹՎԻ.Ի ՌՃԿԲ (1713)ԻՆ ՈՒԼԻՍԻ ԻԶ (26) ԻՆ ՕՐՆ ՇԱԲԱԹ./ ՀԱՑԲ ՄԵՐ:

Մանոթ. Աջ եզրին փորագրված են փոքրիկ խաչ և ԱԲԳ տառերը:

րոնց կենտրոնում՝ ելուստներ: 8 տողանոց արձանագրություն վեր՝ համաչափ գծաղարդեր.

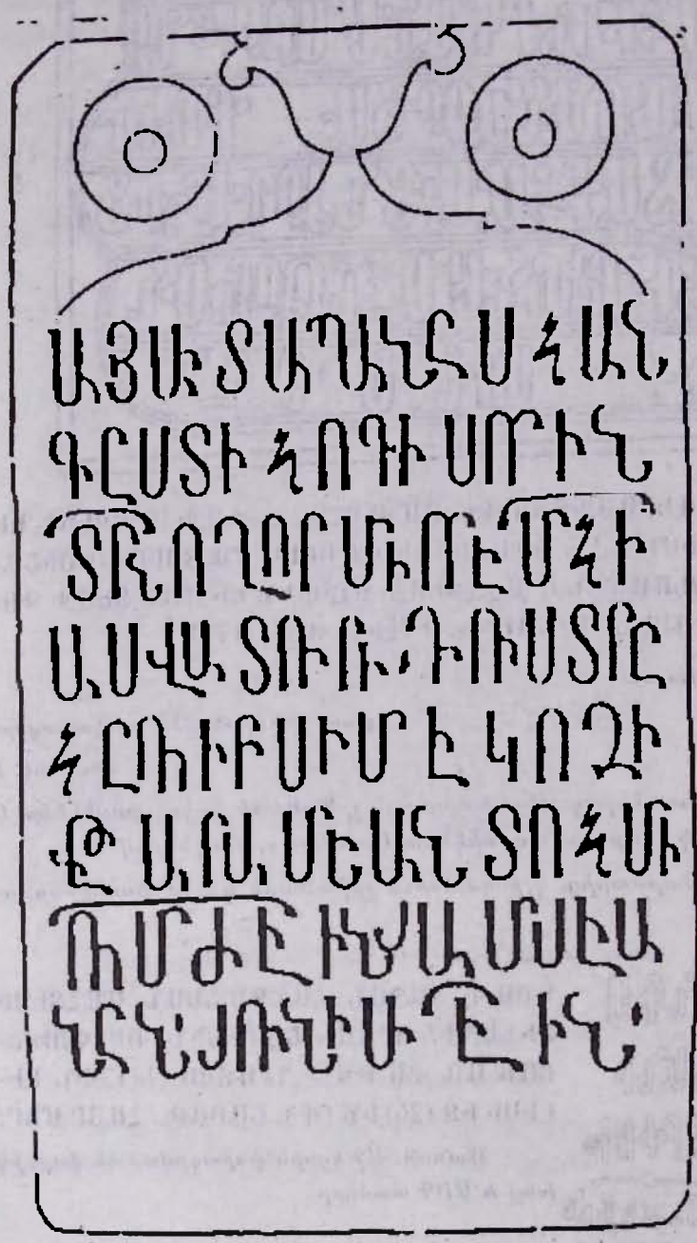

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆԸՍ ՀԱՆ/ԳԸՍ-
ՏԻ,
ՀՈԳԻ ՍՈՐԻՆ/ ՏԼԷՐՆ Ո-
ՂՈՐՄԻ.
ՈՐ Է ՄԼԱՀԼԼՏԵՍԻ/ ԱՍՎԱ-
ՏՈՒՐԻ
ԴՈՒՍՏՐԸ/ ՀԸՌՒԲՍԻՄԷ ԿՈ-
ՋԻ/.
ԹՎԻՆԱՐԱՄԵԱՆ ՏՈՀՄԻ/
ՌՄԺԷ (1768)ԻՆ,
ՅԱՄՍԱՆ/ՆԸՆ ՅՈՒՆԻՍԻ Է
(7)ԻՆ:

9. Տապանաքար, սպիտակ մարմարից, եզրերին՝ եռանկյունաձև զարդեր, վրան՝ վերջում եղծված 8 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ/ ՀԱՆԳՍՏԵ/ԱՆ ՄԱՐՏԻՐՈ/ՍԻ ՈՐԴԻ ՄԻՆԱՍԻ/Ն ԴԸՍՏԵՐՆ/ ՊԱՅԱՐ ԽԱԹՈ/ԻՆԻ, ՈՐ ՓՈԽԵ֊ՑԱՒ Ի ՔՍ...

Հրատ. Кучук Иоаннесов, 39

Լուսանկ. 2

10. Սալատախտակ, սպիտակ մարմարից, կիսաշրջանաձև, ծաղկազարդ տառերով, բարձր վարպետությամբ փորագրված է 7 տող ուռանավոր.

ՍԱՅ Է ՏԱՃ/ԱՐ ԱԼՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ
ՇԻՆԵԱԼ ՅԱՆՈՒՆ/ ՋՕՐԱՑ ՎԵՐԻՆ՝
ԳԱԲՐԻԷԼԻՆ ԵՒ ՄԻՔԱԷԼԻՆ/
ՍՊԱՍՕՐԴ ԱԼՍՏՈՒԱԾ ԲԱՆԻՆ
ՀԱԼԱԼ ԱՐԴԵԱՄԲՔ/ ԱԼՍՏՈՒԱԾԱՏՐԻՆ
ԿԵՆԱԿՑԻՆ ԱՂՈՒԹ ԽԱ֊ԹՆԻՆ
ԵՒ ԾՆՈՂԱՑ/ ՍԱՏԱԹԻՆ ՄԱՐԵՄ ԽԱ֊ԹՆԻՆ
ԵՒ ՋՕԱԿԱՑՆ ԽԱՉԱՏՐԻՆ, ՍԻՄԷՈՆԻՆ,
ՅՈՀԱՆՆԻՍԻՆ, ՄԱՐԻ ՄԵԼԻՔԻՆ, ԹՎ. ՊՄԷ (1408):

Մանոթ. կաֆայում 1420 թ. ընդօրինակած ավետարանի հիշատակարանում Քրիստոստուր գրիչը, բացի այս վիմագրում հիշատակված անձանցից, նշում է նաև Աստվածատուրի պապ Գրիգորին և մամին՝ Աննային[26]:

Հրատ. Кучук-Иоаннесов, 37, В.Микаелян, на Крымской земле, 128, Նույնի՝ Ղրիմահայոց պատմություն. էջ 185, Г.Григорян, Новые данные. 299.):

Լուսանկ. 3

11. Ջրհորի վերնամասի շրջանաձև վեմ, գորշ ավազաքարից. 50 սմ տրամագծով. չորս կողմերին քանդակված է ջենովական հանրապետության դինանշանը՝ վահանին նստած թագակիր արծիվ, թևերը պարգած: Շուրթի մոտ՝ մեկ տող եզրված սրբանագրությունն.

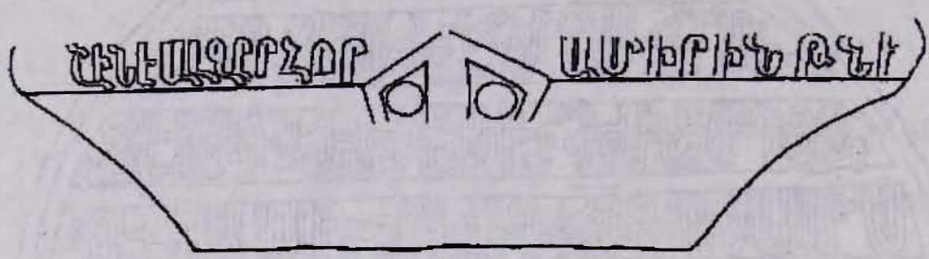

ՇԻՆԵԱԼ ՋՐԻ ՀՈՐ ԱՄԻՐԻՆ. ԹՎ.-ԶԴ (՟):

Մանոթ. Արձանագրության դիպլսե էասամպը գտնվում է ԽԱՀՄ ԴԱ հնագիտության ինստիտուտի Պետերբուրգյան բաժանմունքում:

Լուսանկ. 4

ԵՐԿՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ՊԱՀԵՍՏ

12. Խաչքար, սպիտակ մարմարից, նախկին տեղն անհայտ: Խաչթևերի ներքևում՝

ԲԱՐԵԽԱԻՍ Է ՍԲ ՆՇԱՆԱՒՍ ՄԻՆԱՍԻՆ ՈՐԴՈՑՆ ԽԱՉԱՏՈՒՐԻՆ, ՁԻՀԱՆԻՆ, ԳՈՀԱՐ ՊԻՔԱԻՆ:

Հրատ. Кучук-Иоаннесов 38.

13. Խաչքար, սպիտակ մարմարից քանդակազարդ, նախկին տեղն անհայտ:

Վրան՝ 2 տող.

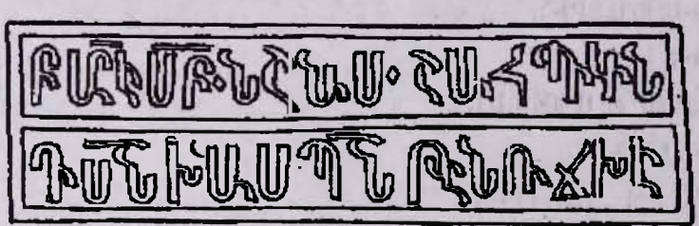

ԲԱՐԵ⌊ԽԱԻՍ⌋ Է ՍԲ ՆՇԱՆՆ ՇԱՀՊԻԿԻՆ/ ԴՍ⌊ՏԵՐ⌋Ն ԽԱՍՊԱՐՈՆ⌋ԻՆ.

ԹՎ.. ՌՃԽԷ (1698):

Լուսանկ. 5

---

26 Տե՛ս Լ.Ս.Խաչիկյան. ԺՆ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ. մասն Ա. Երևան. 1955. էջ 244-245:

14.Խաչքար, քանդակազարդ, դտնվելիս է եղել Թեոդոսիայից 12 կմ հեռավորությամբ դտնվող Դվույակորնայա Բուխտա բնակավայրի հայկական վանքի խոյակներից մեկի վրա: 1928 թ. իր տեղում տեսել է Ի.Ի. Բարկովը: 7 տողանոց արձանագրության սկզբնամասը քայքայված է և վերականգնվում է նախորդ հրատարակիչների, ընդ որում նաև Հ-.Ա.Օրբելու, վերծանությամբ[27]*:*

ՄԲ ՆՇԱՆՔՍ ԲԱՐԵԽՕՍ Է ՍԱՐԳԻՍ ԿՐՕՆ/ԱՒՈՐԻՆ/ԵՒ ԵՂԲՕՐՆ/Ի ՔՄ ՓՈԽԵՑԵԱԼ/ ԳՐԻԳՈՐԻՆ ԵՒ/ ՆԵՐՍԷՍԻՆ. Թ<u>Վ</u>. ՊԾԴ (1405) ՄԱԻՍԻ ԺԸ (18):

Տանոթ. Վանքը կառուցված է Բիյուկ Յանիշար լեռան լանջին, Ջանդուխարան կոչվող վայրում: Հատամյոր կատարել են պետերբուրգցի մասնագետները:

15. Խաչքար, սպիտակ մարմարից քանդակազարդ, ջարդուված հինդ մասի՝ դուլդ խաչթեների տակ ելնդավոր տաւերով 3 տող.

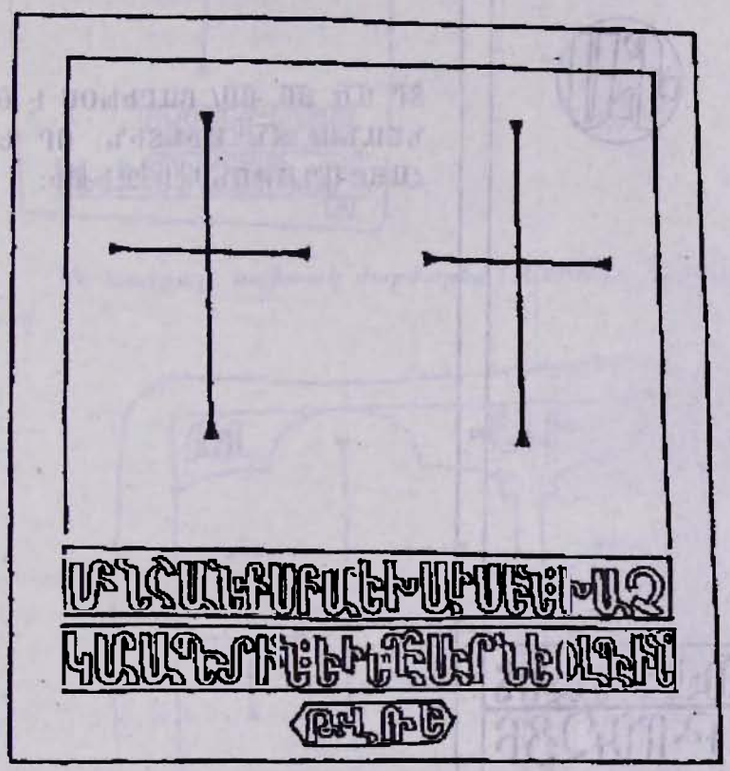

ՄԲ ՆՇԱՆՔՍ ԲԱՐԵԽԱՒՍ ԵՆ ԽԱՋ/ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ ԵՒ ԵՂԲԱՒՐՆ ԵՕԼՊԻՆ. Թ<u>Վ</u> ՌԸ (1556):

Տանոթ. Խաչ կարապետը հիշված է նաև N.105 արձանագրության մեջ:

Լուսանկ. 6

27 Տես И.И. Бабков. Водоснабжение армянского монастыря XV века в Двуякорной бухте у Феодосии (К истории древних водопроводов в Крыму) ,,Известия гос. географ. общества,, 1939, N.7 с. 1048-1049

16. Խաչքար, սպիտակ մարմարից (1x45սմ). խաչթևերի տակ և շուրջը՝ 4 տող.

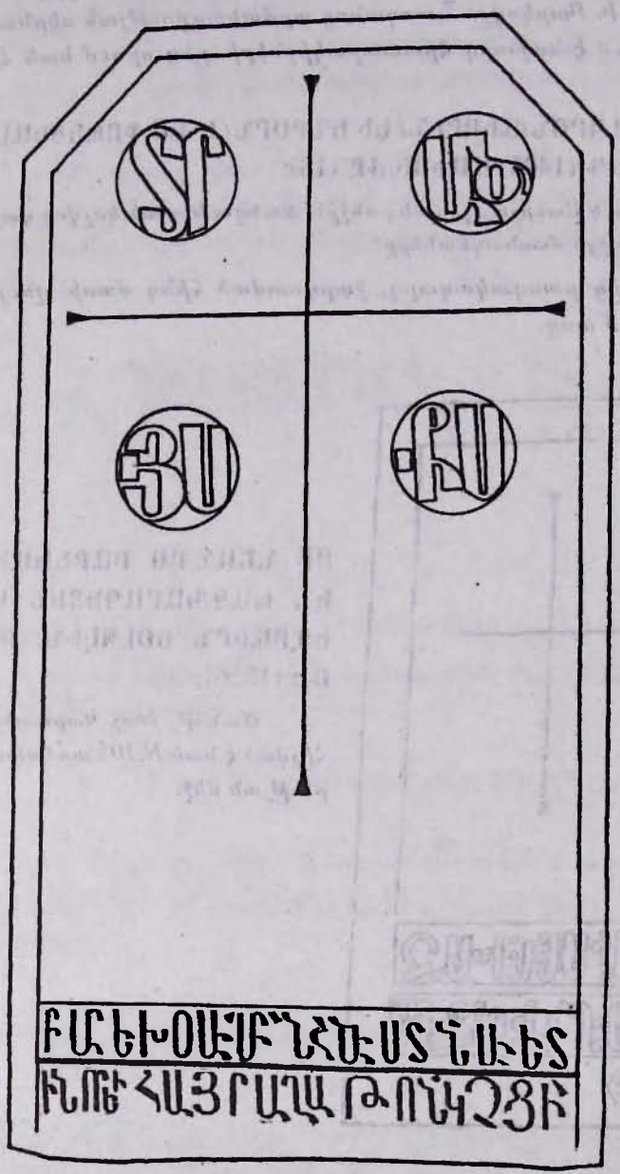

ՏՐ ԱՇ ՅՍ ՔՍ/ ԲԱՐԵԽՕՍ Է ՄՐ
ՆՇԱՆՍ/ ՏՆ ԱԻԵՏԻՆ, ՈՐ ԵԻ
ՀԱՅՐ ԱՂԱԹՈՆ ԿԼՈՋԻՑԻ:

Լուսանկ. 7

17 Խաչքար, սպիտակ մարմարից (50x30 սմ). խաչթևերի տակ՝ 3 տող.

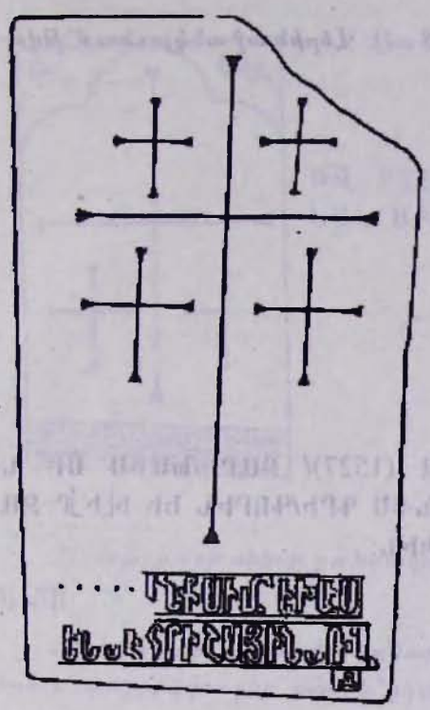

/ՄՔ ՆՇ/ԱՆՔՍ ԲԱՐԵԽԱԽՍ ԵՆ ՄԷՀՐԻ-
ՇԱՑԻՆ. ԹՎ. ՌԼ/Զ (1587):

18. Խաչքար, *սպիտակ մարմարից (30x40սմ), թվականը՝ վերին մասում, ստորև՝ 3 տող.*

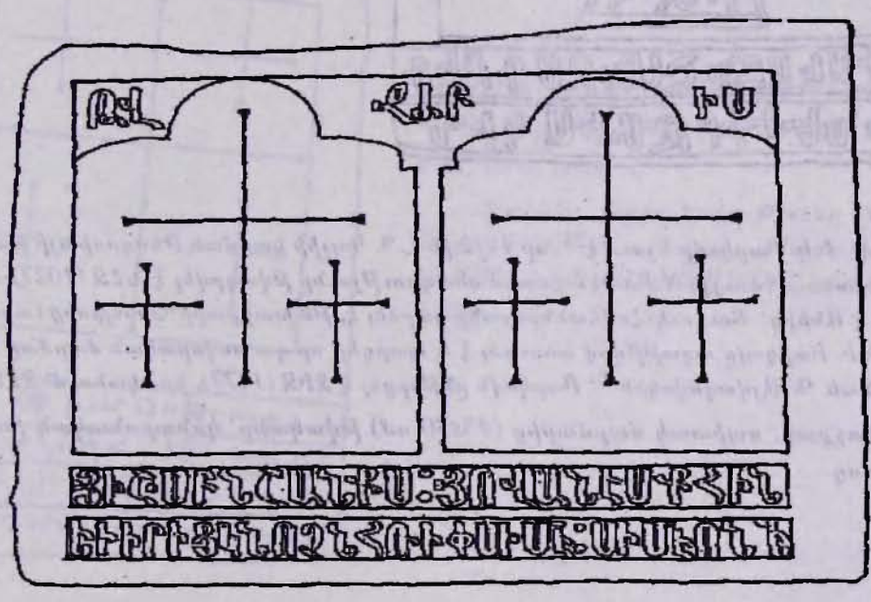

ԹՎԻՍ ՋԺԲ (1463). ՅԻՇԷ ՄՔ ՆՇԱՆՔՍ ՅՈՎԱՆԷՍ ՔԼԱ/ՀԱՆԱՑ/ԻՆ/ ԵՒ/ ԻՐԻՑԿ-
ՆՈՋՆ ՀՌԻՓՍԻՄԷԻ/ՆՀ, ՍԻՄԷՈՆԻՆ:

Հուսանկ. 8

19. Խաչքար, մուգ կանաչավուն մարմարից (34x23 սմ): Վերին աջ անկյունում՝ թվականը և 3 տող.

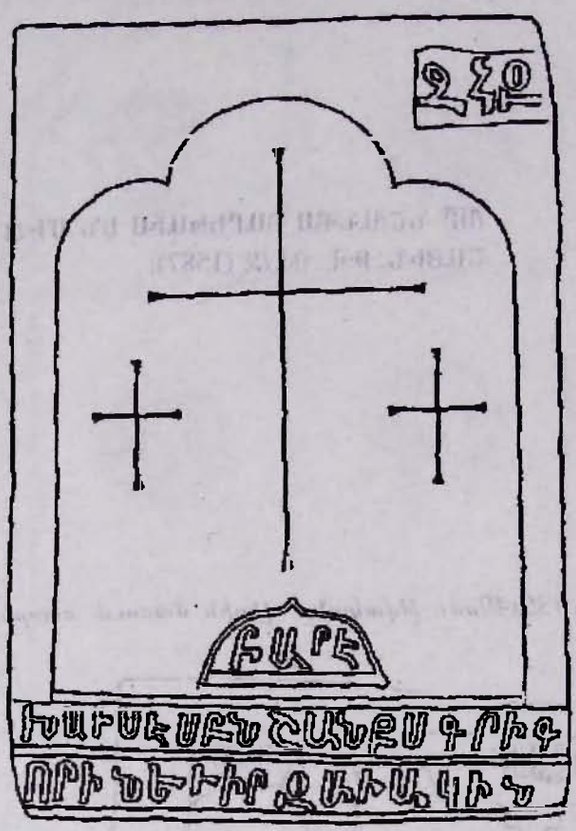

ՉՀԶ (1527)/ ԲԱՐԷ/ԽԱՒՍ ՄԲ Ն-
ՇԱՆԴՍ ԳՐԻ/ԳՈՐԻՆ ԵՒ Ի[Ի]Ր ՉԱ-
ՒԱԿԻՆ:

Ծանոթ. Ի.Ի. Բարկովը նշում է[28], որ 1912 թ. Լ.Պ. Կոլլիի կազմած Թեոդոսիայի թանգարանի գույքամատյանում (գույք, N.1066) այս արձանագրությունը թվագրվել է ՆՀԶ (1027)-ով և, իբրև թե, ըերված է Անիից: Քուչուկ-Հովհաննիսյանը կարծել է, թե խաչքարը հատպիից (արևաքարից) է, սակայն Ի.Ի. Բարկովը ապացուցել է և պարզել, որ գա սովորական մարմար է: ՆՀԶ-ով է թվագրել նաև Գ. Այվազովսկին[29]: Բարկովն ընթերցել է ՋԻԶ (1477), իրականում՝ ՉՀԶ (1527) է:

20. Խաչքար, սպիտակ մարմարից (45x30 սմ) թվականը՝ կենտրոնական խաչից վեր, ստորև՝ 2 տող.

28 И.И.Бабков, Очерки..., с. 1384.

29 ЗООИД. 1867. N.VII, с.328, Кучук-Иоаннесов 38

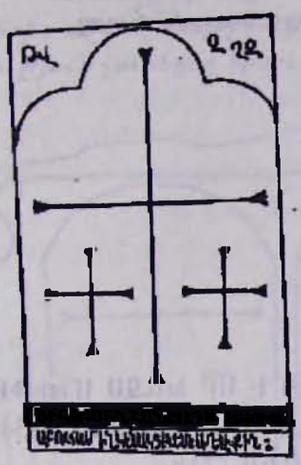

ԹՎ. ՋՂԶ (1547). ՅԻՇԷ ՄԲ ՆՇԱՆԱՔՍ Դ[Ա]ՃԱՐԻ ԵՐ/ԵՍՓՈ-ԽԱՆ/ ԱԲՐԱՀԱՄԻՆ ԿԵՆԱԿՑԻՆ՝ ԵՍԻԼ ՄԵԼԻՔԻՆ:

Հրատ. Кучук-Иоаннесов,38.

21. Խաչքարի րեկոր քանդակազարդ (25x40 սմ): Ելնդավոր տառերով 1 տող.

ՅՍ ՔՍ:

22. Խաչքար, ապիտակ մարմարիգ, թերամշակ: Կենարոնական խաչթևերի անկյուններում՝ փոքրիկ խաչեր, տառև՝ շղագիր 4 տող.

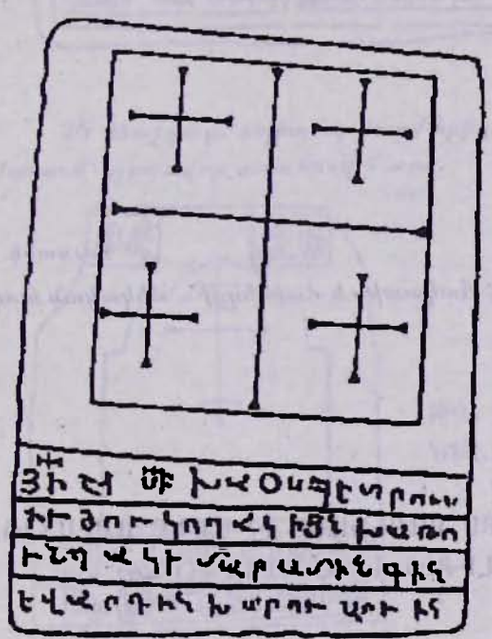

ՅԻՇԷ ՄԲ ԽԱՉ[Օ]Ս ՊԵՏՐՈՍ Ի/ՐԻՇՈՒ ԿՈՂԱ-ԿԻՑՆ ԽԱԹՈ/ԻՆՊԱԿԻ, ՄԱՐԱՄԻՆ, ԳԻՆ/ԵՒԱՐԴԻՆ, ԽԱԹ...

Մանոթ. Շարունակությունը եղծված է: Խաչս բառում Օ ձայնավորը ավելագրություն է և կամ ԱՒ երկհնչյունի /ԽԱՉԱՒԱ/ անհարկի կիրառություն:

23.Խաչքար, սպիտակ մարմարից (25x40 սմ), քանդակազարդ. ստորև՝ 3 տող.

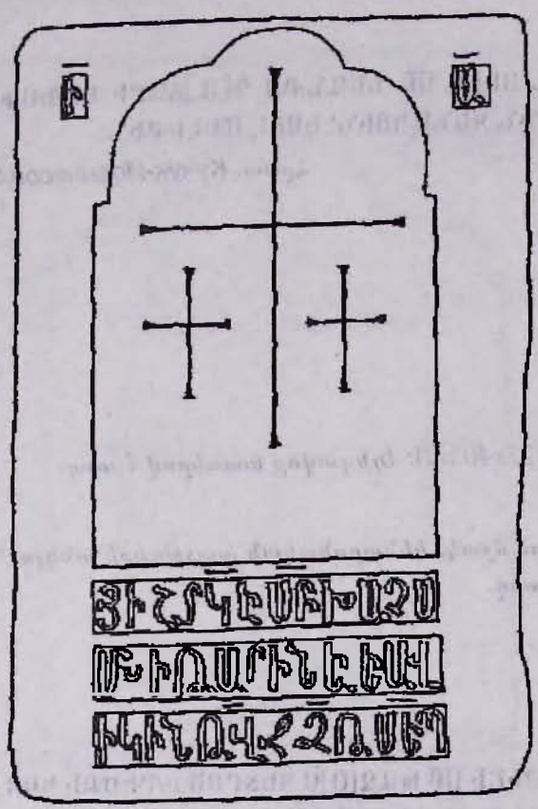

ՅԻՇ[Ա.] Տ [Ա.]Կ Է ՍՐ ԽԱ.ՋՍ ՄԽԻԹԱ.-
ՐԻՆ ԵԻ ԵԱԻԼ/ԻԿԻՆ. ԹՎ. ՋՁԹ (1540)
ՍԵՊ/ՏԵՄԲԵՐԻ/ԻԱ (21):

Ծանութ. Ամսաթիվը փորագրված է խաչքարի հակատին:

Լուսանկ. 9

24.Խաչքար, սպիտակ մարմարից (25x30 սմ): Ճակատին և ձախ եզրին՝ միկական տող.

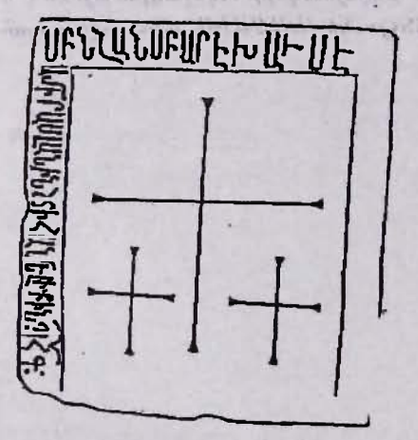

ՍՐ ՆՇԱՆԱՔՍ ԲԱՐԷԽԱՒՍ Է/ ԱՄԻՐ ԱՍԼԱՆԻՆ,
ՃԻՀԱՆ ՄԵԼԻՔԻՆ. [ԹՎԻՆ] ՊՀԳ (1424):

Լուսանկ. 10

25. Խաչքար, սպիտակ մարմարից, գեղաքանդակ ղույզ խաչերով, ձախ կողմում՝ խաւրիսխ, աջում՝ հավերժության նշան: Արձանագրության մեջ հիշատակվում են այժմ գոյություն չունեցող երկու եկեղեցիներ՝ Ս.Մինաս և Ս.Նիկողայոս:

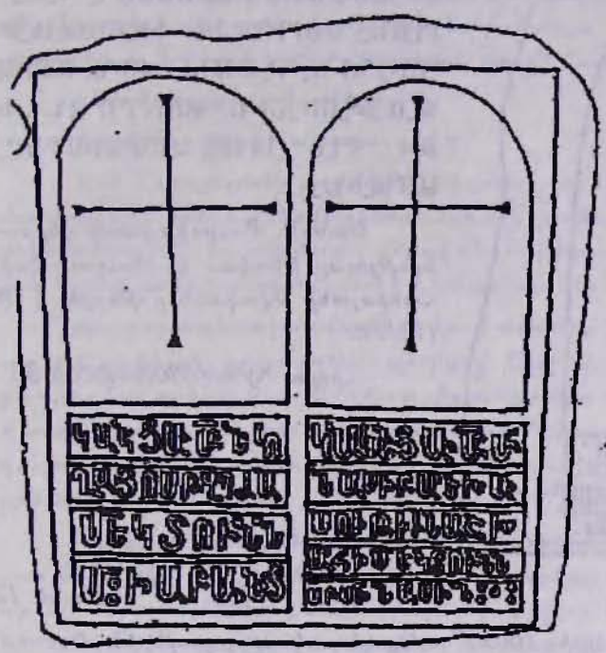

Ձախ կողմում՝

ԿԱՆԿՆԵՑԱԻ ՄՐ ՆԻԿՈ/ՂԱՅՈՍ ԹՎ. ՊԺԱ (1362), ՄԵԿ ՏՈՒՆՆ/ ՄԻԱԲԱՆԻՑ:

Աջ կողմում՝

ԿԱՆԿՆԵՑԱԻ ՄՐ ՄԻ/ՆԱՍ Ի ԲԱՐԵԽԱԻՍ/ՈՒԹԻՒՆ ԱՇԽ/ԱՐՀԻ.ՄԵԿ ՏՈՒՆՆ/ ՍՐ ՄԻՆԱՍԻՆ:

Ծանոթ. Քուչուկ-Հովհաննիսյանը հրատարակել է միայն Ս. Նիկողայոսի արձանագրությունը: Ս.Նիկողայոսը դտնվելիս է եղել «սարի վրա» (տե՛ս ներկա պրակի էջ 19): Ս.Մինասը կոչված է «նորաշէն չորեսին կամարով» տաճար:

Հրատ.Кучук-Иоаннесов, 38.

Լուսանկ. 11

26. Խաչքար, սպիտակ մարմարից, րուսական քանդակներով. ճակատին և ստորին մասում՝ ելնդավոր տառերով 4 տող.

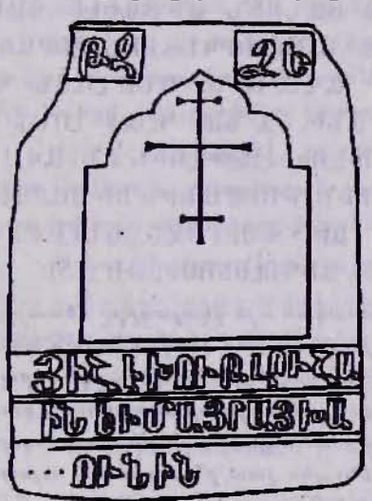

ԹՎ. ՋՁԵ (1536) ՅԻՇԷ ԽՈՒԹԼՈՒՇԱ/ՒՆ ԽԱ/ԹՈՒՆԻՆ:

Հրատ. Кучук-Иоаннесов 39.

27. Խաչքար, սպիտակ մարմարից (30x20 սմ), երկրաչափական զարդերով, ստորև՝ 3 տող.

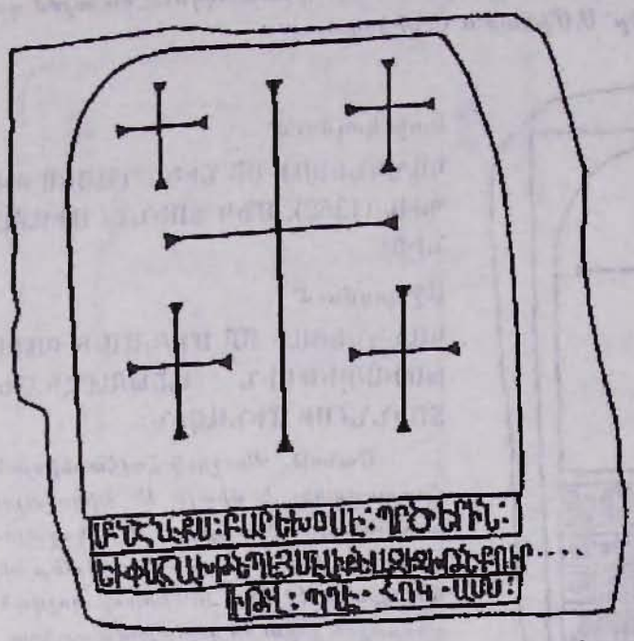

ՄՔ ՆՇԱՆԱՔՍ ԲԱՐԵԽՕՍ Է ՊԼԱ-
ՐԼՈՆ ԾԵՐԻՆ/ ԵՒ ՓԱՇԱԽԼԱ-
ԹԼՈՒՆԻՆ, ՊԷՑ ՄԵԼԻՔԻՆ, ԱՋԻՋ
ԽԼԱԹԼՈՒՆԻՒՆ, ՔՈՒՐՈՋՆ. Ի
ԹՎ. ՊՂԵ (1446), ՀՈԿԼՏԵՄԲԵՐ
ԱՄՍԻՆ:

Ծանոթ. Քուրոջն բառի վերծանությունը թեական է: Ջուչուկ-Հովհաննիսյանը թվականն ընթերցել է ՈԿ (1211):

Հրատ. *Кучук-Иоаннесов 35.*

Լուսանկ. 12

28. Սալաւոախտակ, ապիտակ մարմարից (60x57 սմ)քանդակազարդ, վերին մասում՝ երեք խաչանշաններ, որոնց ստորև՝ 7 տող.

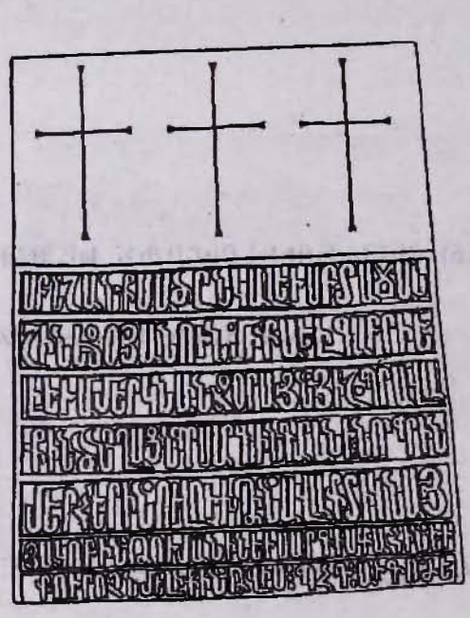

ՄՔ ՆՇԱՆԱՔՍ ԱԼՍՏՈՒԱԾՆԿԱԼ ԵՒ ՍՔ ՏԱ-
ՃԱՐՍ/ ՇԻՆԵՑՕ ՅԱՆՈՒՆ ՄԻՔԱԵԼԻ ԳԱՔ-
ՐԻԵԼԻ ԵՒ ԱՄԼԵՆԱՑՆ ԵՐԿՆԱՅԻՆ ՋՕՐԱՅՆ
ՅԻՇԱՏԱԿ ՊՐ ԱՎԱ/ՔԻՆ, ԾՆՈՂԱՑՆ ՊՐ
ՍԱՐԳՍԻՆ, ԳԱՐԱՆԻՆ, ՆՈՐ ՊԼԱՐ ԼՈՆԻՆ,
ՄԵՐՀԻԴԵՐԻՆ, ՈՒԼՈՒԽԼԱԹ ԼՈՒՆԻՆ, ԱՎԱՔ
ՏԻՀՆԱՑ,/ ՅԱԿՈԲԻՆ, ԹՈՒՄԱՆԻՆ ԵՒ ՍԱՐԳԻՍ
ՔԱՀԱՆԱՑԻՆ ԵՒ/ ՔՈՒՐՈՋՆ ՄԵԼԻՔԻՆ:
ԹՎԻՍ ՊՀԴ (1425), ԱՒԳՈՍՏՈՍԻ ԺԵ (15):

Ծանոթ. Պատմական այս վկայագիրը հետաքրքրություն է ներկայացնում նաև լեզվաոճական առումով. վերջնահանգ Ա-ի երկհնչյունը անհարկի կերպով վերածվել է Օ-ի: Այս իրակությունը նկատվում է նույն տաճարի 1408 թ. արձանագրության մեջ (սպասողք, զօակաց և. այլն): Ինչպես շատ ընագրերում, այստեղ նույնպես անկայուն է Յ կիսաձայնի գրությունը համապես Ա ձայնավորից հետո (երկնաին, Միքաել): Բարբառային ներթափանցումներից նշելի է քուրոչն հոլովաձևը:

Լուսանկ. 13

Ս. ՍԱՐԳԻՍ

Թեոդոսիայի ս.Սարգիս մայր եկեղեցին լանվում է Լենինի, Տիմիրյազևի և Մորսկայա փողոցների հատման անկյունում, այժմյան նավահանգստի դիմաց, Հովհ. Այվազովսկու անունը կրող պուրակում: Ղրիմում գրված վերոհիշյալ պոեմի համաձայն՝

«Սուրբ Սարգիս յոյժ.մեծ ժամ է

Նախնեաց մերոց հաստատեալ է»:

Վ.Ա.Միքայելյանը բազմաթիվ սկզբնաղբյուրների հիման վրա պարզել է, որ այս եկեղեցին կառուցվել է մինչև. ՉՆովոսիների երեսալը Կաֆայում, այսինքն՝ մինչև XIII դարի 60-ական թվականները[30]: Նա մերժում է վերակառնդող-ճարտարապետ Ե.Լապուշինսկայայի կարծիքը[31], ըստ որի՝ Ս.Սարգիսը պատ.ցված է 1363 թվականին[32]:

Ճարտարապետական հորինվածքով տաճարը քառանկյուն հատակագծով եռախորան կառույց է՝ արևելքից դուրս ճգված սբսիդով: Երկթեք, կղմինդրածածկ տանիքը նստած է դույդ ամրապինդ կամարների վրա: Արևմուտքից ունի երկու մուտք, որոնցից մեկը տանում է եկեղեցի, իսկ մյուսը՝ հյուսիսային խորան: Հետագա վերանորոգումների ընթացքում վերացվել է արևմտյան դավթի ծածկը, որի պատճառով ժամատան և դանդակատան միջև առաջացել է սալարկված փոքրիկ բակ:

Ս.Սարգսի պատերին, արտաքուստ և ներքուստ, տղուցված են տարբեր չափսերի ու մեծության բազմաթիվ խաչքարեր: Հնադույն վիմագրերը, ցավոք, չեն պահպանվել: Ներկայումս եղած արձանագրություններից ամենավաղը թվագրվում է 1301-ով (տրժ. N.192). եկեղեցու ատատապի հատակալեզ արեևլյան հատվածում պահպանվել են հնագույն որմնանկարների հետքեր՝ լուսատուկնների մեջ վերցված սրբատետրներ:

Ս.Սարգիսը հիմնական վերակառուցման է ենթարկվել 1888-1892 թթ. Ս.Խաչի վանահայր Խորեն Ծայրագույն վարդապետ Սուսիանեի առաջնորդության տարիներին: Մասները հողացել հն Հովհ. Այվազովսկին, Ղ.Հ.Բերբերյանցն ու Հ.Մ.Սերբերյանցը (տե՛ս տրժ. N.136): Հայրենական պատերազմի ժամանակ մեծապես տուժել է նաև հուշարձանը՝ ընկնելով ռմբակոծության ատակ: Հետպատերազմի տարիներին վերացվել է տաճարի շրջակա դերեզմանոցը, որից մնացել է միայն Հովհ. Այվազովսկու դամբարան- կոթողը:

1971 թ. սեպտեմբերի 11-ին Ս.Սարգսի սբսհններում բացվեց տեղի երկրագիտական թանգարանի մասնաճյուղ հ.ույկական քարեդարանը, որի կազմակերպման աշխատանքներին մասնակցել և հայերեն բոլոր վիմագրությունները ուսումնասիրել է թարգմանել տողերիս հեղինակը:

Այսօր էլ բազմահազար այցելուներ են գալիս այս դեղատեսիլ անկյուններ ոչ միայն խոնարհվելու աշխարհահռչակ ծովանկարչի աճյունի առջև, այլև ծանոթանալու հայ ժողովրդի ստեղծած արվեստի համայիչ նմուշներին, ինչպիսիք էն քարեդարանի չքնաղակերտ խաչքարերը:

Մեր հաշվումներով, Ս.Սարգիս եկեղեցու արտաքին պատերին տմրացված է 52 խաչքար, որոնցից 42-ը ունի արձանագրություն: Ընդ որում, արևմտյան պատին ադուցված է 26 խաչքար, որից 24-ը մարմարակերտ, 2-ը՝ ավազաքարից. 22-ը արձանագրված են: Հյուսիսային պատին ատ.

---

30 В.А. Микаелян. На Крымской земле. с.9, 129

31 Е.Лапушинская. Архитектура армяской церкви архангелов Гаврнила и Михаила в Феодосии и ее реконструкция. ,,Вестник АН Арм.ССР,, 1982, N.9 с.64.

32 Վ.Ա.Միքայելյան. Ղրիմահայոց պատմություն, Երևան. 1989, էջ 189:

այսօր նա 20 խաչքար՝ 12-ը՝ մարմարից, 6-ը՝ ավազաքարից կամ կրաքարից. դրանցից արճանագրություն ունեն 10-ը: Ձախակողմյան սրահի արաքին պատին ագուցված են 3 մարմարակերտ խաչքարեր. նույն քանակությամբ կան նաև այդ սրահի արևմտյան մուտքի առաստաղին, որոնք, հավանարար տեղադրվել են 1888-1892թթ. նորոգումների ժամանակ:

Եկեղեցու արևմտյան արաքին պատին, հարավային անկյունում, ագուցված է ՀՆովական հանրապետության դինանշանը՝ կերտված գորշ կապաավուն մարմարից:

Ներկա պրակում Ա.Սարգիս հուշարձաախմբի վիմագրությունները արվում են այժմյան տեղագրությամբ, բացառությամբ երկրագիտական թանգարանից բերվածների:

29. Խաչքար, սպիտակ մարմարից(120x60 սմ) ագուցված է հյուսիստյին պատին, ներքուստ: Եզրերին եւ հորիզոնական խաչթևերին՝ 4 տող.

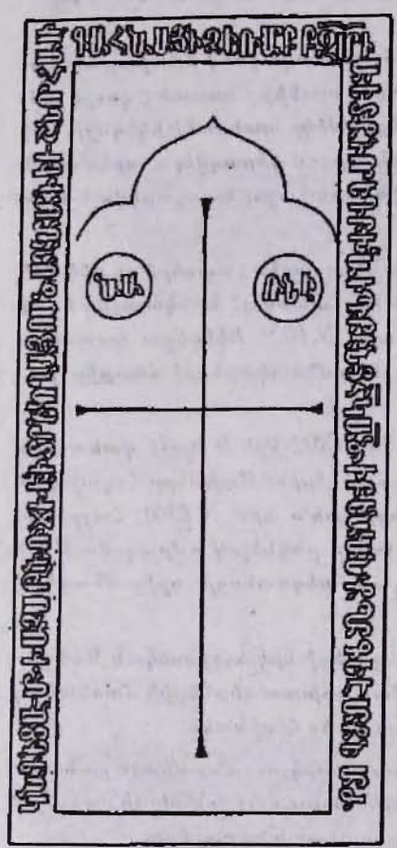

ԿԱՆԳՆԵՑԱՒ ՄԲ ԽԱՉՍ ԹՎԻՆ ՌՃԽԷ (1698)ԻՆ ՏԼԷՐ ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԾԱՂԿԱՐԱՐԻՆ ԵՒ ՇՆՈՐՀԱԼԻ/ ԳԱՀԱՆԱՅԻՆ/ ՋԵՌԱՄԲ ԿԱԶՄԻ/ ԵԻԵՏԻՔԻՆ, ՈՐ ԵԴԻՐ ԽԱՆԻ ՊԻՔԷՆ ՅԼԻՇԼԱՏԱԿ. ԱՇ ԻՐԵԱՆ ԿԵԱՆՔ ՊԱՐԳԵԻԷ, ԱՐՔ/ԱՅՈՒԹԵԱՆ/ ԱՐԺ/ԱՆԻ ԱՌՆԷ:

Ծանոթ. Ձաքարիա քահանայի աշակերա, աաղանգավոր մանրանկարիչ Նիկողայոս Ծաղկարարից մեզ է հասել 30 ձեռագիր, որոնցից 27-ը պահպանվում են Մաշտոցի անվան Մաաենագարանում[33]:

30. Խաչքար, սպիտակ մարմարից, հյուսածո նախշազարդերով: Նորոգման ժամանակ տղուցվել է արեմտյան մուտքի ձախակողմյան պատին՝ ներքուստ: Հորիզոնական խաչթևերից ներքև՝ 2 տող.

---

33 Նիկողայոս Ծաղկարարի մասին տե՛ս А.Геворкян. Армянский миниатюрист XVII века Никогос Цахкарар. „Вестник общ. наук АН Арм. ССР„ 1970, N. 3, с. 89-96. В.А. Микаелян, На Крымской земле с. 116.

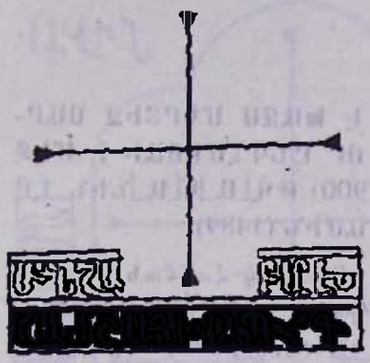

ՍԲ ՆՇԱԼՆՍ ԲԱՐԷԼԽԱԻՍ Է/ ՇԱՄՇԱՑ ԽԼԱ ԹԼՈՒՆԻՆ. ՊՀԳ (1424):

Լուսանկ. *15*

31. Խաչքար, սպիտակ մարմարից, պղտցված է արևմտյան մուտքի ձախ պատին, ներքուստ: Վրան՝ 3 տող.

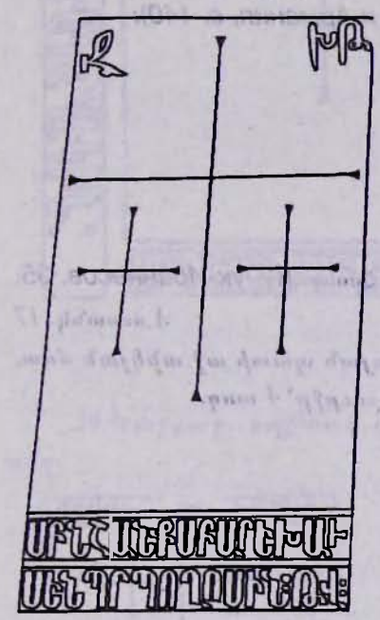

ՍԲ ՆՇԱՆՔՍ ԲԱՐԵԽԱԻՍ ԵՆ ՊԼԱՐԼՈՆ ՊՈՂՈՍԻՆ. [ԹՎ] ՋԽԹ (1500):

Ծանոթ. Թվականը փորագրված է վերին անկյուններում:

Լուսանկ. *16*

32. Խաչքար, սպիտակ մարմարից, խաչթևերի շուրջ գեղեցիկ քանդակներ: Աղտոտված է արեմտյան մուտքի աջակողմյան պատին, ներքուստ: Հորիզոնական խաչթևերից ներքև՝ 3 տող.

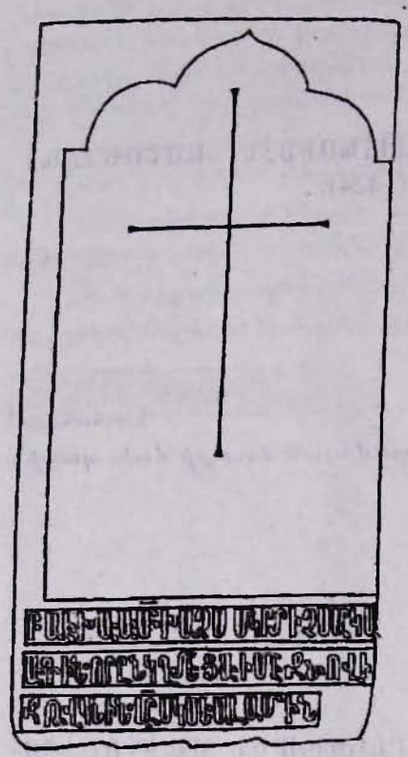

ԲԱՐԼԽԱՒՍ Է ԽԱՉՍ ՄԿՐՏԻՉ ՍԱՐԿԱՒ/ԱԳԻՆ, ՈՐ ԸՆԿՂՄԵՑԱՒ Ի ՄԷՋ ՏՈՎԻՆ/ Ջ (900) ԹՎԱՅԿԱՅՆԻՆ ԼԸ (38) ՍԿՍԵԱԼ ԱՄԻՆ (1489):

Մանոթ. Քուչուկ-Հովհաննիսյանը թվականը ընթերցել է «ՆՂԶ (1047) ամին ։ Ի.Ի.Բարկովի ենթադրությամբ արձանագրությունը փորագրվել է 1327թ.[34] *ինչպես նշել ենք, Հ.Ա. Օրբելին առաջարկել է ընթերցել ՌԶ (1557) (Избр. труды, с. 214), որին համաձայն է Լ.Մելիքսեթ-Բեկը (տե՛ս Древняя Русь и Армения, с. 140):*

Հրատ. Кучук-Иоаннесов, 35.

Լուսանկ. 17

33. Խաչքար, սպիտակ մարմարիոց, աղուցված է արևմտյան պատի տջ անկյան մոտ, ներքուստ: Խաչթևերի տակ և վերևում դարդուքանդակներ, շուրջը՝ 4 տող.

---

34 Տե՛ս И.И.Бабков. Очерки..., с. 1985.

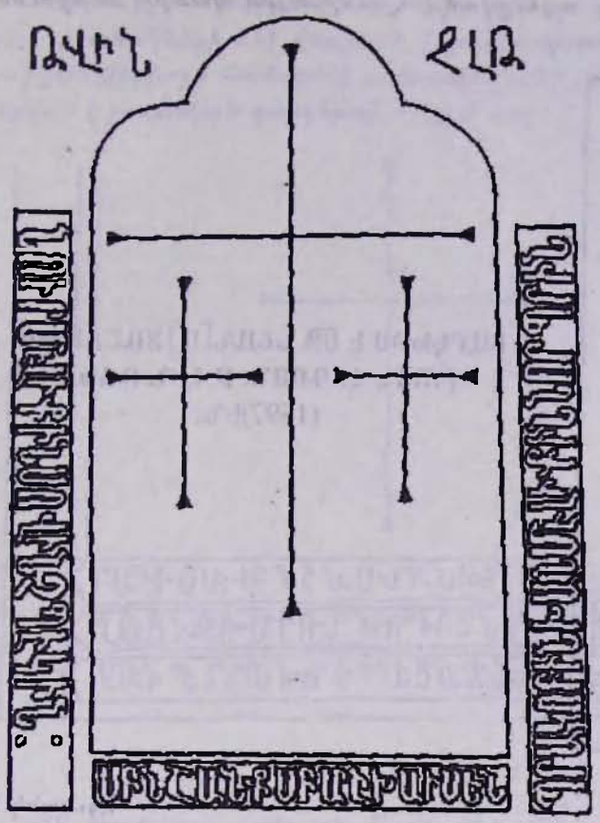

ԹՎԻՆ ՋԼԹ (1490): / ՄԲ ՆՇԱՆԱՔՍ ԲԱՐԵԽԱՒՍ ԵՆ/ ՊԼԱ֊ՐԼՈՆ֊ ԱԿՈԲԻՆ, ԽԱՆՄԵ-ԼԻՔԻՆ, ՆՈՐ ՊԼԱ֊ՐԼՈՆ֊ԻՆ, ՆՈՒՐՄԵԼԻՔԻՆ, ՍՈՎԻՆՋ ՊԷ-ԿԻՆ:

Լուսանկ. *18*

34 Խաչքար, ապիտակ մարմարից, նախորդի հորինվածքով: Խաչթևերի շուրջ՝ 4 տող.

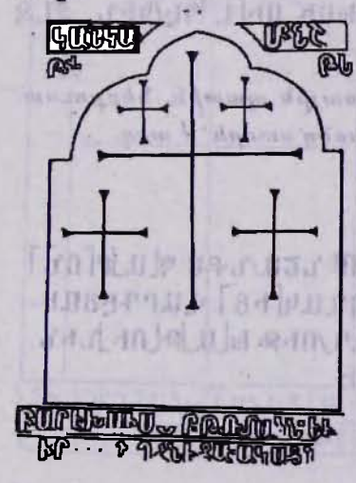

ԿԱՆԿԱՒ ՍԲ ՆՇ/ԱՆՍ/ ԹՎ.ՋԼԹ (1490) / ԲԱՐԷ-ԽԱՒՍ ՏԼԷ֊Ր ԹՈՒՄԱՆԻՆ ԵՒ/ ԻՒՐ ⌈ԿՆՈ⌉ՋՆ ԵՒ ՋԱՒԱԿԱՑՆ:

35. Խաչքար, սպիտակ մարմարից. ագուցված է հյուսիսային պատին, ներքուստ: Խաչերից ներքև, ուռուցիկ տառերով՝ 2 տող.

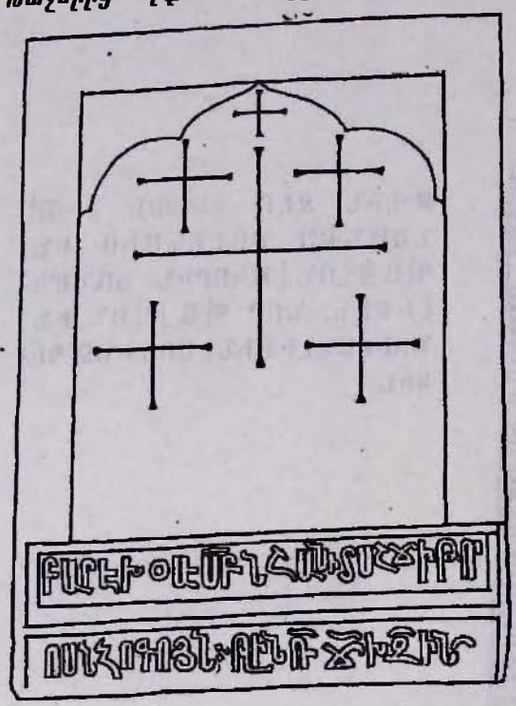

ԲԱՐԷԽՕՍ Է ՄԲ ՆՇԱՆ[Ս]ՏԱՇՃԻ ԹՈ-
Ր/ՈՍՆ ՀՈԳՈՑՆ. ԹՎԻՆ ՌՃԽԶ
(1697)ԻՆ:

Լուսանկ. *19*

36. Խաչքար, սպիտակ մարմարից: Ագուցված է սրբեմտյան պատի հյուսիսային անկյան մոտ, ներքուստ: Փանդակված է Մարիամ Աստվածածինը՝ Հիսուսը գրկին. դիմաքանգակների շուրջը՝ 14 տող եղծված արձանագրություն, որից հնարավոր է վերծանել.

ՑԻՇԱ ՍԲ ԱԼՍՈՒԱԺԱԾԻՆՍ ԵՒ ԱՆԱՐԱՏ... ԳԻՆԵԾԱԽՈՒ ՈՒ[Լ]ՊԷ/ԿԻՆ. ՋԼԶ
(1487):

37. Խաչքար, սպիտակ մարմարից. ագուցված է հյուսիսային պատին, ներքուստ: Կենտրոնական իաչթեւերի անկյուններում՝ փոքրիկ խաչեր, որոնց ատրե՝ 4 տող.

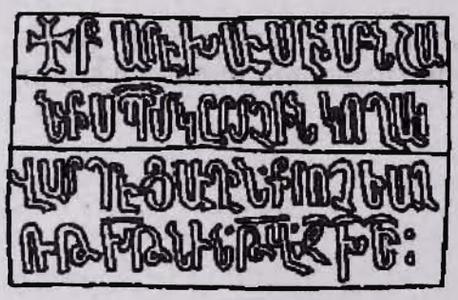

ԲԱՐԷԽԱԻՍ Է ՄԲ ՆՇԱՒՆՔՍ ՊԼԱ[Յ]Ր[ՈՆ]
ՄԿԸՐՏՋԻՆ ԿՈՂԱԿ[Ի8] ՎԱՐԴԷՁԱՒ-
ՂԻՆ, ՔՐՈՋ ԵԱՂ/ՈՒԹ ԽԼԱ[Յ]ԹԼՈՒ[Խ]ԻՆ.
Թվ. ՋԽԵ (1496):

Լուսանկ. *20*

38 Խաչքար, ապիտակ մարմարից, կենսաոռնական խաչթեւի վերին անկյուններում կլոր շրջանակների մեջ վերցրած վեցանկյուն աստղեր՝ փոքրիկ խաչերով: Արձանագրության վերեում համաչափ քանդակներով զույգ նոճիներ են: Ամբողջ խաչքարը եզերված է րուսական վարգերով. ունի 3 տող.

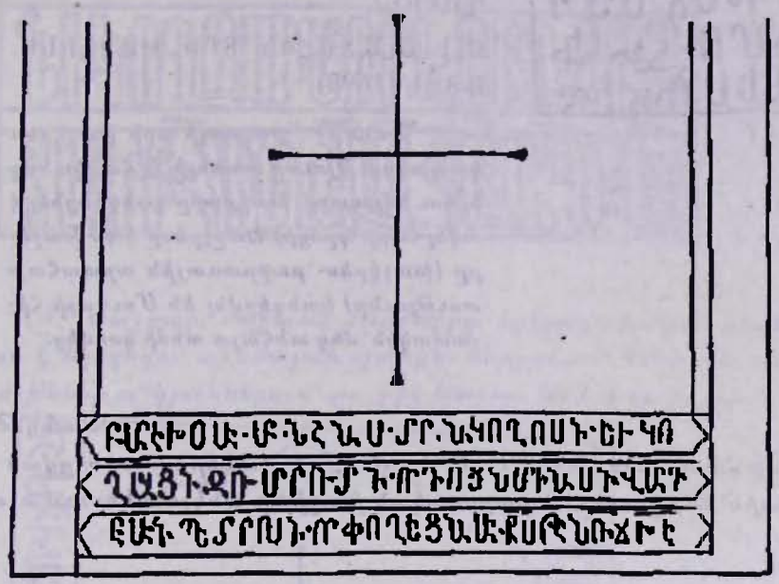

ԲԱՐԷԽԱՒՍ Է ՄԲ ՆՇԱՆՍ ՏԼԷՐ ՆԻ-ԿՈՂՈՍԻՆ ԵՒ ԿՈ-/ՂԱԿՑԻՆ՝ ԶՈՒՄ-ՐՈՒՏԻՆ. ՈՐԴՈՑՆ՝ ՄԻՆԱՍԻՆ, ՎԱՐ-ԴԵՐԵՍԻՆ, ՊԵՏՐՈՍԻՆ: ՓՈՂԵՑԱՆ ԱՌ Ք⸢ՐԻՍՏՈ⸣Ս ԹՎԻՆ ՌՃԽԷ (1698):

Ծանոթ. Հիշատակված Նիկողոսն, ամենայն հավանականությամբ, մանրանկարիչ Նիկողայոս Ծաղկարարն է:

39. Խաչքար, ապիտակ մարմարից, րուսական ղարղերով. միջին խաչեւերից ներքև՝ զույգ նոճիներ, վերեում՝ կլոր փոսիկներ, ատրե.՝ 2 տող.

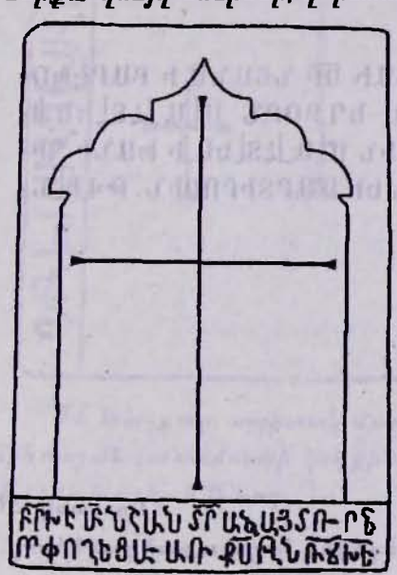

ԲԱՐ⸢ԵԽ⸣Ո⸢ՕՍ⸣Է ՍԲ ՆՇԱՆ ՏԼԷ⸣Ր Ա⸢ՍՏՈՒԱ⸣-ԾԱՑՈՒՐԻՆ/ ՈՐ ՓՈՂԵՑԱՒ ԱՌ Ք⸢ՐԻՍՏՈ⸣Ս ԹՎԻՆ ՌՃԽԵ (1696):

Լուսանկ. *21*

40. Խաչքար, սպիտակ մարմարից. ագուցված է դավթի արևմտյան պատին՝ ներքուստ: Քանդակազարդ խաչերից ներքև՝ 3 տող.

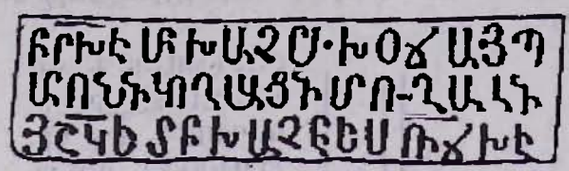

ԲԼԱ֊ՐԼԷԽ֊ՕՍՍ/ Է ՍԲ ԽԱՋԸՍ ԽՕ-
ՃԱՑ Պ/ԱՐՈՆԻՆ ԿՈՂԱԿՑԻՆ ՄՈՒ-
ՂԱԼԻՆ/.
ՑԼԻ֊ՇԼԱՏԱ֊ԿԵ ՏՐԻ ԽԱՋԷՐԵՍ.
ՌՃԽԷ (1698):

Մանոթ. 3-րդ տողի արի խաչէրես կապակցությունը կարելի է հասկանալ երկու իմաստով. խաչքարը կանգնեցնել է տվել (տրի-դրեցի) Խաչէրեսը կամ խաչերը (խաչէրես- բարբառային արտահայտությունը) կանգեցվել են Մուզալի հիշատակին՝ մեզ անհայտ անձի կողմից:

Լուսանկ. 22

41. Խաչքար, սպիտակ մարմարից (120x80 սմ), ծաղկաքանդակներով. ագուցված է եկեղեցու արևմտյան պատին՝ ներքուստ: Կենտրոնական խաչթևի անկյուններում և ստորև՝ 6 տող.

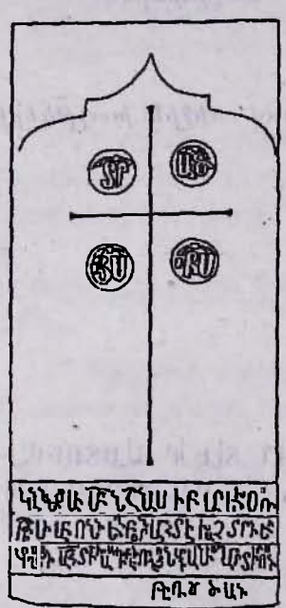

ՏՐ ՄՇ / ՑՍ ՔՍ/ ԿԱՆԿՆԵՑԱՒ ՍԲ ՆՇԱՆՍ Ի ԲԱՐԷԽՕ-
ՍՈՒ/ Թ[ԻԻՆ] ՍԻՄԷՈՆԻՆ ԵՂԲՕՐՆ Մ[Ա֊]ՀՏ[ԵՍ֊]Ի
ԽԱՋԼԱ֊ՏՐԻՆ ԵՒ/ ԿՈՂԱԿՑԻՆ Մ[Ա֊]ՀՏ[ԵՍ֊]Ի ԽԱՆՒ ՊԻ-
ՔԷԻՆ. ՈՐԴՈՑՆ՝ ՄԻՆԱՍԻՆ ԵՒ ՄԱՐՏԻՐՈՍԻՆ. Թվի[ն]
ՌՃՄԱ. (1702)-ին:

Լուսանկ. 23

42. Խաչքար, սպիտակ մարմարից (120x32 սմ), գեղեցիկ նախշաքանդակներով. կենտրոնական խաչի ծնեյուններում՝ չորս մանր խաչեր, որոնց տակ՝ 3 տող.

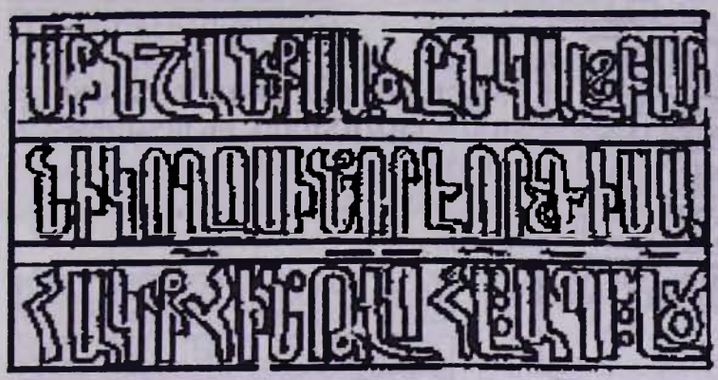

ՄՐ ՆՇԱՆԱՒՍ ԱԼՍՏՈ-
ՒԱԾՇՆԿԱԼ ՐԱՐԵ/-
ԽՒԱՒՍ ԵՆ ՆԻԿՈՂՈ-
ՍԻՆ, ՈՐ Ի ՈՐԴԻ ՍԱ/-
ՀԱԿ ՔԼԱՀԼԱՆԱՅԻՆ.
ԹՎ. ՊՀԸ (1429) ԱՊՐԼԻ-
ԼԻԱ (10):

Լուսանկ. 24

43. Խաչքար. սպիտակ մարմարից, երկրաչափական զեղեցիկ դ դերով: Աղուդված է նկեղեղու. արևմտյան ղտաին, ներքուստ: Կենտրոնական խ ր հորիզոնական խաչթևերի ա՛կյուններում՝ փոքրիկ խաչեր: Ձյջ և ձախ եղրերին՝ մեկական տող.

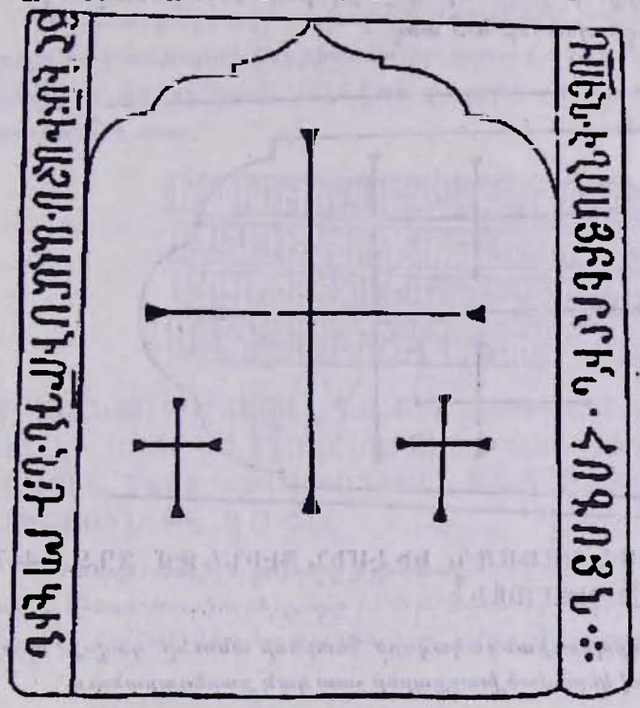

ՑԻՇԼԱՏԱՀ Է ՄՐ ԽԱՉՍ ԱԼ-
ՄԱՍՏԻՆ ՈՐՊՈՒՆ ՆՈՒՐ-
ՊԱԿԻՆ ԴՍԼՏԱԵԼԻՆ Ի ՂՍԱՅ-
ԲԵՐՏՐՆ ՀՈՎՈՅՆ:

44. Խաչքար. սպիտակ մարմարից, բուսական զարդաքանդակներով. աղուդված է արևմտյան լուսամուտի կողքին, ներքուստ: Կենտրոնական խաչթևի ստակ փորագրված են չորս խոչեր և 6 ս.տղ.

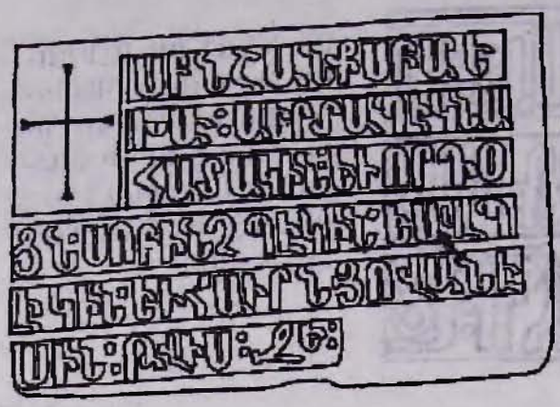

ՄՔ ՆՇԱՆԱՒՍ ԲԱՐԵ/ԹԱՒԼՈՅ ԵՆ/ԱՒՐ-
ՏԱՊԷԿ ՆԱ/ՀԱՏԱԿԻՆ ԵՒ ՈՐԴՕ/ՅՆ
ՍՈՒԻՆՋ ՊԷԿԻՆ, ԵԱՒԼՊ/ԷԿԻՆ ԵՒ
ՀԱՒՐՆ ՅՈՎԱՆԷ/ՍԻՆ. ԹՎԻՍ ՋԸ
(1456):

Լուսանկ. 25

45 Խաչքար, սպիտակ մարմարից, գեղաքանդակ ղարգերով. կենտրոնական խաչ, հորիզոնական թևերի տակ՝ փոքրիկ գծախաչեր և 3 տող.

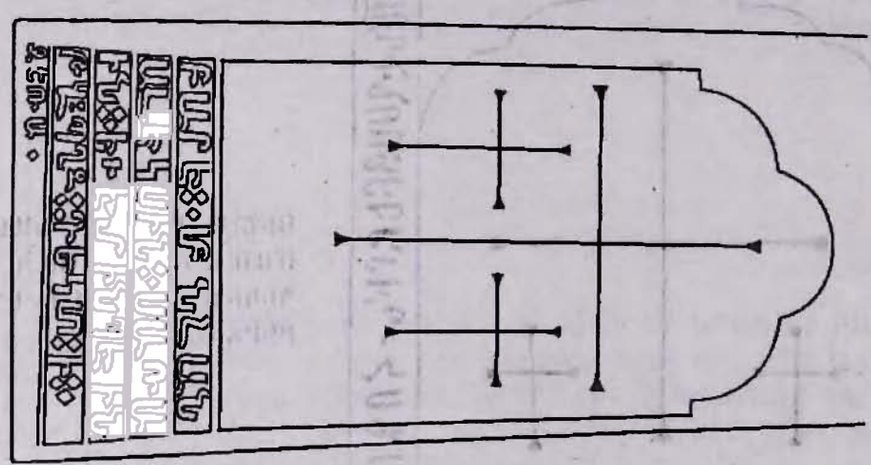

ԲԱՐԷԼԹԱՒՍ Է/ՄՔ ՆՇԱՆՍ/ԱԼԷԿՍԻՆ ՍԱՌԱ/ԻՆ ԵՒ ԷՄԻՆ ՊԷԻՆ/. ԹՎ. ՊՂԶ (1447), ԴԵԿՏԼԵՄԲԵՐ/Ի Ի (20): ՋԵՌԱԳԼՈՐ/Ծ ՊԵՏՐՈՍ՞Ի՞:

Ծանոթ. XV դարի շնորհաշատ վարպետ-քանդակագործ Պետրոսի անունը, ցավոք, միայն այստեղ է նշվում. թեև նույն մոտիվներով կերտված խաչքարեր շատ կան քարեդարանում:

Լուսանկ. 26

46. Խաչքար, սպիտակ մարմարից. բուսական գեղեցիկ ղարղանախշերով: Ագուցված է հյուսիսային պատին, ներքուստ: Կենտրոնական խաչթևի հորիզոնական թևերի տակ փորագրված են ևս մեկական խաչեր, որոնց ստորև՝ 4 տող.

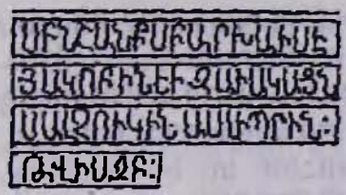

ՍԲ ՆՇԱՆԱԿՍ ԲԱՐԷԽԱԻՍ Է/ ՅԱԿՈԲԻՆ ԵՒ ՋԱ-
ԻԱԿԱՑՆ/ ՍԱԼՋՈՒԿԻՆ, ԱՍԼԻ ՊԼԱՂՐԼՈՆՂԻՆ
ԹՎԻՍ ՋԲ (1453):

47. Խաչքար, սպիտակ մարմարից. ագուցված է նախորդի մոտ: Կենտրոնական խաչի անկյուններում՝ գծախաչեր, որոնց ստորև՝ 4 տող.

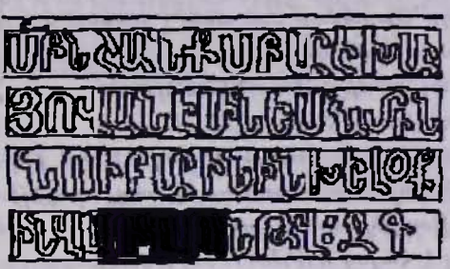

ՄԲ ՆՇԱՆԱԿՍ ԲԱՐԷԽԱԻՍ/Ս ԵՆ/ ՅՈՎԱՆԷ-
ՍԻՆ, ԵՒՄԱՆԱՏԻՆ/ ՆՈՒԲԱՐԻՆ, ԽԵ-
ԼՕՔ/ԻՆ, ՎԱՌՎԱՌԻՆ, ԹՎ. ՋԳ (1454):

Ծանոթ. Խաչքարի աջ կողմը ծածկված էր յուղաներկի թանձր շերտով:

*48. Խաչքար, սպիտակավուն մարմարից, րուսական դեղաքանդակ զարդերով. տ-
ղուցված է նախորդի կողքին: Սուրբ երրորդութիւնը խորհրդանշող երեք խաչերի հորի-
զոնական թևերի տակ՝ մեկական փոքրիկ գծախաչեր, որոնց ստորև՝ մանր ելնդավոր
տառերով 4 տող.*

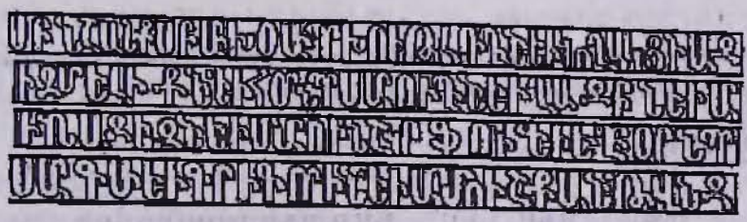

ՄԲ ՆՇԱՆԱԿՍ ԲԱՐԷԽՕՍ Է ՊԼԱՂՐԼՈՆՂ ԽՈՒԹԼՈՒՊԷԻՆ ԵՒ ԿՈՂԱԿՑԻՆ ԱՋ/ԻՋ ՄԵԼԻ-
ՔԻՆ ԵՒ ՀՕՐՆ ՊԼԱՂՐԼՈՆՂ ՍԱՐՈՒՊԷԻՆ ԵՒ ՂԱՋԼԱՂՐԻՆ ԵՒ ՄԱՒՐՆ ԱՋԻՋԻՆ ԵՒ
ՄԱՄՈՒՆ. ՇՆՈՓՈՐԻՆ ԵՒ ԵՂԲՕՐՆ ՊԼԱՂՐԼՈՆՂ/ ՍԱՐԳՍԻԼՆՂ ԵՒ ԳՐԻԳՈՐԻՆ ԵՒ ԱՐ-
ՄՈՒՇՔԱԻՆ: ԹՎ. Ջ (1451):

*Ծանոթ. Խութլուբեյները իշխանական ընտանիքի շառավիղները էին: Այս տոհմից էր նշա-
նավոր Սինան Խութլուբեյը, որը 1398 թ. Կամենեց-Պոդոլսկում կառուցեց Ս. Նիկողայոս եկեղեցին:
Քուչուկ-Հովհաննիսյանը այս եկեղեցու ավազանի պատին տեսել է Սինանի նկարը:*

Հրատ. Кучук-Иоаннесов, 36.

Լուսանկ. 28

*49. Խաչքար, սպիտակ մարմարից, զարդանախշերով: Ագուցված է բեմի հարավա-
յին որմնասյան վրա (վերից 3-րդը), մինչև առղերը եղծված են.*

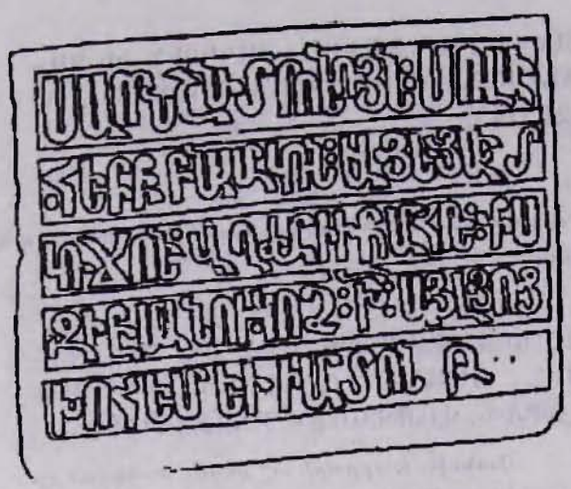

ՍՍ. ՈՐ ՆՇԱՆ ՏԷՐՈՒԻՆՈՑՆ, ՍՈՎԱՒԻ/ ՀԵՐՔԻ ԲԱՆՈՒԱՐԿՈՒԻՆ... Վ.ԱՑԵՑԵԱԼ... ԶՏԱՐԱՓԱՄԻՒՔ ՄԱՀՈՒ [Ի] ՔՍ. ՉԻ ԷՐ ՄԱՆՈՒԿ/ ՈՉ Ա (40). Ա.ՅԼ ՅՈՑ[Ա] ԽՈՀԵՄ ԵՒ ԻՄԱՍՏՈՒՆ/. ԹՎ... ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ] Ի (20):

Ծանոթ. Արձանագրության բովանդակությունից իմացվում է, որ հանգուցյալը տարաժամ մահացել է բանսարկության պատճառով: Երկրորդ տողում վայելել բառից հետո նկատելի են քայքայված տառահետքեր՝ Տ, Ռ, Ճ, Կ, Ա: Եթե վերջին չորս տառերն ընդունենք իբրև թվագրության առաջաբան, ապա կարելի է ենթադրել, որ արձանագրությունը կազմվել է հայոց ՌՃԿԱ (1712) թվականին:

Քաւչուլ-Հովհաննիսյանն արձանագրությունը դետեղել է Աղբրմանի վիմագրերի շարքում:

Հղում.,,Древности восточные,,

· II, вып. 3,М., 1913, с. 65.

Լուսանկ. 29

50. Խաչքար, դորշավուն ավազաքարից. աղուցված է բեմի հյուսիսային որմնասյանը: Խաչի շուրջ և ստորև՝ 7 տող եղծված գրությամբ.

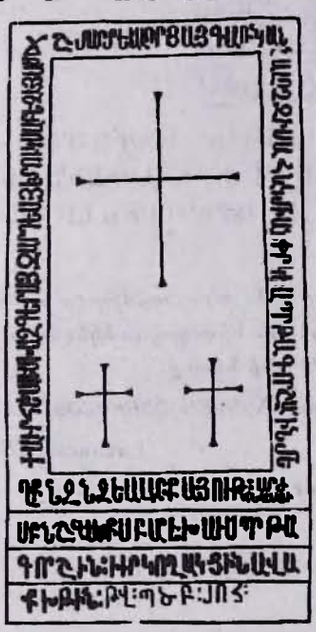

ԱԻՐՀՆԵԱ... ԽԱՉ ԳԵՐԱՅԶԱՐԳԵԱՑ... ՃՇՄԱՐՏԵԱԼ, ՈՐ ՅԱՑ ԳԱՌՆԿԱՆ... ՆԱ ՈՉ ՉԻՍԱՀԱԿ ՄԻՍ[Յ]Ն, ՓՐԿԵԱ. Պ[Ա]Ր[ՈՆ] ԹԱԳՈ[Ր]ՇԱԻՆ, ՄԵ/Դ.ՔՆ ՉՆՉԵԱԼ, ԱՐՔԱՑՈՒԹ[ԵԱՆ] ԱՐԺԱՆԱՑԻ:/ ՄՐ ՆՇԱՆՔՍ ԲԱՐԵԽԱԻՍ Պ[Ա]Ր[ՈՆ] ԹԱԳՈՐՇ[Ա]ԻՆ, ԻՒՐ ԿԻՂԱԿՑԻՆ Ա-ՎԱ/Ք Խ[Ա]Թ[ՈՒՆ]ԻՆ. ԹՎ. ՊԾԲ (1403): ՅՈՀ[ԱՆՆԷՍ]:

Ծանոթ. Արձանագրության վերջում ստորագրած Յոհաննեսը, ամենայն հավանակի նույնական է խաչքարը կերտող վարպետի հետ:

51. Հուշատախտակ, սպիտակ մարմարիոց կերտված: Ագուցված է եկեղեցու հարավային պատի կենտրոնում, բեմից շուրջ հինգ մետր հեռավորությամբ: Գեղեցիկ տառերով՝ 4 երկար տողեր.

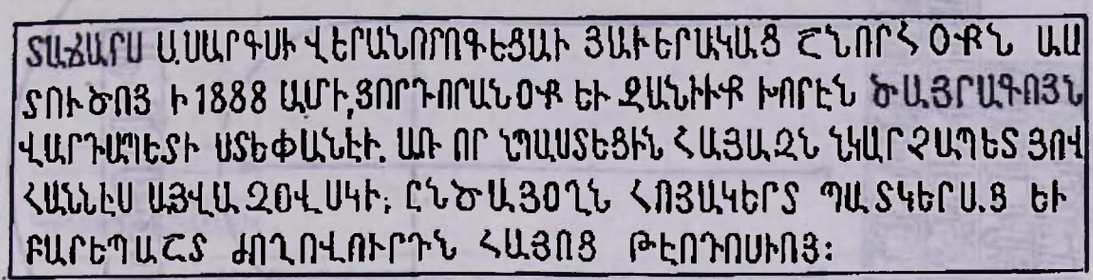
ՏԱՃԱՐՍ Ա.ՍԱՐԳՍԻ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳԵՑԱԻ ՅԱՒԵՐԱԿԱՑ ՀՆՈՐՀՕՔՆ ԱԱ ՏՈՒԾՈՑ Ի 1888 ԱՄԻ,ՅՈՐԴՈՐԱՆՕՔ ԵՒ ՋԱՆԻՒՔ ԽՈՐԷՆ ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՍՏԵՓԱՆԷԻ. ԱՌ ՈՐ ՆՊԱՍՏԵՑԻՆ ՀԱՅԱՃՆ ՆԿԱՐՉԱՊԵՏ ՅՈՎ ՀԱՆՆԷՍ ԱՅՎԱՃՕՎՍԿԻ; ԸՆԾԱՅՕՂՆ ՀՈՅԱԿԵՐՏ ՊԱՏԿԵՐԱՑ ԵԻ ԲԱՐԵՊԱՇՏ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆ ՀԱՅՈՑ ԹԷՈԴՈՍԻՈՅ:

ՏԱՃԱՐՍ Ս.ՍԱՐԳՍԻ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳԵՑԱԻ ՅԱՒԵՐԱԿԱՑ ՇՆՈՐՀՕՔՆ Ա.Ս/ՏՈՒԾՈՑ, Ի 1888 ԱՄԻ, ՅՈՐԴՈՐԱՆՕՔ ԵՒ ՋԱՆԻՒՔ ԽՈՐԷՆ ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ/ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՍՏԵՓԱՆԷԻ, ԱՌ ՈՐ ՆՊԱՍՏԵՑԻՆ ՀԱՅԱՃՆ ՆԿԱՐՉԱՊԵՏ ՅՈՎ/ՀԱՆՆԷՍ Ա.ՅՎԱՃՕՎՍԿԻ, ԸՆԾԱՅՕՂՆ ՀՈՅԱԿԵՐՏ ՊԱՏԿԵՐԱՑ ԵԻ ԲԱՐԵՊԱՇՏ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆ ՀԱՅՈՑ ԹԷՈԴՈՍԻՈՅ:

Լուսանկ. *30*

52. Խաչքար, սպիտակ մարմարիոց, մանրաքանդակ ղարղանախշերով: Ագուցված է բեմի հյուսիսային որմնասյան արեմտյան կողմին: Կենտրոնական խաչի անկյուններում՝ փոքրիկ գծախաչեր, սարև՝ մանր, ապա խոշոր ատուերով 4 տող.

ԿԱԿՆԵՑԱՒ ՍՔ ՆՇԱՆ Ի ԲԱՐԷԽԱՒՍՈՒԹԻ ԼՒՆ Ս/ԱՐԳՒՍ ՔՈ[Ա]ՀԱՆԱՑ]ԻՆ ԵՒ ԿԵՆԱԿՑԻՆ ՄԷԼԻՔ ԽԱ[ԹԼՈՒՆ]ԻՆ ԵՒ ԾՆԱՒՂԱՑ ԻՒ[Ր] ՄԵԾ ՊԱ[ՐՈՆ]ԻՆ ԵՒ ՄՈՒՂԱՄ ԽԱ[ԹԼՈՒՆ]ԻՆ/ ԵՂԲԱՒՐ ԻՒՐ ՅՈՎ[ՀԱՆՆԷՍԻՆ] ԹՎ. ՊԼԸ (1389):

Մանոթ. Սարև տեղ չլինելու պատճառով արձանագրության շարունակությունը փորագրել են խաչքարի վերին մասում՝ թվականը կենարոնում է:

53. Խաչքար, սպիտակ մարմարիոց, երկրաչափական ղարգերով, դանվում է նախորդի մոտ: Խաչի շուրջ՝ ղուլդ ողկույզներ, որոնց տակ՝ 4 տող.

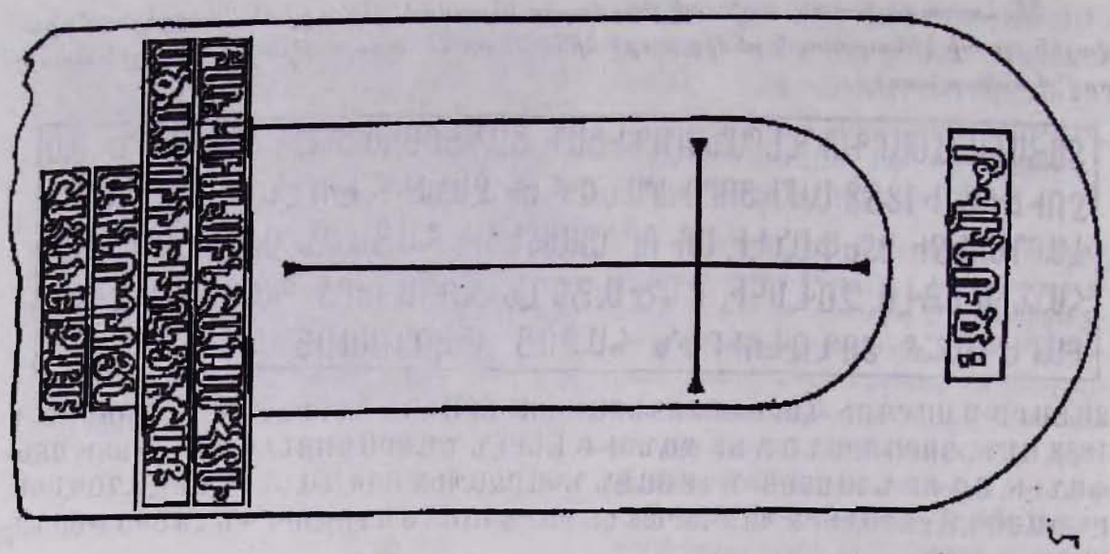

ԹՎԻՆ ՌՃ (1651) ԲԱՐԵԽԱԻՍԷ ՄԲ ՆՇԱՆՍ Մ[Ա]ՀՏ[Ե]ՍԻ/ԱԼՍՈՒԱ[Ծ]ԱՏՈՒ[Ր]ԻՆ ԵԻ ԿԼՈ[Ղ]Ա[Կ]ՑԻՆ ՇԱՔ/ԱՐԻՆ, ՈՐԴՈՑՆ/ՇԱՀՆԻՆ ԵԻ ՋԱՐԲԱ[Բ]ԻՆ...

Մանոթ. Շարունակությունը եղծված է: Վերջին րառը կարելի է վերծանել նաև գարմին:

Լուսանկ. *31*

54. Խաչքար, կրաքարից, համեմատաբար փոքր չափսերի. ազուցված է հարավային կողմի մկրտության ավազանի խոռոչի մեջ: Խաչթևերից ներքև՝ 2 տող.

ՅԻՇԱՏԱԿ Է[Ի] ՄԲ ՆՇԱՆՍ/ՄԱՐԹԱ ԽԱԹ[ՈՒՆԻՆ]. ԹՎ...

Մանոթ. Խաչքարը մաշված և քայքայված է, հազիվ նշմարվում են արձանագրության ելնզավոր տառերը:

55. Նույն ավազանի շուրթի երկարությամբ՝ 2 տող.

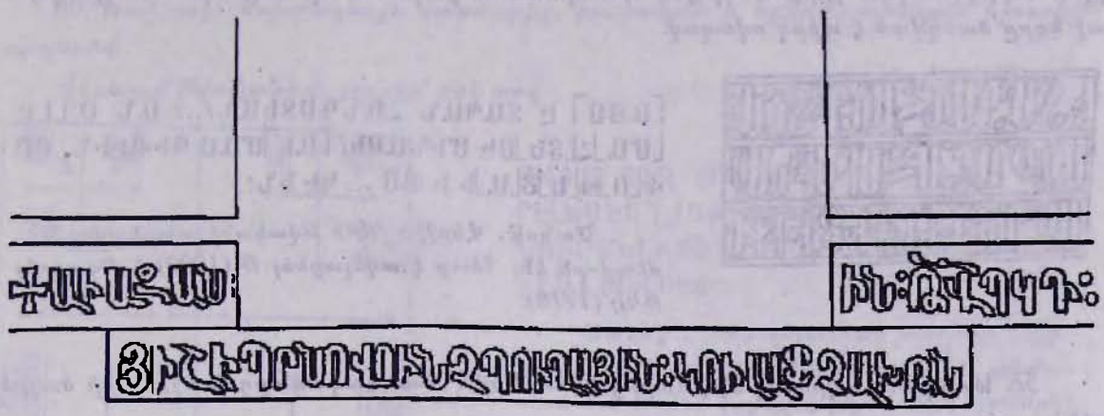

ԱՒԱԶԱՆՍ/ ՅԻՇԼԱՏԱԿ] Է ՊԼԱ.[ՐԼՈ.[Ն ՍՈՎՈՒՆՉ ՊՈՒՂԱՅԻՆ, ԿՈՒԼԱՖՉԱ ԽԼԱ.[Թ/-ՆԻՆ: ԹՎ. ՊԿԴ (1415):

Մանոթ. Քուչուկ-Հովհաննիսյանը վերծանել է Կուլանիչա:

Հրատ. Кучук-Иоаннесов, 36.

Լուսանկ. *32*

56. Տասնանաքար, ապիտակ մարմարիդ, քանդակազարդ, նախկին տեղն անհայտ: Այժմ ագուցված է բեմի կողքին, իբրև երեսպատման քար: Ստորին մասում՝ 8 տող, վերջինը եղծված.

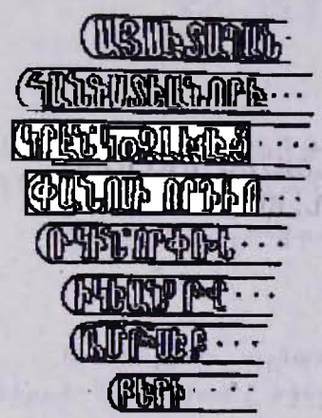

Ա.ՅՍ Է ՏԱ.ՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ, ՈՐ Է ԵՐ/ԿՐԷՆ ԿՕՋ-ԼԷՎԷՑԻ/ ՓԱՆՈՍԻ ՈՐԴԻ [ՄԱՆ]ՈՒԿԻՆ, ՈՐ ՓՈ-ԽԵ[ՑԱԻ]Ի ԿԵԱՆՍ ԹՎԻՆ/ ՌՄԹ (1760), ՍԵՒ[ՏԵՄ]-ԲԵՐԻ Ե (5):

Մանոթ. Հիշատակված Կօղլէվ-ը այժմյան Եվպատորիա քաղաքն է:

Լուսանկ.*33*

57. Տասնանաքար, ապիտակ մարմարիդ, քանդակազարդ: Պատկերված են՝ ծառին կանգնած թռչուն, ծաղկեփնջով ծաղկաման, փոքր-ինչ վեր՝ ձեռքի դաստակ, մկրատ ասեղնարարձիկ, մատնոց: Վերջին նորոգման ժամանակ ագուցվել է բեմահարթակի կող-

քին, հորիզոնական դիրքով, սրպես երեսպատման քար: 4 տողանոց արձանագրության ալջ եզրը ծածկված է պիրկ սվաղով.

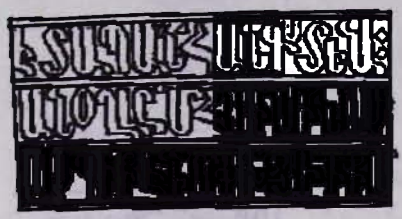

[ԱՅՍ] Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ/... ԱՆ ՕՂԼԸ ԼՄԱ/ՀԼՏԵ/ՍԻ ՄԻՆԱՍԻ/[ԱԼ]ՄԱՍ ՊԻՔԷԻՆ, ՈՐ ՓԼՈ/ԽԼԵ/ՑԼԱ/Ի Ի ՔՍ ... ԿԷ ԻՆ:

Ծանոթ. Վերջին ԿԷ-ն թվականի տասնավորն ու միավորն են: Պետք է ավելացնել Ռ (1000) և թվագրել ՌԿԷ (1718):

58. Խաչքար, սպիտակ մարմարից (30x40 սմ): Քանդակազարդ խաչթևերի ծայրերին՝

ՏՐ ՅՍ ՔՍ ԱՍ (ՏԷՐ ՅԻՍՈՒՍ ՔՐԻՍՏՈՍ ԱՍՏՈՒԱԾ):

59. Տապանաքար, սպիտակ, փոքր-ինչ կարմրավուն մարմարից (120x80 սմ), նախկին տեղն անհայտ: Այժմ ազուցված է ըեմահարթակի աոջև՝ երեսպատման քարի փոխարեն: Քանդակված ծաղկեփնջի և նոճիների սաորև՝ 5 տող.

ԲԱՐԼԵ/ԽԱՒՍ ԵՆ ՄԲ ՆՇԱ/ՆՍ ՄԻՆԱՍԻՆ... ՈՐԴ/ՈՑՆ ԽԱՉԱՏՈԼԻՐ/ԻՆ, ՃԻՀԱՆԻՆ, ԳՈ/ՀԱՐ ՊԻՔԱԻՆ:

60. Խաչքար, մոխրագույն մարմարից, րուսական և երկրաչափական հյուսկեն զարդերով.

Վերևում թվականն է, շուրջը՝ մեկ տող.

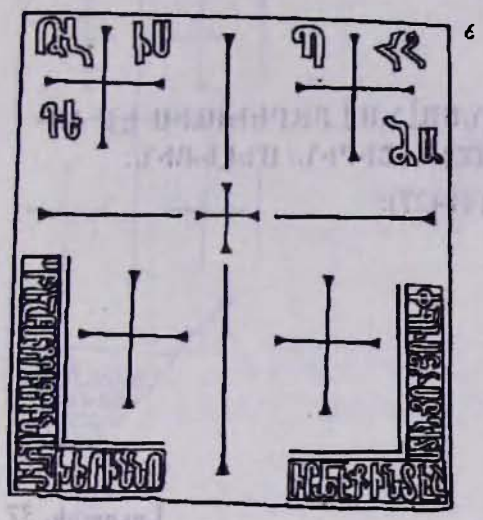

ԹՎԻՍ ՊՀԶ (1427). ՍՔ ՆՇԼԱ.ՆՆՍ Յ ԲԱ.-ՐԷԼԱԻՍ Է Յ ԳՐԻԳԼՈ Յ ՐԻՆ, ԱՄԻՐԱԵՐԻՆ, ՆՈՒՐՄԵԼԻՔԻՆ, ՏԻԼՇԱ.ՏԻՆ: ՅՈՀԼԱ.ՆՆԷՍ Յ, ՅՈՎՍԵՓ:

Մանոթ. 1. կենտրոնական խաչքեի հորիզոնական թևերից վեր ընթերցվում է դե, աջ մասում՝ ծա: Թերևս կարելի է վերծանել դեկտեմբերի 11:

2. Յոհաննէսը և Յովսեփը, հավանարար, խաչքարը կերտող վարպետներն են:

Լուսանկ. *35*

61. Ս.Սարդսի ժամատան բարավորի փայտին՝ երկու տող.

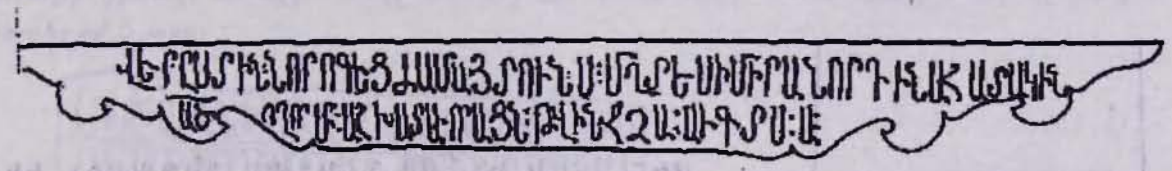

ՎԵՐՉՍՏԻՆ ՆՈՐՈԳԵՑ ԺԱՄԱ.ՅՏՈՒՆՍ ՄՂՏԵՍԻ ՄԻՐԱՆ ՈՐԴԻ ՆԱՀԱՏԱԿԻՆ/ ԱՇ ՈՂՈՐՄԻ ԱՇԽԱ.ՏԱՒՈՐԱ.ՅՆ: ԹՎԻՆ ՋՁԱ (1532), ԱՒԳԼՈՍ Յ ՏԼՈ Յ Ս Ա (1):

Մանոթ. Այժմ գտնվում է երկրագիտական թանգարանում:

Հրատ.. *Кучук-Иоаннесов. 36.*

Լուսանկ. *36*

62. Խաչքար, սպիտակ մարմարից, երկրաչափական և րուսական զարդաքանդակներով: Աղուցված է եկեղեցու հյուսիսային խորանի մուտքի աջ կողմում: Ելնդ.ավոր տառերով՝ 3 տող՝

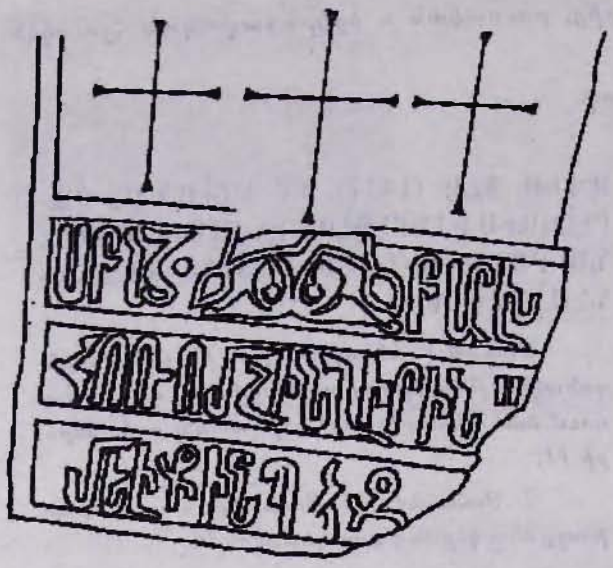

ՍԲ ՆՇԱԼՆՍ ԲԱՐԵԽ[ԱԽՍ Է]/ ՀՈ-
ՌՈՄՇԻՆ, ՇԻՐԻՆ/ ՄԵԼԻՔԻՆ:
ՊՀԶ (1427):

Լուսանկ. *37*

63. Խաչքար, սպիտակ մարմարից (20x40 սմ.) քանդակազարդ: Ադուցված է հյուսիսային խորանի պատին. խաչանշանի տակ՝ 4 տող.

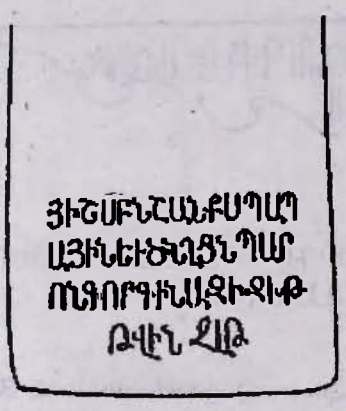

ՅԻՇ[ԱՏԱԿ ԵՆ] ՄԲ ՆՇԱՆՔՍ ՊԱՊ/ԱՑԻՆ ԵԻ
ԾՆ[ՈՂ[Ա]ՑՆ ՊԱՐ/ՈՆ ԳՈՐԳԻՆ, ԱՋԻՋ ԽԼԱ]-
Թ[ՈՒՆԻՆ]/: ԹՎԻՆ ՋԼԹ (1490):

Լուսանկ. *38*

64. Խաչքար, սպիտակ մարմարից (90x35 սմ), միջնամասը և սաորին աջ կողմը կոտրված: քանդակված են տերեւներով վարդյակներ, խաչեր: Սաորեւ՝ եղծված արաբանաղրություն.

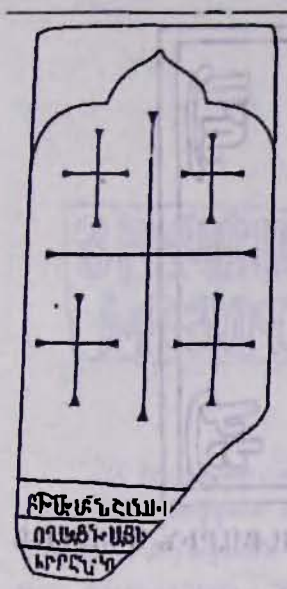

ԲԼԱՐԵ]ԽԼԱՒ]ՍԷ ՍՔ ՆՇԱՆՍ ... / ԿՈՂԱԿՑԻՆ Ա-
ՑԻ... ԻՒՐՔՆ ԿՈ...

65. Տապանաքար, ապիտակ մարմարից. քանդակված են երկու ծաղկամաններ՝ ծաղկեփնջերով: Ագուցված է հյուսիսային խորանի արևմտյան պատին, արեմտյան մուտքի դիմաց: Առաջին տողը մնացել էր ավաղի տակ: Խաչանշանի տակ՝ ելնդավոր տառերով 6 տող.

ՀԱՑՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ
ԱՄԱՍԵԱՑՑԻ ՇԻ/ՇՄԱՆ ԿԱՐԱ-
ՊԵՏԻ ՈՐԴԻ/ ՏԻՐԱՑՈՒ ՊԵՏՐՈ-
ՍԻՆ,/ ՈՐ ՓՈԽԵՑԱՒ ԱՌ ՔՍ
ԹՎ/ԻՆ ՌՃՂԸ (1749)ԻՆ:

Լուսանկ. *39*

66. Խաչքար, կապտավուն մարմարից (36x65 սմ.), քանդակազարդ: Կենսաոռնական խաչի և փոքրիկ դույզ խաչերի վերին անկյուններում թվականն է. ստորև՝ 4 տող.

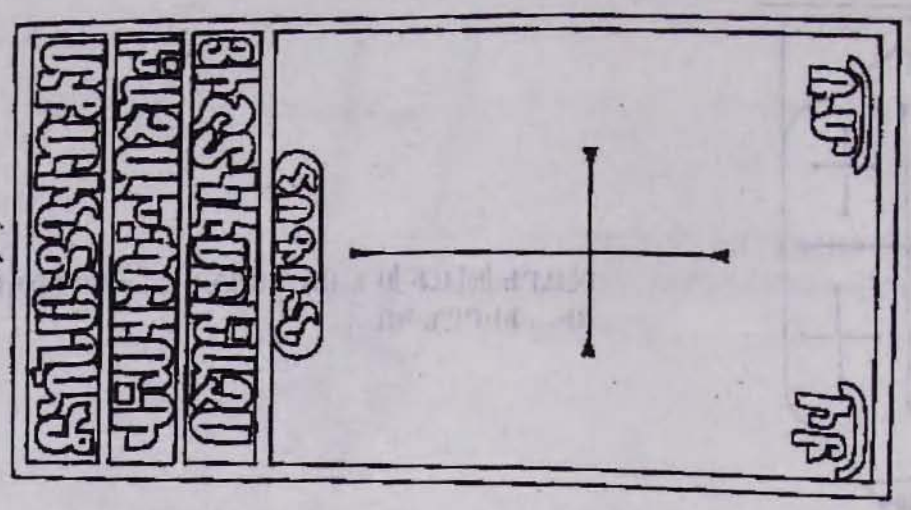

ՌՄԻԲ (1773)/ ՅԻՇԼԱՏԱԿ Է ՄԲ ԽԱԶՍ/ ԽԱԶԱԽՊԱՐԻ ՈՐԴԻ/ ՄԱՔԱՐԻՆ ԾՆՈՂԱՑ ՀՈԳՈՒՆ:

Ծանոթ. Տեղ չլինելու պատճառով վերջին րառը փորագրել են առաջին տողի վերևում:

67. Խաչքար, դեղնավուն ավազաքարից. պսուցված է հյուսիսային խորանի արևմտյան մուտքի վերևում: Երկատողանոց արձանագրության շարունակությունը, թվականից առաջ, եղծված է.

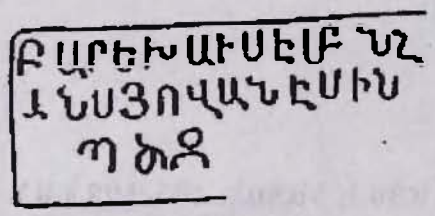

ԲԱՐԵԽԱԻՍ Է ՄԲ ՆՇ/ՀԱՆՍ ՅՈՎԱՆԷՍԻՆ... ՊԾԶ (1407):

68. Խաչքար, դեկնավուն կրաքարից, փոքր չափսի, ձախ կողմը և ստորին մասը կոտրված: Խաչթևերի շուրջ՝ 3 տող:

ՄԲ ԱՄԵՆԱՓՐԿԻՉ ՄԲ ՅԱԿՈԲԱՑ, ՈՎԱՆԷՍ/Ի

69. Խաչքար, սպիտակ մարմարից, երկտողանոց արձանագրությամբ: Պսուցված է հյուսիսային խորանի արեմտյան պատին, ներքուստ.

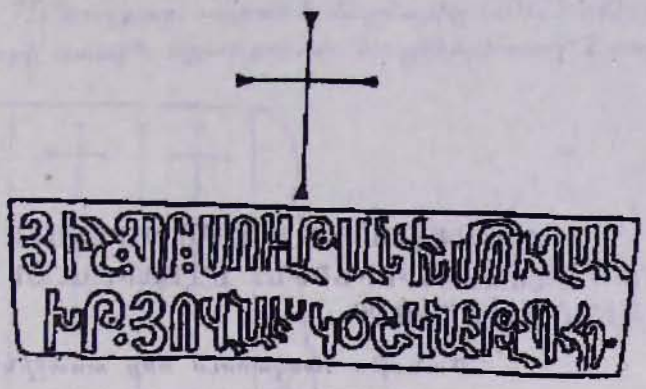

ՑԻՇԼԱՏԱԿ Է ՊԼԱ[ՐԼՈՆ] ՍՈՒԼԹԱՆԻՆ, ՄՈՒՂԱԼ/ ԽԼԱ[Թ]ՈՒՆԻՆ], ՑՈՎԱՆԷՍ ԿՈՇԿԱ-ԿԱՐԻ[Ն] ԹՎ. ՊՀԴ (1425):

70. Խաչքար, սպիտակ մարմարից, պատրաստված է հյուսիսային խորանի ըարավորից վեր: Քանդակված են երեք համաչափ խաչեր, րուսական և երկրաչափական նախշեր: Վերեում թվականն է. ներքին եզրին՝ *1* տող.

ԹՎ. ՊԽԳ (1394). [ՑԻ]ՇԷ ԼԻԿԱՄԻՆ, ՄԱՐԻԱՆԻՆ, ԽԱՉԱՏՐԻՆ:

Մանոթ. 1. *Առաջին անվան ընթերցման իսկությունը կասկածելի է:*

2. Խաչքարն ամբողջապես գտնվում էր ավազի տակ. հայտնաբերվեց 1968 թ.:

71. Խաչքար, սպիտակ մարմարից (30x40 սմ), նախորդից փոքր-ինչ աջ: Հորիզոնական խաչթևերից վեր՝ *2* տող.

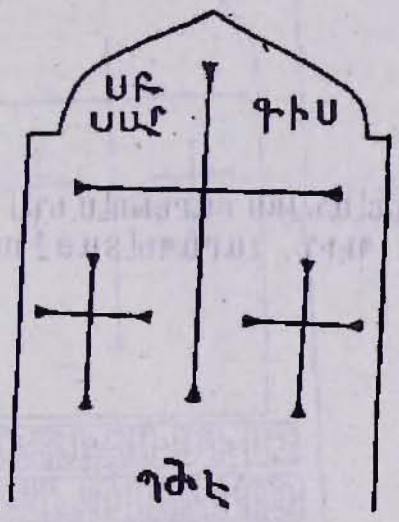

ՍԲ/ ՍԱՐԳԻՍ. ՊԾԷ (1368): ՑԻՇԱՏԱԿ Է Ա-ՄԻՐ ՍԱՐԳՍԻՆ:

72. Խաչքար, սպիտակ մարմարից, գեղաքանդակ: Ապրտված է հյուսիսային խորանի պատուհանի եզրին, ներքուստ: Առանձնապես հրապուրիչ են կենտրոնական խաչի վերին և ստորին մասերի զարդանախշերը, ուղղահայաց եզրի հյուսվածքները: Ձախ կողմում և ստորև՝ մեկական տող.

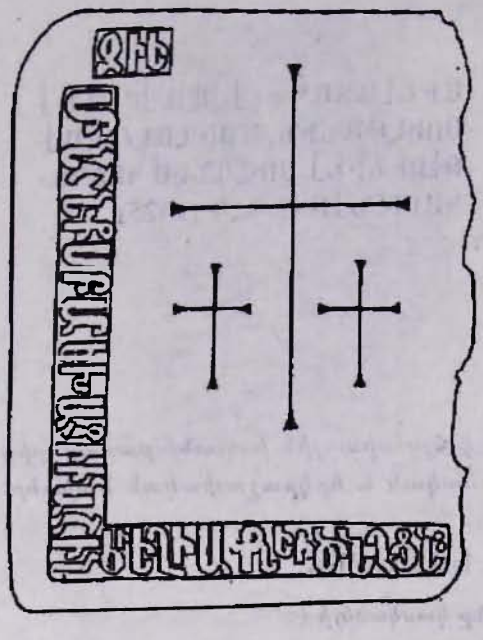

ՋԻԵ /1476/ ՄԲ ՆՇԼԱԽ ՔՍ ԲԱՐԵԽԱԻՍ ԼԵՆ ՇԻՐԻՆՇԻՆ, ԵՂԲԱՒՐՆ ԵՒ ԾՆԼՈՂՎԱՑՆ:

Ծանոթ. Կասկածում ենք առաջին անձնանվան ընթերցման իսկությանը:

73. Խաչքար, սպիտակ մարմարից (15x35 սմ) նախորդի կողքին: Պարզ, զնդեցիկ խաչերի տակ՝ 5 տող.

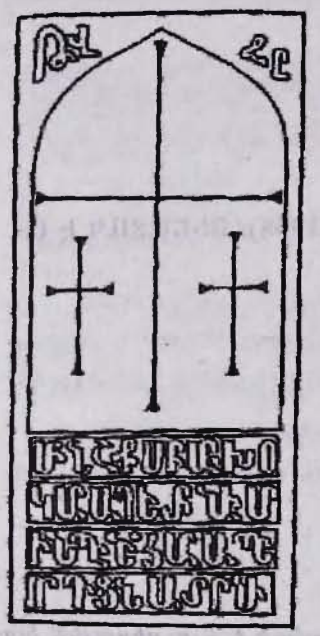

ԹՎ. ՋԸ(1459). ՄԲ ՆՇԼԱՆՔՍ ԲԱՐԵԽՈՂՍ ԵՆ ԿԱ-ՐԱՊԵՏԻՆ, ԷՄ/ԻՆ ՊԷՒՆ, ՀԱՐԱՊԵԼՏԱՑ ՈՐԴԼԻՈՅՆ, ԱՏՐԻՆ:

74. Խաչքար, դորշ ավազաքարից (20x40 սմ): Ադուցված է հյուսիսային խորանի մուտքի աջ կողմում, ստորին մասում՝ 2 տող եղծված.

ԲԱՐ[ԷԽՕՍ Է][ԹՎԻՆ ՊԻԸ(1379):

75. Խաչքար, ապիտակ մարմարից (30x25 սմ). ուղուցված է եկեղեցու արևմտյան մուտքի պատին, արտաքուստ: Խաչթևերի տակ՝ 2 տող.

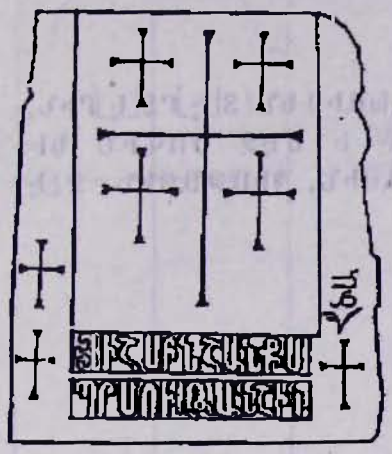

ՅԻՇԼԱՏԱԿ ԵՆ ՄԲ ՆՇԱՆՔՍ/ ՊԼՍ ՐԼՈՆ ՍՈՒԼԹԱՆ ՇԼԱՀԻՆ. ՋԾԱ (1502):

76. Խաչքար, ապիտակ մարմարից (25x45 սմ). ուղուցված է նախորդի մոտ: Խաչաշանի տակ՝ 4 տող.

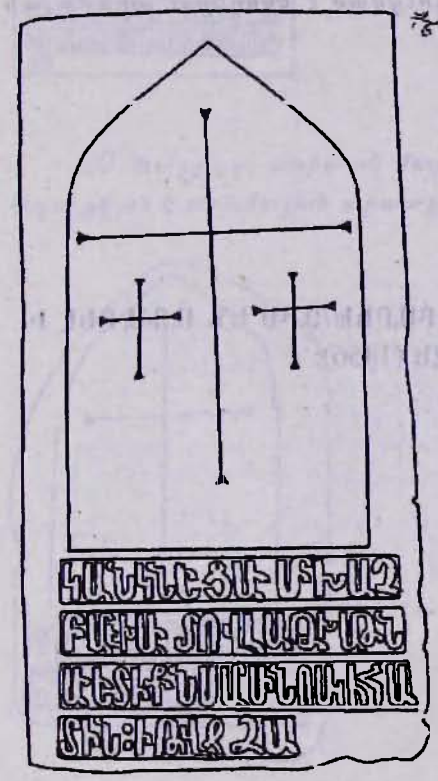

ԿԱՆԿՆԵՑԱՒ ՍԲ ԽԱՋԼՍ/ ԲԱՐԷԽԱՒԼՍՈՒԹԻՒՆ ՏՈՎԼԱԹ ԽԱԹԼՈՒՆ/ ԱՒՏԻՔԼԻՆ, ՍԱՐԳՍԻՆ, ՈՍԿԷՀԱՏԻՆ. Ի ԹՎ. ՋՁԱ (1532):

77. Խաչքար, սպիտակ մարմարից (25x50 սմ), նախորդին կից: Խաչաքանդակից ստորև՝ 5 տող: 4-րդ և 5-րդ տողերի աջ եզրերը քայքայված են, սակայն հանրավոր է վերծանել.

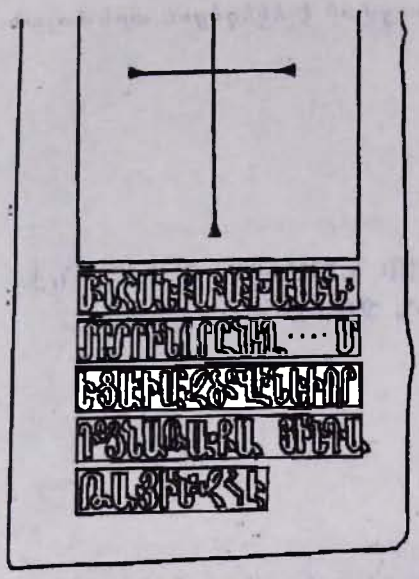

ՍԲ ՆՇԱՆԱՔՍ ԲԱԽԷԽԱՒՍ ԵՆ/ Տ[Է]ՐՏ[Է]ՐԻՆ, ՈՐ ԸՆԿՂՄ/ԵՑԱՒ Ի ՄԷՋ ԾՈՎԻՆ ԵՒ ՈՐ/ԴՈՑՆ ԱԹԱՌԱՑԻՆ, ՊԻԱԹԱՑԻՆ. ՋՀԷ (1528):

Լուսանկ. 41

78. Խաչքար, սպիտակ մարմարից (22x40 սմ). ադուցված է եկեղեցու արևմտյան պատին, արտաքուստ: Խաչանշաններից ներքև՝ 3 տող.

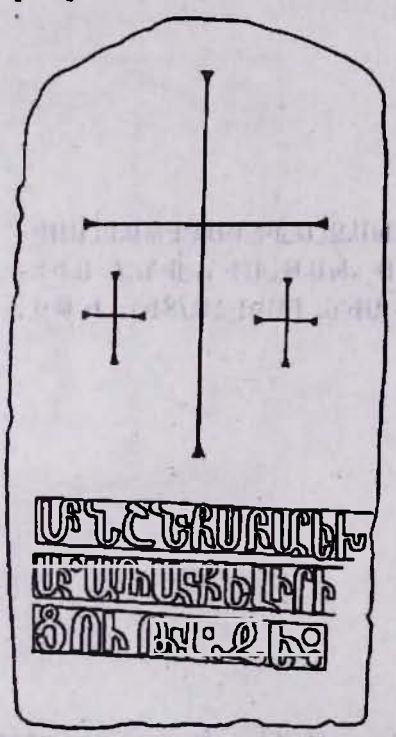

ՄԲ ՆՇԱՆԱՔՍ ԲԱՐԵԽ/ԱՒՍ ԵՆ ԱՌԱՔԵԼ Ի· ՐԻ/ՅՈՒ. ԹՎ. ՋԵ (1456):

Լուսանկ. 42

79. Խաչքար, ղեղնավուն ավազաքարից, գեղեցիկ քանդակներով. ադուցված է արեմտյան մուտքի կողքին: Կենտրոնական խաչից ներքև՝ 3 տող.

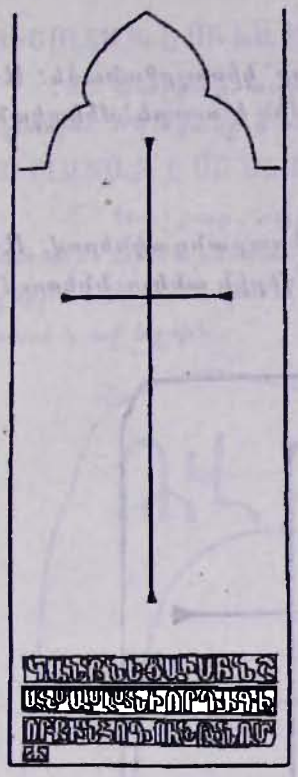

ԿԱՆՔՆԵՑԱՒ ՄԲ ՆՇ/ԱՆՍ ԱՍԼԱՆԻ ՈՐԴԻ ԳԷ/ՈՐՔԻՆ ՀՈ-ԳՈՒՆ. ԹՎԻՆ ՌՄ (1761):

Լուսանկ. 43

80. Խաչքար, ապիտակ մարմարից, քանդակազարդ, վերին մասը՝ կիսաշրջանաձև: Ազուցված է արևմտյան արտաքին պատին: Խաչանշանի մոտ՝ 2 տող.

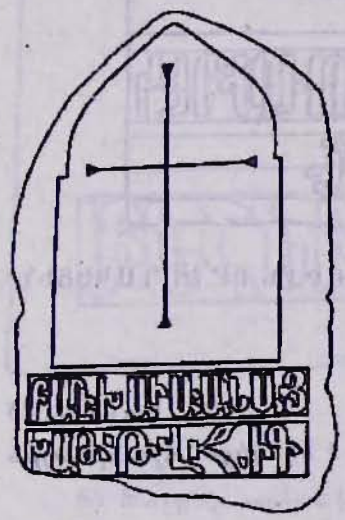

ԲԱՐԷԽԱՒԼՍ Է] ԱՆԱՑ/ԽԱԹ[ՈՒՆԻՆ] ԹՎ. ՋԻԳ (1474):

Լուսանկ. 44

81. Խաչքար, ապիտակ մարմարից (35x20 սմ), վերին մասը՝ կիսաշրջանաձև: Խաչթևերի մոտ՝ 2 տող.

ՅԻՇԼԱՏԱԿ Է Յ ՄՔ ՃԼՋՍ ՍԱՐ/ԳԻՍԼԻՆ Յ. ԹԱԹԻԿԻՆ:

82. Խաչքար, սպիտակ մարմարից (30x40 սմ), վերին ճակատը՝ կիսաշրջանաձև: Ադուցված է արևմտյան արտաքին պատին, նախորդի մոտ: Աջ կողմին և ստորև՝ մեկական տող.

ՅԻՇԷ ՄՔ ՆՇԱՆԱՒՍ ԼԷ ՅՍԱՄԹ/ԻՆ ԵՒ ԿՈՂԱԿՑԻՆ՝ ԱՂՈՒԹԻՆ:

83. Խաչքար, սպիտակ մարմարից (45x40 սմ) դեղեցիկ մանրաքանդակներով: Ադուցված է նախորդի մոտ. երեք հավասարաչափ խաչանշանների վերին անկյուններում՝ թվականը, ստորև՝ 2 տող:

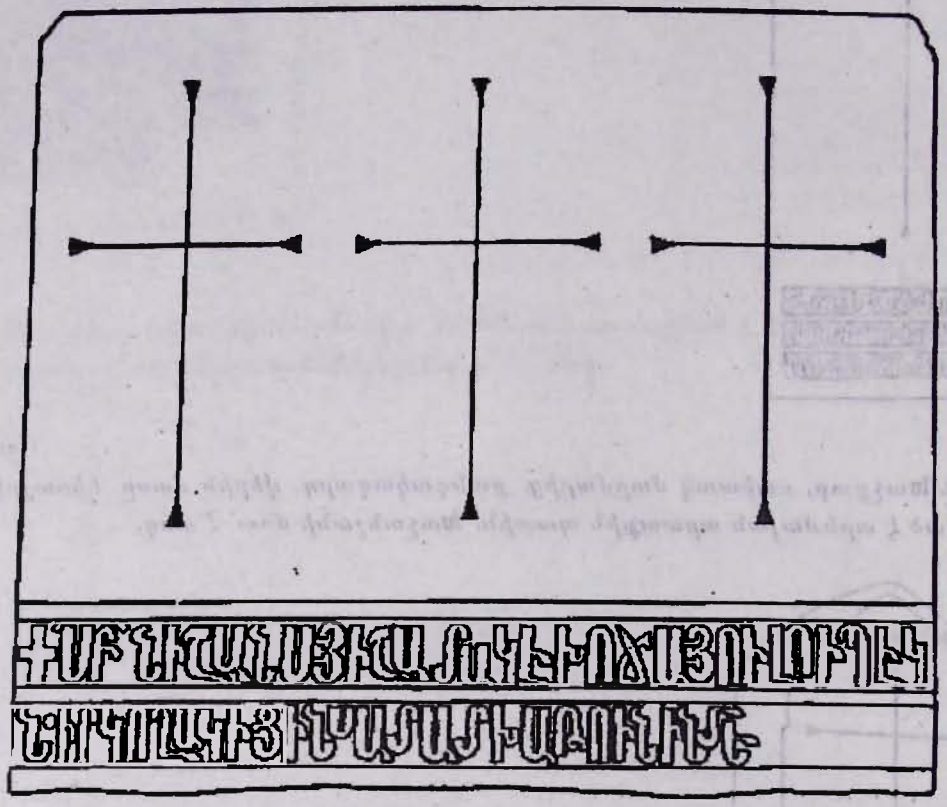

ԹՎ.ՋՔ (1460). ՄՔ ՆԻՇԱՆՍ ՅԻՇԱՏԱԿ Է ԽՈՃԱՑ ՈՒԼՈՒՊԷԿԼԻՅՆ ԻՐ ԿՈՂԱԿԻՑԻՆ՝ ՍԱՏԱՏ ԽԱԹՈՒՆԻՆ, ...

Ծանոթ. Արձանագրության վերջը եզծված է:

Լուսանկ. *45*

84. Խաչքար, սպիտակ մարմարից (20x20 սմ.): Ադուցված է եկեղեցու հյուսիսային պատին, արտաքուստ: Խաչանշանից հետո՝ միայն թվականը.

ԹՎԻ/Ն/ ՋՋԸ (1539):

85. Խաչքար, սպիտակ մարմարից (35x25 սմ): Ադուցված է նախորդի կողքին, զարդաքանդակներն ու արձանագրությունը եզծված են, սակայն հնարավոր է վերծանել 2 տող.

ՅԻՇ[ԱՏԱ]Կ Է ՄԲ ԽԱԶՍ ՆՈՒ/ՐՊԷԻՆ. ԹՎ. ՋԵ (1456), ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ]

86. Խաչքար, սպիտակ մարմարից (25x30 սմ): Ազուցված է արևմտյան արտաքին պատին: Թվականը մնացել է ամուր սվազի տակ, ընթերցվում է 2 տող.

ՅԻՇԼԱՏԱ]Կ Է ՄԲ ՆՇԱՆԱՔՍ ՊԼԱ]ՐԼՈՆ] ՅԱԿՈԲԻՆ:

87. Խաչքար, սպիտակ մարմարից (20x35 սմ) ազուցված է եկեղեցու արևմտյան պատին, արտաքուստ, շուրջ վեց մետր բարձրությամբ: Թվականը՝ կենտրոնական խաչի վերին անկյուններում, արձանագրությունը՝ մեկական տող, վերագրված է ստորին մասում և աջ եզրին.

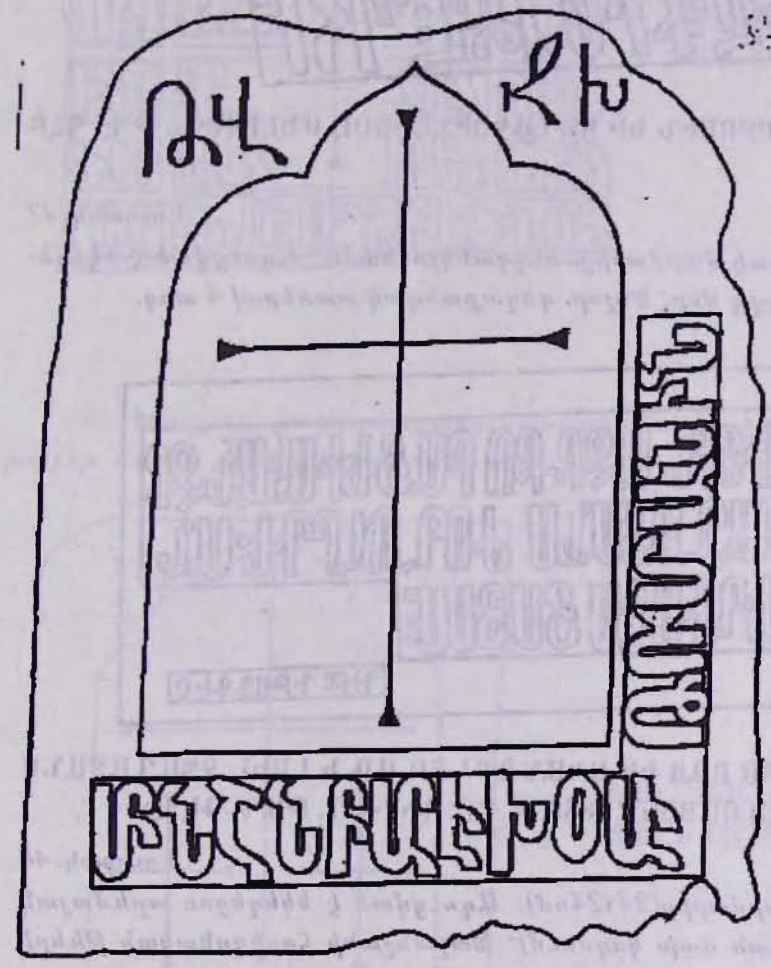

ԹՎ. ՋԽ (1491)/.ՄԲ ՆՇԼԱ]ՆԼՍ] ԲԱՐԷԽՕՍ Է/ ԹՈՒՄԱՆԻՆ:

Լուսանկ. 46

88. Խաչքար, սպիտակ մարմարից. ազուցված է արևմտյան մուտքի կենտրոնում: Խաչերի մոտ՝ 3 տող.

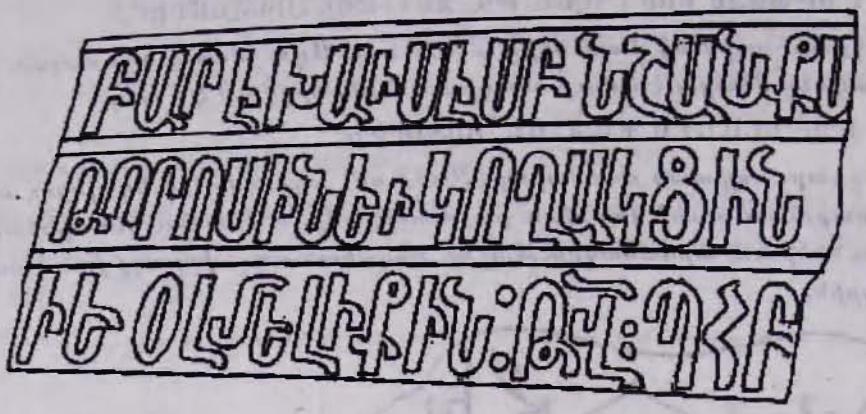

ԲԱՐԷԽԱԻՍ Է ՄՔ ՆՇԱՆՔՍ/ ԹՈՐՈՍԻՆ ԵՒ ԿՈՂԱԿՑԻՆ/ ԻԵՕԼ ՄԵԼԻՔԻՆ. ԹՎ. ՊՀԲ (1423):

Լուսանկ. 47

89. Հուշատախտակ, սպիտակ մարմարից, ուղղանկյունաձև: Ագուցված է եկեղեցու արևմտյան մուտքի բարավորից վեր: Խոշոր, ղեղաքանդակ տառերով 4 տող.

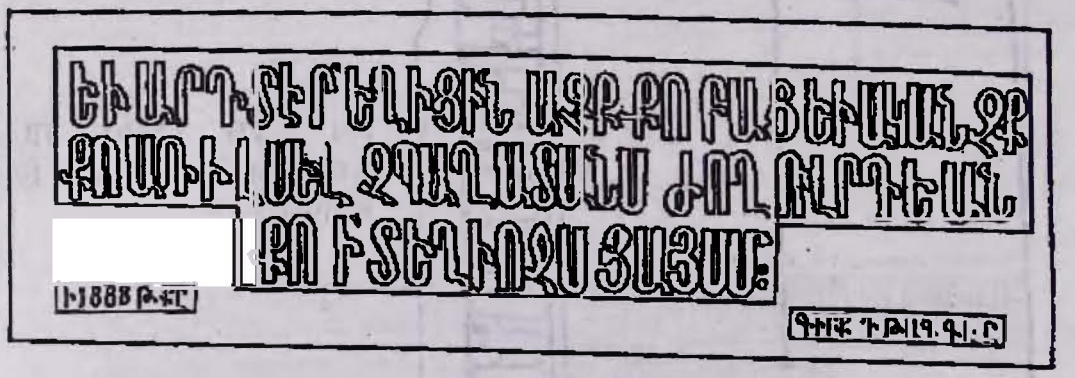

ԵՒ ԱՐԴ ՏԻՐ՝ ԵՂԻՑԻՆ ԱՋՔ ՔՈ ԲԱՑ ԵՒ ԱԿԱՆՋՔ/ ՔՈ ԱՌ Ի ԼՍԵԼ ՋՊԱՂԱՏԱՆՆ ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆ/ ՔՈ Ի ՏԵՂԻՈՋՍ ՅԱՅՍՄ./ 1888, Թ.ՔՐ. ԴԻՐՔ Դ. ԹԱԳ, ԳԼ.Ը:

Լուսանկ. 48

90. Խաչքար, սպիտակ մարմարից(24x24սմ): Ագուցված է եկեղեցու արևմտյան մուտքի արտաքին պատին (ղեռան ձախ կողմում): Խաչանշանի հորիզոնական թևերի ներքևում և եղրերին՝ 9 տող.

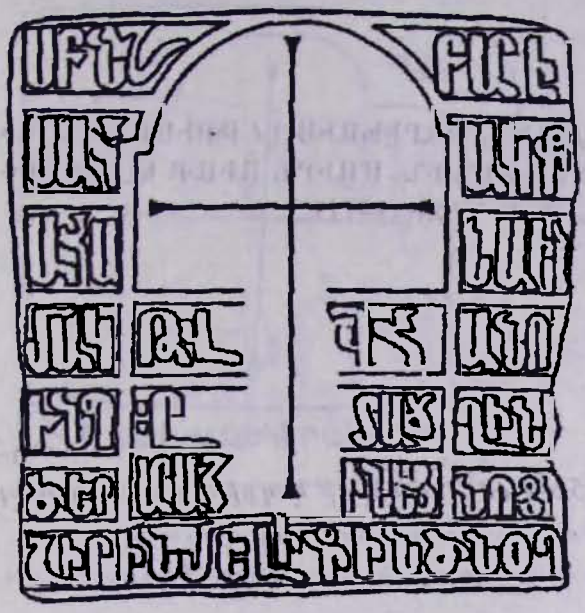

ԹՎ. ՊՀԸ(1429)/ ՏԱ.Ճ/Ա.ՐՍ ՇԻՆԵԱ.Ց/. ՄՔ ՆՇ[Ա.ՆՍ] ԲԱ.ՐԷ[ԽԱ.ԻՍ Է] ՍԱ.ՀԱ.Կ Ք[Ա.ՀԱ.Ն Ա.Ի.Ն] ՄԱ.ԿԱ.ՆՈ/ԻՆ Պ-ՂԻՆ/Ծ ԵՒ ԿՆՈՋՆ/ ՇԻՐԻՆ ՄԵԼԻ-ՔԻՆ, Ծ՚ՆՕՂ...

Լուսանկ. 49

91. Խաչքար, քանգակազարդ սպիտակ մարմարից, նախորդի մոտ: Վրան՝ երեք խաչեր, ստորև սկիզբը եղծված մեկ տող.

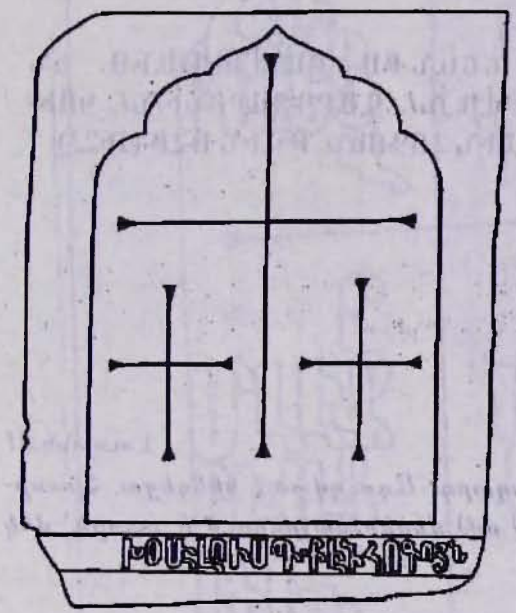

[ՍԲ ՆՇԱ.ՆՍ ԲԱ.ՐԷ]ԽՕՍ Է ԼՈՒՍՊԻ-ՔԷԻՆ ՀՈԳՈՑՆ:

92. Խաչքար, սպիտակ մարմարից. ագուցված է եկեղեցու հյուսիսային պատին, արտաքուստ: Երեք խաչերից դեպի ձ՚ 6 տող.

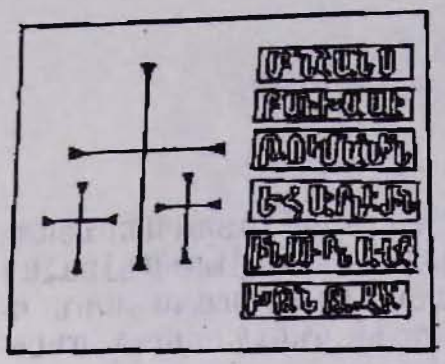

ՍԲ ՆՇԱՆՍ/ ԲԱՐԷԽԱՒՍ Է/ ԹՈՒՄԱՆԻՆ/ ԵՒ ՀԱՒՐՆ ԷՄԻՆ/ԻՆ, ՄԱՒՐՆ ԱՒԱՔ ԽԱԹ[ՈՒՆԻ]Ն. Թ/ՎԻՆ/ ՋԻ (1471):

Լուսանկ.*50*

93. Խաչքար, *սպիտակ մարմարից (35x40 սմ), նախորդի կողքին, քանդակաղարդ խաչանշանի տակ՝ 2 տող.*

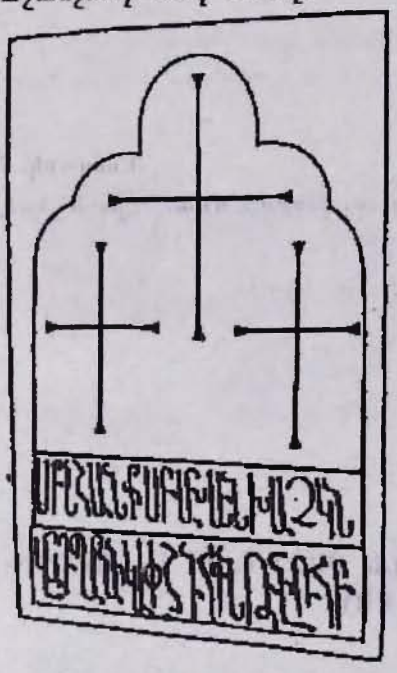

ՄԲ ՆՇԱՆՔՍ ԲԱՐԽԵԽԱՒՍ ԵՆ ԽԱՉԿԱՏՈՒՆ/, ՎԱՐԴՊԱՐՈՆԻ/Ն/, ԿՈՒԼԱՓՇԻՆ ՀՈԳՈՒՆ. ԹՎԻՆ ՌՀԲ (1623):

Լուսանկ.*51*

94. Խաչքար, *սպիտակ մարմարից, քանդակաղարդ: Աղուցված է եկեղեցու հյուսիսային պատին, արտաքուստ: Կերտվածքի (20x20 սմ) վերին ծայրերում և ստորև՝ մեկ տող.*

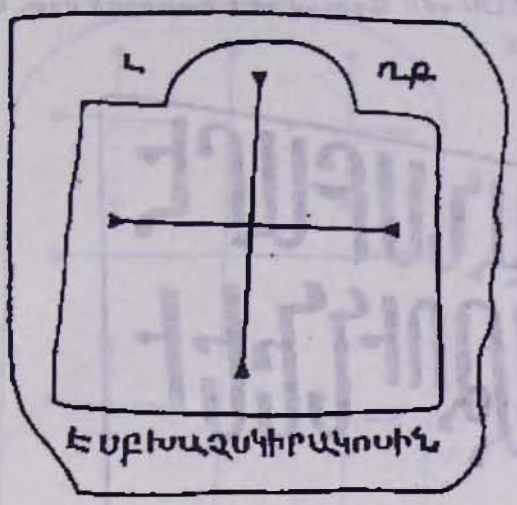

ԹՎ. ՌԹ (1560) ⌈ՑԻՇԱՏԱԿ⌉Է ՄԲ ԽԱՉՍ ԿԻՐԱԿՈՍԻՆ.

95. Խաչքար, ապիտակ մարմարից, քանդակազարդ: Ագուցված է եկեղեցու Հյուսիսային պատին, արաքուստ: Խաչանշանի շուրջ՝ ելնդավոր տառերով 8 տող.

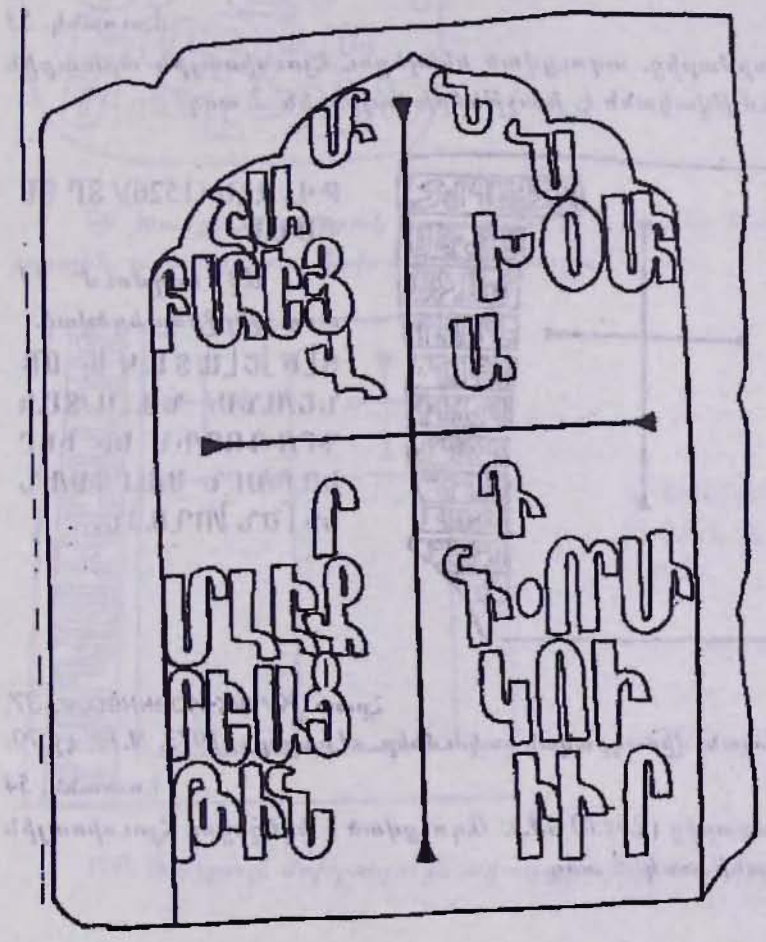

ՄԲ Ն/ՇԱՆ ԲԱՐԵՑԽՕՍ Է/ՎԱ/ՐԴ/ՄԼԷՔԻՆ, ՈՐ ՍԻ-/ՐԵԱՑ ԿՈՒ/ԹԻՆ ԻՒՐ:

Ծանոթ. *Թխական է սիրե ացկու-թին (իմա՝ ազգու-թյուն) իւր կապակցու-թյունը: Կարելի է կարդալ նաև՝ որ սիրեաց կու-թին իւր:*

96.Խաչքար, գորշավուն ավազաքարից/ (45x50 սմ): Ազուցված է նախորդի մոտ. երեք խաչանշաններից աջ՝ 2 տող կիսատ, եղծված:

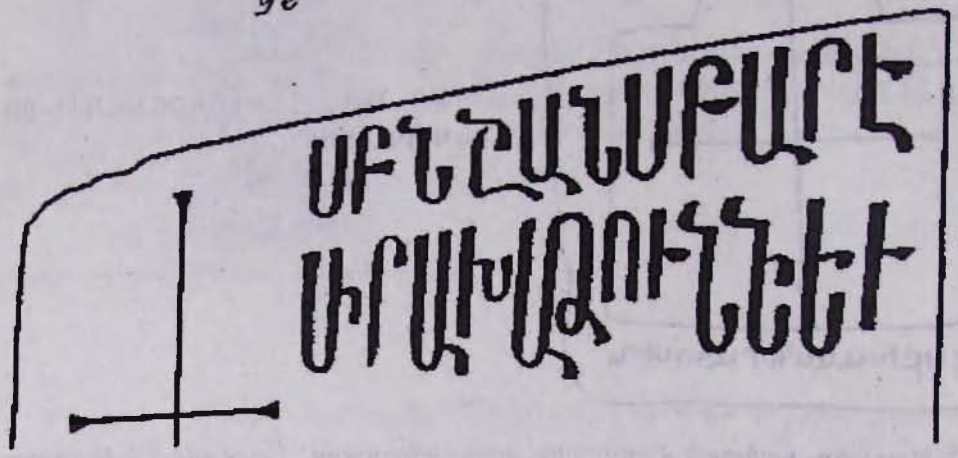

ՄԲ ՆՇԱՆՍ ԲԱՐԷ/ԼԱՒՍ Է՝ ՍԻՐԱՀԱԹՈՒՆԻՆ ԵՒ...

Լուսանկ. 53

97. Խաչքար, սպիտակ մարմարից, ազուցված եկեղեցու հյուսիսային արտաքին պատին: Վերին ձախ անկյունում թվականն է, խաչթևերի ծայրերին՝ 2 տող.

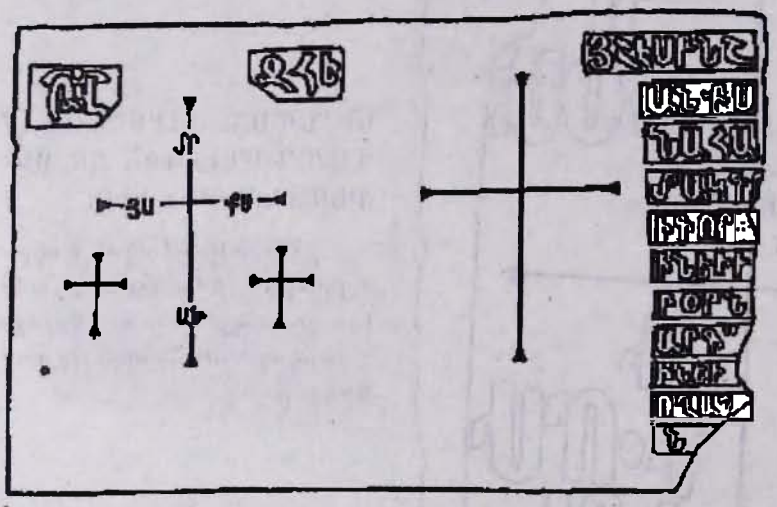

ԹՎ. ՋՀԵ (1526)/ ՏՐ ՅՍ ՔՍ ԱԾ.

Աջ կողմում՝ 11 տող, վերջինը եղծված.
ՅԼԻ՝ՇԼԱ ՏԱԿ՝Է ՄԲ ՆՇ/ԱՆՍ/ ՆԱՀԱ/ՏԱԿ ԳՐ/ԻԳՈՐ/ԻՆ ԵՒ ԻՒՐ ԵՂԲ/ՕՐՆ Ս/ԱՐԳՍ/ԻՆ ԵՒ⌈ԾՆ⌋/ՈՂԱՅՆ...

Հրատ. Кучук-Иоаннесов, 37, Ս.Տ. Սաղումյան, Ս.. Մ. Ենգոյան, վիմագրական շտկումներ, «Լրաբեր», 1973, N.11, էջ 79:

Լուսանկ. 54

98. Խաչքար, գորշ ավազաքարից (25x30 սմ.): Ազուցված է եկեղեցու հյուսիսային պատին, արտաքուստ: Խաչանշանի տակ՝ 3 տող.

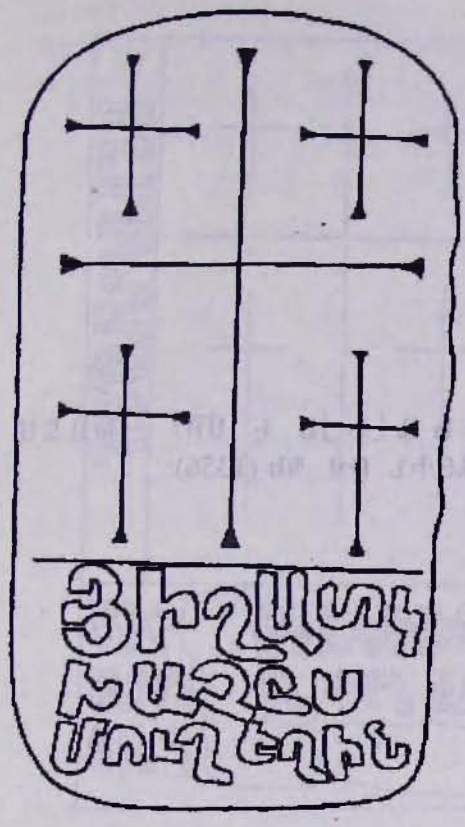

ՅԻՇԱՏԱԿ Է/ ԽԱՉԸՍ/ ՄՈՒՇԵՂԻՆ:

99. Խաչքար, սպիտակ մարմարից, (25x30 սմ): Գտնվում է եկեղեցու հյուսիսային պատին, արտաքուստ. ձախ եղրին և ստորե՝ 3 տող.

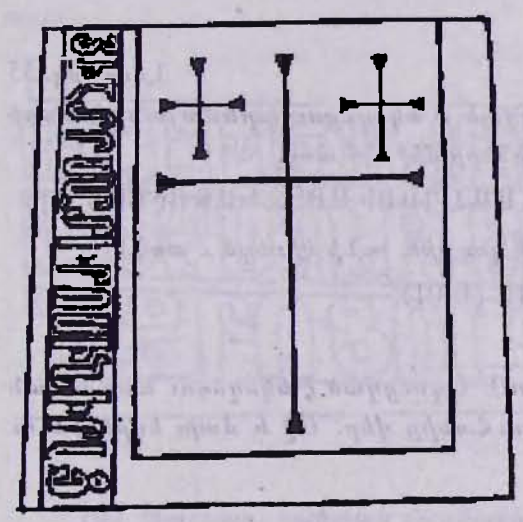

ՅԻՇԱՏԱԿ Է/ ՏԷՐ ՄԱՐՏԻՐՈՍԻՆ, Ի-
ՐԻՑ/ԿՆՈՋՆ՝ ՍՈՒԼԹԱՆԻՆ./ ԹՎ. ՋԾԱ
(1402):

100. Խաչքար, մոխրագույն ավազաքարից, նախորդի մոտ. ստորև 3 տող.

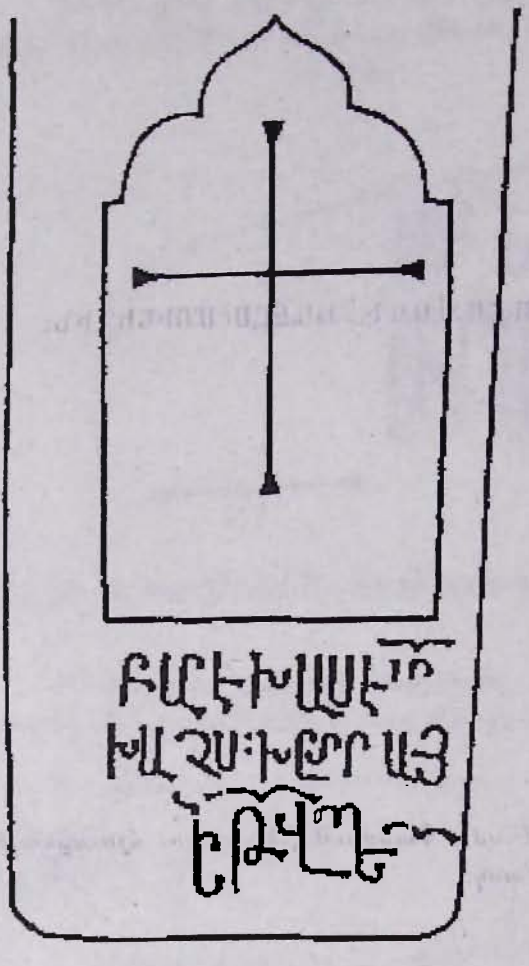

Բ Ա Ր Ե Խ Ա Ւ Ի Յ Ս Է ՍԲ/ ԽԱՉՍ ԽԸՏՐՇԱՑ/ԻՆ. ԹՎ. ՊԵ (1356):

Լուսանկ. 55

101. Խաչքար, *սպիտակ մարմարից, աղուցված է եկեղեցու արեւմտյան մուտքի վերևում. շուրջ 3 մետր բարձրությամբ: Խաչանշանների միջև՝ 4 տող.*

ԹՎԻՆ ՌԽԸ (1599)./ ՄՔ ՆՇ/Ա.ՆՔՍ ԲԱՐԷԽՕՍ ԷՆ ՄԱՀ/ԴԱՍԻ ԱՑԻՉ ԽԱԹՈՒՆԻՆ:

102. Խաչքար, *սպիտակ մարմարից, նախորդի կողքին. ունի կիսեղծ 2 տող.*

ՑԻՇԱՏԱԿ Է ՆՇԱՆՔՍ/ ՏԵՄՈՒՐՉԻՆ./ Թ[ՎԻՆ] ՊԾ (1401):

Ծանոթ. *Թվականի միավորը եղծված է:*

103. Խաչքար, *սպիտակ մարմարից, (20x45 սմ): Աղուցված է եկեղեցու արեւմտյան մուտքի ճակատին. վերուստ՝ աջակողմյան պատուհանից վեր: Աջ ե. ձախ եղրերին ու ստորև 5 տող.*

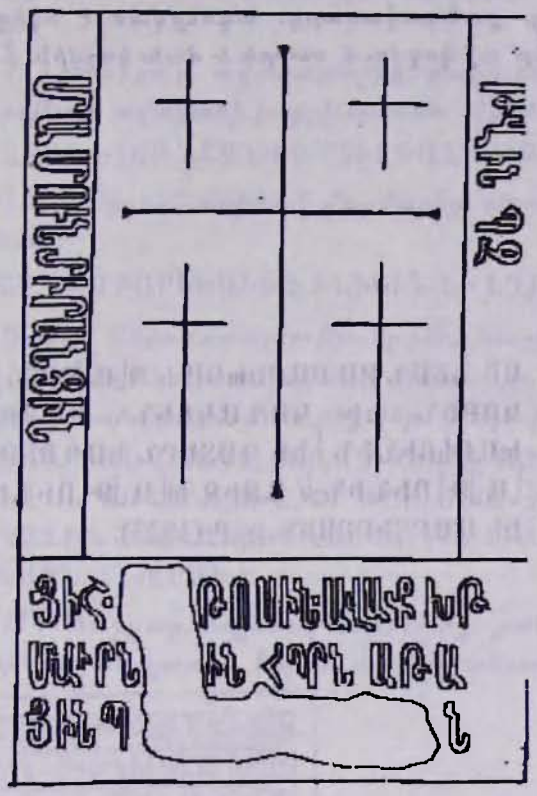

ԹՎ. ՊԶ (1357)./ ՅԻՇԼԱՏԱԿ ԷԼ ԹԱԹՈՍԻՆ, ԱՎԱՔ ԽԼԱԼԹԼՈՒ-ՆԻՆԼ,/ ՄԱՒՐՆ ...ԻՆ, ՀԱՒՐՆ՝ Ա-ԹԱ/ՅԻՆ... ՄԱՄՈՒՆ, ՏԻՐԱՆ-ՑԻՆ...

Տանոթ. *Շարունակությունը եղծված է:*

104. Խաչքար, սպիտակ մարմարից, (20x40 սմ.) Ադուցված է արևմտյան մուտքի արտաքին պատին՝ վերուստ, խաչքարերի երկրորդ շարքում: Խաչանշանից ներքև՝ 3 տող.

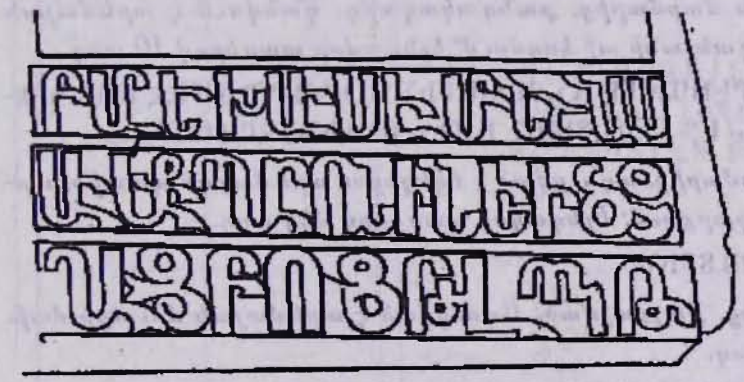

ԲԱՐԵԽԱՒՍ Է ՄՔ ՆՇԱՆՍ/ ԱՒԱՔ ՊԱՐՈՆԻՆ ԵՒ ՇՆՈ/ՂԱՑ ԻՒՐՈՅ. ԹՎ. ՊԿԹ (1400):

Լուսանկ. *56*

105. Խաչքար, սպիտակ մարմարից, (20x40 սմ.) նախորդի կողքին, քայքայված վիճակում. կարելի է վերծանել 3 տող.

ԹՎ. ՌԸ /1559/. ՄՔ ՇԱՆՔՍ ԲԱՐԷԽԱՒ/Ս ԽԱՉԿԱՐԱՊԵՏԻՆ:

106. Խաչքար, *ապիտակ մարմարից, քանդակազարդ. պղուցված է եկեղեցու արևմտյան պատին, արտաքուստ: Թվականը՝ աջ կողմում, ստորև և ձախ կողմին՝ 3 տող.*

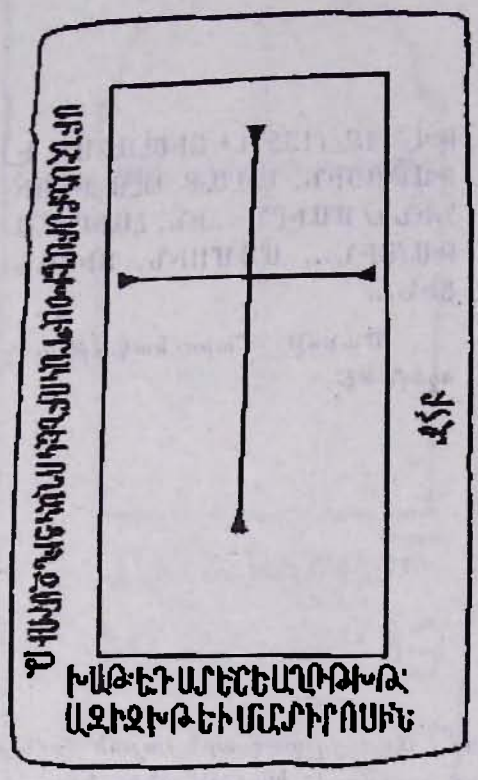

ՍԲ ՆՇԱՆԱԿՍ ԲԱՐԵԽՕՍ Է ՊԼԱ.Յ[Ր[ՈՆ] Ա-
ԿՈԲԻՆ ԵՒ ԿՈՂԱԿՑԻՆ՝ ՋՄՐՈՒԹ
ԽԱ.Թ[ՈՒՆԻՆ] ԵՒ ԴՍՏԵՐՆ ԵԱ.ՂՈՒԹ Խ-
ԼԱ.Յ[Թ[ՈՒՆԻՆ]/ ԱՋԻՋ Խ[Ա.Յ[Թ[ՈՒՆԻՆ]
ԵՒ ՄԱՐՏԻՐՈՍԻՆ.ՋՀԲ (1523):

Լուսանկ. 57

107. Խաչքար, *կապտավուն մարմարից, քանդակազարդ. դտնվում է արևմտյան արտաքին պատին, վերուստ. խաչանշանի աջ կողմում՝ ելնդավոր տառերով 10 տող.*

ԱՑՍ ՄԲ/ՆՇԱՆՆ ՏՐ/ՈՒՆԻՆ ԲԱ.ՐԷԽԱՒՍ Է ԱՆՏՐ/ԵԱՍԻՆ՝ ԱՆԿԱՐ/ԾԱՄԱՀ ՄԱՆԿ/Ա-
ՄԵՌՒՆ Ի9 /26/ / ԱՄԻՍ ՄԱՐՏԻՆ/ԼԳ (33) ԼՑԵԱ/Լ ԱՄԻՆ Թ[ՎԻՆ] ՋԸ (1459):

108. Խաչքար, *ապիտակ մարմարից, պղուցված է եկեղեցու արևմտյան պատին, արտաքուստ, խաչքարերի երկրորդ շարքում՝ ելնդավոր տառերով մեկ տող.*

ՍԲ ՆՇԱՆԱԿ ԲԱՐԵԽԱՒՍ Է ԽԱՋԱՏՐԻՆ:

109. Խաչքար, *ավազաքարից, քայքայված: Պղուցված է արևմտյան մուտքի ձախ կողմում: Խաչթևերից ներքև՝ 4 տող.*

ԿԱՆԳՆԵՑԱՒ ՄԲ ՆՇ/ԱՆԱՔՍ Ի ԲԱՐԵԽԱՒՍՈՒԹ/ԻՒՆ ՈՐՄՆԱԴՐԻՆ ՈՐԴՒՈՑ/ ԱՋԻՋ
ՊԷՒՆ, ԾՆՈՂԱՑ՝ ՀՕՐ... ՏԵՔԵՐԻ (՞)

Ծանոթ. *Վերջին րառի վերծանությունը խնդրական է:*

110. Տապանաքարի բնկոր, *ավազաքարից, քայքայված: Դժվարությամբ ընթերցվում է 2 տող.*

[Ա.ՅՍ Է] ՏԱՊԱՆ Հ[Ա.]ՆԳ[ՈՒՑԵԱԼ.] ԷՂՈՒՊԻ, /ՈՐ ՓՈԽ[ԵՑԱՒ Ա.Ռ ՔՍ] ՔՎ. ՌՃՇ (1701):

111. Խաչքար, *ավաղաքարից, փոքր չափսերի. պղուցված է հյուսիսային կողմի մկրտության ավազանի խորշի պատին: Վրան՝ քայքայված վիճակում մեկ տող.*

ՅԻՇ[Ա.ՏԱԿ Է] ՄՐ ՆՇԱՆ·ՔՍ ՍՈՒԼԹԱՆ ԽԱ.ԹՈՒՆԻՆ:

*112.*Խաչքար, *սպիտակ մարմարից, պղուցված է հյուսիսային սրահի պատուհանի ներքև.ում.*

ՄՐ ՆՇԱՆ·ՔՍ ԲԱՐԵԽԱՒՍ Է ԻՆԻՇԻՆ ԵՒ ԵՂԲԱՒՐՆ, ԵՒ ՄՆԱՂԱՑ:

Ծանոթ. Անվան ատույգությունը չենք երաշխավորում:

113. Տապանաքար, *սպիտակ մարմարից, շրջված վիճակում պղուցված է հյուսիսային սրահի հարավային մուտքից վեր: Ելնդավոր սահ.երով 8 տող.*

Ա.ՅՍ Է ՇԻՐԻՄՍ Հ[Ա.]ՆԳ[ՏԵԱՆ]/ ՔԵԱՊԷՊՃԻ ՈՂ.ԼՈՒ ՄԱ.Ն[ՈՒԿԻ]/ ՈՐԴԻ ՄԱ.ՆԿԱՀԱՍ ՄԱ.ՏԱ.Ղ... / ՅՈՎԱ.ՆԷՍԻՆ, ՈՐ ՓՈԽ[ԵՑԱՒ]/ ՅԱ.ՆՈ.ՆՑ ԿԵԱ.ՆՍ ԸՆ/Դ Հ/ՐԵՇՏԱԿԱ.Ց Ի ԹՎ.Ա.ԿԱ.ՆԻՆ Հ.Ա.ՅԿԱ.ԶՈՒՆԵԱ.Ց Ռ.Ճ (1651) Ա.ՄԻՆ ՕԳՈՍՏՈՍ Ա.ՄՍԻՆ Լ (30): Ա.ՍԱ.ՑԷ.Ք ՆԱԽՆԱ.ՑՆ ՈՂՈ[ՐՄԻ]:

114. Խաչքար, *սպիտակ մարմարից, քանդակազարդ. պղուցված է եկեղեցու հյուսիս արեմտյան պատին, ներքուստ: Խուչանշանից վեր՝ 3 տող.*

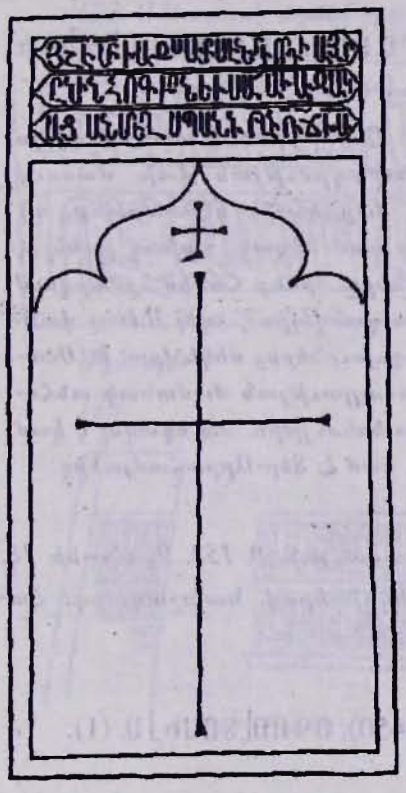

Յ[Ի]Շ[Ա.ՏԱԿ] Է ՄՐ ԽԱ.ՋՍ Ա.ՔՍԷՆՏԻ ՈՐԴԻ Ա.ՑՏ/ԸՆԻՆ Հ.ՈԳՈՒՆ ԵՒ ՍԱ. Ա.Ի.Ա.ԶԱԿ/Ա.Ց Ա.ՆՄԵՂ ՍՊԱՆՆԻ. ԹՎԻՆ Ռ.ՃԽԱ. (1692):

Հրատ. *Кучук-Иоаннесов, 37.*

Լ.ուսանկ. *58*

115. Խաչքար, *սպիտակ մարմարից. Համեմատաբար փոքր չափսերի, քանդակազարդ խաչանշանից ներքև՝ 2 տող.*

ՄԲ ՆՇԱՆՆ ԲԱՐԷՒՕՍ Է/ ՅՈՎԱՆԷՍԻՆ. ՊՀԷ (1428):

Ծանոթ. *Հայտնաբերվել է Միհրդատի լեռան լանջի ընակարաններից մեկում: Այժմ գտնվում է քարեղարանում:*

116. Տապանաքար, *դեղնավուն կրաքարից: Հայտնաբերվել է 1984 թ. հուլիսի 4-ին.մակերեսին ելնդավոր տառերով 2 տող.*

ԱՅՍԱՏՊՆ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ ՆՈՐԱՀԱՐՍ/ ՄԱՐԻԱՄԻՆ, ՈՐ ՓՈԽԵՑԱՒ Ի ՔՍ ԹՎ. ՌՃՀ ԹՎ. (1721)-ԻՆ:

Ծանոթ. *Այժմ գտնվում է քարեգարանում:*

117. Տապանաքար, *սպիտակ կրաքարից, ուղղանկյուն: Գտնվում է երկրագիտական թանգարանի բակում եղած արաբատառ կոթողների մեջ. շուրջանակի փորագրված է 3 տող.*

ՊԱՀՋԵՍԱՐԱՑՑԻ/ ՄԻՀԱՑԻԼԻՍ Ե ԿԻՆ/ ԹՎԻՆ ՌՃՂԸ (1749)-ԻՆ:

ՊԱՀՋԷ ՄԱՅՑԻ
ՄՀԱՅԻԼՍԵԿԻՆ
ԹՎԻՆ·ՌՃ·ՃՂԸԻՆ

Ծանոթ. *Ընթերցվում է նաև «Մհայիլս եկին»: Արձանագրության ձախ մասում պճաղրված է մարդկային կերպարանք, ուջ ձեռքին՝ սուր կամ նիզակ, ձախով բռնել է ձիու երասանները, որոնք հազիվ նշմարվում են: Նախապես գտնվելիս է եղել Ս.Խաչ վանքի բակում՝ աղբյուրներից մեկի վրա: Խ. Ստեփանեի վանահայրության ժամանակ անհետացել է: Ըստ երևույթին, նա օգտվել է կամ Մ.Բժշկյանից, կամ Հ. Տեր-Աբրահամյանից:*

Հրատ. *Բժշկյան, 326, Տեր-Աբրահամյան, Բ, 152, Ստեփանե, 18:*

118. Խաչքար, *սպիտակ մարմարից, մեծ ու փոքր բեկորներով, նախշազարդ: Հավերժության նշանի մոտ՝ մեկ տող.*

ԹՎ ՊՂԹ·ՈԳՈՍ: Ա

ԹՎ. ՊՂԹ (1450), ՕԳՈՍԼՏՈՍԻՀԱ (1):

119. Խաչքար, *սպիտակ մարմարից, քանդակազարդ: Խաչանշանների առակ՝ ելնդավոր տառերով 4 տող.*

ՄՐ ՆՇԱՆԴԱՍ ԲԱՐԵԽՈՍ ԵՆ/ ՀԱՐ ԱԿՈԲԻՆ ԵՒ ԿՈՂԱԿՑԻՆ ՏՈՎ/ԼԱԹ ԽԼԱ֊ԹԼՈՒՆԻՆ֊, ԽԱՉՈՒՄԻՆ, ԹՈՒՄԼԱՆ֊ ՊԷԿԻՆ, ԱՐՄՈՒՇ ԽԼԱ֊ԹԼՈՒՆԻՆ֊/ ԹՎ. ՋԼԹ (1489):

Մանոթ. Հուշտկոթողը գտնվում էր Տիմիրյազևի փող. N.9 տան բակում: Մեր խնդրանքով քարեդարանին են հանձնել Վ.յաչեսլավ և Լիդիա Բրոննիկով ամուսինները:

120. Խաչքար, սպիտակ մարմարից, կենաորոնական խաչթեւերի արանքում չորս փոքրիկ գծախաչեր, վերեւում՝ ծաղիկներ և. ղծաղարղեր, ստորե՝ 5 տող.

ԱՅՍ ՏԱՊԱՆՆ Է ՀԱՆԳՍՏԻ ՋՕ.../ ՕՀԱՆԻ ՈՐԴԻ, ՈՐ Է ԻՆՁՆ ՓԱՌԱԿԵՑԻ: ՀԱՆ/ԳՈՒ-ՑԵԱԼ Է Ի ԿԵԱՆՍ ՎԵՐԻՆ. ՍԱ ՓՈԽ/ԱԻ ՏԱՐԵԿԱՆԻ ԽԷ (47) ԱՒՐԻ ՌԲՃԳ (1754) ՄԱԻՍԻ ԵՕԹՆ:

Մանոթ. ՌՄԳ-ի փոխարեն թվագրված է Ռ(հազար) Բ(երկու) Ճ(հարյուր) Գ(երեք): Նման թվագրությունները խորթ չեն հայերենին. պատահում են և՛ մատենագրական, և՛ վիմական ընագրերում:

Լուսանկ. *59*

121. Տապանաքար, գորշ ավազաքարից: Գանվում է Զեխովի փող. N.54 տանը: Ունի 5 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՅՈՎ/ՀԱՆՆԷՍ/ ՀԱՄԲԱՐ/ՋՈՒՄԵԱՆ/. ԿԱՄՈՒՐՃ ԳԻՒՂԱՑԻ. ՄԱՀ. 1919Թ.:

122. Ս.Սարգսի արևմայան դ.ան աջ փեղկին.

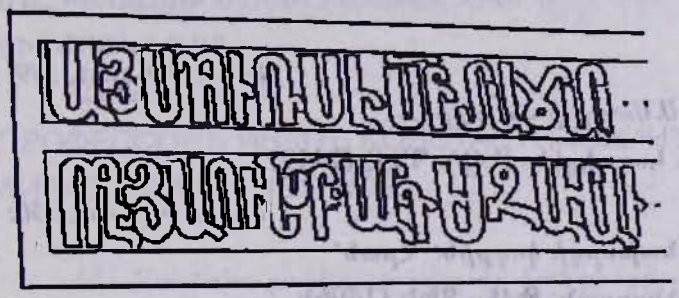

ԱՅՍ Է ԴՈՒՌՍ ՄՐ ՏԱ-ՃԱՐԻ, ՈՐ Է ՅԱՆՈՒՆ ՍՐ ՍԱՐԳՍԻ ՋԱՒՐԱՒԱ-ՐԻՆ.

Մյուսին՝

123.

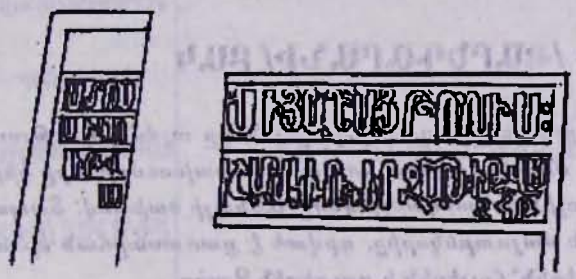

ԱՐԴԵԱՆՑ ԹՈՐՈՍԻՍ, ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՒՐ ԵՒ ԻՒՐ ՋԱՐՄԻ, Ի ԹԻՒՍ ՋՀԹ (1530):

Հրատ. Բժշկյան, 349, Кучук-Иоаннесов, ,,Древности Восточные,,1903, II. вып. 3, с. 70.

Լուսանկ. *61-62*

Արձանագրություններ, որոնք այժմ տեղում չեն:

124. Ս.Սարգսի գարպասի վերևում՝

Հրամանաւ Թագաւորին եւ վերակացուԹեամբ Մահաեսի Մերկեան խօճային վերըստին նորոգեցաւ սուրբ Սարգսի դուռն. Թվ. ՌՄԻ (1771):

Հրաա. *Բժշկյան, 350, Кучук-Иоаннесов, 36.*

125. Ս.Սարգսի հին դռների փեղկերին.

Տէր Մամիկոնեանց. ի Թվին ՊԺԵ (1366), մարտի ԻԸ (28):

126.

Մակեդո... աճա... մարդոյ...

Հրաա. *Բժշկյան, 349:*

127. Խաչաքանդակներով դռան վրա՝

Արդեամբք Կիր Ալէքսին, յիշաւակ իւր եւ ծնողաց իւրոց:

128.

Աջս դրան սրբոյ Սարգսի պաւրավարին եղեւ...

Հրաա. *Բժշկյան, 349:*

129. Խաչքար, դանվելիս է եղել եկեղեցու արևմտյան դավթում.

Ցիշ. Թաթոսին... Թվ. ՌԼ (1581)-ին:

Հրաա. *Բժշկյան, 349:*

130. Խաչքար, ադուցված է եղել Ս.Սարգսի մուտքին.

Մր նշանքս բարեխաւս է Թադէոսին եւ Կողակցին. Թվին ՊՂԸ (1449):

Հրաա. *Բժշկյան, 350:*

131. Խաչքար, ադուցված է եղել նախորդի կոպքին: Վրան՝

Սր նշանքս Ջիհանին, իւր որդւոցն եւ ծնողացն: Թվիս ՋԽԵ (1496):

Հրաա. *Բժշկյան, 350:*

Ս.ՍԱՐԳԻՍ ԵԿԵՂԵՑՈՒ /ՔԱՐԵԴԱՐԱՆԻ/ ԲԱԿ

Ինչպէս վերը նշել ենք, Ս.Սարգիս եկեղեցու շուրջ եզած գերեզմանոցը այժմ գոյութիւն չունի: Իր տեղում է միայն Հոլհ. Այվազովսկու մարմարակերտ հուշարձանախումբը, որը կերտել է իտալացի ականավոր քանդակագործ Բիոջոլին ծովանկարչի կնոջ՝ Աննայի ծախսով: Տապանաքարը, որ պատրաստված է մեկ ամրողջական ժայռաբեկորից, դրված է քառաստիճան պատվանդանի վրա, մակերեսին թևավոր խաչ է, կողքերին՝ հայերեն և ռուսերեն 9 տող.

132. Հյուսիսային կողմին՝

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԿՈՍՏԱՆԴԻՆԵԱՆ
ԱՅՎԱԶՈՎՍԿԻ
Ծ ՆԵԱԼ ՅԱՄԻ ՏՆ 1817 Ի 17 ՅՈՒԼԻՍ ԱՄՍՈՑ
ՓՈԽԵՑԱԻ ԱՌ ՏԷՐ ՅԱՄ 1900 Ի 19 ԱՊՐԻԼԻ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԿՈՍՏԱՆԴԻՆԵԱՆ/ ԱՅՎԱԶՈՎՍԿԻ,/ ԾՆԵԱԼ ՅԱՄԻ ՏՆ 1817, Ի 17 ՅՈՒԼԻՍ ԱՄՍՈՑ,/ ՓՈԽԵՑԱԻ ԱՌ ՏԷՐ ՅԱՄԻ 1900, Ի 19 ԱՊՐԻԼԻ:

Հարավային կողմին՝

ՄԱՀԿԱՆԱՑՈՒ ԾՆԵԱԼ
ԱՆՄԱՀ ՋԻՒՐՆ ՅԻՇԱՏԱԿ ԵՐՈՂ:
ПРОФЕССОРЪ ИВАНЪ КОНСТАНТИНОВИЧЪ
АЙВАЗОВСКІЙ
1817-1900.

ՄԱՀԿԱՆԱՑՈՒ ԾՆԵԱԼ/ ԱՆՄԱՀ ՋԻՒՐՆ
ՅԻՇԱՏԱԿ ԵՐՈՂ:

Ապա ռուսերեն՝

ПРОФЕССОРЪ ИВАНЪ КОНСТАНТИНОВИЧЪ/
АЙВАЗОВСКИЙ/ 1817-1900.

Լուսանկ. *64*

133. Տապանաքարից *արեմուտք* կանղնեցված ուղղահայաց սալաաախտակին.

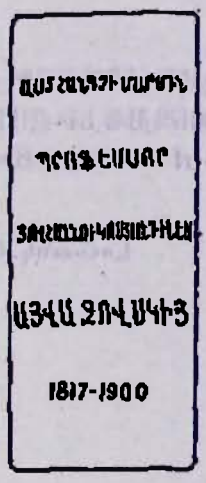

ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻ ՄԱՐՄԻՆ/ ՊՐՈՖԵՍՍՈՐ/ ՅՈՎՀԱՆՆԻՒ ԿՈՍՏԱՆԴԻՆԵԱՆ/ ԱՅՎԱԶՈՎՍԿԻՅ/ 1817-1900:

Լուսանկ. *65*

134.Նախորդից ստորև վերջերս ազուցված կազապավուն մարմարե սալատախտակին.

АННА НИКИТИЧНА / АЙВАЗОВСКАЯ/ (1856-1944)

Ծանոթ. Հիշատակված Աննա Նիկիտիչնան Հովհ. Այվազովսկու երկրորդ կինն է՝ Աննա Մկրտչի Սարգսյան-Բուռնազյանը, որի հետ մեծ ծովանկարիչն տմուսնացել էր 1882 թ.:

Լուսանկ. *66*

Նույն սալաքարին՝ Մորսկայա փողոցի կողմից փորագրված է հայերեն արձանագրության ռուսերեն թարգմանությունը:

135. Հուշատախտակ, սպիտակ մարմարից, երկու կողմերին՝ 7-ական տող հայերեն և ռուսերեն արձանագրություններ: Մեկ կողմին՝

„ԸՍՏ ԳՈՐԾՈՑ ՋԵՐՈՑ ԵՂԻՑԻՆ ՁԵԶ“
ԿԱՑՑԷՎԷՄՍ ԱՅՍ ՈՐՊԷՍ ՅԻՇԱՏԱԿ ԿԵՆԴԱՆԻ
ԲԱՌԲԱՐՈՂ ԲԱՐԻ ԳՈՐԾՈՑ ՎԵՐՍՏԻՆ ՆՈՐՈԳՈ-
ՂԱՑ ԵՒ ՋԱՐԴԱՐՈՂԱՑ ՏԱՃԱՐԻՍԲ ՍԱՐԳՍԻ
Յ.Կ.ԱՅՎԱԶՈՎՍԿՈՒ
ՌՅԽԱ Ղ.Յ.ԲԵՐԲԵՐԵԱՆՑԻ 1892 Թ.
Յ.Մ. ՍԵՐԵԲՐԵԿԵԱՆՑԻ.

«ԸՍՏ ԳՈՐԾՈՑ ՋԵՐՈՑ ԵՂԻՑԻՆ ՁԵԶ» ԱՒ/ԼԵՏԱՐԱՆ][35]. ԿԱՑՑԷ ՎԷՄՍ ԱՅՍ ՈՐՊԷՍ ՅԻՇԱՏԱԿ ԿԵՆԴԱՆԻ/ ԲԱՌԲԱՐՈՂ ԲԱՐԻ ԳՈՐԾՈՑ ՎԵՐՍՏԻՆ ՆՈՐՈԳՈ/ՂԱՑ ԵՒ ՋԱՐԴԱՐՈՂԱՑ ՏԱՃԱՐԻՍ Ս.ՍԱՐԳՍԻ/ Յ.Կ. ԱՅՎԱԶՈՎՍԿՈՒ/ Ղ.Յ.ԲԵՐԲԵՐԵԱՆՑԻ,/ Յ.Մ.ՍԵՐԵԲՐԵԿԵԱՆՑԻ./ ՌՅԽԱ. 1892:

Լուսանկ. *67*

Մյուս կողմին՝

---

[35] Տե՛ս Բ թուղթ Պողոսի առ Կորնթացիս. ԺԱ. 15

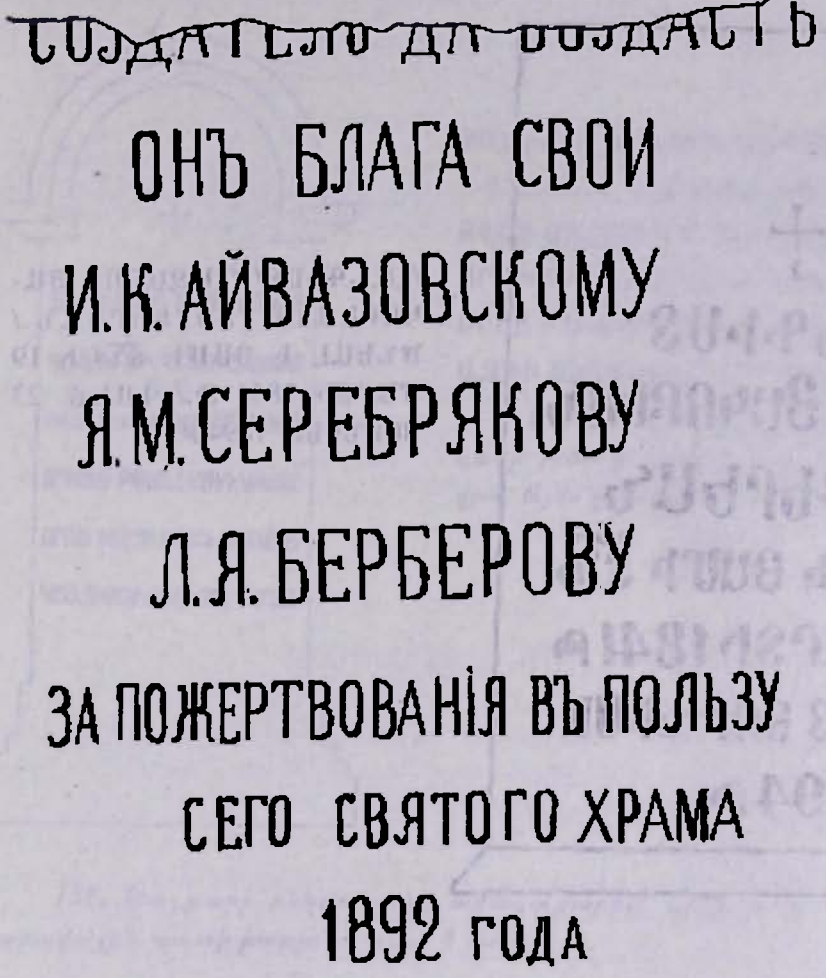

/СОЗДАТЕЛЬ ДА ВОЗДАСТЪ/. ОНЪ БЛАГА СВОИ/ И.К.АЙВАЗОВСКОМУ, /Я.М.СЕРЕВРЯКОВУ,/ Л.Я. БЕРВЕРОВУ./ ЗА ПОЖЕРТВОВАНІЯ ВЪ ПОЛЬЗУ/ СЕГО СВЯТОГО ХРАМА./ 1892 ГОДА.

Տառեր. *Առաջին տողի մի մասը վերականգնվել է կտրված տառահետքերի հիման վրա: Ըստ երևույթին, փոքր-ինչ փոխված տեսքով քաղված է Ա-վետարանից (հմմտ. II Посл. Павла Къ Коринфиянамъ, гл. XII, 15).*

Լուսանկ. *68*

136. Մահարճան-կոթող, սե. մարմարից, րդ.աճև, պատվանդանից ընկած: Այժմ եկեղեցու բակից տեղափոխվել է քարեդարանի ցուցասրահ, նախկին տեղն անհայտ է: Երկու կողմերին՝ հայերեն և ռուսերեն արձանագրություններ՝ 7 և 5 տող.

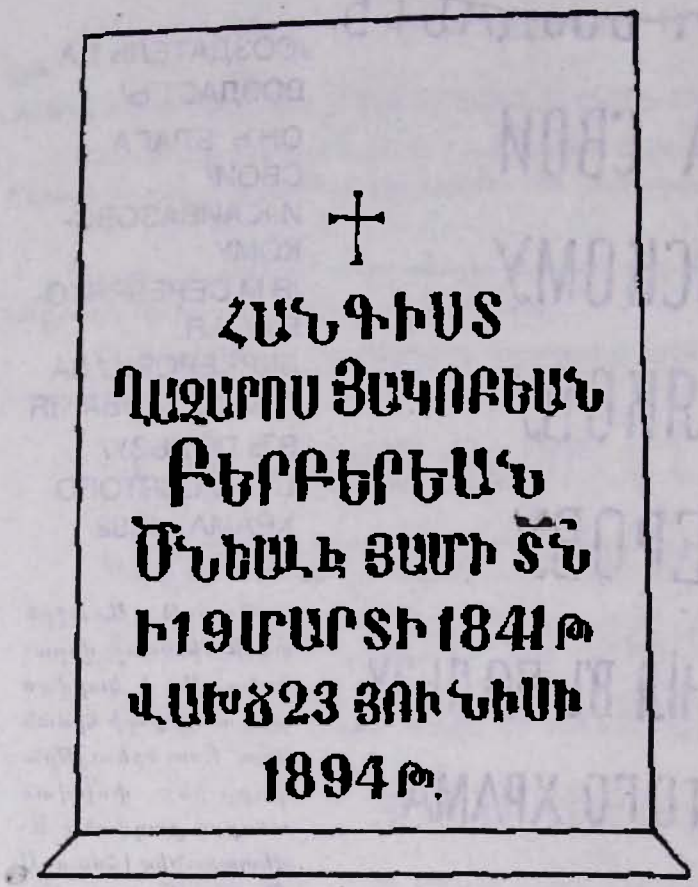

/ՀԱՆԳԻՍՏ/ ՂԱԶԱՐՈՍ ՅԱ-ԿՈԲԵԱՆ/ ԲԵՐԲԵՐԵԱՆ./ ՄՆԵԱԼ Է ՅԱՄԻ ՏՆ/ Ի 19 ՄԱՐՏԻ 1841 Թ./ ՎԱԽԾ. 23 ՅՈՒՆԻՍԻ/ 1894 Թ.

Լուսանկ. *69*

Ապա՝ ռուսերեն.

НЕЗАВВЕННОМУ И НЕЗАМѢНИМОМУ/ МУЖУ МОЕМУ/ ЛАЗАРЮ ЯКОВЛЕВИЧУ/ БЕРБЕРОВУ./ МИР ПРАХУ ТВОЕМУ.

137 Հակառակ կողմին՝ 6 տող.

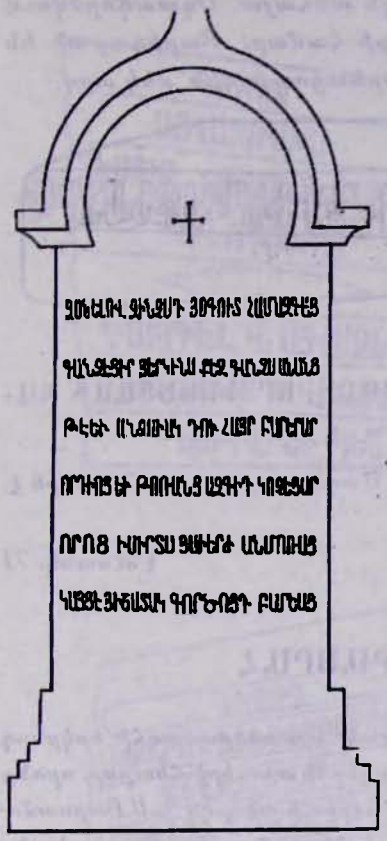

ՋՈՆԵԼՈՎ ՋԻՆՋԱԴ ՅՕԳՈՒՏ ՀԱՄԱԶԳԵԱՑ,
ԳԱՆՋԵՑԻՐ ՅԵՐԿԻՆՍ ՔԵԶ ԳԱՆՋՍ ԱՆԱՆՑ.
ԹԷԵԻ ԱՆՋԱՒԱԿ՝ ԴՈՒ ՀԱՑՐ ԲԱՐԵՐԱՐ
ՈՐԴՒՈՑ ԵՒ ԹՈՌԱՆՑ ԱԶԳԻԴ ԿՈՋԵՑԱՐ.
ՈՐՈՑ Ի ՍԻՐՏՍ ՅԱՒԵՐԺ ԱՆՄՈՌԱՑ
ԱԶԳԻ ՅԻՇԱՏԱԿ ԳՈՐԾՈՑԴ ԲԱՐԵԱՑ:

Ծանոթ. Ղ.Բերբերյանի մարմարակերտ դիմաքանդակը 1968 թ. գտնվում էր Ս.Սարդիս եկեղեցու բեմի վրա: Այժմ կորած է:

138. Խաչքարի բեկոր, գորշ ավազաքարից: Շրջված վիճակում ազուցված րակի հարավային պատի խորշում, ունի 4 տող.

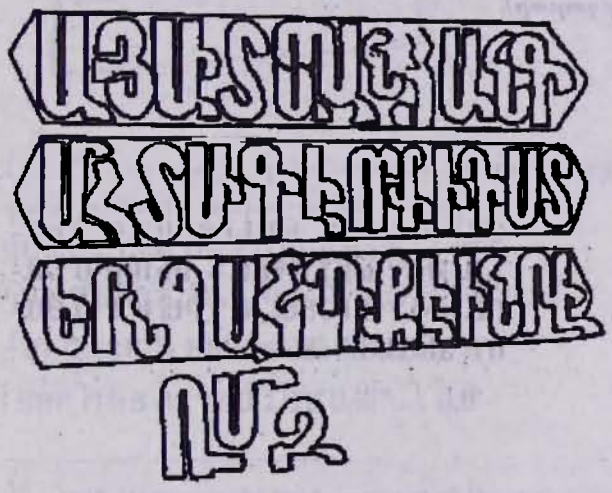

ԱՅՍ ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳ/ՍՏԵԱՆ// ՄԱՀՏԼԵՅՍԻ ԳԷՈՐԳԻ ԴՍՏ/ԵՐՆ ՇԱՀՊԻՔԷԻՆ. ԹՎԻԼՆ/ ՌՄԶ (1757):

Լուսանկ. 70

139. Տապանաքար, ղորշ ավաղաքարից, նախկին տեղն անհայտ: Օգտագործվում էր որպես սահիճանաքար բակի ձախակողմյան սանդուղքի համար: Քարեղարան են տեղափոխել Աս. Մնացականյանն ու Յու.Ա. Թամանյանը: Երևացող կողին՝ մեկ տող.

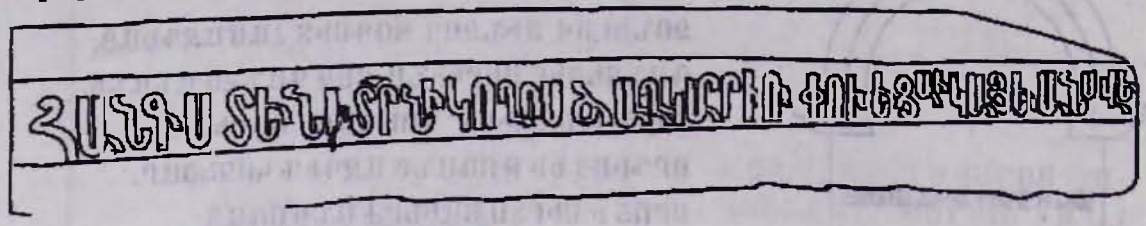

ՀԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ] ՀԱՆԳՍՏԵՆԻ ՏՐ ՆԻԿՈՂՈՍ ԾԱՂԿԱՐԱՐԻ, ՈՐ ՓՈԽԵՑԱԱՒ ԿԱ-ՑԵԱՆՍ ՎԵ[ՐԻՆ]... ԹՎԻՆ ՌՃԻ ԵՒ Բ-Ի (1673):

Ծանոթ. XVII դարի ականավոր մանրանկարիչ Նիկողայոս Ծաղկարարի սապանաքարն է, որն այժմ ցուցադրվում է քարեղարանի առաջին սրահում:

Լուսանկ. *71*

ՀՈՎՀ. ԱՅՎԱԶՈՎՍԿՈՒ ՊԱՏԿԵՐԱՍՐԱՀ

1968 թվականին, հավաքչական աշխատանքների ժամանակ, պատկերասրահի երկրորդ հարկի ծովահայաց պատշգամբի պատերի քիվերին նկատեցինք հայերեն տառերի հետքեր, որոնք հաղիվ նշմարվում էին թանձր սվաղի տակ: Խնդրեցինք պատկերասրահի տնօրեն Ն.Ս.Բարսամովին թուլյատրել մաքրելու սվաղը, պնդելով, որ այստեղ կան հայերեն վիմադրեր: Պատասխանը եղավ բացասական: 1970 թ. պատկերասրահի նորընաիր տնօրեն Դմիտրի Գրիդորևիչ Տրուշինի և դեղանկարիչ Նիկոլայ Ստեպանովիչ Մալիշևի աջակցությամբ ղդուշորեն մաքրվեց պատի սվաղը, որի տակից հայտնտրերվեցին մարմարակերտ հինդ սալաքարեր՝ հակիրճ արձանագրություններով: Դրանք են (արվում են ձախից աջ՝ հաջորդարար).

140.

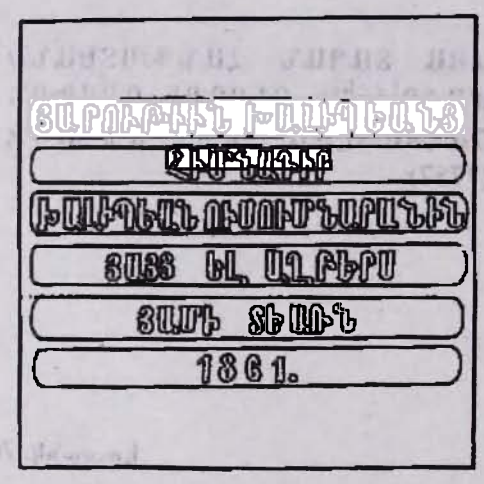

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԽԱԼԻՊԵԱՆՑ/ ՀԻՄՆԱԴԻՐ/ ԽԱԼԻՊԵԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԻՆ/ ՅԱՅՑԵԼ ԱՂԲԵ[Ր]Ս/ ՅԱՄԻ ՏԵՒՈՆ/ 1861:

141.

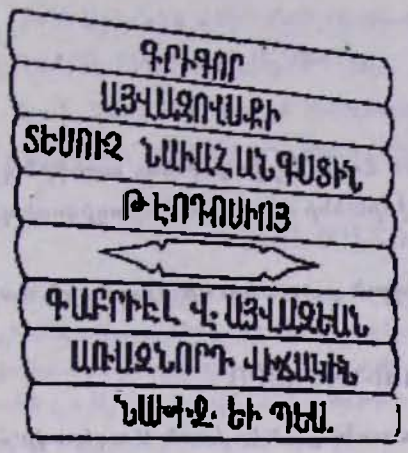

ԳՐԻԳՈՐ/ Ա.Յ.Վ.Ա.Զ.Ո.Վ.Ս.Ք.Ի/ ՏԵՍՈՒՉ ՆԱԻԱ-ՀԱՆԳԱՏԻՆ/ ԹԷՈԴՈՍԻՈՅ/ ԳԱԲՐԻԷԼ Վ. Ա.Յ-Վ.Ա.Զ.Ե.Ա.Ն/ Ա.Ռ.Ա.Զ.Ն.Ո.Ր.Դ Վ.Ի.Ճ.Ա.Կ.Ի.Ն ՆԱ-ԽԻՋԵԻԱՆՈՒ ԵՒ ՊԵՍ[ԱՐԱԲԻՈՅ]:

142.

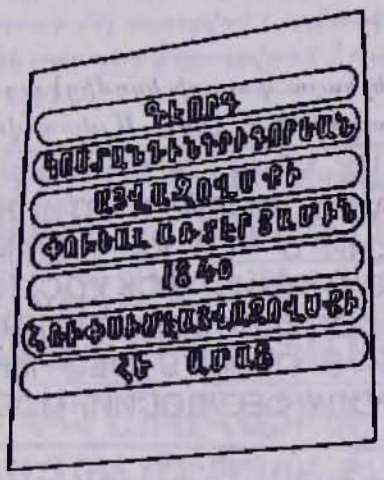

ԳԷՈՐԳ/ ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ/ Ա.Յ.Վ.Ա.-Զ.Ո.Վ.Ս.Ք.Ի,/ ՓՈԽԵԱՆ Ա.Ռ. ՏԷՐ ՅԱՄԻՆ/ 1840/ Հ.Ռ.Ի.Փ.Ս.Ի.Մ.Է Ա.Յ.Վ.Ա.Զ.Ո.Վ.Ս.Ք.Ի/ Հ.Ե (75) Ա.Մ.Ա.Ց:

143. Պատշգամբի կենտրոնում, բարավորից վեր ազուցված սպիտակ մարմարե ուղղանկյունաձև սալաքարին՝ 8 տող.

ՅՈՎԱ.ՆՆԷՍ Ա.Յ.Վ.Ա.Զ.Ո.Վ.Ս.Ք.Ի
ԿԱ.ՆԳՆԵԱ.Ց ՋԱ.ՂԲԻՒՐՍ ԲԱ.ՐԵՀԱ.Մ[36].
[ՅԻՇԱՏԱ]Կ ԻՒՐ ԵՒ ԻՒՐ Ա.ԶԴԻ
[ՅՈՐ]ԴԵՑ ՈՐԴԻՍ ՀԱ.ՄԱ.Յ[Ն]. Ա.Մ-

36 Հովհ. Այվազովսկին իրեն պատկանած Սուրաշի լճից 1887 թ. Թեոդոսիա քաղաքին նվիրեց օրական «50 հազար դույլ ջուր. որը ճնարավորություն տվեց հաջորդ տարում անցկացնել 30 կմ երկարությամբ ջրմուղ և քաղաքն ապահովել խմելու ջրով» (տե՛ս « Крым» լրագիր,1889 N.39. Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. 6, էջ 654, տե՛ս նաև Н.С.Барсамов, Айвазовский и Феодосия. ,,Город двадцати пяти веков,, с. 80)

ՐՈՒՆՈՑՆ ԻՐՈՒՄ ՅՈՒԼԵԱՑ
ԵՒ ՋԱՒԱԿԱՑԸՆ ԳԵՂԱՆԻ՝
ՀԵՂԻՆԵԱՑ ԵՒ ՄԱՐԵՄԱՑ,
ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԱՑ, ՅՈՎՀԱՆՆԱՑԻ:

Մանոթ. Արձանագրութեան մեջ հիշատակված Յուլիան Հովհ. Այվազովսկու առաջին կինն է՝ անգլուհի Յուլիա Կրևսը, որից նա լուժանվել էր 1877 թ.՝ էջմիածնի սինոդի և կաթողիկոսի գրավոր թույլտվությունից հետո:

144. Պատշգամբի հարավարևելյան պատի ագուցված քստակուսի մարմարե սալատախտակին՝ 2 տող.

ԿԱՏԵՐԻՆԱ ՄԱԶԵՐՈՎ[Ա]ԵՒ ԵՕԹԱՆԵՔԻՆ/ ՋԱՒԱԿՈՒՆՔ ՆՈՐԱ:

Մանոթ. Հովհ. Այվազովսկու քույրը՝ Կատերինան, ամուսնացած էր Լևոն Մազերովի հետ, որը աջակցում էր մեծանուն ծովանկարչին ցուցահանդեսներ կազմակերպելու գործում:

145. Պատկերասրահի արևմտյան մուտքի ճակատին ամրացված մարմարե փոքրիկ սալատախտակին.

ПОСТР. 1880г.

146. Պատկերասրահի արևմտյան պատին (Գալերեյնայա փողոցի կողմից) ագուցված մարմարակերտ սալատախտակին ռուսերեն փորագրված է Հովհ. Այվազովսկու կտակից 15 տողանոց հետևյալ հատվածը.

,,МОЕ ИСКРЕННЕЕ ЖЕЛА/НИЕ, ЧТОБЫ ЗДАНИЕ МОЕЙ/ КАРТИННОЙ ГАЛЕРЕИ В/ ГОРОДЕ ФЕОДОСИИ СО/ ВСЕМИ В НЕЙ КАРТИНАМИ,/ СТАТУЯМИ И ДРУГИМИ/ ПРОИЗВЕДЕНИЯМИ ИСКУСС/ТВА, НАХОДЯЩИМИСЯ В/ ЭТОЙ ГАЛЛЕРЕЕ, СОСТАВ/ЛЯЛИ ПОЛНУЮ СОБСТВЕН/НОСТЬ ГОРОДА ФЕОДОСИИ,/ И В ПАМЯТЬ ОВО МНЕ,/ АЙВАЗОВСКОМ, ЗАВЕЩАЮ/ /ГАЛЛЕРЕЮ/ ГОРОДУ ФЕО/ДОСИИ, МОЕМУ РОДНОМУ/ ГОРОДУ...,,

Из Завещания И.К.Айвазовского.

Լուսանկ. 72

147. Ծովափնյա պրոսպեկտում, ճենովական ամրոցի գիտակայանից (Կոնստանտինի աշտարակ) շուրջ 50 մ. հեռավորությամբ ծառուղու եզրին կառուցված ցայտաղբյուրի (Այվազովսկու շատրվան) վրա ագուցված կապտավուն մարմարե սալաքարին.

ФОНТАНЪ И.К. АЙВАЗОВСКОГО. 1891 Г.

Մանոթ. Շատրվանի նախագծի հեղինակը և կառուցման նպաստավորը եղել է Հովհ. Այվազովսկին[37]:

148. Պատկերասրահի ծովահայաց մուտքի առջև կանգնեցված՝ Հովհ. Այվազովսկու արձանի պատվանդանին՝

---

37 Տե՛ս Н.С.Барсамов, նշվ. աշխ., էջ 80:

ФЕОДОСИЯ-АЙВАЗОВСКОМУ.

149. Սրանից վեր՝ մանրատառով.

Л/ГЪП[ИЛЪ] И. ГИНЦБУРГЪ.

Ձախ կողմում՝ նույն մանրատառով.

ОТЛ⌈ИЛЪ⌉ А. МОРАНЪ.ПЕТРОГР⌈АДЪ⌉.

ԽՈՋԱ ԾԱՏՈՒՐԻ /ՔԵՊԱՆԱՔԻ/ԱՂԲՅՈՒՐ

Ծատուրի աղբյուրը (այսպես է կոչվում կառուցող վարպետի տնունով) դտնվում է Թեոդոսիայի Մորսկայա փողոցի N.16 տան դիմաց, սարալանջի թեքության վրա: Նկուղահարկով մեկ հարկանի այս շենքը կառուցել է Հովհ. Այվազովսկու հայրը՝ Գեորգ_Կոսաանդինը, որ քաղաքում հայտնի է «Այվազովսկիների տուն» անվամբ: «Ծատուրի աղբյուրն» այժմ ցամաքած է: Այն կառուցվել է ղորշավուն լավ մշակած ավազաքարով: Ջուրը կավե փողրակներով այստեղ է հոսել Միհրդատ լեռան լանջից և պայտաձև կամարների տակ՝ կենտրոնում, ծորակով թափվել վար: Աղբյուրը րարձրացել են աստիճաններով, որոնք ցարդ պահպանվել են իրենց տեղում: Արեւելյան ճարտարապետության կնիքը կրող այս կառույցի պարապանման թեւերի կենտրոնում, ջրի ծորակից վեր, պատի մեջ ադուցված է սպիտակ մարմարից կերտված քառանկյուն մի սալաքար, որի վրա ուռուցիկ տառերով փորագրված է 7 տողանոց հետևյալ հիշատակագրությունը.

150

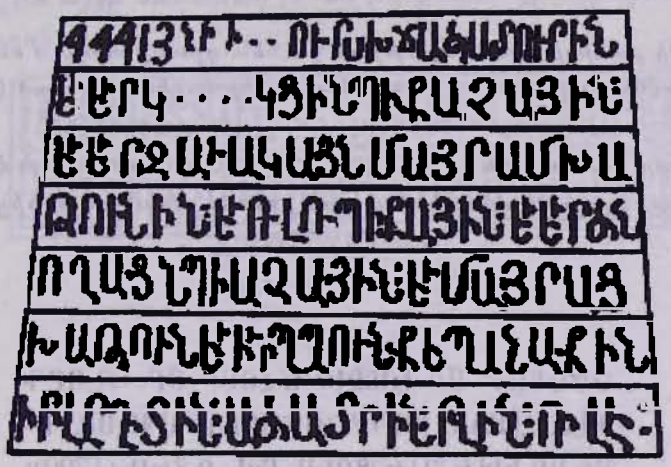

...Ց⌈Ի⌉Շ⌈ԱՏԱԿ Է⌉ ԱՂԲՈՒՐՍ ԽԼՈ⌊ՁԱ ԾԱՏՈՒՐԻՆ/ ԵՒ ԵՒՐ ԿՈՂԱԿՑԻՆ ՊԻՔԱՋԱՑԻՆ/ ԵՒ ԵՒՐ ՋԱՒԱԿԱՑՆ ՄԱՑՐԱՄ ԽԱԹՈՒՆԻՆ ԵՒ ՈՒԼՈՒՊԻՔԱՑԻՆ ԵՒ ԵՒՐ ԾՆ/ՈՂԱՑՆ ՊԻԱԹԱՑԻՆ ԵՒ ՄԱՑՐԱՑ/ ԽԱԹՈՒՆ⌊ԻՆ⌋ ԵՒ ԵՒՐ ՊԱՊՈՒՆ ՔԵՊԱՆԱՔԻՆ,/ ԻՒՐ ՎԱՐՊԵՏԻՆ՝ Ա⌊ՍՏՈՒԱ⌋ԾԱՏՐԻՆ: ԹՎԻՆ ՌԼԷ (1588):

Մանր. 1. Բժշկյանի կարծիքով այս աղբյուրը կառուցել է հայոց կուսիկ իշխանը:

2. Առաջին տողի ձախ եղրը քայքայված է. երեում են արաբատառ թվանշաններ, որոնք կրկնում են հայերեն թվագրությունը:

Հրատ. Բժշկյան, 354. Քուչուկ_Հովհաննիսյանը հրատարակել է սխալներով[38]:

Լուսանկ.73

---

38 Х. Кучук Иоаннесов, Армянская надпись в Феодосии. Отдельный оттиск из ,,Таврнческой ученой арх. комиссии,, N.44, с. 5-6.

ՀՐԵՇՏԱԿԱՊԵՏԱՑ ԵԿԵՂԵՑԻ

Գանվում է Ա.Սարգսից շուրջ 300 մ հեռավորությամբ դեպի հարավ. Տիմիրյաղեի և Միհրդատյան փողոցների հատման անկյունում: Ճարտարապետական հորինվածքով ինքնատիպ կառույց է. ներքուստ խաչաձև, ութանիստ թմբուկով գմբեթակիր եկեղեցի, դուրդ խորաններով: Մուտքը հարավից է: Այստեղ, պատին կից, առ. այսօր դոյություն ունի մի ջրհոր, որի ջուրը ստացվել է Միհրդատյան լեռնալանջից:

Ցարդ պահպանված շինարարական արձանագրության համաձայն տաճարը կառուցվել է 1408 թ., Աստվածատուրի ե. նրա հարազատների միջոցներով: Եկեղեցուն առընթեր եղել են դպրատուն, ընթերցարան:

Ուսումնասիրողների կարծիքով՝ Հրեշտակապետացը շինարարական արվեստի առումով ղդալիորեն հեռացել է հայ ճարտարապետության հարազատ ձևերից և ավելի շուտ աղերսվում է իտալական-ջենովական ճարտարապետությանը, քանդի եղել է հայ կաթոլիկական համայնքի գլխավոր եկեղեցին և կառուցվել է քաղաքի պարսպի ներսում: Այս համակառույցը քանիցս վերանորոգվել է (1425 թ. և հետո): 1858 թ. Հրեշտակապետաց եկեղեցին ղարձավ Բեսարաբիայի ե. Նոր Նախիջևանի միացյալ հոգևոր վիճակի առաջնորդ Գարրիել Այվազյանի (Այվազովսկու) աթոռանիստ կենարոնը[39]: Կառույցի փայտյա դռները այժմ գանվում են Աննկա-Պետերբուրգի Պետական էրմիտաժում[40]:

1968-1970 թթ. Հրեշտակապետացը ամրողջապես վերանորոգվեց. ղաաերին և հատակին վերստին ագուցվեցին մարմարակերտ խաչքարերն ու տապանաքարերը, որոնցից շատերն ունեն հանդավոր արձանագրություններ:

Պրակում ղետեղված վիմագրերից մի քանիսը այժմ դոյություն չունեն. ղրանք տրվում են նախորդ հրատարակիչների վերծանություններով, որոնց հավատարժությունը երբեմն կասկած է հարուցում:

151. Խաչքար, ապիտակ մարմարից, ռուսական դարդաքանդակներով. աղուցված է եկեղեցու արևմտյան մուտքի ճախակողմյան պատին, արտաքուստ: Խաչանշանից սատրե՝ ելնդավոր տառերով 4 տող.

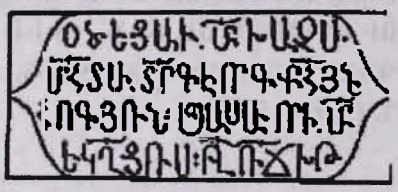

ՕՇԵՑԱՒ ՍԲ ԽԱՉՍ/ ՄՀՏՍԻ ՏՐ ԳԻՈՐԳ ՔԼԱՀԼԱՆԱՅԻՆ/ ՀՈԳՑՈՒՆ. ՍՊԱՍԱՒՈՐԻ ՍԲ ԵԿԼԵՂԼԵՑՈՒՍ: ԹՎ. ՌՃԽԹ (1700):

Լուսանկ. 74

152. Տապանաքար, ապիտակ մարմարից, ռուսական զարդանախշերով. վերեում՝ երկու զուգահեռ կլոր փոսիկներ, ներքեում՝ ծաղկեփնջով ծաղկաման, որի կողքերին՝ երկու. նոճիներ: Ելնդավոր տառերով վիմագրված է 6 տող.

---

39 Հովհ. Տեր-Ավրաաիամյան. էջ 70. Кучук-Иоаннесов, 69.

40 А.Л. Якобсон. Նշվ. աշխ., էջ 188:

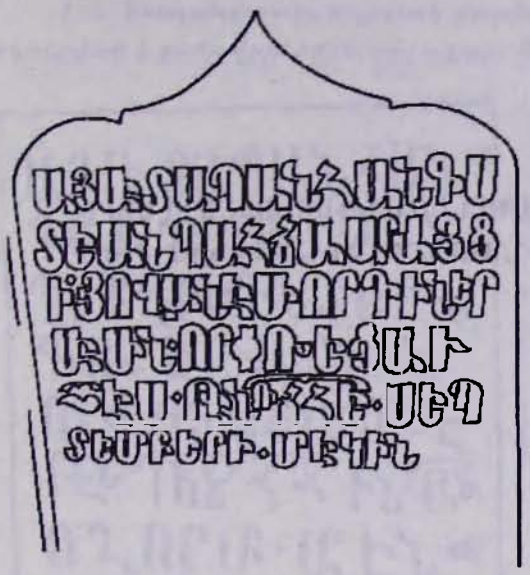

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍ/ՏԵԱՆ ՊԱՀՃԱ-ՍԱՐԱՅՑ/Ի ՅՈՎԱՆԷՍԻ ՈՐԴԻ ՆԵՐ/ՍԷՍԻՆ, ՈՐ ՓՈԽԵՑԱՒ/ ՅԱՇԽԱՐՀԷՍ ԹՎԻՆ ՌՃՀԵ (1726) ՍԵՊ/ՏԵՄԲԵՐԻ ՄԷԿԻՆ:

Ծանոթ. Աշխարհ բառը գրված է գաղափարագրով:

Լուսանկ. *75*

153. Տապանաքար, սպիտակավուն մարմարից, նախշաքանդակներով: Մեր առաջին այցի ժամանակ (1968 թ.) ընկած էր նորոգման շինաքարերի մեջ: Գլխամասում՝ 3 տող.

ԱՅՍ Է ՏԼԱ ՂԱԼԱՆ ՀԼԱՆԳԼՍՏԵԱՆ ԽՕՃԼԱՅՑ - ՄԻ/ԷՍԷՐԻՆ, ՈՐ ՓՈԽԵՑԱՒ ԱՌ ՔՄ ԹՎԻՆ/ ՌՃԾԷ (1708)Ի՝Ն:

Լուսանկ. *76*

154. Տապանաքար, սպիտակ մարմարից, րուսական գեղեցիկ զարդերով. ագուցված է եկեղեցու բեմի վրա իբրև սալաքար: Նախշերից ստորև՝ 5 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ/ /ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ ՄԻԷՍԵՐԻ ՈՐԴԻ/ ՄԻՆԱՍԻՆ. Թ[Վ]ԻՆ/ ՌՃԿԳ (1714):

Լուսանկ. *77*

155. Տապանաքար, *ապիտակ մարմարից, քանդակազարդ, նախկին տեղն անհայտ: Վրան ոլնդավոր տառերով 5 տող.*

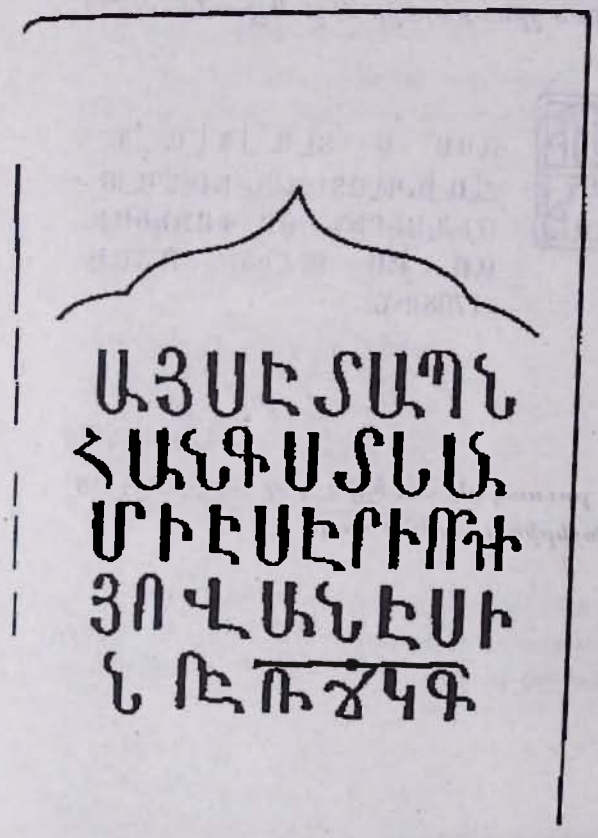

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՒԱԽ/ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ/ ՄԻԷՍԵՐԻ ՈՐԴԻ/ ՅՈՎԱՆԷՍԻ/Ն. Թ[Վ]. ՌՃԿԳ (1714):

Լուսանկ. *78*

156. Տապանաքար, *սպիտակ մարմարից, քանդակազարդ, նախկին տեղն անհայտ. ագուցված է բեմի վրա իրրև սալաքար: Միջնամասում՝ գեղագիր 7 տող.*

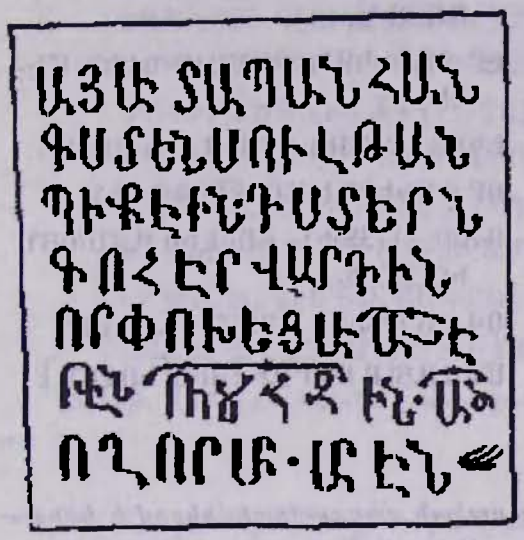

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆ/ԳՍՏԵԱՆ ՍՈՒԼԹԱՆ/ ՊԻՔԷԻՆ ԴՍՏԵՐՆ/ ԳՈՀԷՐՎԱՐԴԻՆ/ ՈՐ ՓՈԽԵՑԱՒ /ԱՇԽԱՐՀԷ/ / ԹՎԻՆ ՌՃՀԶ (1727)ԻՆ. ԱՓ/ ՈՂՈՐՄԻ. ԱՄԷՆ:

Ծանոթ. *տե՛ս N.152 արձանագրության ծանոթագրությունը:*

Լուսանկ. 79

157. Տապանաքար, *սպիտակ մարմարից, նախկին տեղն անհայտ: Մեր առաջին այցի ժամանակ (1968թ.) դրված էր եկեղեցու բեմի վրա, որպես երեսպատման սալաքար: Միջնամասում՝ 4 տող.*

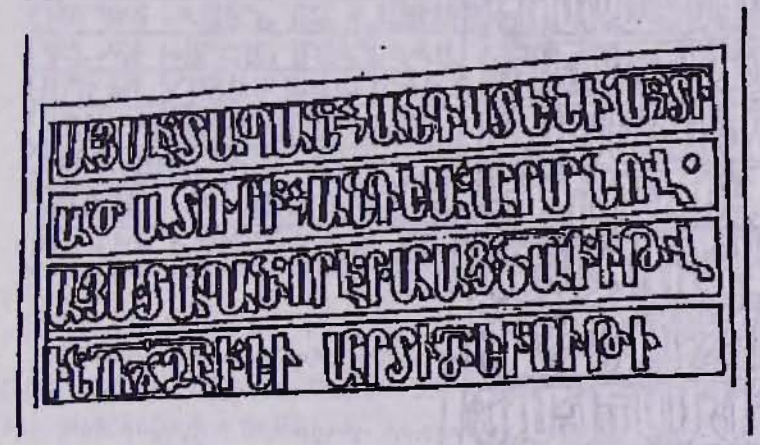

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏ.-ՆԻ ՄԼԱ.Յ.Հ.Տ.Լ.Ե.Յ.Լ.Ս.Ի.Յ/ Ա[ՍՏՈՒԱ]ԾԱՏՈՒՐԻ. ՀԱՆ-ԳԵԱՒ ՄԱՐՄՆՈՎ/ ԱՅՍ ՏԱՊԱՆԻ. ՈՐ ԷՐ ԱՄԱՑ ԾԱ (51)-Ի: Ի ԹՎ/ԻՆ ՌՃՁԷ-Ի (1738) ԵԻ ՄԱՐՏԻ Ժ (10) ԵԻ ՈՒԹՒ[Ն]:

Լուսանկ. *80*

158. Տապանաքար, *սպիտակ մարմարից, քանդակազարդ նախշերով, նախկին տեղն անհայտ: Ագուցված է եկեղեցու բեմի հյուսիսային անկյունում իրրև երեսպատման սալաքար: Վրան՝ ելնդավոր տառերով 8 տող.*

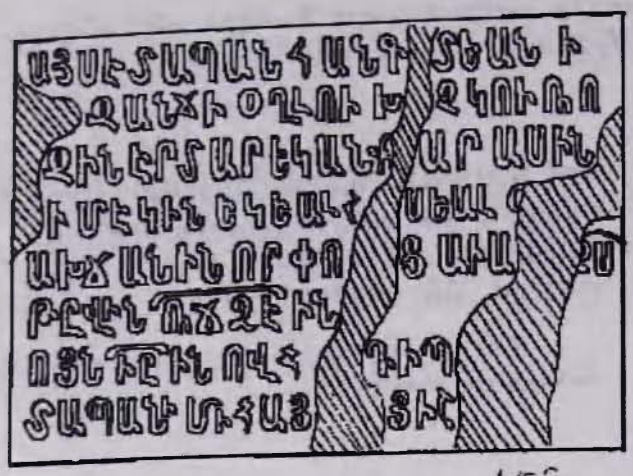

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԵՆԻ
[Ղ]ԱԶԱՆՃԻ ՕՂԼՈՒ ԽԱԶԿՈՒ-
ՌՈ/ՋԻՆ,
ԷՐ ՏԱՐԵԿԱՆ ՔԱՐԱՍԻՆ/ ԵՒ ՄԷ-
ԿԻՆ,
ԵԿԵԱԼ ՀԱՍԵԱԼ ՕՐ Վ/ԱԽՃԱՆԻՆ.
ՈՐ ՓՈԽԵՑԱՒ ԱՌ ՔՁ/ ԹՐՎԻՆ
ՌՃՁԷ (1738)ԻՆ, ՅՈՒԼԻՍ ԱՄՍ/ՈՑՆ
ԻԸ(28)ԻՆ,
ՈՎ ՀԱՆԴԻՊԻ ԱՅՍՄ/ ՏԱՊԱՆԻ՝
ՄԻ ՀԱՅ[Ր ՄԵՐԱՒ]ՑԻՇ[ԵՍՋԻՆ]:

159. Տապանաքար, ալիտակ մարմարից, րուսական զարդամոտիվներով և կենցաղային առարկաների (ասեղ, մկրատ և այլն) քանդակներով: Օգտագործված է իրրեւ սալաքար բեմի հատակին: Զարդանախշերի տակ դուզահեռ փորագրված են հնգաւոր երկու քառյակներ.

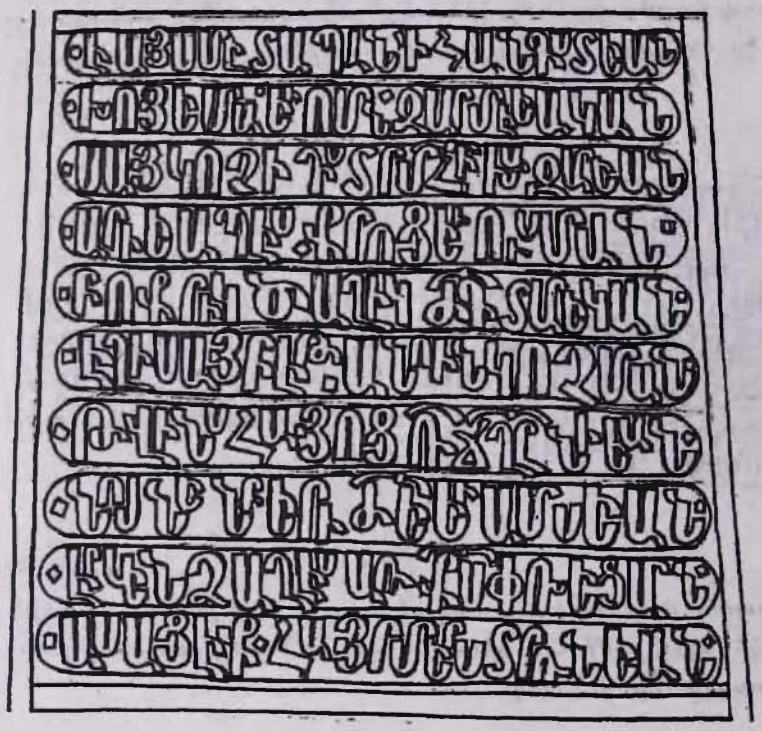

Է Ա.ՅՍՄԸ ՏԱ.ՊԱՆԻ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ
ԽՈՅԵՄԱ ԵՒ ՈՄՆ ԶԱՐՄԷԵԱԿԱՆ
ՍԱՅ ԿՈՉԻ Դ[ԼՈՒ]ՍՏՐ Մ[Ա.]Հ[Լ]ՏԵՍ]Ի ԽԱԶԱՐԵԱՆ
Ա.ՐԻԵԱ.ՊԷՍ ՔՐՈՅ ԵՒ ՈՒՍՄԱՆ
ՓՈՔՐԻԿ ԾԱՂԻԿ ՃԳ (13) ՏԱ.ՐԵԿԱՆ
ԵՂԻՍԱ.ՅԲԷԹ Ա.ՆՈՒՆ ԿՈՉՄԱՆ.
ԹՎԻՆՍ ՀԱ.ՅՈՅ ՌՃՂԸ (1749) ՆԻԵԱՆ,
ՆՈՅՆԵՆԲԵՐԻ ՃԵ (15) ԵՒ ԱՄՍԵԱՆ
ԷՐ ԿԵՆ.ՋԱՂԷՍ Ա.Ռ ՔՍ ՓՈԽԵՅՄԱՆ.
ԱՍԱՅԷՔ՝ ՀԱ.ՅՐ ՄԵՐՍ Տ[Է]ՐՈՒՆԵԱՆ:

Ծանոթ. Վիմագրում առկա է տեղական խոսվածքի ազդեցությունը: Նկատելի է րոնահանդը:

Լուսանկ. *81*

160. Տապանաքար, ապիտակ մարմարից, րուսական և երկրաչափական զարդերով: Քանդակված են նաե. մկրատ, սսեղ և այլն: Ելնդավոր սառերով վիմագրված է 10 տողանոց րանաստեղծություն.

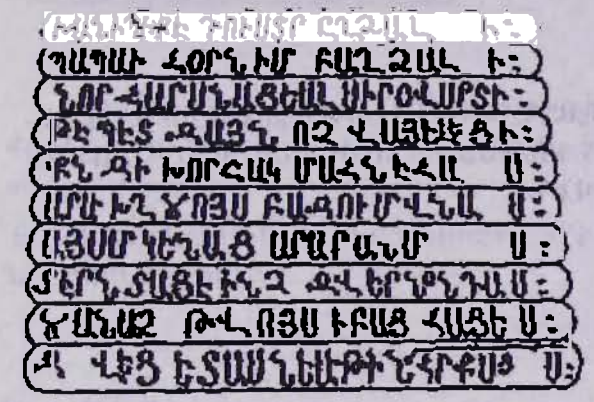

ԽԱ.ՆԻՊԻՔԷ Դ.ՈՒՍՏՐ ԸՂՋԱԼԻ,
ՊԱՊԱՒ ՀՕՐՆ ԻՄ ԲԱՂՋԱԼԻ,
ՆՈՐ ՀԱՐՍՆԱ.ՅԵԱԼ ՍԻՐՈՎ ՍՐՏԻ,
ԹԷՊԷՏ ՋԱ.ՅՆ ՈՉ ՎԱ.ՅԵԼԵ.ՅԻ.
Ք[Ս.]ՆՉԻ ԽՈՐՇԱԿ ՄԱՀՆ ԷՀԱՍ,
Ա.ՐԱՒ ԽՂՃՈՅՍ ԲԱ.ՉՈՒՄ ՎՆԱՍ,
Ա.ՅՍՄ ԿԵՆԱ.Յ Ա.ՐԱՐ Ա.ՆՄԱՍ.
ՏԷՐՆ ՏԱ.ՅԷ ԻՆՉ ՎԵՐՆՈՆ ԴԱՍ:
ԾԱ.ՆՕ.Չ ԹՎՈՅՍ Ի ԲԱ.Յ ՀԱ.ՅԵՍ
ՉՎԵՅ Ե/Ի/ՏԱ.ՍՆԵԱ.ԻԹԻՆ ՀՐ ՔՍ ՅՍ:

Ծանութ. Ոտանավորի վերջին երկու տողերում գումարագիր ծածկագրություն է. Ծ(50)+ Ա(1)+ Ն(400)+ Ա(1)+ Չ(700)-23+551=1680: Դժվարանում ենք վերծանել ՀՐ ՔՍ ՅՍ սառանիշերը, թեև կարելի է ենթադրել, որ դրանցից առաջին երկուսը նշանակում են ՀԱՅՐ. ՔՐԻՍՏՈՍ: Ծածկագրությունը վերծանեց պատմ. գիտ. դոկտոր Ռ. Վարդանյանը:

Լուսանկ. *82*

161.Տապանաքար, ապիտակ մարմարից, քանդակազարդ. կենտրոնական մասում՝ ելնդավոր տասներով 8 տող.

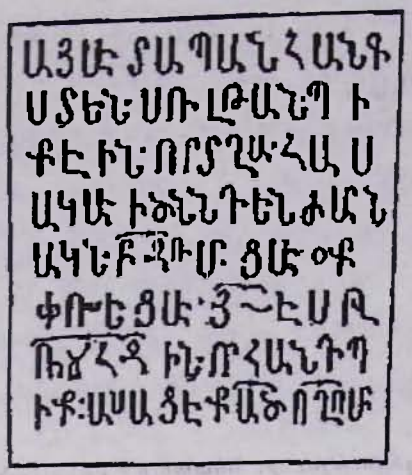

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳ/ՍՏԵՆ ՍՈՒԼԹԱՆ ՊԻ/ՔԷԻՆ, ՈՐ ՏՂԱ ՀԱՍ/ԱԿԱՒ Ի ԾՆՆԴԵՆ ԺԱՄԼԱԽ/ԱԿՆ ԲԼԱՋՈՒՄ ՅԱ-ԻՕՔ ՓՈԽԵՑԱՒ /ՅԱՇԽԱՐՀԷՍ/ ԹՎԻՆ/ ՌՃՀԶ (1727)ԻՆ. ՈՐ ՀԱՆԴԻՊ/ԻՔ. ԱՍԱ-ՑԷՔ ԱՇ ՈՂՈՐՄԻ:

Ծանոթ. ա՛ս N.152 արձանագրության ծանոթագրությունը:

Լուսանկ. *83*

162. Տապանաքար, սպիտակ մարմարից, քանդակազարդ վարպետներով: Պատկերված են նաև ձեռքի զույգ դաստակներ, ծաղկեփունջ, մկրատ և այլն: Ելնդավոր գրությամբ՝ 4 տող.

ԱՅՍ Է ՏԼԱՅԼԱԽ ՀԼԱՆ/ԳԼՍ/ՏԼԵԱԽ/ ԱՆԱ ՊԻ-ՔԷԻ, ՈՐ ՓՈ/ԽԵՑԱՒ ԿԱՅԵԱՆՍ/ ՎԵՐԻՆ ՌՃԾԵ (1706) ԹՎԻՆ:

Լուսանկ. *84*

163. Տապանաքար, սպիտակ մարմարից, ձախ կողմից կոտրված: Քանդակված են զույգ նոճիներ՝ վեր խոյացող սուր ծայրերով, ծաղկեփնջով ծաղկաման, ղծաղարդեր, ատրև՝ հավերժության խորհրդանշանը: 10 տողանոց ուտանավորը փորագրված է ելնդավոր ղեղեցիկ տառերով.

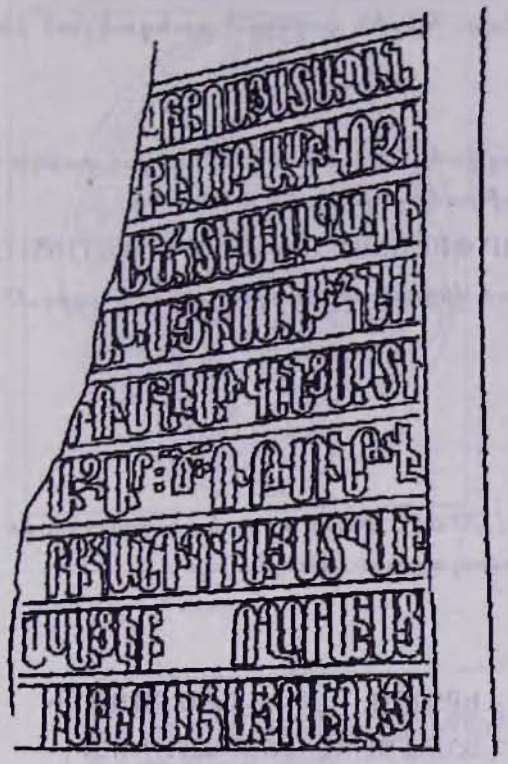

⌈Ի Ն⌉ԵՐՔՈ ԱՑՍ ՏԱՊԱՆ/⌈Ի⌉
ԽԱՆԻ ՊԻ/ՔԷ ԱՆՈՒԱՄԲ ԿՈՉ⌈Ի⌉.
⌈ԴՈՒՍՏՐ⌉Ն ՄԱՀՏԵՍԻ ՂԱԶԱՐԻ./
ՍԱ ԱՄԱՑ ՔՍԱՆ ԵՒ ՀՆԿԻ/
⌈ՓՈ⌉ԽՈՒՄՆ ԷԱՌ·ԿԵՆԱՑ ԱՍՏԻ/
ՀԱԶԱՐ Ճ(100) ՈՒԹՍՈՒՆ (1731) ԹՎԻՆ/
ՈՐՔ ՀԱՆԴԻՊԻՔ ԱՑՍ ՏԱՊԱՆԻ/,
ԱՍԱՑԷՔ ՈՂՈՐՄԵՍՑԻ/
⌈Մ⌉ԻԱԲԵՐԱՆ ՀԱՑՐ ՄԵՂԱՑԻ/. ԱՄԷՆ:

Հրատ. Кучук-Иоаннесов, 37, կրճատ:

Լուսանկ. 85

164. Խաչքար, գեղանվուն կրաքարից. ազուցված է հյուսիսային որմնասյան կամարին, վերուստ: Խաչանշանի հորիզոնական թևերի տակ՝ մեկական փոքրիկ խաչեր, սաորե՝ 3 տող.

ՑԻՇԱՏԱԿ Է ՍԲ ԽԱԶՍԼՏԷՐ/ ՑՈՒՍԻԿ ԻՐԻՑՈՒՆ ԵՒ ՀՕ/ՐՆ ԱՍԼԱՆԻՆ ԵՒ ՄՕՐՆ/ ՄԻ-ՆԵԼ ԿՈՂԱԿԻՑԻՆ:

Ծանոթ. Բժշկյանը Ցուսիկն փոխարեն ընթերցել է Լուսիկ:

Հրատ. Բժշկյան, 350-351:

165. Խաչքար, դորշ, քարացած շաղախից, նախորդի սակ (30x35 սմ): Խաչանշանի աջ կողմում՝ մեկ տող.

ՑԻՇԼԱՏԱԿ⌋Է ՍՍՌԱՑԻՆ:

166. Խաչքար, ալիտակ մարմարից. ազուցված է եկեղեցու աջակողմյան խորանի հարավային պատին: Կենտրոնական խաչի սակ՝ երկու. քանդակաղարդ խաչեր և 3 տող.

ԹՎ. ՋԺԵ (1466)./ ՑԻՇԱՏԱԿ Է ՍԲ ⌈ԽԱԶՍ⌉ԷՏԻԼՊԷԿԻՆ/, ՋԷՐԻՖ ԽԼԱ⌋ԹԼՈՒՆ⌋ԻՆ ԵՒ ՄՈՒՂ/ԱԼ ԽԼԱ⌋ԹԼՈՒՆ⌋ԻՆ:

167. Խաչքար, գեղնավուն կրաքարից, քայքայված վիճակում: Ազուցված է աջակողմյան խորանի հարավային պատին. խաչթևերի անկյուններում՝

ՏՐ ԱՇ ՑՍ ՔՍ / ԱՑՍ ՏԱՊԱՆ ՆԱՀ⌈ԱՏԱԿԻ⌉...

168. Խաչքար, *փոքր չափսերի, նախորդի մոտ: Վերին կողմում քանդակված են վարդյակներ, ձախ անկյունում՝*

ՍԲ ՆՇԼԱՆ:

169. Տապանաքար, *սպիտակ մարմարից, ջարդված: Ադուցված է եկեղեցու ցանկապատի հարտվային պատին՝ ջրհորի մոտ: Դժվարությամբ ընթերցվում է 6 տող.*

ԱՅՍ Է ՏԱ/ՊԱՆ ՀԱՆԳԸ/ՍՏԵԱՆ ՄԵ⌈Լ⌋ՔՈՆԻՆ. ՈՐ ՓՈԽԵՑԱՒ ԱՌ/ՔՍ ԹՎ. ՌՃ (1651):

170. Տապանաքար, *նախորդի կողքին, շրջված վիճակում, եղծված արճանադրությամբ.*

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ...

Խաչքարի բեկոր, *վրան մեկ տող.*

ՄԱԼԽ⌈Ա⌋Ս⌈Ի⌋Ն. ԹԼՎԻՆ⌋ ՊԻ (1371):

171. Տապանաքար, *սպիտակ մարմարից (2մx1,20 սմ): Քանդակված են վարդեր, ցողուններ, ծաղկման: Օգտագործված է իբրև բեմի սալաքար: Ունի 8 տող.*

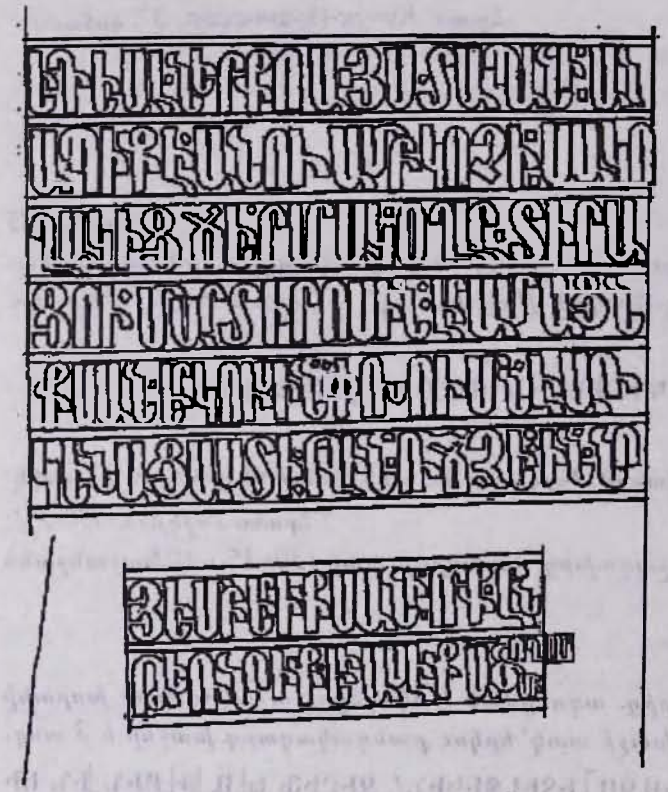

ԵՐԴԵԱԼ ՆԵՐՔՈ ԱՅՍ ՏԱՊԱՆԻ
ԱՆ/Ա ՊԻՔԷ ԱՆՈՒԱՄԲ ԿՈՉԻ,
ՍԱ ԿՈ/ՂԱԿԻՑ ՃԵՐՄԱԿ ՕՂԼԸ
ՏԻՐԱ/ՑՈՒ ՄԱՐՏԻՐՈՍԻՆ.
ԷՐ ԱՄԱՑՆ/ՔՍԱՆԵՐԿՈՒՍԻՆ,
ՓՈԽՈՒՄՆ ԷԱՌ/ԿԵՆԱՑ ԱՍՏԻ.
ԹՎԻՆ ՌՃՁԵ (1736)ԻՆ, ՆՈ/ՅԵՄ-
ԲԵՐԻ ՔՍԱՆԻ:
ՈՐՔ ԸՆ/ԹԵՌՆՈՒՔ ԵՒ ԱՍԷՔ՝
ԱՄԵՆ ՈՂՈՐՄԻ:

Լուսանկ. *86*

172. Տապանաքար *սպիտակ մարմարից. մաքրման աշխատանքների ժամանակ գտնվել է Հրեշտակապետաց եկեղեցու արևելյան խորանի բեմի վրա: Զարդաքանդակների միջև՝ 10 տող.*

ԱՅՍ Է/ ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍ/ՏԵԱՆ ԱՆԽՆԴԱՑ
ԹԱ/ԳՈՒՀԻՆԻ/ ԴՈՒՍՏՐՆ ԱՆԽՆ/ԴԱՑ
ԵՂԻՍԱԲԵԹԻՆ. ՈՐ/ ՓՈԽԵՑԱՒ ԱՍՏԻ ԿԵ-
ՆԱՑ/ Ի ԿԵԱՆՆ ՎԵՐԻՆ ԱՐԴԱՐ/ՈՑ ԹՎԻՆ
ՀԱՅՈՑԸՍ/ ՌՄԸ (1759)ԻՆ/ ՅԼՈՒԼԻՍԻ Ի
(20):

173. Տապանաքար, սպիտակ մարմարից, քանդակազարդ: Ելնդավոր աառերով ո-տանավոր՝ 4 տող.

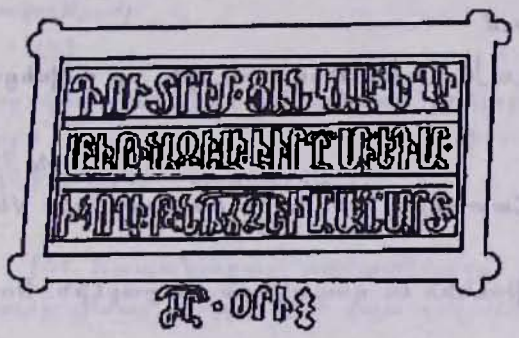

ԴՈՒՍՏՐ ԻՄ ՅԱՆԿԱԼԻ
ԵՂԻ/ՍԱԲԵԹ ՆԱՋԵԼԻ,
ԷԻՐ Ը (8) ԱՄԻ,
ԵԴԱՐ/Ի ՀՈՂԻ.
ԹՎԻՆ ՌՃՋԵ (1736)Ի
ԱՄՍԵԱՆ ՄԱՐՏԻ/
ԺԸ (18) ՕՐԻ:

Լուսանկ. 87

174. Խաչքարի բեկոր կրաքարից, քայքայված. սւորեհ՝ մեկ տող.

ՍՔ ՆՇ[Ա.ՆՍ]ԿԱՆԳՆԵՑԱՒ...

175. Խաչքարի բեկոր, ավաղաքարից. վրան քանդակված են երեք խաչեր, որոնցից երկուսը արձանագրություն վեր, յուն մեկը՝ ստորև.

ԹՎԻՍ ՊԽԱ (1392):

Ծանոթ. Լուսանկարը մեզ տրամադրել է Թեոդոսիայի երկրաբանական թանգարանի գլխավոր գիտաշխ. Ա. Ն. Գավրիլովան:

Ընկուզենու փայտից պատրաստված դռան փեղկերին 3-ական տող.

176. Ձախ փեղկին.

ԿԱ.ՋՄԵՑԱՒ ԴՈՒՌՍ ՏԱ.ՃԱՐԻ
ՍՐԲՈՑՆ ՍԱ.ՐԳՍԻ ՋԱ.ԻՐԱԻԱ.ՐԻ

ԱՐԴԱՐ ԱՐԴԵԱՄԲՔ ԺՈՂՈՎՐԴԻ:

177. Աջ փեղկին.

Է ՅԻՇԱՏԱԿ ՎԱՍՆ ԱՄԵՆԻ
Ի ՅՈՒԹ ՀԱՐԻՒՐ ԵՒ Ի (20) ԹՎԻ (1371)
ԳՈՐԾԵԼԱԼ ՋԵՌԱՄԲ ՇՆՈՓՈՐ ՇԱՀԻ:

Ծանոթ. գեղաքանդակ այս գուռը այժմ գտնվում է Թեոդոսիայի երկրագիտական թանգարանում:

Հրատ. Բժշկյան 351, Кучук-Иоаннесов, 37.

Արձանագրություններ, որոնք այժմ տեղում չկան

178. Խաչքար. *գտնվելիս է եղել Հրեշտակապետաց եկեղեցու դավթի կամարաշեն աղբյուրի մոտ: Վրան՝*

ՍԲ ԱԼսուսա֊ծածին. յիշատակ է ոսկարս մեղսեալ
Ախաճանին... ՟ՌՂՒՆ ոխը (1599):

Հրատ. Բժշկյան, 351:

179. Տապանաքար. *եղել է եկեղեցու բակում.*

Այս է աւազան Հանգստեան իշխանապետի մ֊ա֊հ֊ա֊լ֊ե֊սի Ասլաոուրին, որ փոխեցաւ աո ՔՈ ԹՎ. ՌՃՀԷ (1728) ին:

Հրատ. Բժշկյան, 351:

180. Եկեղեցու բակի *մատրան մեջ՝ նահատակի դերեզմանի խաչքարերից մեկի վրա.*

Բարեխաւս ՍՐ խաչս Յուսեփին եւ Աւետ խաթունին եւ պաւակացն Ջաքարէին. Սուլթանշահին. Թվին ՋԼԶ (1488):

Հրատ. Բժշկյան, 351:

181. Տապանաքար, *գտնվելիս է եղել Թեոդոսիայի նախկին դավառագիտական թանգարանում.*

Այս է աւազան Հանգստեան, որ է անուն Նիկողայոսին եւ քրոջն՝ Սիրմայ խաթունին... Թվին ՌՀԲ (1623):

Հրատ. Բժշկյան, 350:

182. Եկեղեցու *ժախակողմյան* կամարի խաչքարին.

Սր նշանքս բաեխաւս է Թումայիին, Մանուշակ սիքէին եւ Մուրաւին: ԹՎ. ՋԻԷ (1478):

Հրատ. Բժշկյան, 350:

ԹԵՈԴՈՍԻԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄՅՈՒՍ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ՎԻՄԱԳՐԵՐԸ

Ս. Հովհաննէս-Մկրտիչ եկեղեցի. Դտնվում է «Կարանտին» կոչված թաղամասի Վոդովոզնայա փողոցի վրա, ջենովական ամրոցի կրկնապարիսպների ներսում: Կառուցված է 1348 թ., կոպտատաշ քարերով: Արբատաշ է միայն հաստատհեղուլա կամարներին նստած ուղթանիստ թմբուկը՝ սրածայր վեղարով: Արտաքուստ ունի ուղղանկյուն (5,0x3,5 մ.) տեսք: Ներսում՝ կենտրոնական խորանի քիվերի կիսաշրջանում, դարդ պահպանվել են սրբաքանդակներ. պատուհանից վեր Քրիստոսն է՝ մինչև կուրծքը, աջ և ձախ կողմերին՝ 12 առաքյալները. հարավային կողմում՝ Հովհաննես-Մկրտիչը ողջ հասակով: Դիմաքանդակների մի մասը հողմահարված է:

Եկեղեցու գավիթն ուղղանկյունաձև կառույց է (4,05x3,45 մ), հատակագծով նման Ս.Խաչ վանքի գավթին:

1970- ական թվականների վերջերին Թեոդոսիայի երկրագիտական թանգարանի աշխատակցուհի Ե.Ա. Այրաբինայի ղեկավարությամբ Հովհաննէս-Մկրտիչ եկեղեցու շուրջ կատարվեցին հնաղիտական պեղումներ[41], որոնց ընթացքում հայտնաբերվեցին հարաարապետական մանրամասներ, քանդակապարզ բեկորներ և մեկ արձանագրություն՝ եղծված տեսքով:

Հովհաննէս-Մկրտիչ եկեղեցու պատերին այժմ ոչ մի արձանագրություն չի պահպանվել: XVII դարի նորոգչական միակ վկայագիրը մեզ է հասել Հովհ. Տեր-Աբրահամյանի հետևյալ ընդօրինակությամբ.

183.

Զնոյոգոյ սահճորլա երկնանման յամլորլւլոյն Յովհաննու վիճակեալ անուն դ[ՈՀ]օճա Մ[ըսրի որդի ալալարոն ոէր Պապայն յիշեսջիք. որ ըսո Յարութեայնոյս շրջարերութեյան հայլար հարիւր ոսանին (1661):

Հրատ. Տեր-Աբրահամյան, Բ, 169:

184. Տաղանաքար, ապիտակավուն կրաքարից. գտնվում է եկեղեցու արեմտյան մուտքի դիմաց: Վերևին աջ և ձախ անկյուններում նուան քանդակներ են, որոնց ատորե՝ 5 առղ.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆՆ ՀԱՆ/ԳԸՍՏԵԱՆ ԽՕՃԱՅ/ ՏԷՐ ՊԱՊԱՅԻՆ, ՈՐ ՓՈ/ԽԵՑԱՒ Ի ՔՇ Ի Թ/ՈՒԻՆ/ Ռ:Կ:Թ: (1620), ՓԵՏՐՎԱՐԻ : Բ: (2):

Մանոթ. 1. Խոճա Տեր-Պապայի անվան հիշատակությամբ առաջին արձանագրությունը ժամանակագրական առումով անհարիր է երկրորդին: Ըստ ասպանադրի՝ Տեր-Պապան մահացել է 1620 թ., այնինչ եկեղեցին նրա միջոցներով վերակառուցվել է 41 տարի հետո՝ 1661 թ.: Կարելի է կարծել, որ Տեր-Աբրահամյանի վերծանության մեջ ավելացվել են թվագրության տասնավորն ու միավորը, այսինքն՝ ՌՃ (1050)-ի փոխարեն, որ կազմում է 1601, ընթերցվել է ՌՃԺ (1661): Հնարավոր է նաև ենթադրել, որ տաճարի նորոգման ծախսերը հոգացել են Տեր-Պապայի ընտանիքի անդամները չորս տասնամյակ հետո:

2.Խոճա Տեր-Պապայի տապանաքարը գտնվեց 1984 թ. մաքրման աշխատանքների ընթացքում:

---

41 Е.А. Аибабина, Плиты с рельефами из раскопок церкви Иоанна Предтечи е Феодосии. ,,Вестник общественных наук АН Арм.ССР,, 1981, N.6, с.86-92.

Ս.Ստեփանոսը նույնպես գտնվում է «կարանտինում»: Դա թաղածածկ, ուղղանկյուն հատակագծով մատրանման կառույց է, որի մասին հիշատակվում է վերոբերյալ տեղագրական բնույթի քերթվածում.

«Սուրբ Ստեփանոս վրկայ նախ է,-

Սա մէկ փոքրիկ մատուռ է»:

Ուսումնասիրողներից ոմանք այն կարծիքին են, թե Ս.Ստեփանոսը հունական եկեղեցի է, քանի որ նրա պատերին պահպանվել են հունարեն արձանագրություններ[42]: Քննտրկելով այս խնդիրը, ղրիմահայ գաղութի մանրանկարչության և որմնանկարչության քայլագիտակ մասնագետ Է.Մ.Կորխմազյանն տնաձարկելի փաստերով ապացուցեց, որ խնդրո առարկա տաճարը «կառուցվել է հայերի կողմից, ըստ երևույթին, 15-րդ դարի առաջին կեսին» և նպատակավորողը եղել է «Խաչատուր քահանայն՝ որդի պարոն Գրիգորիսի»: Այս մասին վկայված է 1456 թ. ձեռագիր հիշատակարանում[43]:

Ի դեպ, Է.Վ.Դանիլովան, վկայակոչելով Ջենովական նոտար Լամբերտո դի Սամբուչետոյի նոտարական նշումները, գտնում է, որ Ս.Ստեփտնոսը կտուցվել է ավելի վաղ, քան մինչև այժմ ըն դունված է մասնագետների կողմից[44]:

Ս.Ստեփանոսն աչքի է ընկնում առտնճնապես որմնանկարներով: Պատերին հայերեն գրություններ չկան: Երկու արձանագրություններ եղել են Ս.Ստեփանոսի մոտ գտնվող աղբյուրի սալաքարերին: Դրանք են.

185. Առաջին սալաքարին՝

Ի յշատոսկ է սղբիւրս Վարդերեսին ե. կողսկգին՝ Նուր Մելիքին. Թվ. ՋԽ (1491):

Հրսւս. Բժշկյան, 355, Տեր-Սբբահամյան, Բ, 169, Кучук-Иоаннесов, 38.

186.

Վերսւին նորոգեւսց Տօնրիլ Մսհաեսի Յսկորն. Թվ. ՌՃՂԲ (1643)-ին:

Ծանոթ. Երկու արձանագրություններն էլ Հ.Ուչուկ-Հովհաննիսյանը գետեղել է Ս.Սարգսի վիմագրերի շարքում:

Ս.Գևորգ եկեղեցի. գտնվում է այժմյան քաղաքային շուկայի մոտ, Նախիմովի փողոցի վրա, եղել է նախկին պարսպից դուրս, «Գալե գաբուի» կոզմում: Շուրջը ուշ միջնադարյան գերեզմանոցն է, որը քարուքանդ է արված: Դարիս 70-ական թվականների նորոգումից հետո եկեղեցու սրահները ծառայում են իբրև պահեստ:

Ուսումնասիրողների կարծիքով՝ Ս.Գևորգը կառուցվել է XV դարի երկրորդ կեսին, թեև պավթի որմնասյան խաչքարի արձանագրությունը 1442 թվականից է: Ճարտարապետական հորինվածքով՝ տաճարը ուղղանկյուն հատակագծով, կենտրոնագմբեթ, սրածայր վեղարով կառույց է,

---

42 Д.Марков, Древнегреческая надпись в карантнне. ИТУАК, вып. 48, 1912, с. 184-185. Н.Б. Салько, Унікальна памятка живопису XIV століття. ,,Образотворче мистецство,, 1973, N.I, с. 28, 29, Е. Крикун. Архитектурные памятники Крыма, с. 24.

43 Э.М.Корхмазян. О времени постройки армянской церкви св. Стефана в Феодосии, с. 90-97.

44 Տե՛ս Э.В. Данилова, Армянская колония в Каффе в конце XIIIв. (по данным генуэзских нотариальных источников 1289-1290 гг.). Тезисы докладов, с. 305

որի վերանորոգված պատերին այժմ ոչ մի արձանագրություն չի պահպանվել: Հնագույն վիմագրերը արվում են Մ.Բժշկյանի և Գուչուկ-Հովհաննիսյանի ընթերցումներով:

187. Կամարի խարսխին հենած մեծ խաչքարին.

ՌՃԼԵ (1686):

188. Գավթի որմնամույտն վրա ապուցված խաչքարին.

Խարխխուս է ար նշանքս նահատակ գրաւեաւորացն Լազարին եւ Թաթէոսին: Թվին ՊՂԱ (1442):

Հրատ. *Բժշկյան, 352:*

189. Խաչքար *մարմարակերտ, երեք խաչերով և արձանագրությամբ.*

Ար նշանքս բարեխաւս են Մելիքքին, Յոնանին մեծ սարկաւագն. Թվին ՋԻԸ (1479):

Մանոթ. *Հատկածելի է մեծ սարկաւագի կարգավորության սառույցությունը: Թերևս պետք է լիներ մեծ սարկաւագն:*

Հրատ. *Բժշկյան, 352:*

190. Մեկ այլ խաչքարի վրա՝

Յիշատակ է երանեւհու, Ներսեհանի, Աւագի, Սահակի.... Թվ. ՋԽԸ (1499):

191. Գավթի *հյուսիսային արտաքին, արտաքուստ.*

Հրամանաւ Բագրատունի եւ վերակացութեամբ Մելհէնէի մերձեանին եւ յաւաջնորդութեան տէր Սիմէոնին կատարեցաւ փոքրիկ մատուռս յիշատակ հանգուցեալ վարդապետաց: Թվին ՌՄԻ (1771):

Մանոթ. *Թեոդոսիոսի քարեգաթանում այժմ ցուցադրվում է համանման բովանդակության մի արձանագրություն, որում նշվում է, որ հիշյալ «փոքրիկ մատուռը» կառուցվել է ոչ թե «յիշատակ հանգուցեալ վարդապետաց», այլ «յիշատակ համայն ժողովրդոց» (տե՛ս արձ. N.6): Այսուհանդերձ իմացվում է, որ այս մատուռը կառուցվել է «ձեռամբ» մահտեսիներ Մըկրի և Թորսակ: Ապա կարդում ենք ճարտարապետներ Սարգսի և Մինասի անունները, որոնք նույնպես բացակայում են խնդրո առարկա արձանագրության ընագրում: Ուրեմն՝ մեզ անհայտ փոքրիկ մատռան կառուցման առթիվ եղել են երկու առանձին վիմագրեր, որոնցից միայն մեկն է հասել մեր օրերը:*

Հրատ. *Բժշկյան, 352*

192. Խաչքար, *նախկին տեղն անհայտ.*

Յիշատակ է սուրբ նշանս Սիմէոնի եւ Կատարինէի. թվ. ՋԾ (1301):

Մանոթ. *Եթե թվականի հարյուրավորը սառույց է վերծանված, ապա այս արձանագրությունը Ղրիմի տարածքից մեզ հասած թվագրված հնագույն ընագրերից մեկն է:*

Հրատ. *Кучук-Иоаннесов, 37.*

193. Մեկ այլ խաչքարի վրա՝

Սուրբ նշանս բարեխաւս է նահատակի Ստեփանոսին. թվ. Պ /1351/:

Հրատ. *Кучук-Иоаннесов, 37.*

194. Տապանաքարի վրա՝

Այս է տապան Խաչատուրի, որ է որդի Սարգսին. որ ողորմի ասացէք. ամեն ի՛ւր խնդրելին. թվ. ՋԾ (1501):

Ծանոթ. Թվում է պակասավոր վերծանություն է: Ըստ երևույթին. ընդօրինակողը րագ է թողել բայ-ատորոգյալը:

Հրատ. Кучук-Иоаннесов, 37.

*195.*Խաչքարի վրա՝

Սուրբ Սարգիս. սուրբ նշանս բարեխաւս է ալ[ր]ևոն[յ] Յոհաննէսին եւ մօր՝ Խաթնո՛ն. Թվ. ՌԱ (1552):

Հրատ. Кучук-Иоаннесов, 38.

Ս.Գևորգի րակի գերեզմանոցում

196. Կոթող, սև մարմարից, քառանկյուն, նախկին տեղն անհայտ: Մինչև 1985 թվականը անփութորեն ընկած էր եկեղեցու արևելյան պատի տակ.

Այժմ անհետացել է: Վրան՝ 6 տող.

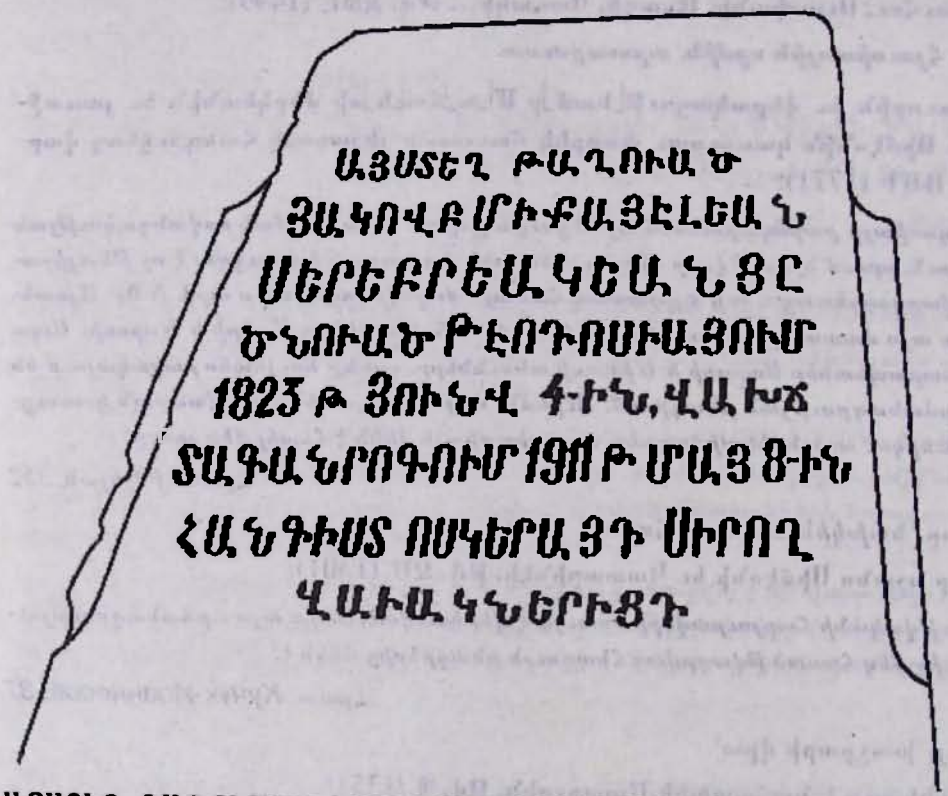

ԱՅՍՏԵՂ ԹԱՂՈՒԱԾ Է/ ՅԱԿՈՎԲ ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ/ ՍԵՐԵԲՐԵԱԿԵԱՆՑԸ./ ԾՆՈՒԱԾ ԹԷՈԴՈՍԻԱՅՈՒՄ/ 1823 Թ. ՅՈՒՆՎ. 4-ԻՆ. ՎԱԽՃ. /ՏԱԳԱՆՐՈԳՈՒՄ 1911 Թ. ՄԱՅ. 8-ԻՆ:/ ՀԱՆԳԻՍՏ ՈՍԿԵՐԱՅԴ, ՍԻՐՈՂ/ ՋԱՒԱԿՆԵՐԻՑԴ:

Մանոթ. Յ.Մ. Սերերբեակեանցը Հովհ. Այվազովսկու, Ղ.Յ. Բերբերյանցի հետ միասին 1892 թ. իրենց ծախսով վերակառուցել են Թեոդոսիայի Ս.Սարդիս եկեղեցին:

197. Տապանաքար, դորշ ավաղաքարից, նախկին տեղը որոշակիորեն հայտնի չէ. այժմ դանվում է Ս.Գեւորգի շուրջ եղած ըլրալանջի ավերակ գերեզմանոցում: Հողադանգվածը մաքրելուց հետո հնարավոր դարձավ ընթերցել միայն երկու տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ/ՄՈՒՐԶԱՅԻՆ...

Մանոթ. Հայտնաբերվել է 1984թ. ամռանը:

198. Կոթող, սեւ գրանիտից, գլխավերեւում՝ խաչ: Դանվում է եկեղեցու հարավային բակում: Մի կողմին՝

ЗДЕСЬ ПОКОИТСЯ/ АКИМЪ НИКИТИЧЪ АРУТОВЪ./ РОД. 26 АПР. 1853 Г./ СКОНЧ. 20 НОЯБ. 1905 Г. ДОРОГОМУ, НЕЗАВВЕННОМУ МУЖУ.

Մյուսին՝

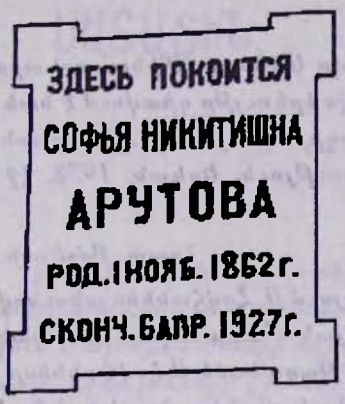

ЗДЕСЬ ПОКОИТСЯ/ СОФЬЯ НИКИТИШНА/ АРУТОВА./ РОД. 1 НОЯБ. 1862 Г./ СКОНЧ. 6 АПР. 1927.

Ս.Թորոս եկեղեցի. ըստ վերոհիշյալ աեղագրական պոեմի, Ս.Թորոսը եղել է «երդչեն դուրս», Ս.Գեւորգի մոտերքում: Ունեցել է կամարաշեն «ընդարձակ դաւիթ եւ երկու դրուներ»: Այժմ գոյութիւն չունի: Վիմադրութիւններ XIX դարի առաջին աասնամեակներին ընթերցել է Մ. Բժշկյանը, որի շնորհիվ մեզ են հասել հետեւյալները.

199. Արեւմտյան դռան ճակատին ագուցված խաչքարին՝

Մր Նշանքս բարեխաւս Յոհաննէսի եւ եղբ[աւրն] Սիմէոնին. Թվին ՋԸ (1459):

Հրատ. Բժշկյան, 352:

200. Հյուսիսային դռան վրա քանդակված է եղել ս. Թեոդորոսը՝ վիշապին սպանելիս: Գավթի կամարակապ ներքնահարկում եղած տապանաքարին.

Այս է տապան Հանդամեան Աբգնունին. Թվին Ռ (1551):

Հրատ. Բժշկյան, 352:

201. Մեկ այլ խաչքարի վրա՝

Մր նշ/անքս/ յիշէ Սիմէոնին, Վարդանին, Կուլաֆչաին. Թվ. ՋԷ (1558):

Հրատ. Բժշկյան, 352:

Ս. Աստվածածին եկեղեցին կառուցված է եղել լեռան հարավային ծայրին, ս. Աննայի մոտ: Ունեցել է ընդարձակ գավիթ: Դեռևս Մ. Բժշկյանի օրոք եղել է կիսակործան վիճակում: Ուսումնասիրողը վերծանել է հետևյալ եղծված վիմագրերը.

202. Գավթի աջակողմյան կամարին՝

Վերստին հիմնարկեցաւ ժամասունս վերա...ային Մհա[հ]տես[ի]

Յովանէ...եւ գաւառ[ի]ս...յուքե...տէ...Մինա... առաջնորդութե...տր...

Հրատ. Բժշկյան, 353:

203. Պարսպին ագուցված խաչքարին.

Բարեխաւս է սբ նշանքս... Թվ ՊԿԲ (1413):

Հրատ. Բժշկյան, 353:

204. Նախորդի մոտ եղած խաչքարին.

Բարեխաւս է սբ նշանքս պր. Գորգին, Վարդերին, Երանուհէ, Ոսկէհատին, Մինասէ: Թվ. ՋԻԱ /1472/:

Ծանոթ. Երանուհէ (Երանուհեայ) և սրա նմանակությամբ Մինասէ (Մինասայ) արական հոլովաճևը կազմավորվել է միջին հայերենի ազդեցությամբ: Այս երևույթը դիտվում է նաև բուն Հայաստանի միջնադարյան վիմագրերում և մատենադրական աղբյուրներում (մանրամասն տե՛ս Ս.Ա.Ավդյան, Վիմական արձանագրությունների բառաքննություն, Երևան, 1978, էջ 293-294):

Հրատ. Բժշկյան, 353:

Հովհան Աստվածարանի (Ս. Օվանէս) եկեղեցի. Թեողոսիայում Ս. Հովհաննես անունով եղել են հայոց երեք եկեղեցիներ, որոնցից երկուսը գանվում են այժմյան «Կարանաինում» և կանգուն են: Դրանցից մեկը ղմրեթակիր Հովհաննէս Մկրտիչն է, մյուսը՝ թաղածածկ Ս.Հովհաննեսը (Ս.Օվանէս), որը հայանի է Հովհան Աստվածարանի եկեղեցի անունով: Քանիցս նշած ղրիմյան տեզագրական պոեմի նկարագրության համաձայն՝

Սուրբ Օվանէս պատուին ցած է,

Զորեք կողմը պարլըսպած է:

Պարսպապաահները մինչև օրս էլ պահպանված են եկեղեցու շուրջ: Այս դողարիկ աահարը կառուցված է կոպտատաշ քարերով. XV դարի երկրորդ կեսին[45]: Պահերին ոչ մի արձանագրություն չունի, թերևս չի էլ եղել, որովհետև Մ.Բժշկյանը այս մասին նույնիսկ ակնարկ չունի:

Ս.Նիկողոսը դանվելիս է եղել «սարի վրա», այժմյան Ցուղկովսկու և Կորորկով փողոցների հատման անկյունում: Ըստ Մարտիրոս Ղրիմեցու, այն կառուցել են Տրդատ Կաֆայեցի Պահլավունին և նրա քույր Աննան (Լ.Ս.Խաչիկյան, Նշվ. աշխ. էջ 27): Այսօր հետքերն իսկ չկան: Թեողոսիայի հայկական մյուս եկեղեցիները (Ջար խափան, Ս.Աննա և այլն), ըստ երևույթին, կործանված են եղել նախորդ ուսումնասիրողների ժամանակ: Օրինակ, Մ. Բժշկյանը, համառոտաակի նկարագրելով Ջար խափան եկեղեցու տեղադրությունը, նկատում է, թե դրա, ինչպես նաև Ս.Հարություն կիսակործան եկեղեցիների պատերին և նրանց մոտ եղած ղերեզմանոցներում «երևէին և վաղեմի տապանք հայ ղրով», որոնցից ոչ մեկը չի ընդօրինակել[46]:

---

45 Н.Барсамов, А. Забелецкий, Феодосия, Симферополь, 1927.

46 Մ. Բժշկյան, 354

Ինչպես նշել ենք, 1981 թ. հուլիսին Թեոդոսիայի երերազիտական թանգարանի աշխատակցուհի Ն.Ս.Այրարինան հնագիտական պեղումներ կատարեց «Կարանտինի» հայկական հուշարձանների տարածքում (ս.Գրիգոր. Հայոց բերդ, ս.Հովհաննէս-Մկրտիչ): Մաքրման աշխատանքների ժամանակ հայտնաբերվեց մի քանի խաչքար, որոնց լուսանկարները հնագետն ուղարկեց մեզ՝ վերծանելու նպատակով: Ցավոք, դրանց մի մասի վրա մնացել էին եղծված տառաշարքերի հետքեր և հնարավոր չէր վերականգնել թեկուզև մեկ բառակապակցություն: Վերծանվում է միայն հետևյալը.

205.Խաչքար, գորշ ավազաքարից, քանդակված է եղել Ս.Գրիգոր եկեղեցու ավազանի հետին պատին: Ելնդւսվոր սառերով վրան փորագրված է 3 տող.

ՅԻՇԻՆ ՆՇԱՆ
ՅՈՎԱՆԷՍԻՆ
ՍԱՏԱՏԻՆ

ՅԻՇԱՏԱԿ ԷՅՍԲ ՆՇԱՆՔՍ/ ՅՈՎԱ-
ՆԷՍԻՆ/ ՍԱՏԱՏԻՆ:

ՂՐԻՄԻ Ս.ԽԱՉ ՎԱՆՔԸ

Ղրիմի Ս.Խաչ վանքը դարեր շարունակ եղել է ղրիմահայոց, ապա նաև Նոր Նախիջևանի ու Բեսարաբիայի հոգևոր և կրթամշակութային մեծահամբավ կենտրոնը: Վանական այս համալիրը գտնվում է այժմյան Սաարի Կրիմ քաղաքից շուրջ 4 կմ դեպի հարավ-արևելք, թավուտ անտառներով պատված լեռների գրկում, Սուգակ գնացող երրեմնի բանուկ ճանապարհի վրա:

Ուսումնասիրողները վկայակոչելով Ս.Նշան եկեղեցու թմրուկի քիվերի արձանագրության թվագրությունը, սխալմամբ կարծել են, թե Ս.Խաչը կառուցվել է 1338 թ.[47]:

Նրանք յիսուն րառը ընթերցել են երեսուն, որը և քաղաքացիտական ճանաչում է ստացել գիտական ոլորտներում ընդհուպ մինչև դարիս 70-ական թվականների սկիզբը[48]: Ինչպես կտեսնենք ստորև, Ս.Խաչի դմրեթակիր տաճարը կառուցվել է 1358 թվականին: Ծորեն Ստեփանեն իր դրքույկում նշում է. որ ռուսական աղբյուրներում այս հոգևոր կրթական օջախը կոչվել է նաև Ս. Գևորգ[49]: Մատենադարանի գիտական աշխատակից Ս.Լալոֆարյանը մեզ հայտնեց, որ XIV դարի ճաշոցի ձեռագիրը հիշատակարաններից մեկում (N.7477, էջ 589բ, 490ա) Ս. Խաչը կոչված է նաև «Մողկան» մականունով:

Ս.Խաչ ղատմաճարտարապետական համալիրը բաղկացած է հետևյալ կառույցներից.

1.Ս.Նշան եկեղեցի (1358)

---

47 Армянские древности Таврического полуострова. ЗООИД, 1877, N.10, с. 449. В.Д.Смирнов, Археологическая экскурсия в Крым летом 1896 г. ЗВОРАО, I 1887, с. 286-287. Х. Кучук-Иоаннесов, Старинные армянские надписи..., ,,Древности Восточные,, Труды Восточной комиссии Московского археологического общества. II, вып. 3, М., 1903, с. 72. Г.Айвазовский, Армянские надписи, находящиеся на юге Росии. ЗООИД, 1867, т.VI, с. 330. А.Л. Якобсон, Армянская архитектура в Крыму, с.173-181. Е. Крикун, Архитектурные памятники Крыма, с. 21.

48 Г.М.Григорян, Новые данные..., с. 298.

49 Խ.Ստեփանե. Ղրիմի Ս.Խաչ վանքը. էջ 8

2. Գավիթ.

3.Երկհարկանի բնակելի շենք (Հյուրասուն),

4. Սեղանատուն.

5.Մենաստան (վանականների 16 խցերը). 1694 թ.

6. Աղբյուրներ,

7. Ցանկապատ:

Բոլոր կառույցները մեծապես տուժել են երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ[50]:

Ս.Նշան եկեղեցին խաչաձև հատակագծով եռանավ կառույց է, որի սրբատաշ սալաքարերով երկթեք ծածկը նստած է չորս կամարների վրա: Կենտրոնում վեր է խոյանում 12 նիստ ունեցող գմբեթը սրածայր վեղարով: Ունի երեք խորան. գլխավոր մուտքը արևմտյան կողմից է : Մեկ այլ դուռ, որ այժմ փտրով պատված է, հարավային մասից դուրս է եկել դեպի վանականների խցերը:

Ս.Նշանին արևմուտքից կցված է գավիթը, որի՝ դեպի եկեղեցի տանող դռան ճակատին, վերուստ, քանդակված է գառ, կճղակի մեջ՝ գրոշակ, գլուխը շրջած մի կողմ: Համանման պատկեր կարելի է դիտել կիլիկյան հայկական դրամների վրա[51]: Համմա. Լևոն Բ-ի (1198-1219), աղյուսակ I, 1, 9, 17, Հեթում Ա-ի (1216-1270/ դրամները) տե՛ս ,,агнец и лабарум,,): Գավթի պատերին պահպանվել են մի շարք արձանագրություններ ինչպես կրաքարե որմերին, այնպես էլ ծեփի վրա. հատակին կան անարձանագիր կամ միայն գավազան փորագրված տապանաքարեր, որոնք պատրաստված են մարմարից և դեղնավուն կրաքարից:

Գավթի գիմաց, արևմտյան կողմում կան երկու շինություններ, որոնցից մեկի (8,93x9,07 մ) մուտքը հարավարևելյան անկյունից է, մյուսը թաղածածկ սեգանատունն է (6,82x7,90 մ), ուր կան նկուղահարկեր և գետնափոր սահեսաներ[52]: Վանքն ունեցել է իր անասնագոմերը, որոնցից մեկի պատին 1686 թ. փորագրվել է հիշատակագրություն[53]: Համակառույցի հյուսիսային ցանապատը ավելի ուշ շրջանից է: Հետագայում են վերանորոգվել նաև դուրդ աղբյուրները, որոնցից մեկը պատրաստվել է Մանուել վանահոր ժամանակ՝ 1836 թ.տիկին Մարիամ Աղաջանյանի միջոցներով (Տե՛ս արձ. 231): Դեպի Ս.Խաչ դնացող այժմյան ճանապարհը նորոգվել է մի քանի անգամ: 1889-1890 թթ. Խորեն Ծ.վ. Ստեփանեի հորդորանքով մի խումբ հավատացյալների, ընդ որում և աիկին Մ. Շաուրի նյութական օժանդակությամբ հարթեցվում և քարապատվում է այս ճանապարհը՝ Սուրբ Աթից ընդհուպ մինչև Ս.Խաչ: Ժրաջան վանահայր Խորեն Սաեիանեն այդ նույն ժամանակ դիմում է սիմֆերոպոլցի մեծահարուստ Պետրոս Թուխալյանին և անգավակ ամուսիններ Ղազարոս և Մարիամ Բերբերյանցներին՝ խնդրելով վերանորոգել Ս. Նշան եկեղեցին և գնել անհրաժեշտ կահ-կարասի (տե՛ս արձ. N. 235):

Ս. Խաչ վանքը եղել է լուսավորչադավան հայության հոգևոր- մշակութային կենտրոնը: Այդ է վկայում 1751թ. ձեռագրական արձանագրությունը, որ ագուցված է գավթի արևմտյան մուտքի մոտ՝ աջից:

---

50 А.Л. Якобсон, Средневековый Крым, с.116.

51 С.А. Гамалов-Чураев, Классификация рубенидских монет. Труды нумизматической комиссии Российской академии истории материальной культуры. IV , Петербург, 1923,с. 5, табл. I , 10.

52 ЗООИД. X 1877, էջ 449.

53 Նույն տեղում. էջ 447:

Հուշարձանախմբի վիմադրերից շատերն այսօր գոյություն չունեն. գրանք պրակում ներկայացված են նախորդ ուսումնասիրողների ընդօրինակություններով:

206. Ս. Նշան եկեղեցի. Գմբեթի թմբուկի քիվերին՝ խաշոր, ղեղեցիկ ծաղկագրով շրջանաձև. մեկ տող ոտանավոր.

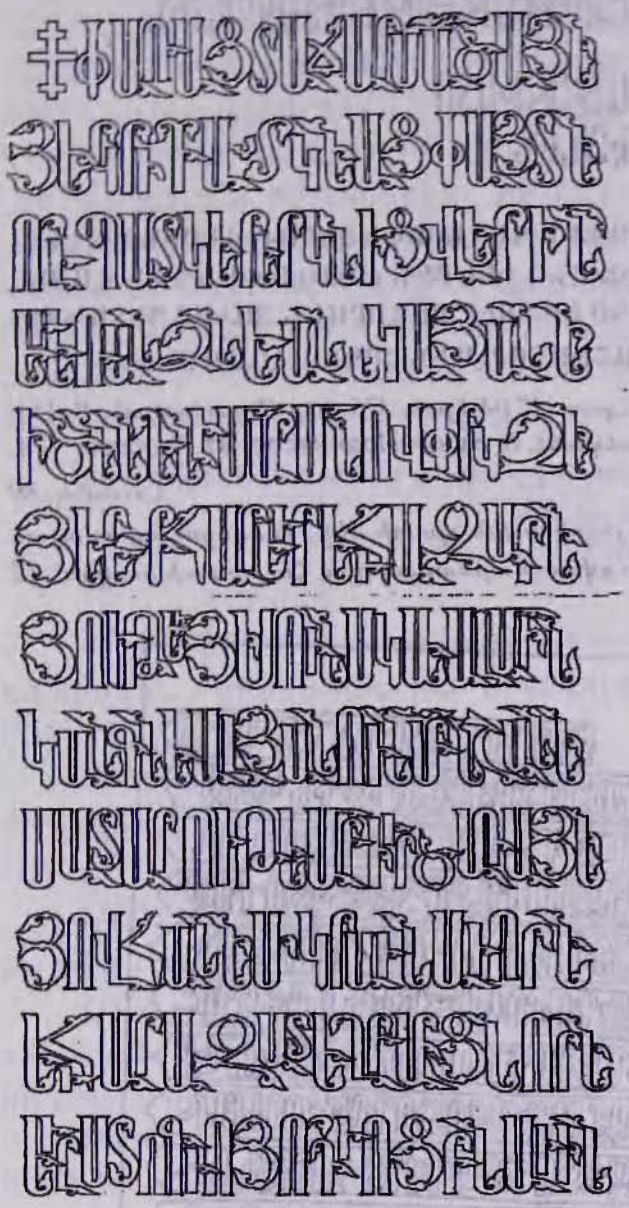

ՓԱՌԱՑ ՏԱՃԱՐՍ ԱՎՏՈՒՀԱՃԱՅԻՆ՝
ՅԵՐԿՐԻ ԴՐԱԽՏ ԿԵՆԱՑ ՓԱՅՏԻՆ,
ՈՐ Է ՊԱՏԿԵՐ ԵՐԿՆԻՑ ՎԵՐԻՆ
ԵԻ ԵՌԱՆՁՆԵԱՆՆ ԿԱՅԱՆԻՆ.
Ի ԾՆՆԴԵՆԷ ՄԱՐՄՆՈՎ ՓՐԿՉԻՆ
ՅԵՐԵՔ ՀԱՐԻՒՐ ԵԻ ՀԱՋԱՐԻՆ
ՅՈՒԹ ԵԻ ՅԻՍՈՒՆ ՍԿՍԵԱԼ ԱՄԻՆ
(1358),
ԿԱՆԳՆԵԱԼ ՅԱՆՈՒՆ ՍԲ ՆՇԱՆԻՆ,
ՍԱՏԱՐՈՒԹԵԱՄԲ ԻՒՐ ԾԱՌԱՅԻՆ՝
ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԻ ԿՐԱԻՆԱՒՈՐԻՆ
ԵԻ ՀԱՐԱՋԱՏ ԵՂԲԱՐՑ ՆՈՐԻՆ
ԵԻ ԸՍՏ ՈԳՒՈՑ ՈՐԴՒՈՑ ԲՆԱՒԻՆ:

Ծանոթ. Նախորդ հրատարակիչները վերծանել են յութ եւ երեսուն:

Մ.Բժշկյանը նշում է, թէ Մ.Խոյ վանքը կառուցել են Յովաննեսը և Գևորգը: Ինչպես տեսնում ենք, բնագրում Գևորգի անունը բացակայում է:

Հրատ. Բժշկյան, 324, Տեր-Աբրահամյան, Բ, 157, Խ. Ստեփանե, 4-5, Кучук-Иоаннесов, 40, Якобсон, 176, ЗООИД, VI, 325, X, 448, Григорян, Новые данные, 298, Ս.Սագումյան, Ա, Ենգոյան, Վիմագրական շակումներ, էջ 74:

Ելուսանկ. *88*

207. Մենաստանի հյուսիսային մուտքի ճակատակալ ղորշ ավազաքարե սալին՝ ելնդավոր տառերով 5 տող.

ԱՀԱՏՈՒԹԵԱՄԲ ԱՄԵՆԱՍՏՈՒԱԾՈՅ · ՀԻՄ ԳԵՂԵՑԻԿՈՅՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՓՐԿՉԻՆ ԵՒ ՀԱՍԱՐԱԿԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄԱՍՈՒՆ, ԹՒԻՆ ԸՆԴ ԵՐԵՔԻՆ ԻՓԱՐՍԵԻ ՎԱՅԵԼՈՐԴՈՅՆՀԱ ՆԻՆ-ՏԻՆԱՀՈՒԶՅԻՀԱՏԱԿՍ ԵՒ ՏՈՒՐ ՋՈՂՈՎՈՒՄՆ ՅԱԿՈԲՊԻՏԱԿ ՊԵՏԻՆ

ԸՆԴԱՀԱՐՏԻՆՆԱԲԱՀԱՄՈ ՂԱՅՆՀՈԳՈՎՀԱՄԱՅՆԻՆ·

ԱԼՍՏՈՒԾՈՎ ՇԻՆԵՑԱԻ ՊԱՐԻՍՊՍ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳԵՂԵՑԻԿ ԽՑԵՐՕՔ ՎԵՐԻՆ ԵՒ ՆԵՐՔԻՆ/ ՀԱԶԱՐ ՀԱՐԻՒՐ ՔԱՌԱՍՈՒՆ ԹՒԻՆ ԸՆԴ ԵՐԵՔԻՆ (1694) Ի ՓԱՌՍ ԵՒ ՎԱՑԵԼ ՍՐԲՈՑ ՆՇԱՆԻՆ, ՏԻՆԱ ԴՈՒ ՋՑԻՇԱՏԱԿՍ ԵՒ ՏՈՒՐ ՋՈՂՈՐՄԻՆ ՅԱԿՈԲ ՊԻՏԱԿ ՊԵՏԻՆ/ ԸՆԴ[Գ]ՆԱՀԼԵԼ ՀԱՒԱՏԻՆ ՆԱԵԻ ԱՇԽԱՏՈ/ՂԱՑՆ ՀՈԳՈՎ ՀԱՄԱՑՆԻՆ:

Հրատ. Մ. Բժշկյան, 325, Տեր-Աբրահամյան, Բ. 153, Աեւփանն, 8, Кучук-Иоаннесов, 41 Якобсон, 174.

Լուսանկ. 89

208. Գաւթի բակում, մենաստանի հյուսիսային պատի մէջ (եկեղեցու արեմտյան մուտքի աջ կողմում, արտաքուստ) ազուցված մարմարակերտ հուշատախտակին՝ 12 տող.

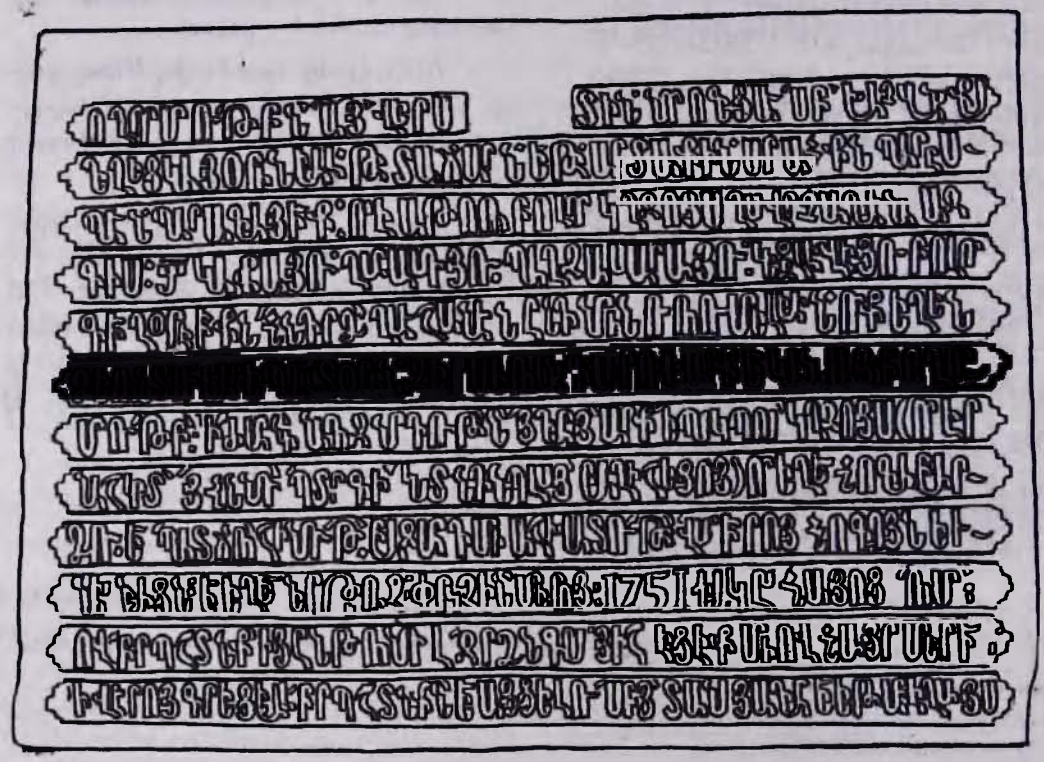

ՈՂՈՐՄՈՒԹԼԵԱՄԲՌՆ Ա֊Ց ՎԵՐՍՏԻՆ ՆՈՐՈԳԵՑԱՒ ՍԲ ԽԱՉ ՎԱՆՔՍ/ ԳԵՂԵՑԿԱՑՕ-ՐԻՆԵԱԼ. ԹԷ ՏԱՃԱՐՆ ԵՒ ԹԷ ԱՐՏԱՔԻՆ ՍՐԱՀՔՆ ՊԱՐԸՍ/ՊԱՒՆ ՊԱՐԱԳԱՑԻՒՔ. ՈՐ Է ԱԹՈՌ ԲՈԼՈՐ ԿՂԶՈՑՍ ԼՈՒՅՍԼԱՒԼՈՐՉԱԴԱՎԱՆ ԱՉ/ԳԻՍ. ԱՑՍԼԻՆՔՆ ԿԱՃԱ-ՑՈՒ, ՂԱՐԱՍՈՒՑՈՒ, ՊԱՂՉԱՍԱՐԱՑՈՒ, ԿԵՕՉԼԷՎԷՑՈՒ ԲՈԼՈՐ ԳԻՒՂՕՐԷԻՔՆ Հ-ԼԱՅՆԴԼԵՐՉ ՂԱԻՇԱՆԱԻՆ. ԸՆԴ ՆՄԻՆ ՈՒՌՈՒՄԵԼԵԱԻՆ. ՈՐՔ ԵՂԵՆ/ ՋԵՌՆՏՈՒ ԲԱՐԵՊԱՇՏՕՐԷՆ ՋԵՐՄԵՌԱՆԴ ՍԻՐՈՎ. ԱՐՔ ԵՒ ԿԱՆԱՑՔ ՈՂՈՐ/ՄՈՒԹԼԵԱՄԲՔ Ի ԺԱՄԱՆԱԿՆ ԱՌԼԱՅՉՆԼՈՅՐԴՈՒԹԼԵԱՆՆ ՑԱԴԱՄԱՑ ԱՐՔԵՊԼԻՅՍԿԼՈՅՊՈՍԼԻ ԿՂԶՈՑՍ (ՈՐ ԷՐ ԱՇԼԱՅԿԼԵՅՐՏ ՑԼՈՅՀԼԱՅՆՆՈՒ ՊԼԱՅՏԼԻԱՐՅԳԻ [Կ]ԼՈՅՍՏԼԱՅՆԴՆ-ԼՈՒՅՊԼՈՅԼՍԼՈՅՑ ԲԱՂԻՇԵՑՈՑ), ՈՐ ԵՂԵԻ ՀՈԳԱԲԱՐ/ՁՈՒ ԵՒ ՊԱՏՃԼԱՅՈՒ ՇԻ-ՆՈՒԹ[ԵԱՆ] ԲԱՋՄԱԴԻՄԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹԼԵԱՄԲՅ ՎԼԱՅՍ[Ն] ԻՒՐՈՑ /ՀՈԳՈՑՆ ԵՒ ՆԱԽ-ՆԵԱՑՆ: ԵՒ ԵՂԵԻ ՆԵՐԹՎՈՋ ՓՐԿՉԻՆ ՄԵՐՈՑ 1751, ԻՍԿ ԸՍԼՏ ՀԱՑՈՑ ՌՄ:/ ՈՎ ԲԼԱՅՐԼԵՅՊԼԱՅՇՏԼՈՒՆՔ, Ի ՑԻՆԹԵՌՆՈՒԼ ՋԼԱՅՐՋԼԱՒԼԱՅԳԼԻՅՐՍ ՑԻՇԵՑԷՔ ՄԻՈՎ ՀԱՑՐ ՄԵՐԻՒ/ ՎԵՐՈՑԳՐԵՑԵԱԼ ԲԼԱՅՐԼԵՅՊԼԱՅՇՏԼՕՒՆՔՆ, ԵՒ Ա֊ՑՑԵԼՈՒ ՍԼՐՅՈՑ ՏԱՆՍ ՑԱԴԱՄԱ ԵՒԵԹ ԱԲԵՂԱՑԼՍՒՆ:

Հրատ.Բժշկյան, 325-առանց վերջին երկու տողի, Տեր-Աբրահամյան, Բ, 153-154 առանց վեր-ջին երկու տողի, Սահեփանե, 5-6, Кучук-Иоаннесов, 41, Якобсон, 181, Григорян, Новые данные, 298.

Լուսանկ. *90*

209. Գավթի արևմտյան մուտքի ձախ սյաքին, վերուստ 7 տող.

ԵՍ ՍԻՄԷՈՆ / ՍԱՐԿԱՒԱԳ/ ԵԿԻ ԵՐԿՐՊ/ԱԳՈՒԹԻԼԻՆՆ ԱՐ/Ի ՄԲ ԽԱՉԻՆ ԹՎ.ՉՂԵ (1546) ԻԼՈՎՑԻ:

210. Նախորդից փոքր-ինչ ներքև՝ եղծված 7 տող.

ՄԲ ՆՇԱՆՍ ԲԱՐԵԽ/ԱԻՍ Է ՍԱՏԻՐԼԻՆՂ ԵՒ ԳՐԻԳՈՐ Վ... ՇԼՆՈՂՂԱՑ ՆՈՐԻՆ/. ՋՀՋ (1527):

211. Նախորդի տակ, մանրատառ. շղագրով մեկ տող.

ԹՎ.ՌԼԱ (1582). ՑԼԻՇԼԱՏԱԿ Է ԱՒԱԳ ՊԼԱՅՐԼՈՆՆ:

212. Գավթի հյուսիսային կամարաձան արևմտյան կողմին քանդակված խաչերից ներքև՝ եղծված 4 տող.

ՍԲ ՆՇԱՆՍ ՍԻՐՍՑ ԼԻՑԻՆ ՄԵՋ ԱՊԱՒԷՆ ԿԱՆԳՆԵԱԼ ՅԵՐԿՐԻ/ Է ԲԱՐԵԽԱԻՍ... ԿՈՒ-ՍԻ, ՓՈԽԵՑԵԼՈՑ ՏՂԱՑ ՀԱՍԱԿԻ:/ ՏԱՊԱՆՔՍ... ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ԱՒԱՋԱՆՍ ԱՐՓԱՆԻ... ՈՒՄՆ ԵՒ... ՆՈՑԻՆ ԱՐԻ ՇԱՌԱՒԻՂԻ:

Ծանոթ. Ցավոք, անձնանուններն են եղծված: Բնագրի տակ, հավանարար, փորագրիչի ստորագրությունն է:

213. Գավթի արևմտյան մուտքի հյուսիսային կողմին, նախորդ արձանագրության մոտ՝ 5 տող.

ԵՒ ԵՍ ԽԱՍՊԷԿ ՇԼԱՐԼԱՅ/ ԽԱՉԻՆ,

ԵՐԿԻՐՊԱԳԻ/ՍԲ ՆՇԱՆԻՆ.

Ի ԹՒԻՍ/ՀԱՅՈՑ ՄԵԾ ՏՈՒ/ՄԱՐԻՆ,

ՈՐ ԷՐ ՀԱ/ՋԱՐ/ԻՆ/ԽՆՈՒՆ ԵՒ ՄԻՆ (1642):

Մանոթ. Հիշատակվածը խոսպեկ երեցն է՝ նշանավոր տաղասաց և մատենադիր Խաչատուր Կաֆայեցին: Ենթադրության հիմք է ծառայում ընդգրի նաև բանաստեղծական կաղապարը:

214. Խաչքար, կրաքարից, վեց փոքրիկ խաչերով: Աղուցված է գավթից դեպի եկեղեցի տանող միջանցիկ մուտքի հյուսիսային պատին: Խաչանշաններից վեր՝ 2 տող.

ՍԲ ԽԱՉՍ ԿԻՐԱԿՈՍ[ԻՆ], ՅԱԿ[ՈԲԻՆ]... ԳԷՈՐԳ[ԻՆ]:

215. Նախորդի տակ՝ 3 տող.

ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՍԲ ՆՇԱ/ԼՆ/ՔՆ ՍԻՄԷՈՆ ԱԲԵՂԻ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑՆ/ԿԻՐԱԿ/ՈՍ/ԻՆ... ԱԿ... Ի ԹՎ. ՊԾ (1401):

216. Գավթի հյուսիսային պատին, ներքուստ՝ արևմտյան մուտքի մոտ, տնհավասարաչափ շղագիր տառերով 9 տող.

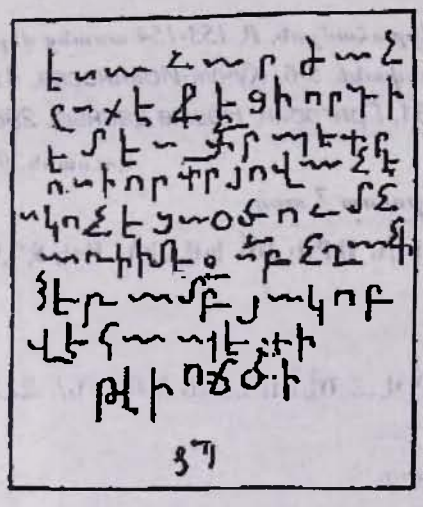

ԵՍ ԱՆԱՐԺԱՆ/ԸՍ ՔԷՖԷՑԻ,
ՈՐԴԻ/ԵՄ ԵՍ ՏՐ ՊԵՏՐ/ՈՍԻ,
ՈՐ ՏՐ ՅՈՎԱՆԷ/ՍԿՈՋԵՑԱՑ.
ՕՇՈՒՄՆ ԱՌԻ Ի ՄԷՋ ՍԲ ՆՇԱՆԻ/
ՋԵՌԱՄԲ ՅԱԿՈԲ/ՎԵՀԱՊԵՏԻ.
ԹՎԻՆ ՌՃՇ (1701)-Ի:

Մանոթ. Հիշատակված Յակոր վեհափեսը Թոպալիի (Տոպոլևկայի) Ս.Ուրբաթ եկեղեցու 1702 թ. արձանագրության մեջ կոչված է առաջնորդ, քալ բաբունապետ: Եղել է Ս.Խաչ վանքի նշանավոր վանահայրերից մեկը:

Հրատ. Բժշկյան, 324, Խ. Սահեփանե, 10, Տեր-Սբրահամյան, Բ, 154, Кучук-Иоаннесов, 41, Լուսանկ. 91

217. Խաչքար, աղուցված է եկեղեցու արևմտյան մուտքի հարավային միջնապատին: Խաչանշանից ստորև՝ 3 տող.

ԲԱՐԷԽԼԱ/ԽՍ Է ՍԲ ՆՇ/ԱՆՍ ՅԼՈՎ/ՀԱՆՆԷՍ ՎԱՐ/ԴԱՊԵՏ[ԻՆ]... ԹՎ. ՋԼԶ (1487)

218. Նախորդից դեպի աջ՝ որմնասյան վրա փորտդրվածՙ խաչանշանի տակ, 4 տող.

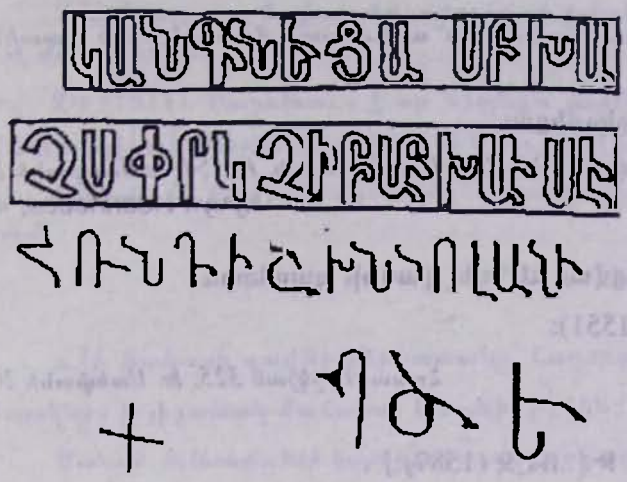

+ ԿԱՆԳՆԵՑԱ/Ի/ ՍԲ ԽԱ/ՉՍ ՓՐԿՉԻ ԲԱՐԷԽԱԻՍ Է/ ՀՈՒՆԴ ԻՇ⸢ԽԱՆ⸣ԻՆ ԿՈՂԱԿ⸢ՑԻՆ⸣/ + ՊԾԵ /1406/:

Մանոթ. Անճնանունը կարելի է վերծանել նաև Հունդիշա/ՀՀ/ին:

219. Գավթի արևմտյան պատին, որմնասյան վրա՝ շղագրով մեկ տող.

ՍԲ ԽԱՉ:

220. Նույն տեղում՝ մանր շղագրով.

Մանուկ. Թվ.ՌԾԵ (1606):

Մանոթ. Թվին բառը փորագրված է կդագրով: Թ և Վ տառերի միջին հորիզոնական ստեզների միացմամբ նշված է Ռ հազարավորը:

221. Եկեղեցու հարավային ավանդատան մուտքի ճակատին, մանր շղագրով մեկ տող.

⸢Թ⸣Վ. ՌՃՁ (1731) ԻՆ ԵՍ ՊԵՏՐՈՍ ԵԿԻ Ծ⸢ԱՂՒԱ⸣ՅԵԼ ՍԲ ԽԱՉԻՍ:

222. Սեղանատան արևմտյան որմնակամարին, ներքուստ, հատակից մոտ 2 մ բարձրությամբ՝ 3 տող.

ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴ⸢Ա⸣Պ⸢Ե⸣Տ Ի ԵՐԿՐԷՆ Ա.ՌՃԻ ՍԱՐ/ԳԻՍԸՍ Գ(3) ՏԱՐԻ ՍԲ ԽԱՉ ԽԸՉՄԵԹ
/ԱՐԻ ՎԱՂՍ/Ն ԿԵՆԱՑ ԻՄՈՑ. ԹՎԻՆ ՌՄԺՍ. (1762) /
ՅՈՀ-ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ...

Մանոթ. Երկրէն բառը փորագրված է եէկէն: Եթէ Ա.ռճի տեղանունը չհաջորդեր, կարելի էր վերծանել նաև եգյան-քեռորդի նշանակությամբ, այսինքն՝ Գրիգոր վարդապետի եգյան:

Հրատ. Բժշկյան 326, Տեր-Աբրահամյան, Բ, 155, Խ. Աեփանե 10, Кучук-Иоаннесов, 41 Якобсон, 174.

Արձանագրություններ, որոնք այժմ տեղում չկան

223. Հարավային մուտքի գոտի վրա.

Ցիշաւուկ է դուռս Մահտեսի Սարդսին: ՌԻ. ՌՃԼԵ (1686):

Հրատ. Բժշկյան 23, Տեր-Աբրահամյան, Բ, 152, Խ. Աեփանե, 8, Кучук-Иоаннесов, Древности Вост. II. 72.

224. Խաչքար, *ագուցված է եղել կենտրոնական՝ արևմտյան մուտքի ձախ պատին, ներքուստ.*

Յիշատակ է Յովհաննէսի, որ ի ծովուն ըկղմեցաւ:

Հրատ: *Բժշկյան 324. Տեր- Ավրահամյան. Բ. 154. Խ.Սահփանե 10 Кучук-Иоаннесов, 41*

Խաչքարեր, որոնք ագուցված են եղել գավթի պատերին.

Յիշատակ է $\overline{\text{սր}}$ խաչս Պալային, Թվ. Ռ (1551):

Հրատ. *Բժշկյան 325. Խ. Սահփանե 26:*

226.

$\overline{\text{Մր}}$ նշանքս բարեխաւս են Մէհրի շային. Թվ. ՌԼԶ (1587):]

Հրատ. *Բժշկյան, 325:*

227.

Տէր Յիսուս Քրիստոս Աստուած:

Հրատ. *Խ.Սահփանե, 26*

228.

$\overline{\text{Սր}}$ նշանքս բարեխաւս է Պուլղանին եւ [illegible]... ՌՂԸ /1649/:

Մանոթ. *Խ.Սահփանեն թվականը դրել է ՌՂԿ, որը սխալ է, քանի որ չէր կարելի ընթերցել հազար իննսուն քառասուն: Պետք է կարդալ ՌՂԸ՝ 1098+551=1649:*

Հրատ. *Խ. Սահփանե, 26:*

229. Սեղանատան ալաւլանի *մարմարե հուշատախտակին.*

Նորոգութեամբ Ս.Խաչ վանքին
Եղբ. Մանուէլ վարդապետին
Այս բարերուղխ աղբիւր ներսին
Մարիամ գերազնուհին՝
կնոջակից Աղաճանովին,
Եվ յիշատակ յիշել ղհոգին
Վանցւոյ կնոջ Մարիամին.
Կշռածի եմ թուով Փրկչին
Եւ սեպտեմբեր ամսոյ քսանին: 1836:

Մանոթ. *Նախավերջին տողում գումարադիր ծածկագիր է (ԿՇՌՍՄԻ ԵՄ կապակցությունը), որը վերածնվում է հետևյալ կերպ.*

Կ(60)+Շ(500)+Ռ(1000)+Ա(1)+Մ(50)+Ի(20 +Ե(5)+Մ(200) =1836:

Ինչպես տեսնում ենք, արձանագրությունն ունի կրկնակի թվագրություն: Վերծանությունը մեր խզրանքով կատարել է պատմ. գիտ. դոկտ. Ռ.Հ. Վարգանյանը:

Հրատ. *Ստեփանե, 9:*

230. Խաչքար, *նախապես ագուցված է եղել գավթի տջտկողմյան պատին, եկեղեցու մատքի մոտ.*

Թվ: ՋԿ (1511). Բարեխաւս է սր նշանքս ճերմակ Խաչիկ Պապաքին եւ ծնողացս - Շահայալինի, Փաշախաթունին եւ զաւակաց:

Մանոթ. Մ. Բժշկյանն այս արձանագրությունը տեսել է Հրեշտակապետաց եկեղեցու ներսում:

Հրատ. Բժշկյան, 350 Кучук-Иоаннесов, 41, Սեբաստիա, 11:

231. Տաճարի գավթի *վերնատանը, հազորդության պատկերի տակ.*

Պատկիրս ի յիշատակ մահուեան Անանի. թվին 1843:

Մանոթ. Ս.Ստեփանեի կարծիքով այս նկարն ավելի վաղ ժամանակի գործ է:

Հրատ. Սեբաստիա, 18:

232. Գավթի *հարավային պատին ագուցված սալատախտակին.*

Ճանուցարհ վանից ս.Խաչիս վերանորոգեալ հարթեցաւ օգնութեամբ ս.Խաչի ի 1889 ամի չանդուք վանահօրն Սորկն ծայրագոյն վարդապետի Սուխիանէի. նպաստաւք աիկնոջ Մ. Շաուրի և ոմանց Հայոց:

Հրատ. Ստեփանե, 26:

233. Գավթի հյուսիսային պատի ագուցված մարմարե հուշատախտակին.

Շինուեցաւ վանից ս.Խաչի վերանորոգեցան և նորոգ գանգակատուն շինեցաւ ի 1890 ամի, օգնութեամբ ս.Խաչիս, չանդուք վանահօրն՝ Խորէն ծայրագոյնի վարդապետի Սուխիանէի, արդեամբք վանից, նպաստաւք Պետրոսի Թօփալեան և ոմանց Հայոց ի Սիմֆիրօպոլէ, և զկահկարասիս նուիրեցին և հոգացին ամուսինք Ղազարոս և Մարիամ Բերբերեան ի Թէոդոսիոյ:

Մանոթ. Ղազարոս Բերբերյանը Հովհաննէս Սյվազովսկու և Հակոբ Սերբերեակյանցի հետ միասին նպաստել են նաև Թեոդոսիայի Ս.Սարգիս եկեղեցու 1892 թ. նորոգմանը (տե՛ս արձ. N.135):

Հրատ.Ստեփանե, 28:

Արձանագրություններ, որոնք եղել են եկեղեցական սպասքի վրա

234. Բուրվառի *ներքևում, շրջանաձև՝*

Ձիշատակ Ի, բուրվառիս Ի.ծ. Շահինի գաւառն Շահալիքային հոգոյն. ի գուռն ս.Յովհաննու: ՌՃԽ (1691):

Մանոթ. Ի.ծ. տառաշարքը կարելի է վերծանել Խոճա կամ Խոնարհ ծառա:

Հրատ. Սեբաստիա,15:

235. Արծաթե *խաչի վրա՝*

Յիշատակ է սուբբ նշանս Լուսապարոնի և Թորոսին Հոգւոյն. ծնողացն՝ պարոն Շահինին և Խանըմին և եղբարցն և քվերցն և ամենայն զարմից. ի դուռն ս. Ա/աւուա/ծածնի: Թվին Քրիստոսի ՌՃԼ-ին (1681):

Հրատ. *Ստեփանե, 15:*

236. Խաչի վրա՝

Յիշատակ է սուբր խաչս Խանդաաային. ի դուռն սուբր Աստուածածնին. Թվին ՌՃՁՁ (1737):

Հրատ. *Ստեփանե, 15:*

237. Մեկ այլ խաչի վրա՝

Յիշատակ է սուբր խաչս Ղրիմու Նոր բերդի աճամ վաճառականացն ի դուռն սուբր Յակոբ Մծրնա Հայրապետին. Թվին ՌՃԾԹ (1710):

Ծանոթ. *Աճամ կոչվում էին պարսկահայերը:*

Հրատ. *Ստեփանե, 15:*

238. Մաանասլահարանի խաչի վրա՝

Յիշատակ է սուբր խաչս ի Կոստանդնուպոլսոյ սուբր Աստուածածնի եկեղեցւոյ շնորհալի դպրաց, որք եաուն Ղրիմու Սուբր Խաչ վանքին վասն պահպանութեան իւրեանց դոլով պահարան բազմավանք արրոց նշխարաց ներ եդին պահարանոչս, որ եղև յորդորմամբ Ադամայ վարդապետի՝ արրոյ ուխտիս առաջնորդին: Ի թվոյ մերոյ կենսատուին ՌԷՀԾԾԴ, իսկ ըստ Հայոց ՌՄԳ (1754):

Հրատ. *Ստեփանե, 16:*

239. Գրակալի վրա *ամրացված խաչի չորս ակյուններում՝*

ՏՐ ԱԾ ՅՍ ՔՍ: Իշատակ է սուբր խաչս Գաբրիէլի դստեր Երլպիքէին. ի դուռն Սուբր Խաչ վանքին. Ամին 1805:

Հրատ. *Ստեփանե, 16:*

240. Խաչվառի վրա՝

Յիշատակ է սուբր Յակորի մատունքս Կիրակոս վարդապետին. ՌՄԻԱ (1772):

Հրատ *Ստեփանե, 17:*

241. Ավետարանի *տիտղոսաթերթին.*

Բարեխօս է սուբր նշանս և սուբր Օետարանս Լուսալիքէին առն մահտեսի Քրիստոֆսատուրին, ծնողացն՝ մահտեսի Թօխթամիշին և Ուլուալիքէին, որդոցն Պարոն[ին].ի դուռն սուբր Քառասնից. ի Թվին՝ ՌՃ (1651):

Ծանոթ. *Ավետարան քառում նկատելի է աև երկհնչյունի՝ Օ-ի վերածվելու երեույթը, որպիսին անհարկի կիրառություն է:*

Հրատ. *Ստեփանե. 16:*

242. Արծաթյա քշոցի վրա՝

Յիշատակ է քշոցս Ալմաս իղիգնոջ և իւր առն աչը Լուսիկին և ծնաւղացն մարհդասի Աստուածատուրին և Ալթունպէրքային. ի դուռն Պէշտէկիղմանու սուրբ Աստուածածնի. թվին ՌՃԼԸ (1689):

Հրատ. Սաեփանե, 17:

243. Մասնաւոր հարանի խաչի վրա՝

Յիշատակ է սուրբ խաչս մ[ա]հ[տես]ի Սիմոնին, մ[ա]հ[ւես]ի Մինասին, մ[ա]հ[տես]ի Մէկէնային, Պետրոսին, թվ[ին] ՌՄԼԲ (1783):

Հրատ. Սաեփանե, 17:

244. Առանց կոթուռի խաչի վրա՝

Յիշատակ է սուրբ նշանս Կիրակոս վարդապետ[ին]:

Հրատ. Սաեփանե, 17:

Ղրիմի Ս.Խաչ վանքից 3 կմ հեռավորությամբ, անառատաղաս լեռան լանջին, 1356 թ. կառուցվել է ևս մեկ տաճար՝ Ս.Սաեփանոս անունով: Մ. Բժշկյանի շրջագայության օրոք այն եղել է քանդված: Ուսումնասիրողը նկատել է եկեղեցու, խորանի, չորս կամարների և պարիսպների հեաքերը: Տաճարի մեջ եղել է ջրհոր, որի կառուցման առթիվ կանգնեցված խաչքարն ունեցել է հիշատակագրություն: Պարսպապատների ներսում գիտվել են յոթ սենյակների հիմնապատերը[54]: Սուրբ Խաչի վանահայր Խորեն Սաեփանեի առաջնորդության տարիներին այդ աղբյուրը դեռևս ըխել է[55]:

ԲԵԼՈԳՈՐՍԿԻ ՇՐՋԱՆԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ՎԻՄԱԳՐԵՐԸ

ԲԵԼՈԳՈՐՍԿ ՔԱՂԱՔ /ՆԱԽԿԻՆ՝ ՂԱՐԱՍՈՒ, ՂԱՐԱՍՈՒԲԱԶԱՐ/

Բելոգորսկը գտնվում է Սիմֆերոպոլ- Թեոդոսիա մայրուղու վրա: Քաղաքը շրջապատված է կանաչավեա լեռներով, որոնց հարավային լանջերից ըխում է Ղարասու (Սև ջուր) գետը և, անցնելով քաղաքի տարածքով, թափվում Սիվաշի ծովածոցը:

Անցեի հայերի գանգվածային գաղթի ժամանակ՝ 1330 թ. Ղարասուի մերձակայքում հիմնադրվում են նորանոր ընակավայրեր և կրթամշակութային օջախներ: Հայարնակ Խարախաչ (Սև խաչ) թաղամասում հետաքրքրություն են հատատում բացառապես պարսկահայերը: 1779 թ. ապրիլի 21-ից հետո, երբ Ղրիմը վերջնականապես անցնում է ռուսական կայսրությանը, Ղարասուբազարում տեղի են ունենում քաղաքական և սոցիալ- մշակութային մի շարք փոփոխություններ: Այս քաղաքը, ինչպես նաև Հին Ղրիմը, ճեռք էին րերել ներքին ինքնավարու-

54 Մ.Բժշկյան, Ճանապարհորդութիւն, էջ 328:

55 Խորեն Ստեփանե, էջ 33

թյուն: Ղարաուրաղարում գործում էր հայոց դատարանը[56], Հին Ղրիմում՝ հայոց քաղաքային ատաուշան (քաղաքապետարանը)[57]:

Մինչև XIX դարի երկրորդ կեսը Ղարաուբաղարում կար հինգ եկեղեցի, որոնցից երեքը պատկանում էին հայերին:

1810 թ. մայիսի 1-ին հիմնադրվում է Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին, որն օծվում է 1813 թ. փետրվարի 2-ին[58] Լեհաստանի Մոյլով այժմ՝ Մոգիլև-Պոդոլսկ քաղաքի կաթոլիկահայության առաջնորդ Հովսեփ եպիսկոպոս Քրիստափորովիչի ձեռքով[59]:

Տասը տարի անց, 1823 թ. մայիսի 1-ին, եկեղեցուն կից բացվում է դպրոց, որտեղ աշակերտները այլ առարկաներին զուգընթաց սովորում են հայերեն, ռուսերեն, ֆրանսերեն և արաբերեն[60]:

Ղարաուբաղարի հայկական այս եկեղեցին եղել է քարաշեն. ունեցել է 50 ոտնաչափ լայնություն և 80 ոտնաչափ երկարություն, եռախորան՝ 8 լուսամուտներով. ծածկը հենվել է վեց մեծամեծ սյուների վրա: Կառուցմանը նպաստել են «Պապի աղայ, Մուրատչայ աղայ, Աստուածատուր աղայ, Պետրոս աղայ»: Վերակացուն եղել է Մերկյան Մըղոյանը[61]: Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին պատկերազարդվել է 1829 թ.. Մինաս Բժշկյանի առաջնորդության տարիներին[62]:

245. Այս եկեղեցու կամտրակատ ճակատին եղել է հետևյալ արձանագրությունը.

Մեծապանծ տաճար քաւութեան տելի,
Նուիրեալ անուան սրբոյն Գրիգորի.
Ի յաջորդութեան աւէր խաչատուրի,
Եղե. հիմնարկեալ ի տոյն նոր տեղի.
Ջանիւք և տրրուվք կաթոլիկ հօտի.
Ցեւո երից ամաց ի կատար յանգի
Եւ յետո երկ ամաց փառօք օծանի.
Պահպանողական աչ֊ք՝ տէրունի,
Հատատա պահեսցէ զմեզ զայս սր յարկի:

Հրատ. Բժշկյան, 251, Տեր-Աբրահամյան, Բ, 112:

Ղարաուբաղարի Սուրբ Աստվածածին հայոց եկեղեցին կառուցված է եղել քաղաքի հարավային մասում, պարսպի մեջ. ունեցել է վանատուն, դրասուն և հնությունների թանգարան: Մինչև 1790 թվականը կոչվել է սուրբ Օդսենափոս: Միաժամանակ վերածված է եղել մզկիթի, ապա վերահին օծվելուց հետո կոչվել է Ս.Աստվածածին[63]: Վերակառուցվել է մի քանի անգամ:

246. Մուտքի դռան վերևում եղել է հետևյալ հիշատակագրությունը.

---

56 Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. 6. էջ 651:
57 Նույն տեղում:
58 Ծովհ. Տէր- Արրահամյան. Բ, էջ 178. ծանոթ. 80:
59 Նույն տեղում:
60 Մ.Բժշկյան. էջ 252
61 Նույն տեղում. էջ 249:
62 Նույն տեղում:
63 Հովհ. Տեր-Արրահամյան, Բ, էջ 113

վ.երատին նորոդեցաւ սուրբ Օգսենտ Նկեղեցին. զի յառաջ հնացեալ էր, յեւոյ վասն մեղաց մերոց այրեցաւ, իսկ ա[ս]տուա[ծ]ային հրամանաւն և սիրոյ սուրբ եկեղեցոյս վասն որոյ իսկ սեպհպ եղև Թևանի աղան սորայ. բազում աշխատանս կրեաց մինչև աւարտումն սր տանս ամ[ե]նայն[ի] կոլմանէ. իղնի շէրով Թագաւորի հրամանաւ շինեալ կատարեցաւ, յիշատակ՝ օրհնու[թ]եամբ եղիցի իւրեան որդւոյն և զաւակացն և ամ[ե]նայն[ի] վարմից կամ եօթնպորաին եւ առաւել բարի ծնողացն հոգւոյն. ամէն. կամ Ղարաուսի եղեալ ժոլովուրդքս այր և կին ամենեքեան օգնութիւն արարին մինչ ի աւարտումն սուրբ եկեղեցւոյս. ողորմի իւրեանց ծնողացն, շատ և քիչ աշխատանք կրողացն. ամէն: Այս սր եկեղեցիս Ծէ[թ]իհէն մնացեալ էր. այս եղե. թվին ՌՃՁԴ (1735):

Ծանոթ. Իղն-ի շէրով կապակցութիւնը ըստ պրոֆ Հ. Դ. Փափազյանի նշանակում է Շարիաթի թուլլավութեամբ:

Հրատ. Բժշկյան, 246, Տեր-Արրահամյան, Բ, 114:

247. Տապանաքար, Ս.Օգսենտ եկեղեցու բակում: Նախկինում հայտնի է եղել իբրև «Նահատակի գերեզման»: Տապանաքարի վրա՝ 10 տող.

Այս շիրիմս Կ հանդստի
Ի յերկրէն արևելցի,
Ի գիւղէն Շըրջվանցի,
Եւ է որդի Ագիզ պէկի,
Իւր անունն է Ծռանկուլի,
Քան ամաց նահատակի.
Կանխիւ մահուամբրն կատարի,
Վասն հաւատոյ սր ճշմարտի՝
ՌՄՋ (1757) թուականի,
Յունիսի ամսոյ մէկի:

Ծանոթ. Մխիթար վ. Տեր-Մկրտչյանը նշում է. «Նահատակի գերեզմանը» գտնվելիս է եղել «Տաւրիկեան նահանգի Ղարասուրաղար քաղաքի Ա.Աստուածածին եկեղեցու գաւթում»:

Հրատ. Բժշկյան, 246, Հայոց նոր վկաները, 568:

248. Ղարասուրտզարի Լուսաւորիչ եկեղեցի. պատկերներից մեկի տակ՝

Արդեամբք Գայիանեայ բարեպաշտ տիկնոջ Տիւկիւճեան ի յիշատակ ամուսնոյ իւրոյ մեծատնուն պատուական Սահակի Ամպարեան. Ի թվին Հայոց ՌՄՀԵ (1826):

Հրատ. Բժշկյան, 249:

249. Ընկուզենուց պատրաստված դռան երկու փեղկերին. ձախ փեղկին՝

Աստուածարնակ սուրբ տաճար/իս
Դուռն մաից կե/նաց յարկես
Կանդնեալ յանուն սուրբ Աստուածածնիս:

250. Ա՛ջ փեղկին՝

Է յիշ[ատակ] համաւրէն ժողովրդեանս. Թվ. ՋԿԱ. (1512):

Ծանոթ. Քուչուկ-Հովհաննիսյանի վերծանությունը սխալաշատ է: Օրինակ՝ «դուռն մաից» նա ընթերցել է «Դուռն Ամրատի»: Հնագետ Լ. Պ. Կոլլին կարծում է, թե այս դուռը բերված է Անիից: Քուչուկ-Հովհաննիսյանն իրավացիորեն առարկում է. ենթադրելով, որ այն պատրաստվել է Ղարասուբազարում՝ Անիի տաճարների դռների նմանակությամբ[64]: Հիշյալ դռներն այժմ գտնվում են Ա. Պետերբուրգի էրմիտաժի արևելյան բաժնի ցուցասրահում:

Հրատ. Բժշկյան, 250:

251. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցուն *կից ուսումնարանի գոտան բարավորին.*

Ճեմարան պայծառ. վարժելեաց աւղի,
Վայր իմաստութեան բազմաց ցանկալի՝
Կանդնեալ ի պատիւ սրբոյն Գրիգորի
Տրուք մեր եղբարց ուղղափառ. հօսի.
Առաջնորդութեամբ Բժշկեան պեսի՝
Հայր Մինաս վիքար[65] մեր վարդապետի,
Աջով բարձրելոյն ի կատար բերի.
Նոյն վառ. պահեսցէ ուսամամբ պանծալի. 1823:

Հրատ. Բժշկյան, 252:

Բեղոգորսկի հայկական գերեզմանոց

Հին դերեզմանոցն այժմ դոյություն չունի: Նորը գտնվում է այստեղից դեպի Թեոդոսիա գնացող մայրուղու աջակողմյան բլրակի վրա, ցանկապատի մեջ: Վիմագրերը թեև ժամանակով նոր են, սակայն որոշակի արժեք են ներկայացնում ղրիմահայության պատմության հարցերով զբաղվող մասնագետների համար: Ահա գրանցից մի քանիսը.

252. Տապանաքար, *վրան թևավոր խաչ, որի աւորե.՝ 6 տող.*

Ա.ՅՍ Է ՏԱ.ՊԱ.ՅՆ/ ՍԱ.ՄՈՆ ՄԱ.ԼԽԱ.ՍԵԱ[Ն] Ա.ԽԼԱ.ԹՅԱ. Ա.ՂԱ.Ղ.ՆԻ/ ՅՇԱ.ՏԱԿ ԳՈԼՈ ԴԱ./ՎԻԹԵԱ.Ն.../ 1918 ՆԷԲԵՐԻ Ա.ՄՍՈՋ 5:

253. Տապանաքար, *ապխտակ մարմարից, շրջված վիճակում, աևակը փորփորված: Վրան անվարժ ձեռագրով՝ 5 տող.*

ՀԱ.ՆԳԻՍՏ/ ԳՐԻԳՈՐԻ Ա.ՌԱ.ՔԵԼ.ՅԱ.Ն/ ՄԱ.ՄԻԿՈՆԵԱ.Ն/. Վ.Ա.ԽՃԱ.Ն.ԵԱ.Լ 28 ԴԵԿՏԵՄԲԵ-ՐԻ 1898 Թ./Ի ՀԱ.ՍԱ.ԿԻ 66 Ա.ՄԱ.Ց:

254. Տապանաքար, *ղեղնավուն կրաքարից, նախորդի մոտ: Վրան՝ 5 տող.*

---

64 Кучук-Иоаннесов. Армянская надпись из Карасубазара. Труды Восточной комиссии Московского археолог. общества, т.II. вып. 3, М., 1903, с. 3. Տե՛ս նաև՝ В.Виноградов, Феодосия. Ист. очерк, Екатеринодар,1902,с.73.

65 վիքար-տեղապահ, լատիներեն vicarius-տեղակալ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԿԱՐ/ՆԵՑԻ ՊՂՆՁԱԳՈՐ/Ծ ՍԵԴՐԱԿԻՆ ՂԱԶԱ/ԱՆՃԵԱՆ. 35 ԱՄԱ.Ց/ 1892:

255. Տապանաքար, *դեղնավուն կրաքարից, ուղղանկյունաձև: Վրան՝ 4 տող.*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ/ ՄԱՐՄԻՆ ԳՐԻԳՈՐԻՆ ԿԱ[ՐԱ]ՊԵՏԵԱՆ ՋԵՌՆԻ/ՇԵԱ/ՆՑ. 72 ԱՄԱՑ Ի... ՈՒՆՎԱՐԻ 1891 Ա.ՄԻ:

256. Տապանաքար, *նուշնատիպ կրաքարից, ուղղանկյունաձև: Վրան՝ 4 տող.*

ԿԱՐՆՕ ՇԲԷԿ/ ԳԻՒՂԱՑԻ ՀԱՑԱԳՈՐԾ/ ՍԱՐԳԻՍ ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ/. ՎԱԽՃ. 1901... ԱՄԱՑ:

257. Տապանաքարի պատվանդան, *շրջված վիճակում. կողքին՝ 5 տող.*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ/ ՇԱՀԶԱՏԷ ՍՏԵՓԱՆԻ/ ՔԷՋԻԵԱՆԻ/. ԾՆ. Ի 1840 ՅՈՒՆԻՍԻ./ ՎԱԽՃ. 1901, ՄԱՅԻՍԻ 2:

258. Կոթող, *դեղնավուն կրաքարից, քանդակազարդ: Վրան՝ 6 տող.*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ/ ՎԱՐԴՈՒՀԻ/ ՍԻՄԷՕՆԵԱՆ ՁԱԼԻՔԵԱՆՑ/. ԾՆ. 1859, ՄԱՐՏԻ/ 23. ՎԱԽՃ. 1897/ ՕԳՈՍՏ. 28:

Գերեզմանոցում կան նաև այլ արձանագրություններ, որոնք վերաբերում են դարիս 20-ական թվականներին, նպատակահարմար չենք դտել զեռեղել ներկա ժողովածուում:

ԲՈԳԱՏՈՑԵ /ՆԱԽԿԻՆ՝ ԲԱԽՉԻԵԼԻ/

***Այգիներով հարուստ այս դյուղը դտնվում է Սիմֆերոպոլից շուրջ 50 կմ հեռավորությամբ դեպի արևելք, Բելոդորսկ շրջանային կենտրոնից 15 կմ հարավ-արևմուտք: Գյուղը հիմնադրել են հայ դազթականները XIV դարում: Այն առավել հայտնի է Ս.Փրկիչ կամ Ս.Եղիա վանքով[66], որը հորինվածքային ինքնատիպությամբ եվրոպականացված ճարտարապետության նմուշ է: Կառուցված է գյուղի հյուսիսարևելյան ծայրամասում, զեղնավուն կրաքարով: Ս.Եղիա եկեղեցին (18,0x8,5մ) ունի երեք մուտք, հարավայինը և հյուսիսայինն աչքի են ընկնում սլաքաձև կամարներով, իսկ արևմտյանը՝ այսպես կոչված «սելջուկյան շղթայով»: Տաճարը (6,15x20x11,9մ) բաժանված է երեք մասի, որոնց ծածկերը հենված են երեք ամուր կամարների վրա: Յուրատիպ լուծում է տրված շենքի արևելյան հատվածին, որի կենտրոնական աբսիդը արտաքուստ չի երևում: Բեմի առաստաղին և շուրջը առ. այսօր պահպանվել են որմնանկարներ՝ Քրիստոսի խաչելության, Համրարձման, աստղալից երկնքի և հրեշտակների տեսարաններով: Տաճարը հարուստ է նաև պատկերաքանդակներով:*

Ս.Եղիա տաճարի շուրջ եղել են մի շարք կառույցներ՝ ընակելի սենյակներ, տնտեսական շենքեր, վերնատներ՝ ուխտավորների համար, սառնորակ աղբյուր և այլն, որոնք մեզ են հասել ավերակների տեսքով[67]: Մինչև XIX դարի 60-ական թվականները այս հուշարձանախմբում եղել են տաճկական վիմագրեր, որոնցից մի քանիսի մասին դաղափար ենք կազմում նախորդ հրատարակությունների շնորհիվ: Ահա դրանք.

---

66 Տե՛ս Դավիթ ավ. քահանաւ Շահվերդյանց, Ս.Փրկչավանք ի Խրիմ (Նամակ Խարսւսուրազարից, «Արարատ», 1870, N.10, էջ 242-243: Հմմտ: А.Л.Якобсон, Средневековый Крым, с.116.

259. Եկեղեցու արեւմայան գռան րարավորին.

Վերսաին նորոգեցաւ եկեղեցին Փրկչին...

Հրաա. Բժշկյան, 261, Տեր-Աբրահամյան, Բ, 124:

260. Հարաւայլին գռան րարաւորին.

Ահա այս է դուռն էին,
Վանկս անուանի որ սր Փրկչին,
Արգեամբ ծախիւք Հայոց ազգին,
Որք խարասու իսկ ընակին.
Նորոգեցին վերսաին...թուՀինՀ
1810. յունվարի 6-ին:

Հրաա. Բժշկյան, 261, Տեր-Աբրահամյան, Բ, 125:

261. Խաչքարերից մեկի վրա՝

ՅԼիՀշԼաՀտԼաՀկ է խաչս Կաֆացի աշճի Կիրակոսէ:

Հրաա. Բժշկյան, 260:

Այս վանքի նշանավոր «Փրկչաքարը», որ ավանդության համաձայն բերված է եղել Անիից, հետագայում տարվել է Նոր Նախիջևան և այժմ գտնվում է Ա.կարապետ եկեղեցում:

Ա.Փրկիչ վանքի անունով մերձակա սարը կոչվել է «Մանասարը դաղի»- Մանասար:

ՋԵՄԼՅԱՆԻՋՆՈՅԵ/ ՆԱԽԿԻՆ՝ ՕՐԹԱԼԱՆԿ/

Երբեմնի հոյաշաա այս գյուղը գտնվում է Բախչիելի գյուղից շուրջ 4 կմ գեպի արևելք: Մ.Բժշկյանի ճանապարհորդության ժամանակ Օրթալանկը ընակեցված է եղել հույներով, որոնք օգտվել են հայոց երկու՝ Ս.Համրարձում և Ա.Եղիա եկեղեցիներից: Առաջինը ունեցել է գոթական սաճարի ձև, քառակամար, կիսաբոլոր խորաններով և երկու մուտքերով: Որմնամույթերին քանդակված են եղել խաչեր: Այժմ ոչ մի վիմագիր չի պահպանվել, իսկ Բժշկյանի օրոք եգել են հետևյալները.

262.Աջակողմյան որմնամույթի մեծ խաչքարին.

ՏՐ ԱՇ ՅՍ ՔՍ:

263. Բարավորի սպիտակավուն քարին՝

Աճեմխաանցի է այս ենկիպլէկ մահաԼեԼսիս... ԼՀամՀրարձումն... սորին եւ մր...պէկին, ճանիին...ցն Մարգարսին...զարմից. Թվ. ՌՃխԹ (1700) յուԼիսին՝:

Հրաա. Բժշկյան, 262:

---

67 Ղրիմի մարզի համապատասխան կազմակերպությունները որոշել են առաջիկայում վերանորոգել Ս.Փրկիչ վանական համալիրը:

Ս.Եղիա աւաճարը գտնվել է Ս.Համբարձումից փոքր-ինչ ներքև. քանդել են թաթարները: Հովհ. Տեր-Սրբահամյանը իր աշխատության մեջ նշում է. Օրթալանկում եղել է նաև երկրորդ եկեղեցին (դեպի Դեռք թաշ գնացող ճանապարհի վրա), սակայն մենք չկարողացանք գտնել նրա հետքերը:

ՏՈՊՈԼԵՎԿԱ/ ՆԱԽԿԻՆ՝ ԹՈՓՏԻ, ԹՈՊԼԻ/

Ղրիմահայոց քրտիքով ստեղծված այս ընակավայրը գտնվում է Բելոդորսկից դեպի Ստարի Կրիմ դնացող մայրուղու եղրին, երկնասույղ բարդիներով առատ հարթության վրա: Լ.Ս.Խաչիկյանը համաձայն է տյն վարկածին, ըստ որի այս դյուղը հիմնադրել են սերաստոս /կառավարիչ/ Թոփտին և նրա կին Թամարը 1305 թ.[68]: Մ.Բժշկյանի (1820-ական թթ.) և Հովհ. Տեր-Աբրահամյանի (1860-ական թթ.) այցերի ժամանակ այստեղ ապրել են հույներ: Հայերը Թուխտիում կառուցել են երկու եկեղեցի՝ Ս.Սարգիս և Ս.Ուրբաթ, որոնք ցարդ կիսակործան վիճակում են:

Ս.Սարգիսը կառուցված է դյուղամիջում՝ մայրուղուց շուրջ՝ 100 մ հեռավորությամբ: Այն քառանկյուն հատակագծով քարաշեն թաղածածկ եկեղեցի է, որի արևմտյան մասը վլված է: Բեմի կիստշրջանաձև տանիքը ամրողջապես ճաքճքած է: Արևելյան կենտրոնական խորանում պահպանվել են որմնանկարների հետքերը: Բեմի հարավային պատին ադուցված խաչքարի տակ ընթերցվում է ՊԼ (1381) թվականը, մնացած մասը ծածկված է պլրկ ծեփով, որը պոկելուց հետո դժվարությամբ վերծանվեց.

264.

ԽԱ.ՋՍ...ԵՐԿՐԱՒ ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ...Ծ[Ն]ՈՂ...Ա.Ց ԻՒՐՈՑ/Ի ԹՎ. ՊԼ (1381):

Ծանոթ. Բժշկյանը և Տեր-Աբրահամյանը թվականը ընթերցել են ՊԼՋ (1387), իսկ ԾՆՈՂ Ա.Ց-ը Ա.Ց ԻՒՐՈՑ:

Հրատ. Բժշկյան, 262, Տեր-Աբրահամյան, Բ, 127:

265. Եկեղեցու հարավային մուտքի ձախ կոզմին մանրատաշով փորագրված է՝

ՍԱԼԹ (՞)

Ս.Ուրբաթ եկեղեցին կոտաատաշ քարերով, արտաքուստ ուղղանկյուն, թաղածածկ կառույց է, մուտքը՝ հարավարևմտյան անկյունից: Ներսի պատերն ամրողջովին ծածկված են հրաշեկի գնդակների հետքերով: Հաղիվ նկատելի են յուղաներկ որմնանկարները: Բեմի կառուցապատման քարերը տեղում չեն: Դեպի եկեղեցին տանող 80 աստիճանանոց սանդուղքը, որ պատրաստված է եղել սրբատաշ սալաքարերով, քայքայվել և ոչնչացվել է: Դեռևս Մ.Բժշկյանի[69] ու Հ.Տեր Սրբահամյանի[70] շրջադայության ժամանակ եկեղեցու շուրջ եղել է ընդարձակ դերեզմանոց, որից պահպավել են 2-3 անդիր տապանաքարեր:

266. Արևմտյան մուտքի ձախ կոզմում, արտաքուստ ադուցված շրջանակավոր գորշ ասլաքարին, բարվոք վիճակում, պահպանվել է 1702 թ. նորոգման 11 տողանոց հանգավոր արձանագրությունը:

---

68 Լ.Ս.Խաչիկյան. Հայերը հին Մոսկվայում..., էջ 65:

69 Մ. Բժշկյան. էջ 263:

70 Ցովհ. Տեր-Աւրրահամյան. Բ. էջ 127:

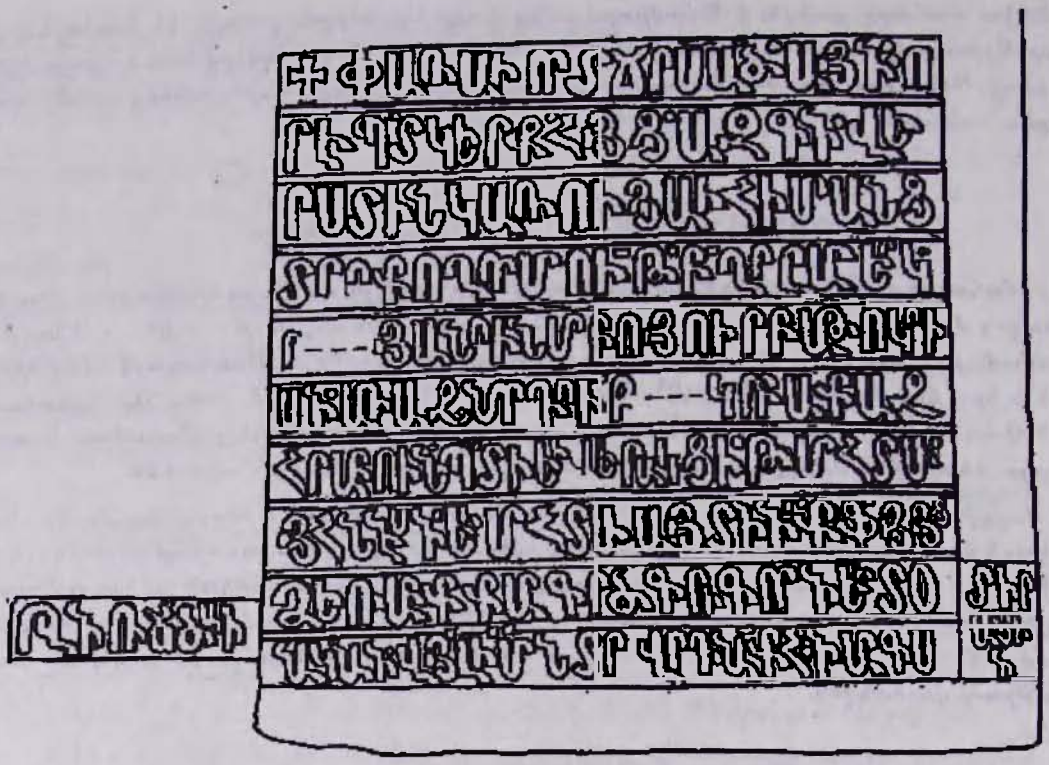

ՓԱՌԱՒՈՐ ՏԼՈՅՁԼՈՅՐՍ ԱԼՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ,
Ո/Ր Է ՊԼԱՏԿԵՐՔ ՀԼՈՅՑԼՈՅՑ ԱՋԳԻՆ,
ՎԵ/ՐՍՏԻՆ ԿԱՌՈՒՑԱՒ ՀԻՄԱՆՑ
ՏՐՕՔ ՈՂՈՐՄՈՒԼԹԵԱՄԲ ՂՐԸՄԱ ԵՐԿ/ՐԻՆ՝
ՅԱՆՈՒՆ ՍՐԲՈՑ ՈՒՐԲԱԹՈՒ ԿՈՒ/ՍԻՆ,
ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԼԵԱՄԲ ՅԱԿՈԲԱ ՔԱՋ
ՀՐԱԲՈՒՆ[Ա]ՊԼԵՅՏԻՆ ԵՒ ՎԵՐԱԿԼԱՅՈՒԹԼԵԱՄԲ ՄԼԱՀՏԼԵՅՍԻ
ՅԼՈՅՀԼԱՀՆՆԷՍԻՆ ԵՒ ՄԼԱՀՏԼԵՅՍԻ ԱՑՏԻՆԻՆ ՔԼԱՅՖԼԱՅԼԵՅՑ/ՒՈՑ/ ՁԵՌԱՄԲ ՔԱՐԳԼՈՅՐ ԳՐԻԳՈՐԻՆ ԵՒ ՏՕ/ՆԱԿԱՆԻՆ.
[Ի] ՎԱՑԵԼՈՒՄՆ ՏԷՐ ՎԱՐԴԱՆ ՔԼԱՀԼԱՀ[ԱՑԻՆ],
ՍԱՐԳԻՅՍ ՏԻՐԱՑԻՒՆ. ԹՎԻՆ ՌՃՕԱ (1702)-ԻՆ:

Ծանոթ. Թվականը նշված է վիմագրի ձախ անկյան ստորև:

Հրատ. Բժշկյան, 263, Տեր-Աբրահամյան, Բ, 127-128, Кучук-Иоаннесов, 42. Григорян, Новые данные, 299.

267. Եկեղեցու արևելյան պատին, արտաքուստ, 3 տող.

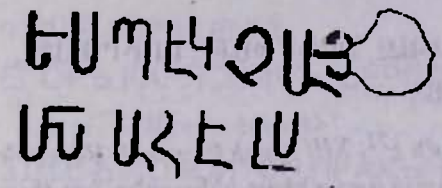

ԵՍ ՊԷԿԶԱՑ... Ա3Ց/ ՄԽԱՀԷԼՍ...

268. Նախորդը մոա, *սվաղի վրա՝*

...Վ3Ի/ԼՍ]ՈՒՐԲՍ ԿԱ.../ ՃԲ:

Մանոթ. Վերջին երկու տառերը, թվականի մնացորդներն են: Պետք է լիներ ՌՃՔ (1653):

269. Նուլն՝ արևելյան պատին, արտաքուստ.

ՄԵԾ ՍՀԱԿԻ ՈԼՐ]ԴԻ ԹԷՎԱՆ. Ի ԹՎԻՆ Ռ/ՃԿԲ (1717) ՓԱ/ՌԵ3Ի:

Մանոթ. Թերևս պետք է կարդալ Փառակեցի, այսինքն՝ Փառակա (այժմ՝ Նախիջևանի Իշ տարածքում) գյուղացի: Նուլնը կարելի է ասել հաջորդ արձանագրության մասին:

Լուսանկ. *93*

270. Արևմտյան պատի ստկյունում, *արտաքուստ, 4 տող.*

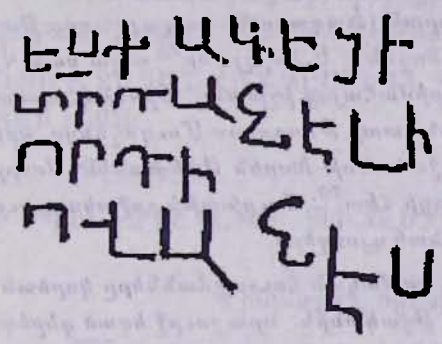

ԵՍ ՓԱՌ[ԱԿ]Ե3Ի/ ՏՐ ԴԱՆԻԷԼԻ/ ՈՐԴԻ/ ՈՎԱ-ՆԷՍ:

Լուսանկ. *94*

Խամշլի (այժմ՝ Օպիանոյե) և Սալա (այժմ՝ Գրուշևկա) գյուղերը գտնվում են Սուղակ տանող ճանապարհի վրա: Երբեմնի հայկական այս գյուղերում վիմագրեր չեն պահպանվել, եթե նկատի չունենանք Սալայի քարաշեն կամրջին և Խամշլիի աղբյուրի քարին փորագրված Խաչատուր բառը, որը, հավանարար կամուրջն ու աղբյուրը կառուցող վարպետի անունն է:

ՍՏԱՐԻ ԿՐԻՄ

(Նախկին ԿԻՄԵՐԻՈՒՄ, միջնադարում՝ ՍՈՒՐԲ ԽԱՉ, ՍՈՒՐԽԱԹ, ՍՈՒՐՂԱԹ, ՍՈԼԳԱԹ, ԷՍԿԻ ԿՐԻՄ)

Սուրխաթը Սուրբ խաչ բառի ջենովական արտասերումն է[71]. XIII դարի 60-ական թվականներին, Սուրբ Խաչ-Սուրխաթը եղավ Ոսկե Հորդայի փոխարքայի դահանիստ կենարոնը՝ կոչվելով նաև «Սուլթան սարայ»: Քաղաքը վերելք ապրեց Թոխթարական Ուզբեկ խանի դահակալության տարիներին (1312-1342)[72], երբ զարձավ նաև առևտրական կենարոն: Սրար պատմիչ Սբուլֆեդան XVI դարում Սուրխաթը կոչում է «Ղրիմի մայրաքաղաք»[73]: Հիշատակարանները հայ ազդաբնակչության խտության պատճառով այս քաղաքն իր շրջակա գյուղերով կոչում են «Մեծ Հայք»[74]

Սուրխաթը մինչև թուրքերի ներխուժումը, այսինքն՝ մինչև 1475 թվականը, առավելապես բնակեցված էր հայերով, որոնք կառուցել են եկեղեցիներ, դպրոցներ և մնծահուչակ Սուրբ Խաչ վանքը:

1799 թ. հոկտեմբերի 28-ի հրովարտակով ռուսական Պավել կայսրը այսաեղից դեպի Ռոստով դաղթած հայ աղգաբնակչությանը շորհում է ղգալի արտոնություններ[75]: Մ.Բժշկյանի օրոք Սուրխաթում գործել է երեք եկեղեցի, սակայն հետագայում երկուսը կործանվել են: Կանգունը նրա այցելության ժամանակ եղել է Ս.Սաուկածածինը: Քաղաքի առավել մեծ տաճարը Գրիգոր Լուսավորիչն էր, որի հիմքերն այժմ էլ նկատելի են:

Սուրխաթի մոտ, գետի ափին, գտնվելիս է եղել Կաղարաթ (Խաղարաթ) քաղաքը, որը թաթարների տիրապետության օրոք վերանվանվել է «Մուղալ եոզեն»: Մ.Բժշկյանը[76] ապա նաև Վ. Միքայելյանը[77] գրում են, որ այս քաղաքում էր նստում գրիմահայոց իշխանը: Օրինակ, պատմական աղբյուրներում հիշատակվում է հայոց գորահրամանատար Թեոդորոս Մուղալենցը, որի կայանը եղել է Կաղարաթ գետի ափին[78]: Տեղավայրին քաջածանոթ Խորեն Սահակյանն՝ Սուրբ Խաչի վանահայրը, Կաղարաթը նույնացնում է Բուլղաքանոցի հետ[79]: Սուրխաթի շրջակայքում են գտնվել Նախշիվան և Խարակեող կոչված երրևանի հայարնակ գյուղերը:

Այժմյան Սաաքի Կրիմում, ցավոք, բոլոր հայկական պատմական հուշարձանները կործանված են: Գրիգոր Լուսավորիչը հիմնահատակ վերաշինվեց 1967 թվականին: Նրա շուրջ եղած դերեզմանոցի տապանաքարերն այլևս գոյություն չունեն: Մեր առաջին այցի ժամանակ (1969 թ.) ավերակների մեջ նկատեցինք միայն մեկը, շրջված վիճակում: Դա մահարձան կոթող է, որի վրա հայերեն և ուսերեն փորագրված էր.

---

71 В.А. Микаелян, На Крымской земле, с. 17.

72 А.Л.Якобсон, Средневековыи Крым, с. 105.

73 Նույն տեղում, էջ 108:

74 Տե՛ս Լ.Ս.Խաչիկյան, ԺԴ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, Երևան, 1950, էջ 370, 456, 460, 467, 518:

75 Մ.Բժշկյան, էջ 321, Հովհ. Տեր-Աղրաւիամյան, Բ, էջ 147: Հմմտ. П.Кеппен, Крымский сборник, с. 135. В.Г. Тизенгаузен. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой орды, т. I, 1884, с. 63.

76 Մ.Բժշկյան, էջ 320, 329:

77 В.А. Микаелян, На Крымской земле, с. 18

78 Там же, с. 28.

79 Ս.Ստեփանե, նշվ. աշխ., էջ 20:

271.

ԳԷՈՐԳ ՍԵՐՈՎԲԵԱՆ

ЕГОРЪ КАРПОВИЧЪ/ СЕРОПОВЪ.

272. Մյուս կողմին՝

ЗДѢСЪ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ ЕГОРА КАРПОВИЧА/ СЕРОПОВА,/ ПОГИВШЕГО ОТЪ РУКИ ЗЛОДѢЯ./ РОДИЛСЯ 23-ГО ІЮНЯ 1852 ГОДА,/ СКОНЧАЛСЯ 17-ГО ДЕКАБРЯ/ 1892./ МИРЪ ПРАХУ ТВОЕМУ.

1981 թ. Ս.Պետերբուրգի Պետական էրմիտաժի հնագիտական արշավախումբը՝ Մ.Գ. Կրամարովսկու ղեկավարությամբ, Սաարի Կրիմ քաղաքի աներից մեկի բակում հայտնաբերեց դեղնավուն կրաքարից պատրաստված օրորոցաձև մի տապանաքար, զարդանախշերով ու պատկերաքանդակներով, որի վերին երկրանջ հարթության վրա ելուստաձև տառերով փորագրված է.

273.

Ա.ՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՈՒՏԵԼԱԽ ԳՈՐՔԻՆ,/ ՈՐ ՏՂԱ ՀԱՍԱԿԱԻ ՓՈԽԵՑԱԻ Ի ՔՇ/ Ի ԹՎ. ՊԺԱ (1362) ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ ԺԲ (12) Ի ՓԱՌՍ Ա.Յ ՅԻ ՔԻ ՏՆ ՄԵՐՈՑ[80]

Ստարի Կրիմի երկրագիտական թանգարան

274. Տապանաքար, օրօրոցաձև, երկրանջ մակերեսով (90x35 սմ), գտնվում է թանգարանի բակում: Վրան ե. ճակատին եղծված արձանագրություն՝ 4 տող.

Ա.ՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳԸՍՏԵԱՆ ՊՐ ՈՒԼ[ՈՒ]/ ՎԱՐԴ[Ի]Ն, ՈՐ ՏՂԱ. ՀԱՍԱԿԱԻ ՓՈԽԵՑԱԻ Ի ՔՇ:

Ճակատին՝

Ի ԹՎԻՍ/ ՋՂԸ /1349/ . Յ[Ի]Շ[Ե]Յ[ԼԵՔ] Ա.ՂԱՋԵՄՔ:

Վիմագրեր, որոնք եղել են Մ.Բժշկյանի այցի ժամանակ

275. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու *ավերակների բեկորներից մեկի վրա՝*

Սր Սարգիս:

276. Եկեղեցու խորանի խաչքարի վրա՝

Քս խաչ ար Վարդ...յի խաչ ար Յոան...Խաչ Կարապետ...

Հրատ. Բժշկյան, 323:

---

80 Տե՛ս А.Я.Каковкин, Новый памятник армянской эпиграфики, ИФЖ. 1983. N.I. с. 231-234.

ՍԻՄՖԵՐՈՊՈԼ (նախկին՝ ԱԿՄԵՋԻՏ)

Ղրիմի այժմյան մարզային կենտրոն Սիմֆերոպոլ քաղաքը նույնպես եղել է ղրիմահայության աչքի ընկնող բնակավայրերից: 1865 թ. տվյալներով այստեղ ապրել են 720 հայեր[81], որոնք ունեցել են երկու եկեղեցի. հինը կոչվել է Ս.Աստվածածին և վերանորոգվել է 1862 թվականին, որը քաղաքցի մեծահարուստ Հարություն տղա Սրարյանի միջոցներով: Այս եկեղեցուն կից գործել է «Հայոց ժողովրդական դպրոցը», որը համարվել է ժամանակի լավագույն ուսումնական հաստատություններից մեկը[82]: Կաթոլիկ հայերի կառուցած եկեղեցու հիմնադրման թվականն ու անունը հայանի չեն: Մ.Բժշկյանը նշում է, որ Ս.Աստվածածին եկեղեցին եղել է քարաշեն և մեջբերում է խաչքարերից մեկի հետևյալ արձանագրությունը.

277.

ՌԾ (1601). Յիշատակ է սբ խաչս պարոն Յակորին:

Հրատ. *Բժշկյան, 267:*

Քուչուկ-Հովհաննիսյանը «Հին հայկական արձանագրությունները և հին ճեռագրերը Հարավարևմտյան Ռուսիայի սահմաններում և Ղրիմում» ռուսերեն աշխատության մեջ հրատարակել է Սիմֆերոպոլի XVII դարի երկու արձանագրություն, որոնցից մեկն առ այսօր պահպանվում է քաղաքի մարզային երկրագիտական թանգարանի ցուցասրահում: Դրանք են.

278.

ԱՅՍ Է ՏԼՍ.ՅՊԼՍ.ՒՆ ՀԱՆԳՍՏԼԵՍ.ՒՆ ԽԼՈ.ՅՁԼԱ.ՅՄԻՐԻ/ ՁԱՆԻ ԿՈՂԼԱ.ՅԿԻՑ ՄԱՀՏԼԵ.ՅՍԻ ԱՅ/ՊԻՔԷԻՆ. ԱՌ ԱՇ ԳՆԱՅ ԹՎ. ՌՃ (1651):

Հրատ. *Кучук-Иоаннесов, 43*

279. Տապանաքար. *վրան վորագրված է՝*

ՍԱ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ ՄԱՀՏԵՍԻ ՇԱՀԻՆԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ՄԱՀՏԵՍԻ ԽԱԹՈՒՆԻ. ԹՎ. ՌՃԽԲ (1693):

Հրատ. *Кучук-Иоаннесов, Древн. Вост. II, 75.*

280. Տապանաքարի բեկոր, *վրան՝ պակասավոր 2 տող.*

ԱՅՍ Է ՏԼ.ՅՊԼ.ՒՆ ՀԼ.ՒՆԳՍՏԵԱԼՆ.Յ ՄԱՀՏԵՍԻ ԽԱՐ...

Ծանոթ. Գտնվում է Մարզային երկրագիտական թանգարանի քարեպարանում:

281. Տապանաքարի բեկորի վրա՝

ԱՅՍ Է...

Սիմֆերոպոլում այժմ չեն պահպանվել հայկական կոթողային հուշարձանների համալիրներ: Մեր օրերին է հասել XIX դարի ընդարձակ գերեզմանոցը (Կոզլովի անվան փողոցի ծայրում), ուր կան, թեև փոքրաթվով, սակայն քանդակագործական արվեստի տեսակետից ուշադրավ կոթող-դամբարաններ, բովանդակալից արձանագրություններով տապանաքարեր: Հայկական գերեզմանոցը մեր այցի ժամանակ կոչվում էր նաև «Զինվորական», քանզի այստեղ էին թաղվում հանդուցյալ զինծառայողները: Սիմֆերոպոլի հայկական գերեզմանոցում առանձնապես աչքի են

---

81 Հովհ. Տեր-Աբրահամյան, Բ. էջ 8:

82 Տե՛ս «Մասեաց աղաւնի», 1862, էջ 174 և հետո:

ընկնում Սպենդիարյանների, Սեֆերյանների, Թումալյանների, Մազլումյանների և այլ դերդաստանների «շիրիմ-տներն» ու մահարձան- կոթողները:

ՍԻՄՖԵՐՈՊՈԼԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ

282 Դամբարան-կոթող, սպիտակ մարմարից, դեղեցիկ քանդակներով: Մածկի քիվին ամրացված է հանդուցյալի դիմաքանդակը, որի շուրջ ելուստաձև տառերով.

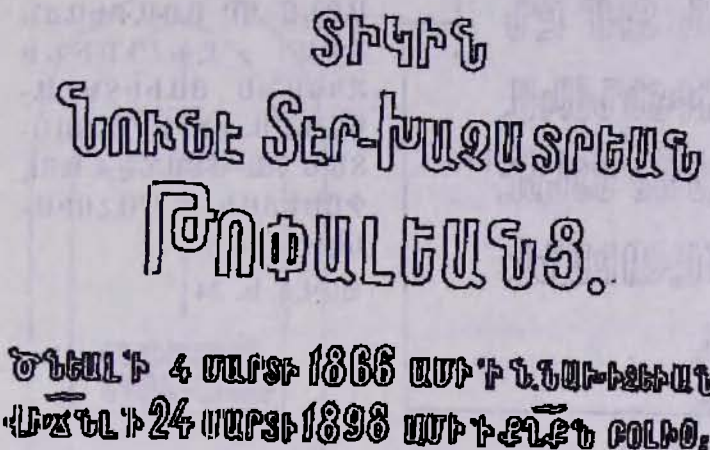

Տ. ՆՈՒՆԷ ԹՈՓԱԼԵԱՆՑ

Հարավային պատին՝ ներքուստ 5 տող.

ՏԻԿԻՆ/ ՆՈՒՆԷ ՏԷՐ-ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ/ ԹՈՓԱԼԵԱՆՑ/. ԾՆԵԱԼ Ի 14 ՄԱՐՏԻ 1866 ԱՄԻ, Ի Ն.ՆԱԽԻՋԵՒԱՆ./ ՎԱԽՃԱԼԻՆ/ԵՒ/Լ Ի 24 ՄԱՐՏԻ 1898 ԱՄԻ Ի ՔԱՂԱՔԱՆ ԲՕԼԻՕ:

Լուսանկ. *95*

Դամբարան-կոթողի հյուսիսային, հարավային և արևելյան պատերին, արտաքուստ, ելնող տառերով փորագրված են Ս. Գրքից կատարված քաղվածքներ.

283. Հյուսիսային կողմին՝ 7 տող.

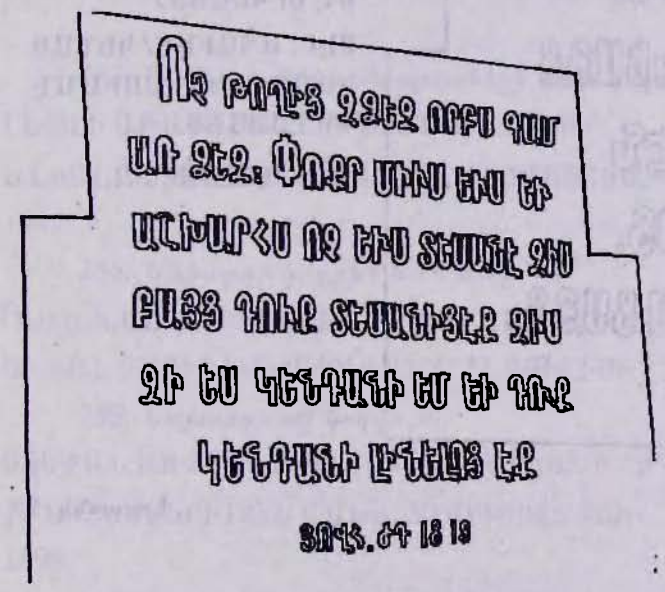

ՈՉ ԹՈՂԻՑ ՉՁԵԶ ՈՐԲՍ, ԳԱՄ/ ԱՒ ՁԵԶ: ՓՈՒՐ ՄԻՒՍ ԵՒՍ ԵՒ/ ԱՇԽԱՐՀՍ ՈՉ ԵՒՍ ՏԵՍԱՆԷ ՁԻՍ,/ ԲԱՑՑ ԴՈՒՔ ՏԵՍԱՆԻՑՔ ՁԻՍ/ ՁԻ ԵՍ ԿԵՆԴԱՆԻ ԵՄ ԵԻ ԴՈՒՔ/ ԿԵՆԴԱՆԻ ԼԻՆԵԼՈՑ ԵՔ:/

ՅՈՎՀ. ԺԴ. 18. 19

Լուսանկ. *96*

284. Հարավային կողմին՝ 8 տող.

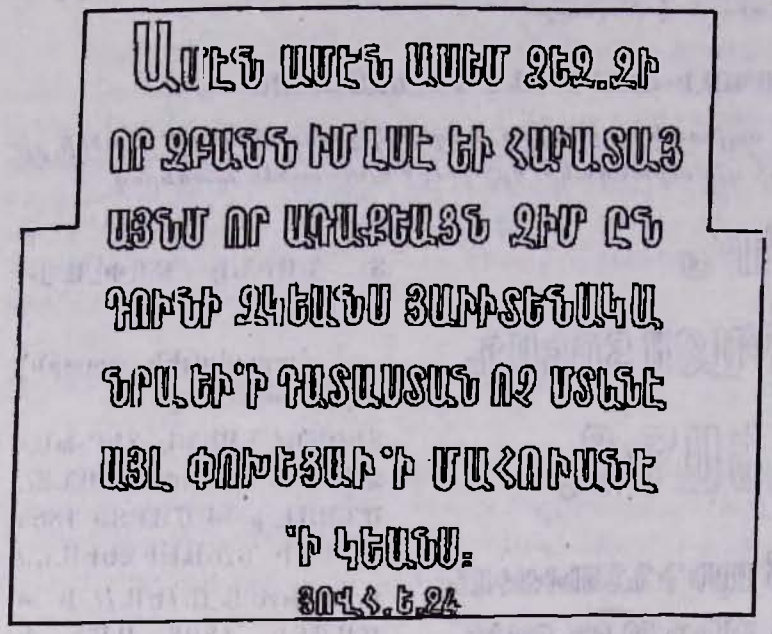

ԱՄԷՆ ԱՄԷՆ ԱՍԵՄ ՁԵԶ, ՁԻ/ ՈՐ ՁՐԱՆՆ ԻՄ ԼՍԷ ԵԻ ՀԱՒԱՏԱՑ/ ԱՅՆՄ ՈՐ ԱՌԱՔԵԱՑՆ ՁԻՍ ԸՆ/ԴՈՒՆԻ ՉԿԵԱՆՍ ՅԱՒԻՏԵՆԱ-ԿԱ/ՆԸՍ, ԵԻ, Ի ԴԱՏԱՍ-ՏԱՆ ՈՉ ՄՏԱՆԷ,/ ԱՅԼ ՓՈԽԵՑԱՒ Ի ՄԱՀՈՒԱ-ՆԷ/Ի ԿԵԱՆՍ:

ՅՈՎՀ. Ե. 24

Լուսանկ. *97*

285. Արևելյան կողմին՝ 7 տող.

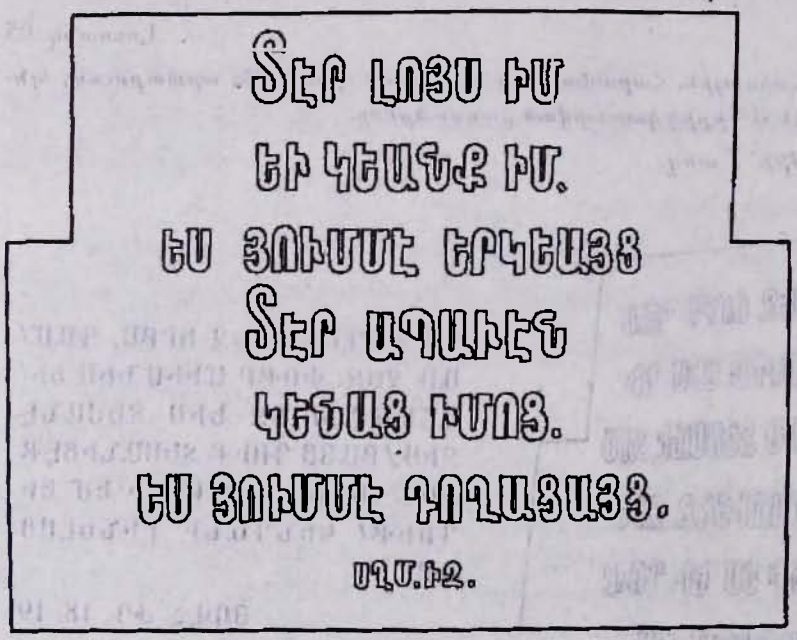

ՏԷՐ, ԼՈՅՍ ԻՄ/ ԵՒ ԿԵԱՆՔ ԻՄ./ԵՍ ՅՈՒՄ-ՄԷ ԵՐԿԵԱ.ՅՑ./

ՏԷՐ, Ա.ՊԱՒԷՆ/ ԿԵՆԱՑ ԻՄՈՑ./ ԵՍ ՅՈՒՄՄԷ ԴՈՂԱ.ՑԱ.ՅՑ:

ՍԼԱ./ՂՄԼՈ./Ս. ԻԶ. 1

Լուսանկ. *98*

Կառուցված է դորշավուն բաղալտից, կենտրոնագմբեթ մատուռի նմանակությամբ. կարգա-քանդակներով: Մատրան կենտրոնում՝ խորքում տեղադրված խաչքարի տակ ելնդավոր տաճերով երկու տող.

286.

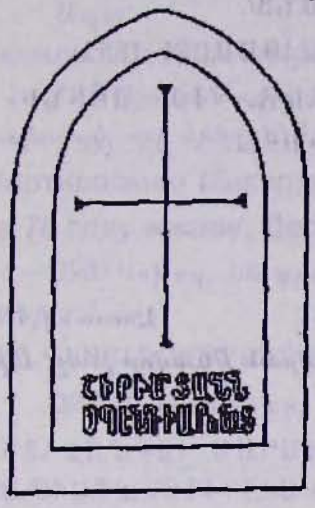

ՇԻՐԻՄ ՏԱՆՆ/ՍՊԵՆԴԻԱՐԵԱՆՑ

Լուսանկ. *99*

Դամբարանատան թմբուկի քրվիրն՝ *շրջանաձև.*

ԱՄԷՆ ԱՄԷՆ ԱՍԵՄ ՁԵԶ. ԵԹԷ ՈՉ ՀԱՏՆ ՅՈՐԵՆՈՑ ԱՆԿԵԱԼ ՅԵՐԿՐԻ ՄԵՌԱՆԻՑԻ՝ ԻՆՔՆ ՄԻԱՅՆ ԿԱՑ, ԱՊԱ ԵԹԷ ՄԵՌԱՆԻՑԻ՝ ԲԱԶՈՒՄ ԱՐԴԻՒՆՆ ԱՌՆԷ:

ՅՈՎՀ. ԺԲ ԻԴ

Լուսանկ. *100*

287. Դամբարանատան պատնեշի ճախ կողմին՝ 4 տող.

ԼԵ/ՅԼԻ ԱԹԱՆԱՍՅԱՆ/ՍՊԵՆԴԻԱՐԵԱՆՑ./

ԾՆԵԱԼ...ՄԱՅԻՍԻ 1869/ՎԱԽՃ. 17 ՕԳՈՍՏՈՍ[Ի]

1897:

288. Նախորդի կողքին ևս 4 տող.

[ԱԹԱ]ՆԱՍ ԱԻՔՍԵՆՏԵԱՆ/ՍՊԵՆԴԻԱՐԵԱՆՑ/

ԾՆԵԱԼ 9 ՅՈՒՆԻՍԻ 1840/ՎԱԽՃ. 11 ՅՈՒԼԻՍԻ 1901:

289. Նախորդի աջ կողմում.

ՍՏԵՓԱՆ ԱԻՔԱԵՆՏԵԱՆ/ՍՊԵՆԴԻԱՐԵԱՆՑ./ԾՆ.

12 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 1832/ՎԱԽՃ. 30 /ՕԳՈՍ/[ՏՈՍԻ

1898:

290. Նախորդի ստորև՝ 3 տող.

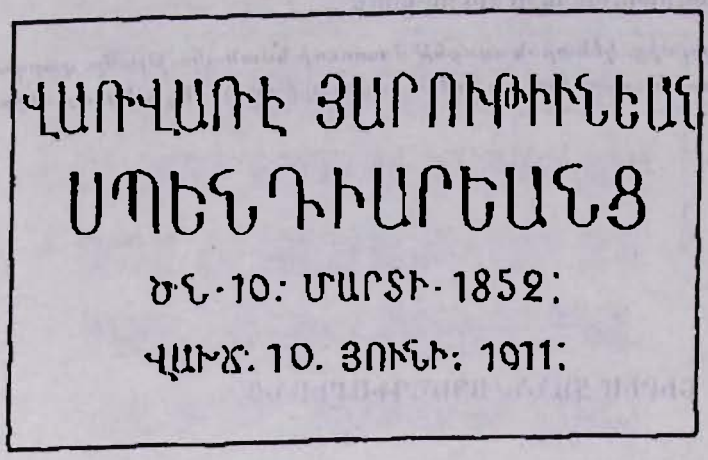

ՎԱՌՎԱՌԷ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ/ ՍՊԵՆԴԻԱՐԵԱՆՑ/.
ԾՆ. 10 ՄԱՐՏԻ 1852
ՎԱԽՃ. 10 ՅՈՒՆԻՍԻ 1911:

Լուսանկ. *101*

291. Կոթող, սև մարմարից, եռասաիճան պատվանդանով, վրան թևավոր խաչ: Միջին պատվանդանին՝ հայերեն և ռուսերեն 4-ական տող.

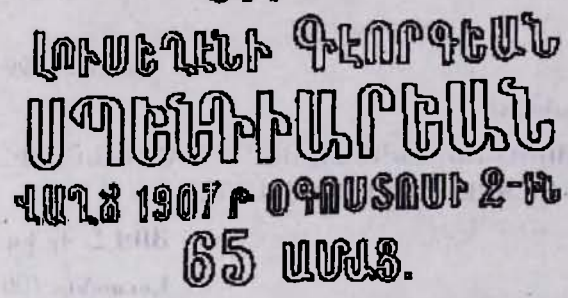

ՇԻՐԻՄ/ ԼՈՒՍԵՂԷՆԻ ԳԷՈՐԳԵԱՆ/ ՍՊԵՆԴԻԱՐԵԱՆ/ ՎԱՂՃ. 1907Թ. ՕԳՈՍՏՈՍԻ 2-ԻՆ 65 ԱՄԱՑ:

Ապա՝

Лукьянъ Егоровичъ/ Спендиаровъ. Скончался 2-го августа 1907/ 65 лѣтъ

292. Ալենդիարյանների շիրիմ-տան կողքին՝ խաչակիր կոթող, մոխրագույն գրանիտից: Արևմտյան կողմին՝ հայերեն 3 և ռուսերեն 2 տող.

ՀԱՆԳԻՍՏ/ ՄԱՏԹԷՈՍ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ/
ՄԱԶԼՈՒՄԵԱՆԻ/. ԾՆԱՒ 1866 թ., ՎԱԽՃ. 1898թ.

Ապա՝

Матеосъ Григорьянъ/ Мазлумянъ.

293. Կոթող, նուլյնատիպ, նախորդի մոտ: Վրան՝ հայերեն 4 և ռուսերեն 2 տող.

ՀԱՆԳԻՍՏ/ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ/
ՄԱԶԼՈՒՄԵԱՆԻ./ ԾՆԱՒ 1870 Թ., ՎԱԽՃ.1905 Թ. ԱՊՐԻԼԻ 6-ԻՆ:

Ապա՝

Ованес Григорянъ/ Мазлумянъ.

294. Նախորդից երեք մետր դեպի հյուսիս՝ հայերեն և ռուսերեն 2-ական տող.

ՀԱՆԳԻՍՏ/ ԳԵՂԵՑԻԿ ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ

ՄԱԶԼՈՒՄԵԱՆԻ./ԾՆԱՒ 1835 թ. ՎԱԽՃ. 1907Թ. ՓԵՏՐ. 9-ԻՆ.

Ապա՝

Гехецикъ Гаспарьянъ/ Мазлумянъ.

295. Տապանաքար, սև մարմարից. վրան տգուշված է սպիտակ մարմարե սալատախտակ, որի երեսին՝ 4 տող.

Мартиросянц/ Микиртыч Мартиросович/

на 78 году жизни/. Дорогому мужу и отцу.

296. Կոթող, սև. ղրտնքուից, եռաստիճան պաավանդանով: Ներքևից՝ 3-րդ տստիճանին՝ 4 տող.

ՀԱՆԳԻՍՏ/ ՋՈՒՄՐՈՒՏ ԽԱԹՐԱՆԵԱՆ./ ՎԱԽՃ. 12 ՅՈՒՆՎ. 1907 Թ.

297. Տապանաքար, ուղղանկյուն-քառանկյուն. վրան՝ 5 տող.

ԱՍՏ/ ՀԱՆԳՅԻ ՄԱՐՄԻՆ/ԹԱՐՎԵԶ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ/ ՎԱՂՃ. 1920 Թ. ԾՆ. 1845 Թ. ՄԱ/ՅԻՍ/ԻՆ 20 ԲԻՏԼԻՍ Ք. ԻՍ ՊԱՌԳԵՑԻ [S] ՔԱՎԱՌ/ ԳՈՒՂ ՍԵՒՔԱԹ:

298. Կոթող, սև մարմարից, ճղակոտոր ծառի տեսքով: Արևելյան կողմին՝ շրջանաձև 4 տող.

Владимиръ/ Захарьевичъ/ Аргутинскій./ Скончался 14 февраля 1911 года 38 летъ.

299. Տապանաքար, վրան՝ 3 տող.

ԼՈՒՍԻԱ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ/ ԿՈԿՈՍԵԱՆ./ ԾՆՎ. 1908 Թ., ՎԱԽՃ. 1918 Թ.

300. Կոթող, սև մարմարից, թեւավոր խաչը ղէմին: Արեմտյան կողմին՝ հայերեն և ռուսերեն 3-ական տող.

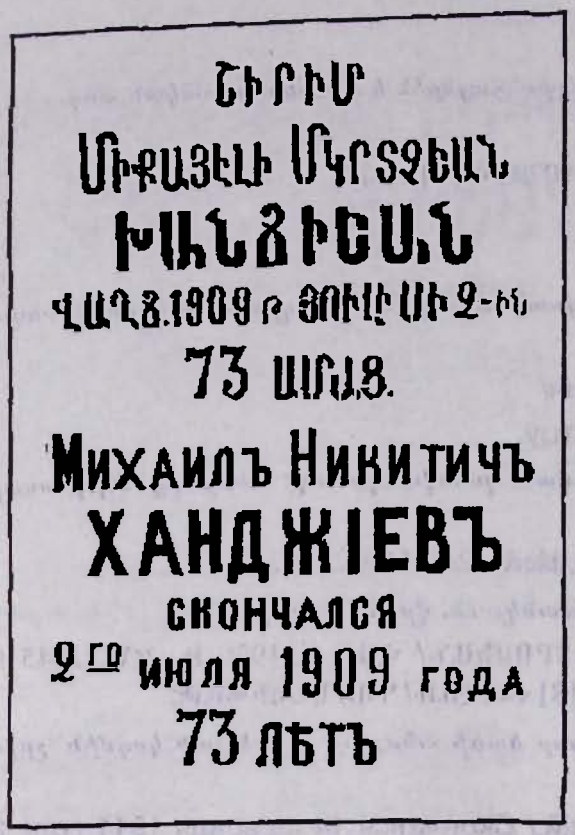

ՇԻՐԻՄ ՄԻՔԱՅԷԼԻ ՄԿՐՏՉԵԱՆ./ ԽԱՆՁԻԵԱՆ/. ՎԱՂՁ. 1909 Թ. ՅՈՒԼԻՍԻ 2-ԻՆ/ 73 ԱՄԱՅ:

Ապա՝ ուսերեն.

Михаилъ Никитичъ/ Ханджиевъ./ Скончался/ 2-го іюля 1909 года/ 73 лѣтъ.

301. Տապանաքար, *սև մարմարից, դաղդաճև, վրան թեւաւոր խաչ, որի տակ հայերեն 4 և ռուսերեն 3 տող.*

ՀԱՆԳԻՍՏ/ ՅԱԿՈՎԲԱՅ ՍԵԼԲԵՍՏՐՈՍԵԱՆ/ ՔՈՒՇՆԱՐԵԱՆԻ/. ԾՆԱՒ 14 ԱՊՐ. 1860 Թ., ՎԱՂՁ. 29 ՆՈՅ. 1908:

Ապա՝

Яковъ Сильвестровичъ/ Кушнаревъ./ род.14 апр. 1860 г/., сконч. 19 нояб. 1908.

302. Կոթող, *սև մարմարից, դրված է դրանիտից պատրաստված եռաստիճան պատվանդանի վրա: Արևմտյան կողմին՝ հայերեն 6 և ռուսերեն 4 տող.*

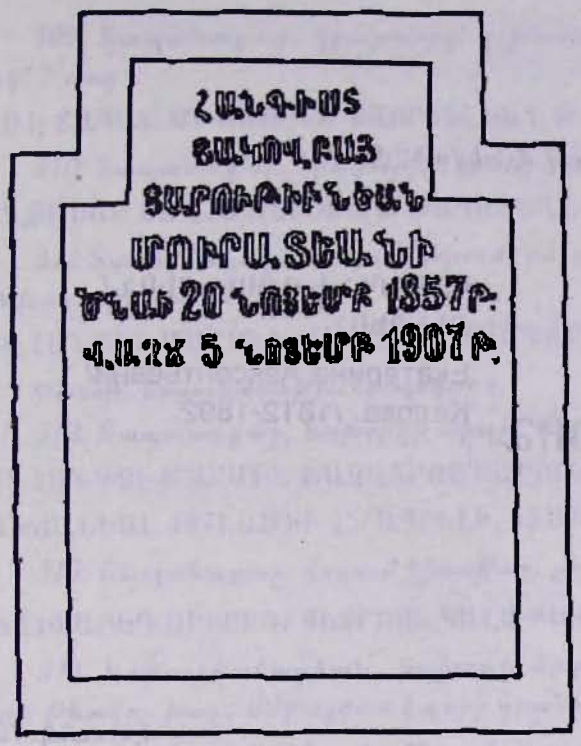

ՀԱՆԳԻՍՏ/ ՅԱԿՈՎԲԱՅ/ ՅԱՐՈՒԹԻՒ-ՆԵԱՆ/
ՄՈՒՐԱՏԵԱՆԻ./ ԾՆԱՒ/ 20 ՆՈՅԵՄԲ 1857 Թ./ ՎԱՂՃ.
5 ՆՈՅԵՄԲ. 1907:

Ада

Яковъ Артемьевичъ/ Муратовъ/ род. 2 ноября 1857г., сконч. 5 ноября 1907 г.
Мир праху твоему.

303. Տապանաքար. *վրան՝ 3 տող.*

ԱՍՏ/ ՀԱՆԳՉԻ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՀԱԼԱՃԵԱՆ./ ՎԱԽՃ. 1906 ՅՈՒՆՎ. 17. 77 ԱՄԱՑ:

304. Տապանաքար, գորշ գրանիտից: Վրան՝ հայերեն և ռուսերեն 6-ական տող.

ՀԱՆԳԻՍՏ
ԿԱՐԱՊԵՏ
ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԵԱՆ
ՃԷՎԱՀԻՐՃԵԱՆԻ
Карпъ Александровичъ
Джеваржи
1818-1896
/ԳԱՑԱՆԷ
ՍԱՐԳՍԵԱՆ
ՃԷՎԱՀԻՐՃԵԱՆԻ

Гаяна Сергѣевна

Джеварджи

1834-1874

305. Տապանաքար, *դորշ ղրանիտից, լավ մշակված: վրան՝ 4 տող.*

ԿԱՏԱՐԻՆԷ ՕՔՍԵՆՏԵԱՆ

ՔԷԼՕԵԱՆ

Екатерина Авксентьевна

Келова

1812 – 1892

ԿԱՏԱՐԻՆԷ ՕՔՍԵՆՏԵԱՆ/
ՔԷԼՕԵԱՆ
Екатерина Авксентьевна/
Келова. /1812-1892.

Լուսանկ. *106*

306. Տապանաքար, *նախորդի մոտ: Վրան՝ 8 տող.*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻ ՄԱՐՄԻՆ/ ԾԱՂԿԱՀԱՍ
ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԻ/ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԳԷՈՐԳԵԱՆ/
ՅԻԿՈՅԵԱՆՑ ՏՈՀՄԻՆ,/ ՈՐ ԿՈՅՍ ԿԵՆՕՔՍ ԼԱՑԱԻ
ՆԱ/ԵՐԿԻՆ 23 ԱՄԱՑ ՄԱՏԱՂ ՀԱ/ՍԱԿԻՆ,
ՎԱԽՃԱՆԻ 1879 ԱՄԻ/ ՅԱՄՍԵԱՆՆ 6 ՅՈՒՆԻՍԻ:

307. Տապանաքար, *նախորդի մոտ. մակերեսին՝ 5 տող.*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻ ՄԱՐՄԻՆ / ՕՐԻՈՐԴ ԿՐԻՍՏԻՆԷԻ
ՅԱ/ՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ ՅԻԿՈԵԱՆՑԻ./ ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ
1880/ ԱՄԻ, ՅԱՄՍԵԱՆՆ 8 ՅՈՒՆԻՍԻ, Ի ՀԱՍԱԿԻ...
ԱՄԱՑ:

308. Տապանաքար, *սե. բաղալտից, կոնաձև, քանդակաղարդ: Մեր այցի ժամանակ ընկած էր ճամփեզրին. վրան՝ 6 տող.*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻ ՄԱՐՄԻՆ/ ՄԱՐԻԱՄԱՑ
ՕՀՍԵՆՏԵԱՆ/ ՄՈՎԻԿԵԱՆՑԻ./ ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ 1882
ԱՄԻ/ ՅԱՄՍԵԱՆՆ 3 ՓԵՏՐՈՒԱՐԻ/ Ի ՀԱՍԱԿԻ 76
ԱՄԱՑ:

309. Տապանաքար, *կրաքարից. դլխամասում քանդակված է թևավոր խաչ, որի տակ՝ 2 տող.*

Ա.ՅՍ Է ՏԱ.ՊԱՆ ՄԻՔԱՅԵԼԻ ԳԱԲՐԻԵԼԵԱՆ Թ.. ԽԵՆՑ./ Ի 1853 ԴԵԿՏ. 14:

310. Տապանաքար, *կրաքարից. կենտրոնում՝ 2 տող.*

ՊԱՂՏԱ.ՍԱ.Ր ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ/ ԹԱԿԱԼԵԱՆՑ. Վ.Ա.Ճ. Ի 1832 Ա.ՄԻ:

311. Տապանաքար, *անկյուններում՝ րուսահան զտրդեր, կենտրոնից վեր՝ թևավոր մնծ խաչ, որի ստորև՝ 2 տող.*

Ա.ՍՏ ՀԱ.ՆԳՋԻ ՄԱ.ՐՄԻՆ/ ՕՐԻՈՐԴԻ ՄԱ.ՐԳԱ.ՐՏԱ.Յ...

Ծանոթ: Շարունակությունը եղծված է:

312. Տապանաքար, *նախորդի տիպի: Մակերեսին 4 տող.*

Ա.ՍՏ ՀԱ.ՆԳՋԻ ՄԱ.ՐՄԻՆ ԽԱ.ՉԱ.ՏՐՈՑ ՅԱ.ՐՈՒԹԻՒՆ/ԵԱ.Ն ԹՈՒՄԱ.ՆԵԱ.ՆՑԻ./
Վ.Ա.Ճ.Ա.ՆԵԱ.Լ 1871 Ա.ՄԻԻ 15/ Ա.ՊՐԻԼԻ, 45 Ա.ՄԱ.Ց:

313. Տապանաքար, *հողում կիսաթաղ. ընթերցվում է 2 տող՝*

...ԵՂԻՍԱ.ԲԵԴ ՕՐԻՈՐԴ/ ՊԵՏՐՈՍԻ ՊԱԼԱ.ՔԵԼԱ.Խ... Ի 20 Ա.ՊՐԻԼԻ 1860 Ա.ՄԻ:

314. Կոթող-մահարձան, *սպիտակ մարմարից, քառաստիճան պատվանդանով. վրան թևավոր խաչ: Ամրացված է գորշ դրանիտե եռոտանի հիմքի վրա:*

Խաչանշտնից անմիջապես հետո փորագրված է.

Արևելյան կողմին՝ 6 տող.

ՀԱ.ՆԳԻՍՏ/ Ռ.ՓԱ.ՅԵԼԻ/ ՄԻՆԱ.ՍԵԱ.Ն/ ՔԱ.ՐԱ.ՅԵԱ.ՆԻ./ Վ.Ա.Ճ. 12 Ա.ՊՐԻԼԻ 1895/ Ի ՀԱ.-
ՍԱԿԻ 80 Ա.ՄԱ.Ց.

Արեմտյան կողմին՝ 5 տող.

Ի ՆՇԱ.Ն ՀԱ.ՐԱ.ՋԱ.Տ/ Ծ.ՆՈՂԱ.ԿԱ.Ն ՍԻՐՈՑ/ ԿԱ.ՆԳՆԵՑԱ.Ի ՄԱ.Հ/Ա.ՐՋԱ.Ն ՅՈՐԳՈՑ/ Ռ.Ա.-
ՓԱ.ՅԵԼԻ ՔԱ.ՐԱ.ՅԵԱ.ՆԻ:

315. Մահարձան, *նույնտտիպ, խաչն ընկած: Վրան՝ 5 տող.*

ՀԱ.ՆԳԻՍՏ/ ՄԱ.ՐԻԱ.ՄԱ.Յ/ ՅԱ.ՐՈՒԹԻՒՆԵԱ.Ն/ ՔԱ.ՐԱ.ՅԵԱ.ՆԻ. Վ.Ա.Ճ. 5 ՅՈՒՆԻՍ, 1871/
Ի ՀԱ.ՍԱ.ԿԻ 42 Ա.ՄԱ.Ց:

Արևելյան կողմին՝ 2 տող.

Ի ՆՇԱ.Ն ՀԱ.ՐԱ.ՋԱ.Տ Ծ.ՆՈՂԱ.ԿԱ.Ն ՍԻՐՈՑ ԿԱ.ՆԳՆԵՑԱ.Ի ՄԱ.ՀԱ.ՐՋԱ.ՆՍ/ ՅՈՐԴԻՈՑ ՄԱ.-
ՐԻԱ.ՄԱ.Յ ՔԱ.ՐԱ.ՅԵԱ.ՆԻ:

316. Կոթող, *ևս դրանիտից: Այժմ՝ պատվանդանից վայր ընկած: Վրան՝ 2 տող.*

ՀԱ.ՆԳԻՍՏ/ Ա.ՋՆՈՒԱ.ԿԱ.Ն/ Ղ.Ա.ԶԱ.ՐՈՒ/ ՅՈՎՀԱ.ՆՆԻՍԵԱ.Ն/ ԽԱ.ՐԻՊԵ/Լ.Ա.Խ. Վ.Ա.Ճ. 2
ՄԱ.ՐՏԻ 1862 Ա.ՄԻ/ Ի ՀԱ.ՍԱ.ԿԻ 42 Ա.ՄԱ.Ց:

317. Պատվանդանի բեկոր, *նախորդից ոչ հեռու.: Վրան՝ 3 տող.*

Покой дворянина/ Лазаря Иванова-/ сына Харибова.

318. Տապանաքար, *կենտրոնում՝ թևավոր խաչ. խաչթևերի ծայրերին շրջանակներ մեջ փորագրված է ՅԱ. ՔՍ, ապա՝ 7 տող.*

ԼԱՍՏ Ի ՏԱՊԱՆԻ Է/ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ԹԵՐ/ՋԻ ԲԱՐՍԵՂ ՄԸԿԸՐ/ՏԻՋՕՎՆ./ ՈՐ ՓՈԽԷ/ՑԱՒԱՌ ՄԾ Ի 70 ԱՄԻ/ ԿԵՆԱՑ Ի ԿԵԱՆՍ ՅԱ/ԽԻՏԵՆԱԿԱՆԸՍ Ի Թ/ԻՒ ՎԱՂՃԱՆԻ 1830/ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 15:

319. Ժայռաբեկորի հարթեցրած մակերեսին՝ թևավոր խաչ, որի շուրջ՝ 4 տող.

ՀԱՆԳԻՍՏ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ՊԵՏ/ԱԼԹՈՒՆՃԵԱՆԻ./ ՎԱԽՃ. 1885, 18 ՀՈԿՏԵՄ/ԲԵՐԻ/ Ի ՀԱՍԱԿԻ 60 ԱՄԱՑ:

320. Տապանաքար, սպիտակ կրաքարից. վրան՝ 5 տող.

ՀԱՆԳԻՍՏ/ ԿԱՏԱՐԻՆԷԻ ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ/ ԶԱՔԷԱՆ./ ՎԱԽՃ. 6 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 1893/ Ի ՀԱՍԱԿԻ 83 ԱՄԱՑ:

321. Տապանաքար, նախորդի մոտ, նույնատիպ: Վրան ագուցված ղրանիտե սալաքարին՝ 6 տող.

ՀԱՆԳԻՍՏ/ ՊԵՏՐՈՍԻ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ/ ՂԱԼԵՄՔԱՐԵԱՆ/ ՏՐԱՊԻԶՈՆՑԻ./ ՎԱԽՃ. 26 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 1895,/ Ի ՀԱՍԱԿԻ 33 ԱՄԱՑ:

322. Տապանաքար, գորշ գրանիտից, վրան՝ խաչ, որի տակ՝ 5 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻ ՄԱՐՄԻՆ/ ԳԷՈՐԳԱՑ/ ՎԱՐԳԱՆԵԱՆ/ ԳԱԼԷՄՔԵԱՐԵԱՆԻ./ ՎԱԽՃ. 1902 թ. Ի ՀԱՍԱԿԻ 23 ԱՄԱՑ:

323. Կոթող-մահարձան, շրջված, կիսաթաղ: Խաչանշանից ներքև ընթերցվում է հայերեն 3 և ռուսերեն 2 տող.

ՀԱՆԳԻՍՏ/ ԻՆԱՅԻ ՊԵՏՐՈՍ/ԵԱՆ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆՑ.

Ապա՝

Здесь покоится прахъ девицы... Лены Петровны/ Педросовой. Сконч. 21 апреля 1897г.

324. Տապանաքար, ղորշ ղրանիտից, լավ հղկված: Խաչանշանից հետո՝ 5 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻ ՄԱՐՄԻՆ/ ՊԱՅԾԱՌԻ// ՇԱԳԻՆԵԱՆԻ./ ՎԱԽՃ./ 1883 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 15-ԻՆ Ի ՀԱՍԱԿԻ 33 ԱՄԱՑ:

325. Կոթող, սեւ. ղրանիտից, եռաստիճան պատվանդանով: Հյուսիսային և հարավային կողմերին՝ հայերեն 6 և ռուսերեն 2 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻ ՄԱՐ/ՄԻՆ ԿԱՐԱՊԵՏԻ/ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ/ ՍԵԼԻՆԵԱՆՑ./ ՎԱԽՃ. 1881 ԱՄԻ/ ՅԱՄՍԵԱՆ 17 ՄԱՐՏԻ Ի ՀԱՍԱԿԻ 69 ԱՄԱՑ:

Ապա՝

Дорогому нашему отцу/ Карпу Ивановичу Сѣлинову вечная память.

326. Մահարձան-կոթող, սպիտակ մարմարից վրան գեղաքանդակ գաւիթնեպուկ: Արևելյան կողմին՝ ագուցված գիմաքանդակի շուրջ՝ 1, իսկ ստորև՝ 9 տող.

ՎԱԽՃ. 3 ՅՈՒՆՎ. 1898, Ի 60 ԱՄԵԱՅ ՀԱՍԱԿԻ ԿԵՆԱՑ. ՍԵՐՈՎԲԷ ԳԱԲՐԻԷԼԵԱՆ/ ՄԻՍՐԵԱՆ/.

ԱՅՍ ԱՅՐ ԳՈՐԾՈՒՆԵԱՑ ԵՒ ԲԱՐԵԲԱՐՈՑ՝

ՍԻՐՈՂ ԱԶԳՈՒԹԵԱՆՆ ԵՒ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ.

ԲԱԶՈՒՄ ՋԱՒԱԿԱՑ ՆԱ ՀԱՅՐ ԲԱԶՄԱԳՈՒԹ,
ՓԱՅԼԵՑԱՒ Ի ԿԵԱՆՆ ԳՈՐԾՈՎՔ ԱԶԳՕԳՈՒՏ,
ԽՈՐՀԵՑԱՒ ԶԱՂՔԱՏՆ ՅԱՒՈՒՐ ՎԱԽՃԱՆԻՆ՝
ԹՈՂԵԱԼ ԿՏԱԿԱՒ ՅԸՆԶԻՑՆ ԲԱԺԻՆ.
ԸՍՏ ՍԱՂՄՈՍԻՆ ՏՈՒՔ ԵՐԱՆԻՍ
ՀԱՆԳՈՒՑԵԼՈՑՆ Ի ՏԱՊԱՆԻՍ:

Արեւմայան կողմին, ղույզ հրեշաակներից ցած՝ 5 աող ո.ուսերեն.

Титулярный совѣтникъ/ Серафимъ Гавриловичъ/ Мисировъ./ сконч. 3 января 1898 г. / 60 лѣтъ.

327. Տապանաքար, *նախորդի կողքին. հորիզոնական խաչքիւից ներքև 3 աող.*

Артемий Серафимовичъ/ Мисировъ род. 5 апреля 1887г./ сконч. 14 сентября 1908 г.

Սեֆերյանների տոհմական տապանատուն

328. Ս՛ահարճան, *սպիտակ մարմարից, դեղաքանդակ բաղալաե պաավանդանով: Վերին մասում Հովակիմ Սեֆերյանի դիմաքանդակն է՝ հասա րեղերով, հայկական քթով, դլխի մաղերը հետ սանրած: Պաավանդանի արևելյան կողմին՝ 11 աող.*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ [ՄԱՐՄԻՆ] ՍԻՄՖԵՐՈՊՕԼՑԻ
ՎԱՃԱՌԱԿԱՆ/ ՅՈՎԱԿԻՄԱՑ ՄԻՆԱՍԵԱՆ
ՍԷՖԷՐԷԱՆ/ ՎԱԽՃԱՆԵԼՈՑ 68 ԱՄԱՑ 7
ՓԵՏՐՈՒԱՐԻ 1891 Թ: / ՍՈՐԱ ՀԱՇԻՒՎԸ ԳՆԱԾ ԵՒ
ՇԻՆԱԾ Է ՍԻՄՖԵՐՈՊՕԼԻ ՀԱՅՈՑ ԱՂՋԿԱՆՑ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԻ ՇԷՆՔԸ/ ԻՒՐ ԲԱԿՈՎ ԵՒ ԲՈԼՈՐ
ԲՆԱԿԱՐԱՆՆԵՐՈՎ 1892 Թ.:
ՔՈ ՄԱՀԸ ՏԱՐԱՒ ԱՑՆ, ՈՐ ԹԱՌԱՄԵԼԻ ԷՐ, ԻՍԿ ՈՋ ՔՈ ՅԻՇԱՏԱԿԸ, /ՈՐ ԱՆԲԱԺԱՆ ԿԱՊՎԵՑԱՒ ՀԱՑ ԵՐԵԽԱՑԻ ՈՒՍՄԱՆ ԵՒ ՋԱՐԳԱՑՄԱՆ/ ԽՆԴՐԻՆ ԵՒ ՊԵՏՔ Է ՅԱՒԻՏԵԱՆ ԱՆՄՈՌԱՑ ՄՆԱՑ/ ԵՐԱՒՏԱԳԵՏ ԱԶԳԱՑՆՈՑԴ ՍՐՏԵՐՈՒՄ:

329. Մ՛ահարճանի *հյուսիսային կողմին՝ 8 աող.*

Здѣсь покоится прахъ/ Овакима Минасовича/ Сеферова,/ умершаго 7 февраля 1891 г. На / средства его сооружены и пожертвованы/ Армяно-Григоріанской церкви въ Симферополѣ домъ для дѣвичьяго отдѣления/ приходского училища въ 1892 году.

Ծանոթ. Հ. Սեֆերյանը հայ պատանիների համար ուսումնարան է կառուցել նաև Եվպատորիայի հայկական Ս.Նիկողայոս եկեղեցուն կից (տե՛ս արձ. N.385):

330. Տապանաքար, *սև մարմարից, եռաստիճան, վրան թևավոր խաչ, որի տակ՝ հայելեն և ուսևարևն՝ 2-ական աող.*

ՀԱՆԳԻՍՏ ԹԵՐԵԶԱ ՈՒԱՔԵԼԵԱՆ ՍԵՖԵՐԵԱՆԻ. ԾՆՎ. 1 ՆՈՅԵՄԲ. 1838 Թ./ ՎԱՂՃ. 10 ՅՈՒՆԻ[ՍԻ] 1912 Թ:

Ապա՝

Тереза Романовна/ Сеферова.

331. Կոթող, սպիտակ մարմարից, կեղաքանդակ, նախորդի կողքին: Վրան՝ թևավոր խաչ, վերին մասը կոտրված: Արևելյան կողմին, քանդակազարդ խորաններից ներքև՝ 5 տող հայերեն և 3 տող ռուսերեն.

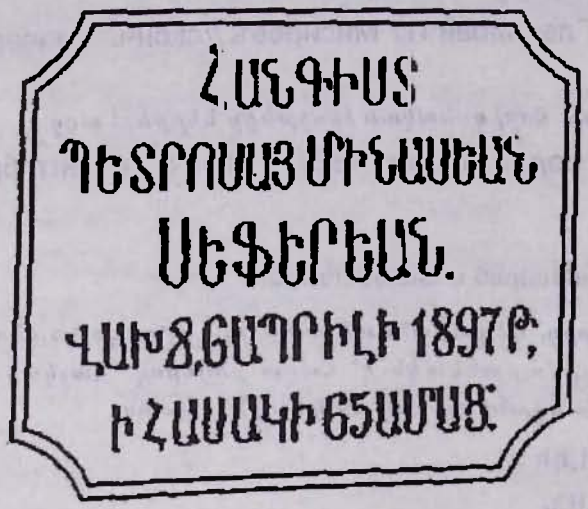

ՀԱՆԳԻՍՏ/ ՊԵՏՐՈՍԱՅ ՄԻՆԱՍԵԱՆ/ ՍԵՖԵՐԵԱՆ./ ՎԱԽՃ./ 6 ԱՊՐԻԼԻ 1897 Թ./ Ի ՀԱՍԱԿԻ 65 ԱՄԱՑ:

Արևմտյան կողմին՝

Петръ Минаевичъ/ Сеферовъ./ Сконч. 6 апрѣля 1897г. отъ роду 65 летъ.

332. Տապանաքար, սև. ղրանիտից, խաչանշանով, որի աորև. 6 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻ ՄԱՐՄԻՆ/ ԵՒԱՅԻ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ/ ՍԷՖԷՐԵԱՆՑԻ. ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ 1877 ԱՄԻ/ ՑԱՄՍ. 10 ՍԵՊՏԵՄԲ[Ե]ՐԻ Ի ՀԱՍԱԿԻ 34 ԱՄԱՑ:

333. Տապանաքար, ղափաղաճև, սե. րաղտլտից, վրան՝ 5 տող.

ԱՍՏ ԴՆԻ ՄԱՐՄԻՆ/ ՄԱՆԿԱՆ ԱՂԵՔՍԱՆ/ԴՐԻ ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ/ ՍԷՖԷՐԵԱՆՑԻ/. ՎԱԽՃԱՆ 1876 ԱՄԻ/ ՑԱՄՍ. 4 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ, 4 ԱՄԱՑ:

334. Տապանաքար, սև բաղտլտից, լավ մշակված: Խաչտնշտնի տակ՝ 7 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻ/ ՄԱՐՄԻՆ ՍՐԲՈՒՀԻՈՑ/ ԳԷՈՐԳԵԱՆ ՏԻԿՆՈՋ/ ՍԷՖԷՐԵԱՆՑ Պ/ԵՏՐՈ/ՍԻ. ՎԱԽՃ. Ի 46 ԱՄԱՑ/ [7 ՀՈԿՏԵՄԲԵ[ՐԻ] 1884 ԱՄԻ:

335. Կոթող, սե. ղրտնիտից. պատվանդանին՝ 6 տող.

ԵՂԻՍԱԲԵԹ/ՍԱՀԱԿԵԱՆ/ ԴԱԻԹԵԱՆ/ ԽՕՐՈԶԵԱՆ ՏՈՀՄԻՆ./ ԾՆԵԱԼ 12 ՕԳՈՍՏ. 1826./ ՎԱԽՃ. 17 ՓԵՏՐՈՒ/ԱՐԻ/ 1896:

Ապա՝ ռուսերեն 2 տող.

Елизавета Сааковна Даутова, урожденная Хорозова. Род. 1826г. авг. 12/ Умерла.1896 г. февраля 17.

336. Կոթող, *սպիտակ մարմարից, խորանաձև. ընկած է իր պատվանդանի կողքին՝ Մեֆերյանների շիրմաքարերի մոտ: Վրան՝շրջանաձև. 5 տող.*

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ/ ԱՆՆԱՅԻ ԴՍՏԵՐ ԼՈՒՍԵԼԵՆԻ, / ԸՍՏ ԱՌՆ ԲՈՅԱՃԵԱՆՑ./ ԾՆԵԱԼ Ի 1845. ՎԱԽՃ. 13 ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1882 ԱՄԻ:

337. Տապանաքար, *դաղաղաձև, լավ հղկված դրանիից, սև բաղալտե պատվանդանով: Խաչից ներքև՝ 6 տող.*

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆ/ԳՍՏԵԱՆ ՄԵՐԿԵՌ/ԻՈՍԻ ԽՈՃԱ.-ՊԱՐՈՆԵԱՆ./ ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ Ի/ 1879 ԱՄԻ ՅԱՄՍԵԱՆ/ 7 ՅՈՒՆՎԱՐԻ, Ի ՀԱ/ՍԱԿԻ 70 ԱՄԱՑ:

338. Տապանաքար, *գորշ գրանիտից, լավ հղկված: Արեւմայան կողմին՝ սաորեւ. 3 տող.*

ԳԱՍՊԱՐ-ԳԵՎՈՐՔԵԱՆ/ ՄԱՀՏԵՍԵԱՆ/. ՎԱԽՃԱՆԱԾ Է ՄԱՐՏԻ 10 ԻՆ 1897 Թ. 59 ՏԱՐԵԿԱՆ:

Ապա՝ ռուսերեն 2 տող.

Каспаръ Егоровичъ/ Магдесіевъ...

339. Տապանաքար, *սեւ. գրանիտից, վրան՝ թեւավոր խաչ, ապա՝ 6 տող.*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻ [Ի]ՏԱՊԱՆ/ ԱՅՏԻՆ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ/ ԱՅՏԻՆԵԱՆ՝/ ԿԱՐՆՈՑ ԿԻՍԳԻՄ ԳԱԻԱՌԷՆ/ ԿՈՒՏՐԱՇԷՆ ԳՈՒՂԻՑ./ ՀԱՆԳԵԱԻ 1929 Թ. 20. 9., 45 ՏԱՐԵԿԱՆ:

340. Հուշասյուն, *բաղալտից, առանց պատվանդանի: Հղկված երեսին՝ 4 տող.*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻ ԿԱՐՆՈՑ ՆԱՀԱՆԳԻ/ ԿԻՍԻՄ ԳԻՂԱՅԻ ՍԱՐԳԻՍ ԳԷՈՐԳԵԱՆ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ./ ԾՆ. 1861., ՎԱԽՃ. 1908., ԱՊՐԻԼԻ 21:

341. Կոթող, *սեւ բաղալտից, Գողգոթա սարը խորհրդանշող պատկերով. խաչը ղլխին, ապա՝ 4 տող.*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻՆ ՈՍԿԵՐՔ/ ԷԴՈՒԱՐԳԱՑ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ/ ՄԱԶԼՈՒՄԵԱՆ./ ՎԱԽՃԱՆԻ 1899 ԱՄԻ, Յ12 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ, Ի 20 ԱՄԱՑ:

Այնուհետեւ՝ ռուսերեն 2 տող.

Эдуардъ Артемьевичъ/ Мазлумовъ.

*342.*Կոթող, *քառակող, սեւ., ողորկ բաղալտից: Այժմ ընկած է պատվանդանի կողքին: Ունի հայերեն 3 եւ ռուսերեն 6 տող.*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻ ՄԱՐՄԻՆ/ ԹՈՐՈՍԻ ԳԱԲՐԻԷԼԵԱՆ ԱԼԻԵԱՆԱՔԵԱՆՑ. ՎԱՆՃԱՆԵՑԱԻ Ի 1898 ԱՄԻ, 23 ՄԱՐՏԻ, 61 ԱՄԱՑ:

Այնուհետեւ՝

Здѣсь покоится/ прахъ/ Тараса Гавріиловича Альянаки. Скончался 1898 года, 23 марта 61 года./

Мария Мелконовна/ Альянаки. Род. 20 марта 1851г./ сконч. 14 іюля 1920.

343. Կոթուղ, *քառակող, գորշ գրանիտից, ղաավանդանից ընկած: Մի կողմին հայերեն 4, մյուսին ռուսերեն 1 տող.*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻՆ/ ՈՍԿԵՐՔ ԵՂԻՍԱԲԷԹԻ ԳԱԲՐԻԷԼԵԱՆ ՈՏՈՑԵԱՆ./ ՎԱԽՃԱՆԻ 1906 ԱՄԻ/ Ի 67 ԱՄԱՑ:

Ապա՝

Елизавета Гавріиловна Водоціанъ.

344. Կոթող լավ մշակված րաղալաքից, քառակող, վրան պղուցված է թեւավոր խաչ: Արևելյան և արևմտյան կողմերին՝ 7-ական տող հայերեն և ռուսերեն.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ/ ՄԱՐՄԻՆ ՅԱՐՈՒ/ԹԻՆԻ ՍԻՄԷՕՆԵԱՆ/ ՓՈՓՈՎԵԱՆՑ./ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ 1879 ԱՄԻ/ 19 ՕԳՈՍՏՈՍԻ/ Ի ՀԱՍԱԿԻ 65 ԱՄԱՑ:

Здѣсь покоится/ прахъ Арутюна/ Симеоняна/ Попова,/ скончавщегося 19 августа/ 1879 года/ от роду 65 лѣтъ./

345. Կոթող, նույնաձիպ, նախորդի մոտ: Արևելյան կողմին՝ 5 տող.

ՀԱՆԳԻՍՏ/ ԴՇԽՈՒՀՈՒ ՄԵԼԿՈՆԵԱՆ/

ՓՈՓՈՎԵԱՆԻ./ ՎԱԽՃ. 28 ՀՈԿՏ. 1894./ Ի ՀԱՍԱԿԻ

65 ԱՄԱՑ:

Ապա՝ ռուսերեն 6 տող.

Прахъ/ Наталии Мелконовны/ Поповой./ сконч. 28 окт. 1894г/ отъ роду 65 лѣтъ/ и Татьяна Попова.

346. Տապանաքար, դորշ րաղալաքից, երկաստիճան պատավանդանով, վրան՝ թեւավոր խաչ, որից ներքև՝ 6 տող.

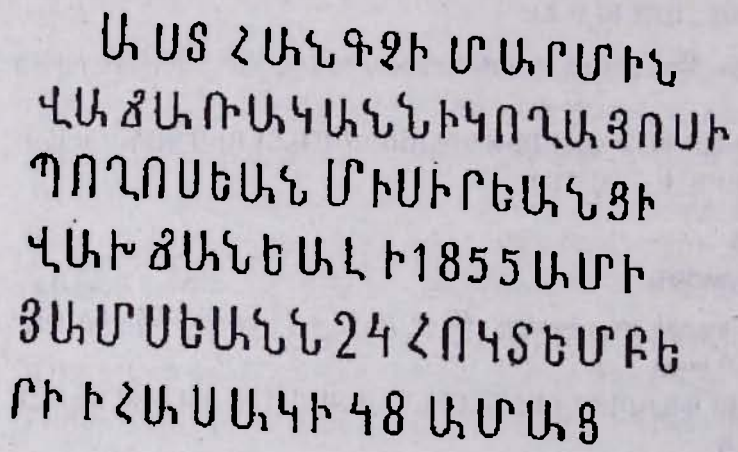

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ/ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆ ՆԻԿՈՂԱ-ՅՈՍԻ/ ՊՈՂՈՍԵԱՆ ՄԻՍԻ-ՐԵԱՆՑԻ./ ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ Ի 1855 ԱՄԻ,/ ՅԱՄՍԵԱՆՆ 24 ՀՈԿՏԵՄԲԵ/ՐԻ Ի ՀԱՍԱ-ԿԻ 48 ԱՄԱՑ:

Այնուհետև՝ ռուսերեն 4 տող.

Здѣсь покоится/ прахъ дорогой жены потомственной дворянки/ Марии Михайловны/ Шкультецкой,/урожд. Тер-Хачадуровой,/ умершей 8 октября/ 1902 г./ на 52 году жизни.

348. Տապանաքար, նախորդի կողքին. վրան քանդակված են խաչ և 4 տող.

ԳԱՍԲԱՐ ՄԻՔԱՅԵԼ/ԵԱՆ ՏԷՐ ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆՑ./ ՎԱԽՃ. 17 ՓԵՏՐ. 1864 Ի/ ՀԱՍԱԿԻ 26 ԱՄԱՑ:

*349.*Կոթողի պատվանդան, *որի արևելյան կողմին՝ 4 տող.*

ՀԱՆԳԻՍՏ/ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՄԻՆԱՍԵԱՆ/ ՄՍԵՐԼԵԱՆՑ./ ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ 15 ԱՊՐԻԼԻ 1861 ԱՄԻ:

350. Մահարձան, սղխտակ մարմարից. պաակերված է հերարձակ կին՝ ձեռքերը վեր պարզած, ոաքերին փաթաթված օձ: Ձախ ձեռքի դասաակն այժմ ջարդված է, իսկ աջի՝ րուքթ մասը: Արևմայան կողմին՝ 2 տող.

ԱՆՆԱ ԳԷՈՐԳԵԱՆ ԹԱՒՋԵԱՆՑ:

Արևելյան կողմին՝ ռուսերեն 5 տող.

Потомственная/ почетная гражданка/ Анна Егоровна/ Тавчіанова/ Сконч. 3-го февраля 1898 года на 54 году жизни.

351. Կոթող, *սև. բաղալաից, նախորդի կողքին, բարձրութ յունը 2,5 մ: Արեմայան ղողմին՝ 10 տող.*

ԱՍՏ ԴՆԻ ՄԱՐՄԻՆ/ ԲԱՐԵՊԱՇՏ ԱՆՋԻՆ/ ՏՈՀՄԱԿԱՆ ՊԱՏԻԻՆ/ ՎԱՍՏԱԿԵԱԼ ՅԱՆ-ՋԻՆ/ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ/ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ/ ԴԱՒՋԻԱՆՑԻ:/ ՎԱԽՃԱՆ. 1871 ԱՄԻ/ ՅԱՄՍ[ԵԱՆՆ]29 ՅՈՒՆՎԱՐԻ/ Ի ՀԱՍԱԿԻ 41 ԱՄԱՑ:

Հարավային կողմին՝ 4 տող.

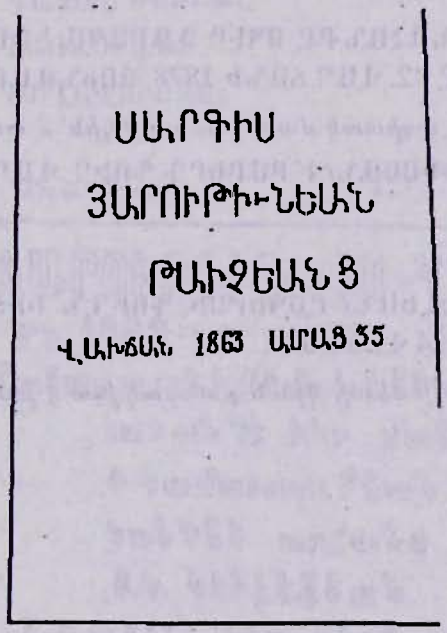

ՍԱՐԳԻՍ/ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ/ ԹԱՒՋԵԱՆՑ/ ՎԱԽՃԱՆ. 1863 ԱՄԱՑ 35:

Արևելյան կողմին՝ ռուսերեն 5 տող.

Здѣсь покоится/ прахъ/ потомственнаго почетнаго гражданина/ Степана Артемьевича/ Тавчиянова./ Сконч. 29 января 1871 года отъ роду 41 года.

352. Կոթող, սպիտակ մարմարից, դրված դորշ դրանիտե պատվանդանին: Վերևում՝ թևավոր հրեշտակ, ձեռքին՝ դիրք:

Արևելյան կողմին՝ 4 տող.

ՀԱՆԳԻՍՏ/ ՈՒՍՏԱՆԷԻ ՍԱՐԳՍԵԱՆ/ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆՑԻ. Ի 24 ԱՊՐԻԼԻ 1847-1888:

Արևմտյան կողմին՝ 2 տող ռուսերեն.

Прахъ Устины Серггьевны/ Вартановой.

353. Կոթող, սպիտակ մարմարից, նույնաաիպ, նախորդի կողքին, վրան՝ թևավոր խաչ, որից ներքև՝ 2 տող.

ՀԱՆԳԻՍՏ ՎԱՐԴՈՒՀՈՅ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ/ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆՑ, 17 ՅՈՒՆԻՍԻ 1840-1905:

Ապա՝ 3 տող.

Здѣсь покоится/ прахъ/ Розалии Петровны/ Вартановой.

354. Կոթող, դորշ դրանիթից, քառակող: Արևելյան կողմին՝ 6 տող.

ԱՍՏ ԴՆԻ ՄԱՐ/ՄԻՆ ԲԱՐԵՊԱՇՏ/ ԱՆՁԻ ԴԷՈՐԳԱՑ ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ ՏԷՐ/ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆԻ, ՈՐ ՓՈԽԵԱՑ ՆԱ ԱՍՏԻ ԿԵԱՆՔՆ ԻՒՐ ՍԻՐԵԼԻ 43 ԱՄԱՑ ՀԱՍԱԿԻ/, ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ Ի 1880 ԱՄԻ, ՅԱՄՍԵԱՆՆ 18 ՅՈՒՆԻՍԻ:

Ապա՝ նույնը ռուսերեն:

355. Տապանաքար, վրան՝ աղուցված սպիտակ մարմարակերա խաչ, կենարոնում՝ 3 տող:

ՀԱՆԳԻՍՏ ՏԱՊԱՆԸՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆՑԻ ԿԱՐՆՕ/ ՆԱՀԱՆԴԸ ՍՊԷՐ ՂԱՍԱՊԱ ԷԹՄԵԴՁԻԱՆ ՊԵ/ՏՐՈՍԻ ՈՐԴԻՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ. ՀԱՍԱԿԸ 42. ՎԱՂՃԱՆԻ 1878, ՅՈՒՆՎԱՐ 23:

356. Տապանաքար, կենարոնում՝ աղուցված սպիտակ մարմարե սալիկին՝ 2 տող.

ՀԱՆԳԻՍՏ ՏԷՐ-ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ՄՈՒԹԱՓ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ/ Ի ԲԱԲԵՐԴ ԳՈՒՂ.ՎԱՂՃ. Ի 1895 ՅՈՒՆՎԱՐԻ 15, ՀԱՍԱԿԻ 25:

357. Տապանաքար, նույնաաիպ, վրան՝ 4 տող.

ՀԱՆԳԻՍՏ/ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ/ ՎԱՐԹԱՆ ՄԻԳԱԵԼԵԱՆ/ ԸՍՊԵՐՈՒ ԳՈՒՂՆ ԻՒՋԱԽՇՈՒՐՑ, ՀԱՍԱԿԻ 27 ՏԱՐԻ, ԱՄԻ 1828 ՕԳՈՍՏՈՍ 24 ՎԱԽՃԱՆ:

358. Տապանաքար, դորշ դրանիթից, դրակալի ձեռվ, վրան քանդակված է րացված գիրք, որի դուրդ էջերին 8-ական տող.

Ձախ էջին.

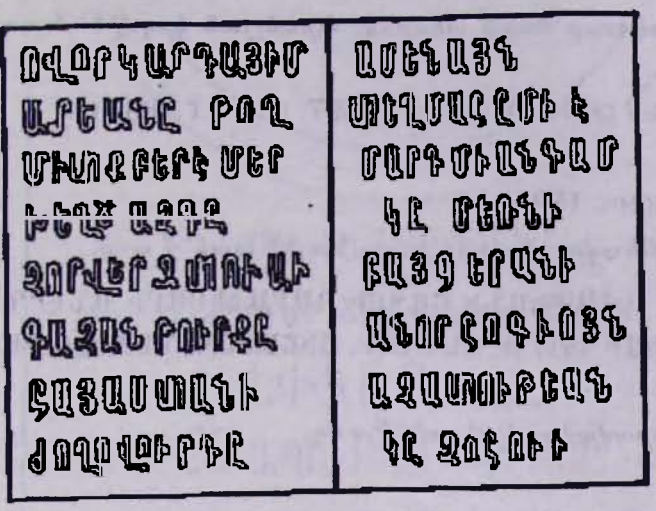

ՈՎ ՈՐ ԿԱՐԴԱՑ ԻՄ
ԱՏԵԱՆԸ ԹՈՂ
ՄԻՏՔ ԲԵՐԷ ՄԵՐ
ԽԵՂՃ ԱԶԳԸ,
ՋՈՐ ՎԵՐՋ ՏՈՒԱՒ
ԳԱՋԱՆ ԹՈՒՐՔԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ:

Ալ էջին.

ԱՄԵՆԱՅՆ
ՏԵՂ ՄԱՀԸ ՄԻ Է.
ՄԱՐԴ ՄԻ ԱՆԳԱՄ
ԿԸ ՄԵՌՆԻ,
ԲԱՅՑ ԵՐԱՆԻ
ԱՆՈՐ ՀՈԳԻՈՑՆ՝
ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ
ԿԸ ՋՈՀՈՒԻ:

Ապա՝ 6 տող.

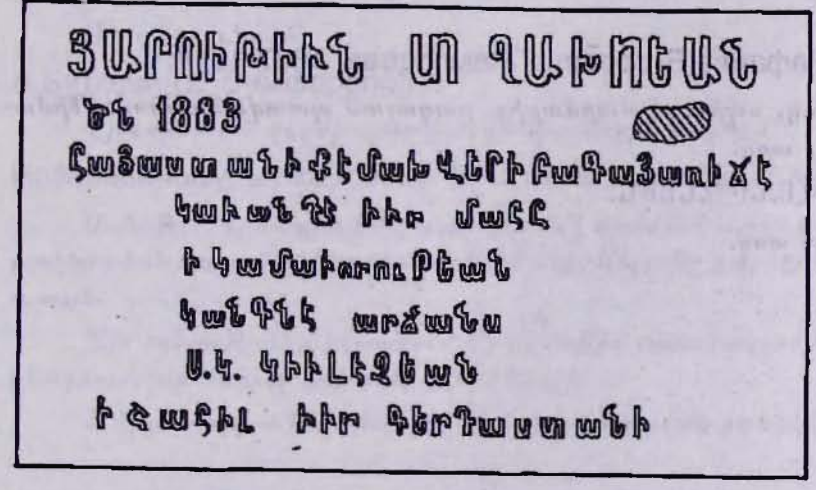

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՏՕՆ ՉԱՒՈՒԵԱՆ
ԾՆ 1883
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔԷՄԱԽ ՎԵՐԻ ԲԱԳԱՅԱՒՃԷ
ԿԱՒԱՆԴՆԷ ԻՒՐ ՄԱՀԸ
Ի ԿԱՄԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ
ԿԱՆԳՆԷ ԱՐՁԱՆԱ
Ս.Կ. ԿԻՒԼԷՋԵԱՆ
Ի ՇԱՀԻՒ ԻՒՐ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆԻ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Տ. ՉԱ-
ՒՈՒԵԱՆ/ ԾՆ. 1883
ՄԱՐՏԻ 16/ ՀԱՅԱՍՏԱ-
ՆԻ ՔԷՄԱԽ ՎԵՐԻ ԲԱ-
ԳԱՅԱՒԻՃԷ. ԿԱՒԱՆ-
ԴԷ ԻՒՐ ՄԱՀԸ/ Ի ԿԱ-
ՄԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ./
ԿԱՆԳՆԷ ԱՐՁԱՆԱ
Ս.Կ. ԿԻՒԼԷՋԵԱՆ/ Ի
ՇԱՀԻՒ ԻՒՐ ԳԵՐԴԱՍ-
ՏԱՆԻ:

Լուսանկ. *103, մի մասը*

359 Կոթող, սև մարմարից, ճղակոտոր ծառի տեսքով: Արևելյան կողմին՝ 3 տող ռուսերեն.

Артемий Елиазаровичъ/ Муратовъ./ сконч. 2 ноября 1897, на 74 г. жизни.

Ապա՝

Авдей Артемовичъ Муратовъ./ Сконч. 1898 г.

360. Տապանաքար, կրաքարից, թևավոր փոքրիկ խաչանշանի տակ՝ 4 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ/ ԱՌԱՔԵԼ ԱՎԱՔԵԱՆԻ ՇԱՊՈՒ ԳԱՐԱՀԻՍԱՐԻ ԱՆԷՐՂԻ ԳԻՒՂ/ԱՑԻ. ԾՆԵԱԼ 1848 Թ., ՀԱՆԳԵԱՒ 1917 Թ. ՍԵՊ.15-Ի. ՑԻՇԱՏԱԿ/ ՆԱԶԱԼՐԲԵՏ ՏԷՐՏԷՐԵԱՆ:

361. Տապանաքար, նախորդի կերավածքով: Վրան՝ 5 տող.

ԱՍՊ ՀԱՆԳՉԻ ՄԵՍՐՈՊ ՆԵՐՍԵՍԻ/

Շ.ԳԱՐԱՀԻՍԱՐԻ ՅԱՆԵՂԵԻ ԳԻՒՂԻՆ.

ՆԱՀԱՏԱԿԵԱՆ ԱԶԱՏՈՒ/ԹԵԱՆ ԳԱՂԱԲԱՐԻ

ԿԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ԹՇՎԱՌ ԿԵԱՆՔԻ. ՀԱՆԳԵԱՆ/

1918 ԴԵԿՏ. 22-ԻՆ 28 ԱՄԵԱ., Ի/ ՍԻՄՖԻՐՈՓՈԼ:

362. Կոթող, սև մարմարից. թևավոր խաչի ներքևում՝ 2 տող.

ԴԱՄԲԱՆ ԺԱՄԿՈՉԵԱՆ/ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆԻ.

Ապա՝

Склепъ Жамгоцовыхъ.

Այնուհետև՝

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ/ ՌԱՓԱՅԷԼ ԳԷՈՐԳԵԱՆ/ ԺԱՄԿՈՉԵԱՆ

Ներքևում՝

Здѣсь покоится прахъ/ Рафаила Егоровича Жамгоцова/ 1837-1914.

363. Հուշասյուն-կոթող, սպիտակ մարմարից, րաղալտե պատվանդանով: Դիմաքանդակից վեր, շրջանաձև 1 տող.

Ա. ԱՒՈՒՐՔ ԻՄ ՈՐՊԷՍ ՀՈՎԱՆԻ ԱՆՑԻՆ:

Դիմաքանդակի տակ՝ 4 տող.

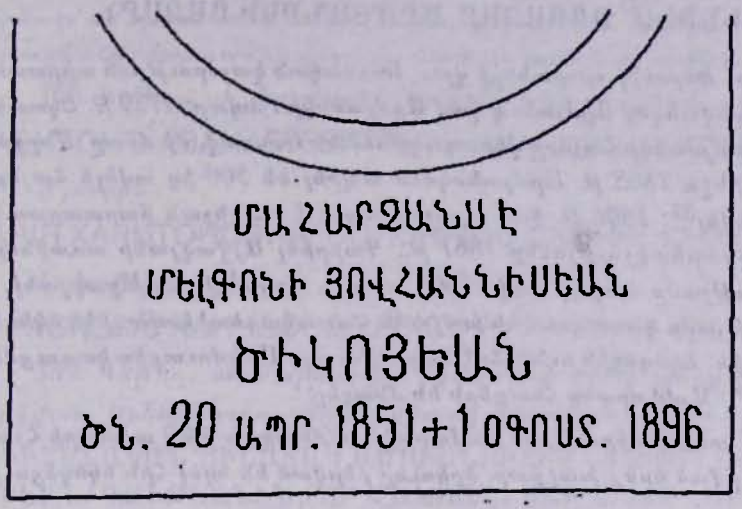

բ. ՄԱՀԱՐՋԱՆՍ Է/ ՄԵԼԳՈՆԻ ՅՈՎՀԱՆ-ՆԻՍԵԱՆ/ ԾԻԿՈ-ՅԵԱՆ./ ԾՆ. 20 ԱՊՐ. 1851+1 ՕԳՈՍՏ. 1896:

364. Սրանից անմիջապես հետո ոտանավոր՝ 6 տող.

ՇԻՐԻՄԻՍ ՄԻԱՅՆ, Ո ԱՆՑՈՐԴ,
ԹՈՂ ՉԸ ԳՐԱԻԷ ՔՈ ԱՉՔԵՐ.
ԱՍՏ ՄԵԼԳՈՆԻՍ ԵՆ ՄՆԱՑՈՐԴՔ՝
ՅԻՇԷ, ԱՍԱ ԳԷԹ ՀԱՅՐ ՄԵՐ.
ԱՄԵՆԱՅՆ ԻՆՉ Է ՈՒՆԱՅՆ,
ԱՆՎԵՐՋ ԱՍՏՈՒԱԾ Է ՄԻԱՅՆ:

Ստորին պատվանդանին՝ ռուսերեն 7 տող.

Здѣсь покоится прахъ/ Емеляна/ Ивановича/ Цыгоева/ 20 апр.1851/+1 авг. 1896.

Ա՛ղ անկյունում՝

А.Буткевичъ/ Симферополъ.

Հյուսիսային կողմի պատվանդանի ստորին մասում՝

Незабвенному/ мужу и отцу/ отъ/ жены и дѣтей/ 25 марта 1898

Ծանոթ. 1 Վիմապրում ուշադրություն է գրավում հայոց անձնանունների ռուսերենի փոխակերպման երևույթը: Ինչպես տեսնում ենք, Մելքոնը գարձել է Եմելյան, Հովհաննէսը՝ Իվան և այլն:

Այս եզերությունը նկատվում է բազմաթիվ արձանագրություններում՝ Օրինակ,նախորգ ընագրում, ուր Գևորգը փոխակերպվել է Եգորի:

2. Հիշատակված Ա.Բուտկևիչը մահարձանը կերտող քանդակագործն է:

ԱՐՄՅԱՆՍԿ (ՆԱԽԿԻՆՈՒՄ՝ ՕՐԲԱԶԱՐ, ԱՐՄՅԱՆՍԿԻ ԲԱԶԱՐ)

Գտնվում է Ղրիմի թերակղզու Խերսոնի պարանոցի վրա: Ռուսական կայսրության տիրապետությունից հետո Օրբազարը վերանվանվեց Արմյանսկ կամ Արմյանսկի Բազար: 1779 թ. եկատերինա Բ կայսրուհու հրովարտակով այստեղի հայերը վերագաղթում են Ռոստով, մի մասը՝ Մոլդավիա և Արևմտյան Ուկրաինա: Մինչև 1865 թ. Արմյանսկում ապրել են 500-ից ավելի հայեր: Հնուզույն եկեղեցին չի պահպանվել[83]: 1806 թ. կառուցվածը եղել է «աննշան ճարտարապետությամբ», ուսաի տեղի հայ ազգարնակչությունը 1861 թ., Գաբրիել Այվազյանի առաջնորդության ժամանակ, հանգանակությամբ հավաքելով 16000 ռուբլի, Հարություն Արաբյանի և տյլ իշխանավորների հոգաբարձությամբ կառուցում են խաչաձև հատակագծով կաթողիկե եկեղեցի, որն օծվում է 1863 թ. նոյեմբերին: Եկեղեցին ունեցել է երկու մուտք: Արևմուտքից կառուցվել է բարձրաղաթաթ զանգակատուն[84]: Այժմ սրանց հետքերն են մնացել.

Հովհ. Տեր-Աբրահամյանի ուսումնասիրության ժամանակ (1860-ական թթ.) տաճարի հյուսիսային պատին եղել է արձանագրված երեք խաչքար. երկուսը բերված են եղել հին եկեղեցուց: Ահա գրանց վիմագրերը.

365.

Յիշատակ է սուրբ նշանաքս Քասպը կողակցին՝ Փաշայ խաթ[ունին], զաւակացն Մարաիրոս սարկաւագին:

Հրատ. Բժշկյան, 241, Տեր-Աբրահամյան, Բ, 131:

366.

Յիշատակ է զայս խաչքարս տասնևմեկ ալաուհանու ի դուռն սուրբ աստուածածնին եկեղեցւոյս Յակորի որդի Պզտի Ղազարայ. թվ. ՌՄԿԳ (1814):

Հրատ. Տեր-Աբրահամյան, Բ, 131:

367. Մուտքի բարավորին՝

Նորոգեցաւ տաճարս ամենօրհնեալ սրբուհւոյ կուսին սրդեամբ Հայ ազգի ժողովրդոց Օրպաղարի, վերակացութեամբ Տարուքիւնի Ա.ռաս Օղլւոյ, յաւուրս կայսերութեան ռուսաց Ադեքսանդրի Բ, ի հայրապետութեան ան Մաւթէոսի կաթուղիկոսի Ա, յառաջնորդութեան տեառն Գաբրիէլի կայսերապսակ աստուածարան վարդապետի Այվազեան:

Հրատ. Տեր-Աբրահամյան, Բ, 131-132:

Արմյանսկի զառամյալ ընակիչներից մեկը՝ Ֆեոդոր Կոստենկոն, մեզ պատմեց, որ քաղաքի բազմաթիվ շենքեր, ընդ որում հայոց եկեղեցին և գերեզմանոցը ավերվել են Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ, իսկ այժմյան ակումբը կառուցված է տաճարի հիմնապատերի վրա:

ԱՐՄՅԱՆՍԿԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ

Գտնվում է քաղաքի հին թաղամասում, մայրուղուց շուրջ 200 մ դեպի արևմուտք: Մարմարակերտ բազմաթիվ կոթողներից ու գերեզմանաքարերից շատերն այժմ ոչնչացված են, մա-

---

83 Հովհ. Տեր-Աբրահամյան, Բ, էջ 130:

84 Նույն տեղում, էջ 131:

սամբ ջորդոտված է շրջված: Նկատի ունենալով այն պարագան, որ առաջիկայում, քաղաքի ընդարձակման պատճառով, ամրոցջրովին ոչնչացվելու և վերանալու է հայկական գերեմանոցը, նպատակահարմար դտանք գրանդել հետևյալ արձանագրությունները.

368. Կոթող, սև մարմարից, կրտքարե եռաստիճան պատվանդանով: *Մի կողմին՝*

ХАРИТОНЪ АВАНАСІЕВИЧЪ/ ХАНЧАСОВЪ./ СКОНЧ. 3 ЯНВ.1902 Г.

Մյուսին՝

МАРІЯ ХАРИТОНОВНА/ СОЛОНИКІО.СКОНЧ. 12 ОКТ. 1900 Г.

Հանդիպակացին՝

ПАРАСКЕВА/ ХАНЧАСОВА./ СКОНЧ. 29 НОЯЕ. 1905 Г.

369. Կոթող, սև մարմարից, ճղակոտոր ծառի տեսքով, պատվանդանից ընկած և ջարդված: Երեսին տգուցված սպիտակ մարմարե սալատախտակին՝

ՅԱՒԻՏԵՆԱԿԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿ ԱՄՈՒՍՆՈՒՑ/ ԱՆՄՈՌԱՆԱԼԻ/ ԿՆՈՋՆ ՀԵՂԻՆԷԻ/ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ/ ԴԱԻԹԵԱՆԻՆ,/ ՈՐ ՎԱԽՃԱՆԵՑԱՒ 1906 Թ. ՀՈԿՏ. 4-ԻՆ:

Ապա՝ ռուսերեն.

ВЕЧНАЯ ПАМЯТЬ/ НЕЗАВВЕННОЙ ЖЕНЪ ЕЛЕНѢ ГРИГОРЬЕВНѢ/ ДАВИДОВОЙ,СКОНЧАВШЕЙСЯ 4 ОКТ...

370. Կոթող, գորշ գրանիտից, շրջված: *Կողին՝ 6 տող.*

ՀԱՆԳԻՍՏ/ ԿԱՐԱՊԵՏԻ ՅՕՎԱԿԻՄԵԱՆ/ ՈՐԴՒՈՅ ՍԵՖԵՐԵԱՆՑԻ,/ ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ 1866 ԱՄԻ,/ ՅԱՄՍԵԱՆՆ 18 ՅՈՒՆՈՒԱՐԻ/ Ի ՀԱՍԱԿԻ 5 ԱՄԱՑ:

371. Տապանաքար, սև մարմարից, վրան՝ թևավոր խաչ, որի տակ՝ *6 տող.*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻՆ ՈՍԿԵՐՔ/ ՄԿՐՏՋԻ

ԱՂԵՔՍԱՆԳՐԵԱՆ/ ՕԲԵՐԵԱՆՑ,/ ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ

ՅԱՄԻ ՏԵԱՌՆ 1898/ յ12 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ յ84 ԱՄԻ ԿԵՆԱՑ:

Ապա՝ ռուսերեն 4 տող.

НИКИТА АЛЕКСАНДРОВИЧЪ/ ОБЕРОВЪ,/ 84 ЛѢТЪ/. СКОНЧАЛСЯ 12 НОЯБРЯ 1898 ГОДА.

372. Տապանաքար, նույնատիպ, կենտրոնում՝

ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻՆ ՈՍԿԵՐՔ/ ԱՆՆԱՅԻ ՄԻՆԱՍԵԱՆՑ/ ՕԲԵՐԵԱՆՑ. ՎԱՂՃԱՆԵԱԼ ՅԱՄԻ ՏԵԱՌՆ 1900./ Ի 29 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ, 63 ԱՄԻ ԿԵՆԱՑ:

Ապա՝ ռուսերեն 3 տող.

Анна Минаевна/ Оберова./Скончалась 29 ноября 1900 года 63 лѣтъ.

373. Կոթող, լավ հղկված գորշ գրանիտից, քառակող, նախկին տեղն անհայտ: *Մի կողմին՝ 9 տող.*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻՆ ՈՍԿԵՐՔ ԾԱՌԱՅԻ ՕԳՍԵՆՏԻՈՍ ՊԱՅԵԱՆԻ՝/ ՈՐԳՒՈՅ ԵՂԻԱՅԻ,/ ԾՆԵԱԼ 1836 ԱՄԻ/ 22 ՅՈՒՆՎԱՐ ԱՄՍԻ./ ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ 1895 ԱՄԻ/ 13 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ ԱՄՍԻ:

374.Կոթող, սև մարմարից շրջված վիճակում: Վրան՝ կամարաձև 7 տող.

Здѣсь покоится прахъ/ возлюбленной/ матери и жены Елизаветы / Давидовны/ Альянаки,/ скончавшейся 10 января1904г.

Ծանոթ. Ղրիմի Ալանակյան նշանավոր գերդաստանի ներկայացուցիչներից է:

375. Տապանաքար, գորշ գրանիտից, վրան՝ խաչ, որի տակ՝ 3 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆԱԿ/ ԳՐԻՔՈՐ/ ՊՈՂՏԱՆՈՎԻ:

Ծանոթ. Վիմագրում աչքի է զարնում և տառի յուրօրինակ գրությունը:

376. Տապանաքար, վրան՝ միաթև խաչ, տառև՝ 5 տող.

ՀԱՆԳԻՍՏ/ ՄԱՀՏԵՍԻ ԱՆՆԱՅԻ,/ ՈՐ Է ԿԻՆ ՄԱՐՏԻՐ/ՈՍԻ ՄԻԱՍՆԻՔԵԱՆԻ. /ՎԱԽՃ. 1876, 4 ՅՈՒՆՎ.

377. Տապանաքար, նույնատիպ, նախորդի կողքին, փոքր-ինչ թեքված: Վրան՝ 4 տող.

ՀԱՆԳԻՍՏ/ ՄԱՀՏԵՍԻ ՄԱՐՏ/ԻՐՈՍԻ ՄԿՐՏԻՉԵՒՈՎ ՄԻԱՍՆԻՔԵԱՆ./ ՎԱԽՃ. 1866 Ա-ՄԻ, 12 ԼՊՐ.

378. Տապանաքար, կոտրված. պահպանվել է տառերին մասը: Վրան՝ եղծված 4 տող.

Ի ԱՅՍ ՏԱՊԱՆ.../ՅԻ, ԴՍՏԵՐ ԱՌՈՊ/ ՕՂԼՈՒԻ, ՈՐ ՀԱՆԳԻ.../ ՄԱՅԻՍԻ:

Ծանոթ: Մեծահարուստ Հարություն Արարյանի դուստրն է:

379. Կոթող, գորշ գրանիտից, քառակող, ղերաղանց մշակված շինաքարերով: Մեր այցի ժամանակ (1970 թ.) ջարդոտված և շրջված էր փոսի մեջ: Բեկորների համադրումից կարելի է ընթերցել.

ДОРОГОМУ МОЕМУ ОТЦУ/ СИМЕНУ ЕГОРОВИЧУ/ СПЕНДІАРОВУ./ ВЕЧНАЯ ЕМУ ПАМЯТЬ.

380. Տապանաքար, գորշ գրանիտից: Վրան՝ 5 տող.

ՀԱՆԳԻՍՏ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԻ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ/ ՎԱՆԼՐԵԱՆԻ./ ՎԱԽՃ. 15 ՄԱՐՏԻ 1874,/ Ի ՀԱՍԱԿԻ 75 ԱՄԱՑ:

ԿՐԱՍՆՈՊԵՐԵԿՈՊՍԿ ԵՒ ՋԱՆԿՈՅ

Կրասնոպերեկոպսկ նորակառուցյց քաղաքի երկրագիտական թանգարանի մուտքի մոտ դրված հուշասալին նշված են գերմանացիների դեմ մարտնչած զինվորների անունները, որոնց մեջ կային երկու հայորդիներ.

381.

ա) ЛЕЙТЕНАНТ ГЕВОРКЯН ГАЙК ЗУРАВОВИЧ.

բ) ...МИНАСЯН САМСОН ДЖАНКИРОВИЧ.

Հնագույն հուշարձաններ այսաեղ չկան:

Ջանկոյը Ղրիմի երկաթուղային ամենախոշոր հանդուցակետն է: Տեղացիների ասելով՝ հայոց գերեզմանոցը ոչնչացել է գերմանացիների ռմբկոծության ժամանակ: Այժմյան քաղաքային

Հանդստարանը նոր է. այն բաժանված է երկու մասի՝ քրիստոնեական և մուսուլմանական: Քրիստոնեական մասում է դտնվում միակ հայի՝ կարմիր գրանիտից վերջերս կառուցված հոյակապ կոթողը՝ դիմաքանդակով, որի ստորև փորագրված է.

382.

ВРАЧ-ХИРУРГ/ МИХАЛЬЯНЦ/ АШОТ АТАНАСЕВИЧ./ СГОРАЯ САМ/, СВЕТИЛ ДРУГИМ.

ՍՈՒԴԱԿ (ՍՈՒՐՈԺ, ՍՈԼԴԵՅ, ՍՈՒԳԴԵՅ, ՍՈՒՂՏԱ)

Մինչև կաֆայի ծաղկումը Սուդակ-Սուրոժը մեծ դեր է կատարել միջազգային առևտրի և փոխանակության ասպարեզում: Սուրոժ քաղաքի անունով ամբողջ Ղրիմը կոչել են Սուրոժյան թերակղզի[85]: Լ.Ս.Խաչիկյանը բազմաթիվ ակընարկությունների հիման վրա ապացուցել է, որ ռուսական տարեգրքերում հիշատակվող «Սուրոժցի հյուրերը» աղդությամբ եղել են հայեր[86]: Նրանք կաֆայից և Սուրոժից Մոսկվա ժամանած վաճառականներ էին, որոնցից10-ը մասնակցել են Կուլիկովյան ճակատամարտին և արժանացել բարձր դնահատանքի[87]:

Սուդակը աշխարհին հայտնի է նաև հակայածավալ ջենովական ամրոցով: Պարսպապատերից դուրս, ծովափնյա ժայռերի ստորոտին առկա է 12 առաքյալների անունը կրող թաղածածկ մի եկեղեցի (XIII-XIVդդ.), որի կառուցումը վերագրվում է ղրիմահայերին: Ջենովացիների օրոք, քաղաքից փոքր-ինչ հեռու՝ սարալանջին, սուրոժցի հայերը կառուցել են Ս. Գևորգ վանքը, որն այժմ դոյատևում է ավերակների տեսքով: Երբեմնի հայաշատ այս ընակավայրում[88] Մ.Բժշկյանի այցի ժամանակ հայեր չեն ապրել: Նրանք ընակվելիս են եղել մերձակա գյուղերից մեկում, ուր ունեցել են Ս.Աստվածածին եկեղեցին: Ս.Գևորգ վանքից Մ.Բժշկյանը վերծանել և ընդօրինակել է հետևյալ միակ արձանագրությունը.

383.

Ցիշատակ է սուրբ խաչս իղմիրցի Անդրէասի որդի Եղիային:

Հրատ. Բժշկյան. 318:

1985 թ. երկրորդ անդամ լինելով Սուդակի ամրոցում, արդելավայրի վարիչ Օ.Ի.Իվանովան մեզ ցույց տվեց տեղի թանդարանի ցուցասրահում դրված նորահայտ մի խաչքար՝ դեղնավուն կրաքարից, որի խաչանշանի տակ կար 3 տող.

384.

ԿԱՆԿՆԵՑԱՒ ՍԲ/ ԽԱՉՍ ՅԻՇԱՏԱԿ/ ԴԱՒԹԻ, ՆՈՐՇԱՅԻՆ:

---

85 Լ.Ս.Խաչիկյան, Հայերը հին Մոսկվայում…. էջ 63

86 Նույն տեղում էջ 72:

87 Նույն տեղում, էջ 66

88 А.Л. Якобсон,Средневековый Херсонес XII-XIV вв. / в Серии: Материалы и исследованил по археологии СССР/, N.17 М.-Л., 1950, гл. I Տե՛ս նաև՝ И.А.Баранов, Судакская капелла, датировка и атрибутация, табл. VIII, Тезисы докладов, 1982, с. 276.

ԵՎՊԱՏՈՐԻԱ (ՆԱԽԿԻՆՈՒՄ ԵՎՊԱՏՈՐԻԱ, ՄԻՋՆԱԴԱՐՈՒՄ՝ ԳԵՈՋԼԵՎ, ԿՅՈՋԼԵՎ)

Եվպատորիան եղել է Ղրիմի հայության նշանակալից կենտրոններից մեկը: Մ.Բժշկյանի շրջագայության ժամանակ այստեղ ապրել է 90 հայ ընտանիք[89]: 1765 թ. Թաթարներն տյրում են Ս.Նիկողայոս եկեղեցին, որի փոխարեն կառուցվում է ցարդ պահպանվող քարաշեն եկեղեցին (այժմյան՝ Ինտերնացիոնալնայա փողոցում): Եվպատորիայի երկրագիտական թանգարանում մեզ ցույց տվեցին մի Ավետարան՝ հրատարակված Կ.Պոլսում, 1763 թ., որի տիտղոսաթերթին կարգացինք հիշատակագրություն այն մասին, որ հիշյալ գիրքը պատկանում է քաղաքի հայ համայնքին և մշտապես պետք է մնա հայոց Ս.Նիկողայոս եկեղեցում: Տաճարի սրահներն այժմ տրամադրված են քաղաքային արխիվին, իսկ ուսումնարանի սենյակներում (1970 թ.) տեղավորված է ծերանոցը, որի աշխատակցուհիներից Վ.Ս.Ժկսիմենկոն մեզ ցույց տվեց ուսումնարանի մուտքի ճակատին ամրացված մարմարակերտ մի սալիկ՝ հետևյալ մակաղրությամբ.

385.

ԿԱՌՈՑՑ/ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆՍ/ ՅՈՎԱԿԻՄ ԱՂԱ/ ՍԷՖԷՐԵԱՆ/. 1891 Թ.

Ծանոթ. Հ.Սեֆերյանի ծախսով կառուցվել է նաև Սիմֆերոպոլի հայ օրիորդաց ուսումնարանը (տե՛ս արձ. 328-329):

ԳԱՐԱԴԱՂ (ՍԵՎ ԼԵՌ)

Գտնվում է Սուղակից Թեոդոսիա տանող ճանապարհին, Գյողթեփեի լանջին, Աղիղ կոչված վայրում: Հայերն այստեղ ապրել են XIV-XV դարերից, կառուցել Ս.Ստեփանոս վանքը՝ մենաստանով: Մ.Բժշկյանի օրոք եկեղեցու հիմնապատերը եղել են կանդուն: Տաճարի խորանի շինաքարերից մեկի վրա նա ընթերցել է.

386.

Զառւաջին շի՛նող աւ֊ա֊ղա֊րիս Աւետիք վդե /վարդապե՛տ-Գ.Գ./ պա֊րգահայն յիշ[եա] ի ՔՍ:

387. Սրա կողքին՝

Զվերջ նորո֊գո֊ղ տա֊ճաւ֊րի֊ս Ստեփա֊նո֊ս վարդապետս. պինտիր արեղէս պր. ընտրկի՞ն պարու Լուքէն Վաստ/ակաւք յիշեա֊ ՔՍ թվ. ՊԾ (1401):

Հրատ. *Բժշկյան, 320*

ԽԱՐԱԿՑՈՋ (ՍԵՎԱՋ, ՍԵՎ ԱՉՔԵՐ)

Այստեղ բնակվող հայերը՝ Փաշա պաղի վայրում, կառուցել են Ս.Հռիփսիմե անունով եկեղեցի[90], որի հետքերն այսօր չեն պահպանվել:

---

89 Մ.Բժշկյան, էջ 287

90 Նույն տեղում, էջ 329:

ԿԵՐՉ (ՆԱԽԿԻՆ՝ ՊԱՆՏԻԿԱՊԵ)

Հայկական հնագույն հուշարձաններ կերչում չեն պահպանվել: Քաղաքից մոտավորապես 6 կմ հեռավորությամբ՝ նախկին Պարտիգանակոյե գյուղի տարածքում, «Արքայական գամբարանի» (IV դ. մ.թ.ա.) ավերակների մեջ հայանարերվեցին տապանաքարերի երկու բեկորներ՝ հայերեն եղծված արձանագրություններով: Դրանք են:

388.

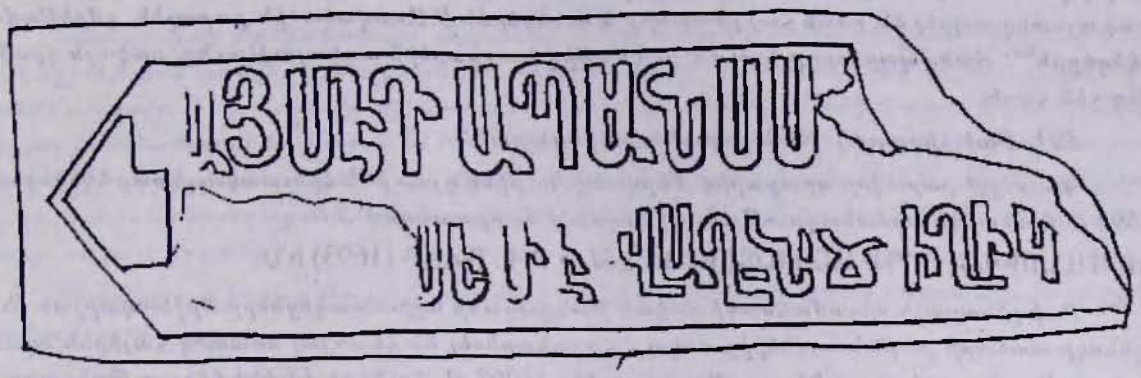

ԱՅՍ Է ԴԱՊԱՆՍ ԱՆՄԵՂ

ՎԱՂԱԾԱՂԻԿ...ԿՈՒԼՈՒԹԱ. ՈՎ ՈՐ ԿԱՐԹ/ԷԿ ՀԱՐ

ՄԵՂԱՑ. ԱՄԷՆ:

Լուսանկ. *104*

Մյուսին՝

389.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՐՍՏԵԱՆ/ ՆԱԽԶԻՎԱՆՑԻ ԱՐՋՈՒՄԱՆԻ ՈՐԴԻ/ ԴԱԻԹԻ, ՈՐ ՓՈԽԵՑԱԻ...

Հայերեն արձանագրությունների առանձին բեկորներ կան Կերչի պատմահնագիտական թանգարանում և Ս.Աստիսանոս նախավկա եկեղեցու ներսում պահպանվող հուշաքարերի մեջ:

ԵՆԻԳԱԼԵ (ԿԱՐԿԱՑԱ)

Այս բերդաքաղաքը գտնվում է Կերչի թերակղզու անկյան վրա: Ամրոցն, ըստ Մ.Բժշկյանի, կառուցվել է 1707 թ.: 1330 թ. հայ բնակիչների մի խումբ Աղսարայից Ղրիմ վերագաղթելիս հանգրվանել է Ենիգալեյում, որտեղ կառուցել է Ա.Հակոր եկեղեցին: Արծաթե մի խաչի վրա Մ.Բժշկյանն ընթերցել է.

390.

Յիշատակ է սբ խաչս ի դուռն եէննկիղալէի սբ Յակոբին. թվին ՌՄԻԳ (1774):

Հրատ. *Բժշկյան, 372, Տեր-Աղրահամյան, Բ, 105-106:*

ԲԱԽՉԻՍԱՐԱՑ

Եղել է Ղրիմի խանության կենտրոնը: Թաթարների տիրապետության շրջանում տյատեղ բնակվել է 300 հայ ընտանիք: 1632 թ.գրված ձեռագիր հիշատակարաններից մեկում նշված է. որ տեղի հայերն ունեցել են Ս.Աստվածածին անվամբ եկեղեցի[91], ժայռափոր կերտվածքով: Նույնպիսի եկեղեցի, Գրիգոր Լուսավորչի անունը կրող, հիշատակվում է 1700 թվականի մեկ այլ ձեռագիր մատյանում[92]: Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցում հինգ ամիս շարունակ քահանայագործել է ականավոր բանաստեղծ Խտչատուր Կաֆայեցին (Խաչգոուղը)[93]: Մ.Բժշկյանի շրջագայության ժամանակ այստեղ ապրել են քսան հայ ընտանիք և ունեցել են Ս.Աստվածածին քարաշեն, ղմրեթավոր եկեղեցին[94]: Ճանապարհորդը նշում է րտղմաթիվ խաչքարերի առկայությունը, սակայն գրտնք մեզ չեն հասել:

391. Բախչիսարայ. Թանգարանի քարեդարան:

Կառույցի րարավոր՝ կրաքարից: Բերված է Կուրինո գյուղի Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցուց: 1594 թ. հունարեն արձանագրության աջ կողմում մանրատառով՝ 5 տող.

ԵՍ ՄԱՆՈՒԿ/Ի ՈՐԴԻ ԱՍՎԱՍ/ՏՈՒՐ ԵՐԷՑ/. Ի ԹՎ. ՌՃՆԲ (1693) ԻՆ:

Բախչիսարայի պատմահնագիտական թանգարանի աշխատակիցները միջնադարյան Ուսպենակի տաճարի քարանճավներից մեկում հայտնարերել են հետեյալ եռատող հայերեն արձանագրությունը, որի լուսանկարը մեզ ուղարկեց (1968 թ. հունիսի 18-ին) հիշյալ թանգարանի տնօրեն Ի. Զուրիլովը:

392.

ՎԱՐԴԷՐ/ԷՍ ԱՆՏԻՐԱՍ/ՕՎ:

ՍԵՎԱՍՏՈՊՈԼ-ԽԵՐՍՈՆԵՍ

Սեւաստոպոլ քաղաքում հայկական պատմական հուշարձաններ չկան: Խերսոնես քաղաքի թանգարանի ֆոնդերում (քարեդարանում) այժմ պահպանվում են մարմարակերտ րազմաթիվ րեկորներ, որոնցից մեկի վրա հաղիվ ընթերցվում է՝

Մ-Ր /ՄԱՒՐ-ՄՕՐ/:

Ն. Յա.Մառը հրատարակել է Խերսոնեսում գտնված հայերեն երկու մակագրություն[95], որոնցից մեկը հայտնարերվել է 1902 թ. խաչաձև հատակագծով կառուցված նորագյուտ եկեղեցու որմին, ուր նա ընթերցել է.

393.

Այն Ո/րե/նա Ա֏/: Այս ի ա֊ա֊ջ֊ա֊ր ե Մխիթար ծառայ Ա֏...

---

91 Տե՛ս Վ.Ա.Միքայելյան, Ղրիմահայոց պատմություն, Երևան, 1989, էջ 44:

92 Նույն տեղում, էջ 44-45:

93 Նույն տեղում, էջ 45:

94 Մ.Բժշկյան, էջ 276:

95 Н.Марр, Заметки о двух армянских надписях, найденных в Херсонесе. Отдельный оттиск из „Известии императорской археологической комиссии„, N.9, с. 38.

Ծանոթ. Փորագրված է գլխագիր և մանր տառերով անվարժ ձեռքի արդյունք է[96]: Հրատարակիչը թվագրում է XVI-XVII դարերով:

394. Նույն նորարաց տաճարում, մարմարե րեկորի վրա եղած հունարեն արձանագրության տողերը.

/Ք/աչք ի...ոյս Ա̅յ̅...[97]

ՁՈՒՐԳՈՒՆ ԳՅՈՒՂ (Անաստոպոլի մոտ)

Տապանաքար քանգակաղարդ, Քրիստոսի խաչելության պատկերով, վրան 4 տառանչին արձանագրություն. գտնվել է շինարարական աշխատանքների ժամանակ: Տավրիկյան արխիվային հանձնաժողովը, Դ. Դ. Հաշկովի միջոցով տապանաքարը հանձնել է Սիմֆերոպոլի թանգարանին: Հիշյալ հանձնաժողովի նախագահ Ա. Ի. Մարկովիչը արձանագրությունների լուսանկարն ուղարկել է Քուչուկ- Հովհաննիսյանին, որի վերծանությունները խիստ կասկածելի են: Սիմֆերոպոլում եղած ժամանակ թանգարանի աշխատակիցների հետ միասին քարեգարանում տնարեցինք այս քարը, սակայն չգտանք:

Բնագիրը տալիս ենք Քուչուկ-Հովհաննիսյանի վերծանությամբ, որի ճշտությունը չենք ե-րաշխավորում:

395.

ա/ Այս է հանգստեան տապանաց աեգի Հիմանան
⌈Ներսէ⌉սի ⌈գու⌉սար Այալեքէի, որգի Քամոեանայի
... ըն. որք մի ամիս ընե որ կան.
...Ի տապպալի. մի օր ոչ եղև մեզ աւելի
...հարս նազելի, որդի ծնել...ժամանի
.../ցաւոքն մորմոքէի. արու որգիս այս ծնանի
⌈Առաւ⌉ել, զի գԳեորգայ եւո ծնունգն աւուրց
...ննջուլր գսմատն է հող տապանի:

բ/ Ցիշատակ է Ցո⌈աննէ⌉ի
Զարմիցս Խելքնազի.
Բայց ես գերիս... ասա ոչ էի.
Կոսատանգինոսի համրաւն առի
Եւ. Ղուկասի, որ նոր լսեցի՝
Զկուլակիցն իմ ի տապանի
Հեր գալիս սա ափէս տեսի
նմանեննաս խելագարի:
նա կարի ⌈Սար⌉գսի

---

96 Там же, ,с. 40-41.

97 Там же.

Նա եղեցի...Հեղի
Թէպէեա բազումք կան այսպիսի,
Բայց կոգերցլեցի...
Հրամանն այս է Ամաչէի
Դուլիկ Ղոեսաիս տղայի
Որն որ ասէր հալա՛ւ վեսա
Բաժնի էին Դունեկղի
Ոչ է նման Ալտակնի.
Ոչ հայր նման...
Եւ ոչ սիրե՛լիք՝... եղբա՛րք՝, ոչ բար՛եկամք՝ սորա:

Ծանոթ. Քուչուկ-Հովհաննիսյանը թվագրում է XVII-XVIII դարերով:

Հրատ. Куч.-Иоаннесов, ""Известия Таврической архивной комиссии,"" N44, առանձնատիպ, էջ 2-4:

ՅԱԼԹԱ

Յալթա քաղաքի առավել աչքի ընկնող պատմաճարտարապետական հուշարձաններից է հայկական եկեղեցին , որը գտնվում է Լեսնայա և Զագորոդնայա փողոցների հատման անկյունում՝ բարձր ըլրի հարթության վրա: Տաճարը շրջակայքի նկատմամբ ունի աիրապետող դիրք: Նրան հասնելու համար պետք է բարձրանալ տվելի քան 100 աստիճան ունեցող լայն սանդուղքով, որի աջ և ձախ կողմերին ծփում են երկնասույզ նոճիները: Հռիփսիմեատիպ այս եկեղեցին կառուցվել է 1905-1917 թթ. ընթացքում, րաքվեցի մեծահարուստ նավթարդյունարերող Պ. Ղուկասյանի (Տեր-Ղուկասով) ծախսով: Շինանյութը գորշավուն ավազաքարն է: Տաճարը նվիրած է նպաստավորողի վաղամեռիկ զաւեր՝ Հռիփսիմեի հիշատակին: Ճարտարապետը Տեր-Միքելյանն է: Իկոնոստասի քանդակազարդումները կատարել են Դ. Մերկուրովը և Տարագրոսը (Տեր-Վարգանյան): Գմբեթի առաստաղը նկարազարդել է Վարդգես Սուրենյանցը, որի շիրիմը գտնվում է եկեղեցու մուտքի ձախ կողմում, փոքր-ինչ ներքև:

Յալթայի տաճարը փաստորեն գամբարան- եկեղեցի է, քառանկյուն հատակագծով. բաղմանիստ թմբուկին հենված է րդգաձև ծածկով ավարտուն գմբեթը: 1970 թ. այն վերածված էր հնագիտական թանգարանի:

Ղուկասյան գերդաստանի գամբարանատունը գտնվում է տաճարի առաջին հարկում, լավ հղկված սպիտակ մարմարե պատեր ունեցող սրահում: Ցինկապատ վեց գագաղներից երկքը բացված են, իսկ մյուս երեքը, մեզ ուղեկցող աշխատակցի պատմելով՝ սեղում են: Դամբարանների որմնախորշերի վրա ագուցված մարմարե սալաքարերին ոսկեզօծ տառերով գրված է.

Ձախից աջ՝

396. Առաջինին. *6 տող.*

ՀՌԻՓՍԻՄԷ /ՊՕՂՈՍԵԱՆ/ ՂՈՒԿԱՍԵԱՆՑ. ԾՆ. 14 ԴԵԿՏ. 1883/ ՎԱՒՃ. 5 ՅՈՒՆԻՍԻ/ 1901:

397. Երկրորդին՝ *4տող.*

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ՊՕՂՈՍԵԱՆ/ ՂՈՒԿԱՍԵԱՆՑ./ ԾՆ. 28 ՕԳՈՍՏ. 1885/

ՎԱԽՃ. 9 ԱՊՐ. 1909:

398. Երրորդին՝ *3 տող.*

ՄԱՐԳԱՐԻՏ ՊՕՂՈՍԵԱՆ/ ՂՈՒԿԱՍԵԱՆՑ./ ԾՆ. 14 ՅՈՒԼԻՍԻ 1893/ ՎԱԽՃ. 12 ՍԵՊՏ.1913:

Վիմաղրական արշավախումբը շրջագայեց նաև Բաաուրինյան (Գրաֆսկոյե) և Լիվադյան դերեզմանոցներում: Հնագույն տապանադրեր այստեղ չկան:

ԱԼՈՒՇՏԱ

399. Ադողջարան «Ուտյոս»: *Պուրակի վարընթաց աստիճանների տափարակում.*

Տապանաքար սպիտակ մարմարից, րուսական դեղեցիկ ղարդաքանդակներով, ուղղահայաց վիճակում. ղիմացը՝ հողի մեջ ղրված մարմարակերա սպիտակավուն վաննա, որի մեջ ջուրը լցվել է տապանաքարի կենտրոնում փորված անցքի ծորակից: Արձանագրությունը, 5 տող, վորադրված է միջնամասում.

ՇԻՐԻՄՍ Է ԽՈՀԵՄԱՋԱՐԴ ԱՆԱԲԻՔԷԻՆ, / ՈՐ ԱՆԱՆԴԱՑ ԴՈՒՍՏՐ ՄԼԱ֊ՀՏԼԵ֊/ՍԻ ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ,/ ԵՒ ԿԻՆ ՂԱԼԱԴԱԼԸ ՕՂԼՈՒ ՅՕՀԱՆՆԷՍԻՆ,/ ԹԷ ՀԱՆԴԻՊԻՔ ՏՈՒՔ ՋՈՂՈՐՄԻՍ Ը֊ՆԴ֊ՀԱՒՐՄԵՐԻՆ/: ԹՎԻՆ ԼՌ֊. ԴԵԿՏ./ԻԱ (21):

Ծանոթ. Տապանքարի կենտրոնում ցեմենտով պիրկ սվաղ է, որ չկարողացանք պոկել: Թերևս, այստեղ է եղել թվականը, սակայն կարելի է նաև կարծել, որ կցադրով ղրված ԹՎԻ֊Ն֊ տառակապակցությունը կարող էր նշանակել Ռ (հազար), ուստի 1000+551=1551: Ուրեմն՝ կոթողը պատրաստվել է 1551 թ. դեկտեմբերի 21-ին: Նման մոտիվներով տապանաքարեր և խաչքարեր առավել շատ կան 17-18-րդ դարերից:

ԿԻԵՎ

Արևելյան քոչվորական ցեղախմբերի ավերիչ ասպատակությունների պատճառով մայր հայրենիքից արտագաղթած հայ ընտանիքների մի մասը հանդրվան էր դտել նաև Հին Ռուսիայի մայրաքաղաքում՝ Կիևում, որտեղ տասիճանարար ներդրավվել էր քաղաքական-տնտեսական կյանքի ոլորտը: Դեռևս Կիև-Պեչորյան մայրավանքի «Հարանց վարքում»՝ «Պատերիկում», հիշատակվում է Համուա մի հայ բժշկի մասին. «Այն ժամանակ Կիև քաղաքում կար ոմն բժիշկ, աղգությամբ և հավատով հայ..., որի նմանը չկար...»[98]: Այդ բժիշկը բնակվում էր Ջեռնիդովում հիվանդացած իշխան Վլադիմիր Մոնոմախին (1113-1125): Կիևում ապրում էին, «այդ բժշկի հավատակիցները»[99]: Կիևում կար հայոց թաղամաս, ուր սիրում էր հաճախել կուսակրոն ոմն Թեոդոսի, «որպեսզի վիճի հայերի հետ հավատքի հարցերով»[100]:

Գրավոր սկզբյուրներում պահպանված մի շարք վկայությունների հիման վրա Լ. Ա. Խաչիկյանը հավատում է Մ.Տիխոմիրովի այն հետևությունը, ըստ որի «Կիևում եղել է լիակազմ հայ-

---

98 Լ. Ս. Խաչիկյան. Հայերը հին Մոսկվայում..., էջ 43: Տե՛ս նաև՝ Նոր նյութեր Կինի հին հայկական գաղութի մասին. «Ուկրաինական և հայ ժողովուրդների կապերն ու բարեկամությունը» գիտական նստաշրջանի նյութերի ժողովածու. Երևան. 1961. էջ 110-111 (ռուս.):

99 Լ. Խաչիկյան. Հայերը հին Մոսկվայում... էջ 43: Հմմտ. Л. Меликсет-Бек, Древняя Русь и Армения. "Сборник трудов Института языка АН Арм. ССР", 1946, с 22.

100 Տե՛ս Изложенне веры церкви Армянской. Историко-догмвтическое иссяедование И. Троицкого. СПб, 1875, с. 245-247.

կական մի գաղութ»[101]: Հայերն այստեղ զբաղվել են առևտրով, արհեստագործությամբ, ունեցել են իրենց ջրաղացները[102]: Օրինակ՝ Սիրեց գետի վրա նրանք կառուցել են ամբարտակներ, արհեստական լճակ ու ջրաղաց, որից ստացված եկամուտը տրվել է հայ եկեղեցուն[103]:

Հենվելով XVII-րդ գարերի կաթոլիկ հեղինակ Ալոյիս Մարիա Պիգուի տեղեկություններին մասին[104], Լ. Ս. Խաչիկյանը նշում է. «որ հնում Կիևը հանդիսանում էր ուկրաինահայերի հոգևոր կենտրոնը»[105]: Պահպանվել է Կիևի հայ տանուտերերի կողմ կնիքի արտատիպը՝ հայերեն մակագրությամբ[106], որով գրոշմված են եղել 1648, 1657, 1664, 1693, 1723 և այլ թվականների փաստաթղթերը[107]: Կիևահայ գաղութը, որը գոյատևեց շուրջ 600 տարի, գագաթնեց XVIII դարում[108]:

ԿԻԵՎԻ Ս. ՍՈՖԻԱ ՏԱՃԱՐԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ուսումնասիրողները նկատել են, որ այն ընակավայրերում, որտեղ հայերը չեն ունեցել աղգային եկեղեցի, տեղական իշխանությունների թույլտվությամբ նրանց է հաջակցվել քրիստոնեական որևէ տաճարի խորաններից մեկը, ուր եկեղեցական արարողությունները կատարվել են մայրենի լեզվով: Այսպես, օրինակ, Մոսկվայում Իվան 4-րդը (1547-1584) հայերին թույլատրել էր աղգային ծեսով ժամերգություն կատարել Պոկրովսկու տաճարում, որի խորաններից մեկը կոչվեց «Մեծ Հայքի եպիսկոպոս Գրիգոր Պարթևի անունով»[109]: Այդպես շարունակվեց մինչև 1788 թվականը, երբ հայ աղգարնակչությունը կառուցեց իր ազգային եկեղեցին:

Ամենայն հավանականությամբ, Կիևի իշխաններն ու մետրոպոլիտը թույլատրել էին տեղացի և եկվոր հայերին՝ պատարագ մատուցել հայ-լուսավորչական ծիսակարգով, նրանց հատկացնելով ս. Սոֆիա տաճարի ս. Անտոնիոս և ս. Թեոդոս սրբերի անունները կրող հարավային խորանը: Եվ պատահական չէ. որ այստեղ՝ Գրիգոր Լուսավորչի և Հռիփսիմեի որմնանկարների ստորև հայանտրերվեց հայերեն արձանագրությունների մեծագույն մասը[110], որոնցում չորս ան-

---

101 М. Н. Тихомиров. Древнерусские города, М., 1956, с, 293.

102 Լ.Ս.Խաչիկյան, Հայերը հին Մոսկվում..., էջ 59:

103 Д. И. Мышко, О жизнн армян в Киеве в XV-первой половинв XVII вв. Исторнческие связи и дружба..., 1965, с. 115. տե՛ս նաև՝ Я. Дашкевич, Нвизвестные пямятники армянского зодчества на Украине (XIII-XVIIвв.), Тезисы докладов, с. 306.

104 Կարճառոտ տեղեկութիւնք զարդի վիճակէ, զսկզբանէ և ծաւալմանէ աւուրբելական քարոզութեանն առ Հայս Լեհաստանի, վալախիոյ և մերձակայ աշխարհաց (Տե՛ս Բոնի միութիւն Հայոց Լեհաստանի ընդ եկեղեցւոյն Հռովմայ, ժամանակակից յիշատակարանք, ՍՊր, 1884, էջ 11,16):

105 Լ. Ս. Խաչիկյան, Նոր նյութեր..., էջ 111:

106 Я. Дашкевич, Общественные печати на Украине (XVII-XVIII вв.) "Вестник Матенадарана", 1973, II. с. 240.

107 Նույն տեղում: Տե՛ս նաև Армянскне частные печати на Украине (XIV-XVIII вв.), «Вестннк Матенадарана», N XIII, 1980, с.175:

108 Լ. Ս. Խաչիկյան, Հայերը հին Մոսկվայում..., էջ 59:

109 Նույն տեղում, էջ 83:

110 Ս. Սոֆիայի արձանագրություններից մեկի լուսանկարը Ս. Ա. Վիտոցկին նախապես ուղարկել էր Երևան՝ պատմարան Հր. Մ. Բարթիկյանին: 1973 թ. վիմագրագետ Ս. Տ. Սաղումյանի հետ միասին և տեղի մասնագետների (Ս. Ա. Վիտոցկի, Ի. Ֆ. Տոցկայա, Ա. Դ. Տյուպիչ և այլք) աջակցությամբ զննեցինք տաճարի ամենտիր բոլոր պատերը, որոնց վրա հայտնարերվեցին հայերեն 24 մակագրություններ:

գամ հիշատակվում է Մանքրման անունը[111]: Ուսումնասիրությունները ցույց ավեցին, որ Մանքրմանը կիև քաղաքն է[112] և այդպես է կոչվել զիչաղական սկզբնաղբյուրներում[113]:

Ս. Սոֆիայի հայերեն արձանագրությունները թվագրված են XVI-XVII դարերով: Նրանցում հիշատակվում են տարրեր դասերի ու խավերի ներկայացուցիչներ, որոնք Մանքրման-Կիև են եկել Կաֆայից, Սսից, Կամենիցից, Մոսկվայից և այլ քաղաքներից:

Կիևի ս. Սոֆիա տաճարի պատերին ի հայտ են եկել հետևյալ արձանագրությունները:

400. Հարավային խորանի հյուսիսային պատի՝ XIII դարի սվաղի շերտի վրա, մարդու կերպարանքով որմնանկարի ճախ կողմում.

ԵՍ ՔՐԻՔՈՐ ՌԱՔ[ԵԼ]ԻՆ ԹՈՌՆ ԵԿԻ
ՄԱՆՔՌՄԱՆ. ԹՎԻՆ ՌԻ (1571)...
ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ...ՕՐ

Հրատ. Григорян, АНК, 90

401. Առաջին արձանագրությունից ներքև՝

ԹՎ[Ի]Ն ՌԻԴ (1575). ԱՒՐՆ Է ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ...

Հրատ. *Григорян, АНК, 90,*

402. Երկրորդ արձանագրությունից փոքր-ինչ ներքև՝

ԵՍ ՄԻՔԱՅԷԼ ԵՐԷՑՍ. ԹՎ. ՋՂԵ (1546):

Հրատ. *Григорян, АНК, 90,*

403. XI դարի որմնանկարի ալ կողմում, սվաղի վրա՝ եղծված արձանագրության հետքեր. ընթերցվում են՝

ԵՍ... ՅԻ ՏՐ ... ՄԱ.ԹՈՍՍ...

Ծանոթ. ԵՍ-ի արանքում կարելի է տեղավորել երկու տառ:

Ամենայն հավանականությամբ, կարելի է վերականգնել ՍՍԵՑԻ բառը:

Հրատ. *Григорян, АНК, 90,*

404. Չորրորդ արձանագրության սկիզբը՝ 6 տող.

ԵՍ ԽԱՉԱՏՈՒՐՍ, ՊԻՀԹԱՅԻՆ ՈՐԴԻՆ, ՀԱՐ
ՈՒՍԼԲՒՆ, ԾԱՌ/ԱՅ/ ՅԻ ՔՕ-Ի, ՈՐ ԱՆՈՒՆ ԿՈՉԻ
ՔԱՖԱՅԻ. ԹՎ. ՌԻՉ (1577)՝ ԵԿ[Կ]ԱՅ ՄԱՆՔՌՄԱՆ.
ԱՄԷՆ:

Հրատ. *Григорян, АНК, 90,*

405. Հուիսիմեի որմնանկարի տակ՝ ծնկերի մոտ.

---

111 Տե՛ս Г. М. Григорян, Армянские надписи киевского собора св. Софии.«Вестник общественных наук АН Арм. ССР», 1979, N 4. с 85-93.

112 В. Г. Тизенгаузен, Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. II. М.-Л., с. 37.

113 И. Березин, Нашествия Батыя на Россию. Журн. Министерстеа Просвешения, 1885, май, с. 106, прнмеч. 101. См. Л. С. Хачикян, Новые материалы о древней армянской колонии Киевв. «Исторические связи и дружба украинского и армянского народов», Ереван, 1961, с. 111.

ԵՍ ՏՐ ՅԱԿՈԻԲ. ԹՎ. ՌԾ (1605):

Հրատ. Григорян, АНК, 90,

406. Նախորդի կողքին՝

ԵՍ ԱՆՏՐԻԱՍ ԿՄՆԻՑԻ:

Ծանոթ. կարելի է վերծանել Կամենեցի, այսինքն՝ Կամենից քաղաքից եկած:

Հրատ. Григорян, АНК, 90,

407. Նախորդին կից՝

ՏՐ ՍԱՐԴԻՍ՝ ՍՐԵՊՈՒՆ ՈՐԴԻՆ, ԾԱՌԱՑ ՅԻ ՔՍԻ:

Հրատ. Григорян, АНК, 90,

408. նախորդին կից՝

ԵՍ ԲԱԴԻԱՐ, ԾԱՌԱՑ ԱՅ. ԹՎ. ՋԾԸ (1509):

Նույն տեղում, նախորդի մոտ.

ԵՍ ԽԱՋԵՐԵՍ, ԾԱՌ[ԱՑ]...

Ծանոթ. Արճանագրված սվաղի կաորը անհետացել է:

410. Նախորդ արճանագրության աջ կողմում՝

ԵՍ ՆԻԿՈՂՈՍ ԾԱՌԱՑԵԼ ԵԿԻԱՔ ՍՊԻՀԱՆ. ԹՎ. ՋԾՋ (1507):

Ծանոթ. Սպիհան կարելի է վերծանել և Սպահան, և Սուիհիան, այսինքն՝ Սուիլիա-Սոփիա:

Հրատ. Григорян, АНК, 91,

411. Խաչատուր Կաֆայեցու հիշատակարությունից ներքև, XI դարի որմնանկարի մոտ. XIII դարի սվաղի վրա.

ԵՍ ՎԱՐԴԻՔ. ԹՎ. ՌԾԴ (1605):

Հրատ. Григорян, АНК, 91,

412. Խաչատուր Կաֆայեցու արճանագրությունից աջ՝ 4 տող.

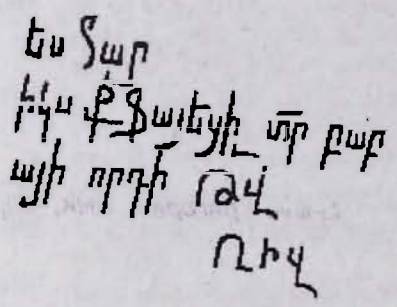

ԵՍ ՀԱՐ/ԻԿՍ Ք[Ա.]ՖԱ.ՅԵՑԻ, ՏՐ ԲԱ.Բ/Ա.ՑԻ ՈՐԴԻ. ԹՎ./ՌԻԶ (1577):

Հրատ. Григорян, АНК, 91,

413. Հայրիկ Կաֆայեցու արճանագրածի ներքևում՝ 2 տող.

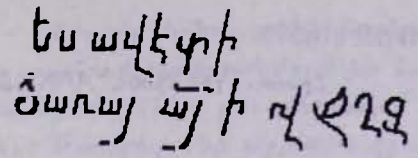

ԵՍ ԱՎԵՏԻՍ,/ՄԱՌԱՑ ԱՅ. ԹՎԻՆ ՋՂԶ (1547):

Հրատ. Григорян, АНК, 91,

414. Նախորդից ներքև՝ 4 տող.

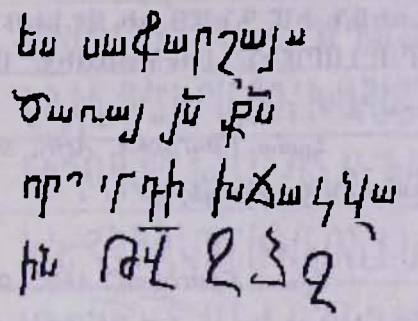

ԵՍ ՍԱՓԱՐՇԱՅՍ,/ՄԱՌԱՑ ՅՒ ՔՒ,/ՈՐԴԻ ԽԼՈՃԱՍ. ՆԱԶԱՐ/ԻՆ (՞). ԹՎ. ՋՁԶ (1537):

Հրատ. Григорян, АНК, 91,

415. Սաֆարշահի արձանագրության տակ, *մանր տառերով.*
ԹՎ[ՈՑՆ ՌՄ (1751)...ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ ՏՆ...

Հրատ. Григорян, АНК, 91,

416. Շուրջ հինգ սմ նախորդից ցած.

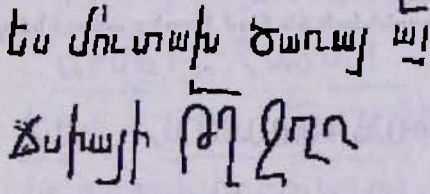

ԵՍ ՄՈՒՏԱԽ ՄԱՌԱՑ ԱՅ/ ՍԻՍՑԻ. ԹՎ. ՋՂԴ (1545):

Մանոթ. *Սիսցի կրելի է կարդալ նաև ամասիացի:*

Հրատ. Григорян, АНК, 91,

417. Նախորդ արձանագրությունից ներքև, *մանրատառով.*
ՄԿԸՐՏԻՋ ԱԲԵՂԱՑՍ ԵԿԻ ՄԱՆՔՐՄԱՆ. ԹՎ. ՌՄՋ (1607):

Հրատ. Григорян, АНК, 91,

418. Հուիսմե կույսի ոտքերի մոտ՝ *համեմատաբար խոշոր գրերով.*
ԹՎ. ՋԿԳ (1514), ՄԱՐՏԻ ԺԵ (15). ԵՍ ԽՈՃԱՑ Тиридатъ... ՄԱՌԱՑ ԱՅ ՔԻ:

Մանոթ. *Տրդատ անունը Տիրիդատ ձևով գրված է ռուսերեն:*

Հրատ. Григорян, АНК, 92,

419. Նախորդից վեր, մանրատառով.

ԵՍ ՅԱԿՈԲ ԵՊԼԻՍԽ ԼՈՊՈՆ ԵԿԻ ՄԱՆՔՐԼՄԱՆ. ԹՎ. ՌՃՋ (1657):

Հրատ. Григорян, АНК, 92,

420. Նախորդի տակ՝ մակերեսային սառերով.

ԵՍ ՎԱՐԴԻԿ, ԾԱՌԱՅ ՅԻ ՔԻ. ԹՎ. ՋԾԹ (1510):

Հրատ. Григорян, АНК, 92,

421. Երկրորդ հարկում, հյուսիսային պատին՝ 11 տող, 4-րդից հետո եղծված և դժվար ընթեռնելի.

ԱԼԷՔՍ ԾԱՌԱՅ ՄՅ ԵՒ ՏՆ ՄԵՐՈՑ ՅԻ ՔԻ. ՎԱՂ ՀՆԿԵՌՆ ԻՄ ԴՆԱՅ ԵՒ ՋՆԿԵՌՆ ԱՅՑԻ ԿԵ (՞)... ՄՈՐ ՄԵՐՈՑ. ՈՐ ՋԳԻՐՍ ԿԱՐԴԱՅ՝ ՏՐ ՈՂՈՐՄԻՆ [ԱՍ]ՈՒԱՑԻՆ. Ա-ՄԷՆ:

Հրատ. Григорян, АНК, 92,

422. Ս. Տ. Սաղումյանը Հռիփսիմեի որմնտնկտրի շերտին կարդացել է.

ՄՈՍԿՈՎԻ ՀԵԾԵԼԵՍ ԵԿ...

Հրատ. Григорян, АНК, 92,

423. Հյուսիսային աշտարակի վրա մնացել են ընդարձակ մակագրության հետքեր (5 տող), որոնք չեն վերծանվում: Որոշակիորեն ընթերցվում են միայն թվականը և հոդևորականի անունը.

ՌՃԵ (1608). ՄԵԼԻՔՍԷԹ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ:

Ցարոսլավ Իմաստունի մարմարակերա սարկոֆագի րուսական և երկրաչափական զարդամոտիվները հիշեցնում են Զվարթնոցի, Մաքենյաց և Թալինի վանքերի համանման քանդակները: Գծագրերի ուշագիր զննումից կարելի է ենթադրել, որ դրանցից մի քանիսը նման են հայերեն Ա, Դ, Պ, Կ, Թ, Մ տառերին: Դրանք, թերևս, հայ վարպետների նշաններն են կամ նրանց անունների սկզբնատառեր[114]*:*

ՈՒԿՐԱԻՆԱՅԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ
/ԿԻԵՎ/

Ուկրաինայի պատմության թանգարանի հնագիտության բաժնի վարիչ Ավետյանա Վասիլենա Ամենչուկը մեզ հայտնեց, որ գույքամատյանի 17252 թվահամարի տակ, VI դարի իրերի հետ միասին ցուցադրվում է հայերեն արձանագրությամբ բրոնզե մի տոպրակ, որի քարտում գրված է. «Բրոնզե անոթ՝ արձանագրությամբ. բեկոր: Գտնված է Կիևի նահանգի Կանևսկու շրջանի Մարահնովկա գյուղում: Թանգարանին նվիրել է Վ.Վ. Մուրավյով-Ապոստոլը 1914 թ.»: Չափսերն են. 12,2 x 3,2 սմ: Շուրթի վրա թերի արձանագրություն.

424.

ՄԱՀՏԵՍԻ ԱԼՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐԻ ՈՐԴԻ

Արձանագրության այս բեկորը, հավանարար, XVI-XVIII դարերի է և ոչ VI դարի:

---

114 О. Х. Халпахчян, Армяно-русские культурные отношения и их отражение в архитектуре, Ереван, 1957, с. 10. Տե՛ս նաև՝ Վ. Մ. Հարությունյան, Հայերեն մի արձանագրության մասին, ՀԽՍՀ ԳԱ «Տեղեկագիր», 1956, N 5, էջ 110

Հիշյալ թանգարանի մատենաճյուղում՝ պատմական թանգարժեք առարկաների ցուցադարահում պահպանվում են հայ վարպետների կերտած եկեղեցական մի շարք իրեր՝ խտչեր, սկիհներ, ըուռվարներ , կանթեղներ, որոնք ունեն հայատառ փորագրություններ: Թանգարանի աշխատակցուհի Ժաննա Հայկի Առուստամյանը մեզ ցույց ավեց հետեյալները, որոնք պրակում զետեղում ենք ըստ թանգարանի ֆոնդային համարակարգի.

425. DM-130.- Խաչ արծաթյա, ոսկեզօծված, կոթատին՝ 6 տող.

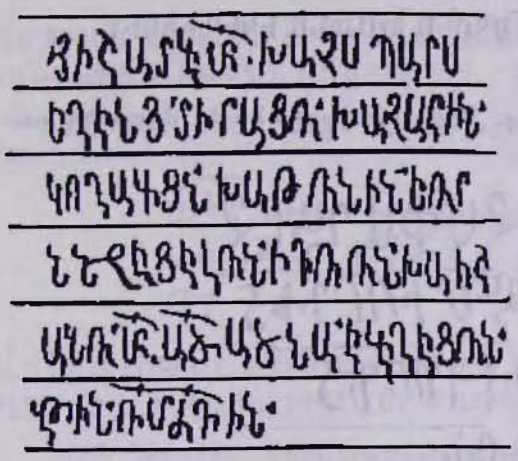

ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՄԲ ԽԱՉՍ ՊԱՐՍ/ԵՂԵՆՑ ՏԻՐԱՑՈՒ ԽԱՉԱՐԻՆ,/ ԿՈՂԱԿԻՑՆ ԽԱԹՈՒՆԻՆ ԵՒ ՈՒՐ /ՆՆՋԵՑԵԼՈՒՆ. Ի ԴՈՒՌՆ ԽԱՒ/ՇԱՆՈՒ ՍԲ ԱԾԱԾՆԱ ԷԿԵՂԵՑՈՒՆ,/ ԹՎԻՆ ՌՄԺԴ (1765)ԻՆ:

426 DM -60.- Պահարան արծաթյա, ոսկեզօծված. կափարչին՝ 4 տող.

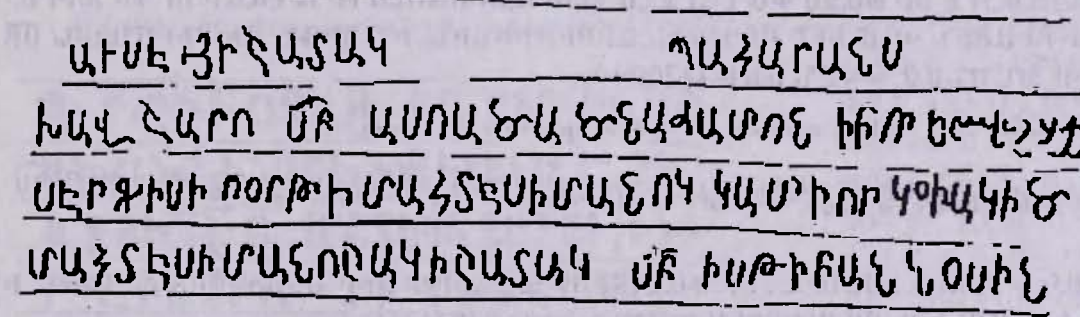

ԱՒՍԷ ՅԻՇԱՏԱԿ ՊԱՀԱՐԱՆՍ ԽԱՒՂԱՐՈ ՄԲ ԱՍՈԱԾԱ ԾՆԿԱԱՄՈՆ ԻՒՐ ԵՒՂՑԱՓ ՍԷՐՔԻՍԻ ՈՕՐԹԻՄԱՀՏԷՍԻՄԱՆՈԿ ԿԱՄ ԻՒՐ ԿՕՀԱԿԻԾ ՄԱՀՏԷՍԻՄԱՆՈՇԱԿ ԻՇԱՏԱԿ ՍԲ ԻՍԹԷՔԱՆՆՕՍԻՆ

ԱՒՍ Է ՅԻՇԱՏԱԿ ՊԱՀԱՐԱՆՍ/ ԽԱՒՇԱՐՈ/ ԽԱՒՇԱՆՈ՛/ ՄԲ ԱՍՈԱԾԱԾՆԱ ԺԱՄՈՆ ԻՒՐՈՐ ԵԱՋԼՈՎԱՑՑԻ ՍԷՐՔԻՍԻ ՈՕՐԹԻ ՄԱՀ/ ՏԷՍԻ ՄԱՆՈԿ ԿԱՄ ԻՈՐ ԿՕԽԱԿԻԾ/ ՄԱՀՏԷՍԻ ՄԱՆՈՇԱԿ. ԻՇԱՏԱԿ ՍԲ ԻՍԹԷՔԱՆՆՕՍԻՆ:

Ծանոթ. 2-րդ տողի եաջլովայցի ընթերցումը թեական է: Հետաքրքրություն է ներկայացնում լեզվաոճական պատկերը:

427. DM -1990.- Կանթեղ արծաթյա, նախշազարդ, մակերեսին՝ 2 տող.

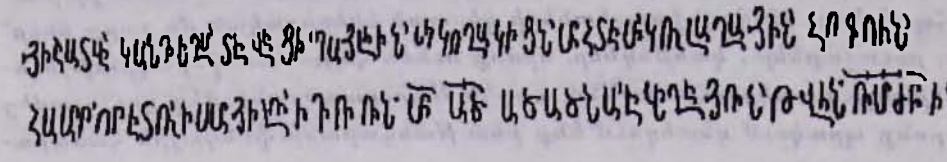

ՑԻՇԱՏԱԿ Է ԿԱՆԴԵՂՍ ՏԷՎԷՑԻ ՊԱՑԱԼԻՒՆ ԵՒ ԿՈՂԱԿԻՑՆ Մ[ԱՀՀՏԷՍԻ ԿՈՒԼԱՂԱ-
ՑԻՆ ՀՈԳՈՒՆ
ՀԱՄԱՐ, / ՈՐ ԷՏՈՒ ԻՍՄԱՑԻԼՈՒ Ի ԴՈՒՌՆ ՄԲ Ա[ՍՏՈՒԱ]ԾԱԾՆԱ ԷԿԵՂԷՑՈՒՆ,.
ԹՎԻՆ ՌՄԺԲ (1763)ԻՆ, ՑՈՒՆՎԱՐԻ ԺԳ (13)ԻՆ:

428. DM -183. -ԽԱՉ ԱՐԾԱԹՅԱ, *նախշաղարղ: Կոթառին՝ շրջանաձև ճուլածո աա-
ռերով 5 աող.*

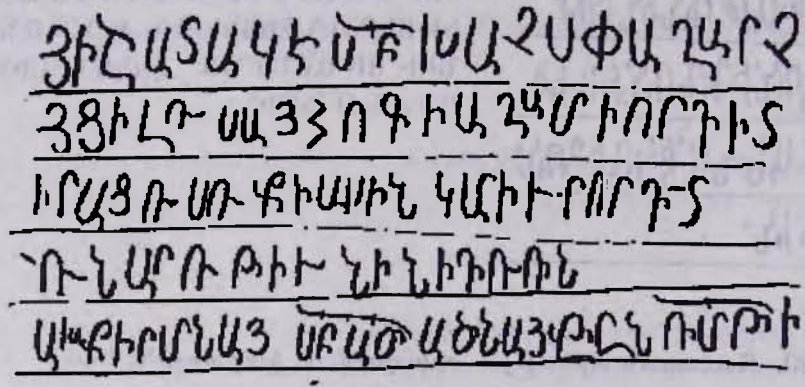

ՑԼԻ]ՇԼԱ]ՏԼԱ]Կ Է ՄԲ ԽԱՉՍ ՓԱՂԱՐՋ/ԼԱ]ՑՑԻ /ԼՈՒՍԱՑՀՈԳԻ ԱՂԱՄԻ ՈՐԳԻ Տ/ԻՐԱ-
ՑՈՒ ՍՈՒՔԻԱՍԻՆ ԿԱՄ ԻՒՐ ՈՐԴՈՒՆ/ ԱՐՈՒԹԻՒՆԻՆ. Ի ԴՈՒՌՆ ԱԽՔԻՐՄԱՆԱ/ ՄԲ
Ա[ՍՏՈՒԱ]ԾԱԾՆԱՑ. ԹՎԸՆ ՌՄՔ (1760)ԻՆ:

429. DM- 618. - ՍԿԻՀ ԱՐԾԱԹՅԱ, *վրան՝ շրջանաձև 3 աող.*

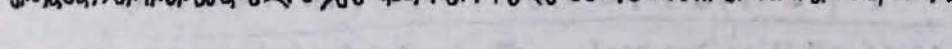

ՑԻՇԱՏԱԿ Է ՍԻԿԻՍ ԻՍՄԱՑԵԼՑԻ ՄԱՀ /ՏԵՍԻ ԱՆԱՑԻՆ՝ ԻՒՐ ՆՁԵՑԵԼՈՑ ՀՈԳՈՒՆ. Ի
ԴՈՒՌՆ ԻՍՄԱՑԵԼՈՒ ՄԲ Ա[ՍՏՈՒԱ]ԾԱԾԻՆ. ԹՎ. ՌՄ (1751):

430. DM -371. - ՍԿԻՀ ԱՐԾԱԹՅԱ, *վրան՝ շրջանաձև 2 տող.*

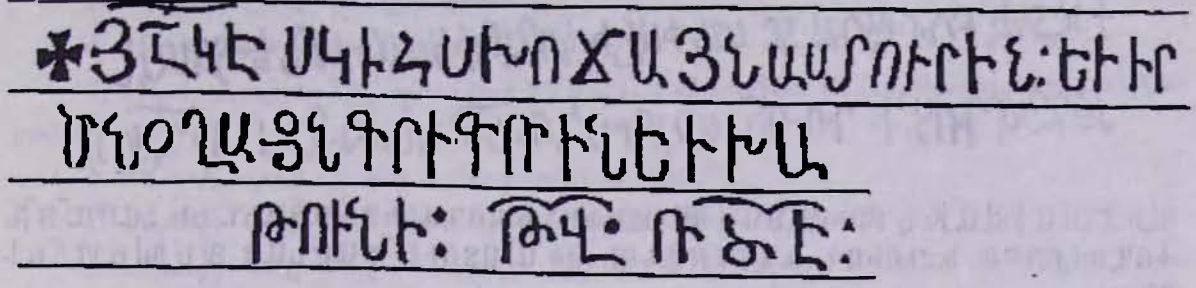

ՅԼԻՇԼԱՏԱԿ/ Է ՍԿԻՀՍ ԽՈՃԱՑ ԱՍԱՏՈՒՐԻՆ ԵՒ ԻՒՐ/ ԾՆՕՂԱՑՆ ԳՐԻԳՈՐԻՆ ԵՒ ԽԱ.ԹՈՒՆԻ՛Ն՝. ԹՎԻՆ ՌՃԷ (1608):

431. DM - 7652.- Սպիտակ արծաթյա, նախշազարդ. վրան՝ շրջանաձև 2 տող.

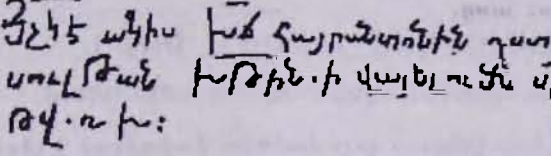

ՅԼԻՇԼԱՏԱ/Կ Է ՍԿԻՍ ԽԼՕՃ/ՒԱ՝ ՀԱՅՐ ԱՆՏՈՆԻՆ ԴՍՏԷՐՆ/ՍՈՒԼԹԱՆ ԽԼԱ՛–ԹԼՈՒՆ՛ԻՆ, Ի ՎԱՅԵԼՈՒՄՆ ՍԲ ՔԱՌԱՍՆԻՑՆ. ԹՎ. ՌԽ (1591):

432. DM -359.- Սպիտակ նախշազարդ, վրան՝ շրջանաձև 1 տող.

ՅԼԻՇԼԱՏԼԱ՛Կ Է ՍԿԻՀՍ ԽՈՃԱՑՆ ԱՍԱՏՈՒՐԻՆ ԵՒ ԻՒՐ /ԾՆՈՂԱՑՆ ԳՐԻԳՈՐԻՆ ԵՒ ԽԱ/ԹՈՒՆԻ՛Ն՛. ԹՎ. ՌՃԷ (1608):

Ծանոթ. Այս և 430 արձանագրության մեջ հիշատակված անձինք նույնն են:

433. DM -86.- Խաչ արծաթյա, ոսկեզօծված. վրան՝ ձուլածո տառերով 6 տող.

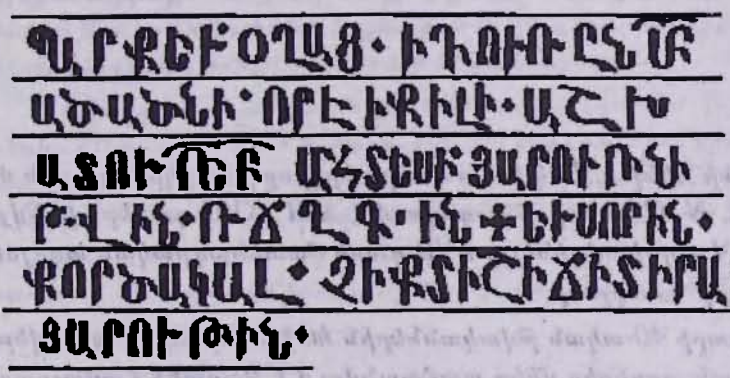

ՌՃՂԳ (1744)ԻՆ. ՊԱՐՔԵԻՕՂԱՑ Ի ԴՈՒՌԸՆ ՄՔ / ԱՍ-ՏՈՒԱ՛ԾԱԾՆԻ, ՈՐ Է ՔԻԼԻ. ԱՇԽ/[ԱՏՈՒ]-ԹԼԵԱՄ՛Ք ՄԱՀՏԵՍԻ ՅԱՐՈՒԹԻՆԻ/ ԵՒ ՍՈ-ՐԻՆ/ ՔՈՐԾԱԿԱԼ ՋԻՔՏԻՇԻՃԻ ՏԻՐԱ-ՑՈՒ/ ՅԱՐՈՒԹԻՆ:

434. DM -1974.- Բուրվառ արծաթյա, նախշազարդ. խնկամանի շուրջ 1 տող.

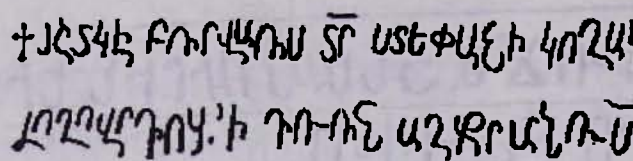

ՑԼԻՉԱՀԱՅՏԱԿ Է ԲՈՒՐՎԱՌՍ ՏՐ ՍՏԵՓԱՆԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ՍԱՌԱԻՆ ԵՒ ՀԱՄԱՑՆ ԺՈՂՈՎՐԴՈՑ. Ի ԴՈՒՌՆ ԱՂՔՐՄԱՆՈՒ ՄԲ ԱՄՍՈՒԱՅԱԾՆԱՑ ՅԼԵՎԿԼԵՂԵՑՈՑՆ:

ԿԻԵՎ-ՊԵՉՈՐՑԱՆ ՄԱՑՐԱՎԱՆՔ

435. Մեննասանի «Մերճակա քարանճավներում» ժամանակադիր նեսարի դեբեզմանի մոա, աուաւուաղին՝ երկու աոզ.

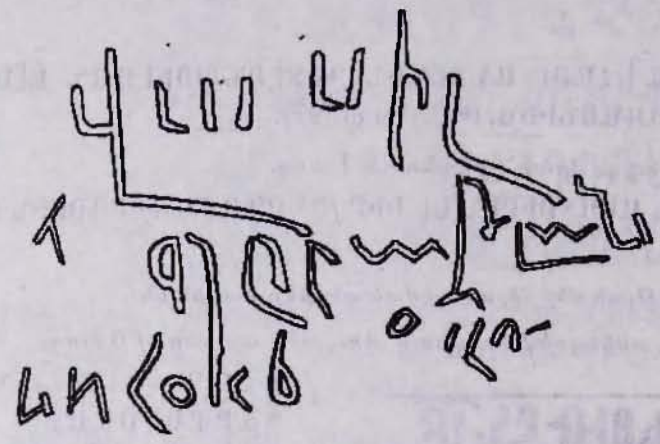

ՎԱՍԻԼ /ՊԸՐՈՒԹԱՑ ՕՀԼՈՒ:

Մանոթ. կարծում ենք, սխալ է ընթերցել «Վասիլ պրաթաց հլու», քանի որ հլու բառից առաջ որոշակիորեն ընթերցվում է O:

Գրչության նույն ձեն ունի Կիեի ս. Սոֆիա սաճարի երկրորդ հարկի հայերեն մակագրություններից մեկը (արձ. N 421), որը թվագրվում է XVI -XVII դարերով: Տվյալ դեպքում մեզ հետաքրքրում է Վասիլի ով լինելը: XVII դարի մատենագրական աղբյուրներում հիշատակվում են մի շարք Վասիլներ.

1. «Գրիչ Վասիլ»- XVII դարի 40-ական թվականներին Խոջա Ավետիսի պատվերով ընդօրինակել է երկու ավետարան, որոնցից մեկը պահպանվում է Կազանի Համալսարանում, մյուսը՝ Մաշտոցյան Մատենադարանում, N 3004 թվահամարի տակ[115]:

2. «Հաշ քարտուղար Վասիլ եղիսկոպոս»-ուսուցիչ Ղազար գրիչի[116]:

---

115 Լ. Ս. Խաչիկյան. Հայերը հին Մոսկվայում..., էջ 18:

116 Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, ԺԷ դար, հ. Ա. Երևան, 1974, էջ 280, 709:

3. «Պարոն Վասիլ»- նվիրատու[117]:

4. «Բան Վասիլ՝ որդի Շմօքի»[118]:

5. «Բան Վասիլ»- հիշատակված է Լվովում օրինակած Աստվածաշնչի հիշատակարանում՝ 1619թ.[119]:

6. «Վասիլ՝ որդի Լուսանի և Պետրոսի»՝ 1606թ.[120]:

7. «Վասիլ՝ որդի Սինանի», եղբայր Հովհաննեսի՝ 1609թ.[121]:

8. «Վասիլ՝ հայր Փիլիպե» դրիչի. նշված է XVII դարում Լվովում օրինակած ժողովածուի հիշատակարանում[122]:

Կիև-Պեչորյան մայրավանքի Վասիլը, կարծում ենք, «քաջ քարտուղար Վասիլ եպիսկոպոսն է»՝ դրիչ Ղազարի ուսուցիչը:

Լուսանկար. 106

ԼՎՈՎ (ԼԵՈՊՈԼ, ԼԵՈՊՈԼԻՍ, ԼԵՄԲԵՐԳ
հայկական սկզբնաղբյուրներում, նաև ԼՈՎ, ԻԼՈՎ)

Լվովը եղել է հայկական ամենախոշոր դաղթօջախներից մեկը: Գեղատեսիլ այս քաղաքը այսօր էլ հրապուրում է դաղմահաղար այցելուներին իր աքանչելի կառույցներով ու կոթողային հուշարձաններով: Նրա կենարոնում է դանվում Հայկական թաղամասը համանուն փողոցով, որն աջից հարեանում է Առևտրի հրապարակին, ձախից՝ Պաշտպանական պարսպապատաեերին, ընդուպ մինչև Լեպյա Ուկրաինկայի փողոցը, արևելքից հարեանում է Դոմինիկյան հայրերի մենաստանին, իսկ արևմուտքից՝ այժմյան Կրակովյան փողոցին: Քաղաքի կենտրոնական հատվածում խիտ դասավորութեամբ կառուցված են դաղմաթիվ ինքնատիպ շենքեր, որոնք կրում են ճարտարապետական առանձին դպրոցների և ուղղութեունների կնիքը:

Լվովը քարավանային առևտրական ճանապարհներով կապված էր Ատամրուլի, Կահիրեի, Ալեքսանդրիայի, Բաղդատի և այլ երկրների ու քաղաքների հետ: Այստեղ բնակվող հայ աղդարնակչութեունը հիմնականում դբաղված էր դորդերի, մետաքսի, մահուդի, մրդերի, դինիների, ղենքերի, կաշվի արդյունահանութեամբ ու վաճառքով:

Ավանդական աղբյուրների համաձայն, Լվովում հայերը բնակութեուն են հաստատել դեռևս XII դարում: 1183 թ. Թեոդորոս Դուքսի հրավերով նրանք տեղափոխվում են Լվով եւ հիմնավորվում առանձին թաղամասում [123], որտեղ կառուցում են երեք եկեղեցի՝ ս. Խաչ, ս. Աննա և ս. Հակոբ Մծբնա հայրապետի անունով[124]: 1256 թ. իշխան Դանիել Ռոմանովիչը պաշտոնապես հոչակում է Լվով քաղաքի հիմնադրումը: Լվովահայերը մյուս աղդութեունների հետ միասին ատանում են հավասար իրավունքներ: Հայ աղդարնակչութեունն ատաիճանարար սավարանում

117 Նույն տեղում, էջ 352:

118 Նույն տեղում, էջ 436

119 Նույն տեղում էջ 676:

120 Նույն տեղում, էջ 228:

121 Նույն տեղում. էջ 339:

122 Նույն տեղում, էջ 755:

123 Մ. Բժշկյան, էջ 95

124 Նույն տեղում, էջ 97:

էր[125]. Ճեռք բերում ներքին ինքնավարություն, հայոց դատարանում կիրառություն է գտնում Մխիթար Գոշի «Դատաստանագիրքը»: Դատարանը ղեկավորում էր հայազգի դատավորը (վոյթը). 12 հոգուց բաղկացած Սվագների խորհրդի անդամներով:

Տեղեկություններ կան, որ դեռևս XIV դարում Լվովի Հայկական փոդոցը քարապատ էր, ուներ ջրմուղ-կոյուղի:

1363 թ.կառուցվում է Հաճկատար ս. Աստվածածին հայոց եկեղեցին, որից հետո այստեղ է տեղափոխվում (Գալիչից) Ռուսաստանի և Վալաքիայի հայոց արքեպիսկոպոսական աթոռը (1414 թ.)[126]:

1666 թ. Հռոմի Ուրբանոս 8-րդ Պապի թելադրանքով և լեհական Ստանիսլավ Թադավորի հաճությամբ Նիկոլ Թորոսովիչ արքեպիսկոպոսը հայ եկեղեցին միավորում է Հռոմեականին[127]:

Այդ ժամանակ Լվովում ապրող շուրջ 1000 հայ ընտանիքներ[128], ընդունելով կաթոլիկություն, աստիճանաբար կորցնում են մայրենի լեզվով խոսելու ունակությունը և աղդային դիմադիծը: 1704 թվականից հետո ուժդնանում է հայերի՝ լեհականացման ընթացքը:

Լվովը հայանի էր իրբև հայ ժողովրդի մասվոր ղարդացման կենտրոն: Մեղ են հասել Հովհաննես Քարմատանենցի 1616թ. հիմնադրած տպարանի մի շարք հրատարակություններ. քաղաքում, մինչև կաթոլիկացումը, դործում էին հայկական մի շարք դպրոցներ: 1668-1669 թթ. տեղի աշակերտության չանքերով տրվում են թատերական ներկայացումներ: Այստեղ են ստեղծադործել հայազգի տկանտվոր նկարիչներ Պողոս եւ Սիմեոն Բուդուշևիչները: Լվովահայ արքեպիսկոպոսներ Զաքարևիչը և Մարմարոշը Լվովի համալսարանի դասախոսներ էին[129]: Լվովում են աշխատել Ստեփանոս Լվովցին, Սիմեոն Դպիր Լեհացին և մի շարք ականավոր դեմքեր: XIX դարում մեծ հռչակ ձեռք բերեցին պատմարան Սադոկ (Հարություն) Բարոնչը, քանդակադործ Թադևոս Բարոնչը, ճարտարապետ Յուլիան Զախարեւիչը և ուրիշներ: Լվովը նաև դրչության և մանրանկարչության ճանաչված կենտրոն էր:

Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ

Լվովում պահպանված մերաղնյա ճարտարապետական կառույցների մեջ առավել աչքի ընկնող հուշարձանը ս. Աստվածածին տաճարն է. որը դտնվում է քաղաքի հայկական փոդոցի վրա: Մեղ անհայտ աղբյուրից քաղելով՝ Մ. Բժշկյանը վկայում է. որ «աթոռանիստ եկեղեցին Իլովայ Հայոց շինեցաւ յամի տեառն 1183»[130]: Ուսումնասիրողի նշած եկեղեցին մեր օրերին չի հասել: Մեղ հետաքրքրող ս. Աստվածածին տաճարը կառուցել է 1363 թ.[131], սիլեղյան դերմանացի ճարտարապետ Դորինդը կամ Դորեն (մահ. 1384 թ.)՝ մեծահարուստ վաճառականներ Հակոբ Շահն-

---

125 Ղ. Ալիշան. Կամենից, էջ 134:

126 Ալիշան. Կամենից, էջ 134:

127 Տե՛ս П.Н. Липка, Ансамбль улицы Армянской, на украинском, русском, английском языках, Львов, 1983, с. 111.

128 Մ. Բժշկյան, էջ 107:

129 Նոյն տեղում, էջ 97-98:

130 Մ. Բժշկյան, էջ 104

131 Ըստ «Տարեգիրք Իլախաց և Օլախաց երկրի» վկայության, ս. Աստվածածինը կառուցվել է 1361 թ. (տե՛ս «Բագմավեպ» Վենետիկ, 1895, էջ 522-534, Կամենից, էջ 115-121, Ա. Դոհոռյան. «Վենետիկյան տարեգրություն» «Լրաբեր հասարակական գիտությունների» 1980, N 5 էջ 95):

շահ Կաֆայեցու և. Փանոս Կեսարացու («Աեւփանոս Աբրահամենց ի Վայսուր քաղաքէ») միջոցներով[132]:

Ուսումնասիրողներից ոմանք, ընդհակառակը, կարծում են, որ այդ կառույցի ճարտարապետը ոչ թե Դորինդն է, այլ ծագումով հայ, անեցի կամ կաֆայեցի Դորկոն[133]: Ա.Աստվածածնի կառուցվածքը խաչադմբեթային է. Օճունի տաճարի նման եռանավ հորինվածքով: 140 սմ հաստությամբ պատերն ունեն լավ մշակված երեսպատման սալաքարեր: Եկեղեցին ունի 13 խորան և երեք մուտք: Թեև կառուցումից հետո այն կրել է մի շարք փոփոխություններ, սակայն պահպանել է հայ միջնադարյան կառուցողական արվեստի ինքնատիպ ձևերը: Առանձնապես զգալի են ոճամանադրթական արվեստի, մտսամր նաև ռուս-դալիցյան ոճերի ազդեցությունները: Ուղղանկյուն հատակագծով ընդարձակ սրահն իր վրա արևելյան հատվածից կրում է 12 նիստ ունեցող գմբեթը՝ վրանաձև վեզարով: Գմբեթի շարվածքի մեջ օգտագործված են դատարկ կճուճներ՝ ծածկի թեթեւության և ձայնի հնչեղության նպատակով:

1509թ. Ասվադուր Քոփուլեն վերանորոգել է այս գմբեթը[134], որը հրկիզվել էր 1494 թ. օդոստոսի 6-ի հրդեհի ժամանակ[135]: 1523 թ. հունիսի 25-ին թուրքերը ներխուժեցին Լվով[136] և սկսեցին ավերն ու կոլոպուսը: 1527թ. հունիսի 3-ին քաղաքը նորից ըոնկվեց հրդեհով, մեծապես տուժեց ս. Աստվածածինը, որի զանգակատունն ամրողջապես այրվեց: Դա պատճառ. հանդիսացավ. որ տաճարը վերակառուցվեր վերածնության դարաշրջանին հատուկ ճարտարապետական ոճերի կիրառմամբ: 1570 թ.ճարտարապետ Պյոտր Կրասովսկու նախագծով և մեծահարուստ Անդրեաս Կաֆայեցու միջոցներով կառուցվում է այժմյան զանգակատունը (տե՛ս արձ. N 486):

Գմբեթի արդի ծածկը XIX դարից է: Այստեղ միախառնված են դոթականը և վերածնության հատուկ հորինվածքները: Տաճարի խորանը կառուցված է XV-XVII դարերում և վերանորոգված XIX դարում: XVII դարում է կառուցված նաև մատուռը: XV-XVI դարերում եկեղեցու պատերը ծածկվել են բազմաթիվ սրբապատկերներով, որոնց նմուշները պահպանվել են հատկապես լուսամուտների մոտ: 1723 թ. լվովահայոց դատարանի նախագահ Խաչատուր (Քրիստափոր) Ավդուսաինովիչը, գավիթը բարձրացնելուց հետո, ձեռնամուխ է լինում հայ կուսանաց վերնատան շինության աշխատանքներին[137]:

1437թ. կառուցվում է տաճարի հարավային, իսկ 1671 թ.՝ հյուսիսային րաց սյունասրահները, որտեղ զոնվում են բազմաթիվ տապանաքարեր՝ մակագրված հայերեն, լեհերեն և լատիներեն լեզուներով[138]:

Հարավային րակի խորքում XVII դարի հայկական բանկի (դանձատուն) շենքն է, իսկ արևելքից կառուցված է հայ արքեպիսկոպոսների դահանիստ պալատը, որը հիմնադրվել է XVII

---

132 Մ. Բժշկյան, էջ 104:

133 Г.Островский, Л.Львов, 1975, с. 40. Համմտ. X.D. Kajctanowicz նշվ. աշխ. էջ 3, Sadok Baracz, Rys..., էջ105.

134 Ս. Բժշկյան. էջ 103-104:

135 Ա. Գոհարյան «Վենետիկյան տարեգրություն» էջ 96:

136 Նույն տեղում, էջ 97:

137 Ս. Բժշկյան. էջ 104-106:

138 П. Н. Липка, Ансамбль улицы Армянской, с 111. Я. Р. Дашкевич,Армянские рельефные кресты Львова и Каменца-Подольского XIV-XVII вв., ИФЖ, 1980, N 3. Լվովի ս. Աստվածածնի մասին տե՛ս - նաև՝ Odnowienie i rekonstrukcya Katedry ormianskicj we Lwowe. 1908., X. D. Kajetanowicz. Katedra ormianska i jcj otoczenie (Przewodnik). Lwow. 1926. Dr. Jozef Piotrowski. Katedra ormianska we Lwowe Wswictle restauracyi i ostatnich odkryc, z 65 ilustracjami nakladem kyrji metropolitalnej obrzadku orm kat. we Lwowe, 1925

դարի վերջին, արքեպիսկոպոս Վարդան Հունանյանի ջանքերով: 1778 թ. հրգեհից հետո այն վերանորոգում է Հակոբ Ավգուստինովիչ եպիսկոպոսը: Եպիսկոպոսարանի րակում կանգնեցված հուշատյան վրա Բժշկյանը կարդացել է լատիներեն հետևյալ արձանագրությունը, որը և մեջբերել է իր «Ճանապարհորդութեան» մեջ թարգմանարար.

436. «Ի ւիաուս սրբոյ Երրորդութեան զայս եկեղեցի ե. վանս նորոգեաց պաւուելի պարոն Խաչիկն Աւկուստոնովիչ կաուսավար եւ մեծավոր Հայաստանցի ի 1716 յաւուր սրբոյ Խաչին»[139]:

Լվովի հայոց վանքին կից եղել են կանոնիկոսարան, կուսանոց, հիվանդանոց և բազմաթիվ անտեսական շենքեր: 1264թ. (Մ. Բժշկյանի կարծիքով) վանական համալիրը ապահովվում է խմելու ջրով: Այս առթիվ փորագրվել է հիշատակագրություն, որը նկատել է Մ. Բժշկյանը գանգակատան որմին.

437. «Ի թ[ա]վ[ա]ւո[րութե[ան] Գազիմիր Գոռլի /իմա՝ կառոլի-թագավորի- Գ. Գ./ շինեցին հայ ազբարքն զաղրիւր մի թվ. ՉԻԳ /1264/[140]: Ա. Աստվածածին եկեղեցին հիմնովին նորոգվում է XX.դարի սկզբին: Ներսի պատերը հայ որմնանկարչության հարուստ մոտիվներով նկարազարդում է հայազգի դեղանկարիչ Յա. Բոլոզ-Անտոնևիչը: 1908թ. ճարտարապետ Ց. Մոնչինսկու մասհղացմամբ փոփոխման է ենթարկվում տաճարի արևմտյան ճակատը՝ այժմյան Կրակովյան փողոցի կողմից: 1925 թ. Յու. Մեխոֆերերը կատարում է ներտաճարային խճանկարները՝ իսկ Յա. Գ.Ռոզենը՝ որմնանկարները՝ հին հայկական որմնանկարչության հարուստ ոճերի պահպանմամբ: Հիշյալ նորոգումների ընթացքում հայտնաբերվում են XV-XVI դարերի մի շարք որմնանկարներ (Հովհան Աստվածածանը Պրոխորի հետ, Հակոբ առաքյալը և այլք):

Մեր առաջին այցի ժամանակ (1977)թ. Լվովի պատմաճարտարապետական այս համալիրը տրամադրված էր Ուկրաինայի կիրառական արվեստի ինստիտուտի տեղի մասնաճյուղին:

Պրակում զետեղված բոլոր արձանագրությունները, որոնք այժմ գոյություն ունեն, տրվում են նոր ընթերցումներով և վերծանություններով: Լեհերեն և լատիներեն վիմագրերի ռուսերեն թարգմանությունները կատարել են Յա.Ռ. Դաշկևիչը և Ն.Կ. Կրիվոնոսը. վերջինս երկու տարի անընդմեջ մասնակցել է վիմագրական արշավախմբի հավաքչական աշխատանքներին:

ՍԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԲԱԿ

Խաչքակ-զերեզմանոցի հնագույն արձանագրված քարերը օգտագործվել են հետագա նորոգումների ընթացքում: Պահպանվածները թվագրված են հիմնականում XV-XVII դարերով: Այդ արձանագրություններն են.

438. Տապանաքար, գորշ ավազաքարից, քանդակազարդ, եղերված է խաղողի ողկույզներով (երկ. 1մ. 50սմ, լայն. 74 սմ): Արձանագրության վերին մասը եղծված է. գժվարությամբ վերականգնվում է 11 տող.

---

139 Մ. Բժշկյան. Էջ 99

140 Նույն տեղում:

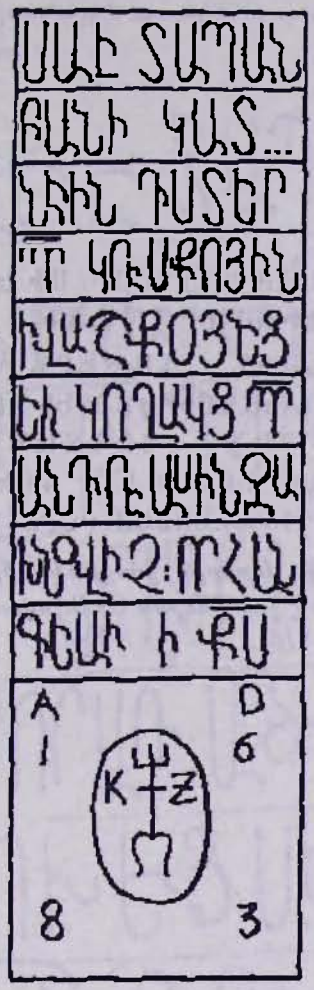

ՍԱ Է ՏԱՊԱՆ/ ԲԱՆԻ ԿԱՏ⸢ԱՐԻ⸣/ՆԷԻՆ՝ ԴՍՏԵՐ/ՊՐ ԿՐԵՍՔՈՅԻՆ/ԻՎԱՇՔՕՅՆՆՅ/ԵՒ ԿՈՂԱԿ⸢Ի⸣Յ ՊՐ/ԱՆԴՐԷԱՍԻՆ ՋԱ/ՒՆՕՎԻՋ. ՈՐ ՀԱՆ/ԳԵԱՒ Ի ՔՍ AD, /հապավում՝ ՅԱՄԻ ՏԵԱՌՆ/ 1683:

Մանոթ: Ներքևում տրված է Զահնովիչների առհմանշանը:

Նուսանկ. 107

439. Տապանաքար, գորշ ավազաքարից. ադուցված է հարավային նույն պատի մեջ, նախորդից մոտավորապես մեկ մետր հեռավորութ֊յամբ դեպի արեմուտք: Վերին ձախակողմյան մասը եղծված է: Վրան 12 տող.

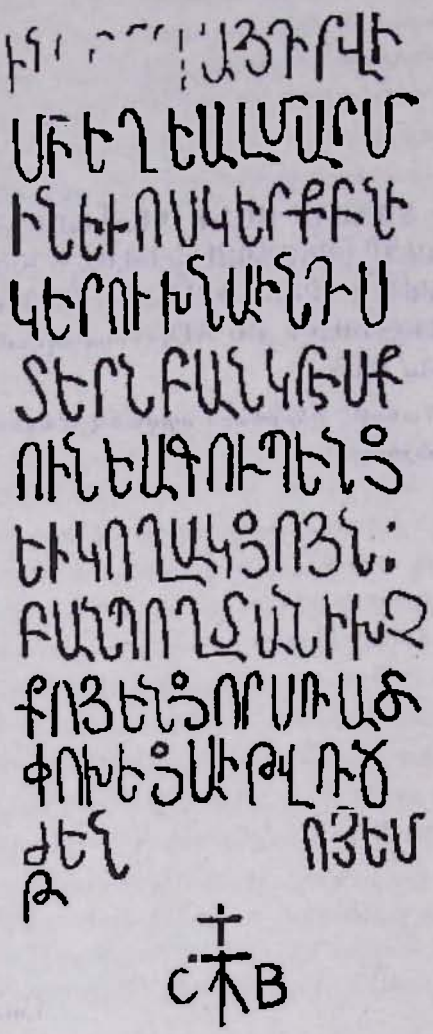

Ի ՆԵՐՔՈՑ ԱՑԼՍՄ] ԴՐՎԻ/ ՄԻ ԵՂԵԱՂ ՄԱՐՄ/ԻՆ ԵՒ ՈՍԿԵՐՔ Բ[ԱՆԻ/ ԿԵՐՈՒԽՆԱՒՆ ԴՍ/ՏԵՐՆ ԲԱՆ ԿՐԷՍՔ/ՈՒՆ ԵԱԳՈՒՊԵՆՑ/ ԵՒ ԿՈՂԱԿ-ՑՈՑՆ/ ԲԱՆ ՊՈՂՏԱՆԻ[Ն] ԽԱՉ/ՔՈԵՆՑ, ՈՐ ԱՌ ԱՄ/ ՓՈԽԵՑԱՒ ԹՎ ՌՃ/ԺԵ (1666) ՆՈՅԵՄ[ԲԵՐԻ]Թ (9):

Ծանոթ. *Ստորին խաչքևի ներքևում փորագրված է լատիներեն C+B: ավաղի տակ նկատվում է՝ 16...*

Լուսանկ. *108*

440. Տապանաքար, *գորշ ավազաքարից, քանդակազարդ վարդյակներով, որոնց բողբոջներից դուրս են գալիս ցողունները: Ստորին մասում լեհական դինանշանն է և 8 աղղ.*

ՍԱ Է ՏԱ.ՊԱՆ/ ՋԱՏՐՋԻ ՏԻԱՐ/ ՊԷՔԻՐՑԻ ԱՍ/ԼԱՆԻՆ, ՈՐ ՓՈԽ/ԵՑԱՒ ԱՌ ԱՄ [ԹՎԻՆ] ՌՃԺԱ (1662) ՈՒՆՎԱՐ ԺԲ (12).

441. Տապանաքար, *դորշ ավազաքարից: Ուղղահայաց դիրքով ադուցված է սաճարի հարավային պատին՝ արտաքուստ: Գտնվում է նախորդից 2,5 մ դեպի արևմուտք, վրան՝ 7 տող.*

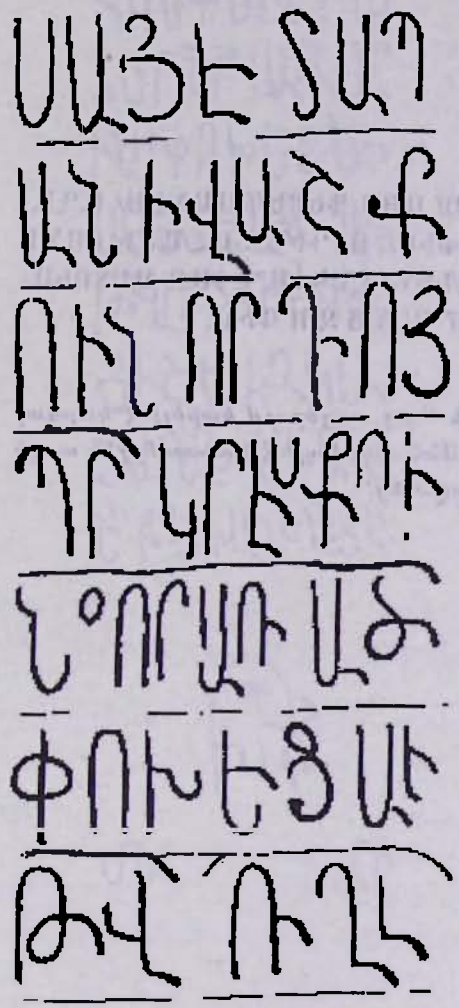

ՍԱՑ Է ՏԱՊ/ԱՆ ԻՎԱՇՔ/ՈՒՆ ՈՐԴՈՑ/ ՊՐ ԿՐԷՍՔՈՒՆ,/ ՈՐ ԱՌ ԱՇ ՓՈԽԵՑԱՒ ԹՎ. ՌՂԸ (1649):

Ծանոթ. *Հավերժության խորհրդանշանն ու տոհմանշանը քայքայված են:*

Լուսանկար 109

442. Տապանաքար, *դորշ ավազաքարից. ուղղահայաց դիրքով ամրացված է հարավային պատին՝ նախորդից մեկ մետր դեպի արևմուտք: Սաորին մասը եղծված է. ունի 12 տող.*

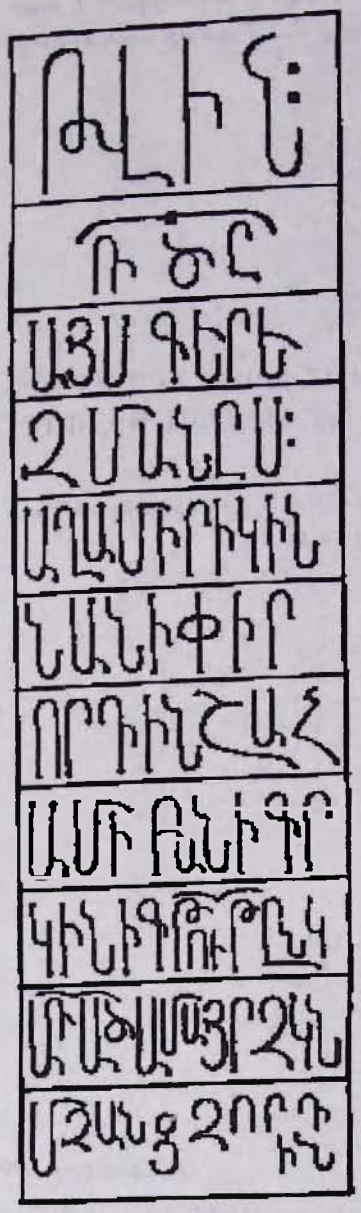

ԹՎԻՆ/ ԼԹԸ (1609)/ ԱՅՍ ԳԵՐԵ/ԶՄԱՆԸՍ/ ԱՂԱ-ՄԻՐԻ ԿԻՆ/ ՆԱՆԻՓԻՐ/, ՈՐԴԻՆ ՇԱՀ/ԱՄԻ ԲԱՆԻ ԳՐ/ԿԻՆ Ի ԳԹՈՒԹ/ԻՒՆ/ ԸՆԿ/Ա՞Լ/ԱՌ ԱՍՏՈՒԱ-ԾԱՄԱՅՐ ՋԿՆԼԻ/Մ-ՋԱՆՑ ՋՈՐԴԻՆ:

Մանոթ. 8-րդ և 9-րդ տողերում կարելի է կարդալ նաև Շահ Ամիրանի: Անհասկանալի է նախավերջին տողի իմաստը: Թերևս մերաղա՞նց:

443. Տապանաքար, ղորշ ավազաքարից. ղրված է ուղղահայաց կերպով նույն հարավային պատին կից՝ պատվանդանի վրա: Երեսին և. հակառակ կողմին՝ հայերեն և. վեհերեն 11 տող.

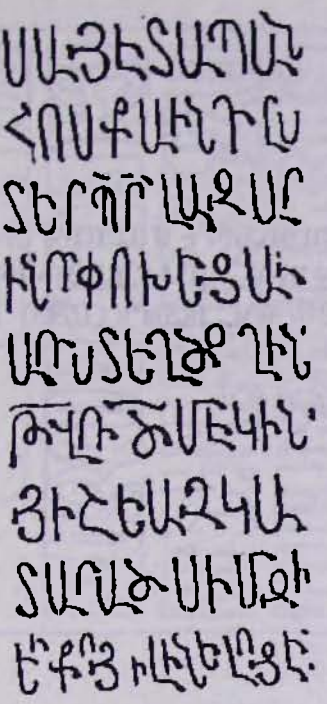

ՍԱՅ Է ՏԱՊԱՆ/ ՀՈՍՓԱՒՆ ԴԸՍ/ՏԵՐ ՊՐ ԼԱ-ՋԱՐ/ԻՆ, ՈՐ ՓՈԽԵՑԱՒ/ԱՌ ՍՏԵՂԾՈՕՂԻՆ/ ԹՎ. ՌԾ ՄԷԿԻՆ (1602). ՅԻՇԵԱ ՋԿԱ./ՏԱՐԱԾՍ ԻՄ, ՋԻ ԵՒ ՔՈՅԻ ԼԻՆԵԼՈՑ Է. ՄԱ[ՅԻՍԻ]ԺԸ (18)[141]

Ծանոթ. Նախավերջին տողից առաջ քանդակված է Լազարենց տոհմանշանը, որտեղ ընթերցվում է փակագրով դրված խոճա բառը:

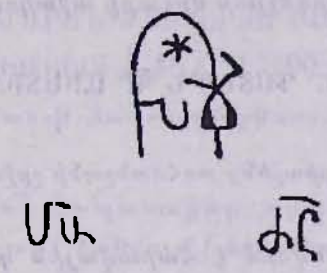

Հրատ. X.D.Kajetanowicz, 18 - լեհատառ

Լուսանկար 110

444. Տապանաքար, ապիտակավուն ավազաքարից. ագուցված է հարավային գավթի արտաքին պատին, քանդակներն ու վիմագրերը մաշված, եղծված են, սակայն հնարավոր է վերականգնել 10 տող.

141 X.D.Kajetanowicz, Katedra ormianska..., էջ 18.

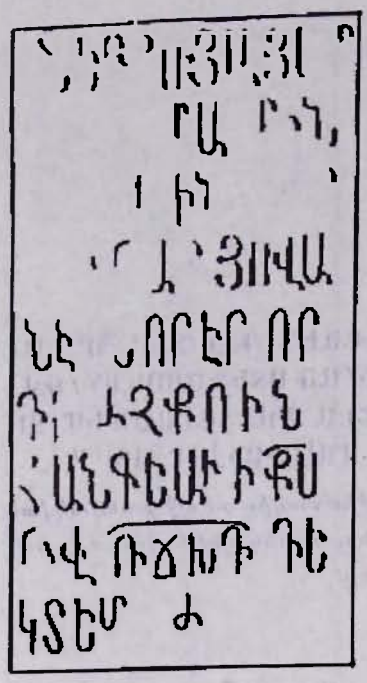

Ի ՆԵՐՔՈՅ ԱՅՍՄ (՞) ՏԱՊԱՆԻ/Է ՄԱՐՄԻՆ ԵՒ /ՈՍԿԵՐՔ/ ԲԱՆ ՅՈՎԱ/ՆԷ[ՍԻՆ], ՈՐ ԷՐ ՈՐ/ԴԻ ԻՎԱՇՔՈՒՆ.ՀԱՆԳԵԱՒ Ի ՔՄ/ ԹՎ. Ռ·ՃՂԴ (1695) ԴԵ/ԿՏԵՄԲ[ԵՐԻ]Ժ (10):

Առորին շրջանակի միջև՝

1695:

445. Տապանաքար, դեղնավուն ավտղաքարից, եղերված բուսական զարդաքանդակներով (երկ. 65սմ, լայն. 35սմ): Ագուցված է գավթի արևելյան մուտքի աջակողմյան պատին՝ հատակից 0,5 մ բարձրությամբ. ունի 7 տող.

Ա[ՍՏ]Ո ԿԱՆ ԵԴ[ԵԱԼ] ՄԱՐՄԻՆ ՈՒ ՈՍԿԵՐՔ ԱՌՓԻՆԻՆ՝ ԴՍՏԵ/ՐՆ ՊՐ ԱՒԵՏԻ/ՔԻՆ/ ՋԱԽԱՐԻԱՇ/ԵՆՑ. ՀԱՆԳԵԱՒ [ԹՎԻՆ] 1662:

Ծանոթ. Հարյուրավորի 6 թվանշանը գտնվում է Զախարիաշենց տոհմանշանի շրջանակի մեջ:

446. Տապանաքար, կարմրավուն դրանիտից. գտնվում է հարավային գավթի մուտքի հատակին (հյուսիս-հարավ ուղղությամբ 3-րդը): Եղերված է բուսական զարգերով: Արձանագրության սկզբնամասը չի պահպանվել՝ քարը կոտրված է. ունի միջին մեծության ուռուցիկ տառերով կցագրային 6 տող.

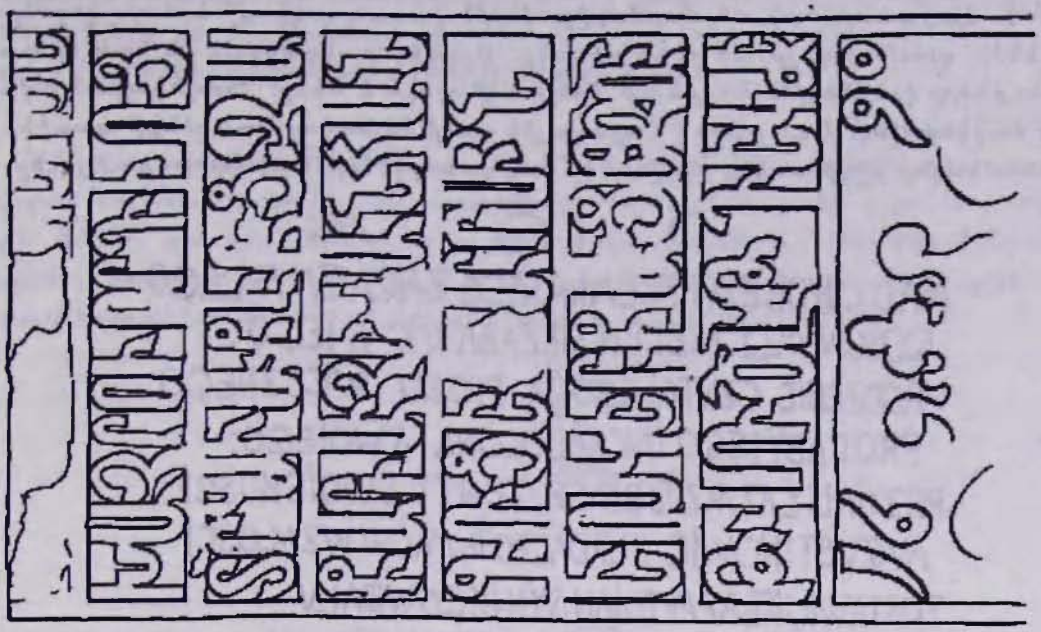

⌈ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ⌉ԽԱԶՔՕԻ ՈՐԴՒՈՅ/ ՏՐ ԱԻԱՔԵՐԷՑ ԶԱ/ՔԱՐԻ ԱԻՋԻԵԱՆ, ՀԱՆ/ԳՈՒ-
ՑԵԱԼ ՄԱՐՄԻՆ/ ԵՒ ՈՍԿԵՐՔԱՑՆ Մ՚Ծ ՈՂՈՐՄԻ (՞). ԹՎ. ՌՃԼԹ (1690),
ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ՟/ ԺԵ (15) 1690:

Ծանոթ. Տապանաքարի ստորին մասում հանգուցյալի տոհմանշանն է:

Լուսանկ. *111*

447. Տապանաքար, գորշավուն կրաքարից, շրջանակին փորագրված րուսական զարդերով: Գանվում է եկեղեցու հարավային մուտքի առջև՝ հատակին: Արձանագրությունը մաշված, եղծված է: Դժվարությամբ վերականգնվում է 9 տող.

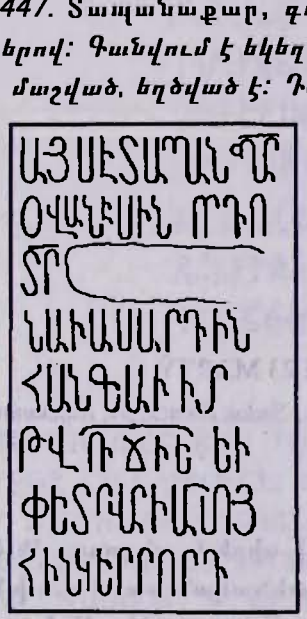

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՊԱՐ/ ՕՎԱՆԷՍԻՆ, ՈՐԴՈ/ ՏՐ.../ ՆԱ-
ԻԱՍԱՐԴԻՆ.../
ՀԱՆԳԵԱԻ Ի ՏՐ/ ԹՎ. ՌՃԻԵ (1676) ԵՒ/ ՓԵՏՐՎԱՐԻ
ԱՄՍՈՅ/ ՀԻՆԿԵՐՐՈՐԴ...

Ծանոթ. Վերջին տողն ամբողջապես եղծված է: Տապանաքարի ստորին մասում փորագրված է հանգուցյալի տոհմանշանը (լեհական զինանշանի նմանակությամբ):

448. Հուշատախտակ, սև մարմարից, վերին լուսապսակի աջ և ձախ կողմերում՝ թռչունները՝ գլուխները շրջած դեպի դիտողը: Այստեղ քանդակված են նաև հրեշտակները՝ ճեռքները կրծքներին: Ներքևում՝ հրեշտակի գլուխ և թևեր: Կոմպոզիցիան ավարտվում է ծաղկեփնջով: Ագուցված է հարավային րակի ճակատոգմյան շենքի պատին: Վերին ատամնավոր քիվի տակից սկսվում է 12 տողանոց լեհերեն արձանագրությունը.

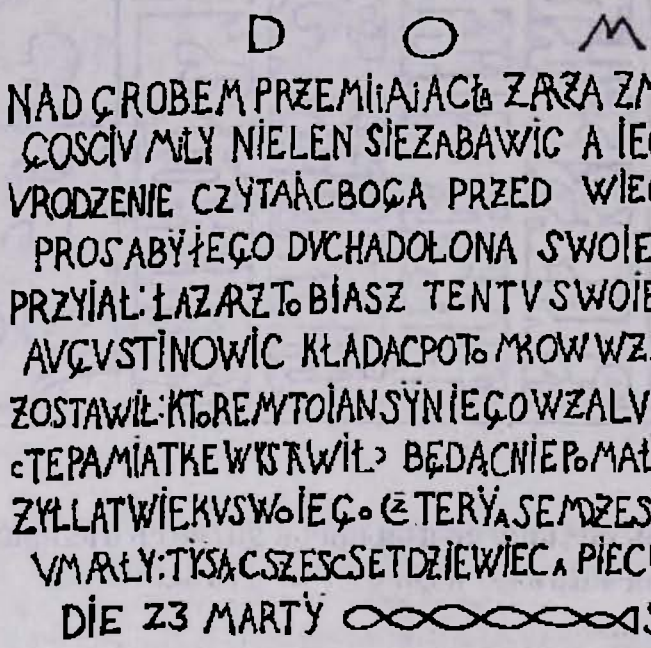

D. O. M.

Nad grobem przemijając Lazarza zmarIego,

Gościu miIy, nic leń sie. zabawię, a jego

Rodzenie czytajae, Boga przedwiecznego

Proś, aby jego dueha do lona swojego,

Przyjął. Łazarz Tobiasz ten tu swoje kości,

Augustynowicz kładąc potomków żalośei

Zostawil, któremu to Jan syn jego,

W żalu tę pamiątkę wystawiI Zyl. lat wieku swego eztery

a siedmdzesiąt. Umarl tysiąc sześćset dziewięć a pieedziesiąt./ DNIE 23 MARTY

Հրատ. *Sadok Barącz, 34, Kajetanowicz, 13.*

Թարգմ.

Ա[ստծուն] ա[մենալավագույնին] ա[մենամեծին]

Ճանապարհի վրա հիշելով հանգուցյալ Լազարին (Ղազարին), սիրելի անցորդ, մի ծուլացիր կանգնել պահ մի և կարդալ նրա դամբարանին. Հավիտենական աստծուն խնդրիր, որպեսզի իր դիրքն ընդունի նրա հոգին: Լազար Տոբիաշ Ավգուստինովիչն այստեղ

ամփոփելով իր ոսկորները՝ սերունդներին թողեց (խոր) վշտի մեջ, որոնցից Յանը (Հովհաննէսը)՝ նրա որդին, թախծալի սրտով այս հուշարձանը կանգնեցրեց: Ապրեց նա իր կյանքի 74 տարին: Վախճանվեց 1695 թ. մարտի 23-ին:

Լուսանկ. *112*

449. Հարավային բակի ճախակողմյան շենքի արևելյան պատին արտաքուստ ազուցված հուշատախտակին. Ավգուստինովիչների տոհմանշանն է լուսապսակի մեջ, վրան՝ RMOA տառերը: Արձանագրության երկու կողմերում թևավոր հրեշտակներ՝ ձեռքները կրծքներին. ներքևում հրեշտակի գլուխ՝ վերցված լուսապսակի կրկնակի ճառագայթների մեջ. ունի 13 տող, մասամբ եղծված, արձանագրություն.

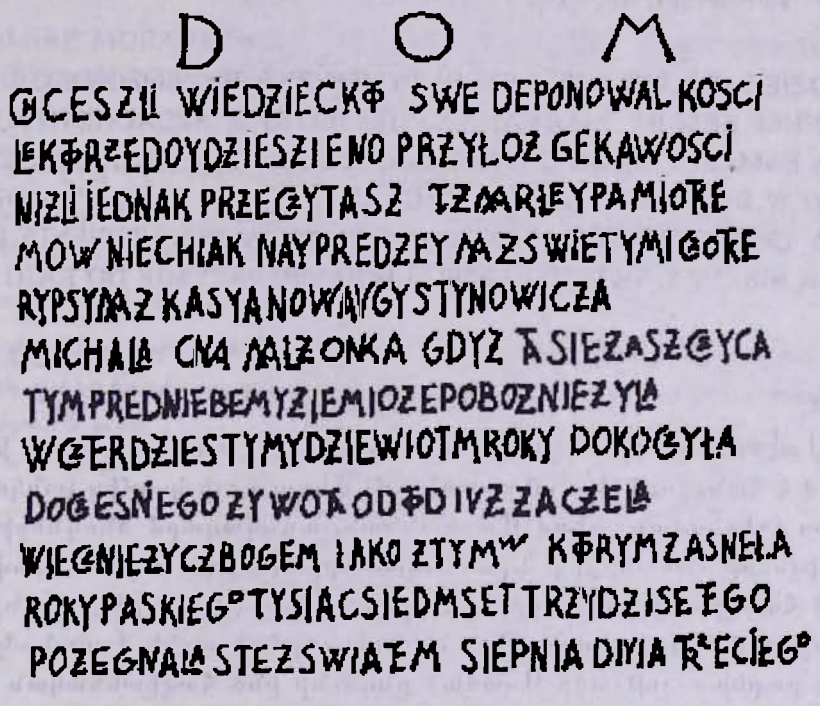

D O M

CHESZ WIEDZEĆ KTO TU SWE DEPONOMAŁ KOŚCI,/EKTORZE DOJDZIESZ, IENO PRZYLÓŻ CIEKAWOŚCI,/ NIZLI JEDNAK PRZECZYTASZ TE ZMARŁEY PAMIATKĘ MÓW, NIECH JAK NAJPEDZY MA Z SWIETYMI CZAATKE,/. RYPSYMA Z KASYANOW AUGUSTYNOWICZA/ MICHAŁA CNA MAŁŹONKA, GDYŹ TA SIE, ZASZCZYCA/ TYM PRZED NIEBEM Y ZIEMIO, ŹE POBOŹNIE ZYLA,/ W CZTERDZIESTYM Y

DZIEMIONTYM ROKY DOKONCZYŁA/ DOSZESNEGO ŻYWOTA ODKADJUZ ZACZELA/ WIECZNIE ŻYĆ Z BOGIEM JAKO Z TYM, W KTORYM ZASNELA ROKU PA/N/SKIEGO TUSIAC SIEDMSET TRZYDZIESTEGO/ POŻEGNAŁA SIE Z ŚWIATEM SIERPNIA DNIA TRZECIEGO

Հրատ. *X.D.Kajetanowicz, 14.*

Թարգմ.

Ցանկանում ես իմանալ, թե ո՞ւմ ոսկորներն են այստեղ հանգչում՝ այդ դեպքում, ընթերցող, հետաքրքրվիր. մինչ կկարդաս հանդուցյալի հուշարձանի արձանագրությունը, աղոթիր, թող ավելի շուտ մասնակից դառնա սրբերին Կասյանների դերդաստանից Հռիփսիմեն՝ Միքայել Ավգուստինովիչի խոհեմափայլ ամուսինը, (քո աղոթքով) թող այստեղ՝ երկրի վրա և երկնքի տակ պաշտպանվի երկնքի և երկրի առաջ, քանդի ապավածային (պատվիրանով) ապրեց և վախճանվեց 49 տարեկան հասակում. որից հետո մաքուր կյանքով սկսեց ապրել Աստուծո և նրա հետ միասին, որի հետ ննջեց Տիրոջ 1730 թվականին, աշխարհին հրաժեշտ տալով օգոստոսի 3-ին:

450. Հարավային րակի պատին ազուցված տապանաքար, եզրերին՝ հրեշտակներ, ազավնիներ՝ կտուցները վեր պարզած: Մտրև՝ 12 տող.

D O M

NCESZ WIDZIEC CNI WIATOR, LEŹI W TYM PRZEŚCIU ZLOŹONA OD MEDVZY PRZY SMIERTELNUM ZEŚCIU/ MARYANNA NIEKIEDYŚ Z SZLACHETNYCH RODZICOW/ ZRODZONA FAMILIEY AUGUSTYNOWICZOW/ GABRIEL BALSAMOWICZ PRŹYUACIEL BYL STALY/ W DOŹYWOTNIM MYM ŻYCIU Y DO KACA TRWALY. ODDAŁAM DYCHA BOGY PRZY UROCZYSTOSCÌ/ STANISŁAVA BISKUPA PRZENIESIENIA KOSCI WIEC ZA PRZYCZYNĄ BISKUPA. SWIETEGO NIECH BÓG MIE PRZYMIE DO RAJU WIECZNEGO R. 1729.

Հրատ. *X.D.Kajetanowicz, 14.*

Թարգմ.

Ա[ստծուն] ա[մենալավագույնին] ա[մենամեծին] Ցանկանում ես իմանալ, աղնիվ անցորդ, ո՞վ է հանգչում այս անցարանում: Մեդուլայի կողմից (անկողնին) գամված մահից հետո (դերեզման) իջավ Մարիաննան, ազնվազարմ ծնողներից սերված, Ավգուստինովիչների ընտանիքից: Նրա հավատարիմ ընկերը (այս) անցավոր կյանքում և մինչև վերջ հանդիսացել է Գաբրիել Բալսամովիչը: (Ես) վերջին շունչս ավեցի Աստծուն Սանիսլավ եպիսկոպոսի աճյունի փոխադրման առնի ժամանակ: Թող սուրբ եպիսկոպոսի բարեխոսությամբ Աստված ընդունի ինձ հավիտենական դրախտը: 1729 թ(ական):

Մեկնութ.1. Արձանագրության մեջ հիշատակված Մեդուլան հին հունական դիցարանության սարսափազդու կինն է: Այլալ դեպքում գործածված է իբրև համաճարակի խորհրդանիշ:

2. Ընկերը բառը կիրառված է ամուսնու իմաստով:

3. Սուրբ Սանիսլավը Կրակովի եպիսկոպոսն էր. մահապատժի է ենթարկվել լեհական թագավոր Բոլեսլավ Բ Քաջի հրամանով 1079 թ.: Սանիսլավ եպիսկոպոսի աճյունի փոխադրման

աոնը կատարվում է սեպտեմբերի 27-ին: Ուրեմն Մարիաննան մահացել է հիշյալ թվականի այդ օրը:

Լուսանկ.

451. Տապանաքար, *ուղղանկյուն, ամրացված է ուղղահայաց դիրքով սաճարի հարավային պատին (արեմուտքից-արևելք 6-րդը): Վրան՝ 12 տող.*

TY LEZY CIA/TO NIEGDY/ SLAWNIEGO/ PANA THO/MASZA IAKYB/ IASKIEWICZA/ KTORE MYNICH BRNDZIE/ PAN BOG MI/LOSCIW DY/SZY IEGO/ R. 1704 D.

Թարգմ.

Աստ հանգչի երբեմնի փառապանծ պան Թոմաշ Յակուբ (Հակոբ) Յասկևիչը, որի հոգու նկատմամբ թող Աստված լինի սիրալիր: Մահ. 1704 թ.

Լուսանկ. *112*

452. Տապանաքար, *գորշ ավազաքարից, եզրերին՝ րուսական զարգեր: Ամրացված է նույն պատին, ուղղահայաց կերպով: Ունի հայերեն և լեհերեն արձանագրություններ: Լեհերենը՝ 10 տող.*

D O M

TY LEZY KA/ZIMIRZ MORA/DOWICZ ZVL/ LAT 72. UMARL/ ROKY PANSKIEGO 1784 DNIA/18 LUTEGÓ/ PROSI OZDORO/WIA, Ś MARIA.

Թարգմ.

Ա[ստծուն] ա[մենալավագու.յնին] ա[մենամեծին]

Աստ հանգչի Կազիմիր Մուրադովիչը. ապրեց 72 տարի, մահացավ Տիրոջ 1784 թվականի փետրվարի 18-ին: Խնդրում է (աղոթել) Աստվածամայր կույսը:

Ծանոթ. «*Կույս Մարիամ*» *ադոթքն է:*

453. Հարավային րակի պատին ագուցված կրաքարե սապանաքարին, որը եզերված է րուսական զարգևրով. սաորև Նիկորովիչների տոհմանշանն է (նավի խարսխի ձևով): Ունի լեհերեն 9 տող.

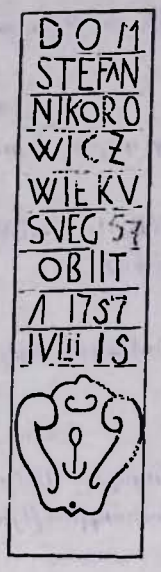

DOM

STEFAN/ NIKOROWICZ/ WIEKY/ SVEG 57/OBIIT/ A 1757 IVLII 15.

Թարգմ.

Սաեֆան Նիկորովիչ. 57 տարեկան հասակում հեռացավ 1757 (թվականի) հուլիսի 15-ին:

Նուսանկ. *113*

454. Տապանաքար, զորշավուն կրաքարից, եզերված րուսական զարդերով: Ստորև՝ դափնեպսակի մեջ, տոհմանշանն է: (Կրակովյան փողոցից 1-ինը):

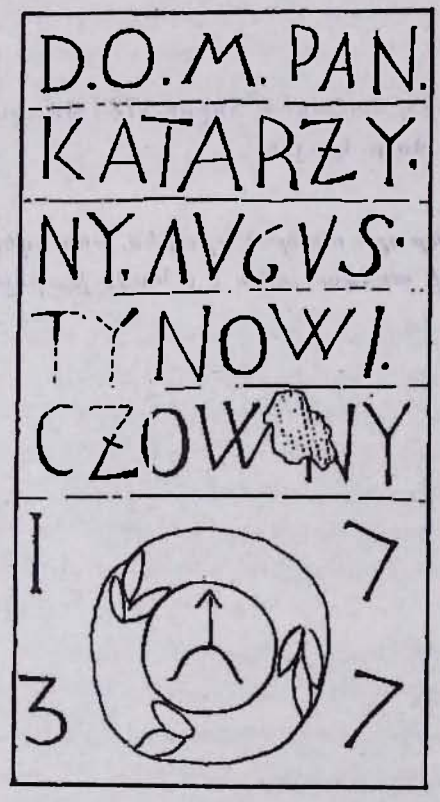

DOM.

PAN/ KATARZY/NY AVGUS/ TINOWI/CZOWNY. 1737.

Թարգմ.

Ա[ստծուն] ս[ամենալավագույնին] ս[ամենամեծին]

(Աստ հանգչի մարմին) օրիորդ Կաաերլինա Ավգուստինովիչովայի. 1737:

Լուսանկ. *114*

455. Հուշատուխտակ, գորշավուն մարմարից. ամրացված է եկեղեցու հարավային պատին, արտաքուստ: Վրան ելնգավոր տառերով փորագրված է 7 տող.

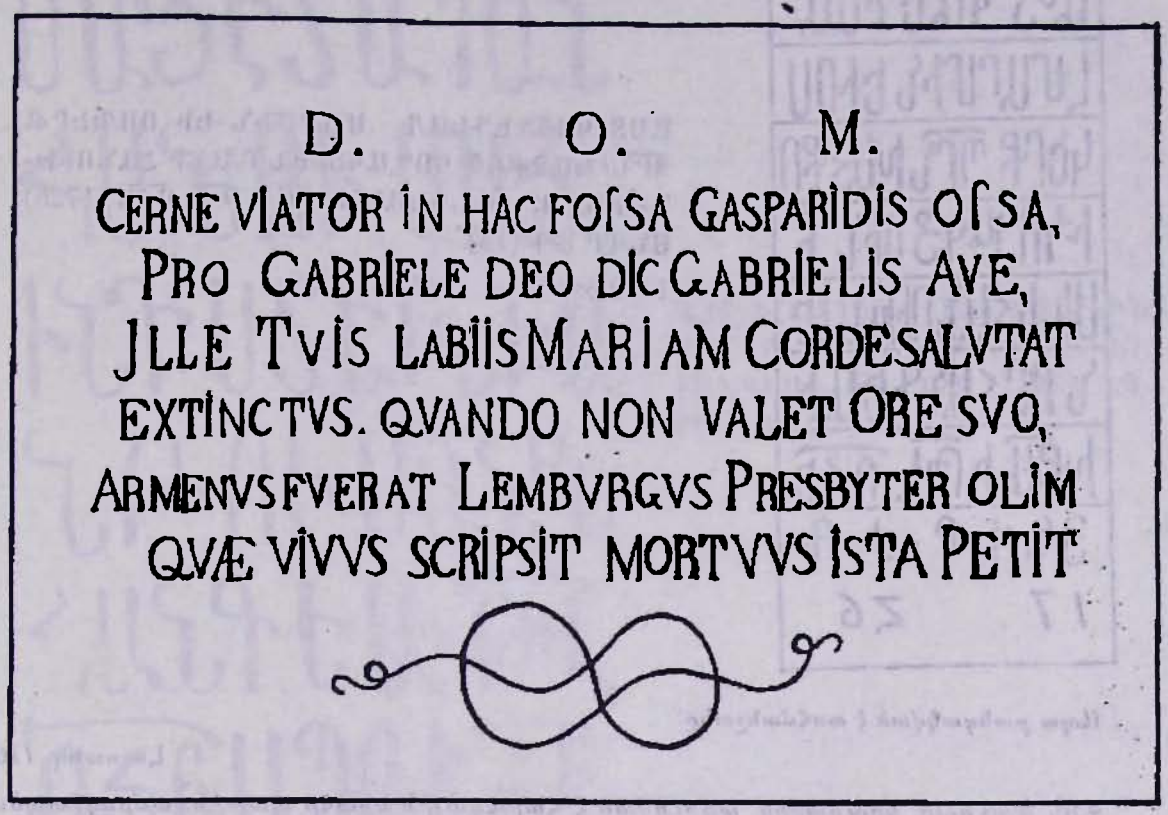

D. O. M.

GERNE VIATOR .IN HAC FORSA GASPARIDIS ORSA/, PRO GABRIELE DEO DIE GABRIELIS AVE/ ILLE TUIS LABIIS MARIAM GORDE SALUTAT/ EXTINCTUS QUANDO NON VALET ORE SUO,/ ARMENUS FUERAT LEMBURGVS PRESBVTER OLIM,/ QUAE VIVUS SCRIPSIT, MORTUUS ISTA PETIT.

Թարգմ. (լատ.)

Ա[ստուծուն] ա[մենալավադույնին] ա[մենամեծին]

Ուշադրություն դարձրու, անցորդ: Այս դադաղում Գասպարի ոսկորներն են... եղել է լվովցի հայ, նախկինում՝ քահանա: Երբ ողջ էր, գրել է, մահացած՝ նա խնդրում է:

Լուսանկ. *115*

456. Տապանաքար, գորշավուն կրաքարից. գրված է հարավային սրահի հատակին՝ արևելքից-արևմուտք, 4-րդ այան մոտ: Տապանագիրը քայքայվել և եղծվել է. հնարավոր է վերականգնել կցկտուր բառեր.

ՍԱՑ...ՄԱՐՄԻՆ...ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ...Թվ...Ռ (1000)...ԴԵԿ/ՏԵՄԲԵՐԻ/...

457. Տապանաքար, սպիտակ կրաքարից. ամրացված է հարավային սրահի հատակին (արևելքից-արևմուտք)՝ վերջինը: Ունի 9 տող.

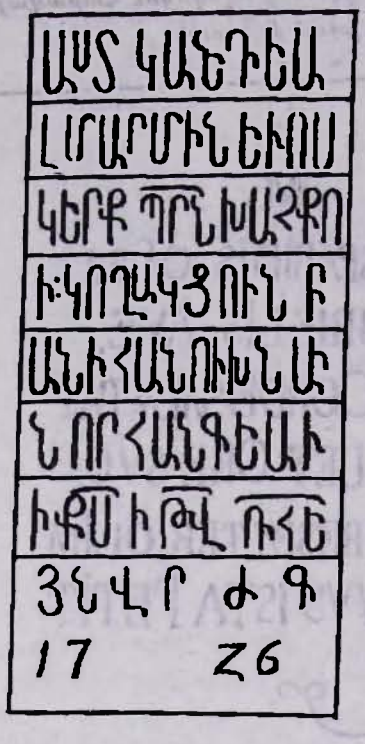

Ա.ՍՏ ԿԱՆ ԵԴԵԱ/Լ ՄԱՐՄԻՆ ԵՒ ՈՍ/ԿԵՐՔ ՊՐՆ/ԽԱՋՔՈ/Ի ԿՈՂԱԿՑՈՒՆ Բ/ԱՆԻ ՀԱՆՈՒԽ-ՆԱԻ/Ն, ՈՐ ՀԱՆԳԵԱԻ/Ի ՔՍ Ի ԹՎ. ՌՀԵ (1726) ՅՆՎՐ Ժ Գ (13).

1726:

Ապա քանդակված է տոհմանշանը:

Լուսանկ. *116*

458. Խաչքար, կրաքարից, ադուցված է հարավային արահի պատին. ամբողջապես փակագիր է: Հավանական վերծանությունն է՝

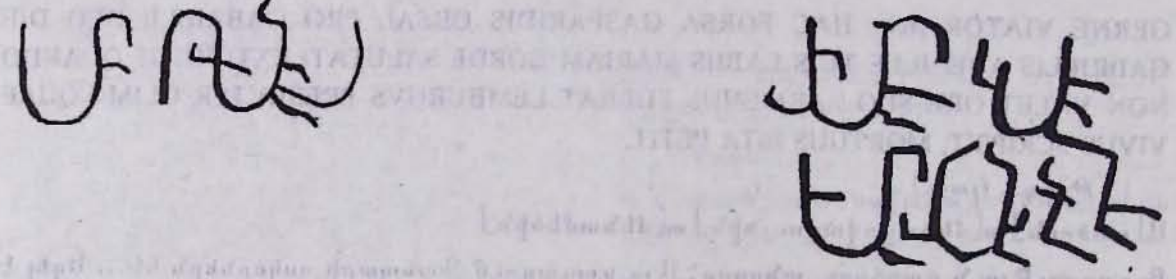

ՍԲ ՅՈՎԱՆԷՍ. ՅԻՇԱՏԱԿ Է ԱՒՐՄԱՆ ՋԷ...

Ծանոթ. Կասկածելի է վերջին րառի վերծանությունը.

Լուսանկ. *117*

459. Տապանաքար, ավաղաքարից, րուսական ղարդանախշերով. ադուցված է հարավային արահի պատին՝ արտաքուստ, ուղղահայաց դիրքով: Ունի 7 տող.

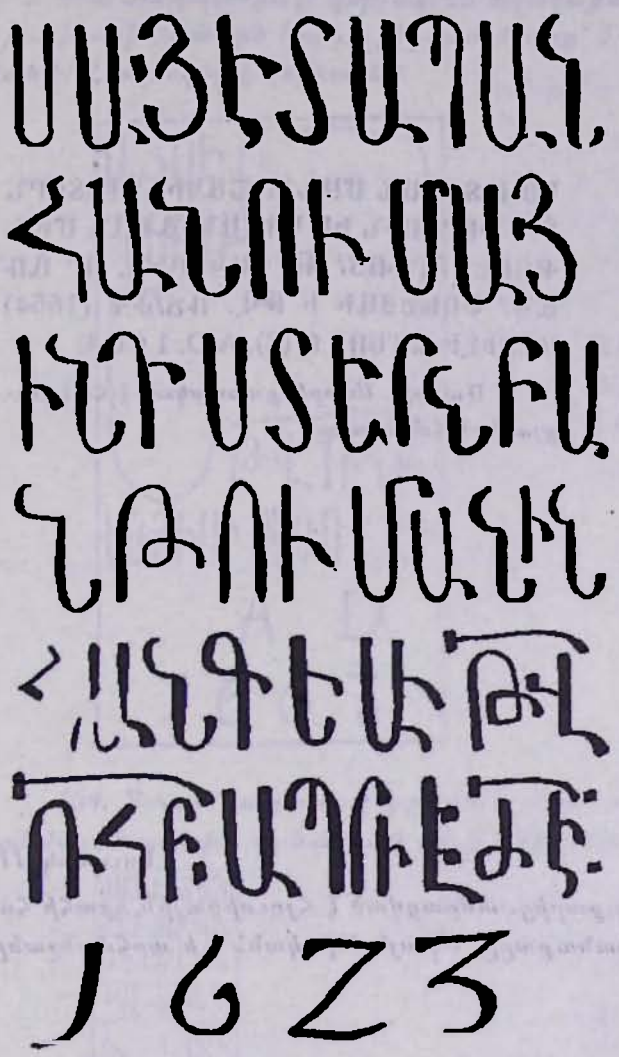

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ/ ՀԱՆՈՒՄԱՅ/ԻՆ ԴՍՏԵՐՆ ԲԱ/Ն ԹՈՒՄԱՆԻՆ/. ՀԱՆԳԵԱԻ ԹՎ./ՌՀԲ (1623), ԱՊՐԻԼԻ ԺԷ (17). 1623:

Լուսանկ. *118*

460. Տապանաքար, գորշ ավազաքարից, կիսաթաղ վիճակում գտնվում է մեծ քարի տակ: Հնարավոր է վերծանել միայն.

ԱՍՏ ԿԱՆ ՀԱՆԳՈՒ/ՅԵԱԼ ՄԱՐՄԻՆ ԵՒ ՈՍ/ԿԵՐՔ ԲԱՆԻ ՊՎԵՆ/ՔԱՅԻՆ՝ ԴՍՏԵՐՆ ԲԱՆ Ո.../ ԵՒ...

Ս.ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՀՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆ ԲԱԿ

461. Տապանաքար, *սպիտակ կրաքարից. եղրերին քանդակված են խաղողի ողկույզներ և վարդյակներ: Ագուցված է հյուսիսային պատին, արտաքուստ: Աջակողմյան մասը վնասված է, սակայն կարելի է վերականգնել 7 տող.*

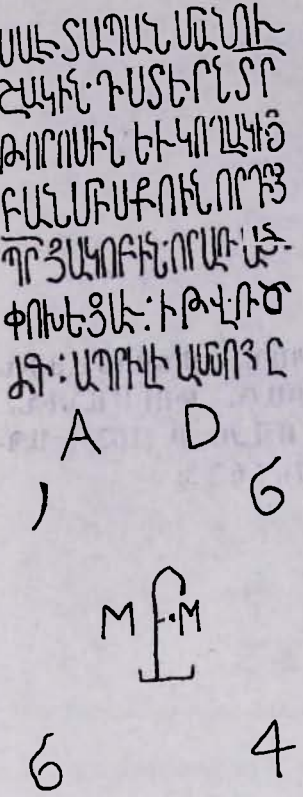

ՍԱ Է ՏԱՊԱՆ ՄԱՆՈՒ/ՇԱԿԻՆ՝ ԴՍՏԵՐՆ ՏՐ/ ԹՈՐՈՍԻՆ ԵՒ ԿՈՂԱԿԻՑ ԲԱՆ ՄԻՍ-ՔՈՒՆ՝ ՈՐԴՈՑ/ ՊՐ ՅԱԿՈԲԻՆ, ՈՐ ԱՌ ԱՇ/ ՓՈԽԵՑԱՒ Ի ԹՎ. ՌՃ/ԺԳ (1664) ԱՊՐԻԼԻ ԱՄՍՈՑ Ը (8). A.D. 1664:

Ծանոթ. Մտորև քանդակած է հանգուցյալի տոհմանշանը:

Լուսանկ. *119*

462. Տապանաքար, գորշավուն կրաքարից. ամրացված է հյուսիսային արահի հատակին՝ արևելքից-արևմուտք, 4-րդ տապանաքարը: Միայն թվականն է և. տոհմանշանը, ուր ընթերցվում են Գ և Տ տառերը.

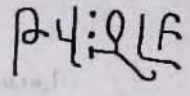

ԹՎ. ՋԼԲ (1483):

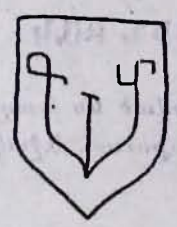

Լուսանկ. *120*

463. Տապանաքար, գորշավուն ավազաքարից. ուղղահայաց դիրքով ամրացված է հյուսիսային պատին (արեւելքից-արևմուտք՝ 3-րդը): Արձանագրությունը, 7 տող, եզծված է: Հնարավոր է վերծանել՝

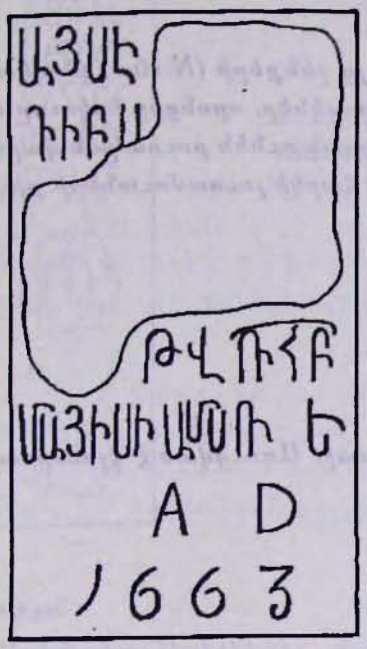

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ/ ՌԻԲՍԻ/ՄԷԻ/... ԹՎ. ՌՀԲ (1663),/ ՄԱՅԻՍԻ ԱՄՍՈՒ Ե (5) A.D. 1663:

464. Տապանաքար, գորշավուն կրաքարից: Ագուցված է եկեղեցու հյուսիս-արևմտյան պատին, արեւազուրկ մութ անկյունում. ունի 12 տող.

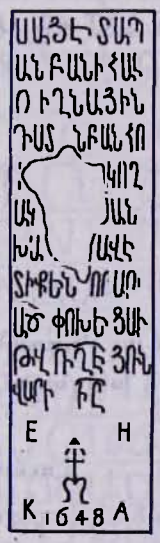

ՍԱՅ Է ՏԱՊ/ԱՆ ԲԱՆԻ ՀԱԼ/ՈՒՂՆԱ-ՅԻՆ՝/ ԴՍՏԵՐՆ ԲԱՆ ՀՈ/ՍՔԱՅԻ, ԿՈ-Ղ/ԱԿԻՑ ԲԱՆ/ ԽԱՉՔՈ ԱՎԷ/ՏԻՔԵՆ[Ց], ՈՐ ԱՌ/ ԱԾ ՓՈԽԵՑԱԻ/ ԹՎ. ՌՂԷ (1648) ՅՈՒՆ/ՎԱՐԻ ԻԸ (28):

Աւորե՝ տոհմանշանի շուրջը.

ԵՒ/KA/1648:

465. Տապանաքար, գորշավուն ավազաքարից. ագուցված է տաճարի հյուսիսային պատին կից այսնազարդ սրահին: Արձանագրությունը քայքայված և եզծված է:

Դժվարությամբ ընթերցվում է.

...ԲԱՆ ԳԱԲՐԻԷԼԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ԲԱՆԻ... ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ՄԱՐՄԻՆ ԵՒ ՈՍԿԵՐՔ. Թվ. ՌՃԷ (1658), Ց Ն (Թերևս ՅՈՒՆԻՈՍ):

Ծանոթ. վերջին տողր. վերջանում է լատին գրերով՝

S M M K V I Z:

466. Լեսյա Ուկրաինկայի փողոցի հայկաոուցյ շենքերի (N.16շ.) ընակարաններին: Բակից՝ առաջին հարկի քիվերին կան հինդ քանդակներ, որոնցից երկուսը երախաբաց առյուծներ են, մեկը՝ եղջյուրներով խոյ, իսկ երկուսն ունեն րուսական զարդաքանդակներ: Այս շենքի N.7 և 8 ընակարանների երկրորդ հարկի լուսամուտների քիվերի ծեփի տակից հայտնաբերվեց երկու արձանագրություն.

N.7 ընակարանի լուսամուտի քիվին՝

ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆ ԱՆԱՐԱՏ ԿՈՅՍ

N.8 ընակարանի լուսամուտի արտաքին քիվին՝

ԲԱՐԵԽԱԻՍԵԱ ԲՆԱԿԵԼՈՑՍ:

467. Տապանաքար, կրաքարից. գլխավերևում խաչ: Ադուցված է հյուսիսային բակի այունասրահի պատին, ունի 9 տող.

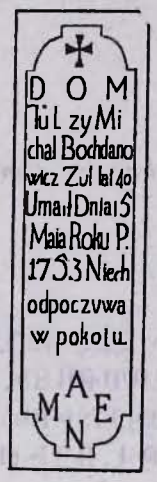

D. O. M.

TU LEZY MI/CHAL BOCHDANO/WICŹ ZYL LAT 40/ UMARL DNIA 15/ MAIA ROKU P./ 1753 NIECH/ ODPOCZYWA/ W POKOIU. AMEN

Թարգմ.

Ա[ստուա]ա[ծա]ծ[ին] ա[մենալավագու]յնն[ի] ա[մենամեծին] Աստ ննջի Միքայել Բոգդանովիչը. ապրեց 40 տարի. վախճանվեց տիրոջ 1753 թ. մայիսի 15-ին: Հանգեց խաղաղությամբ. Ամեն:

Լուսանկ. *121*

468. Տապանաքար գորշավուն ավազաքարից, եզրերին րուսական զարդեր, քառանկյուն, ծայրերին՝ վարդյակներ, միջնամասում՝ Սուեշկևիչների առհմանշանը, որից ներքև՝ 7 տող.

P. STEPHA/NYS STECZ/KIEWICZ/ CVSTOS/ REQVIE /SONAT/ 1730.

Թարգմ.

Պարոն Սաեփանոս Ստեչկևիչ... մահ. 1730-ին:

Լուսանկ. *122*

469. Տապանաքար, գորշ ավազաքարից, քանդակազարդ. ագուցված է տաճարի հյուսիսային պատին: Նախկին տեղն անհայտ է: Ուղղահայաց գիրքով կանգնեցված է պատին (արևելքից-արևմուտք 6-րդր): Ունի 10 տող.

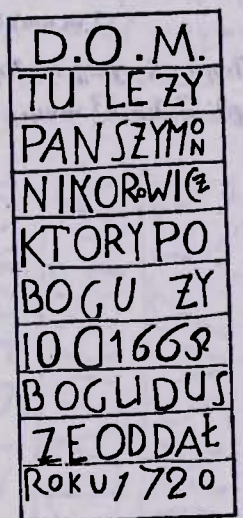

D. O. M.

TU LEZY/ PAN SZYMON/ NIKOROWICZ,/ KTORY PO/ BOGY ZY/L OD 1663/ BOGU DUS/ZE ODDAL/ ROKU 1720.

Թարգմ.

Ա[ստծուն] ա[մենալավագույնին] ա[մենամեծին] Աստ Հանըչի պան Շիմոն Նիկորովիչը, որն աստվածային (պատվիրանին) համաձայն ապրեց 1663 թվից, հոգին ավանդեց Աստծուն 1720 թ.

Լուսանկ. *123*

470. Տապանաքար, դորշ ավազաքարից, քանդակազարդ՝ նախկին տեղն անհայտ: Ուղղահայաց գիրքով ամրացված է տաճարի հյուսիս-արևմտյան այունասրահի պատին. ունի 13 տող.

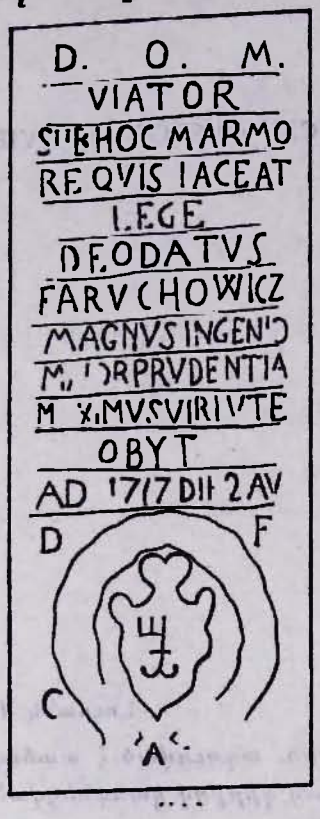

D O M

VIATOR (QUIS) SUB HOC MARMO/RE QVIESCAT/ LEGE/ DEODATUS/ FARUCHOWICZ/ MAGNUS INGENIO/ MAJOR PRUDENTIA/ MAXIMUS VIRTYTE/ OBIYT/ AD. 1717 DIE 2 AV/[QUISTI] DF

Թարգմ.

Անցորդ, այս վեմի տակ հանգչում է Թեոդատուս (Աստվածատուր) Ֆարուխովիչը՝ մեծ հանճարը, խոշոր գիտնականը, առավելագույն մաքրության (աներ մարդը): Գնաց աո. Տեր, ութրոջ 1717 օգոստոսի 2-ին:

Հրատ. Kajetanowicz, 17

Լուսանկ. 124

471. Տապանաքար, ավազաքարից, բուսական զարդերով: Ուղղահայաց կանգնեցված է տաճարի հյուսիսային պատին (արևելքից-արեմուտք՝ 2-րդը): Ունի 13 տող.

DOM
TERRAM/ TERRAE/ ANUIMAM/ DEO/ REDDI/ DIT
IG/NATIUS/ ZARO/ WICZ/ ANNO/ 1779.

Թարգմ.

Հողը՝ հողին, հոգին՝ Աստծուն ավեց Իգնատիոս Զարովիչը (Լազարովիչը) 1779 թ.:

Հրատ. Kajetanowicz, 16

472. Տապանաքար, գորշավուն ավազաքարից, քանդակաաղարդ, նախկին տեղն անհայտ: Այժմ ուղղահայաց դիրքով կանղնեցված է եկեղեցու արեւմտյան մուտքի (Կրակովյան փողոցից) մոտ, ցանկապատի ներսում (N.7 կոթողը):

Վրան՝ լեհերեն մակագրված է 8 տող.

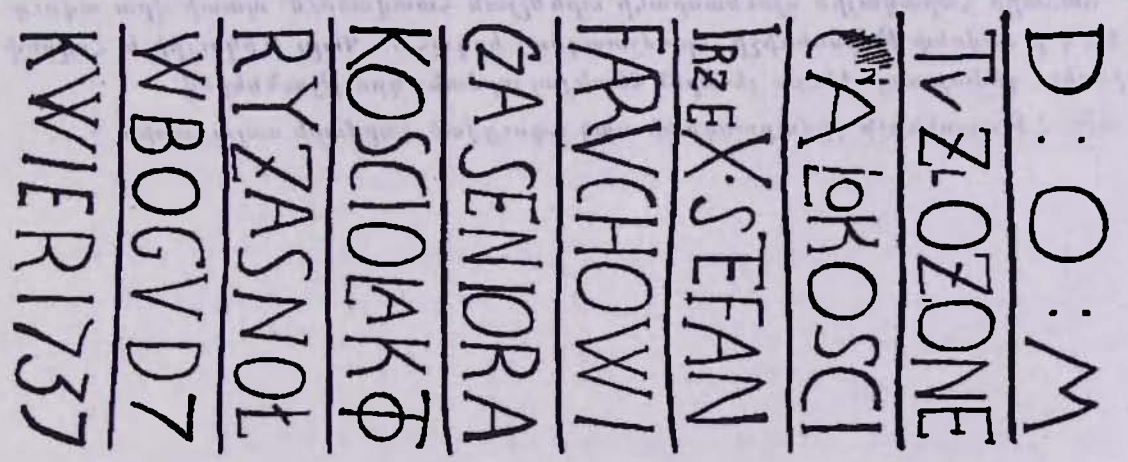

D O M
TY ZLOZONE/ CAŁ KOSCI/ D URZE X. STEFAN/ FARUCHOWI/CZA SENIORA/ KOSCIOLA, KTO/RY ZASNOŁ W BOGU D.7 KWIE R. 1737.

Թարգմ.

Ասա հանգչին մարմին ե. ոսկերք քահանա Սաեփան Ֆարուխովիչի՝ եկեղեցու պարոնի (ավագի), որ ննջեց յԱստված 1737 թ. ապրիլի 7-ին:

Լուսանկ. *125*

473. Տապանաքար, գորշ ավազաքարից, քանդակազարդ. գտնվում է Կրաեովյան փողոցից դեպի եկեղեցի գնացող մուտքի մոտ, ցանկապատի ներսում: Ունի 11 տող.

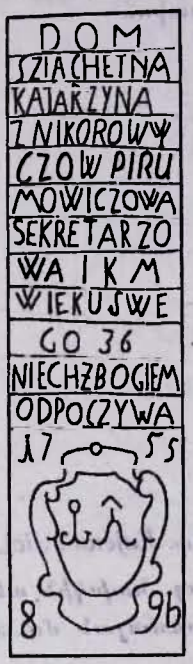

D O M

/SZLACHETNA/ KATARZYNA/ Z NIKOROWIC/ZOW PIRU/MOWICZOWA/ SEKRETARZOWA/ I.K. M/WIEKU SWE/GO 36/ NIECH Z BOGIEM/ ODPOCZYWA/ 1755/ 8 OK.

Թարգմ.

Բարեծնունդ Կատերինա Փիրումովիչովա (ծնյալ) Նիկորովիչ. նորին արքայական մեծության քարտուղարի կինը. վախճանվեց 36 տարեկան հասակում: Թող հանգիստ առնի Աստծո մոտ. 1755 թ. հոկտեմբերի 8:

Ծանոթ. Մահվան տարին՝ 1755 թ. Կատերինան իր ամուսին Միքայել Փիրումովիչի հետ միասին Լվովի Ս.Աստվածածին եկեղեցուն նվիրեց Դրիգոր Լուսավորչի րարձրարվեստ դիմանկարը:

Լուսանկ. *126*

Տաճարե հարավային այունասրահի արեելյան հատվածում՝ պատի վրա ազուցված են գ-ր Հովսեփ Թորոսիևիչի, երաժշտագետ- երգահան կարլ Միկուլիի և Հովսեփ Ժուլինսկու դիմաքանդակները՝ լեհերեն հետեյալ արձանագրություններով.

474. Հ.Թորոսիևիչի դիմաքանդակի տակ ազուցված մարմարե սալաքարին.

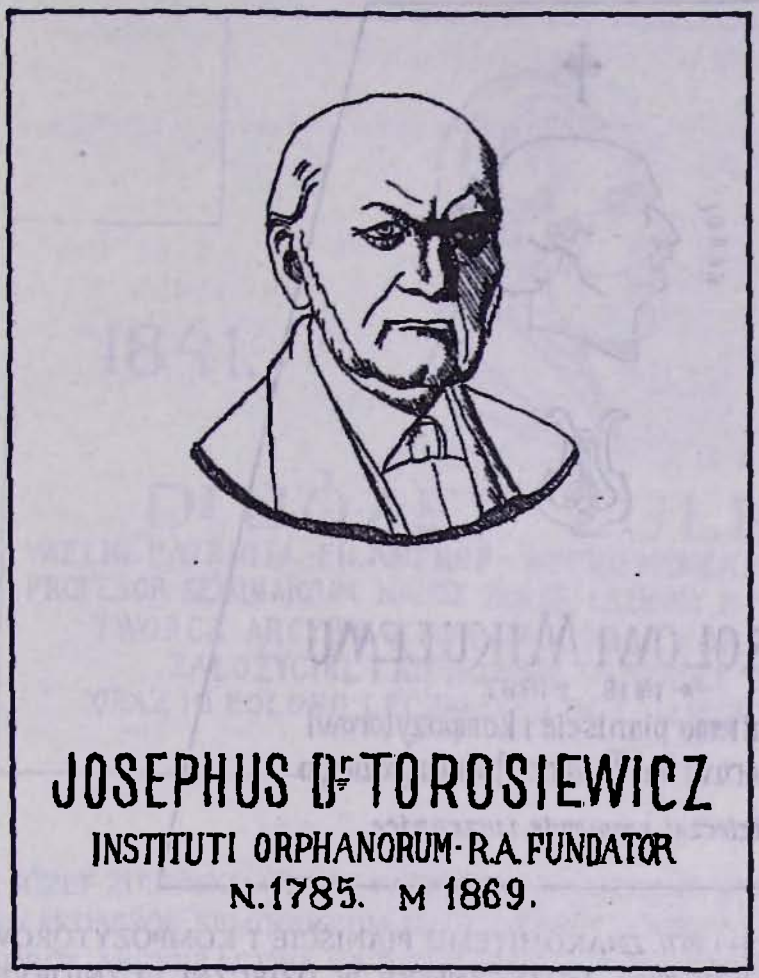

JOSEPHUS DR TOROSIEWICZ/ INSTITUTI ORPHANORUM. R.A. FUNDATOR N.1785. M. 1869.

Թարգմ.

Դոնպատր Յովսեփ Թորոսեվիչ/ ինստիտուտի հիմնադիրը... ծնվ. 1785թ. մահ. 1869թ.

Հրատ. Kajetanowicz, 16.

475. Կարլ Միլուլիի *դիմաքանդակի տակ.*

KAROLOWI MIKULEMU/ 1819+1897/ ZNAKOMITEMU PIANIŚCIE I KOMPOZYTOROWI/ DYREKTOROWI CAŁ TOWARZYSTWA MUZYCZNEGO/ W DZIECZNI UCZNIORVE I UCZENNICE ŁTyrowicz.

Թարգմ.

Կարլ Միկուլիին. 1819+1897. Հանրաճանաչ դաշնակահարին և կոմպոզիտորին, Գալ(իցյան) երաժշտական ընկերության տնօրենին: Երախտապարտ աշակերտներից և աշակերտուհիներից: Լ.Տիրովիչ:

Ծանոթ.1 Ռումին երաժշտագետ Կոռնիելու Բուենկուն պարզել է, որ Միկուլիի ազգանունը եղել է Աքսինյան (տե՛ս Ա. Քոլանջյան, «Հայկական արժեքները Ռումինիայում, «Հայրենիքի ձայն» 1985, դեկտեմբերի 20, N.52 (1064)):

2. «Լ.Տիրովիչ»-ը քանգակագործի ստորագրությունն է:

Հրատ. Kajetanowicz, 16.

Լուսանկ. *128*

476. Հ. Ժուլինսկու դիմաքանդակի ճախ և աջ կողմերին՝ 1841. 1908.

DR JÓZEF ŻULIŃSKI/ WIELKI PATRIOTA- FILANTROP- WYCHOWAWCA- POWSTANIEC 1863/ PROFESOR SEMINARYUM NAUCŹ ŻEŃSK. I SZKOŁY P.P.BENED. ORMIAŃSKICH/ TWORCA ARCYBRACTWA KROLOWEJ KORONY POLSKIEJ/ ZALOZYCIEL I KIEROWNIK JEJ SZKOŁY DLA SLUG/ ORAZ JEJ KOLONII LECZNICZEJ DLA DZIECI W RYMANÓWIE.

Թարգմ.

Դոկտոր Յուզեֆ Ժուլինսկի. մեծ հայրենասեր, մարդասեր, 1863 (Թվականի) ապստամբության մասնակից, օրիորդաց ուսուցչական սեմինարիայի և հայ բենեդիկտյանների գալրոցի պրոֆեսոր, լեհական արքայական թագի եղբայրության և նրա ծառաների հաստատ գալրոցի ստեղծող, ինչպես նաև Ռիմանովում երեխաների բուժման ճամբարի հիմնադիր և տնօրեն:

Լուսանկ. *129:*

Պատկերաքանդակի ալ անկյունում՝ մանրատառերով. T.Baroncz se. 1879

Տանոթ. Հայագգի ականավոր քանդակագործ Թադևոս Բարոնչի ստորագրությունն է:

Ս.ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՆԵՐՍԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

477. Խաչքար, սպիտակ մարմարից: Ագուցված է կենտրոնական արևելյան խորանի աջ պատին՝ վերուստ. խաչանշանի ստորեւ 5 տող.

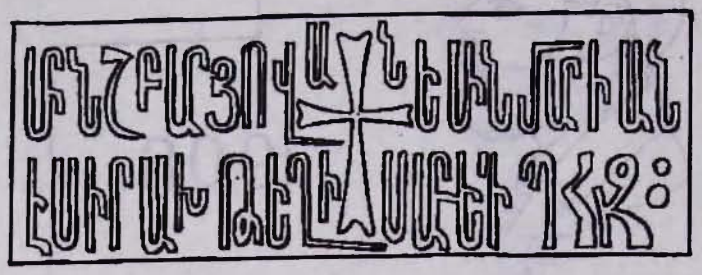

ՄԲ ՆՇ[ԱՆՍ] ԲԱՐ[ԵԽԱԻՍ Է] ՅՈՎԱՆԷՍԻՆ, ՄԱՐԻԱ-Ն/Է, ՍԻՐԱԽ/ԼԱ֊[ԹԼՈԻ-ՆԻՆ֊], ԵՂԻՍԱԲԵ[Թ֊]ԻՆ. ՊՀԶ (1427):

Լուսանկ. *130*

478. Խաչքար, սպիտակ մարմարից, գեղաքանդակ ագուցված է հարավային պատին: Կլոր շրջանակների մեջ՝

ՏՐ ԱՇ ՅՍ ՔՍ

Ստորև եզրված երկու տող.

ՅԻՇԷ ՍԲ ՆՇԱՆՍ ԱՆԱՑ Խ[Ա֊]Թ[ԼՈՒՆԻՆ֊]ԵԻ ՈՐԴՈՑՆ ՈԳՈՒՆ, ԿԵՆԱԿՑԻՆ ԻՒՐՈՑ Ի-ՎԱՇՔՈՑԻՆ...

Ծանոթ. Արձանագրության վերջին մասի վերծանությունը թեական է:

479. Խաչքար, սպիտակ մարմարից, փոքր չափսերի. ագուցված է նախորդի կողքին. կենտրոնում թվականն է՝ ԻԹ-ՊՂ (1441): Խաչանշանից ներքև 1 տող.

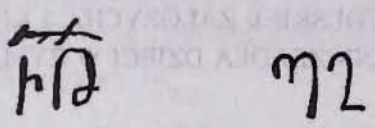

ՅՇԷ ՊՐ ՈՎԱՆԷՍԻՆ...

Ծանոթ. Անունը գրված է փակագրով, վերականգնումը թեական է:

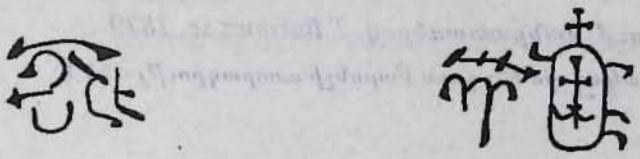

Լուսանկ. *131*

480. Զույգ խաչքարեր, փոքր չափսերի.
ձախակողմյանին՝ 1 տող.

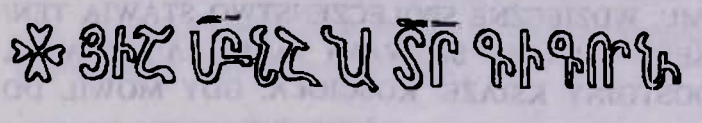

ՑԻՇԱ/ՏԱԿ/ Է ՍԲ ՆՇԱՆՍ ՏՐ ԳՐԻԳՈՐԻՆ

481. Լեհահայոց արքեպիսկոպոս մետրոպոլիտ Նիկողայոս Իսակովիչի կիսանդրու վերնամասում՝ կիսաշրջանաձև 1 տող.

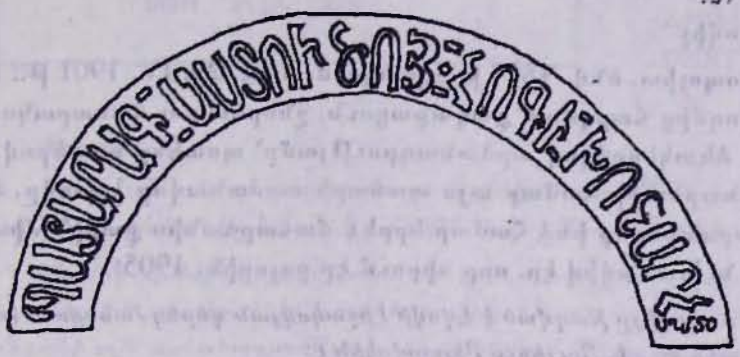

ՊԱՏԱՐԱԳ ԱՍՏՈՒԾՈՑ ՀՈԳԻ ԽՈՆԱՐՀ. ՍՂՄ. 50:

Լուսանկ. *132*

Ապա լեհերեն 9 տող.
482.

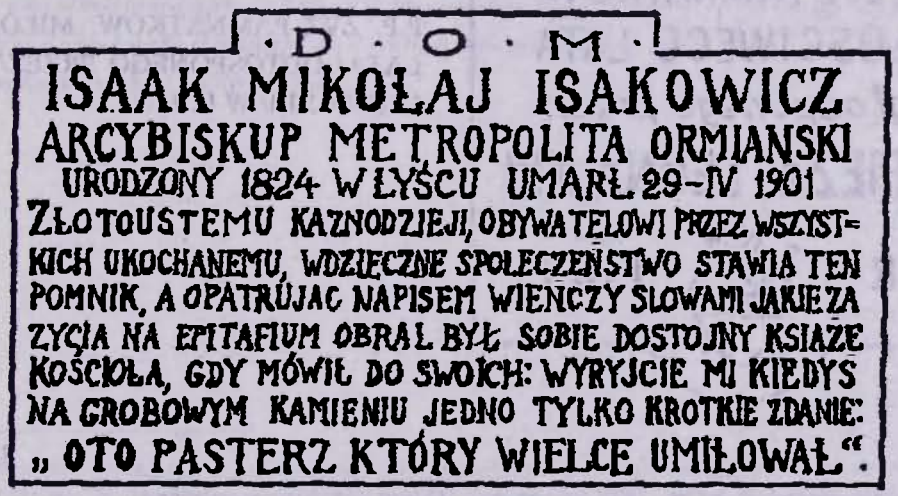

D.O.M.

ISAK MIKOŁAJ ISAKOWICZ/ ARCYBISKUP METROPOLITA ORMIANSKI/ URODZONY 1824 W LYŚCU, UMARL 29-IV 1901/. ZLOTOUSTEMU KAZNODZIEJI, OBYWATELOWI PRZEZ WSZYST/KICH UKOCHANEMU, WDZIECZNE SPOLECZENSTWO STAWIA TEN/ POMNIK. A OPATRUJĄC / NAPISEM/ WIENCZY SLOWAMI JAKIE ZA/ŻYCIA NA EPITAFIUM OBRAL BYŁ SOBIE DOSTOJNY KSIAŻE/ KOŚCIOŁA, GDY MOWIL DO SWOICH: WYRYJCIE MI KIEDYS/ NA GROBOWYM KAMIENiU JEDNO TYLKO KROTKIE ZDANIE:

„OTO PASTERZ, KTÓRY WIELCE UMIŁOWAŁ„ 1905.

Հրատ. Kajetanowicz, 8

Թարգմ.

Իսահակ Նիկողայոս Իսահակովիչ

Հայոց արքեպիսկոպոս- մետրոպոլիտ. ծնվ. 1824 թ. Լիսեցում, մահ. 29. IV. 1901 թ.: Ոսկերերան քարոզչին, բոլորի կողմից հարգված քաղաքացուն. շնորհակալ հասարակությունը կերտեց այս կոթողը ի. ձևակերպելով արձանագրությամբ՝ պատկեց բառերով, որոնք կենդանության օրոք ընտրեց իր համար այս տաճարի արժանավոր իշխողը, երր յուրայիններին ասում էր: Փորագրեցեք ինձ համար երբևէ մահարձանիս քարին միայն մեկ հակիրճ նախադասություն. Նա հովիվ էր, որը սիրում էր բոլորին. 1905:

Ծանոթ. Արքեպիսկոպոս Իսակովիչը թաղված է Լվովի Լիչակովյան գերեզմանոցում (տե՛ս արձ. N.509): Հուշարձանի հեղինակը պրոֆ. Ցուլիուս Բելտովսկին է:

Լուսանկ. *133*

483. Հարավային պատին տեղադրված սպիտակ մարմարակերտ թևավոր խաչի տակ՝ դաշույններով խոցված սրտից վեր՝ 4 տող.

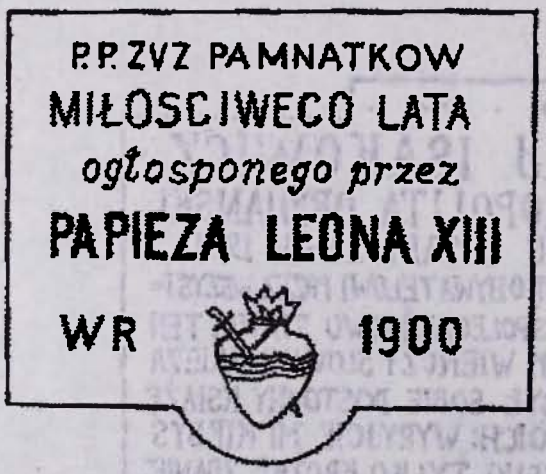

P.P. ZVŹ PAMNATKOW/ MIŁÓSCIWEGO LATA/ ODTOSPONEGO PRZEZ/ PAPIEŹA LEONA XIII/ W R. 1900.

Լուսանկ. *134*

484. Սաեխանոս կաթողիկոսի մահարձանի պատվանդանին՝

(կանգնած է կաթողիկոսը ողջ հասակով, գլխին երկփեղկ հայրապետական խույր, ձախ ձեռքին խաչակիր գավազան, աջով սրհնում է հավատացյալներին. հագին՝ հովվաղեռի տարաղն է. ներքևում՝ շրջազգեստի տակից երևում են հողաթափերը):

Արձանի համեմատությամբ նկատելիորեն փոքր է պատվանդանը, որին լատիներեն վերագրված և նկրկված է 5 տող.

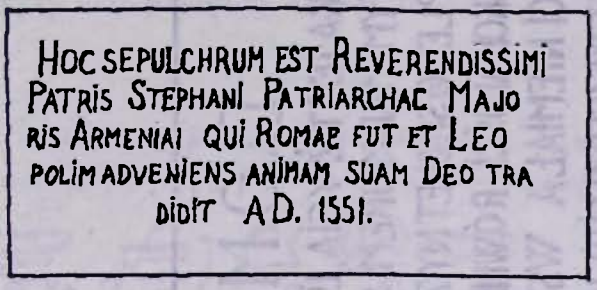

HOC SEPULCHRUM EST REVERENDISSIMI/ PATRIS STEPHANI PATRIARCHAE MAJO/RIS ARMENIAE QUI ROMAE FUIT ET LEO/POLIM ADVENIENS ANIMAM SUAM DEO TRARED DIDIT A. D. 1551.

Թարգմ.

Սա գերեզմանն է գերարգո Հայր Ստեփանոսի, Մեծ Հայքի պատրիարքի, որը եղավ Հռոմում և ժամանեց Լվով: Իր հոգին ավից Աստծուն Տիրոջ 1551 թ(վականին):

Մանոթ. Հ.Ս.Անասյանը հագամանորեն ուսումնասիրելով կաթողիկոս Սեփանոս Սալմաստեցու կյանքն ու գործը, եկել է այն եզրակացության, որ Լվովի հայոց եկեղեցու ներսում գտնվող քանդակի այս արձանագրությունը չի առնչվում հիշյալ կաթողիկոսի հետ և կեղծ է[142]:

Համաձայն լինելով մեծ հայագետի ենթագրությանը, այնուամենայնիվ, որոշեցինք սույն աշրակում գետեղել առեղծվածային վիմագիրս:

Հրատ. Kajetanowicz, 6

Լուսանկ. *135*

485. Տաճարի կենտրոնական խորանի ժախակողմյան որմնասյանը ագուցված մարմարե սալաատխտակին. գեղեցիկ եզրագծերը ունեցող շրջանակի մեջ Քրիշտոֆ Ավգուստինովիչի կնոջ՝ Աննայի յուղաներկ դիմանկարն է. որի ներքևում՝ Ավգուստինովիչների տոհմանշանը: Ունի 13 տող.

142 Հ.Ս.Անասյան. Ստեփանոս Սալմաստեցի (Հատուածներ նոր ուսումնասիրութիւնից), «Սիոն» ամսագիր, 1980-1981 թթ. համարներից, արտատիպ, էջ 1-23. Երուսաղեմ, 1981: Հմմտ. Գրիգոր վարդապետ Պետրովիչ, Սաեփանոս Ե. Սալմաստեցի, Կաթողիկոս Էջմիածնի (1543-1552) Վենետիկ, 1964: Տե՛ս նաև՝ Հ.Մ.Ջամչեանց, Պատմութիւն Հայոց, Գ, Վենետիկ, 1786, էջ 518:

D. O. M.

O jak cienka jest życia Iudzkiego osnova,

Anna pod tym marmurem spi dyrektorowa,

Zgasł nam splendor szlachetny, z Jaskiewiczów damy,

W życia doskonałości równej szukae mamy.

Ta lubo dzieci nie miała, wszystkich matką była,

Życie świete w sześćdziesiąt Iat i trzy skończyła,

Krzysztof Augustynowicz, mazonek serdeczny,

Złożyl marmur affektu, na fundament wieczny.

Te krótkie na nim Izami zakroiwssy słowa:

Niech z Bogiem odpoczywa tu dyrektorowa.

Anno Dni 1728 die 16 Maji.

Թարգմ.

Օհ, որքան կարճաւուռ է մարդկային կեանքը (բառացիորեն՝ կեանքի հիմքը): Այս մարմարի աակ ննջում է տնօրինուհին. հանգեց լուսյը Յաակեւիչների մեր բարեծնունդ

տիկնոջ, որը կենդանության ժամանակ կատարելության գագաթի էր, որպիսին մենք պետք է որոնենք: Թեև նա չուներ գավակներ, սակայն բոլորի համար մայր էր. նրա սուրբ կյանքի թելը կտրվեց 63 տարեկան հասակում:

Քրիշտոֆ Ալեքսանդրովիչը՝ նրա սրտագին ամուսինը. կանգնեցրեց այս սրտառուչ մարմարե հուշարժական պատվանգանը և. հակիրճ արտահայտությամբ ավարտեց. թող անօրինուհին իր հանդիստը դանի Աստուծո մոտ:

Տիրոջ 1728 թվականի մայիսի 16:

Հրատ. Sadok Baraczcz, 41, X.D.Kajetanowicz, 7

Լուսանկ. *136*

486. Լվովի հայկական եկեղեցու գանգակատան հարավային մուտքի աջակողմյան գռան բարավորից վեր, ագուցված սալաքարին, կցագրով 6 տող.

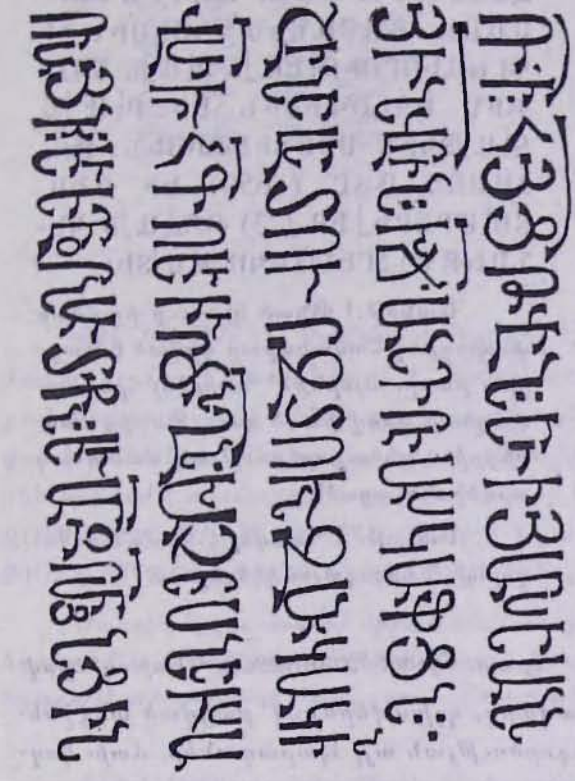

Ռ:Ի: (1571) ՀԼԱ ՅԼՈ ՅՁ ԹՎԻՆ ԵՒ ՅԱՄՍԵԱՆՆ/ ՅԻՆՎԱՐԻՆ ԽԼՈ ՃԼԱ ԱՆԴՐԷԱՍ ԿԱՖԼԱՅԵ ՅԻՆ/ ՇԻՆԵԼ Ե- ՏՈՒՐ ՋՏՈՒՆ ՋԱՆԿԱԿԻՆ/ ՎԼԱ ՍԼՆ ԻՒՐ ՀԼՈ ԳՈ ԵՒ ԻՒՐ ԾՆԼՈ ՂԼԻ ԽԱ- ՋԵՐԵՍԻՆ ԵՒ ՍԱ/ՌԱՅԻՆ ԵՒ ԵՂԲՕՐՆ ԱՒ[Ե]Տ[Ի]ՔԻՆ ԵՒ ԱՄԼԵՆԱՑՆ ՋԱՐ- ՄԻՑ ՆԼՈ ՅԻՆ:

Ստորև՝ մուտքի քիվին.

1570:

Հրատ. Բժշկյան, 105, Kajetanowicz, 19.

Լուսանկ. *137*

Ծանոթ. Անգրեաա կաֆայեցու արձանագրությունից վեր՝ փակագիր, որ կարելի է վերծանել ԱՄԷՆ, թեև չի բացառվում տոհմանշան լինելու փաստը:

487. Ջանգակատան դռան մոտ՝ սապանաքար, մեջաեզից կոտրված, թերի արձա- նագրությամբ: ընթերցվում է.

...ԱՄՍՈՑ ՀԱՅՈՑ ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ ԻԱ (21) 1679:

Ծանոթ: Մտորև փորագրված է տոհմանշանը, որի երկու կողմերում լատիներեն X.P. աստ.երը (Քրիստոս սեր):

ԼՎՈՎԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ

Գիտական թանգարանի արվեստի բաժնի վարիչ Յա.Վ. Յանչակը մեզ արամագրեց այսաեղ պահպանվող մի շարք ապակետիպ լուսապատկերներ, որոնք ունեն հայերեն արձանագրություններ: Ըստ ֆոնդային համակարգի գրանք հեաևյալներն են.

488. N.00801.- Գանձանակ արծաթյա. *ունի ձուլածո տառերով 9 տող.*

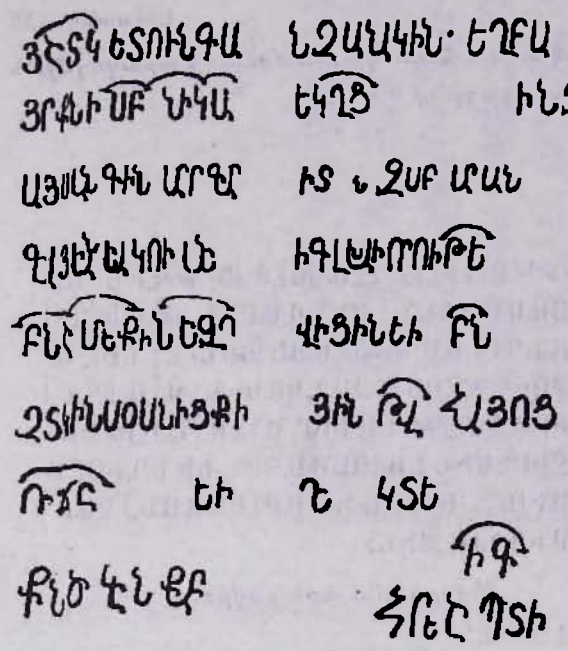

ՅԼԻՇԼԱՏԼԱԿ ԵՏՈՒՆ ԳԱՆՁԱ-ՆԱԿԻՆ ԵՂԲԱՅՐՔՆ Ի ՍԲ-ՆԻԿ/ՈՂԼԱՅՈՍ/ ԵԿԼԵՂԼԵՑ/ՈՒՆ ՁԱՅՍ ԱՆԳԻՆ ՄԱՐԳԱՐԻՏՆ ՁՍԲ-ՄԱՍՆ ԳԱՅԱՆԵԱ ԿՈՒՍԻՆ Ի ԳԼԽԱՒՈՐՈՒԹԼԵԱՆ ԲԼԱՆ ՇՄԵ-ՔԻՆ ԵՁԼՕՎԻՑԻՆ ԵՒ ԲԼԱՆ ՁԼԱՏԿԻՆ ՍՕՍՆԻՑՔԻՑԻՆ. ԹՎ. ՀԱՅՈՑ ՌՃԸ (1659) ԵՒ ԴԵԿ-ՏԵՄԲԵՐԻ ԻԳ (23) Ք/ՆԼԱ ԿԵ-ՆԱՒՔ (՞) ՀՐԵՇ/ՏԱԿԱ/ՊԼԵՏԻ:

Ծանոթ.1 Քնած կենաւք-ից հետո վակագրով հավանաբար գրված է Գաբրիել բառը, այսինքն՝ Գաբրիել հրեշտակապետի քնով քնած պահ Զաքիկ Սոսնիցքին, ընծայարերության ժամանակ արդեն մահացած էր:

Ծանոթ. 2 Գանվել է կամենեց-Պոդոլսկի Ս.Նիկողայոս եկեղեցում:

Հրատ. Кучук-Иоаннесов, 41-սխալներով:

489. ԿՖ-00800.- Տաղանդաքար, *քանդակազարդ, դլխավերևում՝ բացված առէջներով վարդյակ, կենտրոնում՝ մկրատ և տաեղնադործության այլ պարագաներ. ձախ կողմին՝ 3 տող.*

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ ՅՈՒԼԵՆԵՆՑ ԲԱՆ... Ա.ՂԼԱԽԻ ՈՐԴԻ ՍՕՂՕՄՕՆԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ԴՈՐՍԻՑԻՆ, ՈՐ ՓՈԽԵՑԱՒ Ի ԿԵԱՆՆ ԹՎԻՆ ՌՄԼԲ (1783) ԻՆ:

490. ԿՖ-00799.- Ս.Սահակաևոսի պատկերի *վերևում՝ 4 տող.*

ՑԼԻՀՇԼՀՏԼՀԿ Է ՊԱՏԿԵՐՏԿԸՍ ՏՆ-
ՆՈՒՐԻ/ՁԱՆԻ ՈՐԴԻ ՓԻՐԶԱՏԱ ՄԸՂ-
ՏԷՍԻՆ Ե/Ի ԻՒՐ ԿԵՆԱԿՑՈ ԵԻՍ ՄԸՂՏԷ-
ՍԻ/Ն. Ի ԴՈՒՌՆ ՍԲ ՆԻԿՈԼԱ ԵԿԼԵՀՂ-
ԼԵՀՑԻՆ. ԹՎ. ՌՃԲ (1653):

ՑԼԻՀՇԼՀՏԼՀԿ Է ՊԱՏԿԵՐՏԿԸՍ ՏՆ-
ՆՈՒՐԻ/ՁԱՆԻ ՈՐԴԻ ՓԻՐԶԱՏԱ ՄԸՂ-
ՏԷՍԻՆ Ե/Ի ԻՒՐ ԿԵՆԱԿՑՈ ԵԻՍ ՄԸՂՏԷ-
ՍԻ/Ն. Ի ԴՈՒՌՆ ՍԲ ՆԻԿՈԼԱ ԵԿԼԵՀՂ-
ԼԵՀՑԻՆ. ԹՎ. ՌՃԲ (1653):

Ս ա ն ո թ. Ս.Սաեվիանոսի պատկերը նախապես զանվելիս է եղել Կամենեց-Պոդոլսկի Ս.Նիկողայոս եկեղեցում: Ղ.Ալիշանը վերծանել է փոքր-ինչ այլ կերպ:

Հրատ. Ալիշան. Կամենից, 51,
Кучук-Иоаннесов, 41 սխալներով:

491. ԿՖ-00796.- Կամենեցի Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու մուտքի բարավորի արձանագրության լուսանկարն է: Կանգնած է արևելյան դիմագծերով, ալեխառն մորուքով հավատացյալը՝ ֆեսը գլխին, սպիտակ օձիքով և սեւ փոդկապով, ձախ ձեռքը դրած գոտու բռնակին. անդրավարտիքը՝ ոճ, պիջակը՝ րաց մոխրագույն: Խորքում որոշակիորեն երեւում է տաճարի մուտքի բարավորի երկաոդանոց արձանագրությունը.

ՋՕՐՈՒԹԻ/ՒՆ/ ԻՄ ԵՒ ՕԳՆՈՒԹԻԼՒՆ Ի ՓՐԿ/ՈՒ-
ԹԻ/ՒՆ ՊՐ ՅՈՎԱՆԷՍ ՇԻՆԵԼ. ԵՏԼՈՒՐ ՆԱՒ ԿՍ.ՐՆԻՍԱՅՍ. ԹՎ. ՌԿԹ (1620):

Ծ ա ն ո թ. երկու տողերի միջեւ համեմատաբար խոշոր տառերով փակագիր է, որ կարելի է վերծանել ՆԱՒ: Առաջին տողի թվիմ ներսօղ կապակցության վերծանությունը թեական է: Արձանագրությունը եղծված է եղել դեռևս Մ.Բժշկյանի օրոք: Այժմ ղոյություն չունի:

Հրատ. Բժշկյան, 154:

492. Լվովի պատմության թանգարանի *(Շուկայի Հրապարակ, N.6 շենք) բակում տեղադրված սպիտակ մարմարե քանդակազարդ տապանաքարին (երկ. 2 մ. լայն. 75 սմ)՝ բանաստեղծական հանդավորմամբ 10 տող.*

ՏԱՊԱՆԸՍ ԱՅՍ ԵՒ ՇԻՐՄԻ
ԱՌԸՆ ՄԻՈՑ ԲԱՐԵՑՊԱՇՏԻ.
ԷՐ ՍԱՅ ԵՐԿԸՐԷՆ ՈՒՐՈՒՋՈՒՂՑԻ՝
ԿՈՋԵՑԵԼՈՑ ՊԸՑԸՔԼԸՑԻ
ՈՐԴԻ ՄԱՀՏԷՍԻ ԱԼՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐԻ

ՀԵՋԱՑՀՈՒԹԻ Մ[ԱՀ]Վ[ՏԵՍ]Ի ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԻ.
ՕՎ ՈՐ Ի ԱՅՍ ՇԻՐԻՄԸՍ ՀԱՆԴԻՊԻ՝
ՄԻՈՎ ՀԱՅՐ ՄԵՐԻՒ ՏՈՒՔ ՋՈՂՈՐՄԻ.
ԵՂԵՒ ՓՐՔՋԻՆ ԹՎԻՆ 1797,
Ի ԱՄՍԻԵԱՆԸՆ ՄԱ.ՅԻՍԻ ԺԵ (15)-Ի:

Մանոթ. Արճանագրության մեջ հիշատակված Պրյըքլին Պոյուքլու քաղաքն է (տե՛ս Պ.Ադամյան, Նամակները, կազմեց և ծանոթագրեց Գ.Խ.Ստեփանյան, Երևան, 1959, էջ 194):

493. Թանգարանի ֆոնդերում (Ж -1963, նախկին N. Г-4298/22, 2420) պահպանվում է հայերեն արճանագրության մի պատառ (պատառոտակ), որի գորշ կանաչավուն հենքի վրա յուղաներկ սևաթուղը տառերով գրված է.

Ա[Ծ]ՈՐԷՆՆ ՅԱԻՏՏԵՆԻՑ ՉՆՈՐՀԵԱՑ ԱՆԲԱՒ ՋՕՐՈՒԹ[ԵԱՄ]Բ ԴԱՐՁԵԱԼ ԼՈՅՍ ԱՇԽԱՐՀԻ./
ԱՅՍԻՆՔՆ ՊԱՏԿԵՐ ՄԵԾ ԼՈՒՍԱՒՈՐՁԻ ՄԲՈՑՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԱՄԵՆԱՋՕՐ Ա-
ՋՈՎ ՈՉ Ի ԿԻՐ ԷԱՒ/ ԹԱՔՁԵԼ ԸՆԴ ԳՐԱՒԱՆԱՒ, Ա.Յ. ԵՆ Ի Վ[Ե]Ր[ԱՑ]
Ա[Շ]ՏԱՆԱԿԻ, ՋԻ ԼՈՒՍԱՒՈՐԵՍՑԻ ՋԱՄԵՆԵՍԵԱՆ, ՄԱՆԱՒԱՆԴ/ ՋԱՋՈՒՆ ՀԱՅՈՑ:
ՍԱԿԱՑՆ ՅԱՑՏՆՈՒԹ[ԵԱՄ]Բ ՄԲՑ ՊԱՏԿԵՐԻ ԵՂԵՒ ՅՈՅԺ ՍՔԱՆՋԵԼԻ ԵՒ Ի ՎԵՐ
ՔԱՆ ՁՀՐԱՇՔ/ ԱՒՈՒՐ ԱՒԱԳ ԵՐԿՈՒՇԱԲԴԻ, ՈՐ Է ՍԿԻՁԲՆ ՁԱՐՁԱՐԱՆԱՑ ՏՆ ՄԵ-
ՐՈՑ ՅԻ ՔԻ. ՍՐԲՈՒԹ[ԵԱՄ]Բ ՍԿԻՁԲՆ ԷԱՒ ՀՈԳԱԼ/ ԵՒ ՏՒՐԵԼ ԸՆԴ ՆՈՅՆ ՏՆ. [ՔՐ]-
ՏԻՆՔ ՀՈՍԷԻՆ Ի ՆՄ[Ա]ՆԷ ՈՉ ՆՈՒԱՁ ԵՒ ԵՐԿՈՏԱՍԱՆ ԱՄ ԱՆԴԱԴԱՐ ԱՄԵՆԵ-
ՑՈՒՆ ԱԿՆԵՐԵՒ Ի ՏԱՆ ՄՒՈՒՄՆ ԱՐԻ [ԼԵՒ ԲԱՐԵ]ՊԱՇՏ ԱՅՐԻ ԿՆՈՋ ԿԱՏԱՐԻՆԷԻ...
ՈՐ ԿՈՋԻ ԲԱՆԻ ԿՐԷՍՔՈՎԱ ՏԷՐ ԻՎԱՇՔՈՆՑ. Ի ԹՎ. ՌՃԷ (1658) ԱՊՐԻԼԻ ԱՄՍՈՑ Ե
(5).Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵ[ԱՆ] ՏՆ ՅԱԿՈՎԲԱՑ ԵՒ ԱՐՀԻԵՊՏՏ ՄԵՐՈՑ ՏՆ ՆԻԿՈԼԱՅՈՍԻ
ՋՈՐՈՑՆ ՍՐԲԱՍՆԵԱԼ, ՀԱՅՐԻԿԱ[Ի]Ս[ԹԵԱՄ]Բ ՀԱՍՏԱՏԵԱՑ 1. ԸՆԴՈՒՆԵԼ ԱՒՏԱ-
ԺԵՏՔ ԱՄ[ԵՆԱՅՆ] Ի ՓԱՐԱՏՈՒՄՆ. ԵՒ Ի ՏՕՆԻ ԱՒԵՏԵԱՑ Ա[Ծ]ԱՄՆԻ ՄԵԾԱՒ ՀԱՆ-
ԴԻՍՈՒԹ[ԵԱՄ]Բ ՕՐՀՆԵԱՑ ԵՒ ԵՏ ԱՒԱԳ ԵՂԲԱՐՑ/, ՋՈՐ ՆՈՔԱ/ ԸՆԿԱԼԱՆ ՅՈԺԱ-
ՐՈՒԹ[ԵԱՄ]Բ ԵՒ ՄԵԾԱՒ ՊԱՏՈՒՀՈՎ ՋԱՐԴԱՐԵՑԻՆ ԱՐԴԵԱՄԲՔ ԻՒՐԵԱՆՑ:/ ՆԱ Է

ԲԱՐԵԽՈՍ ՎԼԱ.ՅՍԼՆ.Յ ԱՄ[ԵՆԱՅՆ] ՀՕՏԻ ԻՒՐՈՑ, ՋՈՐ ԳՆԵԱՑ ԱՐԵԱՄԲՆ ԻՒՐՈՎ ՍՐԲՈՎ:

Մանոթ. 1. Այս դաստառակը ժամանակին դանվելիս է եղել Գրիդոր Լուսավորչի պահակերի տակ[143]:

2. Հիշատակված կատարինեն եղել է պան Կրեաքոյի դուստրը՝ Իվաշքոյենց տոհմից: Նա Անդրեաս Զահնովիչի կինն էր: Մահացել է 1683 թ. և թաղվել Ս.Աստվածածին եկեղեցու հարավային բակում:

3. Վկայված «Տէր Նիկոլայոսը» լեհահայոց նշանավոր արքեպիսկոպոս Տեր-Նիկոլն է (1605-1681), որի գահակալության վերջին տարիներին Լվովի հայությունը դանդվածարար ընդունեց կաթոլիկություն:

494. Լվովի պատմության թանգարանի ֆեոդալիզմի դարաշրջանի բաժնում՝ սենյակի քանդակաղարդ սյան վրա.

D-160. D-: 1669 ԴՎ. ՌՃԺԸ (1669):

495. Դերաններից մեկի վրա՝

STANİSLAVS.

496. Մյուսին՝

AIO 1659

497. Մեկ այլին՝

1690 DOMİNİ DİELİVNİ

498. Մետաղյա կախովի խաչի հորիզոնական խաչթևերի վրա. մի կողմին՝

ՅՄ ·ՔՍ

Մյուսին՝

ԲԱՐԴՈՂԻՄԷՈՍ

Մանոթ. Լուսանկարը մեզ արամադրել է Ն.Կ.Կրիվոնոսը:

Նույն թանգարանի մետաղի բաժնում պահպանվում են հայոց եկեղեցիներից բերված մի շարք խաչեր և մասունքներ, որոնցից հետևյալներն ունեն արձանագրություններ (արվում են ըստ թանգարանի ֆոնդահամարների).

499. MT-176. Խաչ արծաթյա, ոսկեզօծված, ստորին խաչթևի պատվանդանին՝ շրջանաձև.

143 Մ. Բժշկյան, էջ 102-103

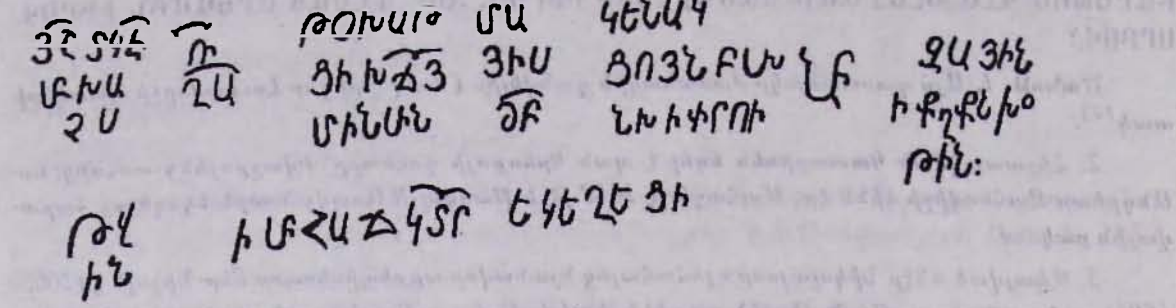

ՅԼԻՇԼԱՏԼԱԿ Է ՄԲ ԽԱՋՍ ԹՕԽԱԹՑԻ ԽԼՈՃԼԱՑ ՄԻՆԱՍԻՆ, ԿԵՆԱԿՑՈՑՆ ԲԱՆԻ ՓԻՐՈՒՋԱՑԻՆ. Ի ՍԲ ՀԱՃԿԱՏԼԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻ, Ի ՔԼԱՂԼԱՔՆ ԽՕԹԻՆ. ԹՎԻՆ ՌՂԱ (1642), ՄԱՑԻՍ ԺԲ (12):

500. MT- 179. *Խաչ արծաթյա, ոսկեզօծված, խաչթևերին՝ սպիտակավուն թանկարժեք քարեր. պատվանդանին՝ շրջանակի ճուլածո տառերով.*

ՑԼԻՇԼԱՏԼԱԿ Է ՍԲ ԽԱՋՍ ՄԱՀՏԼԵՍԻ ԱՇԱՏՐԻՆ ՄՍՐՆՑ. Ի ԴՈՒՌՆ ՄԲ Հ[ԱՃԿ]ԱՏԼԱՐ ՄԲ ԱՇԱՇՆԻՆ. ԹՎԻՆ ՌՀԱ (1621) ԱՄԻՆ ՄԱՑԻՍ ԱՄՍՈՒՆ, ՇԼԵՀԼԱՄԲՆ ՏՐ ՑԼ.ԿԼՈՒԲԻ ԳՐ[ԵՑԱԻ] ԵԿԼԵՂԼԵՑԻՆ ՎԼԱ.ՀՍԼՆ] ԻՒՐ ՀՈԳՈՑՆ ԵՒ ԱՄ[ԵՆԱՑՆ] ՋԱՐՄԻ ԿԵՆԴԱՆԵԱՑ ԵՒ ՆՆՋԵՑԵԼՈՑ:

Ծանոթ. ՄՍՐՆՑ սղումը, ամենայն հավանականությամբ, կարելի է վերականգնել Մասրվանից կամ Մասրեվանից: Այս գյուղը գտնվում է պատմական Դոգթան գավառում: Այժմ կոչվում է Նասրվագ և մտնում է Նախիջևանի Իշ Օրգուրադի շրջանի վարչատարածքային կազմում:

501. Լվովի պատմության թանգարանի *մասնաշենքի (Շուկայի հրապարակ, N.4) միջանցքում պահպանվող քառակող այան վրա՝ մի կողմին.*

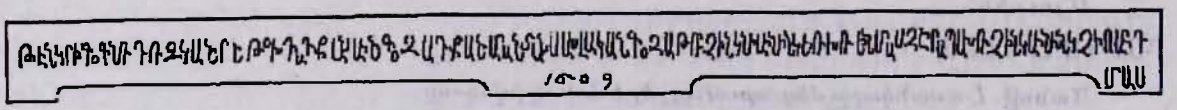

ԹԷՆԿՐԻԳՕԳՆՈՒ /ՈՒՆ/ Դ ՈՒ ՋԿԱՆԻ /ԻՆ/ ԹՕԽ Դ Ա Դ Ք Ա Ն /ՆԱ/ Ց Ա Ւ Ի Ն /ՆԻ/ Գ Օ Ջ Ա Դ Ք Ա Ն Ի /ԻՆ/ Ա Ր /ՐԱ/Ն Տ Ա Ն Ս Ա Լ Խ Լ Ա Կ Ա Ն Գ Օ Ջ Ա Թ Ո Ւ Ջ Ի Ն Կ Ն Ի /ԻՆ/ Ա Ւ Ն Ի Ն Կ Ե Ռ Խ Ո Ւ Ե Ն Մ Ա Ս Ջ Է Թ Ա Պ Ա Խ /ԽԱ/ Ո Ւ Ջ Ի Ն Կ Ա Ւ Ի Ն Խ /ԽՆ/ ՆԿ Ջ Ի Ո Մ Ա Է Դ Մ Ա Ս ...

Մյուս կողմին՝

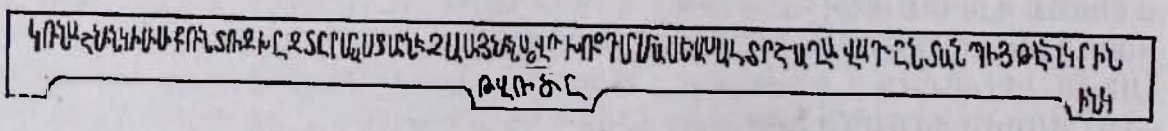

ԿՈԻՆԱՇՆԻՆԿԻՍԻՍԻԿՈՒՆՏՈՒՋԸՋՏԸՐՄԱՍՏԱՐՆԷՔԷՋԱՍԻՑՆԻՆՍՕՎՈՒԽՈՒՕԴՄՄԱՍԵԱՍԱԼՏՐՇԱՂԱՎԱԴՆՏԱՆՊԻՑԹԷՆԿՐԻՆԻՆԿ / 1609 ԹՎ. ՌՄԸ (1609):

Ծանոթ. Կաղանի Գ. Իրրահիմովի անվան լեղվի, գրականության և պատմության ինստիտուտի աշխատակից Ի. Արղուլինը մեզ հետաքրքրող հայատառ. ղփչաղերեն ընագիրը թարգմանել է հեռևյալ կերպ (թարգմանում ենք ռուսերենից).

«Կատարեցաւ (կառուցվեց) ողորմությամբ Տեր Աստուծո, քանի գեռ ցերեկը արևը չէր այրում և, նշանակում է չէին անցել ցրաերը... Աստված սահեղծեց երկինքը, արարեց երկիրը, հետևում էր քեզ, պահպանում չարից, քո հովանավորին... քանդի քո հովանավորը չի դործի չարիք դերության արժանացյալներին. ի թվին Հայոց 1058 (1609)[144]: Հայատառ ղփչաղերենով վարորերյալ արձանադրությունը թարգմանարար պեահեղված է Ն.Կ. Կրիվոնոսի «Լվովի հայկական գաղթօջախը» դիսերտացիայի մեջ (էջ 223, ձեռագիր), որտեղ ըստացիորեն ասվում է.

ա) «Ես ենթարկվում եմ քեզ, իմ տուրը Աստված, ես ծառայում եմ քեզ. եղրայրություն. 1609 թ.»

բ) «Քրիստոնյա միապետներ, ես աղոթում եմ, որպեսզի դուք ապրեք հավիտյան, Ձեր գահին ցանկանում եմ երկարակեցություն»:

Ի. Արդուլինի կարծիքով, արձանագրության մեջ կիրառված մի շարք բառեր կարելի է բացատրել ժամանակակից թաթարերենով, ըստ որում բացառություն են կազմում թուրքերեն (günäs.- արև, պարսկերեն zera- քանդի, և այլն:

Լուսանկ. *138 ա, բ, գ*

ԼՎՈՎԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ՊԱՏԿԵՐԱՍՐԱՀ

502. Լվովի պատմության թանգարանի պատկերասրահում և Ուկրաինայի ԳԱ կիրառական արվեստի ինստիտուտում պահպանվել են լեհահայ գաղութի մի շարք ականավոր գործիչների յուղաներկ դիմանկարները: Այսօր էլ պատկերասրահի ցուցասրահում այցելուի ուշադրությունն է գրավում լեհական կաղմիր թագավորի խորհրդական և քարտուղար, Ռուսիայի մաքսատան կառավարիչ Քրիստափոր (Խաչկո) Ավեգիկ Բեռնատովիչի դիմանկարը որի, ձախ կողմին մակագրված է 16 տող[145].

---

144 И.Абдуплин, Армяно-кипчакская эпиграфика. ,,Тезисы докладов итоговой научной сессии за 1972 г., Казань, 1973, с. 48-52. См. также: Х.И.Кучук-Иоаннесов, Старинные армянские надписи и старинные рукописи. ,,Древности восточные,, т.2, вып. 3, М., 1903.

145 Ք.ր. Բեռնատովիչի մասին տե՛ս Я.Дашкевич, Армянское самоуправленне во Львове в 60-80-х гг. XVII столетия, ,,Вестнк Матвнадарана,, N.9 1969, с. 218. Я. Дашкевич, Э.Трыярский, Армяно-кипчакские предбрачные договоры со Львова (1598-1638гг.) ,,Rocznik orientalisyczny,, t.33, Warszawa, 1970, zezs. 2, str. 79-84, 86: Sadok Barącz, Ziwoty..., str. 71-72, 74.

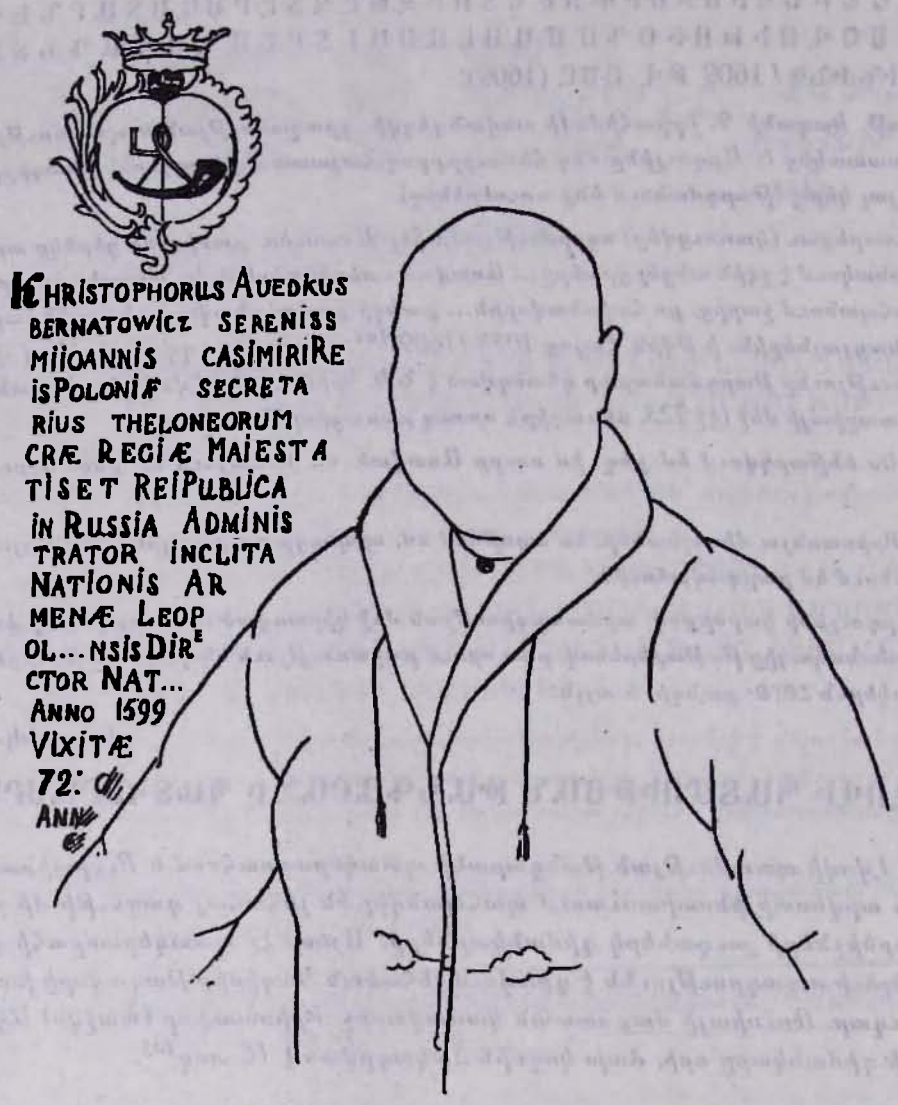

CHRISTOPHORUS AUEDIKUS/ BERNATOWICZ SERENISS/ MI IOANNIS CASIMIRI RE/IS POLONIE SECRETA/RIUS THELONEORUM/ CRAE REGIAE MAIESTA/ TIS ET REIPUBLICA/ IN RUSSIA ADMINIS/TRATOR INCLITA NATIONIS AR/MENAE LEO/POLIÉ ... NSIS DIRE/CTOR NATUS/ ANNO 1599/. VIXITAE[TATIS] 1672./ ANNO

Թարգմ.

Քրիսաւիոր Աւեդիկ Բեռնաւովիչ. Լեհաստանի Հովհան-Կազիմիր պայծառաւիայլ թագավորի քարտուղար, արքայական մեծության և Ռուսիայում Ռեչ-Պոսպոլիտայի մաքսատան կառավարիչ, Լվովի հայ ժողովրդի պանծալի ավագ: Ծնվել է 1599 թ., ապրել է 72 տարի, վախճանվել է 1671թ.:

Ծանոթ. 1. Քրիստափորը Ավեգիկ Բեռնատովիչի որդին էր:

2. Հիշատակված Հովհան-Կազիմիրը լեհական թագավոր Ցան Բ Կազիմեժն է (1648-1668):

3. Ռուսիայի վոյեվոդության մայրաքաղաքը Լվովն էր:

Հրատ. Sadok Baracz, 71-74

503. Լվովի Ռուսկայա փողոցի N.4 բնակարանի լուսամուտների քիվերին՝ մեկական տող.

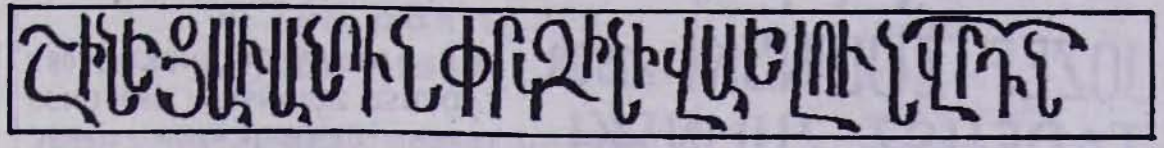

ա) ՇԻՆԵՑԱԻ ԱՆՈՒՆ ՓՐԿՉԻՆ Ի ՎԱՑԵԼՈՒԼՄԽ ՎՄԱՐԴԱՆԻՆ:

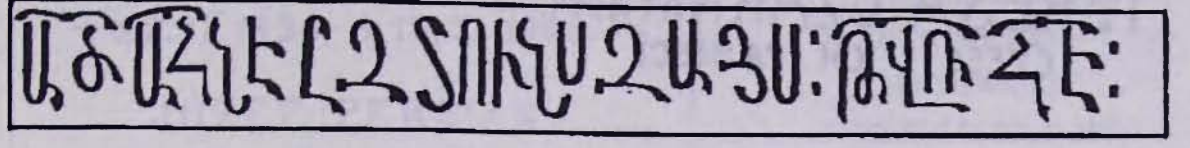

բ) ԱՇ ԱԼԻՐՀՆԷ ԸՉՏՈՒՆՍ ՉԱՑՍ. ԹՎ. ՌՀԷ (1628):

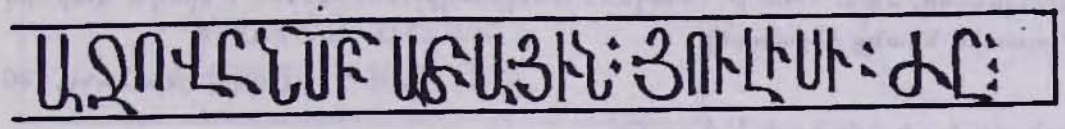

գ) ԱՉՈՎԸՆ ՍԲ ԱՇԱՑԻՆ. ՑՈՒԼԻՍԻ ԺԸ (18):

Լուսանկ. 139 ա, բ, գ

504. Լուսավորչի խորանում եղած տապանաքարերից մեկի վրա Մ. Բժշկյանն ընթերցել է հետևյալ արձանագրությունը.

Այս է տապան պր Օվանեսին՝ որդոյ սօլվադաւոր խօջա Նաւասարդին, ի Ատապատա քաղաքէ: Հանդեաւ ի Տէր թվ. ՌՃԼԵ (1686) և փեսորվար ամսի Հինգերորդի:

Հրատ. Բժշկյան, 103:

ԼԻՉԱԿՈՎՅԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ

Լվովի Լիչակովյան գերեզմանոցը մեծ ու փոքր կոթողների ճարտարապետական հորինվածքների աքանչելի թանգարան է բաց երկնքի տակ: Այստեղ են թաղված բազում հայորդիներ, որոնց մահարձաններին փորագրված են լեհերեն և մասամբ լատիներեն արձանագրություններ: Ահա դրանք.

505. Կոթող, գորշ ավազաքարից, վրան ադուցված սալաքարին՝ 3 տող.

DOM

TU SPOCZIWAJA/ DE ABGARO ABGAROVICŹ/ UR. 1786, ZM. 20.11.1851.

Թարգմ.

Աստ հանգչէր դէ Աբգար Աբգարովիչը. ծնվ. 1786 թ., մահ. 1851 թ. նոյեմբերի 20-ին:

506. Կոթող, գրանիտից. վրան ադուցված սալատախտակին՝ 6 տող.

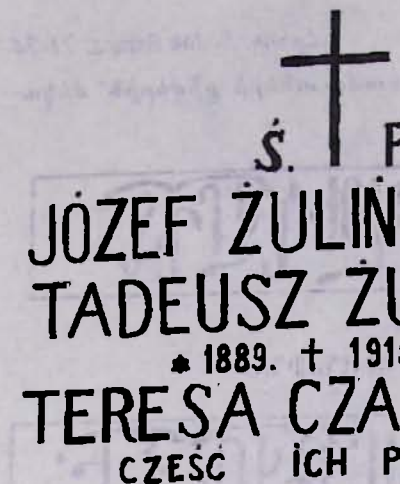

+S.P./ JÓZEF ŻULIŃSKI+1908./ TADEUSZ ŻULIŃSKI/ 1889+1915./ TERESA CZARNIK+1944/ CZEŚĆ ICH PAMIECÍ

Թարգմ.

Հովսեփ Ժուլինսկի, մահ. 1908 թ. /Թադեոս Ժուլինսկի.1889+1915./ Թերեզա Չարնիկ +1944/: Ի պատիվ նրանց Հիշատակի:

Լուսանկ. *140*

Լիչակովյան գերեմանոցի N.4 դաշտ

507. Դամբարանատուն, ևս մարմարից, գանվում է N.4 գաշտի արահետի եզրին: Հիշատակագրված են թվով 6 հանգուցյալներ Աքսենտովիչ գերդաստանից. ունի 28 տող.

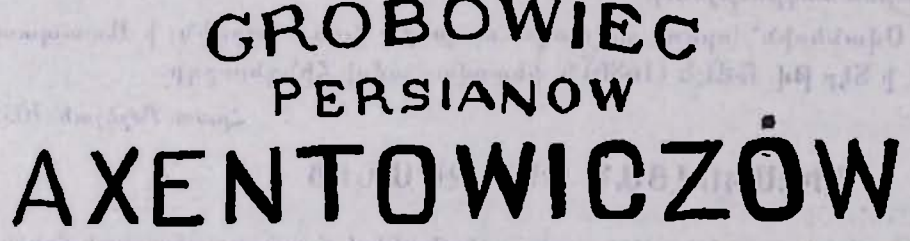

GROBOWIEC/ PERSIANÓW/ AXENTOWICZÓW

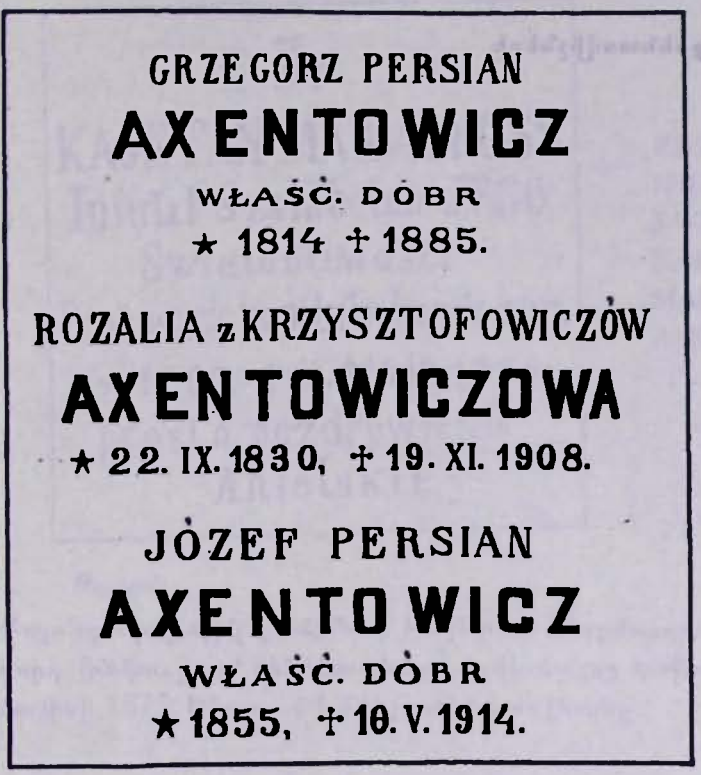

GRZEGORZ PERSIAN/
AXENTOWICZ/
WŁAŚĆ/ ICIEL DÓBR/
1814÷1885
ROZALIA Z
KRZYSZTOFO-
WICZÓW/
AXENTOWICZOWA
22 IX 1830-19. XI 1908
JÓZEF PERSIAN/
AXENTOWICZ/
WŁAŚĆ/ICIEL DÓBR/
1855-16. V .1914

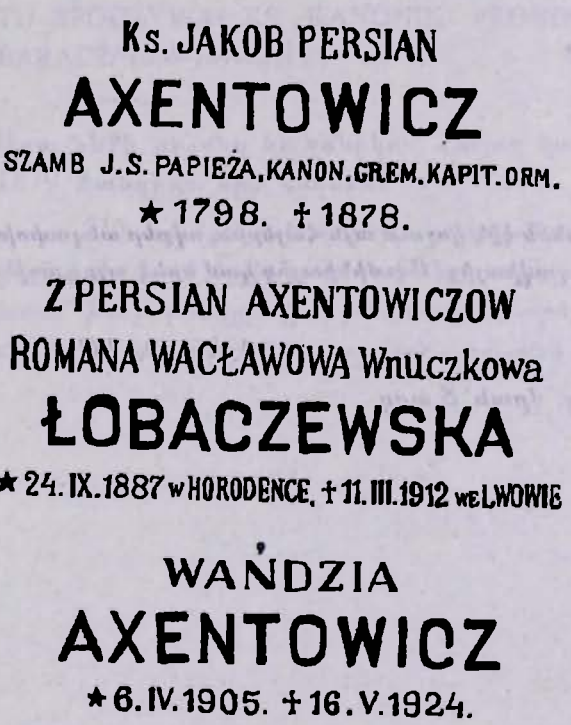

KS. JAKOB PERSIAN/
AXENTOWICZ
SZAMB. J.S. PAPIEŻA/
KANON. GREM. KAPIT.
ORM.
1798-1878

Z PERSIAN
AXENTOWICZOW/
ROMANA WACLAWOWA
WNUCZKOWA/
TOBACZEWSKA/ 24. IX. 1887
W HORODENCE + 11.III.1912
we LWÓWIE/
WAŃDZIA/ AXENTOWICŹ/ 6.
IV. 1905÷ 16.V.1924.

Թարգմ.

Դամբարանատուն պարսկահայ Աքսենտովիչների
Գրիգոր Աքսենտովիչ
պարսկահայ կալվածատեր
1814-1885

Ռոզալիա Աքսենտովիչովա
(ծնյալ) Քրիշտոֆովիչովա
22.9. 1830-19.11.1908
Հովսեփ Աքսենտովիչ
պարսկահայ կալվածատեր
1855-16.5.1914
Քայոնպ (քահանա) Հակոբ
Աքսենտովիչ, պարսկահայ.
նորին արբուբյուն Պապի
(սենեկապետ) հայոց կաթողիկեի
կանոնիկոս.1798-1878:
Պարսկահայ Աքսենտովիչների
գերդաստանից.
Ռոմանա Վացլավով Վնիչկովա-Տորաշևսկա
24.9.1887 Հորոդեննկա- 11.3. 1912-
Լվով:
Վանդա Աքսենտովիչ- 6.4. 1905- 16.5.1924:

Մանոթ. Ն.կ. Կրիվոնոսի. - Լվովում պերսիանին էին կոչում այն հայերին, ովքեր տեղափոխվել էին ըուն Հայաստանից և ոչ թե Ղրիմից, Մոլդավիայից, Ռումինիայից կամ որևէ այլ գաղթօջախից:

Լուսանկ. *141 ա, բ, գ*

508. Մահարաճան-կոթող սև մարմարից, վրան՝ 8 տող.

KS./ KAJETAN MARMOROSS/ INFULAT SZAMBELAN JEGO/ SWIĘTOBLIWOŚĆI/ PROBOSZ KAPITULU LWOW. ORM./ 1790+6 MAIA 1875/ PROSI O POZDROWIENIE/ ANIELSKIE.

Թարգմ.

Քայոնզ (կաթոլիկ քահանա) Կայետան Մարմորոշ. նոր(ն) սրբութ(յան) (Պապի) առաջնորդ /ինֆուլատ/ սենեկապետ, Լվովի հայոց կաթողիկեի քարոզիչ. (ծն.) 1790 + 6 -ը մայիսի 1875: Խնդրում է հրեշտակաց ողջույնը:

Լուսանկ. *142*

509. Կոթող, *կապտավուն գրանիտից, արևելյան կողմին՝ 7 տող.*

TU SPOCZYWA/ KS. KANONIK/ PROBOSZ KAP/ITULY/ ORM/IANSKIEJ/ DOMINIK/ BARĄCZ/ 1808-1879/.P.Í D.

Թարգմ.

Ասա նո(ր) քայոնլ կանոնիկոս, Հայոց կաթոլիկեի քարոզիչ Դոմինիկ Բարոնչը.1808-1879. Հանգիստ նրա հոգուն:

510. Դամբարան-կոթող, գորշ ավազաքարից, մասրան ձևով: Արևելյան կողմին քանդակված է եպիսկոպոսական խույր, որի աջ կողմում՝ հովվական գավազան, ձախում՝ խաչ. խույրի վրա թևատարած արծիվ, ստորև՝ խույրի միջից գուրս եկող ղույգ ժապավեններ: Վրան ագուցված մարմարե սալաքարին՝ 7 տող.

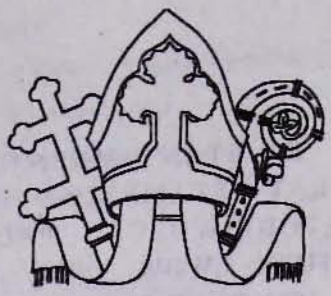

ISAK MIKOŁAJ
ISAKOWICZ
ARCYBISKUP
METROPOLITA LWOWSKI
ORMIANSKI
URODZONY W R 1824
MIANOWANY ARCYBISKUPEM
R 1882
ZMARŁ DNIA 29 KWIETNIA 1901

ISAK MIKOŁAJ/ ISAKOWICZ/ ARCYBISKUP/ METROPOLITA LWOWSKI/ ORMIANSKI/ URODZONY W R. 1824/ MIANOWANY ARCYBISKUPEM/ R. 1882/ ZMARŁ DNIA 29 KWIETNIA 1901.

Թարգմ.

Իսահակ Նիկողայոս Իսակովիչ. Լվովի Հայոց արքեպիսկոպոս- մետրոպոլիա: Ծն. 1824 թ., օծվեց արքեպիսկոպոս 1882 թ.: Վախճանվեց 1901 թ. ապրիլի 29 -ին:

Լուսանկ. *143*

511. Լիչակովյան գերեզմանոցում գտվող՝ հայ բենեդիկտուհիների մատուռի

վրա՝ Քրիստոսի պատկերաքանդակի տակ կիսաշրջանաձև կտրված թիթեղին՝ ուղղագիր տառերով 2 տող.

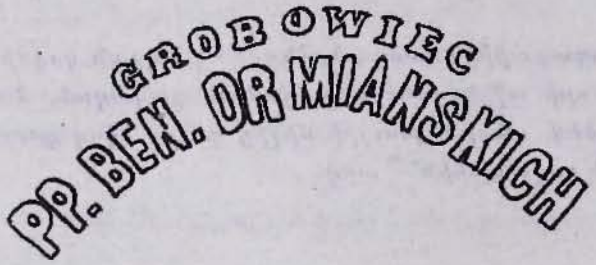

CROBOWIEC/ PP. BEN. ORMIANSKICH

Թարգմ.

Հայ բենեդիկտուհիների դամբարանատուն:

Լուսանկ. *144*

Նույն գերեզմանոցի 2-րդ դաշտում:

512. Մահարձան-կոթող. նստած է հայ գյուղացու տարազով ծերունին՝ գրկին երկու զանգրահեր մանուկներ, որոնք նայում են նրան: Պատվանդանի վրա ապուցված սալաքարին փորագրված է 5 տող.

JOZEF TOROSIEWICZ/ DR. MED., FUNDATOR ZAKŁADU/ NAUK./ ORMIANSKIEGO 1784-1869/.

KS. KAJETAN KAJETANOWICZ/ INFUŁ KAP. ORM. WSPOLZALOŻYCIEL/ I KIEROWNIK ZAKŁADU ORMIANSKIEGO 1817+1900.

Թարգմ.

Հովսեփ Թորոսովիչ. բժշկապետության դոկտոր, հայոց ուսումնագիտական հաստատության հիմնադիր. 1784-1869:

Քայոնզ (կաթոլիկ քահանա) Կայետան Կայետանովիչ. Հայոց ուսումնական հաստատության ինֆուլ և ղեկավար. 1817-1900:

Մահարձանի պատվանդանի աջ կողմին՝

E. JASKOLSKI -1871 r.

Նուսանկ. *145*

513. Մահարձան-կոթող գորշավուն ավազաքարից. եպիսկոպոսական աքեմով և խույրը գլխին պատկած է ողջ հասակով լվովահայոց արքեպիսկոպոս- մետրոպոլիտ Սամուել Ստեֆանովիչը գորշ մարմարե դիաթախտին, որի ստորև՝ ելնդավոր տառերով 4 տող.

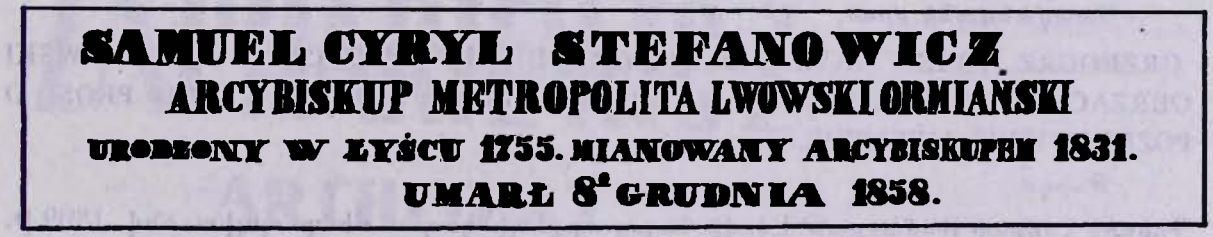

SAMUEL CYRYL STEFANOWICZ/ ARCYBISKUP-METROPOLITA LWOWSKI ORMIAŃSKI,/ URODZONY W ŁYŚCU 1755./ MIANOWANY ARCYBISKUPEM 1831. UMARŁ 8Ω GRUDNIA 1858.

Թարգմ.

Սամուել Կիրիլ (Կիւրեղ) Ստեֆանովիչ. Լվովի Հայոց արքեպիսկոպոս- մեարոպոլիտ. ծն. 1755 թ. Լիսեցում, օծված է արքեպիսկոպոս 1831 թ., վախճ. 1858 թ. դեկաեմբեր սմ- սի 8-ին:

Լուսանկ. *146*

514. Ս ահարձան-կոթող. քանդակված է թիկնաթոռին բազմած արքեպիսկո- պոս Գրիգոր Սիմոնովիչը՝ եկեղեցական աքեմով, ղլխին եպիսկոպոսական խուլր, ձեռք- րը՝ ադդրերին: Պատվանդանին վորադրված է.

GRZEGORZ MICHAL SZYMONOWICZ
Arcybiskup Metropolita Lwowski obrzadku ormianskiego
* dnia 10 Marca 1800
dnia 14 Czernca 1875
Prosi o pozdrowienie Anielskie

GRZEGORZ MICH/AL SZYMONOWICZ/ ARCYBISKUP METROPOLITA LWOWSKI OBRŹADKU ORMIAŃSKIEGO/ -DNIA 10 MARCA 1800- DNIA 14 CZERNCA 1875/. PROSI O POZDROWIENIE ANIELSKIE.

Թարգմ.

Գրիգոր Սիմոնովիչ. Լվովի մեարոպոլիտ- արքեպիսկոպոս Հայոց. 10 մարտի 1800 -14 Հունվարի 1875 : Խնդրում է հրեշտակների ողջույնը:

Լուսանկ. *147*

515. Կոթող, նախորդի աջ կողմում. վրան՝ թևավոր խաչ, որի կենտրոնում՝

+
IHS

Պատվանդանի վրա.

GRZEGORZ JOZEF/ ROMASZKAN/ ARCYBISKUP METROPOLITA/ LWOWSKI OBRZACDKU/ ORMIAŃSKIEGÓ/ 12 LUTEGO 1809/ + GRUDNIA 1881/ PROSI O POZDROWIENIÉ ANIELSKIE.

Թարգմ.

Գրիգոր Հովսեփ Ռոմաշքան՝ Լվովի Հայոց արքեպիսկոպոս- մեարոպոլիտ. ծնվ. 1809 թ. փետրվարի 12-ին, մահ. 1881 թ. դեկտեմբերի 11-ին: Խնդրում է հրեշտակաց ողջույնը:

Մանոթ. Արձանագրության տակ քանդակված է եպիսկոպոսական խուլր և խաչաձևված գավազաններ: Աջ անկյունում՝ քանդակագործի ստորագրությունն է՝

J. CORGOLEWSKI

516. Դմբարանատան կենտրոնական մասում ագուցված սևաթուխը մարմարասալին՝ 2 տող.

GROBOWIEC HASSO/ AGOPSOWICZOW.

Թարգմ.

Ադոպսովիչների դամբարանատունն է:

Լուսանկ. *148*

517.

Դամբարանի ճակատին՝

GROBOWIEC
FRANCISZKOW TOROSIEWICZOW
i ich rodziny.

GROBOWIEC/ FRANCISZKOW TOROSIEWICZOW/ I ICH RODZINY.

Թարգմ.

Դամբարան Ֆրանչիշկա Թորոսիեվիչի և նրա գերդաստանի:

Լուսանկ. *149*

518. Կոթող ժայռաբեկորի տեսքով. վրան՝ ագուցված մարմարե սալաքարին՝ 4 տող.

JULIAN
ZACHARIEWICZ
ARCHITEKT
1833 – 1898

JULIAN/ ZACHARIEWICZ/
ARCHITEKT/ 1833-1898.

Թարգմ.

Ցուլիան Զախարիևիչ. ճարտարապետ 1833-1898.

Մանոթ. Լվովահայ ականավոր ճարտարապետ Ցու. Զախարիևիչի դամբարանաքարն է: Նրա նախագծով կառուցվել են Լվովի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի հին մասնաշենքը և այլն: Եղել է այս ինստիտուտի ճարտարապետության բաժնի հիմնադիրն ու առաջին դասախոսներից մեկը:

Լուսանկ. *150*

519. Մահարձան-կոթող, գրանիտից: Հնգաստիճան պատվանդանի վերջին սալաքարին՝ ռելիեֆ առուերով.

Grobowiec rodziny A.Amirowiczów.

GROBOWIEC RODZINY A. AMIROWICZOW

Թարգմ.

Ամիրովիչների տոհմական դամբարանատուն:

Լուսանկ. *151*

520. Կոթող սպիտակավուն կրաքարից, այժմ՝ կիսակործան, պատվանդանի մեկ կողմին՝ 3 տող.

JÓZEF ABGAROWICZ

prz. żył lat 70
zmarł rok 1884

JOZEF ABGAROWICZ/ PRZOŻYL LAT 70/
ZMARL ROK. 1884.

Թարգմ.

Հովսեփ Աբգարովիչ, ապրեց, 70 տարի. վախճանվեց 1884 թ.

Լուսանկ. *152*

521. Կոթող, գորշավուն գրանիտից, կենարոնում՝ շրջանաձև մեկ տող.

GROBOWIEC BOGDANOWICZOW

Թարգմ.

Բոգդանովիչների դամբարան

Լիչակովյան գերեզմանոցի 14-րդ շարքում

522. Կոթող՝ հուշասյուն, գորշավուն գրանիտից. վրան՝ 10 տող.

PAEMIĘCI JAKOBA BARĄNCZA./ UROD 17 GRUD. 1800.
ZM. 11 GRUD. 1879/ WDZIĘCZKA RODZINA.

Թարգմ.

Ի հիշատակ Յակոբ Բարոնչի. ծն.1800 թ. դեկտեմբերի 17-ին,
վախճ. 1879 թ. դեկտեմբերի 11-ին:

WLODZIMIERZ BARAĆZA/ URODZONY DNIA 13 MAJA 1807./ UMARL DNIA 13 CZERWCA 1893 R.

Թարգմ.

(Ի հիշատակ) Վլադիմիր Բարոնչի. ծն. 1807 թ. մայիսի 13-ին.
Վախճ. 1893 թ. հունիսի 13-ին:

TEREZA Z TRUCIILIŃSKICH/ BARAĆZOWA/ URODZONA W R. 1824.
ZMARLA 9 CZERWCA 1897.

Թարգմ.

Թերեզա Բարոնչովա՝ Տրուցիլինսկիների (գերդաստանից). ծն. 1824 թ., վախճ. 1897 թ. հունիսի 9-ին:

Հուշակոթողի ստորին աջ անկյունում՝

Ł SCHIMCER

ՎԵՐԽՆԱՑԱ ԲԱԼԿԱ ԳՑՈՒՂ
/ԼՎՈՎԻ ՄԱՐՋ, ՊՈՒՏՈՄԻՏՈՎՍԿՈՒ ՇՐՋԱՆ/

523. Տապանաքար, *սպիտակ մարմարից, եզրերին՝ րուսական զարգեր, կենարոնում՝ դափնեպսակի մեջ վերցված տոհմանշան, որի փակագիրը կարելի է վերծանել ԱԻԱԳ: Երկլեզվյան (հայերեն և լեհերեն) արձանագրությունները վորագրված են տոհմանշանի վերին և ստորին մասերում՝ 7-ական տող.*

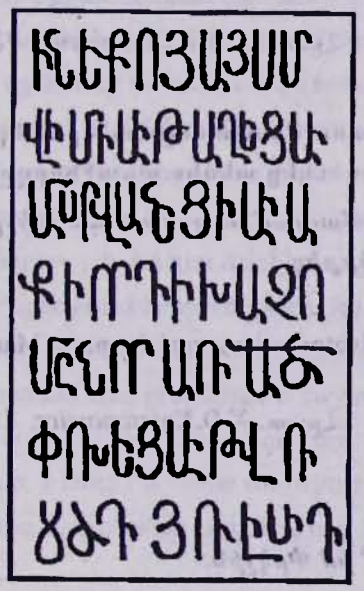

Ի ՆԵՐՔՈՑ ԱՑՍՄ/ ՎԻՄԱՒ ԹԱՂԵՑԱՒ/ ՄԱՍՐՎԱ-
ՆԵՑԻ ԱՒԱ/ԳԻ ՈՐԴԻ ԽԱԶՈ/ՄԸՆ, ՈՐ ԱՌ ԱՇ/ ՓՈ-
ԽԵՑԱՒ ԹՎ. Ռ/ՃՄԴ (1705), ՑՈՒԼԻՍԻ Դ (4).

524. Ապա՝ լեհերեն.

TY POGZEBIO/ MALY (?) KRZYSZTOF/ AWAKOWICZ/ ORMIANIN/ Z PERSEYI/. ZMARL R. 1705 D. 4 Ł

Ծանոթ. 1. Լեհերեն տապանագրի վերջին L տառը հավանարար Lipen-ի (հուլիսի) սկզբնատառն է:

2. Լուսանկարը մեզ արամագրել է Ն. Կ. Կրիվոնոսը:

Լուսանկ. 153

Արձանագրություններ, որոնք տեղում չեն կամ չենք նկատել

525. Հուշասյան վրա.՝

D.O.M.

Ecclesiam hans majorem ejusdem gloriae Dei sanctissimaeque Deiparae honori restauravit, residentiam commoditati cleri innovavit, columnam tutelari suo funditus erexit nobilis et magnificus Christophorus Augustynowicz, director et judex nat. arm. leopoli anno aere Christianae MDCXXVI (1726).

Հրատ. X.D.Kajetanowicz, 22.

Թարգմ.

Ա[ստծուն] ա[մենաբարձրյալին] ա[մենահզորին]

Եկեղեցիս այս մեծ և սքանչելի ի փառս Աստուծո և. ի պատիվ ամենասուրբ Աստվածամոր (Կույս Մարիամի) վերականգնեց, կղերի համար հարմարավետ գահանիստը նորոգեց, իր իսկ մահհղացմամբ կերաված սյունաշարը կանգնեցրեց բարեծնունդ և. սքանչելի Քրիստափոր Ավգուստինովիչը՝ Լվովի հայոց առաջնորդն ու գատավորը -Քրիստոսի ծննդյան 1726 թվականին:

526. Հուշասալին՝

Piae memoriae /Samuelis Cyrilli Stefanowicz/ Archiepiscopi Metrop. Leopoliesis Armenorum. /N. 1755, M. 1858 A. D. 1889./ Posuit parochuc loci.

Հրատ. X.D.Kajetanowicz, 18.

Թարգմ.

Սամուել Կիրիլ Ստեֆանովիչի՝ Լվովի հայոց արքեպիսկոպոս մետրոպոլիտի երանելի հիշատակին: Ծնվ. 1755-ին, մահ. 1858-ին: Տիրոջ 1889թ. կատուցեց տեղիս առաջնորդը:

527. Հիշատակապրություն, նախկին տեղն անհայտ: Քաղում ենք Կայտանովիչի՝ Լվովի հայոց եկեղեցու արձանագրություններին նվիրված գրքից.

D. O. M.

Et iterum sur /recturus sum/ et in carne mea/ videbo Deum/ Salvatorem/ meum/ Joannes Man/ czukiewicz/ in Domino/ A. D. 1710/ aetis suae 28, 26 Mai.

Հրատ. X.D.Kajetanowicz, 17.

Թարգմ.

Ա[ստծուն] ա[մենաբարձրյալին] ա[մենահզորին]

Եվ նորից ես կբարձրանամ և իմ մեջ կտեսնեմ Աստծուն՝ իմ Փրկչին:

Հովհան Մանուկեւիչը ի տեր հանգեց 1710 թվականին մայիսի 26-ին 28 տարեկան (հասակում):

528. Արձանագրություն, նախկին տեղն անհայտ: Տրվում է կայտանովիչի վերծանությամբ. 8 տող.

Boleslaus Eques/ de Odroważ Augustynowicz/ in gratam memoriam/ avi sui nomine suo et / S. M. Leonis/ Augustynowicz/ figuram hanc renovavit/ A. D. 1877.

Հրատ. X.D.Kajetanowicz, 22.

Թարգմ.

Հեծյալ (թերևս անձնանո՞ւնն է - Eques) Բոլեսլավ Օդրովիչ Ավգուստինովիչը ի հիշատակ երախտագիտության իր պապի՝ իր անունից Լվովի Ավգուստինուլիչների այս արձանը վերականգնեց Տիրոջ 1887 թվականին:

Վիմագրեր, որոնք մեջբերված են ականավոր պատմաբան Սադոկ (Հարություն) Բարոնչի "Żywoty stawnich Ormian w Polsce" գրքում[146]:

529. Լեհական Ավգուստ Բ թագավորի քարտուղար Նիկողայոս Մինասովիչի դստեր՝ Աննայի տապանաքարին, 24 տող՝

Tu w tym grobie spoczywa Anna z Mikolajem,
Ktorzy starym na świecie żyli obyczajem
Przez dwadziescia lat czery, w milości i zgodzie,
Zgola tym trybem jaki już przestal bić w modzie.
Ac ich w leciech nierownych sprzagl Hymen ogniwem,
Gdy ż ojciec piaty kryżyk wlosem znaczyl siwym,
Matka zaś rok liczyla wieku dziewietnasty,
Gdy z grona panienskiego szla miedzy niewiasty
W drodzc bożych przykazan' chodzili oboje.
A wydawszy siedm sinow na świat, co'rek dwoje,
Do tegoż wiek ich mlody sposobili toru,
Wieccj tu lożac trudów, niż okolo zbioru.
Ktorego byl Mikolaj szezodry dośc' Szafarzem
Dobrym, gdy sic nim dzielil nie z jednym Lazarzem,
Czyniae przed ludzkiem okiem te uczynnośe' skrycie
Gzym tusze, że zakupil wieczne sobie życie.
Anna zas' rzad prowadzac w swym oszczednym domu,
Pobożnościa wyprzedzic' nie bardzo sie komu
Dala, z ktora i w stanie wdowim żyla sobie,
Przez dwadzies'cia lat i dwa, nim spoczela w grobie

146 Sadok Barącz. Zywoty slawnich Ormian w Polzce, Lwow, 1856, էջ 205-206:

O zacne dusze i niech tam cial innych popioly,
Pokrywaja kosztowne z marmuru mauzoly
Niech imion ich ozdoby, ryje napis zloty
Waszym beda nagrobkiem, droższe zlota cnoty.

Թարգմ.

Ասա, գերեզմանումս հանդչում է Աննան Միկոլայի հետ: Որոնք ապրեցին աշխարհում հին սովորույթներով՝
Քսանչորս տարի սիրով և համերաշխությամբ,
Բոլորովին այն կերպ, սրպիսին դադարել է այժմ մոդայիկ լինելուց.
Թեև Հիմենեյը միացրեց նրանց անհտնդիստ տարիներին,
Քանի որ հայրս նշել էր հինգերորդ տասնամյակը
ճերմակած մալերով,
Իսկ մայրս հաշվել էր իր կյանքի տասնիններորդ տարին,
Երբ կուսանաց խմբից անցել էր կանանց մեջ.
Երկուսն էլ ապրեցին Աստծու պատվիրաններով,
Լույս աշխարհ բերելով յոթ ուստրեր և երկու դուստրեր,
(Բացի այդ), օգնում էին նրանց ջահելության ճանապարհին,
Այդ գործում ներդնելով ավելի աշխատանք, քան (հարստություն) կուտակելու մեջ:
Միկոլայը բավականին առատաձեռն մարդանապետ էր, լավն էր,
Քանզի կիսում էր (ունեցվածքը) ոչ միայն մեկ Ղազարի հետ:
Իր կատարած (բարեգործությունը) նա թաքցնում էր մարդկանց աչքերից.
Հուսով եմ, որ դրանով նա իր համար ճեռք բերեց հավերժ կյանք,
Իսկ Աննան կառավարում էր տունը խնայողաբար,
Թույլ չէր տալիս սրևէ մեկին գերադանցել իրեն՝ բարեպաշտությամբ,
Որով և ապրեց նա որբերայրի կյանքով
Քսաներկու տարի, մինչև որ իջավ գերեզման:
Օ,՛ ազնիվ հոգիներ, թող այնտեղ այդ մարմինների ճյուղները
Ծածկվեն մարմարակերտ թանկարժեք դամբարաններով,
Թող նրանց ճյուղներին փորագրվեն ոսկե արձանագրությամբ,
Ձեր ապաստանքարը, բարեգործնե՛ր, կլինի ոսկուց ավելի թանկ:

Ծանոթ. Հիմենեյը ամուսնության հին հունական աստվածն է:

Հիշատակված Ղազարը Աստվածաշնչի (Նոր կտակարանի) «Ազգատ Ղազարոսն» է. որ խորհրդանշում է աղքատությունը:

530. Ականավոր գործիչ Սիմոն Սիմոնովիչի տապանաքարին՝ 18 տող.

Simon Simonides, situs ect hie, cui bene credas

Gongrssise Charin omnia mella sua
Versibus hic rigidas ducebat montibus ornos,
Et dulcis svadae fluxerat ore melos.
Non illum latuit, quod pagina sacra docebat,
Quaeque canit Divae pagina justitiae.
Noverat et culti nutantia sydera mundi,
Noverat excellens, quod docet Hippocrates.
Principibus placuitque Viris, sat cultus ab illis
Illos consilio, mente bonaque juvans.
Jane Zamojski! Tuus fuit hic lectissimus olim
Gineas, rerum et flos, dulcis amorque tuus.
Illius ingenio posuisti maxima rerum,
Ille Thomamque tuum surgere dat studiis
Illustres Animae! vos hic locus unus habebat,
Et nunc una domus post pia fata tenet.
Nil magnum spirate, o nil mortabia corda!
Gloria nil vestra est, nil quoque divitiae.

Հրատ. Sadok Bara,zcs, 314.

Թարգմ.

Ասա Հանձչի Սիմոն Սիմոնիդին, որին բոլորը վառուհում էին.
(Քանզի) բոլորին նա ժողովեց (Charin՞) մեղրաջրով,
Բերեց այս վայրը՝ շրջապատված մռայլ լեռներով:
Եվ քարյայր երգեր էին բխում նրա շուրթերից.
Չէր թաքցնում այն, ինչին սովորեցնում է սուրբ մատյանը
Եվ այն, ինչ ուսուցանում է աստվածային ճշմարտության գիրքը:
Ճանաչեց և աստղերի առկայծումն (այս) հոյակապ աշխարհում,
Գերազանց ըմբռնեց և այն, ինչին սովորեցնում է Հիպոկրատը:
Եվ ամենից առաջ հաճելի էր այն մարդկանց համար,
որոնցից սովորել էր.
(Հետևել) նրանց խորհրդին, խելքին՝ հետևողական բարությամբ:
Յան Զամոյսկի, դու երբեմնի ամենաերջանիկ երկրամասն էիր.
Այստեղ էին քո (gineas՞) գործերն ու ծաղիկները
և քո քարյայր ոերը:
Նրա հանճարով դու ստեղծեցիր մեծափառ գործեր,
Նա և Թոմման (Ա.քվինացի՞ն) աճեցին քո վսեմ

ուսմունքով:

Լուսավոր այրե՛ր, միևնույն տեղում կիք դուք ապրում,

Եվ արդ միակ տունը ձեզ համար դարճավ այս հողը՝

բարեպաշտ կյանքից հետո:

Դուք այլևս ոչինչ չեք շնչում, Օ՛, ոչինչ, կշտամբված սրտեր.

Ջունեք դուք այլևս փառք և չունեք այլևս կարողություն:

Մանոթ. Սիմոն Սիմոնովիչը ծնվել է 1557 թ. Լվովում, աշխատել է Ջամոստիեում, որտեղ և մահացել է 1629 թ. մայիսի 5-ին: Դամբարանը կառուցել և դամբանականը դրել է բժշկագիտության դոկտոր- պրոֆեսոր Գասպար Շուլցը:

531. Գարրիել Գասպարովիչի տապանաքարին.

DOM

Cerne viator in hac Gasparidis ossa...

Մանոթ. Տապանաքարին տղուցված մարմարակերտ աստաքարը գանվելիս է եղել Լվովի ս. Ստավածածին եկեղեցու պատաշարի մեջ:

Հրատ. Sadok Baracs, 163-164.

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԿՆՔԱԴՐՈՇՄՆԵՐԻ ՎՐԱ

532. Կլոր կնիք (տրամ. 30մմ), կրկնակի շրջանակի մեջ պատկերված է գառ, իսկ եզրերին փորագրված է.

ԱՑՍ Է ՄՈՐՀՆ ՄԱՆԳԵՐՄԱՆ ՏԱՆՈՒՏՐԱՑ:

Հրատ. Я. Дашкевич, АОП, 240, АЧП. 175.

533.Կլոր կնիք (տրամ. 31մմ), վրան գառան պատկեր. կրկնակի շրջանակի եզրերին -1 տոզ.

ԱՑՍ Է ՄՈՀՐՆ ԻԼՈՎԻ ՏԱՆՈՒՏԵՐԱՑ:

Մանոթ. Գործածվել է XVI- XVII դարերում:

Հրատ. Я.Дашкевич, АОП, 242, АЧП, 170, 175.

534. Կլոր կնիք՝ կամեոեցից. վրան՝ գառան պատկեր, կրկնակի շրջանակի մեջ՝ եզրերին.

ՍԱ Է ՄԼՈ⸗ՀՐ ՀԱՑԼՈ⸗Ց ԴԼԱ⸗ՏԼԱ⸗ՍՏԼԱՆ⸗Ի. Ի ԹԼՈՒԻՆ⸗ ՀԼԱՑՈՑ⸗ ՋՂԹ(1550):

Մանոթ. Ժամանակագիր Ստեփանոս Ռոշքան (1670-1739) թվագրել է ՋՂԹ (1350)-ով[147], որը շտկում է Ցա. Դաշկևիչը[148]: Գործածվել է կամենեցում և այլուր՝ որոշ ընդմիջումներով (թուրքերի տիրապետության ժամանակ՝ 1672-1701 թթ.) մինչև 1787թ.:

Հրատ. Ա. Дашкевич, АОП, 243, АЧП, 169, 175.

535. Կլոր կնիք՝ Հովհաննես- Մկրտչի պատկերով. վրան՝ գտո., գլուխը աջ շրջած, ձախ կոգմում՝ չեհ մագնատներ Զամոյսկիների օվալաձև զինանշանը:

Շրջանակի մեջ՝

ԱՅՍ Է Մ[Ո]ՀՐ ՋԱՄՈՍՑԱԻՆ ՀԱՅՈՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ:

Հրատ. Ա. Дашкевич, АОП, 243, АЧП, 169.

536. Կլոր կնիք, դրոշակակիր գտոտան պատկերով (տրամ. 23մմ), եզրերին շրջանաձև փորագրված է.

(Siail+ivris+ARMENORUM+LEOP⌈OLIE NSIUM⌉.)

Թարգմ.

«Լվովի Հայոց իրավունքի կնիք»:

Մանոթ. Կնիքի արտատիպը պահպանվել է Կրակովի Ցագելոնյան գրադարանում: Առաջին անգամ նկարագրված է Օ. Բալցերի կողմից[149]: Գործածվել է բացառիկ հանդիսավոր իրադարձությունների ժամանակ իբրեւ «հատուկ կնիք»:

Հրատ. Ա. Дашкевич, АЧП, 171-172.

537. Մոմանավոր կնիք՝ Սահմանիալավից, դրոշակակիր գտոտան պատկերով (տրամ. 32x37մմ): Վահանակի շուրջ.

ՄՈՀՈՒՐԻՍ ՍՏԱՆԻՍԼԱՎՈՎԱ ՔԱՂԱՔԻՆ ՀԱՅՈՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ Է:

Մանոթ. Հուստպատկերը ցուցադրվում է Իվանո-Ֆրանկովսկի (նախկին՝ Ստանիսլավ) երկրագիտական թանգարնում: Սրճանագրության հայերեն ընագրի վերծանությունը Լ. Խաչիկյանինն է:

Հրտա. Ա. Дашкевич, АЧП,172-173, 175,

ԵՂԲԱՅՐՈՒԹՑՈՒՆՆԵՐԻ ԿՆԻՔՆԵՐ

538. Լվովի ս. Գրիգոր Լուսավորիչ ազգայրության ձվաձև կնքագրոշմն ունի հետևյալ պատկերը. կանգնած է Լուսավորիչը երկար մորուքով, դավազանը ձախ ձեռքին, գլխին՝ հայրապետական խույր, լուսապսակի մեջ: Կնքադրոշմի տրամագիծը՝ 27x34մմ, վրա շուրջանակի փորագրված է.

ԿՆԻՔՍ ԵՂԲԱՐՑ ՍԼՐ[ՔԼՈՑ]Ի ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻՆ ԼՈՎ Ք[ԱՂ]Ա[Քի]:

---

147 Ստեփանոսի Ռօշքայ ժամանակագրութիւն կամ տարեկանք եկեղեցականք, հրատ. Հ. Ոսկյան. Վիեննա, 1964. էջ 149-150:

148 Les historiens asmeniennes en Ukraine au XVIII-e siécle. «Revue des etudes arméniennes». N s. t. 9, Paris, 1972. էջ 389.

149 Corpusiuris Polonici, sect. I vol. 3 ed. O. Baizer. Cracoviae, 1906. էջ 402.

Մանոթ. Լվովի «Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ» եղբայրությունը հիմնադրվել է 1640 թ.: Կնքադրոշմների արտտիպերը պահպանվել են 1731-1751թթ. փաստաթղթերի վրա:

Հրատ. Я. Дашкевич, АОП, 247, АЧП, 175,

539. ՏՈՀՄԱՆՇԱՆՆԵՐ

Ուկրաինայի արևմտյան մարզերում եղած հայկական տապանաքարերի վրա կան զարդանախշերով շրջանակներիի մեջ վերցված խորհրդանշաններ, որոնց առաջինը ուշադրություն է դարձրել լեհ ականավոր պատմարան Վլադիսլավ Լոզինսկին[150]: Նա ղուդահեռներ է անցկացնում դերմանական դմերկների (Gemerk) հետ, որոնք դրոշմվում էին արտադրանքների, բնակարանների, այլև տապանաքարերի վրա: Հրատարակել է 110 խորհրդանշատն պատկեր, որոնցից շուրջ 40-ը վերաբերում են հայ դերդաստաններին: Տեղում կատարած մեր ուսումնասիրությունները ցույց տվեցին, որ դրանք տոհմանշաններ են և վերաբերում են լեհահայ դաղութի ականավոր հայ ընտանիքներին: Այդ նույն պատկերները տեսնում ենք նրանց կնքադրոշմների վրա: Հետաքրքիր նմուշներ են Խաչքո Ավետիքենցի, Կրեսքո Զահնովիչի, Բողդան Իվաշքոյենցի, Քրիստափոր Ավեդիկ Բեռնատովիչի, Ծարուխովիչների, Ավդուստինովիչների, Յակեխիչների ե. այլոց տոհմանշանները, որոնց մի մասն ունի տարբերակներ: Որոշ տապանադրեր մեղ են հասել խիստ եղծված վիճակում, ուստի դրանց տոհմանշանները տրվում են հարցականներով:

Ներկայացնում ենք Լվովի հայոց եկեղեցու շուրջ եղած 46 տոհմանշան, որոնց զգալի մասն ընդօրինակել ենք տեղում:

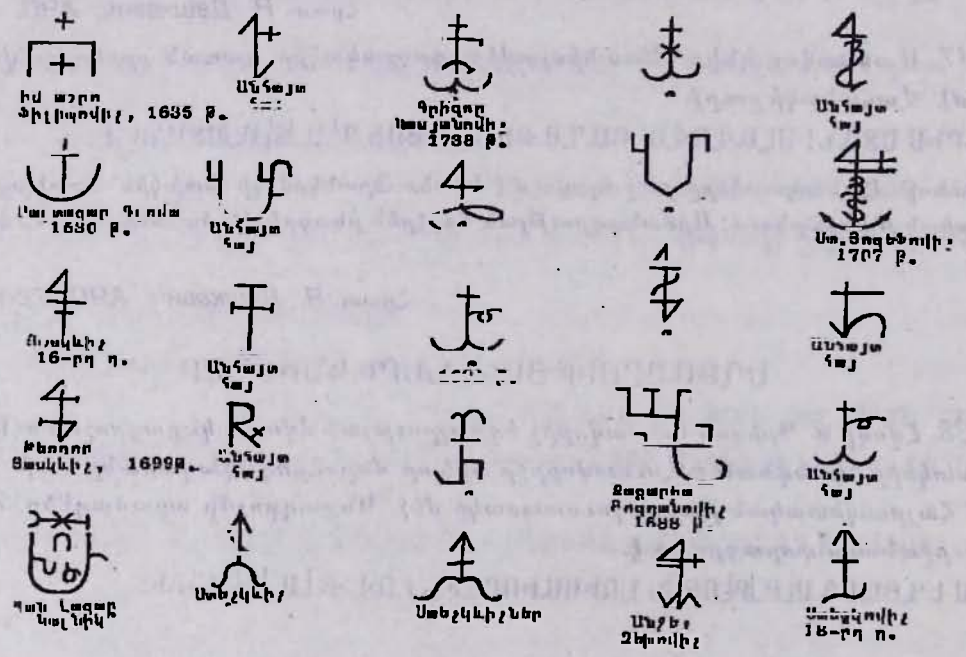

150 Patrycyat i mieszczanstwo lwowskie wXVI i XVII wieku, przcz Wladyslawa Lozinskiego, wydanie wznowione z 107 ryginami w tekscie, we Lwowie, 1902, str. 386-391. Հետագայում լեհահայ գաղթօջախի հնասարակական և մասնավոր կնքադրոշների քննությանն ուշադրադարձավ քաջագիտակ մասնագետ Ցա. Դաշքսաոյո: «Բանբեր Մատենադարանի» հանդեսում (1980, N13, էջ 139-191) նա հրատարակեց 69 կնքադրոշմների պատկերներ՝ իրենց գրչագրերով և 56 տոհմանշաններ (նույն տեղում, էջ 186-187):

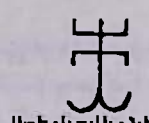

Սահմանիչներ
1538 թ.

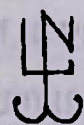

Սահման հայ
16-րդ դ.

Ալեմբեկներ

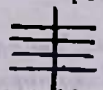

Սահմանիչներ
1541 թ.

Նիկորումիչներ

Գրիգոր Իսրայելյանի
1712 թ.

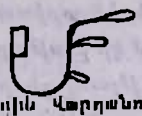

Ալեքսեյ Կարդանուիչ
1645 թ.

Անհայտ հայ

Բարդուղ. Զհմորուիչ
1671 թ.

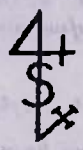

Անհայտ հայ

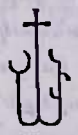

Սահմանիչներ

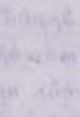

Պետրոս Զոհնովիչ
18-րդ դ.

Ցասկանիչներ
1704 թ.

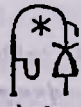

Հոյակ պր.
Լազար
1602 թ.

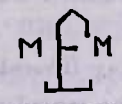

Պետրոսյանք
1664 թ.

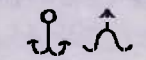

1.Նիկորովիչներ
2.Թիրումովիչներ
18-րդ դ.

Թեոդոս
Տատուրովիչ
18-րդ դ.

Սահականոս
Սահչկանիչ
1730 թ.

1483 թ.

Քրիստոֆոր
Ամատանովիչ
1728 թ.

Քրիստոֆոր
Ավետիք Բերնատովիչ
17-րդ դ.

Ցակոբ-Աստվածատուր
Բերնատովիչ
1770 թ.

ՏԵՌՆՈՊՈԼԻ ՄԱՐԶ

ՅԱԶԼՈՎԵՑ
(1947 թվականից՝ ՅԱԲԼՈՒՆՈՎԿԱ)

Յազլովեցը (լեհերեն՝ Զկնորսարան, Զկնորսաձեղ) Արեւելյան Գալիցիայի ընակավայրերից է: Այն գտնվում է Ուկրաինայի Տեռնոպոլի մարզի Բուչաչ շրջկենտրոնից շուրջ 140կմ հեռավորությամբ գեպի հյուսիս-արեւելք, Վիլխովեց գետի հովտում, Սարուզկա գետակի ձախ ափին: Հայերն այստեղ ընակություն են հաստատել գեռես XIV դարում[151]. կառուցել են գպրոց, եկեղեցիներ և մենաստան՝ Գրիգոր Լուսավորչի անվամբ[152], ունեցել են նեքին ինքնավարության իրավունք[153]:

Յազլովեցի հայ գաղութը համալրվեց 1475 թվականից հետո, երբ թուրքերը գրավեցին ղրիմահայության կենարոն կաֆա քաղաքը և հալածանք սկսեցին քրիստոնյաների նկատմամբ: Յազլովեց եկած հայ ազդարնակչության զգալի մասը խոսում էր թաթարերեն: 1615 թ. գեկտեմբերի 10-ին Ցա. Եժի Ռաձվիլի հրովարտակով յազլովիցահայությանը շնորհվեց արտոնագիր[154]:

Յազլովեցի հայ գաղթօջախի վիճակն անհամեմատ վատթարացավ 1676 թվականից հետո, երբ թուրքերը գրավեցին նաև այս քաղաքը. փակվեց մայրենի լեզվով գործող հայոց գպրոցը, իսկ նրա հռչակավոր անօրեն և ուսուցիչ Ասավածատուր Ներսեսովիչը (1645-1709) սաիպված էր հեռանալ քաղաքից:

1898թ.տվյալներով՝ գաղութն աճել է հայերի քանակը կազմել է 1200մարդ[155]:

1972թ. վիմագրական արշավախումբը եղավ Յարլուկովկա-Յազլովեցում: Այստեղ այսօր ոչ մի հայ չի ապրում. պահպանվել են հայոց անցյալի լուռ վկաները՝ հոգևոր-կրթական և քաղաքացիական բազմաթիվ կառույցներ:

Քաղաքի երբեմնի Հայկական կոչվող փողոցի վրա, րարձրահայաց ըլրին, վեր է խոյանում հայոց ս. Աստվածածին եկեղեցին՝ կառուցված միանավ, եռահարկ բարձր դանգակատնով: Ընդունված է կարծել, որ այս տաճարը հիմնադրվել է 1551 թվականին[156], թեև ճակատամասի շինարարական արձանագրությունը թվագրված է «Ռ թվին եւ Հ ընդ նմին» այսինքն՝ հայոց 1070 (1621) թվականին:

Յազլովեցի հայկական հուշարձաններից նշելի են Աղբյուր-ջրհորը՝ խորքում եղած գեղաքանդակ խաչքարով, և գյուղավանի ծայրում գտնվող կիսակործան հայկական գերեզմանոցի տապանաքարերը:

Անցյալ գարի վերջերին լինելով Յազլովեցում, Ցա. Բոլոդ-Անտոնևիչը ընգծրինակել է հաճկատար ս. Աստվածածնի մի շարք վիմագրություններ, որոնք տրամագրել է ավստրիացի հայա-

---

151 Սաճակ Թաղդյանի կարծիքով «1256 թուականների մօտ հայերն այստեղ ունէին մի եկեղեցի» (տե՛ս «Արարատ» , 1902, մարտ-ապրիլ, էջ 183):

152 Історія міст і сіл УкрРСР. Тернопільска область, Київ,1973, с. 192.

153 Ղ. Ալիշան. Կամենից, էջ 191., Մ. Բժշկյան. էջ 129,130: Տե՛ս նաև Н.П.Гайда, Памятники армянской культуры Язловца, проблемы их реставрации и адаптации на современном этапе. Тезисы докладов, с. 280-282.

154 В. Р. Григорян, История армянских колоний Украины и Польши (Армяне в Подолии), Ереван, 1980, с. 100-103. Далее–История.

155 «Բազմավէպ», 1898, սեպտեմբեր, էջ 421:

156 В.Р.Григорян, История, 100, 104; Н,П.Гайда, նշվ. աշխ., էջ 280-281:

դետ Ֆրիդրիխ Մյուլլերին՝ տպագրելու նպատակով: 1898 թ. Ֆ. Մյուլլերը վիեննայում հրատարակեց հիշյալ եկեղեցու բալավորի շինարարական արձանագրությունը[157]: Մինչ այդ Ցագլովեցի երկու արձանագրությունները լույս էր ընծայել Գ. Գալեմքեարյանը «Հանդէս ամսօրեայի» էջերում[158]:

ՀԱՅԿԱՏԱՐ Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ

540. Մուսաքի բաբավորից վեր աղուցված ալաքարին՝ բանաստեղծական հանգավորմամբ 11 տող.

ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ ԱՅՍ ԵՐԿՆԱԻՆ
ԱՆՈՒՆ ՍՐԲՈՑ ՄԾԱԾՆԻՆ
ԿԱ/ՏԱՐԵՑԱՒ Ռ (1000)ԹՎԻՆ
Հ(70) ԸՆԴ ՆՄ [ԻՆ] (1621)
ՈՂՈՐՄՈՒԹ[ԵԱՄ]Ք ՇՆՈՐՀՕՔ [ՓՐԿ]ՉԻՆ:
ԲՈՒՐՄՈՒՆՔ ԽՆԿՈՑ,[ԲՈՒՐ]ՄՈՒՆՔ ՉԱՀԻՑ
ԵԿԵՂԵՑՈՑՍ ԱՆՀԱՏ ԼԻՑԻՆ.
ՐԱՄԵԱԼ ՀԱՒՍԱՐ ԺՈ[ՂՈ]ՎՐԴԻՆ,
ԵԿԱՑ ԲՆԱԿԵԱԼ Ի ՄԻԱՍԻՆ/
ՑՆԾԱԼ, ԲԵՐԿՐԻԼ ՅԱԴԷՆ ԴՐԱԽՏԻՆ.
ՅԱԲԷԼ ԷՐԷՑ ԳԾՈՂ ՍՈՐԻՆ...ՉՏՐ ՈՂՈՐՄԻ:

Մանոթ. Փորագրված է աքրոստիքոսի ձևով: Զախակողմյան ծայրատառերից ընթերցվում է Յակոբ երեց:

Հրատ. «Հանդէս ամսօրեայ»,1897, յունուար, էջ 19-21:

541. Հարավային արահից դեպի եկեղեցի տանող մուսաքի ճակատակալ քարին՝ եղծված արձանագրություն, որից կարելի է ընթերցել 2 տող.

ՅԼԻ[ՇԼԱ]ՏԼԱ[Կ] Է ԴՈՒՌՍ ԲՈԼՈՐ...ՏՈՒԱՔ ՔԱՐ ՈՒ ԱՒԱՋ ԿՐԵՑԻՆ./ՔՄԱՂՑԻ ՇԱՀՄԻ ՅՈՒՍԻՆ... ՈՐԴՈՒՆ՝ ԲԱՆ ՄԻՔԱՑԻԼԻՆ ՄԾ ՈՂՈՐՄԻ:

Մանոթ. Քմաղցի Շահնը յուսին կապակցությունը, թերևս, նշանակում է Կամախցի Շահում հյուսնի, որի որդին եղել է բան (պարոն) Միքայելը: Արձանագրությունը եղծված է եղել դեռևս XIX դարի վերջերին՝ Գ. Գալեմքեարյանի ընդօրինակման ժամանակ: Լուսանկարը, ցավոք, չի ստացվել:

Հրատ. «Հանդէս ամսօրեայ», 1897, յունուար, էջ 19-21:

542. Խաչքար, կարմրաթույր կրաքարից. աղուցված է տղրյուր-ջրհորի արեւելյան

---

157 F. Müller, Zwei armenische inschriften aus Galizien und die Gründungs-Urkunde der armenischen Kirche in Kamenec Podolsk, "Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Akademie der Wissenschaften", CXXXV, Bd. II Abh., Wien, 1896, p. 1-8.

158 Գ. Գ(ալեմքեարեան), Լեհահայոց քանի մը հայ արձանագրութիւնները, «Հանդէս ամսօրեայ», 1897, հունվար, էջ 19-21:

պատին՝ պատվանդանով կխոով չափ ջրի մեջ: Արձանագրության վերին մասը (լատիներեն) և վերջին ձախ կողմը քայքայված են: Լատիներենն ունի 4 տող.

1787/A. D. 1611/JACOBEUS ARM/ENUS/. BONO PYBLICO ⌈F⌉ECIT.

Եվ ապա՝ հայերեն.

ԽԱՉՍ ԵՒ ՇԻՆՈՂԱՑ ԱՅՍ ԱՂԲԻՒՐԻՆ Է ՅԼԻ֊ՇԼԱ֊ՏԼԱ֊Կ ԽԼՈ֊ՁԼԱ֊Ր ՄԱԿԱՐԻՆ ԵՒ ԵՂԲԱՐՑ ԻՒՐԼՈՑ֊ ԲԱՆ ՍՏԵՓԱՆՈՍԻՆ, ԱԼՍՏՈՒԱ֊ԾԱՏՐԻՆ. ԿԱՏԱՐԵՑԱՒ Ռ (1000)ԹՎԻՆ ԵՒ Ի Կ (60) ՅԱՒՈՒՐ...

Մանոթ. Շարունակությունը քայքայված է: «Բազմավեպում» լատիներեն արձանագրությունը թարգմանված է. Հակոբ Հայկազն հասարակաց բարւոյն համար շինեց: Կարծում ենք, կարելի է նույնացնել այս և Վարշավայի Ֆրենաու Դոմինիկյան վոդոցի վրա գանվող Սվենաի Յակակի եկեղեցու գավթում թաղված Հակորին: Հակորի անունը հիշատակվում է «արուչրի (լատունի) սախատակի վրա» եղած հետևյալ երկու արձանագրություններում.

543.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՈՂՕՐՄԱԾ ՀՕԳԻ ՄԵԾ ԽԱԹՈՒՆԻՆ՝ ԿՈՂԱԿՑՈՒՆ ՊԱՐՈՆ ՅԱԿՈՎԲԻՆ, ՄԱՅՏԵՍԻ ՄԻՆԱՍԻՆ ՈՐԴՈՒՆ՝ ԵԱՉԼՈՎԻՑԱ ՔԱՂԱՔԻՆ ԵՐԵՍՓՈԽԱՆԻՆ. ՅԱՆԳԵԱՒ Ի ՔՍ ԹՎԻՆ֊ՌՃԻԶ (1677) ԱՄՍՕ ԱՊՐԻԼԻ Զ (6) ՕՐՆ ՈՒՐԲԱԴ:

Եվ ապա՝

544.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՊԱՐՈՆ ՅԱԿՈՎԲԻՆ՝ ՄԱՅՏԵՍԻ ՄԻՆԱՍԻ ՈՐԴՈՒՆ, ԵԱՉԼՈՎԵՑԱ ԵՐԵՍՓՈԽԱՆԻՆ. ՅԱՆԳԵԱՒ Ի ՔՍ ԹՎԻՆ֊ՌՃԼԲ(1683) ՈՒՆԻՍ Ի...

Հրատ. «Բազմավէպ», 1898, IX, 421, նույն տեղում, հ. ԺԶ, ղեկտեմբեր, էջ 562, «Արարատ», 1902, հունվար, էջ 50:

545.Լեհական եկեղեցու մոտ, մենավոր տապանաքարին՝ 6 տող.

ՍԱՅ Է ՏԱՊ/ԱՆ ՄԱՐՏԻՐ/ՈՍԻՆ, ՈՐ ԷՐ ՈՐԴԻ ԽՈՃԱ ՄՈՒՐԱՏԻՆ. ՀԱ/ՆԳԵԱՒ Ի ՔՍ/ԹՎ. ՌՃ ԻՆ(1651):

546. Տապանաքար, սպիտակ մարմարից. այժմ քայքաքված և եղծված վիճակում գանվում է Տեոնոպոլի մարզային երկրագիտական թանգարանում: Լուսանկարը մեզ արամադրել է հիշյալ թանգարանի գիտաշխատող Ի. Պ. Գերեաան, որն արաանկարել է ավել Ալ. Զոլովսկու և Բ. Յանուշի՝ 1926 թ. հրաատարակած «Տեոնոպոլի վոյեվոդության անցյալը և հուշարձանները» գրքից (լուսատախտակ LIX)[159]: Տապանաքարը գանվելիս է եղել այս մարզի Պլոսիզա գյուղում: Կոթողը եզերված է րուսական զարդաքանդակներով: Արձանագրության սկզբնամասում՝ արևի խորհրդանշանն է, սաորև՝ գույզ ծաղկեփնջեր, ապա եզերող զարդահյուսն է: Ունի 9 տող.

---

159 Aleksander Czolowski, Bohdan Ianusz, Przesztoic i zalytni wojewodztwa Turnopolskiego, Turnopol, 1926.

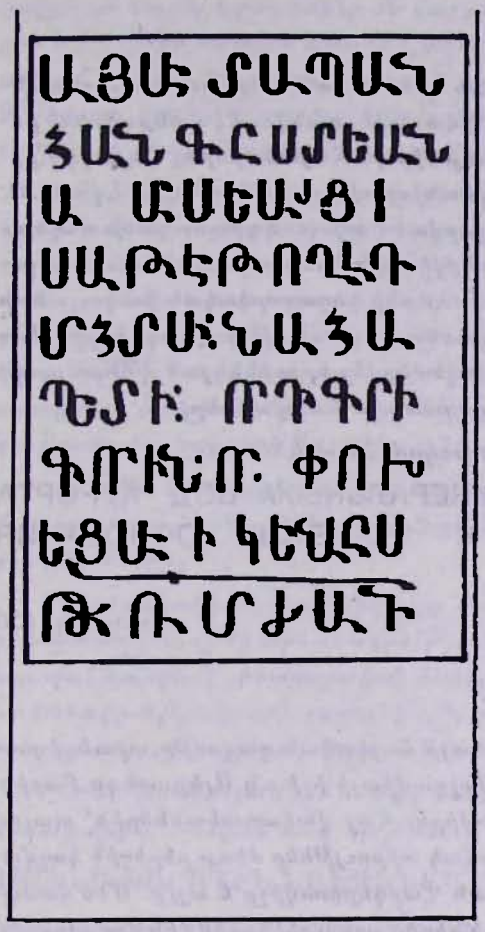

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ/ ՀԱՆԳՔՍՏԵԱՆ/ ԱՄԱ-ՍԵԱՑՑԻ/ ՍԱԹԷԹ ՈՂԼՈՒ/ ՄՆԱՅ/ ՏԼԵՍԻ ՆԱՀԱ/ ՊԵՏԻ ՈՐԴԻ ԳՐԻ/ԳՈ-ՐԻՆ, ՈՐ ՓՈԽ/ԵՑԱԻ Ի ԿԵԱՆՔՍ/ ԹՎ.ՌՄՀԱ (1762)ԻՆ:

Լուսանկ.*155*

ՀԻՆ ԳԱԼԻՋ

Հին Գալիչում այժմ հայկական հուշարձանները չեն պահպանվել: Միակ արձանագրությունը, որ հրատարակել է ճարտարապետության գոկտոր Հովհ. Խալփախչյանը[160]*, գտնվելիս է եղել ս. Պանտելեյմոն եկեղեցու պատին: Այն ունի հետեյալ բովանդակությունը.*

547.

ԵՍ ԱՅՎԱՏՈՒՐՍ ԹՈՒԼԱՑԻՒ ՈՐԴԻՆ ԳԻՐԵՑ ԳԻՐՍ: ԹՎ. ՊՂԳ (1444):

Մանոթ. Լ. Ա. Խաչիկյանի կարծիքով հավանական է ԹՈՒԼԱՑԼԻՆ ընթերցումը[161]*:*

Մեր այցի ժամանակ եկեղեցին նորոգված էր, արձանագրությունը թերես մնացել է ավազի տակ:

---

160 О. Халпахчьян, Культурные связи Владнмиро-Суздальской Руси и Армении.

161 Լ. Ս. Խաչիկյան, Հայերը հին Մոսկվայում... էջ 50:

ՏՐՈՒՍԿԱՎԵՑ

Առողջարանային այս փոքրիկ քաղաքում հայկական պատմական հուշարձաններ գոյություն չունեն: Միակ հիշատակագրությունը, որ առնչվում է հայերին, դանվում է հանքաջրերի ըմպելասրահի պատին: Այն վերաբերում է Տրուսկավեցի հանքաջրերն հայտնաբերող հայազդի քիմիկոս-դեղագործ Թեոդորոս Թորոսևիչին (ծնվ. 1789 թ. Առանիսլավում, մահ. 1876 թ. Լվովում): «Տրուսկավեցյան հանքային ջրերը» դրքում[162] արժեքավորված է այս մեծ գիտնականի աեղն ու դերը Ուկրաինայի արևմտյան մարզերի, Գալիցիայի և Բուկովինայի հանքաջրերն ուսումնասիրելու գործում: Թ. Թորոսևիչն ավարտել էր Վիեննայի համալսարանի դեղագործական ֆակուլտետը (1812 թ.) գիտական հայտնագործությունների համար արժանացել ոսկեմեդալների: Մահացել է 86 աարեկանում Լվովում: 1989 թ. հանդիսավորապես նշվեց նրա ծննդյան 200-ամյակը: Լվովում առ այսօր գործում է Թ. Թորոսևիչի հիմնադրած դեղատուն- թանգարանը:

548. Հուշատախտակ՝ Թ. Թորոսևիչի դիմաքանդակով. սարև՝ 6 աող.

«ПЕРВОИССЛЕДОВАТЕЛЮ/ ЛЕЧЕБНЫХ МИНЕРАЛЬНЫХ/ ВОД КУРОРТА ТРУСКАВЕЦ/ ТЕОДОРУ ТОРОСЕВИЧУ/ К 150-ЛЕТИЮ ОСНОВАНИЯ КУРОРТА/. 1827-1977»[163].

Լուսանկ. 156

ԲՈՒԿՈՎԻՆԱ

XVIII-XIX դարերում ընդարձակվեց նաև Բուկովինայի հայկական դաղութը, որաեղի աղդարնակչությունը խաացել էր դեռևս XV դարում, երբ Մոլդավիայի իշխան Ալեքսանդր Բարին՝ առևաուրը զարդացնելու նպաաակով, այսաեղ էր հրավիրել հայ վաճառականներին՝ աալով նրանց ղգալի արաոնություններ: Աասիճանաբար ընդարձակ աիրույթներ ձեռք բերեցին կալվածաաերեր ասպետ Ծոն Խրիսաոֆ Արրահամովիչը, Աաեփան Վարդերեսովիչը և այլք: Մեծ համբուում ուներ Բուկովինայի հայ մաավորականությունը, որի ներկայացուցիչներից էին ժողովրդանվեր ուսուցիչներ Աասվածաաուր Ռամշքանը, կարապետ Կըինան (Գըինա), Գրիդոր Ութուճյանը և ուրիշներ[164]:

Ռումինիայի հայերեն վիմադրությունները հրաաարակել է Միքիսեդեկ Շաեֆըննեսկուն (1822-1907)[165]: 1882 թ. նա հրաաարակեց նաև «Մոլդավիայի հայկական եկեղեցիների արձանագրությունները»[166]:

ՉԵՌՆՈՎՑԻ

Չեռնովցիի մարզային կենարոնն է Պրուա դեաի ափին: Ուսումնասիրողների կարծիքով այս քաղաքի «բնակչության կեսը նախկինում եղել են հայեր»[167]: Մ. Բժշկյանի այցի ժամանակ Չեռ-

---

162 Н. Маринов, И. Пасека, Трускавецкие минеральные воды, М.,1978.

163 С Варданян, Кто он, Теодор Торосевич, газ. "Коммунист", 1982, 28 февраля, N 48 (14527).

164 Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. 6, Երևան, 1983, էջ 684:

165 Նույն տեղում, էջ 682:

166 Episcopul Melchisedec, Inscriptiunile Bisericelor armenesci din Moldova, Bucuresti, 1882.

167 Ա. Խ. Թորամանյան, Մոլդավիայի հայկական պատմաճարտարապետական հուշարձանները, Երևան, 1986, էջ 52: Այսուհետև՝ Ա. Թորամանյան:

նովցիում ապրել է ընդամենը 30 հայ ընտանիք՝ տեղափոխված Լեհաստանից: XIX դարի վերջերին և XX դարի առաջին տասնամյակներին հայ ազգաբնակչության քանակը անհամեմատ ավելանում է: 1909 թ. վիճակագրական տվյալների համաձայն միայն Զեռնովցիում ապրում էին 950 հայեր, որոնք զբաղվում էին առևտրով, արհեստագործությամբ, դյուզատնտեսական ապրանքների արդյունահանությամբ և վաճառքով:

Մ. Բժշկյանի վկայությամբ, մինչև 1740 թվականի հրդեհը քաղաքում գործել են երկու հայկական եկեղեցիներ, որոնք ոչնչացել են: Այժմյան կանգուն եկեղեցին՝ Գրիգոր Լուսավորիչը կառուցվել է Հովսեփ Գլավքայի ջանքերով[168]: Ճարտարապետը կիրառել է ուշ հայկական և ռոմանա-գոթական ճարտարապետության առանձնահատկությունները[169]: Կառուցված է կարմրավուն թրծած աղյուսով, 1870-1875թթ. ընթացքում, նախկին հայկական, այժմ՝ Պուշկինի փողոցի վրա: Գրիգոր Լուսավորիչ տաճարի հիմնադրման գործում մեծ ճիգեր է գործադրել հայոց հոգևոր առաջնորդ Ծլորիան Միսուլսկին: 1880 թ. սեպտեմբերի 16-ին տեղի ունեցած հայերեն ժամերգությանը մասնակցել է Ավստրիայի կայսր Ֆրանց Իոսիֆը[170]:

1879թ. Զեռնովցիում հիմնադրվեց հայկական դպրոց՝ առավելապես որբ երեխաների համար, որտեղ ուսանելու էին գալիս Գալիցիայից, Բեսարարիայից, ինչպես նաև Բուկովինայի տարբեր շրջաններից[171]:

Վիմագրական արշավախումբը մանրամասն զննեց Գրիգոր Լուսավորչի արտաքին և ներքին պատերը և ոչ մի արձանագրություն չհայտնարերեց: Արևմտյան մուտքի ճակատին առ. այսօր պահպանվել է շինարարական ընույթի լատիներեն և հայերեն արձանագրություն: Մեկ այլ արձանագրություն, որը լուսանկարել չկարողացանք լույսի պակասի պատճառով, գանվում է եկեղեցու հյուսիսային ավանդատան ներսում և փորագրած է լեհերեն:

549. Արևմտյանն մուտքի ճակատին, բավականին բարձր ազուցված մարմարե սալաքարին, 5-տական տող հայերեն և լատիներեն.

ԱՄԼԵՆԱՅԱՐՈՂԻՆ ՆԱԽԱԽՆԱՄՈՒԹԼԵԱՄԲ
ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ԲԱՐԵԳԹԼՈՒԹԵԱՄԲ
ՀԱՅՈՑ ՕԳՆՈՒԹԼԵԱՄԲ
ԲԱՐԵՐԱԼՐԱՅՑ ՈՂՈՐՄՈՒԹԼԵԱՄԲ
ՅԱՐՈՒՑԵԱԼ Է ԱՅՍ ԵԿԵՂԵՑԻՆ:

550. Ապա՝ անմիջապես շարունակվում է լատիներենը.

168 Լ. Բաբայան, Հայերը Մոլդավիայում և Բուքովինայում, Թիֆլիս, 1911, էջ 149:
169 Նույն աեղում, էջ 194-195:
170 Նույն աեղում, էջ 195-196. Ա. Թորամանյան, նշվ. աշխ., էջ 54:
171 Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. 6, էջ 684:

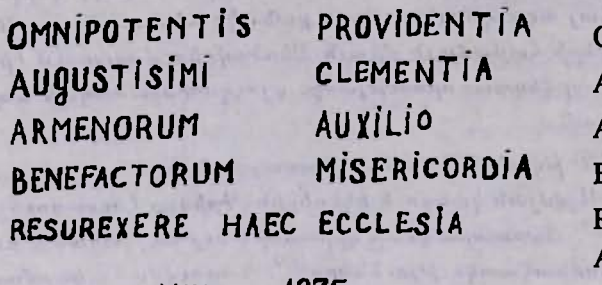

OMNIPOTENTIS PROVIDENTIA
AUGUSTISIMI CLEMENTIA
APMENORUM AUXILIO
BENEFACTORUM MISERICORDIA
RESUREXERE NAEC ECCLESIA
ANNO 1875.

Հրատ. Թորամանյան, 33-34,
Из истории, 116

551. Եկեղեցու ճախակողմյան խորանում, տապանաքարի վրա, 5 տող.

POMNIK/ GPZEGORZA/ JAKUBOWICZA/ PRZENIOSL SIE, DO WIECZNOSTI/ DNIA 17 MAJA, ROKU 1855.

ՉԵՌՆՈՎՑԻ ՔԱՂԱՔԱՑԻՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏՈՒՆ

552. Հուշասյուն, քառակող. գանվում է կենտրոնական մուտքի՝ հայրենական պատերազմում զոհված զինվորների տանթեռնում: Արևելյան կողմին՝ 10 տող.

Герой/Советского/Союза гв. Капитан-танкист/Оганьянц Грант/ Аракелович/, погибший в боях за /социалистическую/ Родину 26. 8. 1944./ Рождения 1918г./ уроженец г. Ташкент.

553. Կոթող, սև գրանիտից, քառակող. արևելյան կողմին՝ 6 տող.

Полковник/Оганесян/ Сергей Аркадевич/ 17.10.1905-13.11.1954./ Незаменимый мой друг,/ ты вечно будешь жить/ в наших сердцах./ Жена, дети.

ԻՎԱՆՈ-ՖՐԱՆԿՈՎՍԿ
(ՄԻՆՉև 1962Թ.՝ ՍՏԱՆԻՍԼԱՎ)

Ուկրաինայի Իվանո-Ֆրանկովսկ մարզային կենտրոնում և նրա վարչաապարածքային կազմում եղած մի շարք քաղաքներում ու գյուղերում առ այսօր պահպանվել են հայկական ղաամաճարաարապետական հուշարձանները: Այդպիսիք կան Մնյաաինում, Տիամենիցայում և այլուր:

Իվանո-Ֆրանկովսկ քաղաքի կենտրոնում՝ հրապարակի վրա, վեր է խոյանում հայոց ս. Աստվածածին եկեղմրեթ տաճարը, որի ճարտարապետը, հավանաբար, Բեռնարդ Մերեահինն է: Այն կառուցված է ուշ իտալական բարոկկոյի հորինվածքով, թեև շենքի ճակատը և կողքերին եղած դուրդ սրածայր վեղարներով աշտարակները, եռանկյունաձև ճակատամուտքը և րարավորը հատկանշում են ռոկոկոյի աղդեցությունը: Ա Աստվածածինը եռանավ շինություն է, արևելքից ունի խորաններ(գանձատեներ): Առաստաղը նկարազարդվել է XVIII դարի 60-ական թթ., լեհ հայանի նկարիչ Ատեցկու կողմից: Կատարողական վարպետությամբ առավել աչքի են ընկնում ավետարանիչների, առաքյալների ու մարգարեների պատկերները: Եկեղեցու բեմամերձ հատվա-

ծում կա 12 փայտաշեն քանդակ և 18 արձանիկ: Երկու մեծ բարձրություն ունեցող պատվանդաններ ունեն ս. Գևորգը, Մովսեսը, Պետրոս Առաքյալը և այլք: Ուսումնասիրողների կարծիքով, սրանց հեղինակը Պինզելն է (ըստ ոմանց՝ Մ. Պոլեևսկին)[172]: Բեմը ունի դորիական խոյակներ՝ օժտված առատ ձագարձական դեկորներով: Արանց կենտրոնում Մարիամ Աստվածածնի արձագատկերն է:

Մ. Բժշկյանի վկայությամբ, Իվանո-Ֆրանկովսկի հայոց այս եկեղեցին կառուցվել է 1741 թվականին, օծվել՝ 1750-ին[173]:

Կենտրոնական շքամուտքի աջ և ձախ կողմերին, ներքուստ, հատակից շուրջ 8 մ բարձրությամբ պատին ագուցված են սև մարմարե երկու հուշասալեր, որոնց վրա փորագրված են լատիներեն հետևյալ արձանագրությունները (մեջբերում ենք Մ.Բժշկյանի վերծանությամբ):

554. Ալեկոզմյանին՝ 12 տող.

Ա. Ս. Ի.

Templum hoc sub titulio immaculatae Concepcionis
Deiparae Virginis Mariae Sola providentia divina
erectum Rectoratu jacobi Manugiewicz Praepositi ejusdem
Templi, Protonotarii Apostolici et officialis Armenorum
S.Theol. Licent Illūsmae et Excellentissimae Dñae
Catharinae de Auro Polor Kossahowska Casstellanae
Kaminska ope et impensis consecravit.

D. T. O. M.

Templum hoc sub titulo immaculatae Conceptionis

Deiparae Virginis Mariae.Sola providentia Divina

erectum. Rectoratu Jacobi Manugievicz Praepositi ejusdem

Templi Protonotarii Apostolici et Officialis Armenorum

S.Thcol. Licent. Illus.mae e Excellentissimae D.nae

Catharinae Deauro Polok. Kossakowska Castellanae.

Kaminskae. Ope et inpensis consecravit.

Թարգմ.

Տաճարս Հանուն անարատ Հղության Կույս Մարիամի կառուցվեց միակ աստվածային սեփականության համար. հիմնարկվեց Հակոբ Մանուգևիչի տնօրինության ժամանակ: Օծվեց Հայոց առաքելական ս. եկեղեցու գործող հնավանդ ծեսով: Կառուցվեց Դեսուրո Պոլոկ ամրոցի տիրուհի լուսապայծառ. և բարձրապատիվ տիկին Կասաերինե Կոսակովսկայա Կամենիցացու միջոցներով:

---

172 Տե՛ս В. Грабовецкий, Армянская колония в Станиславе в XVII-XVIII вв. «Տեղեկագիր ԳԱ հասարակական գիտությունների», 1958, N 6, տե՛ս նաև Ցաւ. Դաշկևիչի «Ստանիսլավ» բառաճոդվածը «Հայկական Խորհրդային հանրագիտարանում», հ. 4, Երևան, 1978, էջ 428, ապա նաև՝ » Тезисы докладов V республиканской научной конференции по проблемам культуры и искусства Армении, 1982, с 259.

173 Մ. Բժշկյան, էջ 122:

555. Ձախակողմյանին՝ 10 տող.

Ill̃mus Excellentissimus D̃nus Jacobus Augustinowicz
Dei et Ap̃olicae Sedis gratia Archieppus
Leopoliensis Armenorum cum uno altari majori
cui imposuit reliquiae S.S. Anno Dni MDCCLXXII
22da mensis Augusti.
Anniversarium quod diem dominicam ante
22^dam ejusdem cum solitis indulgentiis designavit.
Stante rectoratu ut supra.

Ill. mus Excel.mus et Rev. mus D.nus Jacobus Augustinovicz.
Dei et Ap.licae sedis Gratia Archip.pus
Leopoliensis Armenorum Cum uno altari majori
Cui imposuit Reliquias S. Martiris felicissim. Anno D.ni MDCCXXIII
Die 22 Mensis Augusti
Anniversarium quoque Diem Dominicam Ante
22 dum ejusdem, totis Indulgentiis desiguavit
stante etc. etc.

Թարգմ.

Պայծառափայլ և բարձրապատիվ պարոն Հակոբ Ավգուստինովիչը՝ Աստծու և առաքելական գահի ողորմությամբ Լվովի հայոց արքեպիսկոպոսը, Մեծ խորանում, ուր պահպանվում են երանելի նահատակների մասունքները Քրիստոսի ծննդյան 1723թ. օգոստոս ամսի 22-ից, տարեդարձը նշում էր քնքշագին սիրով յուրաքանչյուր կիրակի օր՝ 22 թվից առաջ:

Հրատ. Բժշկյան, 122-123:

Մանոթ. Ստանիսլավի առավել աչքի ընկած ժողովրդապետներից էին Պարսամովիչը, Զահնովիչը և այլք: Ս.Աստվածածին եկեղեցու ներսում թաղված է «ստանիսլավցի սրբակրոն քահանա Հակոբ Վարդերեսովիչը», վախճանված 1751 թ.[174]:

ԿՈՒՏԻ

Կուտի բանավանը գտնվում է Ուկրաինայի Իվանո-Ֆրանկովսկ մարզի Կոսովի շրջկենտրոնից մոտավորապես 6 կմ հեռավորությամբ: Լեհական արքունիքի 1715 թ. հուլիսի 15-ի հրամանագրով հայերին թույլատրվեց հիմնադրել իրենց բնակավայրը Գուցուլիայի տարածքում: Համայնքի հիմնադիրը եղավ Մոլդովայից այստեղ գաղթած մեծահարուստ վաճառական Շաոպե-

174 Մ.Բժշկյան, էջ 121:

յը[175], որը կտրել տվեց հարթավայրի անառատը՝ բնակարաններ կառուցելու և մշակելի հողեր յուրացնելու նպատակով: Մինչև օրս պահպանված կուտեցի հայերի բնակարանները կրում են մեր ազգային ճարտարապետության ինքնատիպ դծերը[176]: Մ.Բժշկյանի այցելության ժամանակ Կուտիում ապրող 300 վերդասականից 175-ը հայեր էին, ունեին իրենց դպրոցը՝ հայերեն ուսուցմամբ, որը գոյատևեց ընդհուպ մինչև XIX դարի 60-ական թվականները: Համայնքի հոգևոր առաջնորդը ենթարկվում էր լեհահայոց արքեպիսկոպոսին:

1973թ., մեր այցի ժամանակ, Կուտիում ապրում էր ընդամենը 12 հայ ընտանիք՝ կենցաղով փոքր-ինչ նման այժմյան դուցուլցիներին: Ինչպես Ուկրաինայի արևմտյան մարզերի շատ բնակավայրերում, այստեղի հայերը նույնպես վաղուց մոռացել են մայրենին. ազգանուններն անխտիր ունեն լեհական կամ ուկրաինական վերջավորություններ: Այդուհանդերձ, նրանք այժմ էլ չեն մոռացել, որ իրենց նախնիները եղել են բուն Հայաստանիցիներ (նրանց կարծիքով՝ անեցիներ): Տարեց կանայք երդում են հայերեն, հաճախ չհասկանալով երդի բառերի իմաստը[177]:

Կուտեցի հայերը կաթոլիկներ են. մինչև դարիս 30-ական թվականները ունեին իրենց քսյոնդը (քահանան), որը ժամերգությունը կատարում էր տեղի՝ Ա.Աստվածածնի անարատ հղության այժմ կանդուն եկեղեցում[178]: Վերջինս ուշադրանկյուն հատակագծով գմբեթակիր շինություն է՝ արևելյան զույգ խորաններով: Առաստաղն ամրողջապես պատված է որմնանկարներով, որոնք ցարդ չեն կորցրել իրենց թարմությունն ու հրապույրը: Առանձնապես աչքի են ընկնում Տրդատ Թագավորի հավաքի դալու, խորհրդավոր ընթրիքի և այլ տեսարաններ: Եկեղեցու մուտքի բարավորի արձանագրությունից տեղեկանում ենք, որ նրա վերջին նորոգումը տեղի է ունեցել 1900 թվականին: Տաճարի բեմահարթակի տակ է թաղված նպաստավորող մեծահարուստ Պետրոս Կիրկորովիչը, որի տապանաքարի տալաքարին լեհերեն փորագրված է 5 տող.

556.

D O M.

TU LEZY/ PIOTR KIRKOROWICZ ROMASZKAN FUNDATOR./ UMARL DNIA 25./5.1785.

Թարգմ.

Աստ ննջի Պիոտր (Պետրոս) Կիրկորովիչ Ռոմաշքանը (տաճարի) հիմնադիրը. վախճանվեց 1785 թ. մայիսի 25-ին:

ԿՈՒՏԻԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ

Կուտեցի հայուհի Մարիա Արկադևնա Դավիդովիչի ուղեկցությամբ մենք եղանք հայկական գերեզմանոցում, որը դանվում է Լենինի փողոցում՝ ճամփեզրին: Եղած տապանագրերն անխտիր լեհերեն կամ լատիներեն են: Այստեղ է թաղված Կուտիի վերջին հայ քահանան (քսյոնդը)՝ Սամուել Մանուդևիչը, որը վախճանվել է 1956 թվականին (տե՛ս արձ. N.558): Նկատի ունենալով, որ քաղաքատիպ ավանի ընդարձակման պատճառով հայկական գերեզմանոցը կարող է ոչնչանալ, նպատակահարմար գտանք ընդօրինակելու հետևյալ տապանագրերը.

---

175 Մ.Բժշկյան, էջ 127:

176 Н.В.Канос, П.И.Арсеннч, Армянские памятники архитектуры и искусства XVII в. в Ивано-Франковскои области УССР, табл. IV. Тезисы докладов, с. 258-260.

177 Կուտեցի հայերի երգերի որոշ ձուլշներ գրանցել է Ա.Մ. Նազինյանը:

178 Մ.Բժշկյան, էջ 129:

557.Կոթող, երկասաիճան պաավանդանով: Գերեզմանաքարի հարթ մակերեսին՝ 9 տող.

S. P.

GRZEGORZ JAKOB
JAKUBOWICZ
Burmistr i honorowj objwatel
miasta Kut
B czlonek wjdzialu radj pow.
Prezes Rady Szkolnej miejskiej
wlasciciel dobr
18.7. 1873 † 31.12. 1928.

Prosi o Pozdrowienie Anielskie.

Ś.P./ GRZEGORZ JAKÓB JAKUBOWICZ/ BURMISTR I HONOROWY OBYWATEL/ MIASTA KUT/ W GZLONEK WYDZIALU RADY POW./

PREZES RADY SZKOLNEY MIEJSKIEY/ WLASCICIEL DOBR./ 18.7.1873+31.12. 1928./ PROSI O POZDROWIENIE ANIELSKIE.

Թարգմ.

Սուրբ Ասավածծ. Գրիգոր Հակոբ Յակուբովիչ՝ Կուտիի քաղաքագլուխ և պատվավոր քաղաքացի, մարզային խորհրդարանի անդամ, արական դպրոցի խորհրդի նախագահ, կալվածատեր.18.7.1873+31.12. 1928: Խնդրում է հրեշտակների ողջույնը:

558. Մահարձան-կոթող.արևելյան կողմի հարթեցրած մակերեսին՝ 6 տող.

Ś. P./ TU SPOCZYWA KS. SAMUEL MANUGEWICZ/ PROBOSZCZ KANONIK PAR.ORM. W KUTACH/, BYLY SENATOR/ 1871+1956/. WIECZNY ODNOCZYNEK RACZ MU DAĆ. PANIE.

Թարգմ.

Սուրբ Ասավածծ: Աստ ննջի Կուտիի Հայոց քայոնղ, քարոզիչ-կանոնիկոս Սամուել Մանուգևիչը՝ նախկին սենատորը (1871-1956). Պարոնայք, հավիտենական խաղաղություն մաղթեցեք նրան:

559. Մահարձան-կոթող. արևմտյան կողմին ադուցված սալքարին՝ 6 տող.

D O M/

KŚ. JAN ŚMAGOWICZ/ PROBOSZCZ OB. ŁAC. I KANONIK W KUTACH/ PRZEŻYWSZY 72 LAT./ UMARL 25 SIERPNIA 1912 R./ WIECZNY ODPOCZYNEK RACZ MU DAĆ PANIE.

Թարգմ.

Քսյոնզ (քահանա) Յան (Հովհաննես) Շմագովիչ... Կուաիի քարոզիչ-կանոնիկոս. ապրեց 72 տարի. վախճանվեց 1912 թ. օգոստոսի 25-ին: Պարոնայք, հավերժական խաղաղություն մաղթեցեք նրան:

Լուսանկ. *157*

560. Հուշաւյուն, քառակող, արեւելյան կողմին՝ 9 տող.

ISAK/ MANYGIEWICZ./ OBYW. M. KUT/ 1828+1910./ RYPSYNA/ Z DAWIDOWICZOW/ MANUGIEWICZOWA. 5.3.1840+23.1.1924./ DR GRZEGORZ JAN/ MANUGIEWICZ/ 20.1.1874+15.5. 1924.

Թարգմ.

Իսահակ Մանուգևիչ, Կուաի քաղ(աքի) բնակ(իչ) 1828+1910. Հռիփսիմե Մանուգևիչովա՝ Դավիդովիչներից, 5.3.1840+23.1. 1924: Դոկտոր Գրիգոր Յան Մանուգևիչ, 20.1. 1874 +15.5.1924:

Լուսանկ. *158*

561. Տապանաքար. վրան՝ աղուցված մարմարե սալաքարին 7 տող.

TU ODPOCZYWY SZLACMET.../ ZRODZONAZ MANUGIEWICZOW WIEL/ SZOWA, KTORA WIEKU SWIEGO 19/... TY ZASNELA W BOGU DNIA 4 CODECZE/ R.P. 1807. PROSI OWESTONNIE/ DO BOGA.

Թարգմ.

Աստ հանգչի աղնվա(զարմ)...Մանուգևիչներից ծնված Վելշը. ննջեց առ Աստված իր կյանքի 19-րդ (տարում), հունիսի 4-ի օրը Տիրոջ 1807 թ(վականին): Ինգրում է դիմել առ Աստված:

562. Հուշաւյուն, քառակող. վերեւում՝ Քրիստոսի դիմաքանդակը դափնեպսակի մեջ: Շրջանակի տակ աղուցված մարմարակերա խաչանշանի տակ՝ 7 տող.

TU SPOCZYWA S.P./ ANNA/ LUKASIEWICZOWA/ Z KASPOWICZOW/ PRZEZYWŚZY 58 LAT ŻYCIA ZMARLA W DNIU 17 STYCZNIAR 1904/ OD WDZENCZNEGO SYNA.

Թարգմ.

Աստ հանգչի ա(ուրը) Հ(իշատակի արժանի) Աննա Լուկասևիչը՝ Կասպարովիչներից, ապրելով 58 տարվա կյանք. մահացավ 1904 (թվականի) հունվարի 17-ին: Երախտապարտ որդուց:

563. Հուշակոթող, որի խաչանշանի տակ՝ 7 տող.

TU SPOCZYWAJA ZWLOKI/ CRZEGORŻA/ JAKUBOWICZA/ SYNA WARTANA/ URODZONY 7 LISTOPADA 1907./ PROSI O POZDROWIENIE ANIELSKIE.

Թարգմ.

Այստեղ է հանգչում աճյունը Գժեգոժ Յակուբովիչի՝ Վարդանի որդու, ծնված 1907 թ. նոյեմբերի 7-ին: Ինգրում է Հրեշտակային շնորհավորանքը:

Լուսանկ. *159*

564. Հուշաքար, դոր? դրանիտից, վրան՝ թևավոր խաչ: կենարոնական պատվանդանին՝ 5 տող.

MARIA/ DAWIDOWICZ/ Z ISSAKIEWICZOW./ ZMARLA 17 KWIETNIA/ 1891.

Թարգմ.

Մարիա Դավիդովիչ՝ Իսակևիչներից: Վախճանվեց 1891 թ. ապրիլի 17-ին:

565. Կոթող, գորշ գրանիտից. վերնամասի գծազարդերի տակ՝ 5 տոգ.

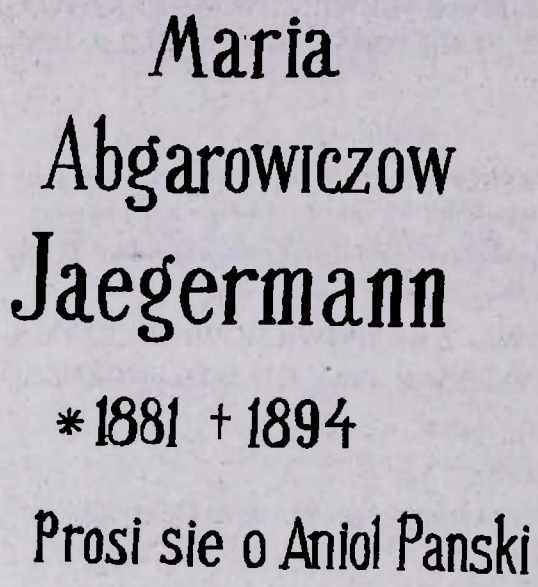

MARIA/ ABGAROWICZOW/ JAEGERMANN/ 1881+1894./ PROSI...

Թարգմ.

Մարիա Աբգարովիչով Յաեգերման 1881+1894, խնդրում է...

566. Հուշաքար կրաքարից: Կենտրոնական մասում տզուցված մարմարե սալաքարին՝ 6 տոգ.

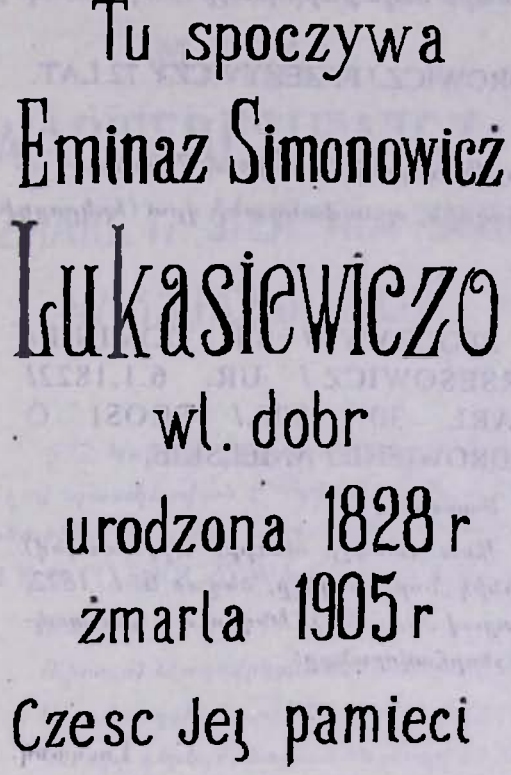

TU SPOCZYWA/ EMINAZ SIMONOWICŻ/ LUKASIEWICZA/ WL. DOBR./ YRODZONA 1828 R./ ZMARLA 1905 R./ CZESC JEJ PAMIECI.

Թարգմ.

Ասա հանգչի Եմինազ՝ Սիմոնովիչ-ներից, Լուկասևիչո. կալվածատիրուհի: Ծնվել է 1828 թ., մահացել է 1905 թ.: Գովք նրա հիշատակին:

Մանոթ.

«Եմինազ» անձնանունը վերա-կանգնում ենք հավանական ենթագրութ-յամբ: Ցավոք, լուսանեարն անհաջող է:

*567.*Կոթող, սև գրանիտից: Միջին պատվանդանին ագուցված սալաքարին՝ *9* տող.

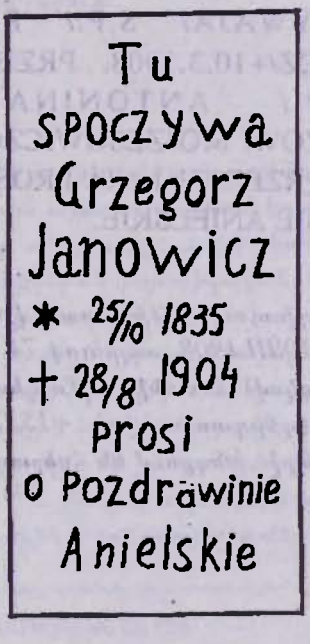

TU/ SPOCZYWA/ CRZEGORZ/ JANOWICZ 25-10.1835+28.8.1904/ PROSI/ O POZDROWIENIE/ ANIELSKIE.

Թարգմ.

Ասա հանգչի Գրեգոժ (Գրիգոր) Ցանո-վիչը. 25.X.1855-28.VIII. 1904: Խնդրում է հրեշտակների շնորհավորանքը:

568. Հուշակոթող, վրան աղուցված մարմարե սալաքարի խաչի տակ՝ 6 տող. շարունակությունը եղծված է:

TU SPOCZYWA/ S.P./ ZACHARIASZ/ GREGOROWICZ./ PRZEŻYWCZY 72 LAT.

Թարգմ.

Աստ հանգչի ս(ուրբ) հ(իշատակով) Զախարիաշ Գրեգորովիչը, ապրելով 72 տարի:

569. Կոթող, դորշ ղրանիթից. արևելյան կողմին, պաաավանդանի վրա (երկրորդի), 7 տող.

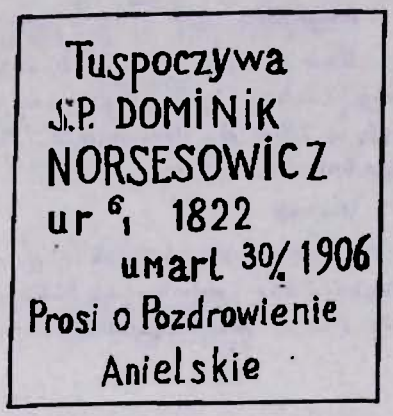

TU SPOCZYWA/ S.P. DOMINIK/ NORSESOWICZ./ UR. 6.1.1822/ UMARL 30.1.1906./ PROSI O POZDROWIENIE/ ANIELSKIE.

Թարգմ.

Աստ հանգչի ս(ուրբ) հ(իշատակով) Դոմինիկ Նորսեսովիչը, ծնված 6. I. 1822, մահացավ 30.I. 1906: Խնդրում է հրեշտակների շնորհավորանքը:

Լուսանկ. *160:*

570. Դամբարան, դորշավուն կրաքարից. վրան՝ ամրացված մարմարե սալաքարին՝ 9 տող.

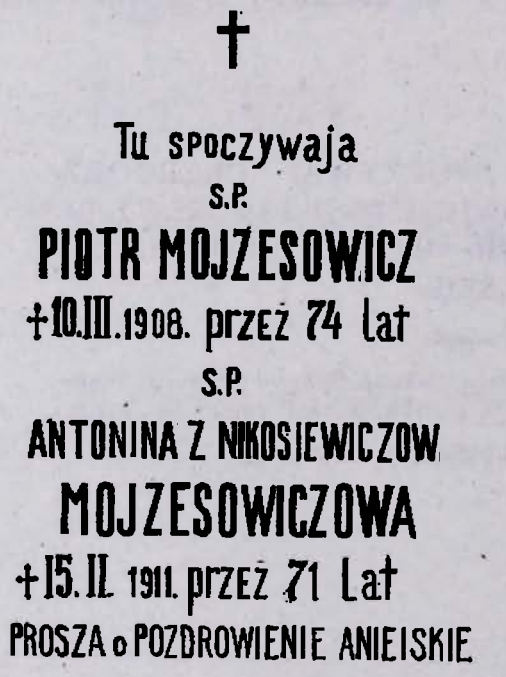

TU SPOCZYWAJA/ S.P./ PIOTR MOJZESOWICZ/+10.3.1908. PRZEZ. 74 LAT /S.P./ ANTONINA Z NIKOSIEWICZOW/ MOJZESOWICZOWA/ +15.11. 1911. PRZEZ. 71 LAT/. PROSZA O POZDROWIENIE ANIELSKIE.

Թարգմ.

Աստ հանգչի ս(ուրբ) հ(իշատակով) Պիոտր Մոյզեսովիչը +10.III.1908, ապրելով 74 տարի: Ս(ուրբ) հ(իշատակով) Անտոնինա Մոյզեսովիչը՝ Նիկոսևիչների (գերդաստանից), +15.II 1911 ապրե(լով) 71 տարի: Խնդրում են հրեշտակների շնորհավորանքը:

571. Կոթող, գորշ գրանիտից. միջին պատվանդանին՝ 4 տող.

MICHAL
WARTERESIEWICZ
ZMARL 17. SIERPNIA 1893.
W 53. ROKU ŻYCIA.

MICHAL/ WARTERESIEWICZ./ ZMARL 17 SIERPNIA 1893/ W 53 ROKU ŻYCIA.

Թարգմ.

Միքայել Վարդերեսովիչ. մահացավ 1893-ի օդոստոսի 17-ին, կյանքի 53-րդ տարում:

572. Կոթող, գորշ գրանիտից: Վերուստ ագուցված երկաթե խաչին ճուլածո եղանակով պատկերված է Քրիստոսի խաչելության տեսարանը, որի տակ՝ Մարիամ Աստվածածինը՝ ձեռքերը խաչած: Ունի 9 տող եղծված գիր.

I N K I/ TU SPOCZYWA S.P./ KS. IGNACY JAKUBOWICZ...

Թարգմ:

Յ(իսուս) Ն(ազովրեցի) Թ(ագավոր) Հ(րէից)

Աստ հանգչի ս(ուրբ) հ(իշատակով) քահ(անա) Իգնատիոս Յակուբովիչը:

Կուտիի գերեզմանոցում են թաղված նաև Աննա Նիկոսևիչը (1849-1908), Թեոդոր Անտոնիևիչը (1838-1902), Հռիփսիմե Յողեֆովիչը (1858-1923), Յակոր (1810-1882) և Գրիգոր (1809-1888) Յակուբովիչները, Ագոպսովիչները, Գրիգորովիչները, Յանովիչները, Լուկասևիչները և բազմաթիվ այլ հայեր, որոնք, ցավոք, պեռևս իրենց կենդանության օրոք արգելն կորցրած են եղել մայրենի լեզուն:

ԱՆՅԱՏԻՆ

Անյատին քաղաքը գտնվում է Իվանո-Ֆրանկովսկի մարզում: XIX դարի առաջին տասնամյակներին այստեղ ապրում էր 70 հայ ընտանիք[179], որոնք ունեին իրենց կրթամշակութային և հոգևոր օջախները: Հայկական պատմաճարտարապետական հուշարձաններից Անյատինում պահպանվել են կաթոլիկականին հատուկ ոճավորմամբ կառուցված Ս. Աստվածածին եկեղեցին և տակավ քանակությամբ հուշակոթողներ: Եկեղեցու ներսի պատերը ծածկված են եղել որմնանկարներով, որոնցից միայն հետքեր են մնացել հետագա նորոգումների պատճառով: Համեմատաբար լավ են պահպանվել առաստաղի նկարազարդումները: Այժմ եկեղեցու շենքը արամադրված է սպորտային կազմակերպություններին՝ ծառայելով իրրև մարզադահլիճ: Պատերի վրա ոչ մի արձանագրություն չի պահպանվել, թեև Մ.Բժշկյանը նշում է. որ այստեղ կան «դամբարանս հայ գրով»[180]: Քաղաքային գերեզմանոցում հայատառ արձանագրություններով տապանաքարեր չնկատեցինք. շրջագայելիս մեր ուշադրությունը գրավեց 8 տողանոց հետևյալ տապանաքարը:

---

179 Մ.Բժշկյան, էջ 125

180 Նույն տեղում:

573.

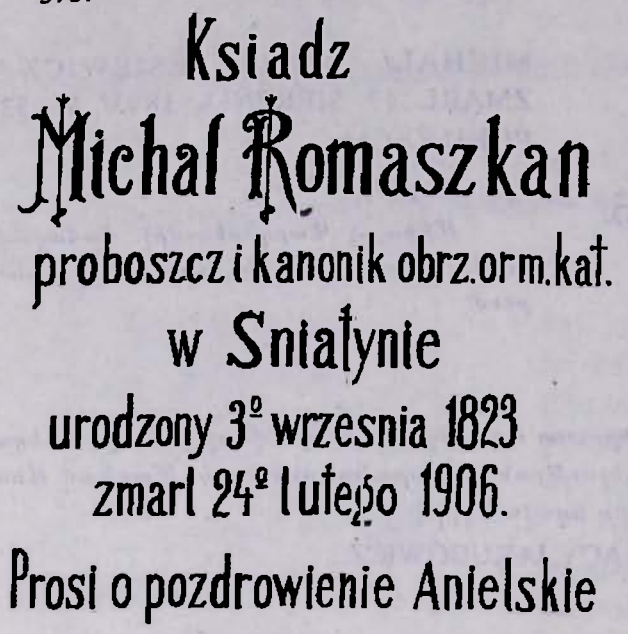

KSIĄDZ/ MICHAL/ ROMASZKAN/ PROBOSZCZ I KANONIK OBRZ. ORM. KAT./ W SNIATINE./ URODZONY 3º WRZESNIA 1823,/ ZMARL 24º LUTEGO 1906./ PROSI POZDROWIENIE ANIELSKIE.

Թարգմ.

Քայոնզ (քահանա) Միքայել Ռոմաշքան՝ Սնյատինի հայոց կաթոզիկե եկեղեցու քարոզիչ-կանոնիկոս: Ծն. 1823 թ. սեպտեմբերի 3-ին., վախճ. 1906 թ.փետրվարի 24-ին: Խնդրում է հրեշտակների ողջույնը:

ՏԻՄԵՆԻՑԱ

Տիմենիցա գյուղաքաղաքը գտնվում է Իվանո-Ֆրանկովսկ մարզային կենտրոնից շուրջ 10 կմ հեռավորության վրա: Այստեղ հայերն ապրել են գեռևս XVI դարի 40-ական թվականներից, սակայն թուրք-թաթարտկան արշավանքների պատճառով հեռացել են այլ վայրեր: Նրանք Տիմենիցայում կրկին հաստատվել են 1679 թ (գաղթել են Կամենեց-Պոդոլսկից): Սկզբում ունեցել են փայտաշեն եկեղեցի՝ հիմնադրված XVII դարի 80-ական թթ., իսկ 1750 թ. կառուցել են Ս.Աստվածածին և Ս.Կայեթան եկեղեցիները: Ս.Աստվածածինը նույնպես այժմ գոյություն չունի. այն քանդվել է դարիս 50-ական թվականներին:

Մ.Բժշկյանի այցելության ժամանակ այս քաղաքում ապրել է 50 հայ ընտանիք[181] Քաղաքային գերեզմանատան կենտրոնական մուտքի աջ կողմում հայ ազգաբնակչությունը 1828 թ. կառուցել է մի փոքրիկ մատուռ, որը քայքայված վիճակում գոյություն ունի առ. այսօր: Այս մասին նշված է Դոմինիկ Հիրովսկու աշխատություններից մեկում[182]: Ցավոք, նրա պատերին ոչ մի արձանագրություն չի պահպանվել: Կարևոր համարեցինք ընդօրինակել հետևյալ վիմագրությունը, որ լեհերեն գրված է տապանաքարերից մեկի արևմտյան կողին.

574. DOM
TU SPOCZYWA/ KS. JAN MARDYROSIEWICZ/ KANONIK I PROBOSZCZ OBR. ORM./ PRZEŻYWSZY LAT 70 SPOCZAB W PANU/ DNIA 20.12. 1926 R. CZESĆ.

---

181 Մ.Բժշկյան, էջ 124-126:

182 Dominik Chirowski, Dzieje miasta Tysmienicy (25 ilustrecyi), Wydanie I, Lwow, 1938.

JEGO NOPIOLOM./ 1927.

Թարգմ.

Աստ հանգչի քյոնդ (քահանա) Յան (Հովհաննէս) Մարգիրոսովիչը հայոց կանոնիկոսն ու քարոզիչը. ապրեց 70 տարի: Վախճանվեց ի տեր 20.12.1926 թ.: Հարգանք նրա աճյունին: 1927:

Մ.Բժշկյանի օրոք բազմաթիվ հայ ընտանիքներ են տեղափոխվել Գորոդենկայում (Սնյատինից 3 կմ հեռ.), Բերեժանիում, Լիսեցում («Լըշեց») և այլուր[183]: Հիշյալ վայրերում եղած հայոց կրոնական օջախները սպասարկում էին, իբրև կանոն, Լվովից հրավիրված քահանաները:

ԿԱՄԵՆԵՑ-ՊՈԴՈԼՍԿ

Ուկրաինայի այս հինավուրց քաղաքում XIV-XIX դարերի ընթացքում գոյատևած հայ գաղութը կարևոր դեր է խաղացել լեհահայոց հոգևոր-մշակութային կյանքում՝ պահպանելով իր նիստուկացը, ազգային հիմնարկությունները, ընկերությունները:

Հայագետներից առաջինը Ղ.Ալիշանն էր, որ հատուկ ուսումնասիրության առարկա դարձրեց Լեհաստանի և Ռումինիայի հայկական գաղթավայրերի կյանքը, հասարակական հարաբերությունների պատմությունը հնադույն ժամանակներից մինչև XIX դարի վերջին տասնամյակները[184]: Անշուշտ, մինչև Ղ.Ալիշանի «Կամենից» աշխատությունը, հրապարակում կար Մ.Բժշկյանի «Ճանապարհորդություն», ուր վկայված էին բազմաթիվ սկզբնաղբյուրներ լեհահայոց գաղթօջախների մասին[185]:

Վերջին տասնամյակներին հայագիտությունը հարստացավ Վ.Ռ. Գրիգորյանի եռանրակիռ աշխատություններով, որոնցում բազմաթիվ սկզբնաղբյուրների հիման վրա ղատորոշված է հատկապես Կամենիցի հայոց գաղթօջախի կատարած մեծ դերը ողջ Պոդոլյեի գարգացած ավատատիրության գարաշրջանի պատմության մեջ[186]:

Ուսումնասիրողների կարծիքով՝ Կամենիցում հայերն սկսել են տեղեւս XII դարի վերջերին. մինչ տյդ նրանք բնակվում էին իրենց իսկ հիմնադրած Վելիկիե և Մալիե Արմյանե գյուղերում, որոնք գանվում են քաղաքից 22 կմ հեռավորությամբ (այժմ կոչվում են Վելիկոգալեսյե և Մալոգալեսյե):

Լեհական թագավոր Կազիմիր Մեծի (1310-1370) հրովարտակով Կամենիցի հայ ազգաբնակչությունը ձեռք էր բերել ինքնավարություն[187], որին վերջ արվեց 1790 թ. փետրվարի 3-ին[188]:

1475 թ., երբ թուրքերը գրավեցին Ղրիմի թերակղզին, բազմաթիվ հայեր տեղափոխվեցին

---

183 Նույն տեղում:

184 Ղ.Ալիշան. Կամենից. Տարեգիրք Հայոց Լեհաստանի և Ռումինիոյ հատուածով, Վենետիկ, Ս.Ղազար, 1896: Այսուհետև՝ Կամենից:

185 Մ.Բժշկյան. Ճանապարհորդություն ի Լեհաստան . Վենետիկ, 1830:

186 Վ.Ռ. Գրիգորյան. Կամենեց-Պոդոլսկ քաղաքի հայկական դատարանի արձանագրությունները (16-րդ դ.). Երևան. 1963 նույնի՝ История армянских колоний Украины и Польши /Армяне в Подолии/, Ереван, 1980. Հեղինակի բազմաթիվ ուսումնասիրությունների մոտավոր ցանկը տե՛ս որևէ նրա աշխատության 258-259 էջերում:

187 Վ.Ռ.Գրիգորյան, Կամենեց-Պոդոլսկ..., էջ 32:

188 Նույն տեղում, էջ 42:

Պոդոլյե: Այսաեղ եկան նաե. Հայաստանից, Փոքր Ասիայի հայաշատ վայրերից, ինչպես նաե Մոլդովայից արատաշխած հոծ ղանգվածներ: XVI դարի 60-ական թվականների ավյալներով հայ ընտանիքների քանակը Կամենիցում հասնում էր 900-ի (այլ ավյալներով՝ 1200-ի)[189]:

1575 թ. այսաեղ ապրում էին 300 ընտանիք[190]: Հինգ տարի հետո, այսինքն՝ 1580 թվականին, Կամենիցում հաշվվում էր 400 ընտանիք[191]:

1672-1699 թթ. Կամենիցն ընկավ թուրքերի տիրապետության տակ[192]: Մեծապես տուժեցին քաղաքի անխախիտ դոլորը, ընդ որում նաե հայերն ու նրանց կրթամշակութային օջախները:

Մ.Բժշկյանի այցելության ժամանակ՝ 1820 թ., Կամենիցում ապրում էր ընդամենը 70 հայ ընտանիք[193], որոնք ունեին իրենց գպրության և մշակույթի օջախները[194], մեկ տաճկական հասնող վանքերն ու եկեղեցիները[195]: Թերես այդ էր պատճառը, որ Կամենիցը ձեռնադիր մատյաններում երբեմն կոչվում էր «Լեհական Էջմիածին»[196]: Այսաեղ են ապրել ու գործել ականավոր մատենագիրները՝ ժամանակագիրներ Հովհաննեսը, Օգսենտը, Հակորը, բանասաեղծ Հովհաննես Կամենիցացին՝«Պատմություն տաճերազմին Խոթինու» երկի հեղինակը, փիլիսոփա և ժամանակագիր Սաեփանոս Ռոշքան (1670-1739) և շատ ուրիշներ[197]:

Կամենիցը հայանի է իր պաշտպանական համակարգով՝ հզոր ամրոցով, որի կառուցման գործում եռանդուն մասնակցություն է ունեցել տեղի հայ համայնքը: Երկար տարիներ շարունակ (1768-1785 թթ.) ամրոցի պարեսը հայազգի գեներալ-լեյտենանտ Յան Դավիդն էր[198], որն իր ռազմավարական տաղանդի ու խիզախության շնորհիվ լեհական բանակի շարքային զինվորից հասել էր զինվորական այդ բարձր ասպիճանին: Ամրոցի պարեսի պաշտոնը այնուհետե ղբաղեցրեց նրա որդին՝ գեներալ-մայոր Յուզեֆ (Հովսեփ) Վիտաեն (1786-1789)[199]:

Հայերի նվիրվածությունն ու անվեհերությունը բարձր գնահատանքի արժանացնելով՝ Լե-

---

189 Նույն տեղում, էջ 19: Տե՛ս նաև՝ Մ.Բժշկյան, նշվ.աշխ., էջ 147, 159-160:

190 Վ.Ռ.Գրիգորյան, Համքարական կազմակերպությունները Պոդոլյեի հայկական գաղութներում, «Լրարեր հասարակական գիտությունների», 1981, N.5, էջ 80-88: Տե՛ս նաև՝ История армянских поселений Подолии. Автореф. Докт. Дисс., Ереван, 1975, с. 32.

191 Տե՛ս Փիրզադա Ղափանեցու ճանապարհորդությունը, «Բազմավեպ», 1882, հ.4, էջ 318

192 В.Р. Григорян, История ..., с. 78.

193 Մ.Բժշկյան, էջ 134-136

194 Տե՛ս Edvard Tryjarski, Ze studio.w nad rekopisami i dialektem kipczackim ormian polskich. „Rocznik orientalistyczny„. XIII, Warszawa, 1960, էջ 34

195 Վ.Ռ. Գրիգորյան, Կամենեց-Պոդոլսկ..., էջ 26:

196 Նույն տեղում, էջ 28: Հմմտ. Е. Сецинский, Исторические ссвдения... 75.

197 Տե՛ս Sadok Baraqz, Նշվ. աշխ., էջ 94:

198 Գեներալ-լեյտենանտ Յան (Հովհաննես) Դավիդը եղել է ընչազուրկ հայի զավակ:Դոկտոր Ց.Անտոնին, հիմք ունենալով Նիմցովիչի վկայությունը, ներքոհիշյալ աշխատությանմեջ գրումէ. „Jan Witte...syn ubogicgo ormianina...„, Dr j. Antoni, Zameczki Podolskie na kresach Multanskich. T.II. Kamieniec nad Smotryczem, Warzawa, 1880,t. 2, str. 68-72 98 106. Յան Դավիդը եղել է նաև ճարտարապետ: Նրա նախագծով և մասնատրումով կառուցվել է Լվովի դոմինիկյան փառահեղ տաճարներից մեկը, որ կանգուն է առ այսօր քաղաքի կենտրոնում՝ Հայկական փողոցից ոչ հեռու: Յան Դավիդի ժառանգները հետագայում գրվեցին Վիտ, Վիտտե, դե Վիտտե:

199 Բազմաթիվ ավանդություններ են պահպանվել Յուզեֆ Վիտտեի և գաղեցկուհի Սոֆյայի (հետագայում՝ իշխանուհի Սոֆիա Պոտոցկայա) երիտասարդ տարիների միրային արկածների մասին: Պատմում են, թե ինչպես Յան Դավիդի տանը սղախնություն անող Սոֆյային պատանի Յուզեֆը փոխանակում է խոտինի ամրոցի թուրք փաշայի ձիու հետ:

Հստանի Յան Սոբեսկի թագավորը 1685 թ. հունիսի 6-ին արձակած հրովարտակում նշում էր. «...Պետք է, որ մենք հիշենք հայ ազգին պահպանող մարդկանց կտրիճությունն ու քաջագործությունը, որ նրանք ցույց են ավել այնքան դարեր տևող մեր համակեցության ընթացքում Կամենիցի, Ցողլովեցի և Լվովի, ինչպես նաև մյուս սահմանային բերդերի պաշտպանության գործում»[200]:

Մասնավոր վկայություններ են պահպանվել Կամենիցի հոդևոր օջախների և հասարակական ներքոհիշյալ կառույցների մասին[201]: Նախապես նշենք, որ Սադոկ Բարոնչը[202] և ուրիշներ (Դ.Սյարչինսկի, Տ.Գրոմնիցկի, Ա.Յու.Ռոլլե և այլք), հենվելով բանավոր ղրույցների վրա, գտնում են, որ Կամենիցի հայությունը եկեղեցի է ունեցել դեռևս 1250 թվականին[203]: Սակայն առավել հայտնիները եղել են հետևյալները.

1.Ս.Նիկողոյոս եկեղեցի: Կառուցվել է 1398 թ., Սինան Խութլուբեյի միջոցներով[204]: Նպաստավորողների ցանկում տարրեր տարիներին հիշատակվում են Էմին պեյը, պարոն Միտկոյի որդի Եոլ պեյը (1522 թ.) և ուրիշներ[205]: 1577 թ. նորոգման աշխատանքներին նյութական միջոցներով մասնակցել է Լվովի Ս.Ասավածածին եկեղեցու զանգակատունը կառուցող մեծահարուստ Անդրեաս Կոֆայեցին[206]: Ս. Նիկողայոսը քանիցս վերանորոգվել է[207] 1601-1602 թթ. Գրիդոր վարդապետի օժանդակությամբ վերանորոգումը կատարում է Կամենիցի դատավորներից Միխնոն, որ ծախսերը հոգալու համար դիմել էր Խոջա Անդրեասին[208]: Ժամանակին Ս. Նիկողայոսի պատերին ագուցված են եղել մարմարակերտ սալաքարեր[209]: Ղ.Ալիշանը նշում է. որ այս եկեղեցում է պահվել Սինան Խութլուբեյի դիմանկարը «Սինան՝ որդի Խութլուբեյի. Պեէ (1398)» մակագրությամբ[210]:

2. Գրիգոր Լուսավորիչ. դտնվելիս է եղել Հայկական շուկայի հարավային կողմում, հրկիզվել և ոչնչացել է[211]:

3. Ս.Աստվածածնի վերափոխման եկեղեցի. քանդվել է 1672 թ. թուրքերի ռմբակոծության ժամանակ[212]:

4. Ս.Սարգիսյանոս Նախասկիզբ. կործանվել է վերոհիշյալ թվականին, նույն պատճառով:

5. Ս.Խաչ. Կառուցված է եղել քաղաքից դուրս հայապատկան կալվածում[213]: Օգսենա Կա-

---

200 Վ.Ռ. Գրիգորյան, Կամենեց-Պոդոլսկ..., էջ 36 История..., с. 60

201 Մանրամասն տե՛ս С.Шкурко, Армянские архитектурные памятники в городе Каменец-Подольске, ИФЖ,1968, N.2 с. 233-243.

202 Sadok Baracz, Rys Dziejów ormiańskich, str. 92.

203 В.Р.Григорян, История..., с. 55.

204 Մ.բժշկյան, էջ 141:

205 Նույն տեղում:

206 Նույն տեղում, էջ144:

207 Sadok Baracz, Cudowńe obrazy Matki Najswiętszej w Polsce, Lwow, 1891, str. 103. Е. Сецинский, Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии. 1. Каменецкин уезд. ,, Труды подольского епархиального историко-статистического комитета,, вып. 7 , Каменец -Подольский, 1895, с. 79.

208 В.Р.Григорян, История..., с. 78.

209 Նույն տեղում:

210 Ղ.Ալիշան, Կամենից, էջ 132-133:

211 Վ.Ռ. Գրիգորյան, Կամենեց-Պոդոլսկ ..., էջ 28:

212 Նույն տեղում:

213 Ղ. Ալիշան, Կամենից, էջ 72:

մենիցացու վկայությամբ այրվել է թաթարների կողմից, 1613 թ.[214]:

6. Ս.Աստվածածնի ավետման եկեղեցին այժմ կանղուն է. այն դանվում է Ս.Նիկողայոսից շուրջ 30 մ հեռավորությամբ դեպի հարավ-արեելք: Կառուցվել է 1522թ.: Մատենադրական աղբյուրների համաձայն այստեղ է թաղված դեպի Հռոմ 1626 թ. ճամփորդելու մեկնած Մելիքսեդեկ կաթողիկոսը[215]: Այս դողարիկ կառույցի ներսում է ղեռեղված այժմյան քաղաքային արխիվը:

7.Կուսանոց. դանվելիս է եղել վերոհիշյալ եկեղեցու րակում: Կառուցվել է 1600 թ. Գրիդոր եպիսկոպոս Վարադեցու ջանքերով[216]:

8. Եպիսկոպոսարան. Դանվելիս է եղել Ս.Նիկողայոսի րակում[217]:

9. Դպրոցոցն. այրվել է 1602 թ., վերանորոդումն ավարտվել է 1604 թ. Նոյեմբերի 8-ին, պարոն Տոնուշի որդի Միխնո երեցփոխանի վերակացությամբ[218]:

Սարև անուն առ. անուն կթվարկենք այն պատմական հուշարձանները, որոնք հասել են մինչև մեր օրերը: Ս.մխոփելով նշենք, որ կամենիցի հայ համայնքը երկարաև, համառ. պայքար մղեց իր աղդային դիմադիծը պահպանելու համար, սակայն ժամանակի անրարենպաստ իրադրությունը և հատկապես Հռոմի պապի դործակալների և ունիթոռների խժդժությունները պատճառ. հանդիսացան, որ ասաիճանարար մարեր շատերի մոտ աղդային ինքնադիտակցության ղդացումը: Յակուբի որդի Նիկոլ Թորոսովիչ եպիսկոպոսը 1652 թ. ընդունեց կաթոլիկությունն. 1666 թ. հոկտեմբերի 1-ին ժամերդությունը կատարվեց լատինական-կաթոլիկական ծեսով, թեև մինչև 1689 թ. դոյություն ուներ այստեղ հայ-լուսավորչադավան եպիսկոպոսը[219]: Մայրենի դպրոցները փակվեցին և ապա լուծարման ենթարկվեց հայոց ավանդույթներով ապրող երրեմնի ծաղկուն այս դաղթօջախը:

Հայկական պատմական հուշարձաններից այժմ Կամենեց-Պոդոլսկում պահպանվել են.

1. Հայկական ջրհորը- 1638 թ.(կենարոնական հրապարակում, նախկին քաղաքապետարանի մոտ).

2. Սեֆեր Հովհաննեսովիչի տունը -1735 թ. (կենարոնական հրապարակ, 5).

3. Հայադդին Ն.Զայկովսկու տունը- XVIII դար. (կենարոնական հրապարակ, 10).

4. Քաղաքադլուխ Բալասանովիչի տունը- XVIIIդ. (Ա.Բեբելի փ.5).

5. Հայկական տուն- XVIII դ. (Ա.Բեբելի փ. N.2)

6. Յակուբ Լեոնովիչի տունը-1646 թ. (Խորհրդային հրապարակ, N.7).

7. Զինվորական նահանդապետ դեներալ Յան Դավիդի տունը-XVIII դ. (Խորհրդային հրապարակ, N.10, այժմյան Հրշեջ խմբի շենքը).

8. Հայոց Խորհրդարանի նկուդահարկերը XVII դ. (Յան դը Վիտաեի տան և դպրոցի արանքում).

---

214 Նույն տեղում:

215 Նույն տեղում:

216 Վ.Ռ.Գրիգորյան Կամենեց-Պոդոլսկ.... էջ 28:

217 Մ.Բժշկյան էջ 140:

218 Նույն տեղում:

219 Նույն տեղում էջ 40: Կամենեցի պատմական հուշարձանների մասին տե՛ս И.С. Винокур, Г.Н.Хотюн, Каменец-Подольский гос.историко-архитектурный заповедник, Львов, 1981. Каменец-Подольский историко-архитвктурный заповвдник. сост. А,И.Качуровскии, О.Н. Винюков, В.И.Донец и др. Кивв, 1984 (на укр. яз.).

9. Ս.Մարիամ եկեղեցու հիմնապատերը- XVII դ., այրվել է 1604 թ.(Գոդոլի փ., 2).

10. Հայկական երկհարկանի տուն XVII դ. (Գոսպիտալնայա 1).

11. Հայկական հիվանդանոց- XV-XVII դդ.(մինչև 1614 թ. փայտաշեն, Գոսպիտալնայա N.3).

12. Հայապգի Հովհաննեսի տունը-1620 թ. (Գոսպիտալնայա 4).

13. Հայկական տուն՝ որմնանկարներով-XVII դ. (Գոսպիտալնայա N.6)

14: Հայկական տան հիմնապատեր- XVII դ. (փլուղվել է երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ).

15. Հայկական շուկա XV դ. (այժմյան Խորհրդային հրապարակը).

16. Հայկական աշտարակ -XVI դ. (շրջդործկոմի բակում).

17.Հայկական առևտրական րորսան -XV-XVII դդ. (այժմ վերանորոգված).

18. Ս.Նիկողայոս եկեղեցու պորտալը- (եկեղեցին քանդվել է 1936 թ.)

19. Ս.Նիկողայոս եկեղեցու զանգակատունը[220] XVI դ. (այժմ՝ վերանորոգված, ինտերյերի պատերին հայտնաբերվել են որմնանկարներ)

20. Հայ միանձնուհիների մատուռ -XVII դ. (շուրջը՝ գերեզմանոց).

21. Հայ հոգևորականության ընակելի շենքը-XVIIIդ.

22. Հայկական փողոցը (այժմ՝ Յա. Սվերդլովի փող.).

23. Ս.Գևորդ վանքը - 1706 թ. (Ռ.Լյուքսեմբուրգի փող. 25).

24. Ս.Ստեփանոս մատուռ - XVI դ. (այժմ՝ կործանված) և այլն[221]:

Համեմատ-Պոդոլսկից պրակում գետեղված 21 արձանագրություններր հայերեն են, մասամբ լատիներեն և լեհերեն, որոնցից մի քանիսր 1830թ. հրատարակել է Մ.Բժշկյանը: Ահա դրանք.

575. Տապանաքար, սղիտակ մարմարից, քանդակազարդ. վերին աջ և ձախ կողմերը քայքայված: Այժմ գտնվում է քաղաքի երկրագիտական թանգարանի ցուցասրահում: Մի կողմին՝ 3 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ ՀՌԹԵՆԻ ՈՐԴԻ ՍՕՂՕՄՕՆԻ ԿՕՂԱԿԻՑ ԳՈՒԼԻԳԻՆ, ՈՐ ՓՈԽԵՑԱԱՒ Ի ԿԵԱՆՆ ԹՎԻՆ ՌՄԺԲ (1763)-ԻՆ:

Մանոթ. Հռթենը Հարությունի բարբառային ձևն է:

Հրատ. Кучук-Иоаннесов, Древности Вост. т. II с. 48.

576. Տապանաքար, սպիտակ մարմարից, գեղաքանդակ րուսական ղարգերով: Նախապես ղանվելիս է եղել Ս.Նիկողայոս եկեղեցու մուտքի մոտ[222]: Արձանագրության տակ պատկերված է ծաղկաման, որի կողքերից վեր են խոյանում նոճու ղույգ ծառեր: Վիմագրված է 14 տող ռիթմիկ ոտանավոր.

---

220 Զանգակատունը վերջերս նորոգվեց ճարտարապետ Ա.Դ. Տյուպիչի նախագծով. դա քառազմբեթ բազմահարկ կառույց է՝ հայկականին ոչ հարազատ:

221 Հուշարձանների մոտավոր ցուցակը կազմելիս մեզ աջակցել է հնագետ-պատմաբան Ս.Կ.Ծկուռկոն:

222 В.Р.Григорян, История..., с.78

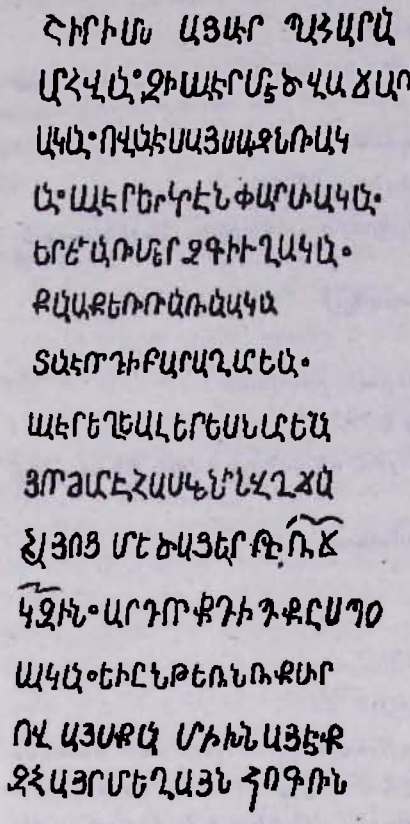

ՇԻՐԻՄՍ ԱՅՍ ԷՐ ՊԱՀԱՐԱՆ
ՄԱՐՄՆՈՑ ՍՈՐԻՆ ԺԱՄՈՒ/ՄԱՀ-
ՎԱՆ,
ՋԻ ՍԱ ԷՐ ՄԵՇ ՎԱՃԱՌԱԿ/ԱՆ.
ՈՎԱՆԷՍ ԱՅՍ ԱՋՆՈՒԱԿ/ԱՆ:
ՍԱ ԷՐ ԵՐԿՐԷՆ ՓԱՐՍԻԱԿԱՆ՝
ԵՐԵԻԱՆՈՒ ՄԵՐՋ ԳԻՒՂԱԿԱՆ,
ՔԱՆԱՔԵՌՈՒ ԱՆՈՒԱՆԱԿԱՆ
ՏԱՆԷ ՈՐԴԻ ԲԱՐԱՂԱՄԵԱՆ.
ՍԱ ԷՐ ԵՂԵԱԼ ԵՐԵՍԱՄԵԱՆ,
ՅՈՐԺԱՄ ԷՀԱՍ ԿԵՆԻՆ ՎԱԽ-
ՃԱՆ.
ՀԱՅՈՑ ՄԵԾԱՑ ԷՐ ԹՎ.ՌՃ/
ԿԶ (1717)-ԻՆ.
ԱՐԴ ՈՐՔ ԴԻՊԻՔ ԸՍՊՕ/ՍԱԿԱՆ
ԵԻ ԸՆԹԵՌՆՈՒԻՔ ՍԻՐ/ՈՎ ԱՅՍ-
ՔԱՆ
ՄԻ ԽՆԱՅԷՔ ԶՀԱՅՐ ՄԵՂԱՑՆ
ՀՈԳՈՒՆ[223]

Հրատ. Բժշկյան, 138:

Լուսանկ. 161:

577. Խաչքար, փոքր չափսերի, ագուցված է Աստվածածնի վերափոխման (այժմ սխալմամբ կոչում են Ս. Նիկողայոս - Գ. Գ.) եկեղեցու հարավային պատին, արտաքուստ՝ 2 տող.

Թվ.ՌԳ (1554). ՍՔ ԽԱՉՍ... ՅԻՇԱՏԱԿ Է...ՍԻԱՅԻ...

ԿԱՄԵՆԵՑ-ՊՈԴՈԼՍԿԻ ԵՐԿՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ

Այստեղ են պահպանվում Կամենիցի XVIII դարի հայ դաստավորներից մեկի՝ իրավարան Նիկոլայ Զայկովսկու և նրա տիկնոջ՝ Սոֆիայի արծաթե շրջանակների մեջ վերցրած դիմակարները, որոնք այստեղ են բերված այժմ գոյություն չունեցող հայկական գերեզմանոցից: Նկարների հետևներում կան սև մելանով լատիներեն կատարված հետևյալ դրություններ.

578. Ն. Զայկովսկու դիմանկարի շրջանակին՝

---

223 Ի՛.Բժշկյան, 138, կրճատումներով: Х.Кучук-Иоаннесов, Сведения и заметки о старинных армянских рукописях и армянских надписях, входящихся в пределах России /(II. Армянская надпись в Каменце-Подольском). „Древности Восточные„ т.IV, М., 1913, с. 10):

Եւևի կողմին. AD 1762:

D. T. O. M.
PORTRETUM NOBlis Spblis NICOlAI CZAY
KOWSKI, advocati Cudicis Armen,
Civitatis Camenecensis Podoliae Ecclesiae
S. Nicolai PontiF & Conf.
Pro Perennie Memoria Aplicatum is, idem, vixit
Annorum 63. obiit
anno Salutis 1762, die 14 sbiis...

D.T.O.M.
/PORTRETUM/ NOBILIS SPBLIS NICOLAI CZAY/KOWSKI, ADVOCATI CUDICIS ARMEN,/ CIVITATIS CAMENECENSIS PODOLIAE ECCLESIAE/ S. NICOLAI PONTI EU CONF/ PRO PERENNIE MEMORIA APLICATUM IS, IDEM, VIXIT/ ANNORUM ... OBIIT/ ANNO SALUTIS
1762. DIE 14 SBIIS...

Թարգմ.

Քեզ՝ Աստուն, բոլորից ամենահզորին.

Կամենեց-Պոդոլսկի Ս. Նիկողայոս առաջնորդանիստ եկեղեցու ազնվատոհմ և. ականավոր հայ քաղաքացի փաստաբան, իրավարան (գաստավոր) Նիկողայոս Զայկովսկու դիմանկարը՝ երիզված հավերժ հիշատակի համար: Նա ապրեց... տարի, վախճանվեց Տիրոջ 1762թ. սեպտեմբերի 14-ին:

579. Նկարի եռևում նույնպես սև մելանով գրված է.

Սոֆիա Զայկովսկայայի (նախաամուսնական ազգանունը՝ Քրիստոֆովիչովա) գիմանկարի արծաթե շրջանակը նույնպես հարուստ է բուսական զարդանախշերով, թեև համեմատաբար ավելի պարզ է, քան Ն.Զայկովսկունը:

Շրջանակի երեսին՝ վերուստ փորագրված է A D (յամի տեառն), ստորև 1768:

D. T. O. M.
PoRTRETUM
Nobilis ac sibbis Zophia de krzyszatofowicze, pie
defuncti Nicolai Czaykowski Advocati Cudicis
Armecivitatis Came Pod, Consortis Vidua Ecclesia·S·
Nicolai Pontificis &c. conf: properenni Memoria
Aplica tum: Vixit Annorum 60 obiit Anno
Salutis, 1768 die 4ta Aprilis.

D.T.O.M./

PORTRETUM/

NOBILIS AC SIBLIS ZOPHIA DE KRZYSZTOFOWICZE,/ PIE DEFUNCTI NICOLAI CZAYKOWSKI ADVOCATI LUDICIS/ ARME CIVITATIS CAME/ POD, CONSORTIS VIDUA ECCLESIA.S./ NICOLAI PONTIFICIS 8C. CONF:/ PROPERENNI MEMORIA/ APLICATUM: VIXIT ANNORIZM 60 OBIIT ANNO/ SALUTIS, 1768 DIE 4 TA APRILIS.

Թարգմ.

Քեզ՝ Ատծուն բոլորից ամենահզորին.

Կամենեց-Պոդոլսկի վախճանված փաստարան, իրավարան (դատավոր) Նիկողայոս Զայկովսկու այրի, Ս. Նիկողայոս առաջնորդանիստ եկեղեցու հայ հավատացյալ Սոֆիա Քրիստոֆովիչի դիմանկարը՝ երիզված հավերժ հիշատակի համար: Ապրեց 60 տարի. վախճանվեց Տիրոջ 1768 թ. ապրիլի 4-ին[224]:

580. Տապանաքար, կրաքարից, գլխավերևում՝ թևավոր խաչ: Երբորդ տողի շարունակությունը եղծված է: Հայանարերվել է Ա. Նիկողայոս եկեղեցու աարածքի պեղումներից: 12 տողից վերծանվում է.

Ա.ՅՍ Է ՏԱ.ՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԵՆԻ/ Ի ՅԵՐԿՐԷՆ Ա.ՐԵԻԵԼՅԻ,/ Ի ԳԱ.ԻԱ.ՐԷՆ ՆԱ.ԽՋՎԱ.ՆՅԻ/ ԵՒ Ի ԳԵՂՋԷՆ ՄԱ.ԱԸՐՎԱ.ՆՅԻ...ԸՆԹԱ.ՅՔ..., ՈՐ ՓՈԽԵՅԱ.Ի ԿԵՆԱ.ՅՍ Ա.ՍՏԻ ԹՎԻՆ ՌՔՃԻԳ (1774)... Ա.ՊՐԻԼԻ ԻԱ (21):

Ծանոթ. Մասրվան (Մասրեվան) դյուղը դտնվում է պատմական Գողթն գավառում. այժմյան Օրդուբադի շրջանի Նասրվաղ դյուղն է:

581. Արճանագրության բեկոր. վրան՝ 3 տող.

...ՌԱԻՆ.../⌈Դ⌉ՈՒՍՏՐ ԲԷԹՐԻ/ՍՆ ԵՒ ԿԵՆԱԿԻՑ...

Լուսանկար, *162*

582. Խաչքարի բեկոր, կրաքարից, րուսական և երկրաչափական զարգերով: Արճանագրությունը ճախից կոտրված մասում է: Ընթերցվում է.

...ԽԱ.Զ...Ա.ԻԳՆ⌈ԵԱ.Ց⌉. ԹՎԻՆ ՋՂԷ(1548):

Ծանոթ. Լուսանկարը մեզ տրամադրել է ճարտարապետ Ե. Մ. Պլամենիցկայան:

583. Տապանաքար, կրաքարից, շրջված վիճակում գրված է ս. Նիկողայոս եկեղեցու նկուղահարկի սենյակներից մեկի ծածկի մեջ: 12 տողից հնարավոր է ընգօրինակել 8-ը.

C. L. NIOWROWM /ZOROWZ KTORY CHMIC/...RZEZYWSZYTAT/...

KOKITIZ 40 DG MPZGLUAPRZENIOS.../ SLEDCNIESMIEB TRINESCI MARI.../ NAZASSKE NG WSZY LAT 40 D 2/ MARCA ROKI 1777...

Թարգմ. ...որն ապրեց 40...գնաց դեպի անմահություն...ապրելով 40 տարի. (մահացավ) 1777 թ. մարտի 2-ին:

---

224 Բնագրից թարգմանեց Մխիթար Հերացու անվ. Բժշկական համալսարանի դոցենտ Հ. Թ. Առաքելյանը:

584.Տապանաքար, կրաքարից. նույն տեղում աղուցված է ծածկի շարվածքի մեջ: Սկիզբը և շարունակությունը եղծված են: Կարդացվում է 6 տող.

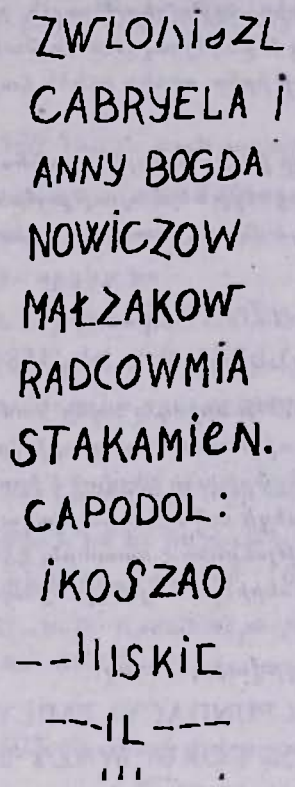

...ZWlO... GABRYELA I /ANNY BOGDA/NOWICZOW MALZAKOW/ RADCOW MIASTA / KAMIEN/CA PODOL...

Թարգմ. ...աճյունները Գաբրիել և Աննա Բոդդանովիչ ամուսինների. Կամենեց-Պոդոլսկի քաղաքային խորհրդարանի անդամների...

Մանոթ. Նկատի է առնված այն պարագան, որ Գաբրիել Բոդդանովիչը կամենիցահայության ինքնավարության վերացումից հետո(1787թ.) ընարած է եղել քաղաքային խորհրդարանի անդամ:

585. Տապանաքարի բեկոր, կրաքարից: Վերին մասը չարդոտված է. ընթերցվում է կիսեղծ 5 տող.

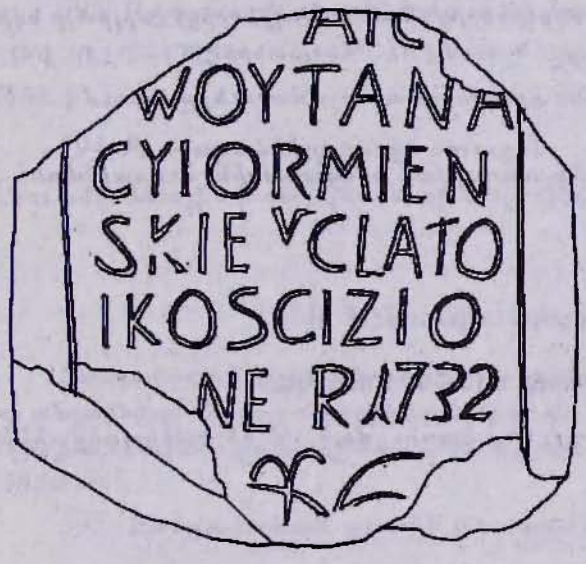

...ATC.../WOYTA NACYI ORMIEN/SKIE YCLATO/ IKOSCI ZILO/ ...NE R. 1732.

Թարգմ.

...(Ասա հանդչին) ոսկորները հայոց ազգի վոյթ (դասավոր)...(մահ.) 1732 թ.

Մանոթ. Լուսանկարը մեզ տրամադրել են Ե. Պլամենիցկայան և Ա. Տյուպիչը, որոնք հայանարերել են պեղումների ժամանակ:

Լուսանկ.*163*

1984թ. վերջերին Կամենեց-Պոդոլսկի ս. Նիկողայոս եկեղեցու զանգակատան հատակից գանձախույզները հայտնաբերել են մեծարժեք գանձ. եկեղեցական սրբազան մասունքներ (խաչեր, սկիհներ, մանրապահարաններ, սափորներ, խունկրեր), ճարմանդներ, շղթաներ և այլն, որոնք պատրաստված են ասրերը ժամանակներում՝ հիմնականում ոսկուց և ընդելուզված են թանկարժեք քարերով(ավելի քան 400 նմուշ): Դրանց մեջ կան նաև այնպիսի իրեր, որոնք ունեն հայերեն և լեհերեն արձանագրություններ:

Կամենեց-Պոդոլսկի քաղխորհուրդը և միլիցիայի ղեկանմունքը թույլ ավեցին պրոֆեսորներ Վինոկուրի, Բաժենովի և երկրագիտական թանգարանի աշխատակիցների ներկայությամբ ծանոթանալ գանված իրերին: Մեզ համար կարևոր արժեք էին ներկայացնում հեաևյալ արձանագրությունները.

586. Սպիտակ արծաթյա. ոսկեջրած, պատվանդանի ստորև՝ շրջանաձև.

ՅԼԻՀՇԼԱՏԼԱԿ Է ՍԿԻՀՍ ՊՐ ՄԻԽՆՈ ԵՐԵՍՓՈԽԼԱԽԻՆ. ՇԻՆԵՑԱԻ ԹՎ. ՌԼ (1581):

Ծանոթ. Միխնո երեցփոխանը պարոն Տոնուշի որդին էր, որ 1604թ.նորոգել տվեց Կամենիցի հայոց գպրատունը: Արձանագրության սկզբում արված է նվիրատուի առհմանշանը, որի վրա ընթերցվում են լատիներեն M(Միխնո) T(Տոնուշ) տառերը: Միխնո երեցփոխանը հիշված է իրրև գատավոր և պատասխանատու 1574 թ. փետրվարի 16-ին Կամենիցում տեղի ունեցած հայկական գատարանի նիստերից մեկի ժամանակ[225]: Նա բազմաթիվ նվիրատվություններ է կատարել էջմիածնին, Կամենիցի, Լվովի, Զամոսայեի, Կիևի, Լուցկի հայոց եկեղեցիներին և հայ հոգևորականության առանձին ներկայացուցիչներին[226]:

587. Ոսկեճուլլ սիրա, որի կենտրոնական մասում փորագրված է 5 տող.

DO KOŚCIOLA ORMIAŃSKIEGO DO MATKI BOSKIEJ/ FUNDACYI EMILY DE/ YLICAL Z POZA/TOWSKICH DNIA 30 SIERPNIA/ 1855 ROKU/ WAZY 81 3/4 ZOLOTNIKÓW.

Թարգմ.

Հայոց Աստվածամայր եկեղեցուն՝ Պոզատովսկիներից (Պոժատովսկիներից) Էմիլիայի նվիրատվությունը. 1855 թվականի օգոստոսի 30-ի օրը: Կշռում է 81 3/4զոլոտնիկ:

Ծանոթ. Մեկ զոլոտնիկը հավասար է 0,4265 գրամի, ուստի այս մասունքը կշռում է 34,87 գրամ ոսկի:

588. Հայկական ջրհորի մուտքի պատին ագուցված ցուցանակին՝ ուկրաիներեն 3 տող.

ВІРМЕНЬСКИЙ/ КОЛОДЯЗЬ./ 1638.

Թարգմ. *Հայկական ջրհոր 1638:*

Արձանագրություններ, որոնք այժմ տեղում չկան

589. Ս. Նիկողայոս եկեղեցու մերձակայքում կառուցված շենքի ծածկագերաններից մեկի վրա.

---

225 Վ.Ռ.Գրիգորյան, Կամենեց- Պոդոլսկ..., էջ 214-215

226 Տե՛ս Н. Ш. Рашба, Общественно-политическая жизнь армянскои колонии в Каменце-Подольском /XVI-XVII вв/ ИФЖ. 1976, N 4 с. 110.

Աւգնականութ֊եամ֊բ Հօր ամենակալի եւ թելադրութ֊եամ֊բ Որդւոյն Միածնին ստացաւ զաւուրս դպրոց սրբ. Ծառուկն որդի Խաչերեսին ի վայելումն անձին իւրոյ եւ զաւակաց իւրոց. Ա֊Ծ բարով վայելել սացէ. ամէն: Թվ. Հայոց ՌՀԴ (1625), մարտի ամսո ԺԵ (15):

Հրատ. *Բժշկյան, 154-155:*

590. Նուէն սան *առաջին աենյակի առաստաղի գերանին.*

Երանեւոլ է այր, որ երկնչի ի Տ֊եառնէ֊եւ դնայ ի ճանապարհս նորա. ղվաստակս ձեռաց քոց կերիցես: Երանի է քեզ եւ բարի եղիցի ա֊յր֊ս քո որպէս այգի վայելուչ յանկիւնս տան քո որդիք քո:

Անուն Ա֊յ շինեցաւ տունս ի վայելումն սրբ. Կիւրեղին. որպէս նորաւունկ ձիթենւոյ շուրջ ղսեղանով ջով. այնպէս աւրհնեսցի ամենայն մարդ, որ երկնչի ի Տ֊եառն֊է տեսցէս դու զորդիս որդւոց քոց խաղաղութիւն ի վերայ ելի:

Հրատ. *Բժշկյան, 154-155:*

*591.*Հայոց Արևւտրի *սան դուռն րարավորին.*

Զօրութիւն իմ եւ օդնութիւն իմ Տ֊ր. եւ եզեւ ինձ փրկութ֊իւն... սրբ. Յովաննէս շինել եւոուր, զի կեր...թվ. ՌԿԹ (1620):

Ծանոթ. *Արձանագրության ապակետիպը գտնվում է Լվովի գիտական թանգարանում (տե՛ս ԿՓ. 00796):*

Հրատ. *Բժշկյան, 154, Кучук-Иоаннесов, 49.*

592. Բնակելի մեկ այլ սան ճակատին.

Ա֊ծատուր որդի Տ֊ր Պետրոսի. թվ. ՌԼ (1581):

Հրատ. *Բժշկյան, 154:*

593. Առաստաղի գերաններից մեկի վրա.

Ի թվ. ՌՀԴ (1725):

Հրատ. Բժշկյան, 154:

594. Բնակարաններից մեկի մուտքին.

Անուամբ Ա֊ծայինն ի վայելումն սրբ Մելքոին:

Հրատ. *Բժշկյան, 155:*

Ս. Նիկողայոս եկեղեցու գանգակատուն

Զանգակատան կառուցման աշխատանքներին մասնակցել են Կամենիցի հայ համայնքի բոլոր անդամները: Նպաստավորողները եղել են պան Հրիհորը (Գրիգորը)՝ Զատիկի որդին և նրա կին Ազիզքոն: Զուլածո զանգերը նվիրել են Խաչատուր եպիսկոպոսը և վերոհիշյալ Գրիգորը (մահ. 1565թ.)[227]*:*

595. Զանգակատան պատին ապուցված ևև մարմարե սալաքարերին փորագրած է

227 Բժշկյան, էջ 142:

եղել հետևյալ բանաստեղծությունը, որն իր այցի ժամանակ վերծանել է Մ. Բժշկյանը.

Յ՞ Որգի Հօր միածին,
Որ բարձրացար վերայ խաչին.
Վ՞ Ադամայ նախաստեղծին,
Եւ ամենայն զարմից նորին.
Մարմնովդ եդար դերեզմանին,
Հոգւովդ իջեր դժոխք ներքին,
Զաւարն առեր ըզգերուղին.
Եւ դարձուցեր առ Հայրենին.
Աղաւեցեր ղԱդամըն հին,
Եւ ընդ նմա՛ ըզծնունդ նորին,
Որ էր մեռեալ Համանդամայն,
Զգեցուցեր ղփառս առաջին.
Նոյնպէս շնորհեա և ար սոցին,
Զուռճարս այս շինեալ սուրոզին.
.....իսու փիրղատայո՛ն.
.....
Որ հարազատ զոլ անուանին,
Ողորմեսցի .....րու երկր.
Այլև կանանց հոգւո սորին,
Մարուխնային, Թուրվանտային.
Եւ ամենայն ծննդոց...
Զի ի հալալ արդեանց գանձին,
Ետուն իւրեանց յղճմամբ սրտին.
.....
Այ.....
.....յս աշտարակին.
Ի յօգնութի՛ այս մեծ ծախին,
Ընծայեցն զա՛...իլին.
Վ՞ հոգւոյ իւրոց ծնողին.
Զոր ա՛րն դասէ խորանս վերին.
Ով ոք .....
Ասասցէ զար ողորմին.
Նորա յանցանքն միշտ քաւեսցին,

Ի թվին ՌՀ. Հայոց մեծին.
Զր թիւ աւելին,
Յորժամ զսա կտրց.....
.....
Ղկսուքեն սր Մովսիսին.
Աթառապահ սր Գրիգորին.
Եւ բարևպաշ.....որջորջին.
Յինէն նորոգ բանս այս լիցին,
Պատճառ. ընաւլի.....
.....
...լոկ անուամբ երէց կոչիմ»:

Ծանոթ. Ինչպես տեսնում ենք, պանգակատունը կառուցվել է հայոց ՌՁՐ(1633)թվականին, Մովսես Խոռանանցի կաթողիկոսի մահվանից առաջ: Այժմ վերանորոգված է ուկրաինացի ճարտարապետ Ա. Դ. Տյուպիչի նախագծով:

Հրատ. Բժշկյան, 138-139:

596. Ս. Նիկողայոսի մոտ եղած տապանաքարերից մեկի վրա եղել է հետևյալ արձանագրությունը.

Թվ. ՉՂԲ (1343). վախճանեցաւ եւ թաղեցաւ պան Յակորը՝ Ամիրջանի որդին[228]:

ԺՎԱՆԵՑ

Դնեստր գետի ափին հիմնագրված այս գեղատեսիլ փոքրիկ քաղաքը վարչատարածրային բաժանմամբ այժմ մտնում է Խմելնիցկու մարզի Կամենեց-Պոդոլսկի շրջագծի մեջ, շրջկենտրոնից ընդամենը 24կմ հեռավորությամբ գետի հարավ-արևմուտք: Հայերն այստեղ եկել են Մոլդովայից և Վալաքիայից, XVII գարի 70-ական թվականներին[229]: Դաղութի ծաղկման ժամանակ եղել են 100 տուն հայեր[230]. նախապես ունեցել են փայտաշեն եկեղեցի, որի փոխարեն հոգևոր հովիվ Գրիգոր Գանկևիչի նախաձեռնությամբ կառուցում են ս. Գրիգոր անունով քարաշեն տաճար[231]: Օծումը տեղի է ունեցել 1791 թ. նորոգումից հետո[232]: Ճարտարապետական հորինվածքով ս. Գրիգորը կրել է եվրոպական վերածնության կնիքը: Մ. Բժշկյանի օրոք (1820-ական թթ.) Ժվանեցի հայկական եկեղեցին անցել էր լեհերին, և հայ համայնքն արդեն ենթարկվել էր ուծացման[233]:

Այստեղ են թաղված Ժվանեցի շատ հայորդիներ, ընդ որում նաև Գրիգոր Գանկևիչը[234]:

---

228 Ա. Սուրենյանց, ճանապարհորդութիւն դեպի Խերսոնի նահանգ, Բեսարաբիա և Պոդոլիե. «Մուսեաց աղավնի եւ ծիածան Հայաստանեայց». Թեոդոսիա, 1863, օգոստոս 1, էջ 246:

229 В.Р.Григорян, История...., 138-139.

230 Մ. Բժշկյան, էջ 131-132:

231 В.Р.Григорян, История..., с. 139.

232 Մ. Բժշկյան. էջ 132-133, 134:

233 В.Р.Григорян, История..., с. 114.

234 Там же, с. 139.

Մեղ չհասած տապանագրերում հիշատակվող տեղանուններից կարելի է կռահել, որ ժվանեցի հայության ղգալի մասը ծագումով եղել է բուն Հայաստանից. այստեղ թաղված են էրգրումցիներ, բասեցիներ, Մարբեվանից գաղթածներ, պատմական Հայաստանի այլևայլ գավառներից եկածներ:

Հայկական վիմագրություններ ժվանեցում չեն պահպանվել. ոչնչացել է հայոց եկեղեցու շուրջ եղած գերեզմանոցը: Մեղ է հասել մի բեկոր, որի լուսանկարը սացել ենք կիևցի ճարտարապետ Ե. Մ. Պլամինեցկայայից: Դա խաչքարի վրա եղած պակասավոր գրություն է, ընդամենը 3 տող.

597.

ԱՐԱԾ
ՀԱՅՈ
ՆԿՏԵՄ

...Ա.Ռ Ա.Ծ/...ՀԱ.ՅՈ⌈Յ⌉.../ ԴԵԿՏԵՄ⌈ԲԵՐԻ⌉...

Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցի

598. Պետրոս Առաքյալի նկարի վրա՝

Սուրբ Պետրոս Առաքյալ. յիշատակ է Արզրումցի Մահտեսի Սարգսի որդի ծառա Սահակին:

Հրատ. Кучук-Иоаннесов, 49.

ՄՈԳԻԼԵՎ-ՊՈԴՈԼՍԿ
(ՆԱԽԿԻՆ՝ ՄՈՅՈՎ, ՄԵՅԼՈՎ)

Գտնվում է Վիննիցայի մարզում՝ Դնեսար գետի ձախ ափին: Հայերն այստեղ մշտական բնակություն են հաստատել XVIII դարի առաջին տասնամյակներից, թեև մինչ այդ էլ նրանք այս քաղաքում հաճախ եղել են առևտրական նպատակներով: Ունեցել են ներքին ինքնավարություն: Գրավոր աղբյուրների վկայությամբ՝ Մոգիլե-Պոդոլսկի 12000 բնակիչների մոտավորապես կեսը եղել են հայեր, որոնք ղրաղեցրել են քաղաքի կենարոնական հատվածը՝ շուկայի մոտ: 1729 թ.[235] (ըստ Սադոկ Բարոնչի՝ 1742-1743 թթ.)[236] կառուցել են Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին, որի նպատակավորողներն ու հովանավորները եղել են Պոտոցկի իշխանները[237]: Շինարարական աշխատանքները ղեկավորել է Շիմոն Քժիշտոֆովիչ եպիսկոպոսը: 1772 թ. մայիսի 21-ին հիմք է գրվում նոր՝ ս. Աստվածածին եկեղեցուն, որի կառուցումն ավարտվում է 1791 թ.[238] Մ. Քժշկյանի

---

235 Տե՛ս Հ. Ջավրյան, Լեհահայոց գաղթը և ներքին կյանքը,...«Հայրենիք», Բոստոն, 1929, մարտ, էջ 83:

236 Sadok Baracz, Rys dziejo.w ormianskick, Tarnopol, 1869, s. 156-157.

237 В. Р.Григорян, История, с.164.

238 Там же. с. 165.)

նկարագրությամբ այս եկեղեցին եղել է ընդարձակ, լուսավոր, հնգախորան կառույց՝ դույզ աշտարակներ ունեցող զանգակատնով[239]: Փոքրիկ մատուռ է կառուցվել հայոց գերեզմանատանը, որի տապանաքարերը արձանագրված են եղել հայերեն և լեհերեն լեզուներով[240]: Եկեղեցու պատերին հայերեն արձանագրություններ է տեսել պատմաբան Կաեերինա Մելնիկը[241]:

Մ.Բժշկյանի շրջագայության ժամանակ Մոգիլև-Պոդոլսկում ապրել են 60 հայ ընտանիքներ[242]: Դոկտոր Վ. Ռ. Գրիգորյանը, 1972 թ. ամռանը լինելով այստեղ, տեղեկացել է, որ Ս. Աստվածածնի անարատ հղության հայոց եկեղեցին քանդվել է դեռևս 1930-ական թվականներին, իսկ մատուռը՝ երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ: Ուսումնասիրողը լեհական կոչվող գերեզմանատանը նկատել է մոգիլևահայերի մի քանի տապանաքարեր[243]: Մեր հավաքչական աշխատանքների ընթացքում (1973թ.) քաղաքի գլխավոր ճարտարապետը պատմեց, որ հայոց եկեղեցու շինաքարերով պատշգամբել է քաղաքային բաղնիքի շենքը:

599. Գերեզմանոցում շրջելիս մեզ հետաքրքրեց հատակագիծ մի տապանաքար, որի մակերեսին լեհերեն փորագրված էր.

S. P. /KAITAN/WARTANOWICZ,/ ZYL LAT 58. UMARL 3 DNIA LYSTOPADA 1906 R. /POKOI TOBIE DROG...MAZU.

Թարգմ.

Կայետան Վարդանովիչ. ապրեց 58 տարի. վախճանվեց 1906թ. սեպտեմբերի 3-ին. հանգիստ քեզ թանկագին...

Մոգիլեւի առաջին հայ եպիսկոպոս Յու. Քժիշտոֆովիչի գերեզմանը գտնվելիս է եղել հայկական եկեղեցու ներսում: Տապանաքարի լեհերեն արձանագրությունը հրատարակել է Վ. Պորուգ-Գուրսկին[244], որի վեծանությունը ռուսերեն թարգմանությամբ հրապարակել է Վ. Ռ. Գրիգորյանը.

600.

«Здесь покоится первый епископ католиков-армян России,кавалер Ордена Св. Анны первой степени Юзеф Кжиштофович, проживший 54 года, сканчался 28 января 1816г.»[245].

Թարգմ.

«Ահա հանգչի Ռուսիայի հայ կաթոլիկների առաջին եպիսկոպոս, Ս. Աննայի առաջին աստիճանի շքանշանի ասպետ Յուզեֆ Քժիշտոֆովիչը, որ ապրեց 54 տարի. վախճանվեց 1816 թ. հունվարի 28-ին»:

---

239 Մ. Բժշկյան, էջ 160:

240 Լ. Մազիրյանց, Հայոց մեծ գաղթականությունը ԺԲ դարում և նորա վիճակը Լեհաստանում, «Արաքս», գիրք Ա, հունիս, ՍՊր, 1889, էջ 135: Տե՛ս А.Афанасьев-Чужбинский, Поездка в южную Россию, ч.II, Очерки Днестра, СПб, 1863, с. 236.

241 К(атериина) М(ельник),Путевые очерки. Подолия. Оттиск из "Киевской старины", 1885, декабрь, с. 162.

242 Մ. Բժշկյան, էջ 160:

243 В.Р.Григорян, История, с. 166, 167-183.

244 W. Pobóg Górski, Powiat Mohylowski w gubernii Podolskiej, Krakow, 1902, str. 203.

245 В.Р.Григорян, История с. 171.

ՕԴԵՍԱՅԻ ՄԱՐԶ

Վիմագրական արշավախումբն Օդեսայի մարզում ուսումնասիրել է Օդեսա, Իզմայիլ, Կիլիա և Բելգորոդ-Դնեստրովսկի քաղաքների հայկական պատմական հուշարձաններն ու նրանց արձանագրությունները:

ՕԴԵՍԱ ՔԱՂԱՔ

Օդեսայում հայկական հուշարձաններ, բացի գերեզմանոցից, այժմ չեն պահպանվել: Մ. Բժշկյանի շրջագայության ժամանակ՝ XIX դարի սկզբներին Օդեսայում ապրում էին 30 ընտանիք հայեր, որոնք եկած են եղել Գրիգորիոպոլից և չեն ունեցել եկեղեցի[246]: Նոր եկեղեցին՝ Գրիգոր Լուսավորչի անվամբ, կառուցված է եղել ավելի ուշ շրջանում[247], այժմյան Խորհրդային փողոցի վրա՝ քաղաքի N 18 միջնակարգ դպրոցի տեղում: Հայրենական պատերազմի ժամանակ ռմբակոծվել է և ամբողջովին ոչնչացվել: Կանգուն ժամանակ ունեցել է հետևյալ արձանագրությունները, որոնք այս պրակում ղետեղում ենք Լ. Մելիքսեթ-Բեկի վերծանությամբ[248]:

601. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցու արեւմտյան մուտքին՝ ներքուստ.

Օգնականութեամբ Աստուծոյ կառուցաւ զանգակատունս Օտէսայի Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյս Հայոց արդեամբք գերազնիւ հայուղն մայեօր Թօմայի Նացուլովեանցի[249], յամին սեառն 1884 եւ յազգական 1333:

Հրատ. Меликсет-Беков, Из материалов, էջ 15-16.

602. Տաղանդաքար, գտնվելիս է եղել եկեղեցու հարավարեւմտյան մուտքի մոտ: Հայտնաբերվել է շինարարական աշխատանքների ժամանակ.

Այս է ուսպան Տարպղոնցի խուղանջի...

Ծանոթ. Տարպղոնցի պետք է կարգալ Տրապիզոնցի:

Հրատ. Меликсет-Беков, Из материалов, 16.

603. Խերսոնի նահանգի Օչակով (նախկին Կարա-Քերման) քաղաքի տարածքից հայտնաբերված արձանագրությունը, որ Մելիքսեթ-Բեկին արամագրել է Օդեսայի հայոց եկեղեցու քահանա Հովհաննես Զուբարյանը 1913թ.:

Որ վասն անչափ սիրոյ քոյին

Բանդիկ (՞) եւ սին աւեր մարմին՝

Աղաչանօք Աստվածածնին.

Թուղ զանցանս մահաւեսի Տէր-Պապայի

---

246 Տե՛ս Մ. Բժշկյան, էջ 218:

247 XIX դարիի երկրորդ կեսին Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցուն կից Հովհաննես քահանան բացել է տալիս դպրոց: Տե՛ս «Արարատ», 1868, նոյեմբեր, N 7, էջ100:

248 Л. М. Меликсет-Беков, Из материалов для истории армян на юге России, 2-е изд, Тифлис, 1914, с. 15-16.

249 Թ. Նացվալովյանի մասին տե՛ս «Արձագանք» 1884, N 31, էջ 544: Նույն տեղում Օդեսայի քահանա Խորասանճյանի մասին: 1884 թ. «Ծաղկապարհորդ» ստորագրությամբ հոդվածագիրը նշում է, որ Օդեսայի հնություններ թանգարանում տեսել է հայերեն 4 եղծված արձանագրություն, ուր կարդացել է «Փառասկեցի Ոսկանանց Սահակի» և դուստրերի մասին: Մեկի թվականն է ՌՃՂԲ (1743):

Դասերն՝ Մարիամ Պիքէին,
Որ էր կողակից Յովանիսին,
Որ հանգեաւ թիւ ՌՃԾԵ (1706)-ին:

Հրատ.*Меликсет-Беков,Из материалов,17*

*604.*Օդեսայի պատմութեան եւ հնութիւնների թանգարանում *եղել են*[250] *եղծված երեք արձանագրութիւններ, որոնցից Քուչուկ-Հավհաննիսյանը մեջբերում է միայն հետևյալը.*

Յիշատակ է աղրիւրս Փաւակեցի Ոսկանանց Սահակի որդի պարոն Թեւանի աղային եւ որդոցն՝ Գէորգին եւ դստերացն արեւուն, համայն ընտանեաց կենդանեացն եւ ննջեցելոցն հոգուն շինեցաւ թվ. ՌՃՂԲ (1743)-ին:

Հրատ.*Кучук-Иоаннесов, 31; Ա. Թորամանյան, 25:*

ՕԴԵՍԱՑԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ

Գտնվում է քաղաքի հարավարևմտյան կողմում, Լեհական գերեզմանոցի մոտ: Տապանաքարերը նոր են, ամենահինը թվագրված է 1897-ով: Հին գերեզմանոցը, որ, հավանարար, եղել է եկեղեցու շուրջը, այժմ չի պահպանվել: Նպատակահարմար գտանք ընդօրինակել հետևյալ կոթողների վիմագրերը.

605. Տապանաքար, *կրաքարից. վրան փորագրված է 5 տող.*

ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ ՇԱՐՈՒՐ/ ԳԱՍՊԱՐԻ ԱՂՋԻԿ/ԱՎԵՏԻՍԻ ԸՆՏԱՆԻԿ/ ՊԼՊՈՒԼԻ ՔՈՒՅՐԸ/ 1872-1937:

606. Մահարձան-կոթող՝ *տապանաքարով, որի վրա՝ 3 տող.*

ԳԱԼՈՒՍՏՅԱՆ/ ՄԱՆՈՒԿ/1886-1928:

607. Տապանաքար, *ապիտակավուն կրաքարից: Վրան՝ 8 տող.*

Здесь /покоится прахъ/ Саркиса Дзероповича/ Касапова/род. 1февраля 1846./Умеръ 7 февраля 1894./Миръ праху твоему/ незабвенный мужъ.

608. Մահարձան-կոթող. *վրան աղուցված մարմարակերտ սալին՝ 6 տող.*

Здесь покоится прахъ/ Мардиросъ/ Поповъ./ Ск.1911г./Миръ праху твоему/,дорогой мужъ.

609. Տապանաքար, *ապիտակ մարմարից, նախկին տեղն անհայտ: Խաչանշանի տակ փորագրված է 5 տող.*

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ/ ՍՏԵՓԱՆՆՈՒ ՍԱՀԱԿԵԱՆ ՓԱՆՈՍԵԱՆՑԻ,/ ՊԱՐՍԿԱՀԱՅ. ԾՆ. 1902թ. ԱՊՐԻԼԻ 2, Ի ԹԻՖԼԻՍ,/ՎԱԽՃ. 1919Թ. ԴԵԿՏ./ 15 Օ'ԻՍՍԱ:

610. Կոթող, *ևս մարմարից, թևավոր խաչը գլխին. միջնամասում գրված է հայերեն 2 և ռուսերեն 5 տող.*

---

250 1967 թ. խմբարշավի ժամանակ հանգամանորեն ստուգեցվեցին Օդեսայի հնագիտական թանգարանի ֆոնդերը, որտեղ հայտնաբերվեց մեզ հետաքրքրող քարտը՝ N 50362 ֆոնդահամարով, որում գրանցված էր.«Фрагмент плиты с армянской надписью с изображением креста, мрамор, 42x32, 1894. Дар Берты Деллегорда». Իսկական խաչքարը մենք չտեսանք:

ԳՐԻԳՈՐ ԱՒԱԳ ՔԱՀԱՆԱՑ/ԽՈՐԱՍԱՆՃԵԱՆՑ

Ապա՝

Протоіереи/Григорій Гаспаровичъ/ Хорасанджіанцъ родился 12 марта 1848 г./ скончался 7 ноября 1910 г.

611. Մահարճան, ապիտակ մարմարից, վրան՝ 5 տող.

ՏԻԳՐԱՆ/ՏԷՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ/ԽՈՐԱՍԱՆՃԵԱՆՑ./ԾՆՎ. 1882/, ՄԱՀ. 1901Թ.:

612.Մահարճան, ևս մարմարից, հարավային կողմին՝ 9 տող.

ԱՒԱՂ ՔԵԶ Ո, ԱՅՐ ԱՐԱՆՑ՝
ԴԱՒԻԹ ՍԱՐԳՍԵԱՆ ԽԱԼԱՃԵԱՆՑ.
Ի ՔՈՑԴ ՕՐՀԱՍ ԿԱՆԽԱՀԱՍ
ՄԻՆ ՅԸՆՏՐԵԱՑՆ ՊԱԿԱՍԵԱՑ.
ՀԱՆԳԻՍՏ ՀՈԳԻՈՑԴ ՅԱՒԻՏԵԱՆ
ՅԱՌԱՔԻՆԵԱՑԴ ՕԹԵԻԱՆ:
ԾՆԱՒ Ի 24 ԴԵԿՏ.1848 ԱՄԻ.
ՎԱՂՃ.Յ9 ՅՈՒՆ. 1897:
ՕՏԵՍՍԱ

613.Հյուսիսային կողմին, դիմաքանդակից վեր՝ ռուսերեն 4 տող.

Давид Сергеевичъ/ Халайджогло,/ родился 1846 года 24 декабря,/ скончался 1897 года января 9.

Դ. Խալաճյանցի կողքին թաղված է պրոֆեսոր Նալբանդովը, վախճանված 1939թ. մայիսի 30-ին: Մահարճանի հարավային կողմին դրված է.

В.М.Налбандова, сконч. 1923г.

ԻՋՄԱՅԻԼ (ԻՄԱՅԻԼ)

Դանուբ գետի ափին գտնվող ոչ մեծ այս բերդաքաղաքը այժմ մտնում է Ուկրաինական Հանրապետության Օդեսայի մարզի վարչատարածքային կազմի մեջ: Կաթոլիկության նախանձախնդիր տարածողներից մեկը՝ ֆրանսիացի Մարիա Լուիջի Պիդուն[251], իր աշխատության մեջ նշում է, որ Իզմայիլում ապրող հայերը 1669 թ. ունեին իրենց եկեղեցին[252]: Ն. Յորգան ուղղակիորեն հավստում է եկեղեցու կառուցման թվականը՝ 1693 [253]:

Եղել է նաև ս. Գեորգ անվամբ փայտաշեն մի տաճար, որը մեզ չի հասել[254]: Իզմայիլցի հայերն ունեին իրենց փողոցը՝ «Վերխնեարմյանսկայա» անունով: Այստեղ գործել է հայաղբի

---

251 Լուի-Մարի Պիդու դը Սեմտ Օլոնա, 1638-1717

252 Ա. Ես. Թորամանյան, նշվ. աշխ. էջ 43-44: Համմ. Siruni H.D, Armenii în Romania cu prileiue unui centanar Bucuresti, 1940, էջ 17

253 Iorga N., Studii asupra si Cetătii-Albe, Bucuresti, 1899, էջ192-194.

254 Ա. Ես. Թորամանյան, էջ 46:

գերաճակ վարպետների համաքարական կազմակերպությունը՝ «Թերզի ախպրտաց»[255]:

1790 թ. Ա. Աուվորովը գրավեց Իզմայիլի բերդը: Ռազմական գործողություններին եռանդուն մասնակցություն ունեցավ մեծ զորավարի մերձավորագույն բարեկամներից մեկը՝ հայազգի գեներալ Հովակիմ Բարսեղի Խաստատյանը, որը Հովհաննես Լազարյանի և բժիշկ Մակար Շահինյանի աջակցությամբ փրկելով իզմայիլցի բազմաթիվ հայերի կյանքը, նրանց տեղափոխեց Գրիգորիոպոլ[256]:

Մ. Բժշկյանի շրջագայության ժամանակ Իզմայիլում ապրելիս են եղել 60 ընտանիք հայեր, եկեղեցին գտնվել է կիսակործան վիճակում[257]: *Այժմ իսպառ. ոչնչացված է: Դեռևս XIX դարի վերջին քառորդին հայոց եկեղեցու արձանագրված քարերը տեղափոխվել են ռուսական ս. Աստվածածնի վերափոխման տաճարի բակը: Որոշ ժամանակ անց, հայր Էլմազյանի կարգադրությամբ բոլոր հայատառ. արձանագրությունները հավաքվում են ս. Աստվածածին եկեղեցու շուրջ: Այստեղ է բերվել նաև 25 շիրմաքար, որոնք մեզ չեն հասել: Մի քանի արձանագրությունների վերծանությունները տրվում են առաջին հրատարակիչ Քուչուկ-Հովհաննիսյանի ընգօրինակմամբ*[258]:

614. Իզմայիլի ս. Աստվածածին եկեղեցու կառուցապատման քարերից մեկի վրա.

Ողորմութեամբ Աւ՝ի հիմանէ նորոգեցաւ Ս. Աստվածածին եկեղեցիս ի հայրապետութեան սբ Էջմիածնի տն Յակոբայ սրբազնագոյն կաթողիկոսին եւ ի պատրիարքութեան Կ. Պոլսոյ տեառն Յակոբ ա֊ստուա֊ծաբան արքեպիսկոպոսին, վերակացութեամբ եւ յորդորմամբ եւ արդեամբ քահանայի եւ ժողովրդոց քաղաքիս եւ ըստ հրամանաւն եւ աշխատութեամբ եւ արդեամբք արեւելցի մահտեսի Մալաքիային եւ եղբօրն մահտեսի Յակոբին. այլեւ յո֊ժ֊ա֊ղ֊ո֊վ֊ւրդ֊ո֊ց վտրեւելցի մահտեսի Պերխուդարին, որ աշխատութեամբ եւ յոլով արդեամբք օգնեաց շինութեամբ եկեղեցիս եւ տուք զողորմին ամենայն ջատագովաց. ամէն. ՌՄԺԲ (1763)թւին Հայոց, Յունվարի ժ (10):

Հրատ. *Кучук Иоаннесов, 29.*

615. Տապանաքարին՝

Այս է տապան Շուրժուացի խոճայ Ղազարի որդի Խոշխապարին, որ փոխեցաւ թվ. ՌՃԽԹ(1700) ամիս սեպտեմբերի... Հայր մեր...

Հրատ. *Кучук-Иоаннесов, Древности восточные 1903, т. 2 вып. 3, с. 62.*

616. Տապանաքարին՝

Շիրիմս այս է գերեզման Թոխաթցի Փերհատի որդի անուն նորա Մանուկ կոչի, ԼԵ (35) ամեայ հասակի փոխեցաւ թվ. ՌԽ(1556) ժԵ (15) օգոստոս. որք հանդիպիք, սիրելիք, յիշեցէք զսա ողորմելի:

Հրատ. *Кучук- Иоаннесов, 30,*

617. Տապանաքարին՝

---

255 Նույն տեղում, էջ 44:

256 Տե՛ս Գ. Մ. Գրիգորյան, Վիմագրական տվյալներ 18-19-րդ դդ. հայ-ռուս. կապերի մասին, «Լրաւեր հաս. գիտ.», 1983, N 8:

257 Մ. Բժշկյան, էջ 216:

258 Տե՛ս Х. Кучук Иоаннесов. Старинные армнские надписи..., с. 29.

Այս է տապան Հանդատեան Մարկոսի որդի Խարամանցի Նաւասարդի, որ փոխեցաւ առ Քս թվ. ՌՃԼԶ(1687), օգոստոսի ԺՌ(12):

Հրատ. Кучук-Иоаннесов, 30,

618. Տապանաքարին՝

Այս է տապան Հանդատեան Իամայելցի աւագերէց Տէր-Ստեփանի դուսար Ճօհերին, որ հանգեաւ ի Քս թվ. ՌՃՂՌ(1743), սեպտեմբերի ԺԵ (15)

Հրտա. Кучук-Иоаннесов, Древности восточые, 1903, т. 2 вып. 3, с. 62.

Երկու արձանագրություններ՝ նույն տապանաքարի վրա.

619.

Այս է տապան Թիֆլիզցի մահտեսի Սահակի որդի Մանուկն, որ փոխեցաւ թվ. ՌՃՂԸ(1749):

620.

Այս [է] տապան Թիֆլիզցի մահտեսի Սահակի դուսոր Աննայի, որ փոխեցաւ թվ. ՌՃՂԸ(1749):

Մանոթ. Քուչուկ-Հովհաննիսյանը մյուս արձանագրությունների մասին չի հիշատակում:

ԿԻԼԻԱ (ՔԻԼԻ)

Գրավոր աղբյուրները վկայում են, որ հայերը Կիլիայում բնակվել են դեռևս XV դարից առաջ: Ռումինացի ականավոր հոյագետ Վ. Բընդեյանուն նշում է, որ Մոլդավիայի հգոը իշխան Շտեֆան Մեծը ծառայությունների համար առաջ քաշեց և բարձր պաշտոնի նշանակեց Ղրիմից եկած հայազգի Գոյանին[259]: 1484թ. սուլթան Բայազիդ Բ-ն գրավեց Կիլիան և Ակկերմանը (Աղքերման), որոնց հայ աղգաբնակչությանը բռնի գաղթեցրեց Կ. Պոլիս: Հետագայում՝ 1768թ., վաճառական Ն. Կլեմանսը հիշատակում է, որ Կիլիայի հայ աղգաբնակչությունը ուներ երկու եկեղեցի[260], որոնցից մեկը՝ ս. Աստվածածինը, դեռևս կանգուն է եղել Մ. Բժշկյանի շրջագայության ժամանակ: Ցավոք, Մ. Բժշկյանը իր «Ճանապարհորդության» մեջ համագամանորեն չի անգրագառնում Դանուբ գետի հյուսիսային մասում գանվող Կիլիա գյուղաքաղաքի նկարագրությանը: Հավաստի տվյալների համաձայն, 1903 թ. Կիլիայում ապրում էին 300 հայեր: Այժմ բնիկ կիլիացիներ այստեղ չկան:

Վիմագրական մեր արշտվախուզմրը հանգամանորեն ծանոթացավ Կիլիայի պահպանված հուշարձաններին, սակայն գրանց մեջ ոչինչ հայկական չհայտնաբերեց: Հին գերեզմանոցում հայատառ արձանագրություններ նույնպես չգանվեցին, թեև ճարտարապետ Ա. Խ. Թորամանյանը վերջերս հրատարակած իր գրքում նշում է, որ մոլդավական Ա. Նիկոլայե եկեղեցում կան 9 արձանագրություններ: Ուսումնասիրողի վկայությամբ, այդ արձանագրություններից երեքը գանվում

---

259 Ժ. Անանյան, Հայերի Մոլդավիա և Բեսարաբիա գաղթելու պատմությունից, «Լրարեր հաս. գիտ.» 1966, N 9, էջ 93:

260 Klemans N.E. Reisen von Wien über Belgrad bis Kilianova, leipzig 1773 էջ 40.

են եկեղեցու խորանի հարթակի, մնացածները՝ աստիճանների ու պատերի վրա[261]:

Կիլիայից ընդամենը մեկ արձտնագրություն է հրապարակվել՝ տյն էլ շնորհիվ Աղքրմանի հայոց եկեղեցու քահանա Եղեմիա Ապրիլյանի, որը 1910 թ. Բեսարաբիայի Բուդաղի վայրում հայտնաբերել է սպիտակ մարմարե տապանաքարեր, որոնցից մեկի վրա փորագրված է եղել.

621.

Այս է տապան Հանդպատեան Բրլեցի տիրացու Մելքոնի դուստր Եղիսաբեթի, որ փոխեցաւ թուին ՌՄԺԴ (1765) ապրիլի 7-ին:

Հրատ. *Մելիքսեթ- Բեկ, Из материалов..., с. 12, «Արարատ», 1912, հունվար, էջ 66:*

Քիլիի ուղղափառ. եկեղեցում Քուչակ-Հովհաննիսյանը նկատել է վեց տապանաքար, որոնք օգտագործվել են սալարկելու և քարե աստիճաններ կառուցելու նպատակով: Մեծ մասի արձանագրերը եղել են եղծված: Նա մեջբերում է հետևյալ երկուսը.

622.

Այս է տապան Հանգստեան Պրստեցի (Բըստեցի՞--Գ. Գ.) Ապրհարի (գուցե Ապրհամի՞- Գ.Գ.) որդի Գրիգորին, որ հանգեաւ ի կեանս ՌՃ (1651):

Հրատ. *Древности Восточные, т. II, Вып, 3, с 60.*

623. Այս է տապան Հանգստեան Դեւբրցի Մելեգումի կողակցին Աննայի. ՌՃՂԵ(1746), ապրիլի ԺԸ(18)-ին:

Հրատ. *Кучук-Иоаннесов,т.II, Вып, 3, с 60.*

624. Տապանաքար, *որի արձանագրությունը պրակում ղետեղել ենք Արշ. Թորամանյանի վերծանությամբ.*

ԿԱ ՏԱՊԱՆԻՍ ԱՅՍ ՊԱՀԵՍՏԻ ՀԱՍԵԱԼ ԱՄԱՑ ՔԱՂՑՐԱՆՎԱԳ ՈՄՆ ԱՂԱԽՆԻ ՎԱՐԺՄԱՄԲ Գ ՅԱՏՈՒԿ Ի/ ՅԵՐԿՐԻՒ ՄԱՐԶՎԱՆՑԻ, ԵԹՈՂ ԾՆՈՂՍ. ՈՐԴԻ ԻՄԱՀՏԵՍԻ ՀԵՏԵԻԵԼՈՎ...

Հրատ. *А. Тораманян, Из истории, 64*

ԲԵԼԳՈՐՈԴ-ԴՆԵՍՏՐՈՎՍԿԻ (ՆԱԽԿԻՆ՝ՏԻՐԱՍ, ՋԻԹԱԹԵԱ-ԱԼԲԸ, ԱՂԴՐՄԱՆ, ԱԿԿԵՐՄԱՆ)

Դնեստր գետի ափին գտնվող այս ըերդաքաղաքը եղել է հայաշատ գաղութներից մեկը: Մ.Բժշկյանի շրջագայության ժամանակ այստեղ ընակվելիս է եղել ավելի քան 150 հայ ընտանիք[262]: 1861 թ. վիճակագրական տվյալներով հայերի քանակը այս քաղաքում կազմել է 926 մարդ[263]: Ունեցել են երեք եկեղեցի[264], որոնցից մեկը՝ ս. Օգսենտը ցարդ պահպանվել է Կուղնեցովի փողոցի վրա (Կուղնոցովի N 1) և վերածվել է կրոնի պատմության թանգարանի: Եկեղեցուն կից

---

261 Ա. Խ. Թորամանյան, էջ 57:

262 Մ. Բժշկյան, էջ 217:

263 Ա. Թորամանյան, նշվ. աշխ. , էջ 8:

264 Л. М. Меликсет-Беков, Армянские древности в Аккермане, Тифлис,1911, с. 27.

գործել է հայոց երկսեռ. դպրոցը, ուր դասավանդել են մայրենի լեզվով[265]:

Ա. Օգսենաը ուղղանկյուն հատակագծով միագահլիճ քարաշեն տաճար է, որի կենարոնական արևելյան խորանի աջ և ձախ կողմերում կառուցված են փոքրիկ ավանդատներ: Ողջ շինությունը կիսով չափ թաղված է հողի մեջ և հիշեցնում է առաջին քրիստոնեական տաճարները, «երբ արարողությունը կատարվում էր ներքնատներում»[266]: Անցյալ դարի 80-ական թվականներին լինելով տեղում, պատմաբան Պ. Ա. Բատյուշկովը հետևյալ կերպ է նկարագրում ս. Օգսենաը. «Ճարտարապետական տեսակետից ունենալով բաղկացիկ ոճ, - գրում է նա,- եկեղեցին համարյա բարձրության կիսով չափ դանվում է գետնի մեջ և ներս մտնելիս անհրաժեշտ է իջնել 12 աստիճան»[267]: Տաճարի և նրա մանրամասների ճարտարապետական վերլուծությունը հանգամանորեն տրված է պրոֆ. Ա. Խ. Թորամանյանի՝ վերջերս լույս տեսած աշխատության էջերում[268]:

Հայաղդի պատմաբան Գրիգոր Կոյլավը, հիմք ունենալով քաղաքի հայկական եկեղեցում եղած 967 թ. արձանագրությունը, ենթագրում է. որ հայերը Ակկերմանում ընակություն են հաստատել դեռևս X դարից: Նույն կարծիքին է նաև Լ. Մելիքսեթ-Բեկը[269]: Ընդհակառակը, Քուչուկ-Հովհաննիսյանը գտնում է. որ այդ արձանագրությունը տեղափոխվել է այլ վայրից և տեղավել է Ակկերմանի հայոց եկեղեցու պատի մեջ[270]: Հ. Ախրունու համոզմամբ՝ հայ աղգարնակչությունը հիշյալ քաղաքում հաստատվել է XII դարից[271], իսկ որոշ ուսումնասիրողների կարծիքով՝ XIII դարից[272] կամ ավելի ճիշտ՝ 1331 թվականից[273], երբ մայր երկրից կատարվեց դանգվածային արտագաղթ դեպի օտար երկրներ: Պրոֆ. Ա. Խ. Թորամանյանը, րաղմաթիվ վկայությունների հիման վրա, քննարկում է այս վարկածները՝ տալով սպառիչ պատասխաններ[274]: Մեղ հավանական են թվում ինչպես Ա. Կոչուբինսկու[275], այնպես էլ Լ. Մելիքսեթ-Բեկի[276] կարծիքները, ըստ որոնց՝ Ակկերմանի հին հայկական եկեղեցին կառուցվել է XV դարում, մինչև թուրքերի՝ 1484 թ. ներխուժումը, ապա այրվել 1511թ. մեծ հրդեհի ժամանակ[277]:

Ա. Օգսենա եկեղեցին ունի սադաշեն ծածկ: Զույգ մուտքերից մեկը հարավից է, մյուսը՝ արևմուտքից: Մուտքերի առջև մարմարակերա տասլանաքարեր են, որոնց արձանագրությունները թվագրված են XV-XVIII դարերով: Ներքուստ, պատերի մեջ ագուցված են հիմնականում արձանագրված գեղաքանդակ խաչքարեր: Համաձայն աջ ավանդատան արևելյան պատին հենած շինարարական արձանագրության վկայության՝ ս. Օգսենաը կառուցված է 1699 թ. , Ակկերմանի հայ վաճառականների և այլ հավատացյալների միջոցներով: Սակայն այդ արձանագրությունը

---

265 Տե՛ս «Արարատ» 1870, ապրիլ, N 12, էջ 305-306

266 А. Защук, Материалы для географии и статистики России. Бессарабская область, СПб, 1862, с.138.

267 П. А. Батюшков, Бессарабия. Историческое описание , СПб, 1882, с 72. См. также: Л.С.Берг, Бессарабия, Страна, людн, хозяиство, СПб, 1918, с. 133-134.

268 Ա. Խ. Թորամանյան, նշվ. աշխ., էջ 10-17:

269 Меликсет_Беков, Армянскив древности в Аккерманв (в Бессарабии),с 5.

270 Х. И. Кучук-Иоаннесов, Старинные армянские надписи..., М., 1903, т. II, вып. III, с. 64.

271 H. Dj. Sirunl, Tara voevodului Stefan, Bucuresti, 1941, էջ 11-12.

272 G. Avachian. Cetatea-Alba-, 1928, էջ 71-72.

273 П. А. Батюшков, Историческое описание..., с. 72.

274 Ա. Խ. Թորամանյան, նշվ. աշխ., էջ 8:

275 А. Кочубинский, Тура(Тирас)-Бөлгород-Аккерман и его новая лапидарная надпись, ЗООИД, Одесса, 1901, т. XXIII, ч. I, с. 121.

276 Меликсет-Беков, Армянскив древности в Аккерманв, с. 17.

277 Ա. Վ. Գրիգորյան, Վենետիկյան տարեգրություն, «Լրաբեր հաս. գիտ.», 1980, N 5, էջ 96:

ավելի ստույգ վերաբերում է նորոգման և ոչ կառուցման աշխատանքներին, քանի որ եկեղեցու ներսի պատի արձանագրությունները թվարկված են XV դարի առաջին կեսով: Եկեղեցու րակում եղած հին գերեզմանոցն այժմ գոյություն չունի. այն իսպառ ոչնչացվել է դարիս 70-ական թվականների սկզբին: Վերջին նորոգումների ժամանակ աճաղի ներսի և նախասրահի պատերին բացվել են հետաքրքիր որմնանկարներ, որոնց տակ կան հայերեն հիշատակագրություններ:

Ավարտելով մեր խոսքը Ակկերմանի հայոց գաղութի մասին՝ նշենք, որ այն ունեցավ երկար կյանք, թեև 1792 թ. եկատերինա Բ-ի հրովարտակով Ակկերմանի հայ աղգարնակչության ղգալի մասը տեղափոխվեց Գրիգորիոպոլիս: Պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-Բեկի ուսումնասիրության շրջանում այստեղ դեռևս ապրում էր շուրջ 100 հայ ընտանիք[278], որոնց տեղացիները կոչում էին «Հերմեն» կամ «Ժերմեն» /hermen, germins/: «Կասկած չկա,- գրում է Ա. Կոչուբինսկին,- որ քնքշագին հնչող «hermins»-ի տակ պետք է հասկանալ հայերին»[279]:

Հայեր են ապրել նաև Ակկերմանի մոտ գտնվող Շարո գյուղում, որտեղ նրանք ունեցել են ս. Գևորգ թաղածոծկ եկեղեցին՝ կառուցված Դնեստր գետի ափին:

Ս. ՕԳՍԵՆՏ ԵԿԵՂԵՑԻ

625. Խաչքար, սպիտակ մարմարից (97,5x 41,5սմ) պատրաստված է ճախակողմյան ավանդատան պատին: Կենարարական խաչեվերի անկյուններում՝ մեկական փոքրիկ խաչեր, որոնց տակ՝ 5 տող.

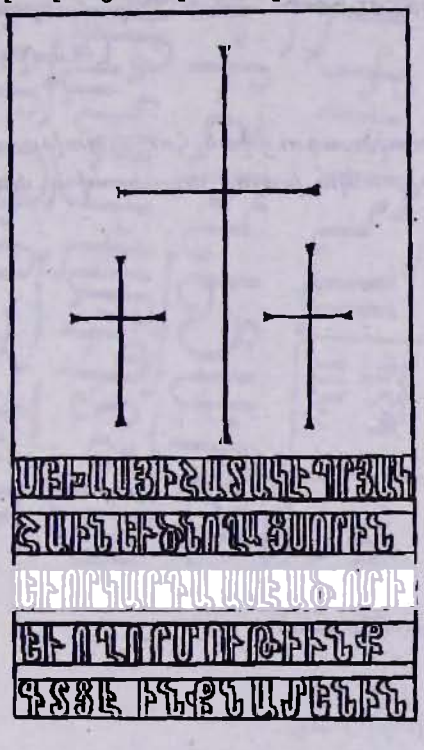

Մ՚Բ ԽԱԼՋ ՂՍ ՑԻՇԱՏԼԱԿ Ի Է ՊՐ
ՑԱԿԼՈՂ/ԲՇԱԻՆ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑ ՍՈՐԻՆ/ ԵՒ
ՈՐ ԿԱՐԴԱ՝ ԱՍԷ ՄԾ Ո/ՂՈՐՄԻ ԵՒ ՈՂՈՐ-
ՄՈՒԹԻՒՆՔ/ ԳՏՑԷ ԻՆՔՆ ԱՏԵՆԻՆ:

Հրատ. Кучук-Иоаннесов, 33, Меликсет-Беков, 32, Ա. Թորամանյան, 22:

278 Լ. Մելիքսեթ-Բեկ, Ճշվ. աշխ., էջ 14:

279 А. Кочубинский. Ճշվ. աշխ., էջ 86, ծաՃոթ. 1:

626. Աջակողմյան ավանդատան հարավային պատին ագուցված սպիտակ մարմարե խաչքարին՝ 3 տող.

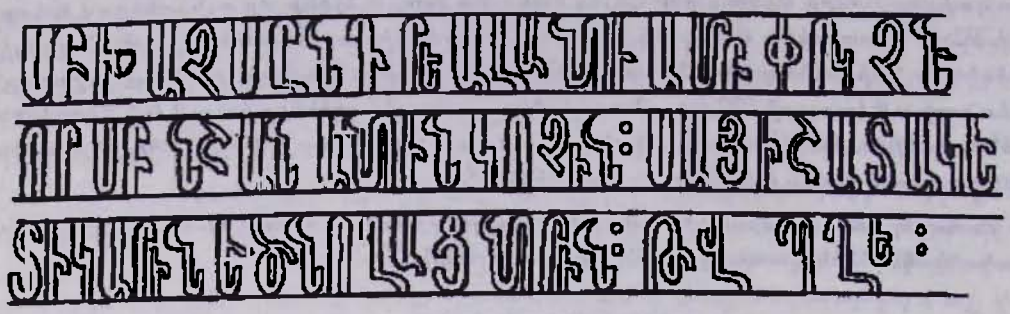

ՍԲ ԽԱՉՍ ԸՆԴՐԵԱԼ ԱՆՈՒԱՄԲ ՓՐԿՉԻՆ/. ՈՐ ՍԲ ՆՇԱՆ ԱՆՈՒՆ ԿՈՉԻՆ ՍԱ ՅԻՇԱ-
ՏԱԿ Ե/ՏԻԿԱՐԻՆ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑ ՆՈՐԻՆ: ԹՎ. ՊՂԵ (1446):

Հրատ. *Меликсет-Беков, 30, Ա. Թորամանյան, 19:*

Լուսանկ. *164*

627. Աջակողմյան ավանդատան արևելյան պատին ագուցված հուշատախտակին, որի երկու կողմերում՝ վերուսա՝ փոքրիկ գծախաչեր, ապա խոշոր տառերով և փակագրերով.

ՅԻՇԱ.Յ[ԱՏԱԿ Է.Յ ՍԲ ԽԱՉՍ ԿԱՐԱՊԵՏ ՏԻ.Յ[ՐԱ.ՅՒԻՆ.

Գծախաչերի շուրջ.

ՍԲ ԽԱՉՍ ՊԱՀԱ.Յ[ՊԱՆ ԱՅՏԻՆԻՆ:

628. Ապա՝ փակագրերով.

ԿԱՄԱԻՆ ԱՆՄԱՀԻՆ/ ՄԵՑ ՄԵՔ ԱՂՔՐՄԱՆԱ/ ԺՈՂՈՎԼՈՒԼՐԴՔ ԵՒ ՎԱՃԱՌԱՒԿԱՆՔ ՇՆԵՑԱՔ ՋՍԲ/ ՕԳՍԷՆՏ ԵԿԵՂԵՑԻՍ

ՆՊԱՍՏՈՒԹԵԱՄԲ ԱԹԱՆԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ԾԱՑՐԱՑՈ:

ԱՂԱՋԵՄՔ ՑԻՇԵԼ ԼԻ ՏԷՐ. ԹՎԻՆ ՌՃԽԸ(1699):

Հրատ. Кучук-Иоаннесов, 32- սխալաշատ, Меликсет-Беков, 24, Ա. Թորամանյան, 20, Из истории, 11

Լուսանկ. 165

629. Ձախակողմյան ավանդատան արևելյան պատին ապուցված մարմարակերտ հուշատալին՝ ուռուցիկ տառերով 2 տող.

ՏՐ ՄԾ ՓՍ. ԹՎԻՆ ՌՃԾԲ (1703). ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՎԷՄՍ ՏԱՆԱԿ/ԵՐՑԻ ԽՕՃԱ ՄԵՍՐՕԲԻՆ, ԵՂԲԱՐԻ/ ՊԱՏՂՏԱՍՏԱՐԻՆ. Ի ԴՈՒՌՆ ՍԲ ՅՕՀԱՆՆԻՍԻՆ:

Ծանոթ. Տանակերտ գյուղը գտնվում է Գողթնի Վանանդաձորի մոտ՝ Դռնիս (Տրոնիս) գյուղին կից, Տանակերտ ըլրի լանջին[280]:

Լ. Մելիքսեթ-Բեկը պաղատասար անունը վերծանել է Պաղատուր:

Հրատ. Меликсет-Беков, 27-28, Ա. Թորամանյան, 21:

Լուսանկար. 166

630. Խաչքար (29,5x16սմ), ապուցված է հյուսիսային պատին՝ ներքուստ, բեմի մոտ: Գտնվում էր ծեփ տակ. մաքրելուց հետո վերծանվեց 3 տող.

ՅԻՇԱՏԱԿ Է/ՄԲ ՆՇԱՆԱՔՍ/ՍԱՐԳՍԻՆ ԵՒ/ ԳԱԼՈՒՍՏԻՆ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑՆ. ԹՎԻՆ ՋԻԳ (1474):

Հրատ. Ա. Թորամանյան, 20, Кучук- Иоаннесов, 32, Меликсет-Беков, 31.

Լուսանկ. 166ա

631. Եկեղեցու արևմտյան մուտքի առջև գտնվող սպիտակ մարմարակերտ տապանաքարին՝ 6 տող.

---

280 Եով. Լ տատյան. «Ագգագրական հանդես», 11, Թիֆլիս, 1904, էջ 316

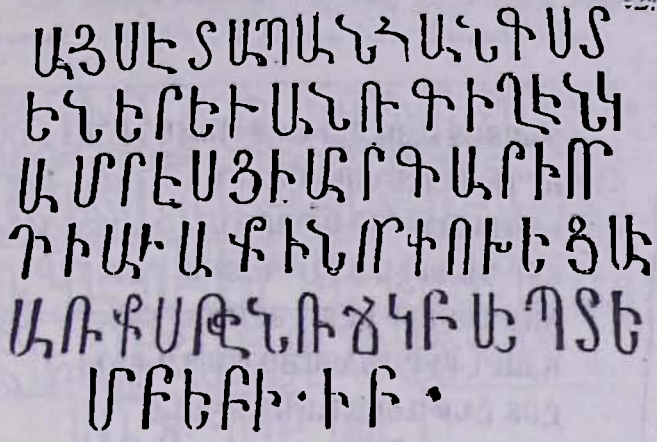

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏ/ ԵՆ ԵՐԵՒԱՆՈՒ ԳԻՒՂԷՆ Կ/ԱՄՐԵՍՑԻ ՄԱՐԳԱՐԻ ՈՐ/ԴԻ Ա-ՒԱ.ՔԻՆ, ՈՐ ՓՈԽԵՑԱՒ/ԱՌ ՔՍ ԹՎԻՆ ՌՃԿԲ (1713), ՍԵՊՏԵ/ՄԲԵՐԻ ԻԲ (22):

Լուսանկ. *167*

632. Նախորգի մուտ, տապանաքար, սպիտակ մարմարից, վրան՝ 5 տող.

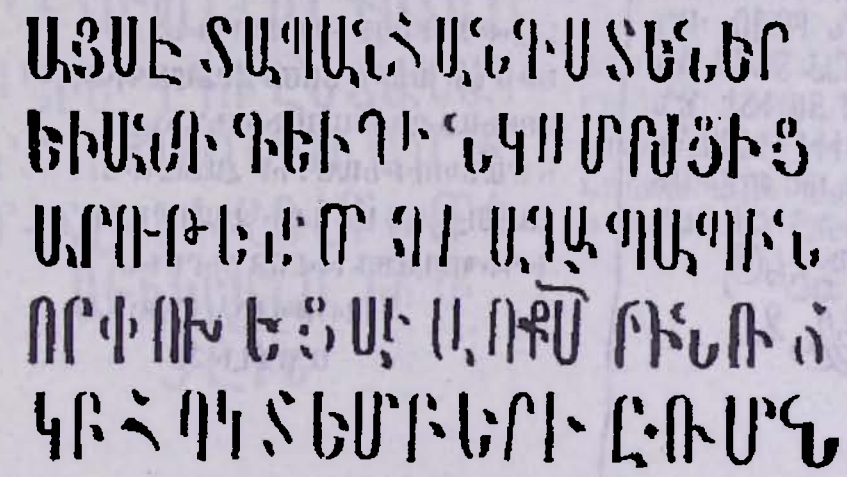

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԵՆ ԵՐ/ԵՒԱՆՈՒ ԳԻՒՂԷՆ ԿԱՄՐ ԼԵ֊ՍՑԻ Ց/ԱՐՈՒԹԵՆԻ ՈՐԴԻ Ա.ՂԱ.ՊԱՊԻՆ,/ ՈՐ ՓՈԽԵՑԱՒ ԱՌ ՔՍ ԹՎԻՆ ՌՃԿԲ (1713), ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ Ը (8)-ՈՒՄՆ:

Լուսանկ. *168*

Եկեղեցու հարավային շքամուտքից ներս գտնվող փոքրիկ նախասրահի աջ և ձախ կողմերում իրար կից գտնվում է սպիտակ մարմարից կերտված 7 տապանաքար, որոնցից կրկուսի նախշերն ու գրությունները մաշվել, եղծվել են, իսկ մյուսներինը՝ հաջողությամբ ընթերցվում են: Ի գեպ, այս նախասրահի պատերին 1983 թ. հայտնաբերվեցին բավականին լավ պահպանված որմնանկարներ՝ մարգկային գեմքեր, այլևայլ կառույցների պատկերներ, սև մելանով կատարված մակագրություններ:

633. Տապանաքար, սպիտակ մարմարից. գտնվում է նախասրահում: Վրան՝ 20 տո-

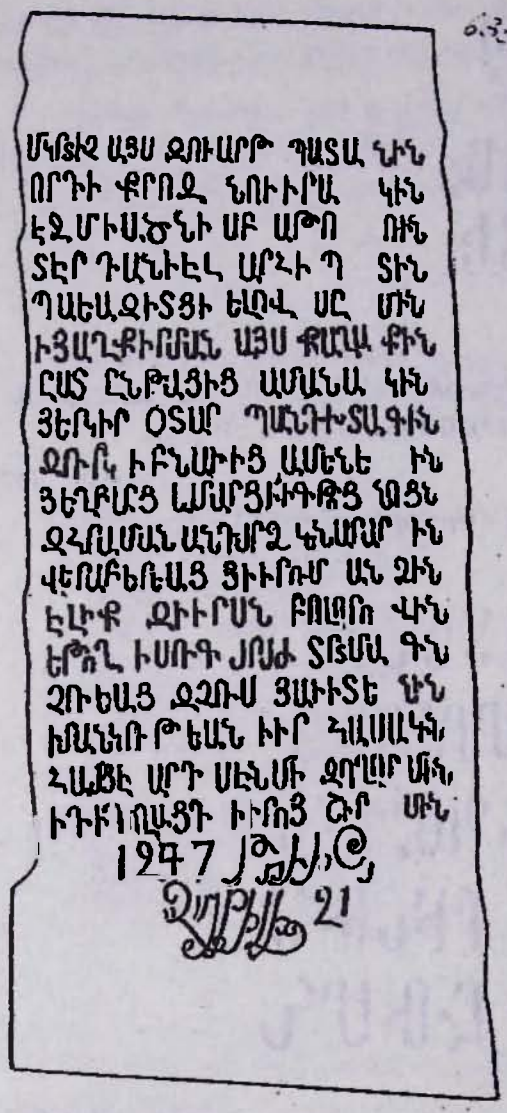

ՄԿՐՏԻՉ ԱՅՍ ՁՈՒԱՐԹ ՊԱՏԱՆԻՆ՝
ՈՐԴԻ ՔՐՈՋ ՆՈՒԻՐԱԿԻՆ
ԷՋՄԻԱԾՆԻ ՄԲ ԱԹՈՌԻՆ
ՏԷՐ ԴԱՆԻԷԼ ԱՐՀԻ ՊԵՏԻՆ,
ՊԱԵԱՉԻՏՑԻ ԵԼՈՎ ՍԸՄԻՆ
Ի ՅԱՂՔԻՐՄԱՆ ԱՅՍ ՔԱՂԱՔԻՆ.
ԸՍՏ ԸՆԹԱՑԻՑ ԱՄԱՆԱԿԻՆ
ՅԵՐԿԻՐ ՕՏԱՐ ՊԱՆԴԽՏԱԳԻՆ՝
ՁՈՒՐԿ Ի ԲՆԱԻԻՑ ԱՄԵՆԵԼԻՆ
ՅԵՂԲԱՐՑ ԵՒ ՄԱՐՑԻ՝ Ի ԳԹՈՑ ՆՈՑԼԻՆ:
ՁՀՐԱՄԱՆ ԱՆԴԱՐՁ ԿԵՆԱՐԱՐԻՆ
ՎԵՐԱԲԵՐԵԱՑ ՅԻՒՐՈՒՄ ԱՆՁԻՆ
ԷԼԻՔ ՁԻՒՐՍԱՆ ԲՈԼՈՐՈՎԻՆ,
ԵԹՈՂ Ի՛ ՍՈՒԳ ՅՈՑԺ ՏՐՏՄԱԳԻՆ,
ՁՈՒԵԱՑ ՁՁՈՒՍ ՅԱԻԻՏԵՆԻՆ՝
Ի ՄԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ԻՒՐ ՀԱՍԱԿԻՆ.
ՀԱՅՑԷ ԱՐԴ ՄԷՆ ՄԻ ՁՈՂՈՐՄԻՆ
Ի ԴԻՊՈՂԱՅԴ ԻՒՐՈՑ ՇԻՐՄԻՆ:

1247ԹՎԻՆ (1798)
ԱՊՐԻԼԻ 21

Ծանոթ. 1. Նուշնատիպ արձանագրություն Քուչուկ-Հովհաննիսյանը նկատել է Ակկերմանից 5 կմ հեռավորության վրա գտնվող մի վայրում, Դնեստր գետի ափին: Նրա ասելով՝ գա Հակոր Երևանցու՝ 1715 թ. թողած արձանագրությունն է. որը չի մեջբերում:

2. Հիշատակված Դանիել արքեպիսկոպոսը 1802 թ. ընտրվեց կաթողիկոս և գահակալեց 6 տարի:

Հրատ. Кучук-Иоаннесов, 34, Меликсет-Беков, 33, Из истории, 23-24
Լուսանկ. 169

634. Տապանաքար, ապիտակ մարմարից, նախորդի կողքին. վրան քանդակված են երկնասույզ նոճիներ և կենաց ծառ: Մտորև՝ 5 տող.

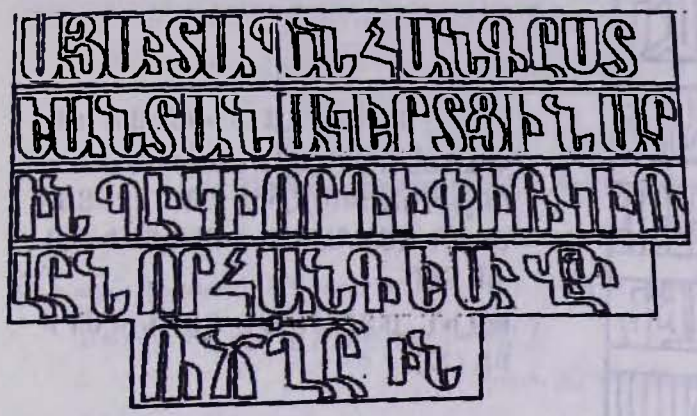

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆ-
ԳՈՒՍՏ/ԵԱՆ ՏԱՆԱԿԵՐՏՑԻ
ՆԱՐ/ԻՆ ՊՏԿԻ ՈՐԴԻ ՓԻՐԻ-
ԿԻՈՒ/ ԼՐՆ, ՈՐ ՀԱՆԳԵԱՒ
ԹՎԻՆ ՌՃՂԸ(1749)-ԻՆ:

Հրատ. *Из истории, 23*

Լուսանկ. *170*

635. Սրանից փոքր-ինչ հարավ եղած նույնակերտ տապանաքարին՝ 6 տող.

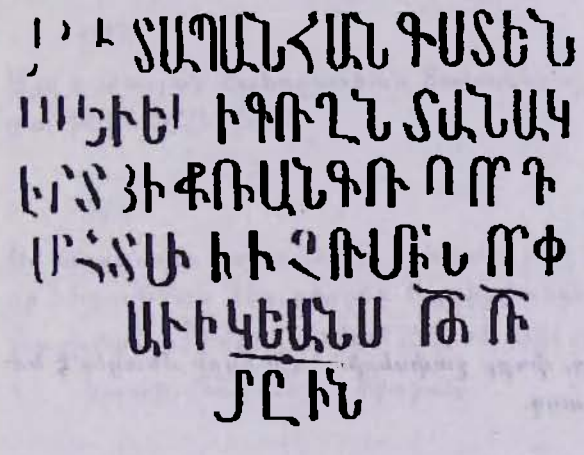

ԱՅՍ ԼԷ] ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԵԼԱ]Ն/ Ա-
ՐԵՒԵԼՑԻ ԳՈՒՂՆ ՏԱՆԱԿ/ԷՐՏՑԻ
ՖՐԱՆԳՈՒԼԻ ՈՐԴԻ/ Մ[Ա.]ՀՏԼԵ]ՍԻ
ԽԱԶՈՒՄԻՆ, ՈՐ Փ/ՈԽԵՑԱՒ Ի ԿԵԱՆՆ
ԹՎԻՆ Ռ/ՄԸ (1759)-ԻՆ:

Հրատ. *Из истории, 23*

Լուսանկ.*171*

636.Տապանաքար, ապիտակ մարմարից, եղծված արձանագրությամբ, սակայն հնարավոր է վերծանել.

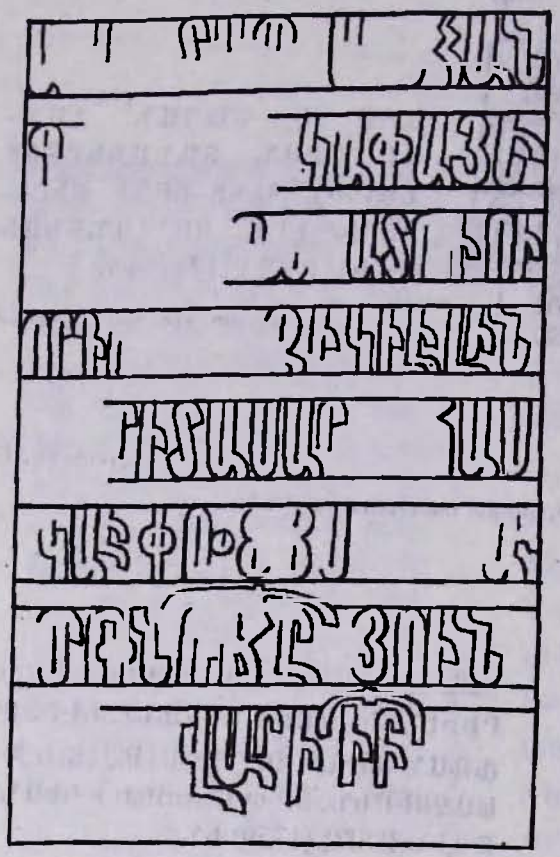

ԱՑՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆ/ԳՍՏԵԱՆ ԿԱ-
ՓԱՑԵ[ՑԻ] Ա[ՍՏՈՒԱ]ԾԱՏՈՒՐԻ
ՈՐԴԻ ԵՋԵԿԻԷԼԻՆ, / ՈՐ ԵՐԻՏԱ-
ՍԱՐԴ ՀԱՍ/ԱԿԱՒ ՓՈԽԵՑԱՒ ԱՌ-
ՔՄ ՏԷՐ

ԹՎԻՆ ՌՃՀ(1659), ՑՈՒՆ/ՎԱՐԻ
ԻԲ (22):

*637. Տապանաքար, սպիտակ մարմարից, փոքր չափսերի. ձախ եզրը մնացել է նո-
րաշեն պատի մեջ: Կարելի է վերականգնել 6 տող.*

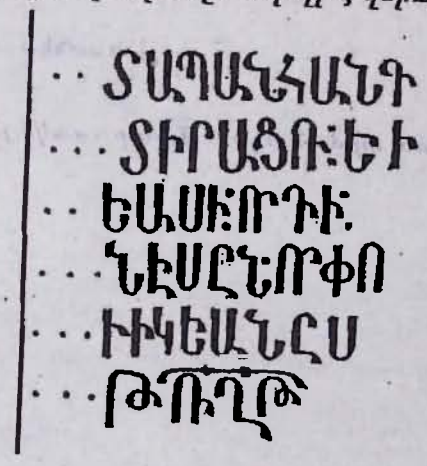

⌈ԱՑ⌉Ս Է/ ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳ[ՍՏ]ԵԱՆ ՏԻ-
ՐԱՑՈՒ ԵՒ.../⌈ԱՆԴՐ⌉ԵԱՍԻ
ՈՐԴԻ [Ց]ՈՎՀԱՆԷՍԸՆ, ՈՐ
ՓՈ/⌈ԽԵՑ⌉ԱՒ Ի ԿԵԱՆՔՍ/ ԹՎԻՆ ՌՂԹ
(1650):

638. Եկեղեցու հարավային մուտքի ձախ պատին, ավազի տակ բացված որմնանկարին, 1 տող.

...ԼՈՅՍ Ի ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ ՀԵԹԱՆՈՍԱՑ:

639. Նկարի գլխին՝ *լուսապսակից վեր.*

ԱՆՆԱ

Արձանագրություններ, որոնք այժմ տեղում չկան[281]:

640.

Սր̄ խաչս յիշաւակ է նուաստ Դաւթի...դրեցաւ թիւ ՆԺԶ (967):

Ծանոթ. *Թվականը խիստ կասկածելի է:*

Հրատ. *Кучук-Иоаннесов, Др. Воот, 63, Из истории. 7*

641.

Բարեխաւս է սուրբ նշան Ալէքսին, Սալումանին և Էմին պէին. թվ. ՊՂԶ (1447), դեկտեմբերի...

Հրտա. *Кучук-Иоаннесов, 34.*

642.

Այս է տապան Հանգըստեան Տանակերտցի Փիրդուլի որդի Նիկալայոսին, որ փոխեցաւ թվին ՌՀԳ (1624):

Հրտտ. *Кучук-Иоаннесов, 34.*

643.

Ով անցաւորք ճանապարհի, խնդրեմ ի ձեզ աւուք ղողորմի. եթէ ասէք Հայր մեղա, մի օր նեզուեթեան ձեզ ողորմի Աղքիրմանցի Սերգիսի կոզակից Դշխոյին, որ փոխեցաւ յԱյշխարհէս՝ թվին ՌՒԾԵ (1756) ԻԲ (22) օրն:

Ծանոթ. *Կասկածելի է թվականը:*

Հրատ. *Кучук-Иоаннесов, 34.*

644. Տապանաքար, *սպիտակ մարմարից, շրջված վիճակում եղել է դեպի Շաբո դնացող ճանապարհի եզրին կառուցված փոքրիկ թաղածածկ եկեղեցու մուտքի մոտ.*

Այս է տապան Հանգստեան Երևանու ի գիւղէն Կեթռոնեցի Յակոբի որդի աիրացու Յովանէսին, որ փոխեցաւ առ Քս թվին ՌՃ/ԿԴ/-ին (1715) ղէկտեմբերի ի (20) օրին:

Հրատ. *Меликсет-Беков, 41, Ա. Թորամանյան, 24:*

645. Տապանաքար, *սպիտակ մարմարից. դանվելիս է եղել Բուլղարական կոչված եկեղեցու մուտքի մոտ՝ աստիճանների կողքին.*

Շնորօք Ամենազօր Կոչողին ես սէր Խաչատուրի լծնակից Մարին, որըս փոխեցա առ

---

281 Քուչուկ-Հովհաննիսյանը Աղքրմանի 42 արձանագրություններից (45x110սմ չափսերի) հրատարակել է 6-ը: Մյուսները եղել են տեղի ս. Աստվածածին եկեղեցու պատերի մեջ, ինչպես նաև ծխական դպրոցում, ուր տեղափոխել էր ուսուցիչ Այդինյանը:

այն, որում ցանկայի. թվին ՌՒՃԸ (1759)-ին, սեպտեմբերի ԻԳ (23), օրն շարաթի. ոհ, եղկելի եւ մեղապարտ մնացի իմոց. ով որ կարդա՝ մէկ րերան ողորմիս ասասցէ և ողորմեսցի. ամէն:

Ծանոթ. *Մելիքսեթ-Բեկը կարղացել է սեպտեմբերի 9:*

Հրատ. *Меликсет-Беков, 42*

646. Տապանաքար՝ մարմարից. գտնվելիս է եղել ս. Օգսենտ եկեղեցու ցանկապատի հարավ-արևմտյան անկյունում.

Սարգիս վաճառական
Ճարտար քաջ խոհական,
Ծնունդ Ալաքիրմանի՝
Որդի Խարայ Դաւթի.
Նախնի Ալաքիրմանու
Ցառինջ գիւղն Արգասու,
Ջանայ հայցմամբ յողոք
Արքային բարնայ րողոք՝
Ցերկրէս տարագրելոց
Դարձման եգիտ միջոց.
Ի թուին Հայոց 1211, դեկտեմբր. 5,
Օրն չորեքշարթի (1762):

Հրատ. *Меликсет-Беков, 42, Из истории, 24*

ԲԵԼԳՈՐՈԴ-ԴՆԵՍՏՐՈՎՍԿԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ

Գտնվում է քաղաքի Շարսկայա փողոցի ծայրամասում, մսի կոմբինատի մոտ: 1970-ական թվականների վերջերին ոչնչացվեց այս ճեռնարկության նոր մասնաշենքերի կառուցման պատճառով: Մեր այցելության ժամանակ (1971 թ.) գտնվում էր բավարար վիճակում, ցանկապատված էր գեղնավուն, թրծած աղյուսով: Գերեզմանոցի պահակ Կոնստանտին Իլչենկոն մանրամասն պատմեց իր հոր (որը նույնպես պահակություն է արել այստեղ) կենդանությանը օրոք կանգնեցված մահարձանների ու կոթողների մասին:

Գերեզմանոցում առանձնապես աչքի էին ընկնում Ասավածատուրյանների (Ասվադուրովների)[282] *շիրիմ-սան կոթողները (ճարտարապետ Լ. Նաֆիլյան, ինժեներ Ն. Շևցով) մարմարակերա սքանչելի արձաններ, քանդակազարդ սապանաքարեր, որոնցից մի քանիսը փրկվեցին և տեղափոխվեցին ս. Օգսենա եկեղեցու բակ: Տեղեկանալով այն մասին, որ ոչնչացվելու է այս գերեզմանոցը, մենք ընդօրինակեցինք որոշակի արժեք ներկայացնող բոլոր արձանագրությունները, անկախ նրանց ժամանակից:*

---

282 Ասվադուրովների դամբարանի մանրամասն նկարագիրը տե՛ս Ա. Թորամանյան, նշվ. աշխ., էջ 24-25, ինչպէս նաև նրա Из истории, 26-27.

647. Դամբարան՝ *երկթեք սանիքով, մուտքի ճակատին ամրացված սպիտակ մարմարե սալաքարին՝ 4 տող.*

ԴԱՄԲԱՐԱՆ/ ՄԱՐԿՈՍԻ/ ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐԵԱՆՑ/ ԵՒ ԸՆՏԱՆԵԱՑ ԻՒՐՈՑ:

648. Մահարձան-կոթող, *սպիտակ մարմարից: Արևմայան կողմին, ղարղաքանղակների սակ՝ 5 տող.*

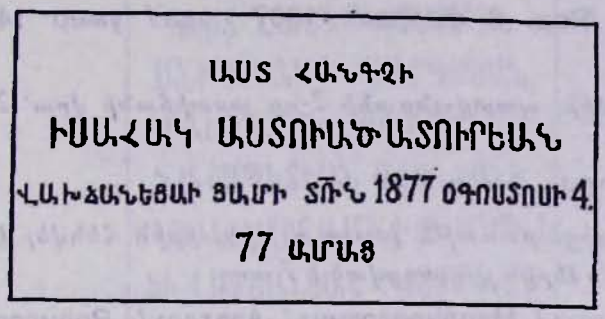

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ/ ԻՍԱՀԱԿ ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐԵԱՆ./ ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ ՅԱՄԻ ՏԵԱՌՆ 1877, / ՕԳՈՍՏՈՍԻ 4/ 77 ԱՄԱՑ:

Հակառակ կողմում՝ նույնը ռուսերէն:

649. Մահարձան, *սպիտակ մարմարից. պառավանդանի վրա՝ հերարձակ ծնկաչոք կին, հայացքը դեպի երկինք: Պառավանդանի հյուսիսային կողմին, սառրև՝ 5 տող.*

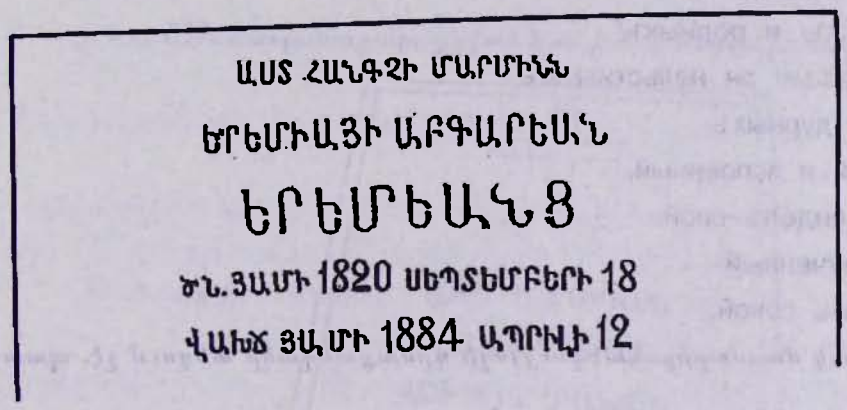

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ / ԵՐԵՄԻԱՅԻ ԱՒԳԱՐԵԱՆ/ ԵՐԵՄԵԱՆՑ./ ԾՆ. ՅԱՄԻ 1820, ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 18. / ՎԱԽՃ. ՅԱՄԻ 1884, ԱՊՐԻԼԻ 12:

Арѣзлянъ кодмин.

Здѣсь покоится прахъ /Еремъ Макарича/ Еремева/- родился 18 сентября 1820 года. /скончался 12 Апрѣля 1884 года.

650. Մահարձան, *մարմարակերա, երկասաիճան պառավանդանով. պառավանդանի վրա կանդնած է հերարձակ կին, ձեռքերը կրծքին ծալած, թոկով ամրացված խարխոխը կողքին: Քանդակից ներքև՝ 5 տող.*

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ/ ԳԱԼՈՒՍՏ/ ԱՍՎԱԴՈՒՐԵԱՆՑ./ ԾՆԵԱԼ 1812 Թ. ՅՈՒՆԻՍԻ Յ-ԻՆ, / ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ 1886 Թ. ՕԳՈՍՏՈՍԻ 19-ԻՆ,:

Արեւելյան կողմին՝ 2 տող.

ՅԻՇԱՏԱԿ ՍԱՐՐԱ ԿՆՈՋԻՑ/ ԵՒ ՕՐԻՕՐԹ ՄԱՐԻԱՄԻՑ:

651. Մահարձան, *մարմարակերտ. երկաստիճան պատվանդանի վրա կանդնած է հերարձակ կին. աջ ձեռքը կրծքին, ձախով բռնել է խարիսխի կոթը. ստորև՝ քառաթև հրեշտակներ: Տղամարդու դիմաքանդակի շուրջ, վերից 2-րդ պատվանդանին՝ 2 տող.*

ՍԻՄԷՈՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐԵԱՆ/ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐՈՎ:

Ապա՝

Семеонъ Ѳеодоровичъ/ Асвадуровъ. /Род. 6 февраля 1807 года./ умер 14 декабря 1875 года.

Նույն մահարձանի արևմտյան կողմին, պատվանդանի 2-րդ աստիճանի վրա՝ 2 տող.

ՄԱՐԻԱՄ ՍԻՄԷՈՆԵԱՆ/ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐՈՎ:

652. Մահարձան, *սպիտակ մարմարից, քառաթև խաչը ղէխին, որին հենվել է փոքր-ինչ թեքված կինը: Պատվանդանի կողմերին փորագրված է 7 տող.*

Здесь покоится рабъ Божій /Мелкисетекъ/ Мардиросовичъ/ Азатовъ/. Родился в 1832 году./ скончался 1884 года 22 августа /Аккерманъ./

653. Հյուսիսային կողմին՝ 8 տող.

Смиреннымъ честнымъ / и правдивым/
Слылъ межъ знакомыхъ/ и родныхъ/
Прелыщалъ всѣхъ славом/ он нельстивымъ
Не зналъ помысловъ/ дурныхъ
Трудомъ вскормленный и вспоенный,
В трудѣ онъ жребІй виделъ свой.
Недугом тяжкимъ удрученный
Сошелъ на вѣчный онъ покой.

654. Կոթող, *սպիտակ մարմարից. հանդուցյալի դիմաքանդակը տեղում չէ. պատվանդանի վրա՝ 5 տող.*

ԱՖՔՐՄԱՆՑԻ ՄԱՆՈՒԿ ՎԱՃԱՌԱԿ[Ա]Ն, ՈՐԴԻ ՀԱՐԱՋԱՏ ՔՐԻՃԻ,/ ՄԱՐՈՒԹԵԱՆ ՔԱՋ ԵԻ ԽՈՀԵՄ Ի ՆՄԱՆ ՄԷՐ ՀՈԳԱԲԱՐՑՈՒ / ՀԱՑՈՑ ԴՊՐԱՏԱՆ. / ԾՆԵ[Ա]Լ Ի 1808 Թ. ՓՐԿՋԱԿԱՆ. ՍԱ/ ՓՈԽԵԱՑԱԻ ԱՌ Ա͞Ծ 1869 ԹՈՒ[Ա]Կ[Ա]Ն[Ի Ն]. ՏՐ Յ͞Ս ԴԱՍԵՍՑԷ/ ՋՀՈԳԻ ՍԲ Ի ԴԱՍՍ ԵՐԱՆԱԿԱՆ:

*655.*Կոթող, *սպիտակ մարմարից, վրան՝ թևավոր խաչ. միջին պատվանդանին՝ 4 տող.*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻ ԿԱՐԱՊԵՏ /ԱՒԱԳԵԱՆ,/ ՈՐ ԾՆԱՒ 1800/ ԵՒ ՀԱՆԳԵԱՒ Ի ՏԷՐ 1880:

656. Կոթող, *սպիտակ մարմարից, վրան՝ թևավոր խաչ, ստորև՝ 7 տող.*

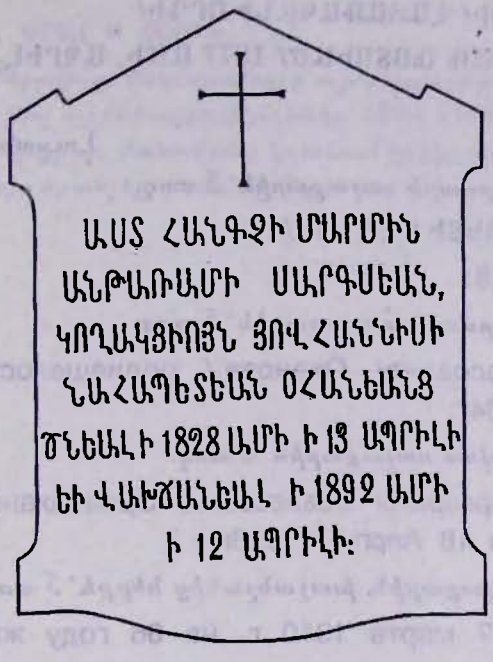

ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻ ՄԱՐՄԻՆ/ԱՆԹԱՌԱՄԻ ՍԱՐԳՍԵԱՆ/ ԿՈՂԱԿՑՈՑՆ ՅՈՎՀԱՆ-ՆԻՍԻ/ ՆԱՀԱՊԵՏԵԱՆ ՕՀԱՆԵԱՆՑ. / ԾՆԵԱԼ Ի 1828 ԱՄԻ, Ի 13 ԱՊՐԻԼԻ/ ԵԻ ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ Ի 1892 ԱՄԻ/ Ի 12 ԱՊՐԻԼԻ:

Արևելյան կողմին՝ 6 տող.

Здесь покоится прахъ/ Антарамы Саркисовны/ жены Іоанneca Нахабетовича,/ Оханова, родившейся Оханова 13 апрѣля 1828г. / скончавшейся 12 апрѣля 1892 г.

657. Տապանաքար, ղրված է սպիտակ մարմարե սալաքարին: Ունի 7 տող.

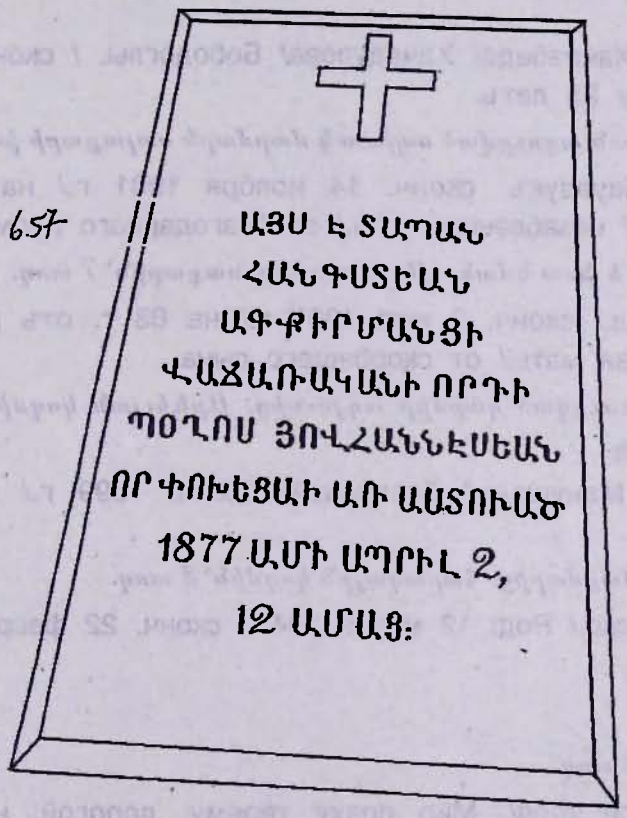

ԱՑՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ/ԱԳԲԻՐՄԱՆՑԻ/ՎԱՃԱՌԱԿԱՆԻ ՈՐԴԻ/ ՊՕՂՈՍ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ,/ ՈՐ ՓՈԽԵՑԱՒ ԱՌ ԱՍՏՈՒԱԾ/ 1877 ԱՄԻ, ԱՊՐԻԼ 2/ 12 ԱՄԱՑ:

Լուսանկ. *172*

658. Տապանաքար, *վրան ագուցված մարմարե սալաքարին՝ 5 տող.*

ԱՑՍ Է ՏԱՊԱՆ/ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ ԿՆՈՋ/ ՆԱՀԱՊԵՏԻ ՕՀԱՆՈՎԻ ՍՈՂՈՄԷԻ,/ ՈՐ ՓՈԽԵՑԱՒ 1873 ԱՄԻ 96 ԱՄԱՑ:

*659.*Տապանաքար, *վրան ամրացված մարմարե սալաքարին՝ 5 տող.*

Здесь покоится прахъ/Арутіона Ованесовича/ Оханова,/ родившегося 14 апрѣля 1853г./скончавшегося 18 іюня 1894г.

660. Տապանաքար. *կենտրոնում՝ ագուցված սալաքարին՝ 6 տող.*

Здесь покоится прахъ/рабы Божіева/ Маргариты Ованесовны/ Эрецпохановой/, родившейся 12 іюня 1851г. скончавшейся 18 Апрѣля 1893г.

661. Տապանաքար, *վրան ագուցված սալաքարին, խտչանշանից ներքև՝ 5 տող.*

Иванъ Даниловичъ/ Татемовъ/ сконч. 27 марта 1910 г. на 66 году жизни./ миръ праху твоему/, незабвенный мужъ.

*662.*Կոթող, *սպիտակ մարմարից. պահպանվել է միայն պատվանդանը, որի վրա՝ 8 տող.*

Здѣсь/ покоится прахъ/ Хайрабеда/ Хачадурова/ Бободоглы. / скончался/ 24го іюня 1872 года/ отъ роду 35 летъ.

663. Տապանաքար, *վրան ագուցված սպիտակ մարմարե սալաքարի խաչից ներքև՝*

Джухеръ Назаровна/ Дзаудзукъ. сконч. 14 ноября 1901 г./ на 75 г. отъ роду./ Мир праху твоему,/ незабвенная тетя./ от благодарнаго племянника.

664. Նախորդի կոդքին և նրա նմանությամբ տապանաքարին՝ 7 տող.

Назлы Назаровна/ Попова./ сконч. 8 мая 1887 г./ на 63 г. отъ роду./ Миръ праху твоему/, незабвенная мать./ от скорбящего сына.

665. Դամբարան, *կառուցված կարմիր տղյուսից: Արևելյան կողմին ագուցված մարմարե սալաքարին՝ 5 տող.*

Здесь покоится прахъ/ Манушакъ/ Торосовой/ сконч. 1899 г./ на 85 году жизни.

666. Կոթող, *սպիտակ մարմարից. Հարավային կողմին՝ 3 տող.*

Карабетъ Сергеевичъ Луско./ Род. 12 марта 1843./ сконч. 22 февраля 1910.

Արեմտյանին՝ 1 տող.

Светлому уму.

Հյուսիսային կողմին՝ 2 տող.

Господи, да будетъ воля твоя/. Мир праху твоему, дорогой, незабвенный

мужъ, отецъ и братъ.

Բելգորոդ-Դնեսաորովսկիի այժմ գոյություն չունեցող հայկական գերեզմանոցում կային բազմաթիվ արձանագրություններ՝ 1890, 1909, 1919 և այլ թվականներով, որոնք, ավաղ, չընդօրինակեցինք, մանավանդ կոտահում էինք, որ մոտ գալիքում ոչնչանալու է բացի երկնքի տակ եղած այս աքանչելի թանգարանը:

ՄՈԼԴՈՎԱ

ՄՈԼԴՈՎԱ

Մոլդովան եղել է նշանավոր գաղթօջախներից մեկը: Առանձին հայ ընտանիքներ այստեղ ապրել են դեռևս վաղ ժամանակներից, սակայն իրրև հոծ գաղթօջախ այն ձևավորվեց XVII-XVIII դարերում: Ներկա պրակում զետեղված են այժմյան Մոլդովայի հայերեն (և այլալեզու) վիմագրերը, որոնց գերակշիռ մասը մեր կողմից ընդօրինակվել են 1974-1976թթ. ընթացքում: Առանձին արձանագրություններ նախկինում հրատարակվել են Մ.Բժշկյանի, Լ.Մելիքսեթ-Բեկի, Եվգ. Կոզակի[1], Ա. Թորամանյանի ջանքերով:

Մոլդովայի հայերեն արձանագրությունները թվագրված են XVIII-XX դարերով: Դրանք կարևոր և հավաստի սկզբնաղբյուրներ են այս գաղթօջախի պատմությունն ուսումնասիրելու համար: Պատմագիտական արժեք են ներկայացնում Քիշնևի, Դրիգորիոպոլի, Օրգեեվի, Բելցիի և այլ վայրերի նաև ռուսերեն վիմագրերը, որոնք, իրրև սկզբնաղբյուրներ, համարժեք են հայերեն ընագրերին: Վիմագրական արշավախմբի աշխատանքներին աջակցել են Հուշարձանների պահպանման մոլդովական ընկերության նախագահի տեղակալ Գ.Դ. Ռեմենկոն, Ա.Խ.Թորամանյանը, քիշնևահայ ճարտարապետ Ա.Ե. Համբարձումյանը, Օրգեեվի պատմահնագիտական թանգարանի տնօրեն Տ.Խ.Բրաչկոն, Բելցիի քաղխորհրդի նախագահի տեղակալ Ի.Ֆ.Կլիմովիչը, երկրագիտական թանգարանի տնօրեն Ի.Պ.Ժուլինը, ընիկ գրիգորիոպոլցի հայուհիներ, քույրեր Ա.Գ. Խորասանյան- Դոլուրինակայան, Մ.Գ.Խորասանյան-Ախմյոնովան, Կոտովսկի ընակիչ Ա.Վ.Դելիուն և ուրիշներ, որոնց հայտնում ենք շնորհակալություն:

Մոլդովայի տարածքից պրակում զետեղված են 109 արձանագրություններ, որոնց զգալի մասը հրատարակվում է առաջին անգամ: Առավել կարևորները քանիցս լույս է ընծայել ճարտարապետության դոկտոր-պրոֆեսոր Ա.Խ.Թորամանյանը գիտական հոդվածների տեսքով[2]:

ՔԻՇՆԵՒ

1666 թ. վիճակագրական ավյալներով Քիշնևի ընակչության զգալի մի հատվածը եղել են հայեր[3]: Այցելելով Քիշնև՝ անգլիացի ճանապարհորդ Ուիլիամ Մեյքլ Միչելը 1817 թ.նշում է, այս քաղաքում հայերն այնքան շատ էին, որ զրաղեցնում էին մի ամբողջ թաղամաս[4]: Հայոց համայնքը, նկատում է Շահֆան Զորանուն, եղել է ամենահին ընակեցված զանգվածներից[5]: Բեսարարիայի մայրաքաղաք դառնալուց հետո՝ 1813 թ., առավել աճեց հայ ազգարնակչության

---

1 Բուկովինայի արձանագրություններից մի քանիսը հրատարակել է Ե.Կոզակը (տե՛ս Die Jnschriften aus der Bukovina Epigraphische Beiträgc quellenkunde der Landes und Kirchengeschichte, Herausgcben Dr. Eugen A. Kozak. Wien, 1903.

2 Տե՛ս А.Х.Тораманян, Зодчие четырех армянских церквей Бессарабии XIX-XX вв., ,,Бестник общественных наук АН Арменин,,1969, N 2, с. 76-80. Об армянских лапидарных надписях Молдавии и Бессарабии. ,,Бестник общественных наук АН Армении,, 1975, N 3 с. 81-87. Архитектура армянских надгробных памятников в Кишиневе, ИФЖ,1968, N 4 с. 251-255; О некоторых армянскнх архитектурных памятниках Белгород-Днестровского, ИФЖ, 1970, N 2, с. 278-292. К вопросу об армяно-молдавскнх архитвктурных связах, ИФЖ, 1972, N 2, и др.

Պրակում հղումները կատարված են պրոֆ. Ա.Թորամանյանի «Մոլդավիայի հայկական պատմա-ճարտարապետական հուշարձանները» /Երևան, 1986/ և ,,Из истории строительной деятельности армян в Молдавии,, /М., 1991/ մենագրություններից:

3 Ա.Խ.Թորամանյան, նշվ. աշխ., էջ 57:

4 Ciobanu Stefan. Chisinaul, Chisinau. 1925, էջ 35:

5 Նույն տեղում, էջ 110:

քանակը: Մ.Բժշկյանի շրջադայության ժամանակ, 1820-ական թվականներին. Քիշնևում բնակվելիս է եղել 150 հայ ընտանիք, որոնք առավելապես զբաղվել են առևտրով[6], ունեցել են իրենց հոգևոր և կրթական օջախները[7]: Մինչև XX դարի սկզբները այսաեղ գործում էր հայկական ուսումնարան, իսկ դպրոցը հարատևեց ընդհուպ մինչև 1928 թվականը[8] : Այժմ Քիշնևում բնակվում են սակավաթիվ հայեր:

Քաղաքի տարածքում առ այսօր դոյություն ունեն մի շարք պատմաճարտարապետական կառույցներ և փոքրածավալ կոթողային հուշարձանները, որոնք թեև առժել են դարիս 40-ական թվականներին Մոլդավիայում տեղի ունեցած ուժեղ երկրաշարժից, սակայն կանգուն են և նորոգված մոլդավ մասնագետների ջանքերով: Դրանցից են՝

ա) Հին հայկական եկեղեցի (XVIII-XIX դդ.):

Ա.Խ.Թորամանյանի կարծիքով կառուցված է մոլդովական ավելի հին եկեղեցու հիմքերի վրա: Ճարտարապետական հորինվածքով հարազատ է կաթոլիկական նմանատիպ կառուցվածքներին: Ըստ պահպանված շինարարական արձանագրության, այս տաճարը « շինեցաւ ձեռամբ Գալֆա Վարդանին թվին Փրկչին 1804» (տե՛ս արձ.N. 667): Քանիցս ենթարկվել է նորոգումների, որոնցից մեկի ժամանակ նաև մասնակցել է ականավոր ճարտարապետ Ալեքսանդր Բեռնարդացին[9]:

Այս եկեղեցում դավթին կից կամարաշատ կառույցի տակ թաղված են Մանուկ-բեյ Միրզայանցը իր երկու դուստրերի հետ[10]: Քիշնևի Հին հայկական եկեղեցին դտնվում է Արմյանսկայա (նախկին՝ Ատարոարմյանսկայա) փողոցի վրա, այժմյան «Տուրիստ» հյուրանոցից շուրջ 200մ հեռավորությամբ դեպի արեելք: Վերջին տարիներս հիմնովին վերանորոգվել է հայաղդի ճարտարապետ, քիշնևաբնակ Աղասի Երեմի Համբարձումյանի նախադծով: Մեր առաջին այցելության ժամանակ (1974 թ.) հուշարձանը դավում էր վտաթար վիճակում. ջարդոված էին մարմարակերտ վիմադրերից շատերը, որոնց բեկորները աղրակույտերի միջից հավաքելով պահ ավեցինք Քիշնևի բնակչուհի Պ.Ն.Կրավեցին: Այժմ, նորոգումից հետո, Ա.Աստվածածին հայոց Հին եկեղեցին և նրա բարեկարգված բակը դարձել են քաղաքի սեսարժան վայրերից:

բ) Նոր Հայկական եկեղեցի ե. գերեզմանոց: Գանվում է երկաթգծի կայարանամերձ հրապարակից շուրջ քառորդ կմ հեռավորությամբ, Մոլդովայի Գիտությունների ակադեմիայի նախագահության շենքի մոտերքում: Կառուցված է XX դարի սկզբին, մեծահարուստ Բաղդասարյան եղբայրների միջոցներով: Նախադծի հեղինակն է ճարտարապետ Ա.Ի.Բեռնարդցին: Խաչաձև հատակագծով կենտրոնադմբեթ կառույց է՝ արծայր ավարտուն վեդարով: Այժմ կանգուն է, լավ պահպանված և իր դերն է կատարում տեղի լեհ և դերմանացի հավատացյալների համար: Եկեղեցու ներսում, հյուսիսային պատին, պահպանվել է նպատակավորդների շինարարական արձանա-

---

6 Մ.Բժշկյան էջ. 188:

7 Տե՛ս «Արևելյան»,1866. N.4 էջ, 52:

8 Ա.Խ. Թորամանյան, նշվ. աշխ., էջ 60: Հայ ազգարնակչության վիճակագրական տվյալների մասին մանրամասն տե՛ս նույն էջում:

9 Ճարտարապետական վերլուծությունը հանգամանորեն տրված է Ա.Խ.Թորամանյանի հիշյալ աշխատության 65-73 էջերում:

10 Ա.Խ.Թորամանյան, էջ 61: Համմտ. Bezviconi G., Manuc-Bcj, Chisinau,1938, էջ 38:

գրությունը՝ ռուսերեն լեզվով, փորագրված մարմարակերտ սալաքարին: Նոր Հայկական եկեղեցու ցանկապատված ընդարձակ րակը ծառայել է իրրև գերեզմանոց, որտեղ այժմ թաղումներն արգելված են: Այստեղ են հանգչում մեծահարուստ ընտանիքների անգամներից շատերը՝ Բալիոզները, Օհանյանները[1], Զաքարյանները և ուրիշներ, որոնց սապատաքարերն ու կոթողներն ունեն հայերեն և ռուսերեն արձանագրություններ:

ՔԻՇՆԵՎԻ ՀԻՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ /Ս.ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ/ ԵԿԵՂԵՑԻ

667. Հարավային խորանի մուտքի վերևում, աջից ձախ գրված սպիտակ մարմարե սալաքարին (1,00x93,5 մ), 18 տող.

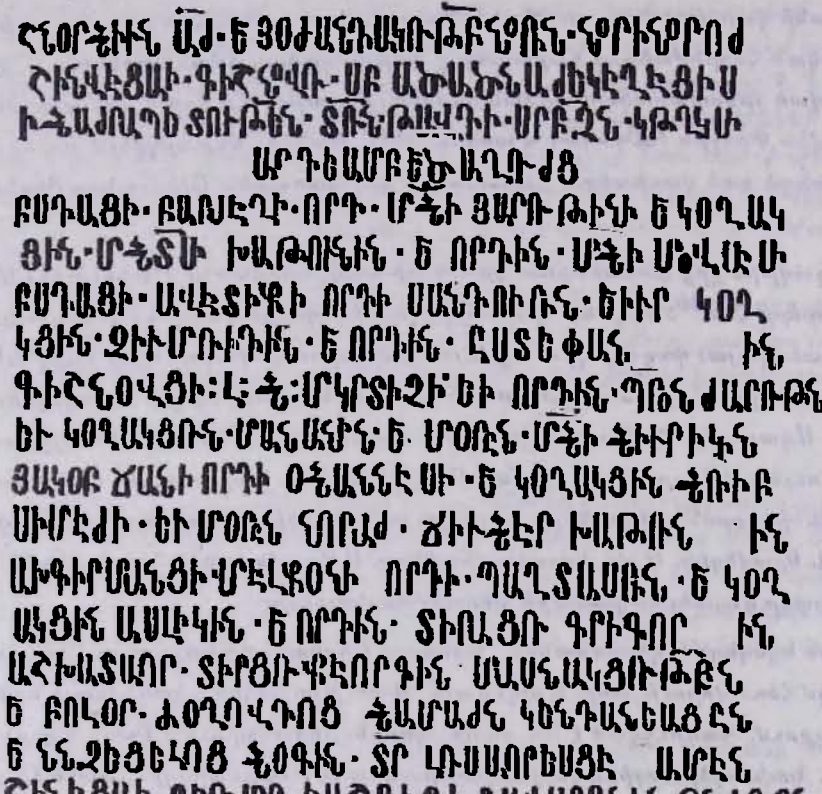

ՇՆՕՐՀԻՒՆ ԱՅՑ ԵՒ ՅՕԺԱՆԴԱԿՈՒԹԼԵԱՄԲ ՆՕՐԻՆ ՆՕՐ Ի ՆՕՐՈՑ/ ՇԻՆՎԵՑԱՒ ԳԻՇՆՕՎՈՒ ՍԲ ԱԼՍՏՈՒԱԾՆԱՑ ԵԿԵՂԵՑԻՍ/ Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԼԱՆ ՏԼԵԱՐՆ ԹԱՎԴԻ ՍՐԲԼԱԶԼԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ/ ԱՐԴԵԱՄԲ ԵՒ ԾԱՂՈՒՑՑ/ ԲՍԴԱՑԻ ԲԱՐՍԵՂԻ ՈՐԴԻ ՄԱԶԱՏԵՍԻ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԻ ԵՒ ԿՈՂԱԿ/ՑԻՆ ՄԱԶԱՏԼԵՍԻ ԱՄ-

[1] Տե՛ս Պ.Ադամյան, Նամակներ, Երևան, 1959 էջ 194, 204,209, 220, 226:

ԹՈՒՆԻՆ ԵՒ ՈՐԴԻՆ ՄԼԱՀՀՏԼԵՀՍԻ ՄՕՎՍԷՍԻ/ ԲՍԴԱՑԻ. ԱՎԷՏԻՔԻ ՈՐԴԻ ՍԱՆԴՈՒՐԻՆ. ԵՒ ԻՒՐ ԿՕՂԼԱՀԿՑԻՆ ՋԻՒՄՈՒԴԻՆ. ԵՒ ՈՐԴԻՆ ԸՍՏԵՓԱՆԻՆ/ ԳԻՇՆՈՎՑԻ :Լ:Հ: ՄԿՐՏԻՉԻ ԵՒ ՈՐԴԻՆ ՊԼԱՀՐՈՆ ՅԱՐՈՒԹՆ/ ԵՒ ԿՕՂԱԿՑԻՆ ՄԱՆԱՆԻՆ ԵՒ ՄՕՐԸՆ ՄԼԱՀՀԼՏԵՍՀԻ ՀԻՒՐԻԿԻՆ/ ՅԱԿՕԲՃԱՆԻ ՈՐԴԻ ՕՀԱՆՆԷՍԻ ԵՒ ԿՕՂԱԿՑԻՆ ՀՌԻԲ/ՍԻՄԷՑԻ. ԵՒ ՄՕՐԸՆ ՆՈՐԱՑ ՃԻՒՀԷՐ ԽԱԹՈՒՆԻՆ ԱԽԳԻՐՄԱՆՑԻ ՄԷԼՔՕՆԻ ՈՐԴԻ ՊԱՂՏԱՍԼԱՀՐԻՆ ԵՒ ԿՕՂ/ԱԿՑԻՆ ԱՍԼԻԿԻՆ ԵՒ ՈՐԴԻՆ ՏԻՐԱՑՈՒ ԳՐԻԳՈՐԻՆ/, ԱՇԽԱՏԱՈՐ ՏԻՐԱՑՈՒ ՔԷՈՐԳԻՆ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹ[ԵԱՄ]ԲՆ ԵՒ ԲՈԼՈՐ ԺՈՂՈՎՐՀԴՈՑ, ՀԱՄԱՑՆ ԿԵՆԴԱՆԵԱՑԸՆ/ ԵՒ ՆՆՋԵՑԵԼՈՑ ՀՕԳԻՆ ՏԷՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐԵՍՑԷ. ԱՄԷՆ./ ՇԻՆԵՑԱՒ ՋԵՌԱՄԲ ԵԱՇՑԻ ԳԼԱՀՁԱ ՎԱՐԴԱՆԻՆ. ԹՎԻՆ ՓՐԿՉԻՆ/ 1804...ՌՄԾԳ - ԴԵԿՏ.

Ծանոթ.1. Հիշատակված Դավիթ կաթողիկոսը Դավիթ Էնեգեցին է. որ գահակալել է 1801-1807 թվականներին:

2. :Լ:Հ: հապավումը կարելի է վերծանել «լուսավորչադավան Հայոց»:

Հրատ. Ա. Թորամանյան, 62-63 Из истории 70-71

Լուսանկ. 173

668. Բարավոր, ապիտակ մարմարից (0,90x0,56 մ), ոճավորված քանդակներով: Մեր առաջին այցելության ժամանակ ընկած էր եկեղեցու պատի տակ: Վերանորոգումից հետո ամրացված է նախկին տեղում: Արձանագրությունը, ընդամենը 10 տող, վերաբերում է Ս.Աստվածածին եկեղեցու կառուցմանը:

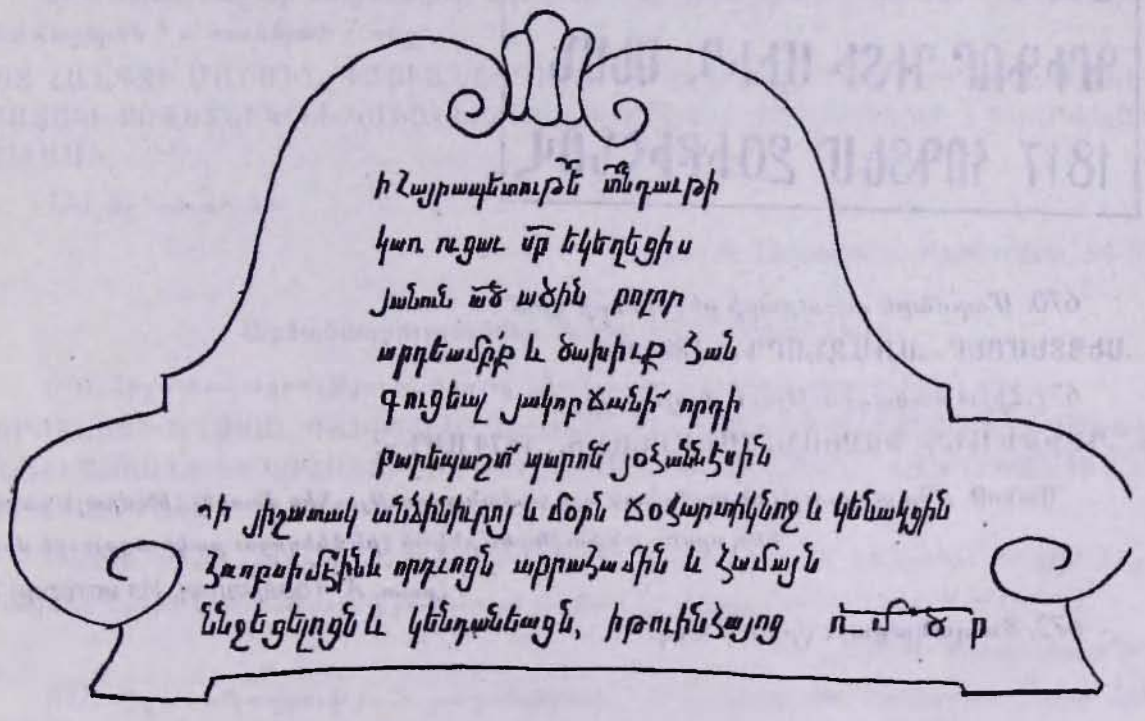

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ Յ ՏԵԱՌՆ ԴԱԻԹԻ/ ԿԱՌՈՑԱԻ ՍԲ ԵԿԵՂԵՑԻՍ/ ՅԱՆՈՒՆ ԱՂՍՏՈՒՆՋԱՇԵՆԻՆ ԲՈԼՈՐ/ ԱՐԴԵԱՄԲՔ ԵՒ ԾԱԽԻՔ ՀԱՆ/ԳՈՒՑԵԱԼ ՅԱԿՈԲՃԱՆԻ ՈՐԴԻ/ ԲԱՐԵՊԱՇՏ ՊԱՐՈՆ ՅՕՀԱՆՆԷՍԻՆ/ Ի ՅԻՇԱՏԱԿ ԱՆՋԻՆ ԻՒՐՈՑ ԵՒ ՄՕՐՆ ՃՕՀԱՐ ՏԻԿՆՈՋ ԵՒ ԿԵՆԱԿՑԻՆ/ ՀՌՈՒՍԻՄԷԻՆ ԵՒ ՈՐԴՒՈՑՆ ԱԲՐԱՀԱՄԻՆ ԵՒ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԻՆ ԵՒ ԴՍՏԵՐՉՆ ՀԱՌՈՒՆԻՆ ԵՒ ՀԱՄԱՅՆ/ ՆՆՋԵՑԵԼՈՑՆ ԵՒ ԿԵՆԴԱՆԵԱՑՆ. Ի ԹՈՒԻՆ ՀԱՅՈՑ ՌՄԾԲ (1803)

Ծանոթ. Գրչադրողի մեղքով ընագրում րաց են թողնված նախավերջին տողի «ցարուքիւնին եւ դասերն Հաթունին» բառերը: Վերծանության մեջ ավելացված են:

Հրատ. Ա. Թորամանյան, 62 Из истории 69-70

Լուսանկ.174

669. Տապանաքար, ալիսակ մարմարից (80x1,60 սմ), դեղաքաղակ, վերին եզրերին՝ բուսական զարդեր, աստրեւ՝ ծաղկեփնջով ծաղկաման: Արձանագրությունը, 5 տող, քայքայված է: դժվարությամբ ընթերցվում է.

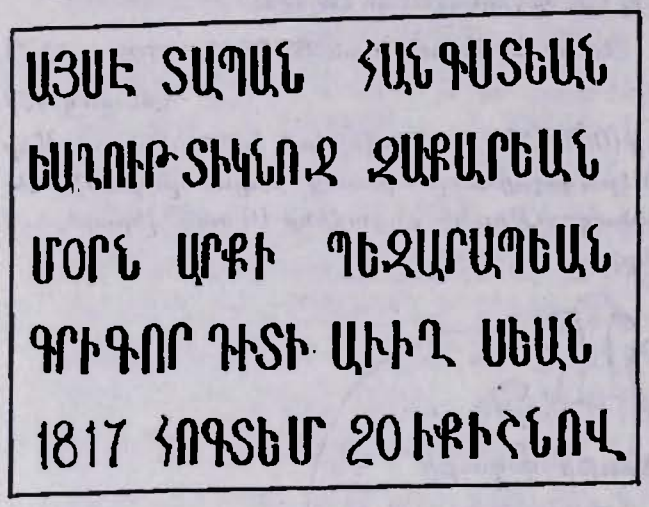

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ/ ԵԱ-ՂՈՒԹ ՏԻԿՆՈՋ ՋԱՔԱՐԵԱՆ/ ՄՕՐՆ ԱՐՔԻ (՞) ՊԵՋԱՐԱՊԵԱՆ/ ԳՐԻԳՈՐ ԴԻՏԻ ԱԻԻՂՍԵԱՆ(՞)/ 1817 ՀՈԳՏԵՄ. 20, Ի ՔԻՇՆՈՎ:

670. Մարմարե սալաքարի բեկորների վրա՝

...ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ...ԱՌԱՋՆՈՐԴ... 1889 ԱՄ...

671. Հիշատակագրություն փայտի վրա.

«...ԴԱԻԹԻ ԱՆԴՐԵԱՍԵԱՆ/ ՋԱԽԱՐԵԱՆՑ...1874 ԱՄԻ»:

Ծանոթ. Մեր այցելության ժամանակ այս արձանագրություններից մնացել էին միայն բեկորները, որոնք անփութորեն ընկած էին եկեղեցու բակի աղբյուրի մոտ:

Հրատ. А. Тораманян, Из истории 71

672. Տապանաքար, վրան 9 տող.

ԱՍՏ/ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ/ Տ. ԳԷՈՐԳ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ/ ՏԷՐ ՄԿՐՏՉԵԱՆ ԵՐԵԻԱՆՑԻՈՑ/ ԹԵՄԱԿԱԼ ԱՌԱՋՆՈՐԴԻ ՎԻՃԱԿԻՍ/ ԵՒ/ ՄԻԱԲԱՆԻ ՍՐԲՈՑ ԷՋՄԻԱԾՆԻ/. ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ Ի 23 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ/ 1871, 60 ԱՄԱՑ:

Հրատ. *А. Тораманян, Из истории, 82-83*

673. Տապանաքար, *քաց-մոխրագույն մարմարից: Վրան՝ 6 տող. հայերեն և 7 տող ռուսերեն.*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ԴՐԱԳՈՄԱՆ-ԲԷՑ/ ԴԵՑՍՏՎԻՏԵԼՆԻ/ ՍՏԱՏՍԿԻ ՍՈՎԵՏՆԻԿ ԵԻ/ ԿԱԻԱԼԵՐ ՄԱՆՈՒԿ-ԲԷՑԻ/, ՅԱՆԳՈՒՑԵԼՈՑ Ի 20 ՑՈՒՆԻՍԻ/ 1817 Ի 48 ԱՄԱՑ ՀԱՍԱԿԻ:

Նույնը՝ ռուսերեն:

Հրատ. *А. Тораманян, Из истории, 84*

674. Տապանաքար, *նույնատիպ, գտնվել է Մտնուկ Բեյի տապանի ճտխակողմում: Վրան՝ 5 տող հայերեն և 7 տող ռուսերեն.*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ՄԱՐԻԱՄ /ԴՍՏԵՐ ԴՐԱԳՈՄԱՆ ԲԵՑ ԴԵՑՍՏՎԻՏԵԼՆԻ/ ՍՏԱՏՍԿԻ ՍՈՎԵՏՆԻԿ ԵԻ ԿԱԻԱԼԵՐ/ ՄԱՆՈՒԿ ԲԷՑԻ/.ՎԱՂՃԱՆԵԱԼ Ի 24 ՓԵՏՐՎԱՐԻ 1822 ԱՄԻ:

Նույնը՝ ռուսերեն:

Հրատ. *А. Тораманян, Из истории, 84*

675. Տապանաքար *նույնատիպ, Մանուկ- Բեյի կոթողի աջ կողմում: Վրան՝ նույնպես հայերեն 5 և ռուսերեն 7 տող:*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ԳԱՅԻԱՆԷ/ ԴՍՏԵՐ ԴՐԱԳՈՄԱՆ ԲԷՑ ԴԵՑՍՏՎԻՏԵԼՆԻ/ ՍՏԱՏՍԿԻ ՍՈՎԵՏՆԻԿ/ ԵԻ ԿԱԻԱԼԵՐ/ ՄԱՆՈՒԿ ԲԷՑԻ/, ՎԱՂՃԱՆԵԱԼ 3 ՓԵՏՐՎԱՐԻ 1824 ԱՄԻ:

Նույնը՝ ռուսերեն:

Հրատ. *А. Тораманян, Из истории, 84-85*

Արձանագրություններ, որոնք այժմ տեղում չկան

676. Հիշատակագրություն, *կերտված մարմարե սալատախտակին՝ 5 տող.*

ՆՈՐՈԳԵՑԱԻ ԽԱԶԿԱԼ ԳԱԻԹԻՍ ԱՐԴԵԱՄԲՔ ԵԻ/ ԾԱԽԻՒՔ ԱԶՆՈՒԱԿԱՆ/ ԴԱԻԹԻ ԱՆԴՐԷԱՍԵԱՆԻ ԵԻ ԿՈՂԱԿՑԻ ՆՈՐԻՆ/ ԵՂԻՍԱԲԷԹԻ ԵՐԵՄԵԱՆ ՋԱԽԱՐԵԱՆՑԻ./ 25 ՄԱՐՏԻ 1874 ԱՄԻ:

Ծանոթ. Այժմ արձանագրությունից պահպանվել են առանձին բեկորներ: Դավիթ Անգրեասյանի մասին հիշատակվում է յուզաներկ տախտակի մի բեկորի վրա: (տրճ. N 671):

Հրատ. Ա. Թորամանյան 64:

677. Հիշատակագրություն, *քաց մոխրաղույն ատլաքարին: Աղուցվածք է եղել Հին Հայկական եկեղեցու ղանգակատան շքամուտքին. ունի 8 տող.*

ՆՈՐՈԳԵՑԱՒ ՏԱՃԱՐՍ/ ԱՐԴԵԱՄԲՔ ԵՒ ԾԱԽԻՒՔ/ ՎՍԵՄԱՓԱՅԼ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԱ-ՆՈՒԿ ԲԷՅԻ ԵՒ ԲԱՐԵՊԱՇՏ/ ԱԶԳԱՅՑՆՈՑ ԲԵՍՍԱՐԱԲԻՈՑ, ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ/ ՏԵԱՌՆ Տ. ՄԱԿԱՐԱՑ Ս.ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԵՒ ԱՆԽՈՆՋ/ ՋԱՆԻՒՔ ԵՐԵՑՓԽԱՆԻ՝ ՄԵԾԱՐԳՈՑ ՍՏԵՓԱՆ ԱՂԱ/ ՊՈՂՈՍԵԱՆՑԻ ԸԴՐԻԱՆՈՒՊՕԼՍԵՑՈՑ ԵՒ ՀԱՄԱՅՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ/ ԴԱՍՈՒ ՔԱՂԱՔԻՍ ՔԻՇՆԵՒԻ. ՅԱՄԻ 1885, ՍԵՊՏ. 10:

Հրատ. Ա.Թորամանյան, 64:

Ծանոթ. Եկեղեցու վերջին նորոգման ժամտնակ/ նախագծի հեղինակ՝ ճարտարապետ Ա. Ե. Համբարձումյան/ արձանագրությունն ի նորո փորագրվել է մարմարե կիսաշրջանաձև սալաքարին և տեղագրվել նախկին տեղում:

Հրտտ. А. Тораманян, Из истории, 71-72

ՔԻՇՆԵՎԻ ՆՈՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ /Ս.ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ/ ԵԿԵՂԵՑԻ ԵՎ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ

Վերը նշվեց, որ Ա.Հարությունը կառուցվել է XX դարի արշալույսին, ականավոր ճարտարապետ Ալ. Բեռնարդացու նախագծով[12]: Նպաստավորողները եղել են մեծահարուստ առևտրական արդյունարերողներ Բագդասարյան եղբայրները, որոնց ընակավայրը Տագտնուդն էր: Եկեղեցու շուրջ ցանկապատված ընդարձակ գերեզմանոցն է. ուր հանդչում են բազմաթիվ հայորդիներ՝ պատվավոր քաղաքացիներ, առևտրական և հոգևոր դասի ներկայացուցիչներ, արհեստավորներ:

Նպատակահարմար դատնք հավաքել այստեղ եղած և հայերեն, և ռուսերեն կարևոր արձանագրությունները: Մինչև վիմագրերի վերծանությանն անցնելը նշենք, որ Ա. Հարությունը դտնվում է այժմյան Այվազովսկայա փողոցի վրա (N.11) և գործող է:

678. Ս.Հարութիւն եկեղեցի: *Արեւմտյան մուտքի աջ և ձախ կողմերին ագուցված յուշատախտակներին՝*

Աջին՝

МОНУМЕНТ ДЕ АРХИТЕКТУРЕ/ ДЕ КУЛТ АРМЯНЭДЕ/ ЛА ЫНЧЕПУТУЛ СЕК. XX.

Ձախին՝

ПАМЯТНИК/ АРМЯНСКОЙ КУЛЬТОВОЙ/ АРХИТЕКТУРЫ НАЧАЛА XX В.

679. Ս.Հարութիւն *եկեղեցու հարավային մուտքի աջ պատին ներքուստ ագուցված մարմարե սալատախտակին (1,52x0,76մ)՝*

ЦЕРКОВЬ-ПАМЯТНИК ВО ИМЯ ВОСКРЕСНІЯ/ СПАСИТЕЛЯ/ СООРУЖЕНА НА МОГИЛЕ/ БОРИСА ФЕДОРОВИЧА БАГДАСАРОВА,/ СКОНЧ. 27/II.1912 Г. ВДОВОЙ/ АНТОНИНОЙ (АНТАРАМ) КАРПОВНОЙ/ БАГДАСАРОВОЙ./ УРОДЖ. БАЛІОЗЪ/ И ДЕТЬМИ: ИВАНОМЪ, КАРПОМЪ/ И ФЕОДОРОМЪ, МАРІЕЙ/

12 Մանրամասն տե՛ս Ա.Խ.Թորամանյան, էջ 73-77:

ПАКЕНТРЕЕРЪ, АННОЙ ПОПОВОЙ И ОЛЬГОЙ /ЕЛЕНА?/... ИНИЦИАТИВ... СВЯЩЕННИКУ СВОЕМУ МАРТИРОСА ЗАТИКЯНЦА...

Ծանոթ. Արձանագրութեան վերջավորութիւնը ծածկված է սրբապատկերներով և եկեղեցական զուլքի պահարաններով, որոնք տեղաշարժելու համար լեհ համայնքի քահանան (քայոնը) չհամաձայնեց:

Հրատ. Ա.Թորամանյան, 73 ոչ լրիվ:

680. Տապանաքար, *սպիտակ մարմարից, րուսական և երկրաչափական զարդերով: Կենարոնական մասում՝ ուռուցիկ տառերով 7 տող.*

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍ/ՏԵԱՆ ԱՊՈՒԽՏ ՕՂԼՈՒ/ ԱԿՈՔ ԱՂԱՅԻՆ ԴՍՏԵՐԸ/ ԹԱԳՈՒՀԻՑԻՆ, ՈՐ ԺԹ/ (19)ԱՄԱՑ ԷՐ. ԱՆԽԸՆՏԱՑ/ ՀԱՆԳԵԱՒ Թ. ՌՃՂ/ (1741) ՆՈՅԵՄԲԵՐԻՆ ԻԵ (25) ՀԱՑՐ...

Լուսանկ. *175*

681. Գերեզմանոց. *Տապանաքար, սև մարմարից, ուղղանկյուն, լավ մշակված. վրան՝ 6 տող.*

Здѣсь покоится прахъ
дворянина
Аведиса Исаіевича
ОХАНОВА
ум 25 Марта 1870 г.
68 лѣтъ.

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ / ДВОРЯНИНА/ АВЕДИСА ИСАІЕВИЧА / ОХАНОВА./ УМ. 25 МАРТА 1870 Г./ 68 ЛѢЕТЪ.

682. Տապանաքար, *նույնատիպ, վրան՝ 6 տող.*

Здѣсь покоится прахъ
дворянина
Ивана Аведисовича
ОХАНОВА
род.6 Дек. 1838 г.
скон. 3 Дек. 1900 г.

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ ДВОРЯНИНА/ ИВАНА АВЕДИСОВИЧА/ ОХАНОВА./ РОД. 6 ДЕК. 1838 Г./ СКОНЧ. 3 ДЕК. 1900 Г.

683. Տապանաքար, սպիտակ մարմարից, լավ հղկված. գլխավերևում՝ խաչ, ստորև՝ փորագրված է 4 տող.

МАРІЯ АВЕДИСОВНА/ ОХАНОВА./ РОДИЛАСЬ 22 ФЕВРАЛЯ 1854 Г./ СКОНЧАЛАСЬ 2 ЯНВАРЯ 1928 Г.

684. Տապանաքար, նույնատիպ, նախորդից փոքր-ինչ դեպի աջ, դեղեցիկ տառերով փորագրված է 6 տող.

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ ДВОРЯНИНА/ МИХАИЛА АВЕДИСОВИЧА/ ОХАНОВА./ РОД.27 МАРТА 1844Г./ СКОНЧ. 27 ІЮЛЯ 1909 Г./МИРЪ ПРАХУ ТВОЕМУ.

685. Տապանաքար, սև մարմարից, նախորդից երկու մետր հեռավորութեամբ դեպի հիւսիս. խաչանշանի ստորև՝ 4 տող.

ГРИГОРІЙ НИКИТОВИЧЪ/ БУЮКЛИ./ РОД. 20 ІЮНЯ 1843 Г./УМ. 20 ІЮНЯ 1899 Г.

686. Կոթող, սպիտակ մարմարից, քանդակազարդ. արևմտյան կողմին՝ 3 տող հայերեն և 6 տող ռուսերեն.

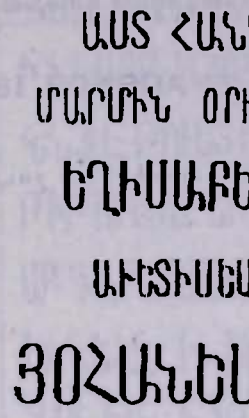

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ/ ՄԱՐՄԻՆ ՕՐԻՈՐԴԻ/ ԵՂԻՍԱԲԵԹԻ/ ԱՒԵՏԻՍԵԱՆ/ ՅՕՀԱՆՆԵԱՆՑ:

Արեւելյան կողմին՝

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ ДѢВИЦЫ/ ЕЛИСАВЕТЫ АВЕДИСОВНЫ/ ОХАНОВОЙ./РОД. 1841 Г. АВГУСТА 4 ДНЯ,/ СКОНЧ. 1866 Г. НОЯБРЯ 23 ДНЯ.

687. Տապանաքար, նախորդի ձախ կողմում: Վրան՝ 4 տող.

ІОЛІЯ АВЕДИСОВНА/ ОХАНОВА./ РОД. 5 ІЮНЯ 1850 Г. УМ. 7 ФЕВР. 1870 Г.

Բալիոզների տոհմական գերեզմանատուն

688. Կոթող, քառանկյուն, սրբատաշ աէ մարմարից: Կենտրոնական մասում՝ ելնդավոր տառերով 4 տող.

ИВАНЪ КАРПОВИЧЪ БАЛІОЗЪ./ РОДИЛСЯ 30 НОЯБРЯ 1851 Г./ СКОНЧАЛСЯ 23 ФЕВРАЛЯ 1912 Г.

689. Կոթող, ղորշավուն ղրանիտից, ղերաղանց հղկված: Պատվանդանին՝ 6 տող.

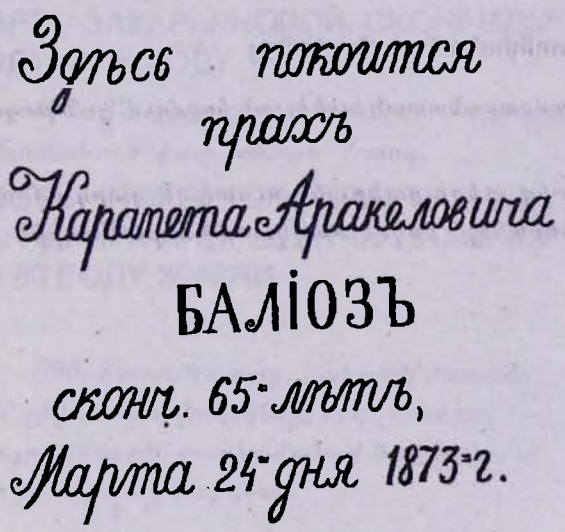

ԿԱԼՈՒԱԾԱՏԷՐ/ ԲԵՍՍԱՐԱՊԵՈՑ/ ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ/ ՊԱԼԻՈՍ/. ՄԵՌԱՒ 1873 ԱՄԻ Ի 24/ ՄԱՐՏԻ 65 ԱՄԱՑ:

Ծանոթ. Հայերեն բնագիրը տրվում է Ա. Թորամանյանի ընթերցմամբ:

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ/ ПРАХЪ КАРАПЕТА АРАКЕЛОВИЧА/ БАЛІОЗЪ./ СКОНЧ. 65 ЛѢТЪ/ МАРТА 24 ДНЯ 1873 Г.

690. Տապանաքար, սպիտակ մարմարից, չարդված: Վրան փորագրված գծախաչ և 4 տող.

ОВАННЕСЪ МИКАЕЛЯНЪ/ АЛЕКСАНОВЪ./ СКОНЧ. 27 АПРѢЛЯ 1892 Г...ЛГЪТЪ.

691. Տապանաքար, սպիտակ մարմարից, ղլխամասում՝ երկու փոսիկներ, շուրջը երկրաչափական ղարդաքանդակներ, 6 տող.

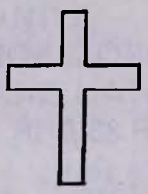

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ

МАРІИ АРТЕМЬЕВНЫ

БАЛІОЗЪ

СКОНЧАЛАСЬ

7 ИЮНЯ 1895 ГОДА

76 ЛѢТЪ ОТЪ РОДУ

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ/ ПРАХЪ/ МАРІИ АРТЕМЬЕВНЫ/ БАЛІОЗЪ/ СКОНЧАЛАСЬ/ 7 ИЮНЯ 1895 ГОДА/ 76 ЛѢТЪ ОТЪ РОДУ.

Զախարիանովների տոհմական գերեզմանոց

Գտնվում է Օհանյանների տոհմական դամբարանատան արևելյան կողմում՝ ցանկապատի մեջ:

692. Տապանաքար, սպիտակ մարմարից, ղեղաքանդակ րուսական ղարդամոտիվներով՝ րացված առէչներով ծաղիկներ, տերևներ, երկու ծաղկամաններ: Ստորին մասում՝ 7 տող.

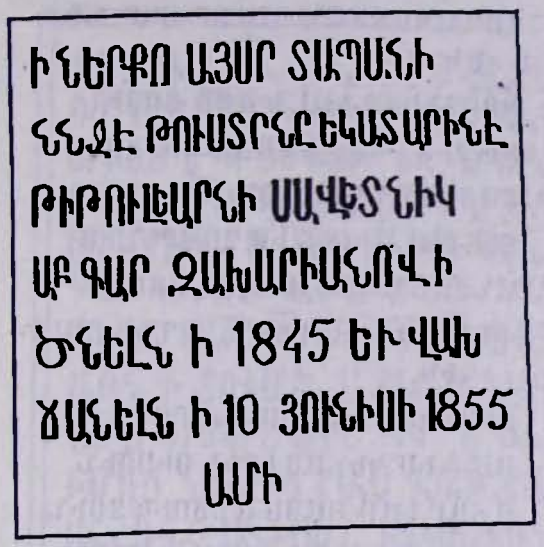

Ի ՆԵՐՔՈ ԱՅՍՐ ՏԱՊԱՆԻ/ ՆՆՋԷ ԹՈՒՍՏՐՆԸ ԵԿԱՏԵՐԻՆԷ/ ԹԻԹՈՒԼԵԱՐՆԻ ՍԱՎԵՏՆԻԿ/ ԱՒԳԱՐ ԶԱԽԱՐԻԱՆՈՎԻ/, ԾՆԵԼՀԱԼՆ Ի 1845 ԵՒ ՎԱՆ/ՁԱՆԵԼՀԱԼՆ Ի 10 ՅՈՒՆԻՍԻ 1855/ԱՄԻ:

693. Կոթող, *սպիտակ մարմարից, սև ղրանիտե պատվանդանի վրա՝ 5 տող.*

ЗАХАРЬЯНОВЪ/ МАКАРІЙ АРТЕМОВИЧЪ/ КОЛЛЕЖСКІЙ СЕКРЕТАРЪ./ СКОНЧАЛСЯ 24 ІЮЛЯ 1887Г./ НА 44 ГОДУ.

Հակառակ կողմին՝ քաղվածքներ Հովհաննու ավետարանից (գլ. 25) և Սաղմոսից (Սաղմ. 90):

Լուսանկ. *176*

694. Տապանաքար, *սպիտակ մարմարից, քանդակաղարդ, եզրերին՝ հյուսածո ժանյակներ, արեգելյան կողմին՝ վարդեր և. 8 տող.*

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ/ ПРАХЪ ЖЕНЫ КОЛ/ЛЕЖСКАГО АССЕСО/РА АВГАРА МАРІИ/ ЗАХАРЬЯНОВОЙ. СКОН/ЧАВШЕЙСЯ 4 СЕНТЯ/БРЯ 1862 ГОДА НА 36/ ГОДУ ОТЪ РОДУ.

695. Տապանաքար, *սպիտակ մարմարից, ուղղանկյուն, փոքր-ինչ ձախ թեքված: Գլխամասում՝ խաչ, ստորև՝ 7 տող.*

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ НАДВОРНАГО СОВЕТНИКА/ И КАВАЛЕ РА/ АВГАРА АНДРЕЕВИЧА/ ЗАХАРЬЯНОВА/, СКОНЧ. 20 МАРТА 1889 ГОДА/ НА 80 ГОДУ ЖИЗНИ.

Հրատ. *Из истории, 104*

696. Տապանաքար, *սպիտակ մարմարից, գլխամասում՝ խաչ, որի աջ և ձախ կողմերին՝ շրջանաձև փոսիկներ, ուղղահայաց խաչթեի ներքևում քանդակված է դունդ, մեջը՝ խուլր, կողքին՝ ծաղկամանով ծաղկեփունջ: Ամբ՝ փորագրված է 15 տողանոց հանգամանքավոր բանաստեղծություն.*

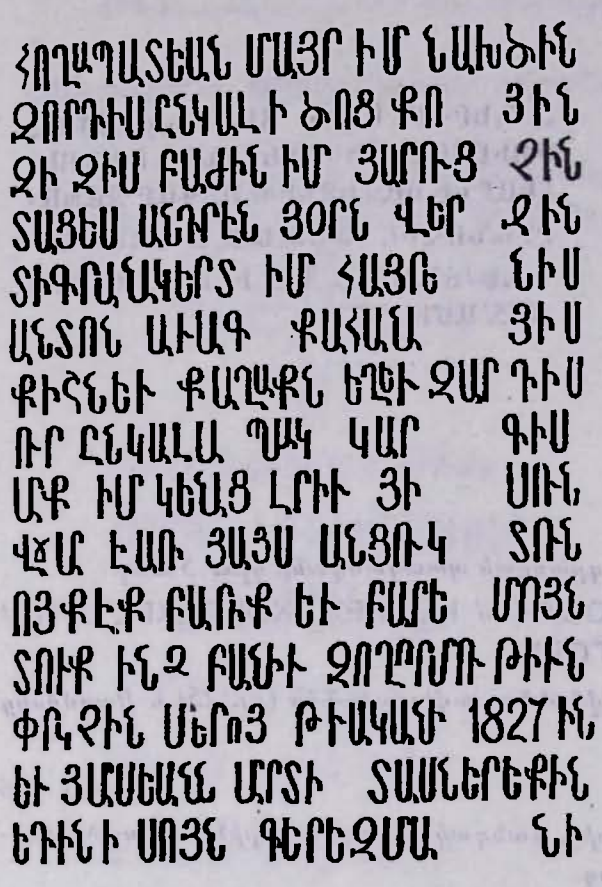

ՀՈՂԱՊԱՏԵԱՆ ՄԱՅՐ ԻՄ ՆԱԽԾԻՆ
ԶՈՐԴԻՍ ԸՆԿԱԼ Ի ԾՈՑ ՔՈ ՅԻՆ
ԶԻ ԶԻՍ ԲԱԺԻՆ ԻՄ ՅԱՐՈՒՑ ՉԻՆ
ՏԱՑԵՍ ԱՆԴՐԷՆ ՅՕՐՆ ՎԵՐ ԶԻՆ
ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏ ԻՄ ՀԱՅՐԵ ՆԻՍ
ԱՆՏՈՆ ԱՒԱԳ ՔԱՀԱՆԱ ՅԻՍ
ՔԻՇՆԵԻ ՔԱՂԱՔԻՆ ԵՂԵԻ ԶԱՐ ԴԻՍ
ՈՒՐ ԸՆԿԱԼԱ ՊԱԿ ԿԱՐ ԳԻՍ
ԱՄՔ ԻՄ ԿԵՆԱՑ ԼՐԻՒ ՅԻ ՍՈՒՆ
ՎՃԱՐ ԷԱՌ ՅԱՅՍ ԱՆՑՈՒԿ ՏՈՒՆ
ՈՅՔԷՔ ԲԱՒԻՔ ԵՒ ԲԱՐԵ ՄՈՅՆ
ՏՈՒՔ ԻՆՁ ԲԱՆԻ ՁՈՂՈՐՄՈՒ ԹԻՒՆ
ՓԿՉԻՆ ՄԵՐՈՑ ԹՒԱԿԱՆԻ 1827 ԻՆ
ԵՒ ՅԱՄՍԵԱՆՆ ՄԱՐՏԻ ՏԱՍՆԵՐԵՔԻՆ
ԵԴԵՆ Ի ՍՈՑՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆ ՆԻ

ՀՈՂԱՊԱՏԵԱՆ ՄԱՅՐ ԻՄ ՆԱԽ-
ՄԻՆ,
ԶՈՐԴԻՍ ԸՆԿԱԼ Ի ՄՈՑ ՔՈՑԻՆ,
ԶԻ ԶԻՍ ԲԱԺԻՆ ԻՄ ՑԱՐՈՒՑՉԻՆ
ՏԱՑԵՍ ԱՆԴՐԷՆ ՅՕՐՆ ՎԵՐՋԻՆ
ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏ ԻՄ ՀԱՅՐԵՆԻՍ
ԱՆՏՈՆ ԱՒԱԳ ՔԱՀԱՆԱՑԻՍ՝
ՔԻՇՆԵԻ ՔԱՂԱՔՆ ԵՂԵԻ ԶԱՐ-
ԴԻՍ,
ՈՒՐ ԸՆԿԱԼԱ ՊՍԱԿ ԿԱՐԳԻՍ.
ԱՄՔ ԻՄ ԿԵՆԱՑ ԼՐԻՒ ՅԻՍՈՒՆ
ՎՃԱՐ ԷԱՌ ՅԱՅՍ ԱՆՑՈՒԿ ՏՈՒՆ.
ՈՅՔ ԷՔ ԲԱՐԻՔ ԵՒ ԲԱՐԵՄՈՅՆ՝
ՏՈՒՔ ԻՆՁ ԲԱՆԻ ՁՈՂՈՐՄՈՒ-
ԹԻՒՆ.
ՓԿՉԻՆ ՄԵՐՈՑ ԹՒԱԿԱՆԻ 1827-
ԻՆ,
ԵՒ ՅԱՄՍԵԱՆՆ ՄԱՐՏԻ ՏԱՍՆԵՐԵ-
ՔԻՆ
ԵԴԵՆ Ի ՍՈՑՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆԻ:

Ծանոթ. Մի շարք բառերում կիրառված է կցագրությունը:

Հրատ. Из истории, 95

697. Տապանաքար, սպիտակ մարմարից, գլխամասի ճախ կողմում՝ արև., աջում՝ մարգու կերպարանքով լուսին, եզրերին՝ վեր խոյացող զույգ նոճիներ, որոնց գլխածայրերը փոքր-ինչ կորանում են գետի իրար: 19 տողանոց բանաստեղծության տակ փորագրված է տաճար՝ գմբեթարդ, զույգ կառույցներով, կենտրոնում՝ եռահարկ շենք մասնարաժիններով ե. վեցանկյուն ինքնատիպ ծածկով, որոնք իրենց հորինվածքով հիշեցնում են ճապոնական կամ չինական ժողովրդական կառույցները.

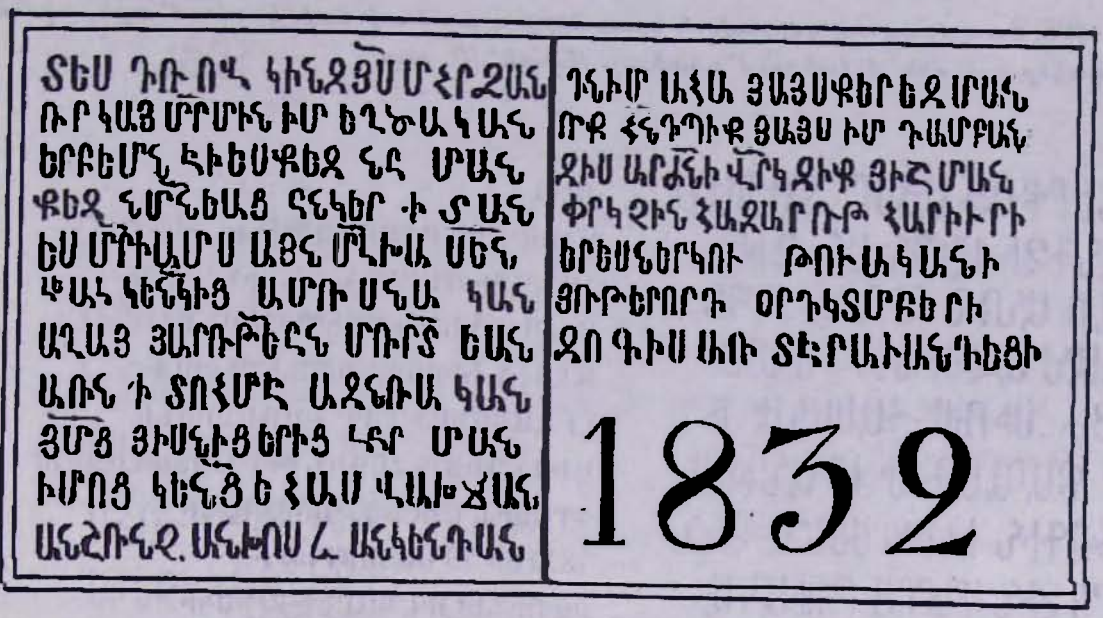

ՏԵՍ ԴՈՒ ՈՎ ԿԻՆ ՋԼԱՀՅՍ ՄԱՀԼԱՀՐՋԱՆ,
ՈՒՐ ԿԱՑ ՄՐՄՈՒՆ ԻՄ ԵՂՇԱԿԱՆ,
ԵՐԲԵՄՆ ԷԻ ԵՍ ՔԵԶ ՆԸՄԱՆ,
ՔԵԶ ՆՄԼԱՀԵԱՑ ԸՆԿԵՐ Ի ՏԱՆ.
ԵՍ ՄԼԱՀՐԻԱՄՍ ԱՑՆ ՄԼԱԼԱԱՍԵԼԱՀ
ԼԵԱԼ ԿԵՆԼԱՀԿԻՑ ԱՄՈՒՍՆԱԿԱՆ
ԱՂԱՑ ՅԱՐՈՒԹԵԼՆԸՀ ՄՈՒՐԼԱՀՏԵԱՆ
ԱՌՆ Ի ՏՈՀՄԷ ԱԶՆՈՒԱԿԱՆ.
ՁԼԱՀՄԼԱՀՑ ՅԻՍՆԻՑ ԵՐԻՑ ԼԸՐՄԱՆ
ԻՄՈՑ ԿԵՆԼԱՀՑ ԵՀԱՍ ՎԱԽՃԱՆ՝
ԱՆՇՈՒՆՋ, ԱՆԽՈՍ ԵՒ ԱՆԿԵՆԴԱՆ
ԴՆԻՄ ԱՀԱ ՅԱՅՍ ՔԵՐԵԶՄԱՆ,
ՈՐՔ ՀԼԱՀՆԴԼԻՀՊԻՔ ՅԱՅՍ ԻՄ ԴԱՄԲԱՆ,
ՋԻՍ ԱՐՃԼԱՀՆԻ ՎԼԱՀՐԿՋԻՔ ՅԻՇՄԱՆ.
ՓՐԿՋԻՆ ՀԱԶԱՐ ՈՒԹ ՀԱՐԻՒՐԻ
ԵՐԵՍՆԵՐԿՈՒ ԹՈՒԱԿԱՆԻ
ՅՈՒԹԵՐՈՐԴ ՕՐ ԴԼԵՀԿՏԼԵՀՄԲԵՐԻ
ՋՈԳԻՍ ԱՌ ՏԷՐ ԱՒԱՆԴԵՑԻ:

1832.

Հրատ. *Из истории 97-98*

Լուսանկ. *177*

698. Տապանաքար, դորշավուն կրաքարից, դլխամասի ձախ կողմում՝ արև, աջում՝ մարդակերպ լուսին, մեջտեղում՝ գծախաչ: Սատրև՝ 16 տող.

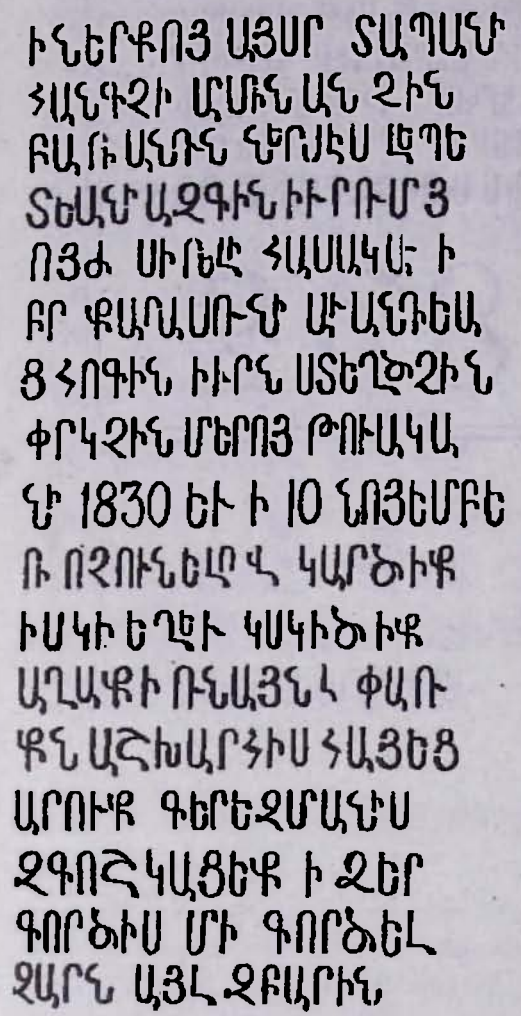

1830.
Ի ՆԵՐՔՈՑ ԱՅՍՐ ՏԱՊԱՆԻ
ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ԱՆՁԻՆ/ ԲԱՐԻ-
ԱՆՈՒՆ ՆԵՐՍԷՍ ԼԵՊԵ/ՏԵԱՆԻ
ԱԶԳԻՆ ԻՒՐՈՒՄ Ց/ՈՑԺ ՍԻՐԵԼԻ,
ԼԻ ՀԱՍԱԿԱՒ Ի/ԲՐ ՔԱՌԱՍՈՒՆԻ
ԱՒԱՆԴԵԱ/Ց ՀՈԳԻՆ ԻՒՐՆ ՍՏԵՂԾՉԻՆ/
ՓՐԿՉԻՆ ՄԵՐՈՑ ԹՈՒԱԿԱ/ՆԻ
1830 ԵՒ 10 ՆՈՅԵՄԲԵ/ՐԻ,
ՈՉ ՈՒՆԵԼՈՎ ԿԱՐԾԻՔ/ ԻՍԿԻ
ԵՂԵՒ ԿՍԿԻԾ Ի ՔԱՂԱՔԻ.
ՈՒՆԱՑՆ ՓԱՌ/ՔՆ ԱՇԽԱՐՀԻՍ
ՀԱՅԵՑ/ԱՐՈՒՔ ԳԵՐԵԶՄԱՆԻՍ,
ԶԳՈՇ ԿԱՅԵՔ Ի ՁԵՐ/ ԳՈՐԾԻՍ
ՄԻ ԳՈՐԾԵԼ/ ՁԱՐՆ, ԱՅԼ ՁԲԱՐԻՆ:

Հրատ. Из истории, 96-97

699. Խաչքար, դորշ կրաքարից, վերնամասի աջակողմում՝ արև, ձախակողմում՝ մարդու կերպարանքով կիսալուսին: Վրան քանդակված են խաչակիր խուլբ, թռչուններ, մարդու երկու ղլուխներ՝ րաց րերաններով, ձախ մասում՝ դնդակերպ պատվանդանին կանգնեցված խաչ, սատրև՝ 9 տող.

1828

*

ԴԷԿԻ 16

ԹՈՎՄԱՍ ՀԱՅՐՆ
ԱԳՈՒԼԵՑԻՆ
Ի ՏՈՀՄԵՆԺՈՀՆ
ՃԱՆԻ։ՔՆՈՎ
ԱՀՈՒ։ԱՍՏԷՆՆԻ
ՄԻՆՉ Ի ՁԱՅՆԵԼ
ՓԷՍԱՅԻ ԷԷԷ

1828
ԴԵԿԱՏԵՄԲԵՐԻ 16
ԹՈՎՄԱՍ ՀԱՅՐՆ/ԱԳՈՒԼԵՑԻ, ՈՐ/
Ի ՏՈՀՄԵՆ ՅՕՀԱՆ/ՃԱՆԻ,
ՔՆՈՎ Մ/ԱՀՈՒ ԱՍՏԷՆ ՆԱՆՋԻ/
ՄԻՆՉ Ի ՁԱՅՆԵԼ ԻՒՐ /ՓԷՍԱՅԻ ԷՂԷ:
Հրատ. Из истории, 95

Լուսանկ. *178*

700. Խաչքար, գորշ կրաքարից, նախորդից 3,5 մ դեպի ձախ: Վերամասում քանդակված է խաչ, որի աջ և ձախ կողմերին՝ արև և մարդկային կերպարանքով կիսալուսին: Ստորև՝ 13 տող.

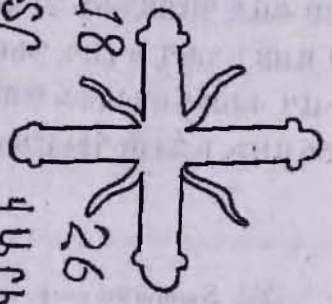

ՓԵՏՐ ՎԿՐԻ։ 12
ԱԱՏԿԱ ԳԻՆ։ՀՐԱՏՆՆԱՆԴ
ՒՆ։ՎԵՐ։ՀՈՅՆ։ՋՈՐ ԱՏՏՈՒ
ՀՆ։ՎՐԻՒ։ԿԱՑՈՑԵ։ՄԵՐՆԱՒՆ
ՋԱՐՈՒԻ։ՀՈՒՆԿՆԿՈՒ։ԳՕՍԱՑՈՑ
ԻՄ ԿՈՅՆ։ՅԵՐԿՒՐ։ՏՆՂԱՆԱՑԻ
ԲՈՐՆ։ՄՈՒՏՈՑՑ։ԹՒՐՒՒՆՁՐ
ԳՐԳՈՐԱՑԱՑ։ՄՈՒՋՈՐՆ։ՀԱՆԳ
ՉԻ։ԴՈՒՆՂՆՄՄՆ ԻՐՐԻՋՈՒՆ
ՈՒՄՄԱՑՒՒ։ԳՈՂՈՒ։ԸՍՏ ՆԱՒ
ՀՈՅՆ ԿՄՈՂԵՏ։ԲՄՒԱԳՐՆ
ԴՈՅՆ։ՈՒԳՐԱՑՒՒ։ՄԻ Գ։ԿՆՆ
ԱՑ։ՅՈՄՈՆ։ՀԱՆԿՈ։ՏԷՈ ՅՇ
ՋՀՈԳՒՍ ԱՐՈՐՆ։ՍԻՐԵԼՈ։

1826
ՓԵՏՐՎԱՐԻ 12

ՍԱՍՏԿԱԳԻՆ ՀՐԱՄԱՆՆ ԱՆԵՂԻՆ ՎԵՐՆՈՅՆ
ԶՈՐ ԱՆՇՈՒՇՏ ՎՃԻՌ ԿԱՑՈՑՑ ՄԵՐ ՆԱԽՆ[Ո]Յ[Ն]
ԶԱՌՕԳ(՞) ՆՌՆԵՆԻՍ ԳՈՍԱՑՈՑՑ/ԻՍԿՈՅՆ,
ՅԵՐԿԻՐ ՏԱՊԱԼԵԱՑ Ի/ԲՈՒՆ ԱՐՄԱՏՈՅՆ.
ԹԻԹԻՒՆՃԻ/ԳՐԻԳՈՐ ԱՂԱՅՆ ՍԻՐԱԶՈՒՆ
ՀԱՆԳ/ՉԻ Ի ՏԱՊԱՆ ՍՄԱ ԻԲՐ Ի ՔՈՒՆ.
ՈՐ Ի[Ս]ՄԱԻԼՑԻ ԳՈԼՕՎ ԸՍՏ ՆԱԽ/ՆՈՅՆ
ԿԱՐԱՊԵՏԻ ԲԱՐԻ ՍԷՐԸՆ/ԴՈՅՆ,
ՈՐ ԷՐ ԼՑԵԱԼ ԱՄՔ ԿԵՆ/ԱՑ ՅԻՍՈՒՆ,
ՀԱՆԳՈ ՏԷՐ Յ[ԻՍՈՒ]Ս ԶՀՈԳԻՍ ՍԻՐՈՒՆ, ՍԻՐԷԼԻ:
ԱՐՔԱՅՈՒԹԵԱՆ ՔՈՒՄ ԱՄԷՆ:

Ծանոթ. Վերջին տողը գրչագրում չկա:

Հրատ. *Из истории, 96*

Լուսանկ. *179*

Ուրֆալյան գերդաստանի ապրանատուն

701. Տապանաքար, *սպիտակ մարմարից, դլխամասում՝ երկու կլոր փոսիկներ, շուրջը՝ գեղաքանդակ երկրաչափական զարդեր: Վրան՝ 7 տող.*

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ
ՆԻԿՈՂԱՅՈՍԻ ՅՈՀԱՆՆԷՍԵԱՆ՝
ՄԱԿԱՆՈՒԱՄ[Բ]Ի ՈՒՐՖԱԼԵԱՆ.
ԱՅՍ ՔԱՋ ՊԱՏԱՆԻՆ 27 ՏԱՐԵԿԱՆ
ԿԱ ԱՍՏ Ի ՆԵՂ Ի ՀՈՂ ԳԵՐԵԶՄԱՆ.
ԱՒԱՂ ՔԵԶ ԳԵՂԵՑԻԿ ՄՈՐԴ ՍԻՐԱԿԱՆ:
1856 ԱՄԻ, Ի 24 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ ԱՄՍՈՅՆ:

Հրատ. *Из истории, 99*

Լուսանկ. *180*

702. Տապանաքար, *դորշ կրաքարից: Վրան՝ 8 տող.*

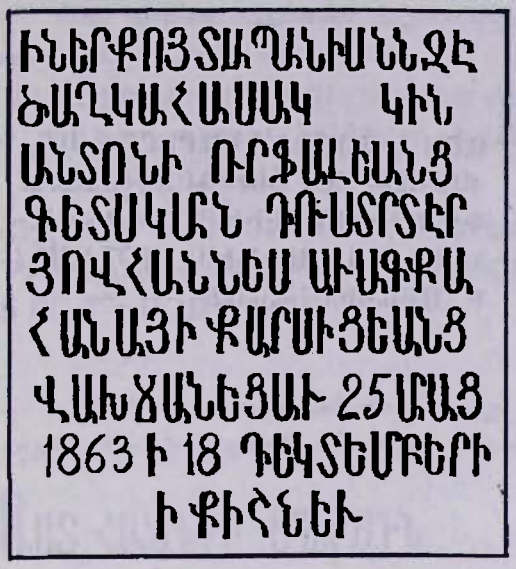

Ի ՆԵՐՔՈՑ ՏԱՊԱՆԻՍ ՆՆՋԷ/ ԾԱՂԿԱՀԱՍԱԿ ԿԻՆ/ ԱՆՏՈՆԻ ՈՒՐՖԱԼԵԱՆՑ/ ԳԵՏՍԿԱՄՆ (՞). ԴՈՒՍՏՏԷՐ/ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՒԱԳ ՔԱ/ՀԱՆԱՅԻ ՔԱՐՍԻՑԵԱՆՑ/. ՎԱԽՃԱՆԵՑԱՒ 25 ՄԱՅ/ 1863 Ի 18 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ/ Ի ՔԻՇՆԵՒ:

Հրատ. *Из истории, 99*

703. Տապանաքար, *գորշավուն կրաքարից: Խաչից ստորև, ապուրցված սպիտակ մարմարե սալաքարին՝ 6 տող.*

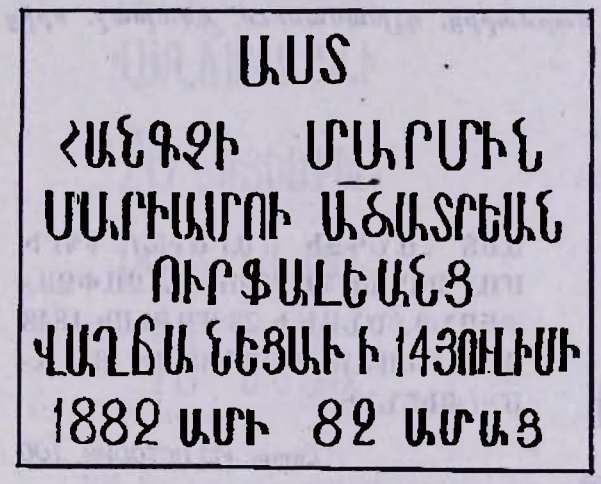

ԱՍՏ/ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ/ ՄԱՐԻԱՄՈՒ ԱՃԱՌԵԱՆ/ ՈՒՐՖԱԼԵԱՆՑ/. ՎԱԽՃԱՆԵՑԱՒ 14 ՅՈՒԼԻՍԻ/ 1882 ԱՄԻ 82 ԱՄԱՑ:

Հրատ. *Из истории, 101*

704. Տապանաքար, *ուշղանկյուն, վրան ապուրցված սպիտակ մարմարե սալաքարին՝ 6 տող.*

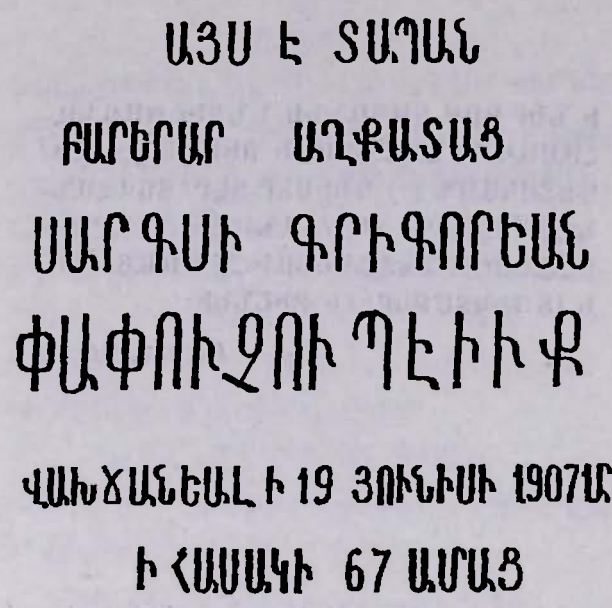

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ/ ԲԱՐԵՐԱՐ ԱՂՔԱՏԱՑ/ ՍԱՐԳԻՍ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ/ ՓԱՓՈՒՋՈՒՊԷԻՒՔ/. ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ Ի 19 ՅՈՒՆԻՍԻ 1907 ԱՄԻ/ Ի ՀԱՍԱԿԻ 67 ԱՄԱՑ:

705. Տապանաքար, *սպիտակավուն մարմարից, գլխամասում՝ գծախաչ, որից ներքև 6 տող.*

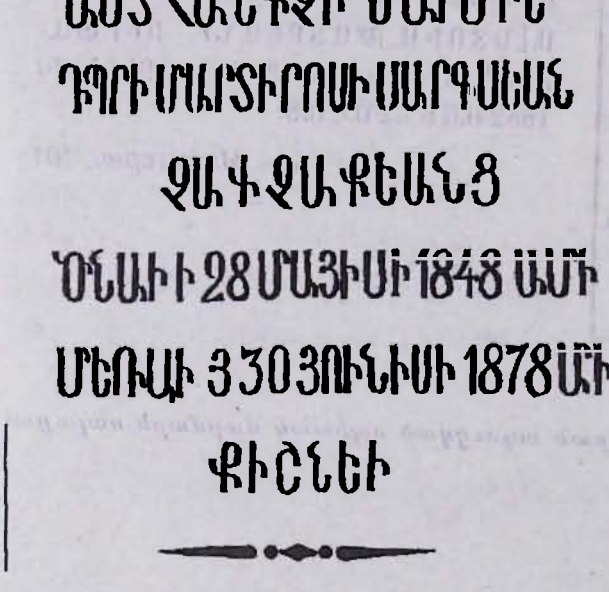

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ/ ԴՊՐԻ ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ ՍԱՐԳՍԵԱՆ/ ՋԱՓՋԱՓԵԱՆՑ./ ԾՆԱԻ Ի 28 ՄԱՅԻՍԻ 1848 ԱՄԻ/ ՄԵՌԱՒ Յ30 ՅՈՒՆԻՍԻ 1878 ԱՄԻ/ ՔԻՇՆԵԻ:

Հրաա. *Из истории, 100*

706. Կոթող, սպիտակ մարմարից, լավ հղկված: Վրան՝ 6 տող հայերեն և 8 տող ռուսերեն.

ԱՍՏ ՄԱՐՄՆՈՎ ՀԱՆԳՉԻ/ ԾԱՌԱՑ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ, ՈՐԴԻ/ ՏԷՐ ՓԻԼԻՊՊՈՍԻ/. ՎԱԽՃ. 3 ՓԵՏՐՎ. 1878 ԱՄԻ / Ի ՀԱՍԱԿԻ 85 ԱՄԱՑ/ ՔԻՇՆԵՒ:

Ապա՝ ռուսերեն.

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ ПОТОМСТВЕННАГО ПОЧЕТНАГО/ ГРАЖДАНИНА/ ИВАНА ФИЛИППОВИЧА/ ПОПОВА./ СКОНЧ. 3 ФЕВР. 1878 Г. 85 ЛѢТЪ РОДУ. КИШИНЕВЪ.

Հրատ. Из истории, 101

707. Կոթող, սպիտակ մարմարից, քանդակազարդ, Մ.Ուրֆալյանի տապանաքարի կողքին: Վրան՝ հայերեն (6 տող) և ռուսերեն (5 տող) ղրուշյուն.

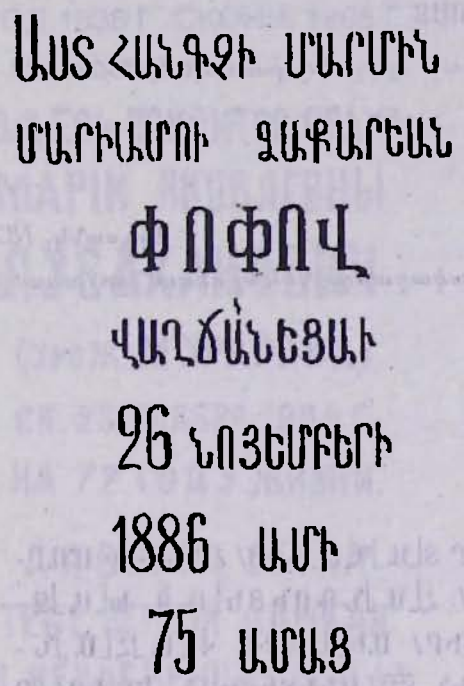

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ/ ՄԱՐԻԱՄՈՒ ԶԱՔԱՐԵԱՆ/ ՓՈՓՈՎ./ ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ/ Ի 26 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ/ 1886 ԱՄԻ / 75 ԱՄԱՑ:

Ապա՝ ռուսերեն.

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ТѢЛО/ МАРЬЯМ ЗАКАРЬЯНЪ/ ПОПОВОЙ./ СКОНЧАЛАСЬ 26 НОЯБРЯ 1866 ГОДА / 75 ЛѢТЪ.

Հրատ. Из истории, 101

708. Խաչքար, սպիտակ կրաքարից, վրան՝ ռուսերեն և հայերեն 5-ական տող.

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ
ДВОРЯНКИ МАРІИ ЛЕ
БЕДЕВОЙ ЖЕНА Х.А.
БОГДАСАРОВА СКОНЧАВ
ШАЯСЯ 1855 АВГУСТА
21 ДНЯ

ՅԻՆԵՐՔՈՅ ԱՅՍՐ ՏԱ
ՊԱՆԻՆՆՉԷ ՄԱՐԻ
ԱՄԿԻՆ ՄՀՅՍԻ ՊԱ
ՂՏՍՐԵՆ ՎԱՂՃԱՆ
ԵԼՆԻ 1855 ԱՒ Ի 21
ՕԳՕՍՏ

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ ДВОРЯНКИ МАРІИ ЛЕ/БЕДЕВОЙ ЖЕНА Х.А./ ВОГДАСАРОВА, СКОНЧАВ/ШАЯСЯ 1855 АВГУСТА/ 21 ДНЯ/.

Ապա՝ հայերեն.

Ի ՆԵՐՔՈՅ ԱՅՍՐ ՏԱ/ՊԱՆԻ ՆՆՋԷ ՄԱ-ՐԻ/ԱՄ ԿԻՆՆ ՄԼԱ.ՀԼՏԵՍ.Ի ՊԱ/ՂՏԼԱ.ՀՍ-ԼԱ.ՀՐԵԼԱ.Ն: ՎԱԽՃԱՆԵԼՆ Ի 1855 ԱՄԻ Ի 21/ ՕԳՕՍՏ

Հրատ. *Из истории, 99*

Լուսանկ. *182*

709. Տապանաքար, *ապիտակ մարմարից, քանդակազարդ: Կենարոնում՝ շրջանակի մեջ 7 տող.*

Ի ՆԵՐ ՏԼԱ.ՀՂԼԱ.ՆԻՍ/ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐ-ՄԻՆ/ ՀԼԱ.ՀՆԳՈՒՑԵԼԱ.Լ ԽԼԱ.ՀՉ-ԼԱ.ՀԿԻՐ/ ԱՒԼԵ.ՀՏԻՍ ՔԼԱ.ՀՀԼԱ.Հ-ԼԱ.ՀՅԻՆ ՏՐ/ ԱՒԵՏԻՍԵԱՆ, ՈՐ ԷՐ/ 60 ԱՄԱՑ ԵՒ ՎԱԽ/ՃԱՆԵՑԱՒ Ի 25/ ԴԵԿՏ. 1852 ԱՄԻ:

Հրատ. *Из истории, 98*

Լուսանկ. *183*

710. Կոթող, քառակող, սև դրանիտից, երկաստիճան պատվանդանով: *Մի կողմին՝*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻ ՄԱՐՄԻՆ ՍՏԵՓԱՆԻ ՊՕՂՈՍԵԱՆՑ./ ԾՆԱՒ 1828./ ՎԱԽՃ. 1898:

Մյուս կողմին՝

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ СТЕПАНА ПАВЛОВИЧА БОГОСОВА./ РОД. В 1828 Г./ СКОНЧ. 1898 Г.

Հրատ. Из истории, 102

711. Կոթող սև մարմարից, խաչն ընկած, պատվանդանով: Վրան՝ *հայերեն 5 և ռուսերեն 6 տող.*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻ ՄԱՐՄԻՆ/ ՆԱՐԻՆԻ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ/ ՊՕՂՈՍԵԱՆՑ./ ԾՆԱՒ 1835 / ՎԱԽՃ.1895:

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ НАРИНЫ КАРАБЕТОВНЫ/ БОГОСОВОЙ./ РОД.1835 Г. СКОНЧ. 1895 Г.

712. Կոթող, սև մարմարից, պատվանդանով, վերին մասն ընկած. ունի 9 տող.

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ
МАРІИ ЯКОВЛЕВНЫ
ЛУСАХАНОВИЧ
(УРОЖ. МУРАТОВА)
СК. 28 НОЯБРЯ 1909 Г.
НА 72 ГОДУ ЖИЗНИ.
ДА БУДЕТ ЛЕГКА
ТЕБЕ ЗЕМЛЯ ДОРОГАЯ
И НЕЗАБВЕННАЯ МАТЬ!

ЗДЕСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ МАРІИ ЯКОВЛЕВНЫ/ ЛУСАХАНОВИЧ (УРОЖ. МУРАТОВА).СКОНЧ. 28 НОЯБРЯ 1909 Г./ НА 72 ГОДУ ЖИЗНИ./ ДА БУДЕТ ЛЕГКА/ ТЕБЕ ЗЕМЛЯ, ДОРОГАЯ/ И НЕЗАБВЕННАЯ МАТЬ!

Գոյլովների տապանատուն

713. Կոթող, *սպիտակ մարմարից, վրան՝ քանդակված ծաղկեպսակ. ներքևում՝ 5 տող.*

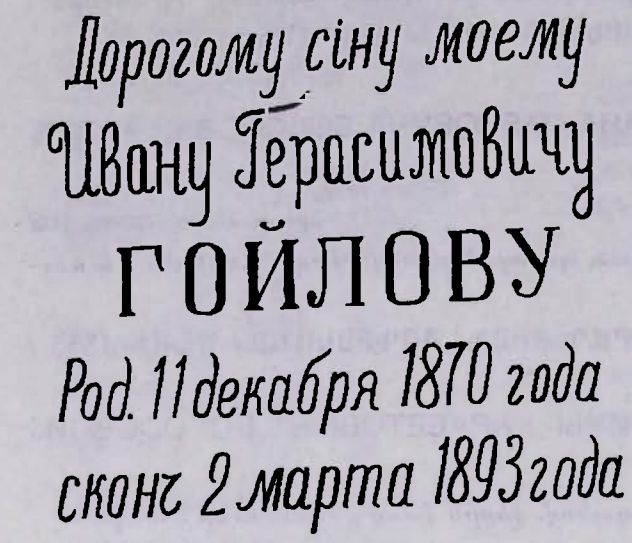

ДОРОГОМУ СІНУ МОЕМУ/ ИВАНУ ГЕРАСИМОВИЧУ/ ГОЙЛОВУ/. РОД. 11 ДЕКАБРЯ 1870 ГОДА./ СКОНЧ. 2 МАРТА 1893 ГОДА.

714. Տապանաքար, սպիտակ մարմարից, վրան՝ գծախաչ և 4 տող.

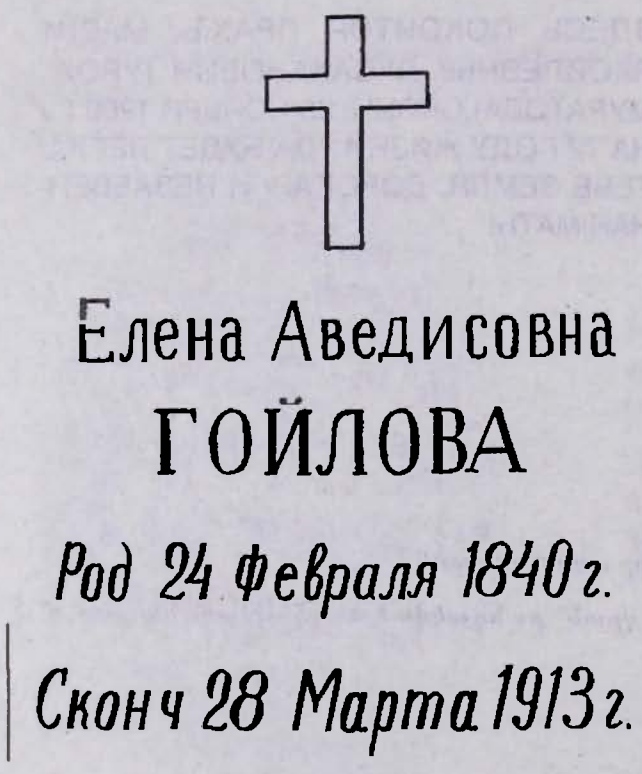

ЕЛЕНА АВЕДИСОВНА/ ГОЙЛОВА./ РОД. 24 ФЕВРАЛЯ 1840 Г./ СКОНЧ. 28 МАРТА 1913 Г.

715. Տապանաքար, հայերեն և ռուսերեն արձանագրությունների սկզբնամասերը եղծված, սակայն հնարավոր է վերականգնել.

Герасима Лукича

ГОИЛОВА

МАРІИ

род 8 Маія 1859г

сконч 15 февраля 1864г.

ՄԱՐԻԱՄԱՅ ՄԵԾԱՏՈՀՄԻ/ԴՍՏԵՐ ԿՕՅԼՈՎ-ԿԱՐԱՊԵՏԻ/ ՄԱՐՄԻՆ ԵԴԱՒ ԱՍՏ Ի ՇԻՐՄԻ/ Ի ՏՂԱՅԱԿԱՆ ՏԻՍ ՀԱՍԱԿԻ/ ԾՆԱՒ 8 ՄԱՅԻՍԻ 1859, ՎԱՂԱԾ. 15 ՓԵՏՐ. 1864 ԱՄԻ:

Եվ ռուսերեն՝

[ЗДЕСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ ДОЧЕРИ] ...ГЕРАСИМА ЛУКИЧА/ ГОЙЛОВА/ МАРІИ./ РОД. 8 МАІЯ 1859 Г./ СКОНЧ. 15 ФЕВРАЛЯ/ 1864 Г.

Հրատ. А.Тораманян, Из истории, 100

716. Կոթող, քառակող, սև դրանիտից. վրան ագուցված է եղել թևավոր խաչ, որ այժմ տեղում չէ: Ստորին մասին՝ *7 տող.*

ЕЛИЗАВЕТА/ КАРАБЕТОВНА/ КИРКОРОВА./ РОД. 15 ФЕВРАЛЯ/ 1883 Г. СКОНЧ. 10 ФЕВРАЛЯ/ 1901 Г.

717. Կոթող, նախորդի նմանակութ֊յամբ. միջին պատվանդանին՝ *5 տող.*

Докторъ

СТЕПАНЪ КАРАБЕТОВИЧЪ

КИРКОРОВЪ

род 15 октября 1868 г.

сконч. 12 сентября 1905г.

ДОКТОРЪ/ СТЕПАНЪ КАРАБЕТОВИЧЪ/ КИРКОРОВЪ/ РОД.15 ОКТЯБРЯ 1868 Г./ СКОНЧ. 12 СЕНТЯБРЯ 1905 Г.

718. Կոթող, սև մարմարից, երկաստիճան պատվանդանով: Վրան ագուցված սպիտակ մարմարե սալատախտակին՝ *6 տող.*

ЗДЕСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ МАРДИРОСА КАРПОВИЧА/ ЗАЗУКА,/ СКОНЧАВШЕГОСЯ/ 16 МАРТА 1886 ГОДА НА 80 ГОДУ ЖИЗНИ.

719. Կոթող, քառակող, սպիտակ մարմարից: Վրան՝ 7 տող. հայերեն և 3 տող ռուսերեն.

ՀԱՆԳԻՍՏ ՈՍԿԵՐԱԾԴ/ ԱՆՈՒՇԻԿ ՄԱՅՐ/ ԵՒ ՔԱՂՑՐԻԿ ՄԱՄԻ/ ՇՈՒՇԱՆ/ ՏԷՐ ԳԱԲՐԻԷԼԵԱՆՑ./ ԾՆ. 1835- ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՕԼՈՒՄ:

Ապա՝

ДОРОГОЙ МАТЕРИ/ ШУШАНЫ/ ТЕРЪ-ГАБРИЕЛЯНЦЪ

ԿՈՏՈՎՍԿ/ ՆԱԽԿԻՆ ՀՆՁԵՇՏ, ԳԱՆՁԻԵՇՏԻ/

Մոլդովայի տարածքի աչքի ընկնող հայկական գաղթօջախներից էր Հնչեշտը, որը գտնվում է Քիշնևից հարավ-արևմուտք: Այստեղ ծնվել է Լազարյան ճեմարանի ականավոր մտավորականներից մեկը՝ Մսեր մագիստրոս Մսերյանցը: Քաղաքում և նրա շրջակայքում բազմաթիվ կալվածներ ուներ ժամանակի ճանաչված դիվանագետ, մեծահարուստ ռուսջուղցի Մանուկ բեյ Միրզայանցը (մահ. 1817 թ.)[13]: Դեռևս Մ. Բժշկյանի այցելության ժամանակ այստեղ ապրել են սակավաթիվ հայ ընտանիքներ[14], որոնք նախապես ունեցել են Ս. Աստվածածին անվամբ փայտաշեն եկեղեցի, որը XIX գարի երկրորդ կեսին վերածվել է քարաշենի[15]: Մանուկ բեյի խնդրանքով նորաշեն եկեղեցին նկարազարդել է Հովհ. Այվազովսկին[16]:

Հնչեշտի հայկական գաղթօջախը մարեց երկրորդ համաշխարհային պատերազմի շրջանում: Հիշյալ եկեղեցին այժմ գոյություն չունի: Քաղաքում պահպանվել են Մանուկ բեյի՝ ռուսական կլասիցիզմի ոճով կառուցված շքեղ պալատը (կառուցել է նրա որդին 1861 թ.), այժմյան գյուղատնտեսական տեխնիկումի շենքը, և Որսորդական տունը, որը կառուցել է ականավոր ճարտարապետ Ալեքսանդր Բեռնարդցին 1881 թ. Մանուկ բեյի որդի Հովհաննես Մուրադ բեյի ծախսով: Այս գողտրիկ շրջանաձև շենքի պատերին ագուցված են մարմարակերտ սալաքարեր՝ բարձրաքանդակներով- որսորդական տեսարաններով: Սալաքարերից մեկի վրա փորագրված է ռուսերեն՝ „MB 1886„[17]:

Մեր շրջագայության ժամանակ՝ 1974 թ. ապրիլի 30-ին, հայոց եկեղեցու նախկին վայրում՝ քաղաքային լճի ափին, կործանված գերեզմանոցից մնացել էր մեկ տապանաքար, սև մարմարից, շրջված վիճակում, որի վրա փորագրված էր ընդամենը 4 տող.

720.

ЗДѢСЬ/ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ ВАРТАНА ГРИГОРЬЕВИЧА/ КИРКОРОВА.

Հրատ. *Из истории, 44*

---

13 Մ.Բժշկյան, էջ 188:

14 Նույն տեղում:

15 Տե՛ս Իշխան Հովհաննես Մ.Մուրատ պեկի հոդվածը, «Արարատ», 1870, Օգոստոս, N.4, էջ137-138:

16 Ս.Ջոլաճոլյան. Հնչեշտ, Հայկ. Խորհրդ. Հանրագիտարան, հ. 5, 1979, էջ 640:

17 Մանրամասն տե՛ս Ա.Խ.Թորամանյան, նշվ., աշխ., էջ 33-39:

ՕՐԳԵՎԻ (ՕՒՀԵՑ)

Քիշնևից և Գրիգորիոպոլից հետո Օրգեևը եղել է Մոլդովայի ամենաստվար հայկական դաղթօջախը: գտնվում է Քիշնևից դեպի հյուսիս՝ շուրջ 30 կմ հեռավորության վրա: XIX դարի առաջին տասնամյակներին այստեղ բնակվելիս են եղել 60 տուն հայեր, որոնք ունեցել են իրենց դպրոցը և եկեղեցին՝ Ս.Աստվածածին անվամբ[18]: Մինչև օրս լավ պահպանված այս գողտրիկ տաճարը ուշադրավ է իր ճարտարապետական հորինվածքով և տիրապետող դիրքով: Գտնվում է քաղաքի կենտրոնական հրապարակից 200 մ հեռավորությամբ, լեհական եկեղեցու մոտ: Դա միանավ, երկու ավանդատներով, թաղածածկ գահլիճ է՝ կառուցված գորշավուն ավազաքարով: Միակ մուտքը արևմուտքից է: Եկեղեցի կարելի է բարձրանալ լավ մշակված 21 քարե աստիճաններով: Ճարտարապետության դոկտոր Ա.Խ. Թորամանյանի կարծիքով, տաճարը կառուցված է մեծանուն ճարտարապետ Ալեքսանդր Բեռնարդացու նախագծով, Բաղդասարյան եղբայրների նախաձեռնությամբ և նյութական միջոցներով: Եկեղեցու կառուցման աշխատանքներին նպաստավորել են Հովհաննէս Բալիոզը, Սարդիս Զերքեզը, Հարություն Նազարյանը և ուրիշներ[19]: Այժմ այստեղ է գտնվում Օրգեև քաղաքի «Տնային խոհանոցը», որի ղեկավարությունը շենքի ներսում կատարել է մի շարք փոփոխություններ: Եկեղեցու պատերին ոչ մի արձանագրություն չի պահպանվել:

Օրգեևում պատմամշակութային արժեք է ներկայացնում դեռևս գոյատևող հայկական գերեզմանոցը:

ՕՐԳԵԵՎԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ

Գտնվում է քաղաքային հիվանդանոցի մոտ. շուրջը ցանկապատված է, տապանաքարերը ծածկված են հողազանգվածով կամ տեղահանված են: Մի շարք մարմարակերտ կոթողներ օգտագործվել են հետագայում այլևայլ նպատակներով: Հուշարձանախմբի վիճակն, ընդհանուր առմամբ, անմխիթար է. հին գերեզմանների վրա կատարվում են նոր թաղումներ, որոնց պատճառով բազմաթիվ տապանաքարեր չարդոտված են: Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ առաջիկայում Օրգեևի հայոց գերեզմանատունը աստիճանաբար ոչնչանալու է, վիմագրական արշավախումբը նպատակահարմար գտավ ընդօրինակել անխտիր բոլոր արձանագրությունները, առանց նկատի ունենալու նրանց փորագրության ժամանակը[20]:

721. Տապանաքար, սպիտակ մարմարից, կենտրոնում՝ գծախաչ, որի ստորև՝ *5 տող.*

НИКОЛАЙ АРТЕМЕВИЧ/ ФОКШАНІЯНЪ/ РОДИЛСЯ 30-ГО ДЕКАБРЯ 1835 ГОДА/ УМЕРЪ 30-ГО ДЕКАБРЯ 1881 ГОДА/ НА 46 ГОДУ ОТЪ РОДУ.

722. Տապանաքար, սև մարմարից, գլխամասում՝ խաչ, որի տակ՝ *7 տող.*

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ ИВАНА ИВАНОВИЧА/ ПАНИГЯНЦА./ СКОНЧАЛСЯ НА 73 ГОДУ 10 ЯНВАРЯ 1901 Г./СПИ СПОКОЙНО, ДОРОГОЙ ОТЕЦЪ, МУЖЪ И ДЕДУШКА.

723. Տապանաքար, սպիտակ մարմարից, կենտրոնում՝ գծախաչ, ստորև՝ *5 տող.*

---

18 Մ.Բժշկյան, էջ 188:

19 Ա.Խ.Թորամանյան, նշվ. աշխ., էջ 50:

20 Տեղում աջակցելու համար շորհակալություն ենք հայտնում Օրգեևի պատմահնագիտական թանգարանի տնօրեն Տ.Խ. Բրաչկոյին:

МАЛХАСЪ ВОСКАНОВИЧЪ/ РИПСИМІЯ КАРПОВНА/ И ЕЛИЗАВЕТА/ БОГОСОВЫ./ СКОНЧАЛИСЬ 1875 ГОДА, 17 МАРТА.

724. Կոթող, *խաչակերպ, ուղղահայաց դիրքով, վերևը ճաքած: Ստորին մասը մաքրելուց հետո բացվեցին բուսական զարդեր (ծաղկեփունջ և այլն), ունի 7 տող.*

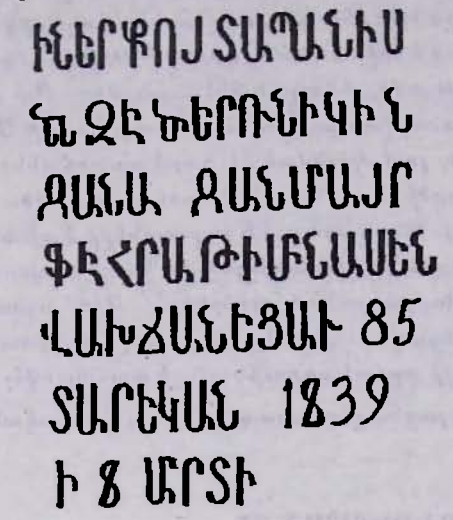

Ի ՆԵՐՔՈՑ ՏԱՊԱՆԻՍ/ ՆՆՋԷ ԾԵՐՈՒՆԻ ԿԻՆ/ ՋԱՆԱՋԱՆ՝ ՄԱՑՐ/ ՖԷՀՐԱԹԻ ՄԻՆԱՍԵԼԱՆ./ ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ 85/ ՏԱՐԵԿԱՆ 1839/Ի 8 ՄԱՐՏԻ:

725. Տապանաքար, *կրաքարից, կիսաթաղ վիճակում, փոքր-ինչ ձախ թեքված: Վրան՝ 8 տող.*

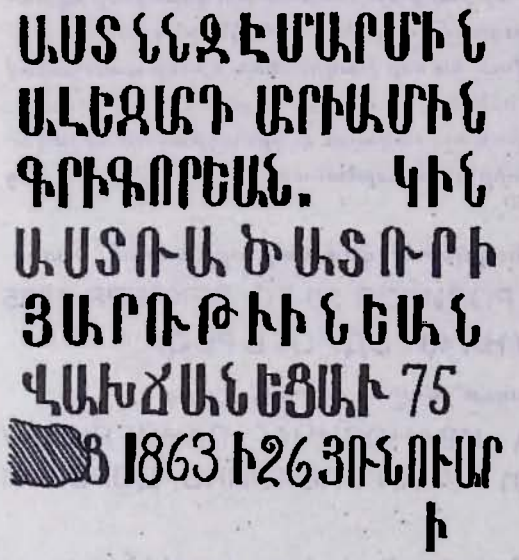

ԱՍՏ ՆՆՋԷ ՄԱՐՄԻՆ/ ԱԼԵՋԱՐԴ ՄԱՐԻԱՄԻՆ/ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ՝ ԿԻՆ/ ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐԻ/ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ./ ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ 75/ ԱՄԱՑ 1863 Ի 26 ՅՈՒՆՈՒԱՐ/Ի:

726. Տապանաքար, *սպիտակավուն կրաքարից, քանդակազարդ. ունի 5. տող.*

Ի ՆԵՐՔՈՑ ԱՑՍՐ ՏԱՊԱ/ՆԻ ՆՆՋԷ ԲԱՐԻԱՆՈՒՆ/ ԲՕՄԵՇՋԻՔ ՍԱՐԳԻՍ/ ՄԵԼՔՈՆՈՎ. ՇԻՇՄԱՆ/ԵԱՆՑ:

Լուսանկ.*185*

727. Տապանաքար, *սպիտակավուն կրաքարից, քանդակազարդ. վրան՝ 5 տող.*

Ի ՆԵՐՔՈՅ ԱՅՍՄ ՏԱՊԱՆԻ/ ՆՆՋԷ ԲԱՐԻԱՆՈՒՆ ԱԼՍՏՈՒԱԾԱ/ՏՈՒՐ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ/ ՅԱՄԱՅ ՎԱՂՃԱՆԵԱԼ/1843, ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 15:

728. Տապանաքար, *սպիտակավուն կրաքարից, ներքևը կոտրված: Վրան՝ 7 տող.*

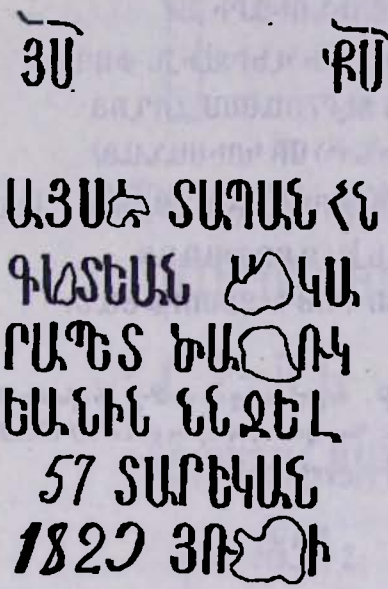

ՅՍ ՔՍ/ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՒԱՏ/ԳՍՏԵԱՆ --ՈՂ ԿԱ/ՐԱՊԵՏ ԾԱՌՈՒԿ/ԵԱՆԻՆ ՆՆՋԵԼ/ 57 ՏԱՐԵԿԱՆ/ 1829 ՅՈՒՆԻՍԻ:

729. Տապանաքար, *սպիտակավուն կրաքարից, մեջտեղից կոտրված, 7 տող.կիսեղծ արձանագրությամբ.*

Ի ՆԵՐՔՈ ԱՅՍՐ ՏԱ/ՊԱՆԻ ՆՆՋԷ/ԲԱՐԻԱՆՈՒՆ ՈՍԿԱՆ/ ՄԱՒՀԱՏԵՍԻ ՊՈՂՈՍԵԱՆ/ Ի ՀԱՍԱԿԻ 70 ՏԱՐԵԿԱՆ/ ՎԱՂՃԱՆԵԼ 18.../ ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ:

730. Տապանաքար, *կրաքարից, վրան ծաղկամանով ծաղիկներ և 11 տող.*

ПРОХОЖИЙ/, ОСТАНОВИСЬ/, НЕ ПРЕЗИРАЙ МОЙ/ ПРАХЪ Я ДОМА, А/ ТЫ ВЪ ГОСТЯХЪ/. ЗДЕСЬ ПОКОИТСЯ / ПРАХЪ ТАТОСА /САРКИСОВ⌈ИЧ⌉А ГЕКИ/МОВА СКОНЧАЛСЯ ВЪ 1865 Г. ІЮНЯ 20 ДНЯ НА 60 ГОДУ ОТЪ РОЖДЕНІЯ.

731. Տապանաքար *սպիտակ կրաքարից, դագաղաձև, մակերեսին՝ 3 տող.*

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ РАБА. /БОЖЬЯ ПЕТРА ПЕТРОСОВИЧА КЕВОРК...

Ծանոթ. Շարունակությունը չի փորագրված, թեև տեղ կա:

732. Տապանաքար, *կրաքարից, քայքայված վիճակում, Հայրենական պատերազմում ղոհված զինվորների հուշարձանից փոքր-ինչ հեռու: Վրան՝ գծուխաչ և 13 տող.*

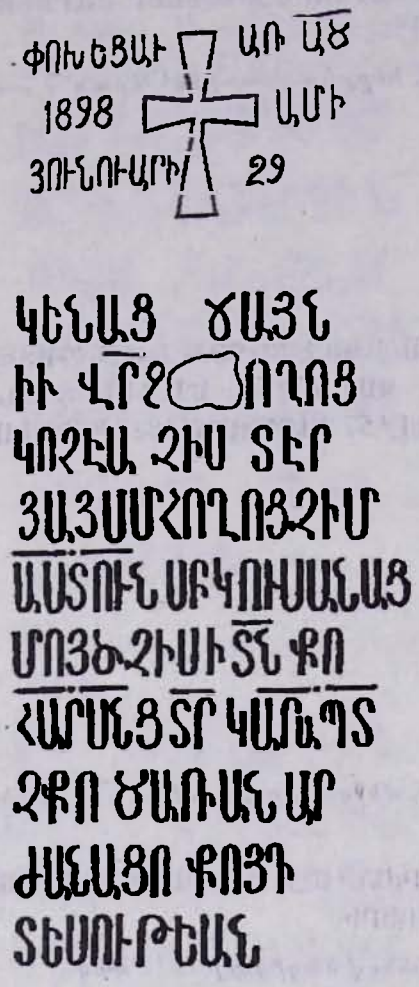

ՓՈԽԵՑԱԻ ԱՌ ԱԾ
/1898 ԱՄԻ/ ՅՈՒՆՈՒԱՐԻ 29/
ԿԵՆԱՑ ԾԱՅՆ/ԻՒ ՎԵՐՋԼԻՆ ՓՈՂՈՑ/
ԿՈՉԷԱ ՉԻՍ ՏԷՐ/ ՅԱՅՍՄ ՀՈՂՈՑ
ՉԻՄ/ԱՍՏՈՒՆ (՞) ՍՒ ԿՈՒՍԱՆԱՑ/
ՄՈՑԾ ՉԻՍ Ի Տ[ՈՒ]Ն ՔՈ/ ՀԱՐՍԼԱԽԼԵԱՑ.
ՏՐ ԿԱՐԱՊԼԵ[Ց]Տ/ ՉՔՈ ԾԱՌԱՆ
ԱՐ/ԺԱՆԱՑՈ ՔՈՅԴ/ ՏԵՍՈՒԹԵԱՆ:

Մանոթ. 4-րդ տողում Չ-ի փոխարեն փորագրվել է Մ: կասկած է հարուցում ՉԻՄԱՍՏՈՒՆ բառի վերծանությունը:

733. Տապանաքար, *կրաքարից, հողմահարված: Գտնվում է կալվածատեր Ս.Շիշմանյանցի տապանաքարի մոտ: Վրան՝ 5 տող.*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ/ ՅՈՎՀԱՆՆԷԱՑ /Ե/ՔՈՒՐ ՇԻՇ/ՄԱՆԵԱՆՑ ԾԸՆԵԼՆ Ի 25/ ՈԿՏԵՄԲԵՐ 1851 ԵԻ ՄԵՌԱԻ/ ... 1875՞ ... ՆՈՑ/ԵՄԲԵՐԻ/...

734. Կոթող, *սև մարմարից, գագաթի խաչը կոտրված, երկաթե ցանկապատի մեջ: Արևելյան կողմին՝ 4 տող.*

МАРКАРЪ ДАВИДОВИЧЪ/ ФОКШАНЯНЪ СКОНЧ 13 АВГУСТА/ 1899.

735. Տապանաքար, դագաղաձև, սպիտակ մարմարից: Խաչի տակ 8 տող եղծված արձանագրություն.

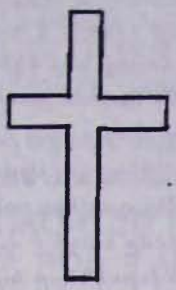

покоится прахъ
Артемиевны
селъ
фокшаньянъ
бря 1854 г.
ештахъ
сконч
бря 1903 г.
Въ Орге евѣ.

...ПОКОИТСЯ ПРАХЪ /
...АРТЕМИЕВНЫ/... СЕЛЪ /
ФОКШАНЬЯНЪ/ ...БРЯ 1854 Г./
...ЕШТАХЪ/ СКОНЧ. 21 ...БРЯ 1903Г. /
ВЪ ОРГЕЕВѢ

Ծանոթ. Քաղաքացիական պատերազմի հերոս Սերգեյ Լազոն ծնվել է Օրգեև քաղաքից 8 կմ հեռավորությամբ գտնվող Պյատրի (այժմ՝ Լազո) գյուղում: Նրա մասին եղած գրքերում նշվում է, որ Լազոյի ընտանիքը բարեկամական կապերի մեջ է եղել Ֆոկշանյան մեծահարուստ կալվածատերերի հետ: Կարելի է ենթադրել, որ Ֆոկշանյանները հայեր են, թեև Սերգեյ Լազոյի մասին եղած գրքերում նրանք ներկայացված են իբրև մոլդովացիներ (մոլդովներ) Ֆոկշանյանու ազգանուններով:

ԲԵԼՑԻ (ԲԵԼՑ, ԲԵԼԸՑ)

Հայկական ոչ ստվար գաղթօջախ է ունեցել Քիշնևից հյուսիս-արևելք գտնվող Բելցի քաղաքը, որի հայ բնակիչների թիվը տարբեր տարիներին հասել է մինչև 700 մարդու[21]: Մ.Բժշկյանի այցելության ժամանակ այստեղ ապրել են ընդամենը տասը հայ ընտանիք[22], որոնք զբաղվել են վաճառականությամբ, երկրագործությամբ և արհեստներով: Քաղաքի երկրագիտական թանգարանի ֆոնդերում պահպանված գրավոր տեղեկությունների համաձայն՝ հայոց հին եկեղեցին՝ Ս.Նիկողայոսը, կառուցվել է 1795 թ. ռումին բոյար, ծագումով հույն Գեորգի Պանախիի ծախսով: Նախագծի հեղինակն է եղել գալիցիացի ճարտարապետ Վեյսմանը: Արևելյան և արևմտյան կողմերից կառույցն ունեցել է քանդակազարդ ճակտոններ, ներքուստ՝ հարավային և հյուսիսային

21 Ա.Խ.Թորամանյան, նշվ., աշխ., էջ 26:
22 Մ.Բժշկյան, էջ 188:

խորաններըը կենտրոնականից բաժանվել են որմնասյուներով: Առանձնապես աչքի է ընկել իկոնոստասը. որի հեղինակն է նկարիչ Եվստավինը: 1804 թ. Ս.Նիկողայոսը օծվում է ուղղափառ ծեսով և տրվում մոլդավացիներին[23]: Առաջանում է լուսավորչադավան հայոց նոր եկեղեցի կառուցելու խնդիրը: Ապագա տաճարի նախագիծը հանձնարարվում է կազմել ճարտարապետ Ա. Կրասնոսելսկուն. որը հմտորեն օգտագործում է հայ ճարտարապետությանը հարազատ հորինվածքային մանրամասներ: 1909 թ. կաթողիկոս Մատթեոս Իզմիրլյանի միջնորդությամբ Նոր-Նախիջևան-Բեսարաբիայի թեմական առաջնորդ Ներսես արքեպիսկոպոս Խուդավերդյանը իրավունք է ստանում կառուցելու Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին. որի հիմնադրումը տեղի է ունենում 1910 թ. օգոստոսի 24-ին. ավարտը՝ 1912 թ. հոկտեմբերի 26-ին[24]: Նպաստավորողները եղել են Հակոբ Գրիգորի Մարգարյանը և Դմիտրի ու Մկրտիչ Լուսախանյանները: Եկեղեցի կառուցելու համար հողամաս է տրամադրել Մարիամ Ծոկշանյանը: Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին գտնվում է քաղաքի կենտրոնում՝ «Օկտյաբր» հյուրանոցի մոտ. ունի տիրապետող դիրք. երկգմբեթ է՝ վեր խոյացող սրածայր վեղարներով: Ճարտարապետական մտահղացմամբ հիշեցնում է Էջմիածնի Մայր տաճարը[25]:

Մոլդովայի Նախարարների խորհրդի 1971 թ. N.349 որոշմամբ Բելցիի հայոց եկեղեցին վերցված է պետական հսկողության: Նրա սրահները մեր այցի ժամանակ տրամադրված էին քաղաքային մարզադպրոցին, որի տնօրինությունը կատարել է զգալի փոփոխություններ: Տաճարի հատակի տակ նկուղահարկ-դամբարանատունն է, հյուսիսային միակ մուտքն այժմ փակված է քարուկրով: Այստեղ, խորշերի մեջ դրված են Մոլդովայի ականավոր հայերից մի քանիսի ցինկապատ դագաղները՝ մարմարակերտ արձանագրված ցուցատախտակներով:Բելցիի քաղխորհրդի նախագահի տեղակալ Ի.Ֆ. Կլիմովիչի կարգադրությամբ որոշվեց բացել դամբարանատան արտաքին մուտքը, սակայն անհնար եղավ ամրաշաղտխ շարվածքը քանդել. ուստի նպատակահարմար գտնվեց ներս մտնել ժամատան հատակից, որի տախտակամածի տակ, ներքուստ կար մի փոքրիկ անցք: Պատանի բունցքամարտիկների դպրոցի ուսմասվար Նիկոլայ Իվանովիչի աջակցությամբ ներս սողոսկեցինք շինարարական աղբակույտով լեցուն նկուղահարկ. ձեռքի լապտերների միջոցով հայտնաբերեցինք ընդամենը երեք սալաքար և մեկ ցինկապատ դագաղ՝ որմնախորշի մեջ: Ահա դրանց վիմագրությունները.

736. Սալաքար, *սպիտակ մարմարից, նախկին տեղն անհայտ. վրան մակաղրված է 5 տող.*

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ ИВАНА ХАРИТОНОВИЧА/ ЛУСАХАНОВИЧА./ СКОНЧАВШ. НА 73 Г. ЖИЗНИ ДЕКАБРЯ 22 ДНЯ 1881 Г.

737. Սալաքար, *սև մարմարից, ոսկեզրած վիմագրությամբ: Ունի հայերեն 2 և ռուսերեն 7 տող.*

ԳՐԻԳՈՐ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ/ ԿԱԻՆԱ

---

23 Ա.Ս.Թորամանյան. էջ 26: Հմմտ. А.Ящук, նշվ., աշխ., էջ 160:

24 Նույն տեղում. էջ 26:

25 Հուշարձանի ճարտարապետական հորինվածքի վերլուծությունը մանրամասն տե՛ս Ա.Ս. Թորամանյանի նշված աշխատության 27-30 էջերում:

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ ГРИГОРІЯ ХАРИТОНОВИЧА/ ГАИНА,/ СКОНЧАВШЕГОСЯ 7.V.1923/ НА 52 ГОДУ ЖИЗНИ. МИР ПРАХУ ТВОЕМУ/ ДОРОГОЙ МУЖЪ [И] ОТЕЦЪ.

738. Սալաքար, սպիտակ մարմարից, նախկին տեղն անհայտ: Ընկած է նախորդի կողքին: Վրան՝ ռուսերեն 5 տող.

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ ЗЕМЛЕВЛАДЕЛЬЦА/ АГОПА САРКИЗОВИЧА ПОПОВИЧА. РОД. 9 АПРѢЛЯ 1860 Г. СКОНЧ. 18 НОЯБРЯ 1922 Г.

739. Եկեղեցու զանգակատան ճեղնահարկում ընկած ճուլածո զանգի վրա՝ զարգանախշերով 5 տող.

МОСКВА. ЗАВОДЪ П.Н.ФИНЛЯНДСКАГО./ ВѢС 25 ПУД.-ФУН./ ПОЖЕРТВОВАНЪ ХРИСТОФОРОМЪ/ ГРИГОРЬЕВИЧЕМ НЕГРУШЪ 16.IX.1912 Г./ БЕЛЬЦЫ.

ԲԵԼՑԻԻ ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐԱՅԻՆ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՔԻՇՆԵՎՅԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ

Բելցիի հայկական գերեզմանոցն այժմ գոյություն չունի: Նրա տեղում կառուցված է Վ.Ի.Լենինի անվան գործարանի հսկայածավալ մասնաշենքը: Մի շարք տապանաքարեր տեղափոխված են՝ քաղաքի ցարդ գործող ղերեզմանոցը, մասամբ նաև Հրեական գերեզմանոց: Վիմագրական արշավախմբի հայտնաբերած արձանագրությունները հետևյալներն են.

740. Կոթող, սպիտակ մարմարից, գլխիվայր շրջված: Միջին պատվանգանին՝ 7 տող.

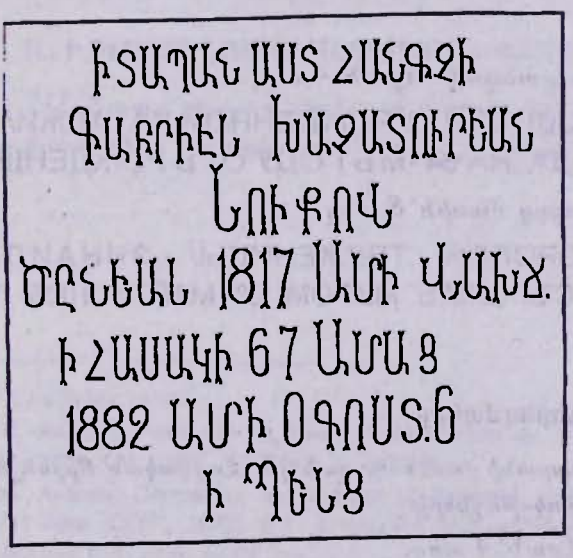

Ի ՏԱՊԱՆ ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻ/ ԳԱԲՐԻԷԼ ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ /ԼՈՒԿՈՎ./ ԾԸՆԵԱԼ 1817 ԱՄԻ, ՎԱԽՃ./ Ի ՀԱՍԱԿԻ 67 ԱՄԱՑ/ 1882 ԱՄԻ ՕԳՈՍՏ. 6./ Ի ՊԵԼՑ:

Հակառակ կողմին՝

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ/ ГАВРІИЛЪ ХРИСТОФОРОВИЧЪ. /ЛУКОВЪ,/ РОДИВШІЙСЯ В 1882 Г. ОКТЯБРЯ 6 ДНЯ 67 ЛѢТЪ ОТЪ РОДУ./ ВЪ Г. БѢЛЬЦЫ.

741. Կոթող, սև մարմարից, վերնամասում՝ 7 տող.

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ РАБЪ БОЖІЙ/ СИМОНЪ ХРИСТОФОРОВИЧЪ/ АЛЛАЧЪ./ РОД. В Г. СУЧАВѢ 11 НОЯБРЯ 1835 ГОДА,/ СКОНЧ. 23 ДЕКАБРЯ 1900 ГОДА./ МИРЪ ПРАХУ ТВОЕМУ....

742. Տապանաքար, գորշավուն ավազաքարից, մեջտեղից երկաթալարով կապված: Գտնվում է տեղափոխված տապանաքարերի կույտի մեջ: Վրան՝ 10 տող.

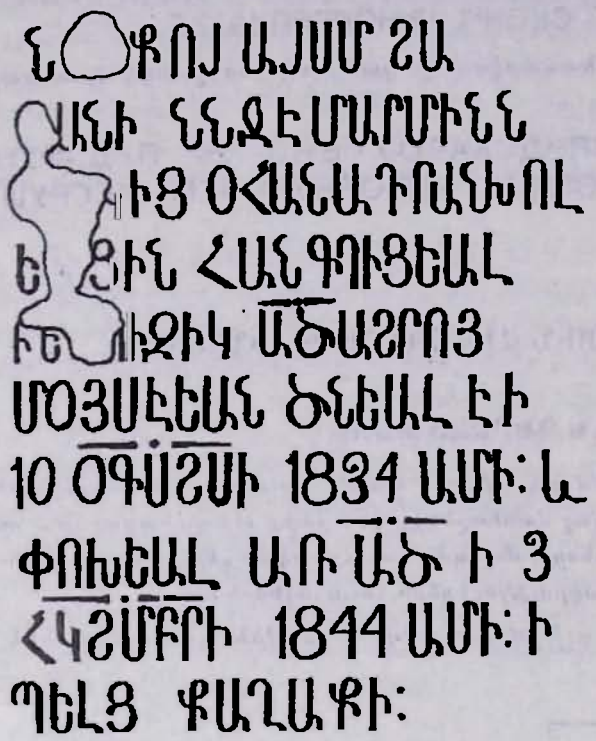

ՆԵՐՔՈՑ ԱՑՍՄ ՏԱ/ՊԱՆԻ ՆՆՋԷ ՄԱՐՄԻՆՆ/ ԿՈՂԱԿԻՑ ՕՀԱՆԱ ԴՐԱՆԽՈԼ/ԵԱՆՑԻՆ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ/ ԲԵՐՈՒՋԻԿ ԱԼՍՏՈՒԱԾԱՏՐՈՑ/ ՄՕՑՍԷԱՆ. ԾՆԵԱԼ Է Ի 10 ՕԳԼՈՍՏԼՈՍԻ 1834 ԱՄԻ ԵՒ/ ՓՈԽԵԱԼ ԱՌ ԱԾ Ի 3/ ՀԼՈՍԿՏԼԵՄԲԼԵՄԲՐԻ 1864 ԱՄԻ Ի/ ՊԵԼՑ ՔԱՂԱՔԻ:

743. Կոթող, սպիտակ մարմարից, գեղաքանդակ: Վրան՝ 4 տող.

ЗДГЪСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ ОСМОЛОВСКОЙ,/ УРОЖДЕННОЙ КАТАРЖИ/ И СКОНЧАВШЕЙСЯ 9 ФЕВРАЛЯ 1872 ГОДА НА 64 -МЪ ГОДУ ОТЪ РОЖДЕНІЯ.

744. Կոթող, սպիտակ մարմարից: Երևացող մասին՝ 8 տող.

ЗДГЪСЬ/ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ ДОРОГОЙ ТРУЖЕНИЦЫ/ ЗИНАИДЫ НЕГРУШЪ,/ ПОКОНЧИВШЕЙ, СЧЕТЫ/ СЪ СИМЪ МИРОМ 20 МАРТА 1906 Г./ ПРОЖИВШИ 52 ГОДА.

Հրեական գերեզմանոց

Գտնվում է Արտյոմովսկի կոչվող հանգստարանի մոտ, սարալանջին: Հայկական Քիշնևյան գերեզմանոցից այստեղ են բերված հետևյալ հուշակոթողները.

745. Տապանաքար, գորշ կրաքարից: Վրան՝ 4 տող.

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ ЕЛИЗАВЕТЫ ИВАНОВНЫ/ ТЕВАНОВЬ./ СКОНЧАЛАСЬ 3 ФЕВР 18...

746. Կոթող, սև գրանտից: Վրան՝ 6 տող.

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ МАРІИ ИВАНОВНЫ/ СТЕПАНОВНОЙ,/ УРОЖД. ЧЕРКЕСЪ./ РОД. 3 іюля 1839, СКОНЧ. 24 АПР. 1909г.

ԳՐԻԳՈՐԻՈՊՈԼ

Գրիգորիոպոլը իբրև հայաքաղաք պաշտոնապես հռչակվել է Եկատերինա Բ կայսրուհու 1792 թ. հուլիսի 25-ին հրովարտակով, սակայն հայ ազգաբնակչությունն այստեղ բնակություն է հաստատել ավելի վաղ ժամանակներից (տե՛ս արձ. N 767 և այլն): Մ. Բժշկյանի վկայությամբ Դուրաասարի մոտ հիմնադրված «Գրիգորիպոլ է քաղաք Հայոց և ի մեծ մասն բնակչաց են հայք, եկեալ յիսմայիլէ, ի Քիլիոյ, ի Ղաւշանէ և Ռաշքովայ և կէս մի յաւելեալ են անդ Ռուսաց և Մոլտովանից»[26]: Սկզբնապես այստեղ ապրել են 900 հայ ընտանիք, 4444 մարդ[27], (1790 թ.) օժտված են եղել ինքնավարությամբ. ունեցել են իրենց դատարանը՝ հինգ դատավորներով: 1799թ. ռուսական պաշվել կայսրը գրիգորիոպոլցի հայերին շնորհում է մի շարք արտոնություններ և 30000 դեսյատին հող: Ապա գաղութն աստիճանաբար քայքայվում է: 1820-ական թթ. այստեղ բնակվում էին 350 հայ ընտանիք, որոնք ունեցել են 4 եկեղեցի՝ ս. Կատերինա, ս. Լուսավորիչ, ս. Խաչ և ս. Կոոոս-Պետրոս[28]:

Գրիգորիոպոլում գործել է հայ օրիորդաց դպրոցը[29], դպրատունը: Հայկական պատմական հուշարձաններից այժմ պահպանվել են արտաքուստ և ներքուստ ձևափոխված եկեղեցիներից մեկը՝ ս. Աստվածածինը (Մարքսի փողոցի վրա) և գերեզմանատներ, որոնք կոչվում են Իզմայիլյան, Ղավշանյան և Քիլիական: Շրջագայության ժամանակ մեզ մեծապես օժանդակեց բնիկ գրիգորիոպոլցի հայուհի Ալեքսանդրա Գեորգևնա Խորասանյանը (ըստ ամուսնու ազգանվան՝ Գոլուբինսկայա), որին հայտնում ենք մեր սրտագին շնորհակալությունը:

Ա. ԻԶՄԱՅԻԼՅԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ

747. Տապանաքար, սպիտակ մարմարից, քանդակված նախշերով, ստորին մասում՝ երեք խորաններ և ծաղկամաններ: Ձյ մասը կոտրված է: Վրան՝ 17 տող.

---

26 Մ. Բժշկյան, էջ 185:

27 Ж. Ананян, Рецензия на книгу В. М. Кобузана "Заселение Новороссии в XVIII- перв. полов.XIX в.", М. 1976. См. ИФЖ, 1979,N 4, с. 243-246.

28 Ж. Ананян, Страничка из истории армянского женского образования в России. "Вестник общ. наук АН Арм. ССР", 1972, N 5, с. 59-65.Մարտարապետական հուշարձանների նկարագիրը տե՛ս Ա. Թորամանյան, նշվ. աշխ., էջ 40:

29 Այս դպրոցի մասին հոդված է գրել գրող Մարիետա Շահինյանի պապը՝ Դավիթ ավ. քահանա Շահինյանը (տե՛ս «Օրիորդաց հոգևոր դպրոց ի Գրիգորիոպոլ», «Արարատ», 1871, էջ 397-398):

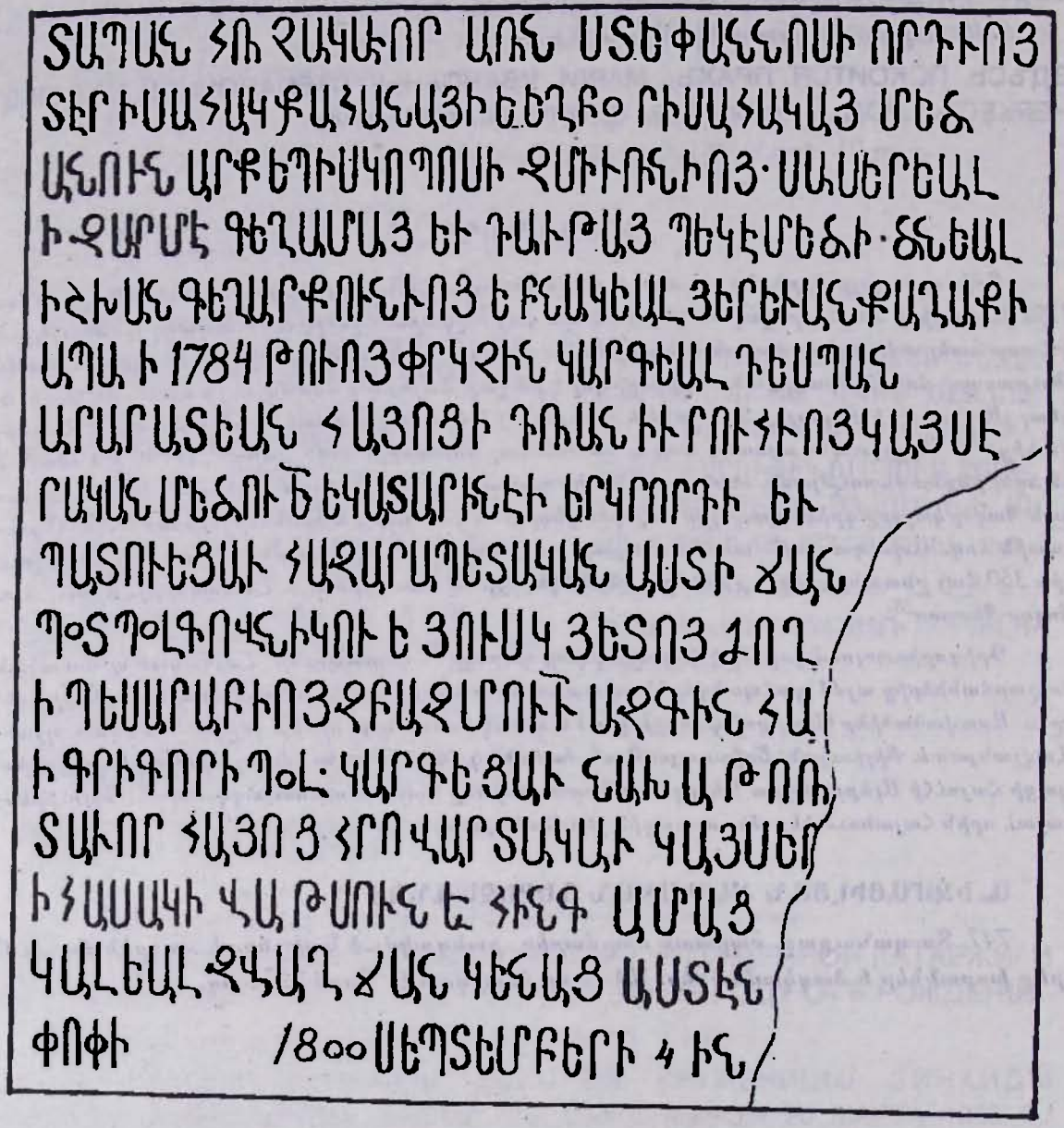

ՏԱՊԱՆ ՀՌՋԱԿԱՒՈՐ ԱՌՆ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ՈՐԴՒՈՅ/ ՏԷՐ ԻՍԱՀԱԿ ՔԱՀԱՆԱՅԻ ԵՒ ԵՂԲՕՐ ԻՍԱՀԱԿԱՅ ՄԵԾ/ ԱՆՈՒՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՋՄԻՒՌՆԻՈՅ. ՍԱ ՍԵՐԵԱԼ/ Ի ՋԱՐՄԷ ԳԱՂԱՄԱՅ ԵՒ ԴԱՒԹԱՅ ՊԵԿԷ ՄԵԾԻ. ԾՆԵԱԼ/ ԻՇԽԱՆ ԳԵՂԱՐՔՈՒՆԻՈՅ ԵՒ ԲՆԱԿԵԱԼ ՅԵՐԵՒԱՆ ՔԱՂԱՔԻ, / ԱՊԱ Ի 1784 ԹՈՒԻՈՅ ՓՐԿՉԻՆ ԿԱՐԳԵԱԼ ԴԵՍՊԱՆ / ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ՀԱՅՈՑ Ի ԴՐԱՆ ԻՒՐՈՒՀԻՈՅ ԿԱՅՍԷ/ՐԱԿԱՆ ՄԵԾՈՒԹԵ[ԱՆ] ԵԿԱՏԱՐԻՆԷԻ ԵՐԿՐՈՐԴԻ [ՎԵՐԱ]ՊԱՏՈՒԵՑԱՒ ՀԱՋԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆ[ԱՒ]/ ՊՕՏՊՈԼԻՏՈՎՆԻԿՈՒ ԵՒ ՅՈՒՍԿ ՅԵՏՈՅ ԺՈՂՈ... Ի ՊԵՍԱՐԱԲԻՈՅ ՋԲԱՋՄՈՒԹԻՒՆ Ա.Ջ-

ԳԻՆ ՀԱԼՅՈՑ] Ի ԳՐԻԳՈՐԻՊՕԼ ԿԱՐԳԵՑԱՒ ՆԱԽԱԹՈՌ [ԴԱ]ՏԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿԱՒ ԿԱՅՍԼԵՐԱԿԱՆ] Ի ՀԱՍԱԿԻ ՎԱԹՍՈՒՆ ԵՒ ՀԻՆԳ ԱՄԱՑ/ ԿԱԼԵԱԼ ՋՎԱԽՃԱՆ ԿԵՆԱՑ ԱՍՏԷՆ... [ԱՄ]ՓՈՓԻ Ի 1800 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 4-ԻՆ[30]:

748. Տապանաքար, *սպիտակ մարմարից, վրան՝ 9 տող ոտնավոր.*

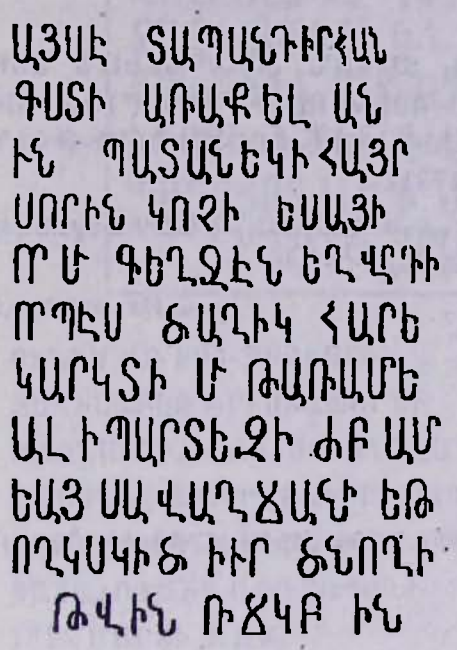

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆԴԻՐ ՀԱՆ/ԳԸՍՏԻ
ԱՌԱՔԵԼ ԱՆՈՒՆ ՊԱՏԱՆԵԿԻ.
ՀԱՅՐ/ ՍՈՐԻՆ ԿՈՉԻ ԵՍԱՅԻ,/
ՈՐ ԵՒ ԳԵՂՋԷՆ ԵՂՎԼԱ]ՐԴԻ/.
ՈՐՊԷՍ ԾԱՂԻԿ ՀԱՐԵ/ ԿԱՐԿՏԻ
ԵՒ ԹԱՌԱՄԵ/ԱԼ Ի ՊԱՐՏԵՋԻ.
ԺԲ ԱՄ/ ԵԱՑ ՍԱ ՎԱԽՃԱՆԻ,
ԵԹ/ՈՂ ԿՍԿԻԾ ԻՒՐ ԾՆՈՂԻ/.
ԹՎԻՆ ՌՃԿԲ ԻՆ (1713):

Հրատ. *Из истории, 51*

749. Կոթող, *սպիտակ մարմարից, գրակալի ձևով, վրան՝ բացված գիրք, որի էջերին՝ 11 տող.*

ԱՄԵՆ ԱՄԵՆ / ԱՍԵՄ ՁԵՋ, ՁԻ/ՎԱՑ ԺԱՄԱՆԱԿ՝/ ԵՒ ԱՐԴԷՆ ԻՍԿ Է /ՅՈՐԺԱՄ ՄԵՌ/ԵԱԼՔ ԼՍԻՑԵՆ/ ՁԱՅՆ/ ՈՐԴՒՈՅՆ/ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՒ ՈՐՔ/ ԼՍԻՑԵՆ/ ԿԵՑՑԵՆ:

750. Պաավանդանին՝ *հայերեն 5, ռուսերեն 7 տող.*

ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻ ՄԱՐՄԻՆ/ ՍԱՐԳՍԻ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ/ ՏԵՄԻՐԹԱՇԵԱՆՑ/. ԾՆԵԱԼ Ի 10 ՓԵՏ. 1851 ԱՄԻ/. ՎԽՃԱՆԵԱԼ Ի 20 ՄԱՐՏԻ 1901 ԱՄԻ:

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ / САРКИСА АРАКЕЛОВИЧА/ ДЕМИРТАШЕВА./ РОДИЛСЯ 10 ФЕВРАЛЯ 1851 ГОДА/, УМЕРЪ 20 МАРТА 1901Г./ МИРЪ ПРАХУ [ТВОЕМУ] НЕЗАБВЕННОМУ ДОРОГОМУ МУЖУ И ОТЦА.

Հրատ.*Из истории, 55*

---

30 «Արարատեան դեսպան» Ստեփան Տեր-Սահակյանը Պետերբուրգ էր մեկնել Երևանի բնակիչների հանձնարարականով: Հանդիպումներ է ունեցել Եկատերինա Բ կայսրուհու, իշխաններ Գ. Պոտյոմկինի և Պ. Պոտյոմկինի հետ: Բաֆֆին կարծում է, թե այս պատվիրակը Ռուսաստան է ուղարկվել «Ղարաբաղի մելիքների կողմից» (տե՛ս Բաֆֆի, Խամսայի մելիքությունները. Երկ. ժող., 10, Երևան, 1964, էջ 227): Ստեփան Տեր-Սահակյանի դեսպանության մասին մանրամասն տե՛ս А. Р. Иоаннисян, Россия и армянское освободительное движение в 80_х годах. XVIII столетия, Ереван, 1947, с 119_120. Վ.Ռ. Գրիգորյան, Երևանի խանությունը 18-րդ դարի վերջում (1780-1800), Երևան, 1958, էջ 106-111:

751. Տապանաքար, *սպիտակ մարմարիոց, քանդակազարդ, կենտրոնում փորագրված շրջանաձև օղակի մեջ՝ 6 տող.*

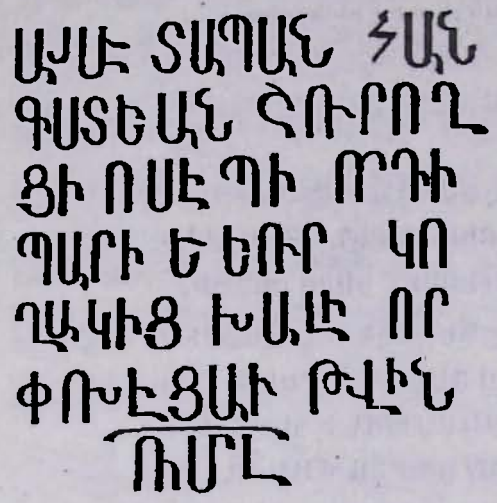

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆ/ԳՍՏԵԱՆ ՇՈՒ-ՐՈՂ/ՑԻ ՈՍԷՊԻ ՈՐԴԻ/ ՊԱՐՒ (՞) ԵՒ ԵՈՒՐ ԿՈ/ՂԱԿԻՑ ԽԱԼԻ, ՈՐ/ ՓՈԽԵՑԱՒ ԹՎԻՆ/ ՌՄԼ (1781):

Ծանոթ. Կասկածելի է ՊԱՐՒ անվան վերծանությունը:

Հրատ.Из истории,52

*752.*Տապանաքար, *սպիտակ մարմարիոց, երկթեք, գլխավերևում՝ փոսիկ: Եզրալանջերին՝ 5 տող.*

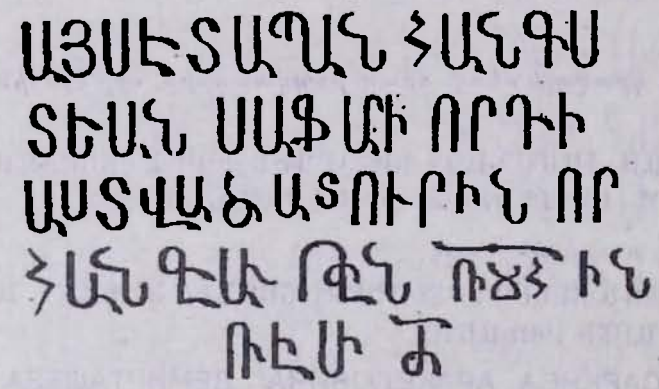

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍ/ՏԵԱՆ ՍԱՖԱՐԻ ՈՐԴԻ/ ԱՍՏՎԱԾԱ-ՏՈՒՐԻՆ, ՈՐ/ ՀԱՆԳԵԱՒ ԹՎԻՆ ՌՃՀ (1721)ԻՆ ՈՒԼԻՍԻ Ժ (10):

Հրատ.Из истории,52

753. Տապանաքար, կրաքարից, վրան՝ խաչ և 6 տող.

ЗДЕСЬ ПОКОИТСЯ/ ПРАХЪ ИВАНА ИВ/АНОВИЧА МИРАКОВА, РОДИВШАГОСЯ 18... 14 ФЕВРАЛЯ /СКОНЧ. 1891 ГОДУ 30 МАРТА/ ОТЪ РОДУ 77 ЛѢТЪ.

Ծանոթ. Ծննդյան թվականի տասնավորն ու միավորը եղծված են:

754. Տապանաքար, *նախորդի կողքին, նույնատիպ: Վրան՝ 6 տող.,*

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ /ПРАХЪ КАРАПЕТА ИВАНОВИЧА/ МИРАКОВА/. РОДИВШАГОСЯ 1827Г./ СКОНЧАВШАГОСЯ 5 АПР/ѢЛЯ 1888 ГОДА.

755. Տապանաքար, գեղաքանդակ, միջին հատվածում՝ 7 տող.

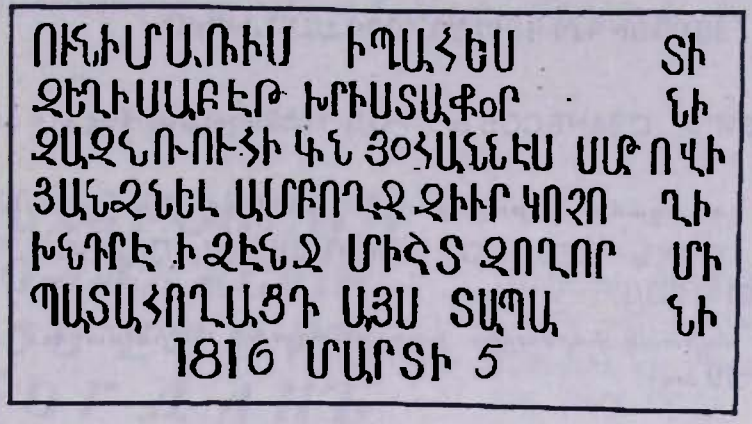

ՈԻՆԻՄ ԱՌ ԻՍ Ի ՊԱՀԵՍՏԻ
ՋԵՂԻՍԱԲԵԹ ԽՐԻՍՏԱՓՈՐՆԻ՝
ՋԱՋՆՈՒՈՒՀԻ ԿԻՆ ՅՕՀԱՆՆԷՍ ՍԱԹՈՎԻ
ՅԱՆՁՆԵԼ ԱՄԲՈՂՋ ԶԻՒՐ ԿՈՁՈՂԻ
ԽՆԴՐԷ Ի ՁԵՆՁ ՄԻՇՏ ԶՈՂՈՐՄԻ՝
ՊԱՏԱՀՈՂԱՑԴ ԱՅՍ ՏԱՊԱՆԻ
1816, ՄԱՐՏԻ 5: Ե.Ք.

Ծանոթ. Ե.Ք. հապավումը նշանակում է ելիզավետա Խրիստաֆորովնա:

756. Տապանաքար, սպիտակ մարմարից, գեղաքանդակ նախշերով: Վրան՝ հայերեն 6 և ռուսերեն՝ 7 տող.

ա) ՊՈԼՈՆՑԴ ՀԱՅՍ ԱՋՆՈՒԱԿԱՆ/
ԵՐԵՄԻԱ ՍՏԵՓԱՆՆԵԱՆ
ՕՏԱՐՈՒ/Թ/ԵԼԱՆ] ԱՅՍՄ ՎԱՅՐԻ
ՀՐԱՒԷՐ ՄԱՀՈՒ ԶԻՒՐ/ԸՆ ՀԱՍԱՆԻ
ՔԼԱ]ՂՑՐԱԲԼԱ]ՐՈՑ ԱՅՍ ՍԻՐԵԼԻ
ՀԱՅՑԷ Ի ՁԵՆՁ/ ՏՐ ՈՂՈՐՄԻ:

757. Ապա՝ ռուսերեն.

բ) ЗДѢСЬ ПОГРЕБЕНО ТѢЛО ТИТУЛЯРНАГО СОВѢТН/ИКА ЕРЕМѢЯ СТЕПАНОВА СЫНА ЕЛИЗАРОВА/ СЛѢДОВАВШЕГО ПО ДОЛГУ КОРОННОЙ СЛУЖБЫ / ИЗЪ ОТОМАНСКОЙ ПОРТЫ ВЪ СТОЛИЦУ/ И ПРЕДСТАВИВШАГОСЯ М[ЕСЯ]ЦА МАРТА/ В 5 ДЕНЬ 1815 ГОДА ОТЪ РОЖДЕНІЯ СВОЕ/ГО НА 42М ГОДУ.

Լուսանկ *187*
Հրատ. *Из истории 153*

758. Կոթող, գորշ գրանիտից, ճղակոտոր ծառի տեսքով. հարթեցրած մասին՝ 3 տող.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻ ՄԱՐՄԻՆ / ՍԱՐԳՍԻ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ/ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ:

Ապա՝ ռուսերեն.

СЕРГЕЙ ГРИГОРЬЕВИЧ/ ОВАНЕСОВЪ/ РОД.1859Г.+СКОНЧ. 14 СЕНТ. 1901Г.

759. Տապանաքար, դագաղաձև, երկրաչափական զարդերով: Վրան՝ 5 տող.

ЗДЕСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ КЕВОРКА/ КАРПОВИЧА/ ПОПОВА/. РОД. 1838Г./ СКОНЧ. ВЪ 1914 ГОДУ.

760. Տապանաքար, սպիտակ մարմարից, քանդակազարդ, միջին մասում՝ ձվաձև շրջանագիծ, որի ներսում՝ 10 տող.

ՅԱԿԻՆԹ ՊԱՅՃԱՌ ՅՈՍԿԻԱՓԱՅԼԸ
ՕՐՀՆԵԱԼ ՍԱԹՈՎ ՈՐԴՈՎՔ ՀՐՃՈՒԻ
ՀԱՅՐ ՃԵՐՈՒՆԻ ՈՒԹՍՈՒՆ ԱՄԻ
ԱՋԳԱՏՈՀՄԻՒՔ Է ԳՈՎԵԼԻ
ՆԱԽՆԵՕՔ ԱՋՆԻՒ ԻՆՔՆԱՅՐՔԱՐԻ
ՆԸՆՋԷ ԱՅԺՄԻԿՅԱՅՍՄՀԻՐՄԻ
ԷՀԱՅՉՈՒԱԾԻՒՐ ԱՍՏ ԴԻՊՈ ՂԻ
ՍԸՐՏԻ ՄՏՕՔ ՏԱԼ ՋՈՂՈՐՄԻ
ԹՎԻՆ ՅՈՀԹ ԻՆ ԱՊՐԻԼԻ 28 ԻՆ
Χ Ը

ՅԱԿԻՆԹ ՊԱՅՃԱՌ ՅՈՍԿԻԱՓԱՅԼԻ
ՕՐՀՆԵԱԼ ՍԱԹՈՎ ՈՐԴՈՎՔ ՀՐՃՈՒԻ.
ՀԱՅՐ ՃԵՐՈՒՆԻ ՈՒԹՍՈՒՆ ԱՄԻ
ԱՋԳԱՏՈՀՄԻՒՔ Է ԳՈՎԵԼԻ
ՆԱԽՆԵՕՔ ԱՋՆԻՒ ԻՆՔՆ ԱՅՐ ԲԱՐԻ
ՆԸՆՋԷ ԱՅԺՄԻԿ ՅԱՅՍՄ ՇԻՐՄԻ.
Է ՀԱՅ ՋՈՒԱԾ. ԻՒՐ ԱՍՏ ԴԻՊՈՂԻ
ՍԸՐՏԻ ՄՏՕՔ ՏԱԼ ՋՈՂՈՐՄԻ.
ԹՎԻՆ 1819 ԻՆ ԱՊՐԻԼԻ 28 ԻՆ.

Χ. Ը.

Ծանոթ. Վերջին հապավումը նշանակում է Քրիստոսծնր Սաթով:

Հրատ. Из истории, 54

761. Տապանաքար, սպիտակ մարմարից, միջին մասի շրջանաձև օղակի մեջ՝ 9 տող.

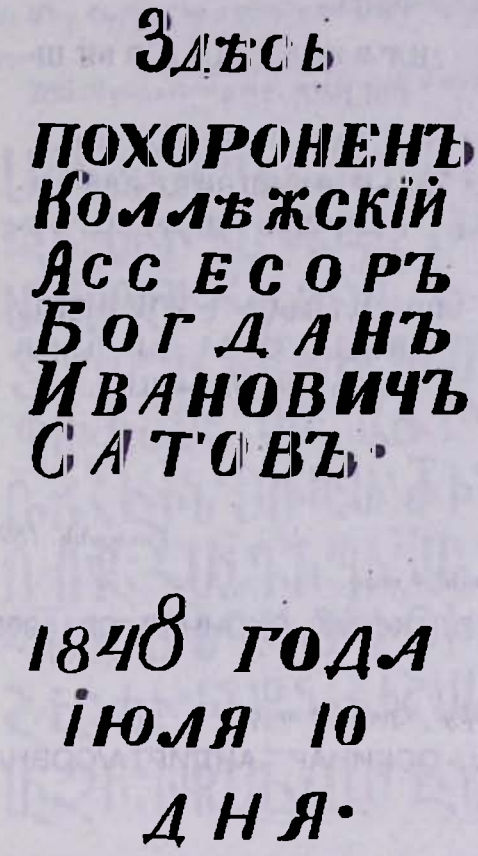

ЗДѢСЬ/ ПОХОРОНЕНЪ/ КОЛЛѢЖСКІЙ/ АССЕСОРЪ/ [И КАВАЛЕРЪ]/ БОГДАНЪ/ ИВАНОВИЧЪ/ САТОВЪ/. СК. 1848 ГОДА/ ІЮЛЯ 10/ ДНЯ.

Ծանոթ. «И КАВАЛЕРЪ» *արտահայտությունը գրչագրում բաց է թողնված:*

Լուսանկ. *188*

Բ. ՂԱՎՇԱՆՅԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ

Գտնվում է Գրիգորիոպոլից 4 կմ հեռավորությամբ դեպի հարավ-արևելք, Գելակեու վայրում, Կրասնոդորսկ գյուղի մոտ: Պահպանության վիճակն անմխիթար է. շինարարական աշխատանքների ժամանակ օգտագործվում են տապանաքարերը: Առաջիկա տարիներին թերևս ամբողջապես ոչնչանա, որովհետև բնակարաններն արդեն կառուցում են գերեզմանոցի տարածքում: Այստեղից հավաքվել են հետևյալ արձանագրությունները.

762. *Տապանաքար, սպիտակ մարմարից, քանդակազարդ նախշերով, վերնամասում՝ պայտաձև խորան, ուր փորագրված է 8 տողանոց արձանագրություն: Ստորև պատկերված է կշեռք՝ զույգ նժարներով, որոնց կողքերից վեր են խոյանում երկու նոճի ծառեր:*

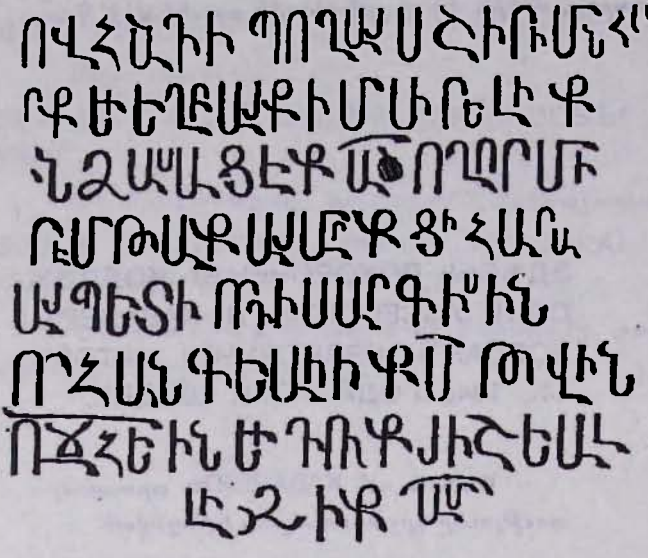

ՈՎ ՀԱՆԴԻՊՈՂ ԱՅՍ ՇԻ-
ՐԻՄՆ,
ՀԱ/ՐՔ ԵՒ ԵՂԲԱՅՐ/ՔՔ ԻՄ ՍԻ-
ՐԵԼԻՔ/,
ԻՆՁ ԱԱՅԷՔ՝ ԱՇ ՈՂՈՐՄԻ/.
ՈՐ ԷՄ ԹԱՔԱՅՄԱՐՔՅԻ ՀԱ-
ՐԱ/ՅՊԵՏԻ ՈՐԴԻ ՍԱՐԳԻ-
ՍԻՆ,/
ՈՐ ՀԱՆԳԵԱԻ Ի ՔՍ ԹՎԻՆ/
ՌՃՀԵ(1726)ԻՆ ԵՒ ԴՈՒՔ
ՅԻՇԵԱԼ/ԼԻՁԻՔ ԱՄ՝...

Լուսանկ. *189.*

763. Տապանաքար. *գորշավուն կրաքարից. վրան՝ 4 տող.*

ЗДЕСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ/ МАРИАМЪ ГОЛОЛАКОВА/. СКОНЧАЛАСЬ 1905 Г./ ОТЪ РОДУ 72 ГОДА.

764. Տապանաքար, *գագաղաձև, նույն կրաքարից: Վրան՝ 4 տող.*

ЗДЕСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ РАБЫ БОЖІИ/ ОСКИНАР АНДИРТА/СОВНА ПОПОВОЙ/ СКОНЧАЛАСЬ 1873Г. 20 МАРТА.

Բայդուկովի փողոցի վրա,

Տեռնովսկիների բնակարանի պատի տակ, աստիճանների մոտ.

765. Տապանաքար, *սպիտակ մարմարից, քանդակազարդ: Վրան 6 տող.*

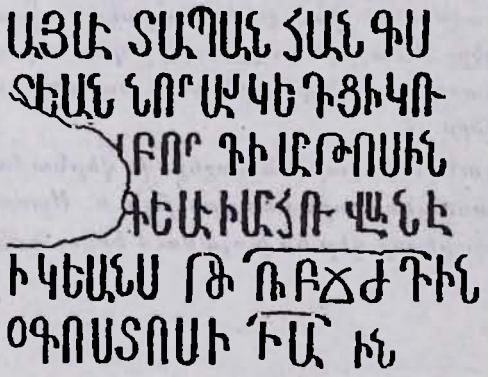

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԴՍ/ՏԵԱՆ ՆՈՐԱՅ-
ԿԵԴՅԻ ԿՈՒ...Բ ՈՐԴԻ ՄԱԹՈՍԻՆ(՞),/ ՈՐ
ՀԱՆԳԵԱԻ Ի ՄԱՀՈՒԱՆԷ/ Ի ԿԵԱՆՍ
ԹՎԻՆ ՌԲՃԺԴ ԻՆ (1765)/, ՕԳՈՍՏՈՍԻ
ԻԱ (21) ԻՆ:

Գրիգորիոպոլի Մարքսի փողոցի վարսավիրանոց:

Հայոց եկեղեցու գերեզմանոցը քանդելուց հետո այստեղ են տեղափոխվել մի շարք տապանաքարեր և օգտագործվել իբրև սանդուղքի աստիճաններ, բարեբախտաբար, երեսնիվայր վիճակում: Մեզ հաջողվեց քանդել տալ դրանցից երկուսը և ընթերցել հետևյալ հիշատակագրությունները.

766. Տապանաքար, *սպիտակ մարմարից, քանդակազարդ: Վրան՝ 10 տող.*

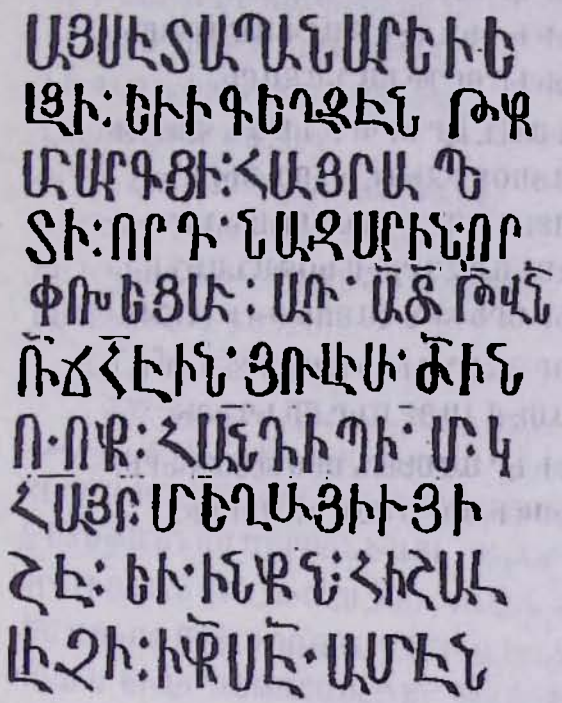

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԱՐԵՒԵ/ԼՑԻ ԵՒ Ի ԳԵՂՋԷՆ /ԹԼԱ/ՔԱ/ՄԱՐԳՑԻ ՀԱՅՐԱ-ՊԵ/ՏԻ ՈՐԴԻ ՆԱԶԱՐԻՆ, ՈՐ/ ՓՈԽԵ-ՑԱՒ ԱՌ ԱՏ ԹՎԻՆ/ ՌՃՀԷ ԻՆ(1728), ՅՈՒԼԻՍԻ Ժ (10)ԻՆ/, Ո ՈՋ ՀԱՆԴԻՊԻ ՄԼԷ/Կ/ ՀԱՅՐ ՄԵՂԱՑԻՒ ՅԻ/ ՇԷ. ԵՒ ԻՆՔՆ ՀԻՇԱԼ/ԼԻՋԻ Ի ՔՍԷ. ԱՄԷՆ:

Լուսանկ.*190*

767. Տապանաքար. *սպիտակ մարմարից, քանդակազարդ, ներքևի մասում՝ նոճիներ, ծաղկեփունջ՝ ծաղկամանով: 14 տողանոց հանդավոր արձանագրությունից վեր՝ կենտրոնում սրածայր խորան.*

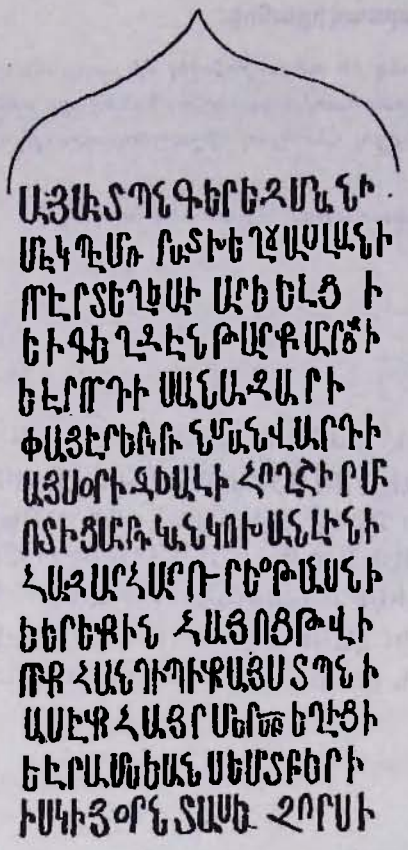

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆԻ
ՄԷԿ ՊԷՄՈՒՐԱՏ ԽԵՂՃ ԱՍԼԱՆԻ,
ՈՐ ԷՐ ՏԵՂԵԱՒ ԱՐԵՒԵԼՑԻ
ԵՒ Ի ԳԵՂՋԷՆ ԹԱՐԴԱՄԱՐԴՑԻ.
ԵՒ ԷՐ ՈՐԴԻ ՍԱ ՆԱԶԱՐԻ,
ՓԱՅԼԱՅԷՐ ԵՐԿՐԻ ՆՄԱՆ ՎԱՐԴԻ
ԱՅՍՕՐ ԻՋԵԱԼ Ի ՀՈՂ ՇԻՐՄԻ,
ՈՏԻՑ ՄԱՐԴԿԱՆ ԿՈԽԱՆ ԼԻՆԻ
ՀԱԶԱՐ ՀԱՐՈՒՐ ԵՕԹԱՆԱՍՆԻ
ԵՒ ԵՐԵՔԻՆ ՀԱՅՈՑ ԹՎԻ (1724):
ՈՐՔ ՀԱՆԴԻՊԻՔ ԱՅՍ ՏԱՃԱՆԻ՝
ԱՍԷՔ ՀԱՅՐ ՄԵՐ ՍԲ ԵՂԻՑԻ.
ԵՒ ԷՐ ԱՄՍԵԱՆ ՍԵՄՏԵՄԲԵՐԻ,
ԻՍԿ Ի ՅՕՐՆ ՏԱՍ ԵՒ ՋՈՐՍԻ:

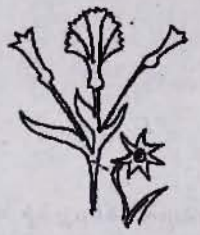

Լուսանկ.*191*

768. Եկեղեցու պատի տակ ընկած սև գրանիտե կոթողի միջին պաւավանդանի վրա՝ 6 տող, որի վերջին 3 տողերը եղծված են.

КНЯЗЬ/ ПАВЕЛЪ АЛЕКСАНДРОВИЧЪ/ АБАМЕЛИКЪ/ РОД.../ СКОНЧ.../ ДОРОГОМУ...

Արձանագրություններ, որոնք տեղում չկան կամ չենք կկատել

Գրիգորիոպոլ

769. Տապանաքար.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ
ԵՒ Ի ՅԵՐԿՐԷՆ ՅԱՐԵՒԵԼԵԱՆ
ԵՐԿԻՐՍ ԿՈՉԻ Ի ՆԱԽՃԱՒԱՆ
ԵՒ ԳԵՂՆ ԿՈՉԻ ԴՈՒՌՈՒՆԻՍ,
ԼՈՒՍԱՀՈԳԻ ՍԱՀԱԿԻ
ՈՐԴԻ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ՎԱՐԴԱՆԻ՝
ԳՈՐԾՈՎ ԲԱՐԻ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆ
ԵՒ Ի ԿԵԱՆՍ ԹՎԻՆ ՌՄԺԵ /1766/-ԻՆ
ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ ԻԱ /21/:

Հրատ. А.Тораманян, Из истории, 49

770. Տապանաքար սպիտակ մարմարից, քանդակազարդ՝ եպիսկոպոսական խուրջ, գավազան, եկեղեցական սպասք:

ՏԷՐ/. ԱՅՍ ՀՈՂԱՅԻՆ ԵՒ ՎԻՄԱՓ/ՅԱՐԿՍ ՇԻՐՄԻ
Է ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ԾԵՐՈՒՆԻ ԱՅԼ (թերևս՝ Ա՞ՅՐ) Վ/Ա/ՐԴ/Ա/Պ/Ե/ՏԻ,
ՈՐ ՄԻԱԲԱՆ ԷՐ ԼՈՒՍ [Ա]ՋԵՒ ԳԱՀԻՆ ՄԵԾԻ
ՔՍ ԱԿԵՐՏ ՍԲ ԱԹՈՌՈՅՆ ԷՋՄԻ[Ա]ԾՆԻ,
ՈՐՈՒՄ ԵՒ ԷՐ ԱՇԽԱՏԱՍԷՐ ԵՒ ՊԻՏԱՆԻ
ԱՐՀԻԱՊԱՆԾ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳՈԼՈՎ ՅԱՐԳԻ
ԲՆԻԿ ՏԵՂԵԱՒ ՃՈՒՂԱԵՑԻ ԵՒ ՄԵԾ ԱՋՔԻ,
ՈՐՈՅ ԱՆՈՒՆ ԲԱՐԱՔԵ[Ա]ՑԵՆՔ Ի/ ՎԵՐԱՋԱՅՆԻ,
ՋՈՐ ՂՈՒԿ[Ա]ՍՈՒ ՍՐԲ[Ա]ՋԱՆ ՍԲ ՎԵՀԱՊԵՏԻ,
ԷՐ ԱՌԱՔԵԱԼ Ի՛ ՆՈՒԻՐԱԿ ԱՅՍՐՄ ԵՐԿՐԻ,
ՈՐ ԸՍԿՍԵ[Ա]Լ Ի ԲՈՒՂՏԱՆ[Ա]Ց ԱՍՏ ՀԱՍԱՆԻ,
ԱՅԼ ՎԻՃԱԿ[Ա]Ց ԳՈՐԾՆ ՄՆԱՑԵ[Ա]Լ ԱՌ ՎԱԽՃ[Ա]ԼԻ
Ի ՄԻ ՀԱՋԱՐ ԵՒ ԵՐՐՈՐԴ ԻՒՐ ՄԵՐ ԷՍ ԹԱՓ Ի/
ԵՐԵՍՆԵՐԵՔ ԵՒ ԱՒԵԼԻ...ՅՈՒՆՎԱՐԻ
ԱՐԴ ՈՐ ԱՍԷ...ԱԾ ՈՂՈՐՄԻ
ՅՕՐՆ ՎԵՐՋԻՆ Ի ՔՐԻՍՏՈՍԷ ՋՆՈՅՆ ԸՆԿԱԼՑԻ. 1784:

Ծանոթ. "Հուսաձև գահին" կապակցությունը, կարծում ենք , ստույգ կլինի ընթերցել "Հուսաւորչի գահին"- Գ. Գ.

Հրատ. А. Тораманян, Из истории...50

Մոլդովայի Կոոնեշտկու շրջանի Տեշկուրենի գյուղ

771.Տապանաքար՝ վրան 7 տող.

ՈՒ ՋԻ ԱՅՍՐ Տ/Ա/ՊԱՆԻ ՆՆՋԷ ՕՀԱՆԷՍ/ ՈՐԴԻՆ ԲՕՄԵՇՋԻԿ/ ՄՈՒՐԱՏԵ/Ա/ՆՑ Մ/Ա/Հ/-ՏԵՍ/Ի / ԿԱՐԱՊԵՏԻ Յ/Ա/ՐՈՒԹՆ/ԵՆԻ Հ/Ա/Ս/Ա/Կ 8 ԱՄԱՑ/. 1838 ՕԳՈՍՏ/ՈՍ/Ի 15-Ի:

Մանոթ. Տրվում է Արշ. Թորամանյանի վերծանությամբ:

Հրատ. *A. Тораманян, Из истории, 118*

Ռիշկանի շրջանի Գորոդիշչե գյուղ

772.Տապանաքար, վրան 6 տող հայերեն և 8 տող ռուսերեն.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՋԻ ՎԱՐԴԵՆԻԿ/ ՏՐ ԱԻԵՏԻՍԵԱՆ, ԿԻՆՆ ՎԱՃԱՐԱԿԱՆ ԳԵՒՈՐԳԻ/ ՕՀԱ-ՆԵԱՆ, ԾՆԵԱԼ 1793 ԱՄԻ/, ԻՍԿ ՎԱԽՃԱՆԵ/Ա/Լ/Ն/ 3 ՄԱՐՏԻ 1862 ԱՄԻ:

Նույնը՝ ռուսերեն:

Հրատ. *A. Тораманян, Из истории, 119*

Արձանագրություններ եկեղեցական սպասքի վրա

773. Սկիհի վրա՝

ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՍԿԻՀՍ ՊՐՍՏԵՑԻ ՅՈՎՀԱՆԻ ՈՐԴԻ ՄԱՀՏԵՍԻ ՍԱՐԳՍԻՆ Ի ԴՈՒՌՆ ՍՓԱՆՋԵԼԱԳՈՐԾ ՍԲ ՆՇԱՆԻ. ԹՎԻՆ ՌՃՂԸ (1749):

Հրատ. *A. Тораманян, Из истории, 48*

774. Սկիհի վրա՝

ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՍԿԻՀՍ ԻԶՄԱՑԵԼՑՈՑ ԹԵՐՋԻ ԱԽՊՐՏՈՑՆ. ՋԵՌԱՄԲ ՄԱՀՏԵՍԻ ՅԱԿՈ-ԲԻՆ. Ի ԴՈՒՌՆ ՍԲ ԱԾԱԾՆԱՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒՆ. ԹՎԻՆ ՌՃՂԹ (1750):

Հրատ. *A. Тораманян, Из истории, 49*

775. Խուլրի վրա՝

ՅԻՇԱՏԱԿ Է ԹԱՔՍ ԹՈԽԱԹՑԻ ՄԱՀՏԵՍԻ ԱԾԱՏՈՒՐԻ ՈՐԴԻ ՖԵՐՀԱՏԻՆ ԵՒ ԻՒՐ ԾՆՈՂԱՋՆ. ԻՍՄԱՑԷԼ, Ի ԴՈՒՌՆ ՍԲ ԱԾԱԾՆԱՑ ԵԿԵՂԵՑՒՈՑՆ. ԹՎ. ՌՄ (1751):

Հրատ. *A. Тораманян, Из истории, 49*

776. Սկիհի վրա՝

ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՍԿԻՍ ՔԻԼԻՈՒ Ի ԴՈՒՌՆ ՍԲ ԱԾԱԾՆԱՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒՆ ՏԻՐ/ԱՑՈՒՆԵ-ՐՈՒՆ. ՋԵՌԱՄԲ ԳԱՆՋԱՐԵՑ ՏԻՐԱՑՈՒ ԽԱՋԱՏՈՒՐԻՆ. ՇԻՆԵՑԱՒ ԹՎԻ ՌՄԺ (1761):

Հրատ. *A. Тораманян, Из истории, 49*

ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐ
ՏԱԽՏԱԿՆԵՐ
ՃԱՆԿԵՐ

Կազմողը Արտաշես Վրույրի հետ
Հ. Այվազովսկու դամբարանի մոտ (1970թ., Թեոդոսիա)

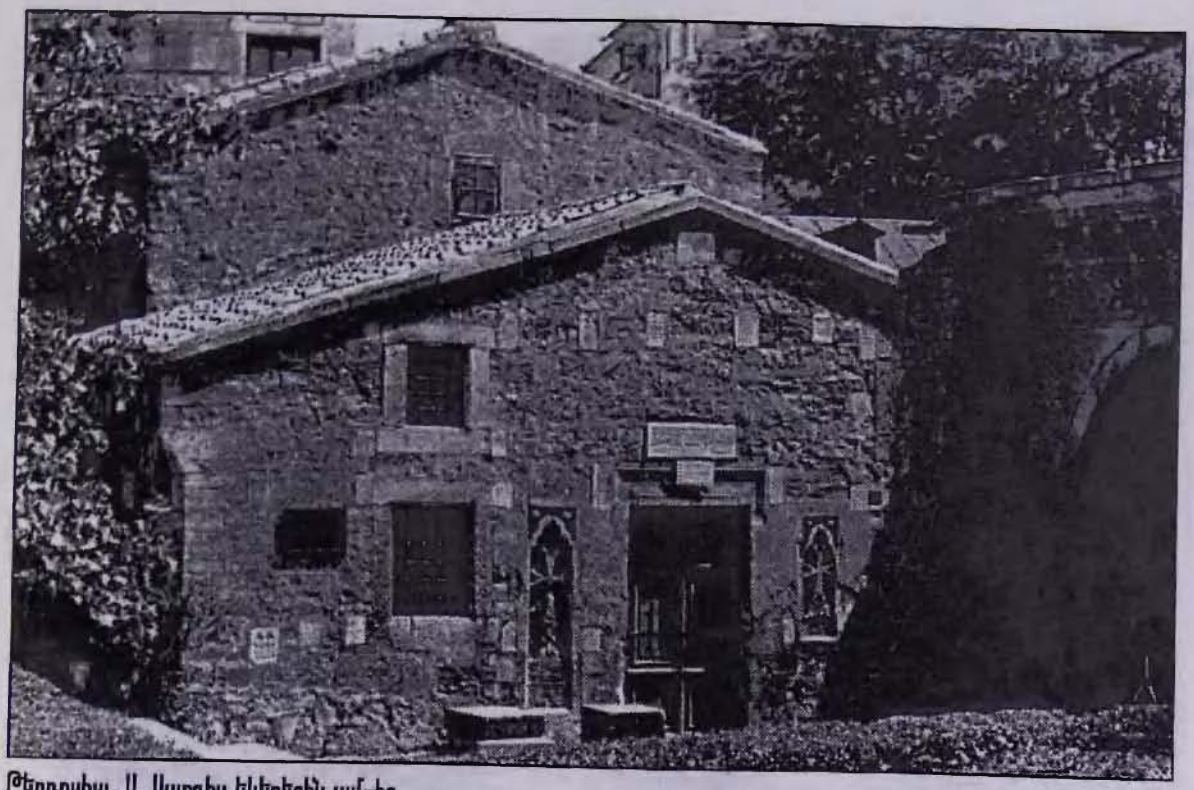

Թեոդոսիա, Ս. Սարգիս եկեղեցին ամ–ից

Թեոդոսիա, Հովհան Աստվածաբան եկեղեցին

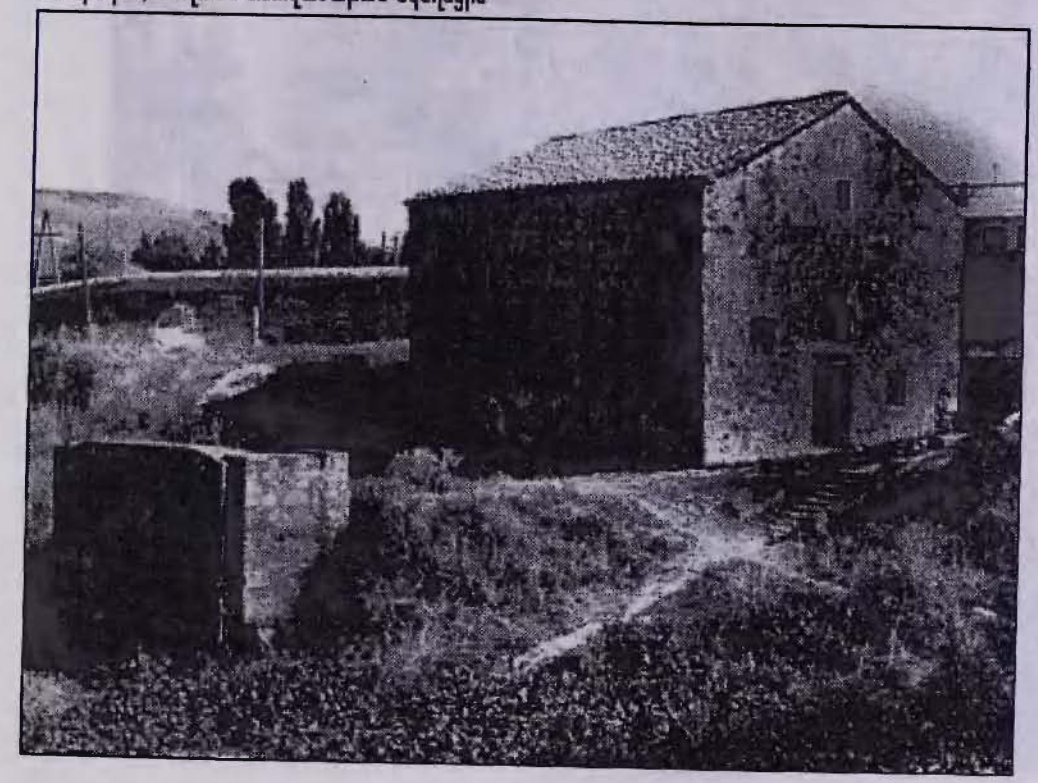

Շենքի հետևի մասը

Թեոդոսիա, Ս. Գևորգ

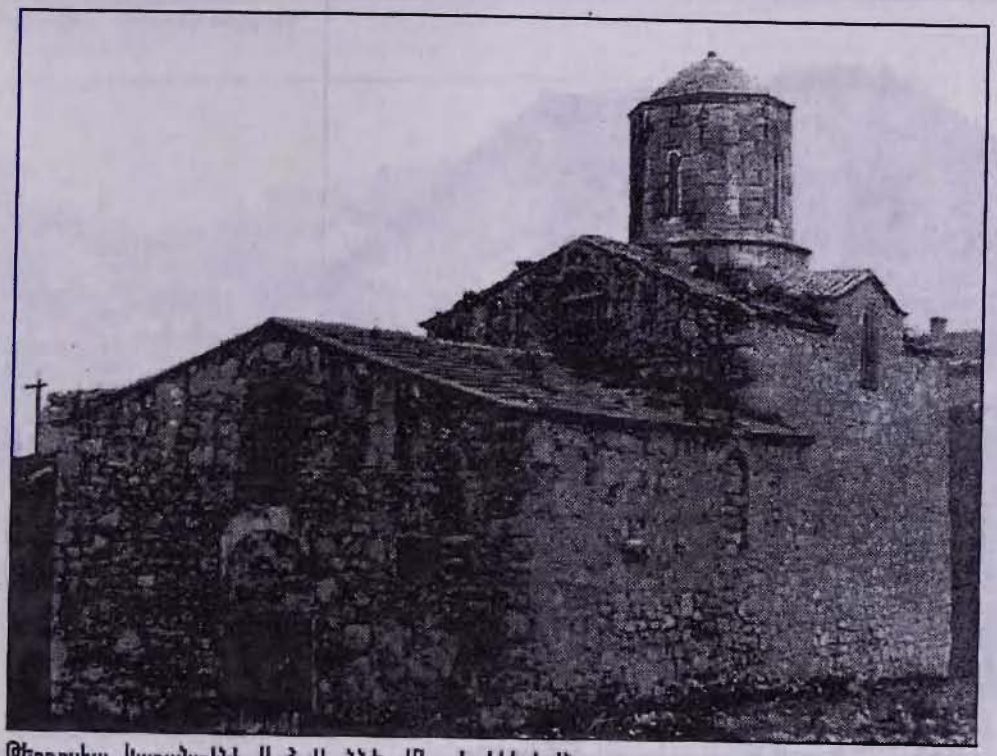

Թեոդոսիա, կարանտինի Ս. Հովհաննես-Մկրտիչ եկեղեցին

Թեոդոսիա, Հրեշտակապետաց եկեղեցու մարմարակերտ սյուները

Թեոդոսիա, Ս. Սարդիս եկեղեցու մոտքի խաչքարերից

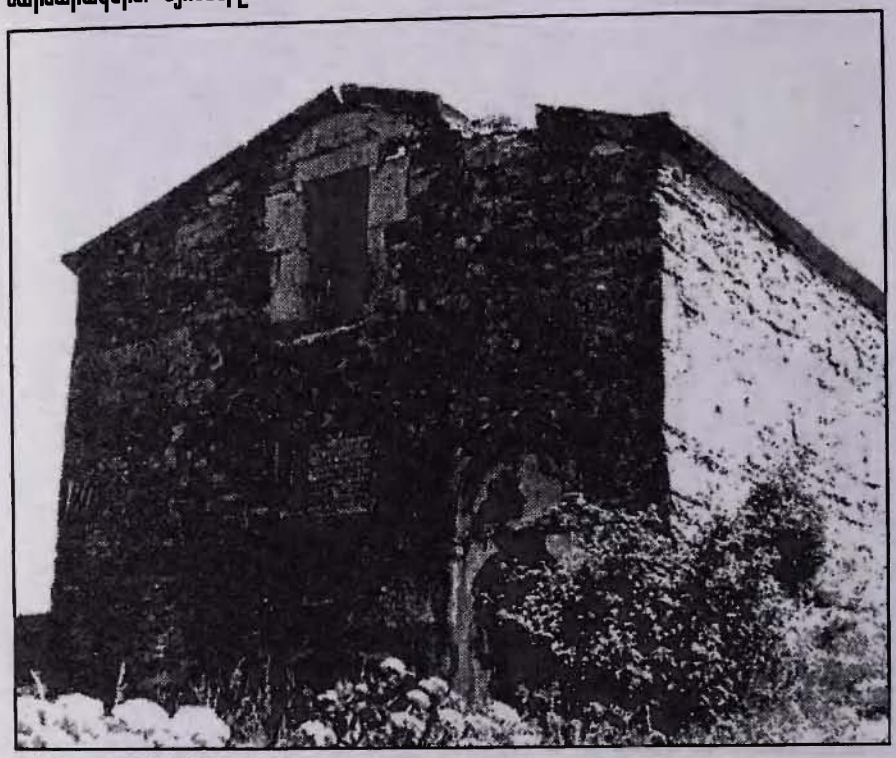

Ղրիմ, Թոփտի (այժմ՝ Տոպոլևկա) Ս. Ուրբաթ եկեղեցին հարավ-արևմուտքից

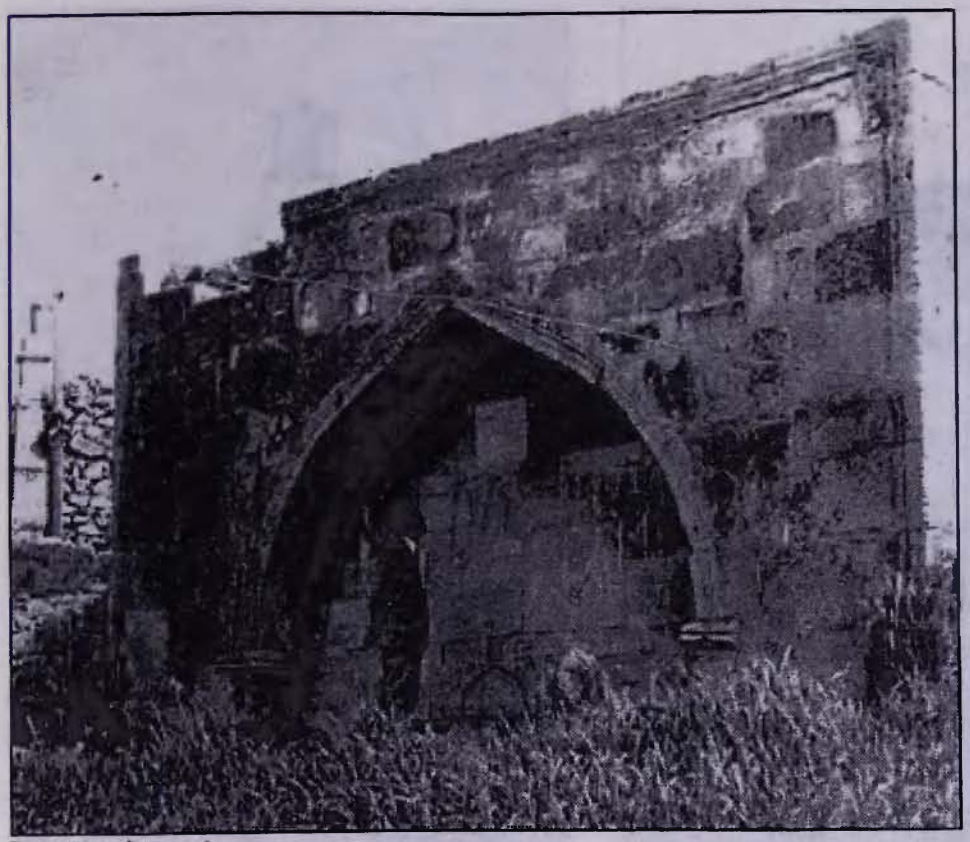

Թեոդոսիա, Ծատոփի աղբյուրը

Ղրիմ, Բոգատոյե (Նախկին Բախչիելի) գյուղի Ս. Փրկիչ եկեղեցին

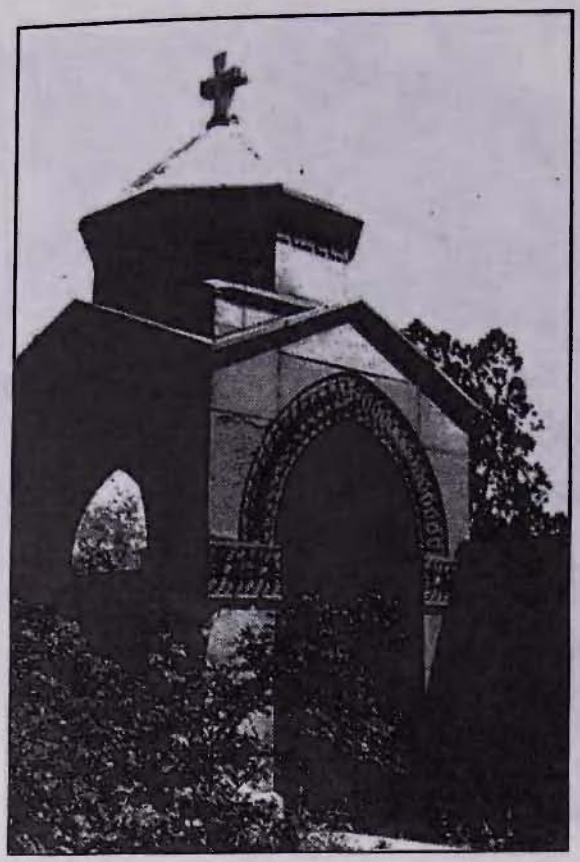

Ղրիմ, Սիմֆերոպոլի հայկական գերեզմանոց. Սպենդիարյանների տոհմական դամբարանատունը

Կամենեց-Պոդոլսկի հայկ. եկեղեցու զանգակատունը

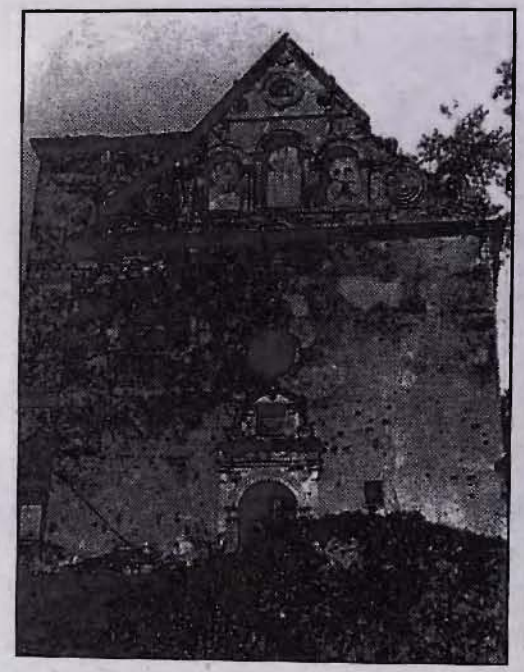

Տեոնոպոլի մարզի Ցաբքունովկայի (Նախկին Ցազլովեց) հայկ. եկեղեցին

Ղեռնովցի քաղաքի հայկական եկեղեցին

Իվանո–Ֆրանկովսկ, հայկական եկեղեցին

Թեոդոսիա, հայկական քարեդարան, խաչքար սպիտակ մարմարից

Բելցիի հայկական եկեղեցին

Կամենեց-Պոդոլսկի (Խմելնիցկու մարզ, Ուկր.) հայկական եկեղեցին

Թեոդոսիա, Հրեշտակապետաց եկեղեցին հարավ-արևմտքից

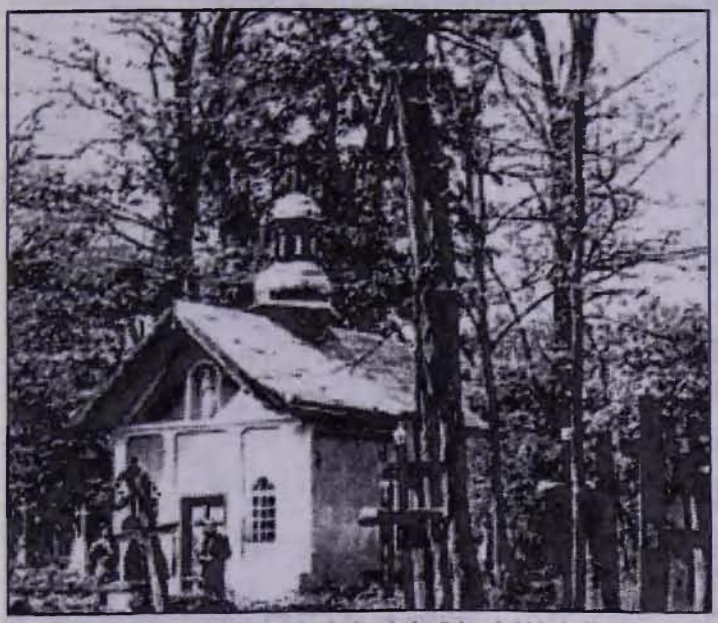

Ուկրաինա, Տիմենիցայի հայկական գերեզմանոցի եկեղեցին

Քիշնև, Նոր հայկական եկեղեցին

Լվով, հայկական եկեղեցին

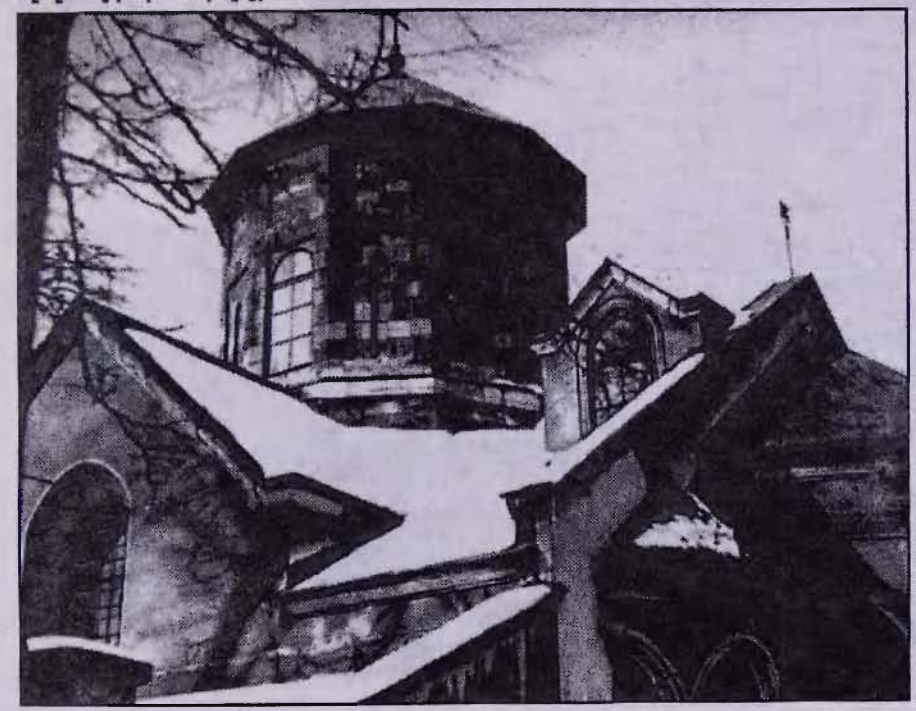

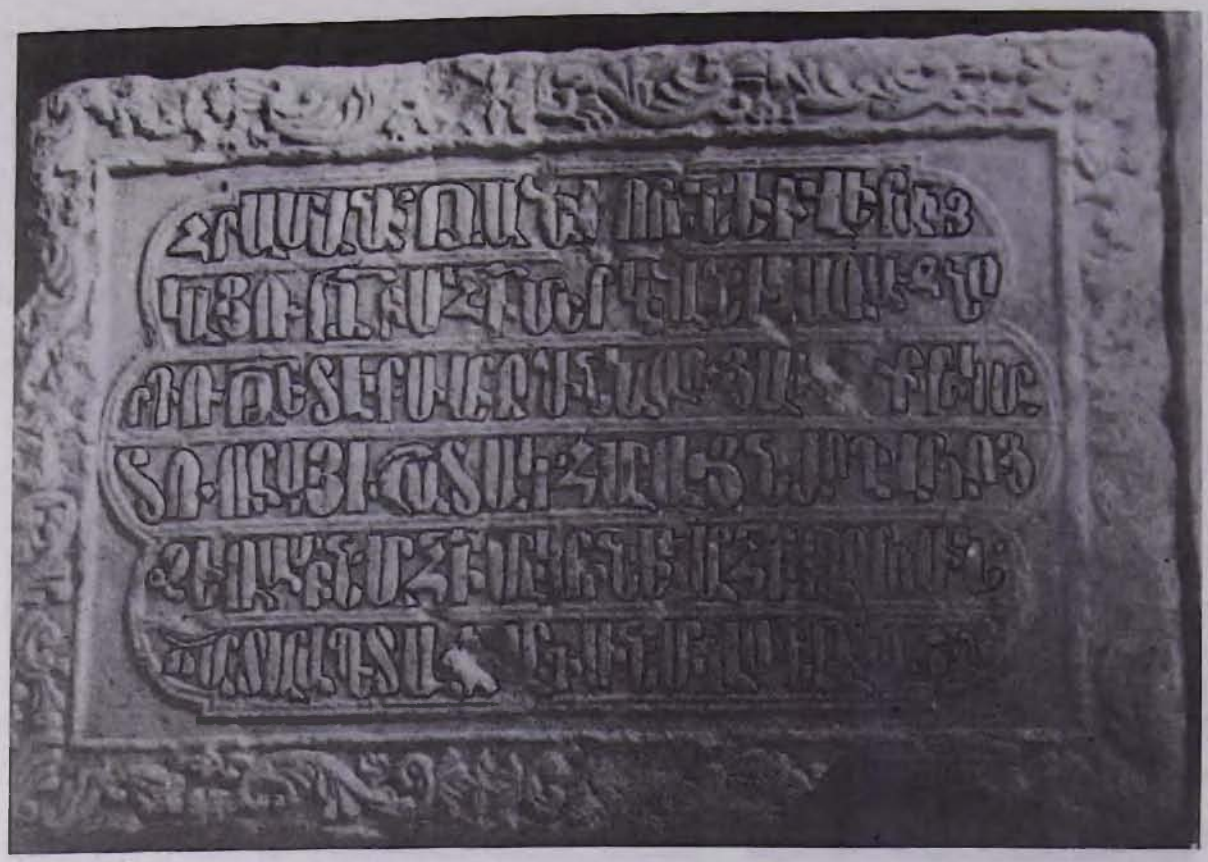

Լուսանկ. 1

Լուսանկ. 3

Լուսանկ. 2

Լուսանկ. 7

Լուսանկ. 6

Լուսանկ. 8

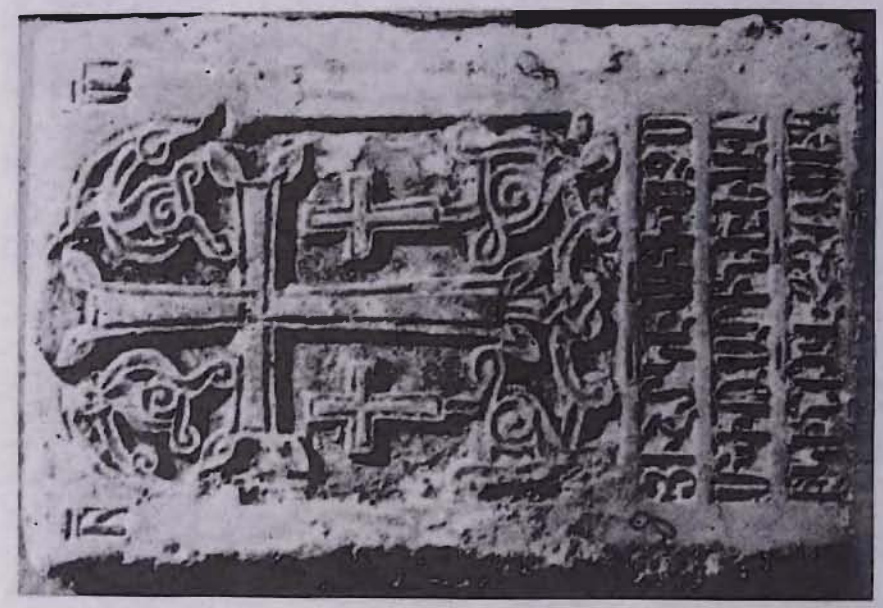

Լուսանկ. 9

Լուսանկ. 10

Լուսանկ. 11

Լուսանկ. 13

Լուսանկ. 14

Լուսանկ. 16

Լուսանկ. 19

Լուսանկ. 15

Լուսանկ. 17

Լուսանկ. 18

Լուսանկ. 21

Լուսանկ. 22

Լուսանկ. 23

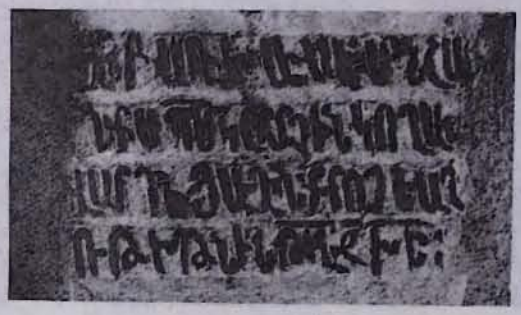

Լուսանկ. 20

Լուսանկ. 24

Լուսանկ. 25

Լուսանկ. 28

Լուսանկ. 26

Լուսանկ. 29

Լուսանկ. 30

Լուսանկ. 31

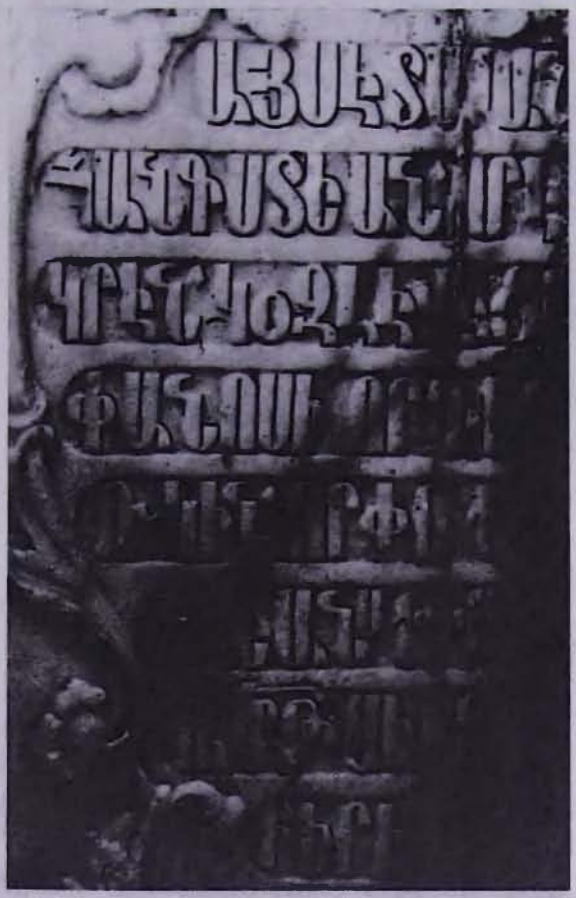

Լուսանկ. 33

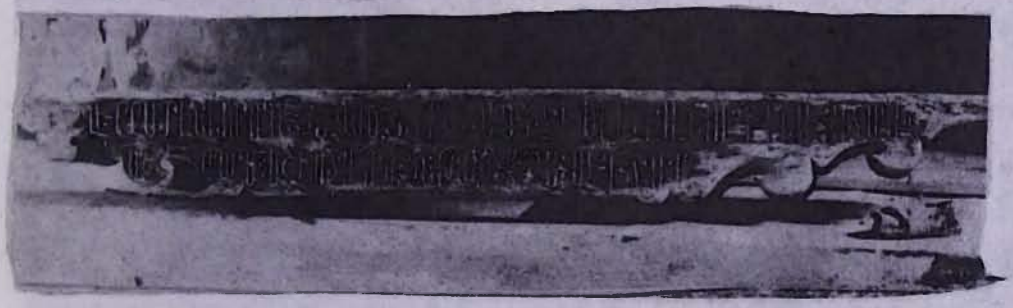

Լուսանկ. 36

Լուսանկ. 37

Լուսանկ. 41

Լուսանկ. 38

Լուսանկ. 42

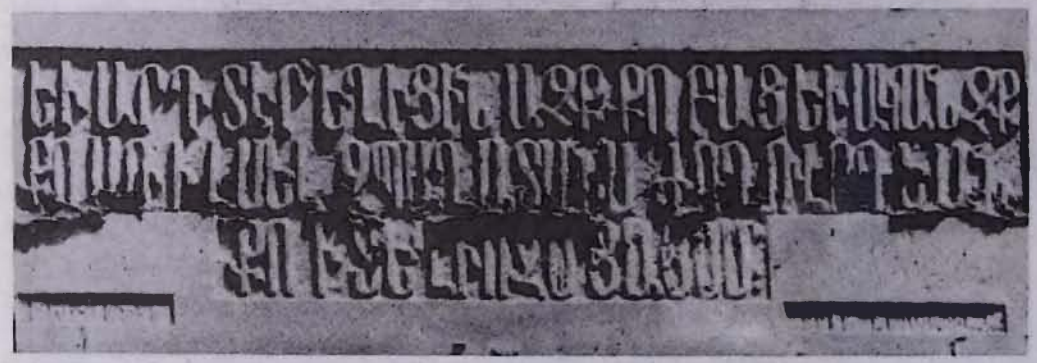

Լուսանկ. 48

Լուսանկ. 39

Լուսանկ. 52

Լուսանկ. 44

Լուսանկ. 46

Լուսանկ. 62բ

Լուսանկ. 57

Լուսանկ. 62ա

Լուսանկ. 51

Լուսանկ. 56

Լուսանկ. 64

Լուսանկ. 70

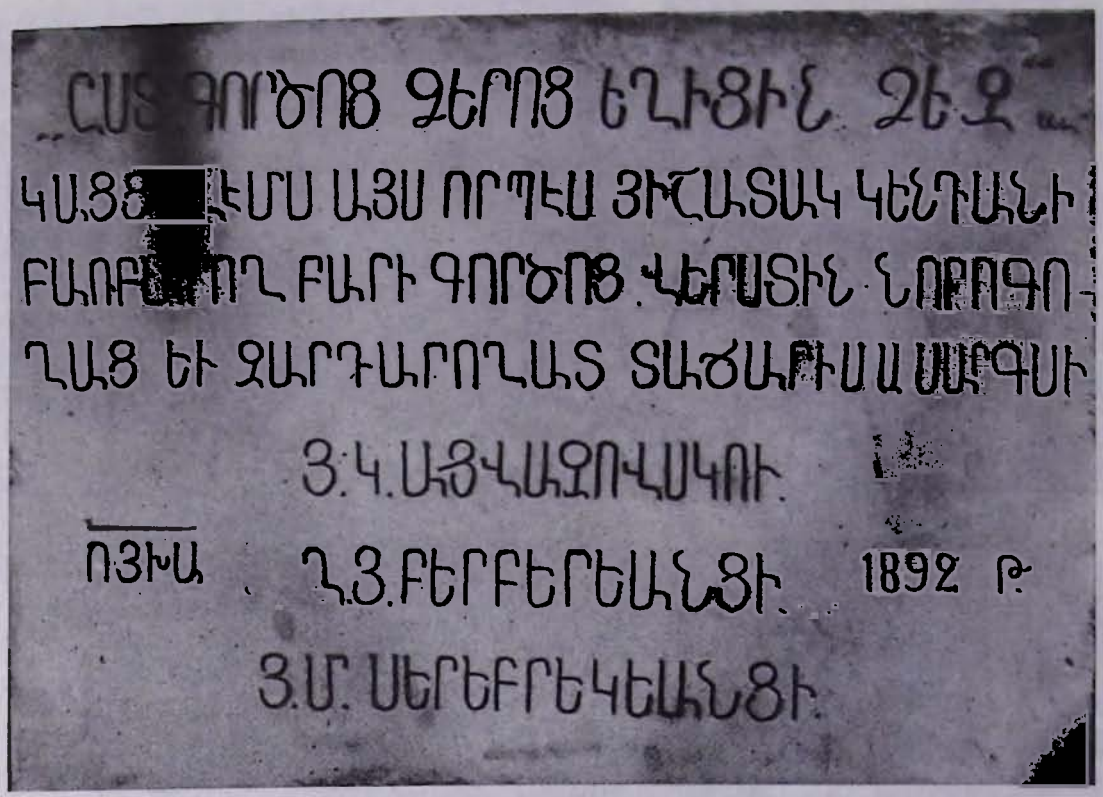
ԱՍՏ ԳՈՐԾՈՑ ՉԵՐՈՑ ԵՂԻՑԻՆ ՀԵՋ
ԿԱՑԵ[redacted]ԷՄՍ ԱՅՍ ՈՐՊԷՍ ՅԻՇԱՏԱԿ ԿԵՆԴԱՆԻ
ԲԱՌԲ[redacted]ՈՂ ԲԱՐՒ ԳՈՐԾՈՑ ԿԵՐՍՏԻՆ ՆՈՐՈԳՈ-
ՂԱՑ ԵՒ ՋԱՐԴԱՐՈՂԱՏ ՏԱԾԱՐԻՄ ԱՄՍԳՍԻ
Յ.Կ.ԱՅՎԱԶՈՎՍԿՈՒ.
ՈՅԽԱ Ղ.Յ.ԲԵՐԲԵՐԵԱՆՑԻ. 1892 Թ.
Յ.Մ. ՍԵՐԵԲՐԵԿԵԱՆՑԻ.

Լուսանկ. 67

Լուսանկ. 65

Լուսանկ. 66

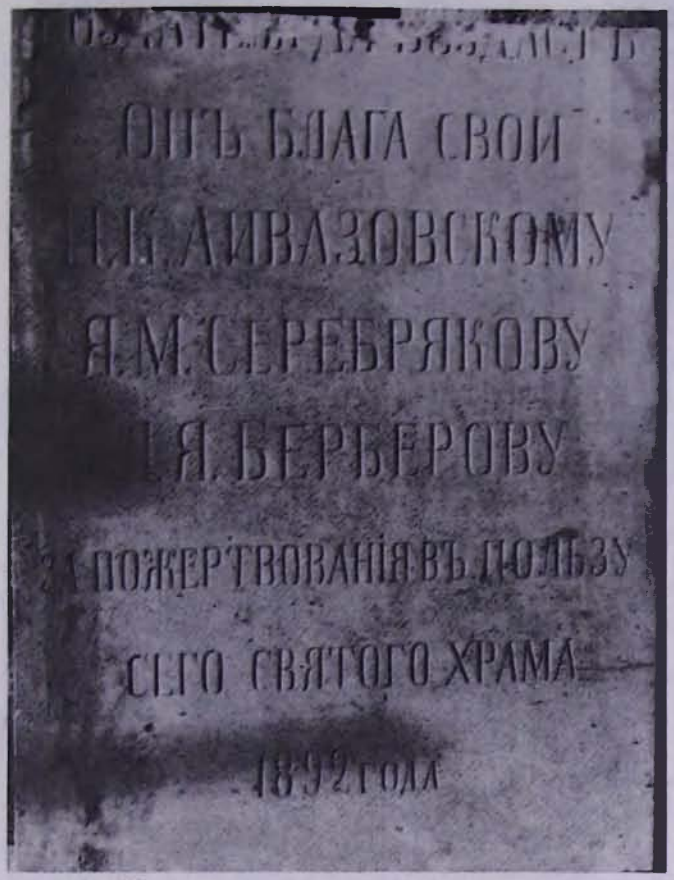

Լուսանկ. 68

Լուսանկ. 69

Լուսանկ. 71

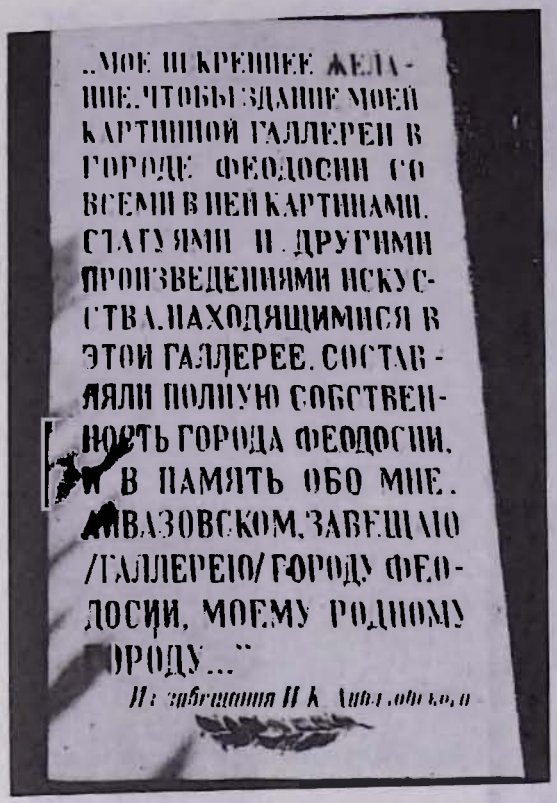
..МОЕ ИСКРЕННЕЕ ЖЕЛА-
НИЕ, ЧТОБЫ ЗДАНИЕ МОЕЙ
КАРТИННОЙ ГАЛЛЕРЕИ В
ГОРОДЕ ФЕОДОСИИ СО
ВСЕМИ В НЕЙ КАРТИНАМИ,
СТАТУЯМИ И ДРУГИМИ
ПРОИЗВЕДЕНИЯМИ ИСКУС-
СТВА, НАХОДЯЩИМИСЯ В
ЭТОЙ ГАЛЛЕРЕЕ, СОСТАВ-
ЛЯЛИ ПОЛНУЮ СОБСТВЕН-
НОСТЬ ГОРОДА ФЕОДОСИИ,
И В ПАМЯТЬ ОБО МНЕ,
АЙВАЗОВСКОМ, ЗАВЕЩАЛО
/ГАЛЛЕРЕЮ/ ГОРОДУ ФЕО-
ДОСИИ, МОЕМУ РОДНОМУ
ГОРОДУ..."

Из завещания И. К. Айвазовского

Լուսանկ. 72

Լուսանկ. 79

Լուսանկ. 74

Լուսանկ. 77

Լուսանկ. 78

Լուսանկ. 75

Լուսանկ. 81

Լուսանկ. 82

Լուսանկ. 83

Լուսանկ. 87

Լուսանկ. 86

Լուսանկ. 84

Լուսանկ. 85

Լուսանկ. 80

Լուսանկ. 88ա

Լուսանկ. 88բ

Լուսանկ. 89

Լուսանկ. 91

Լուսանկ. 93

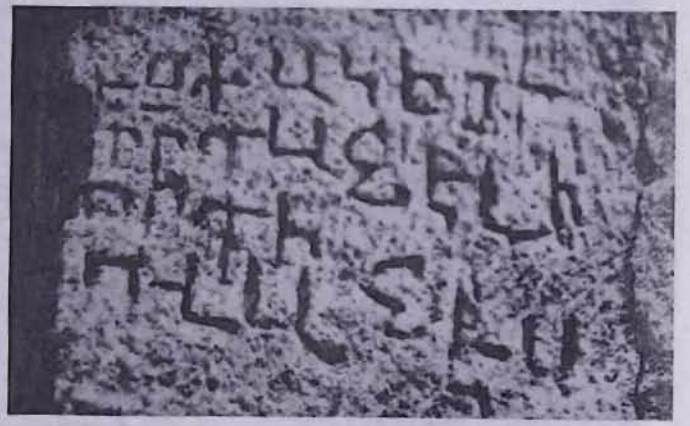

Լուսանկ. 94

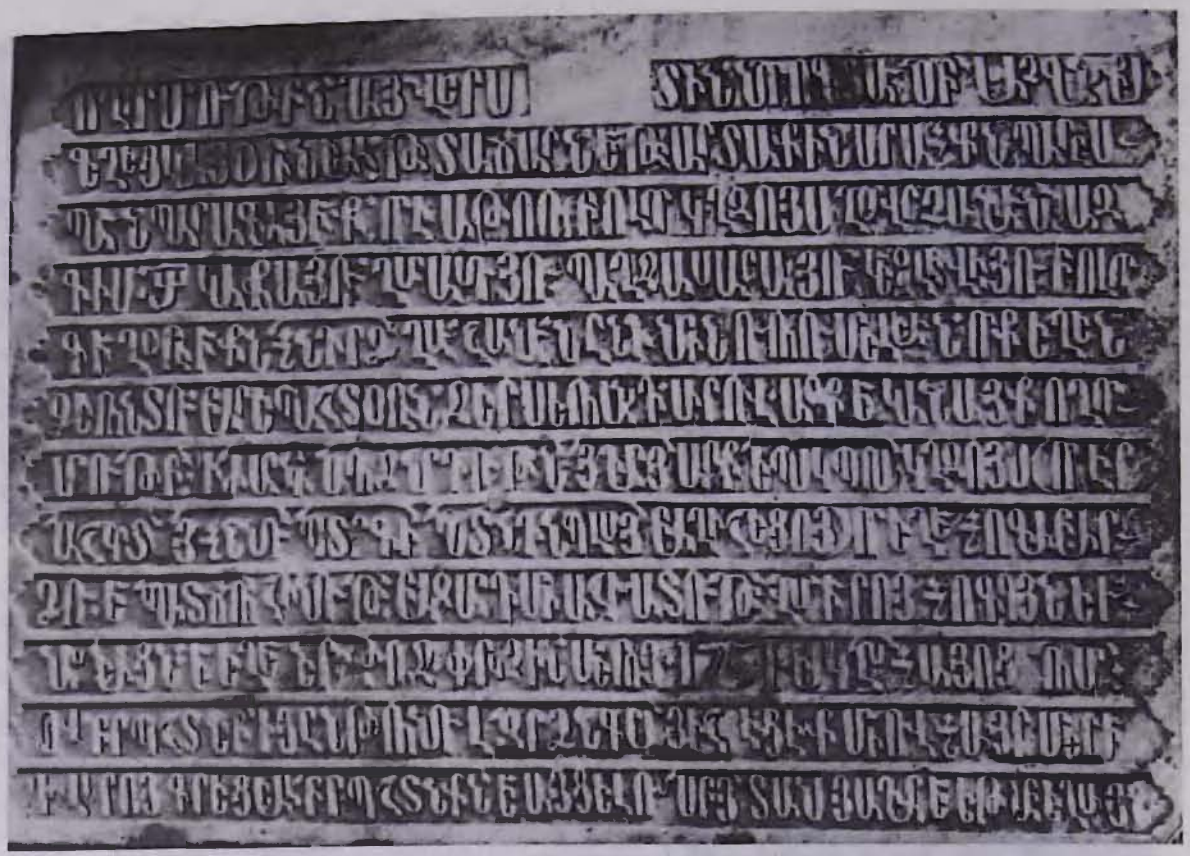

Լուսանկ. 90

Լուսանկ. 92

Լուսանկ. 95

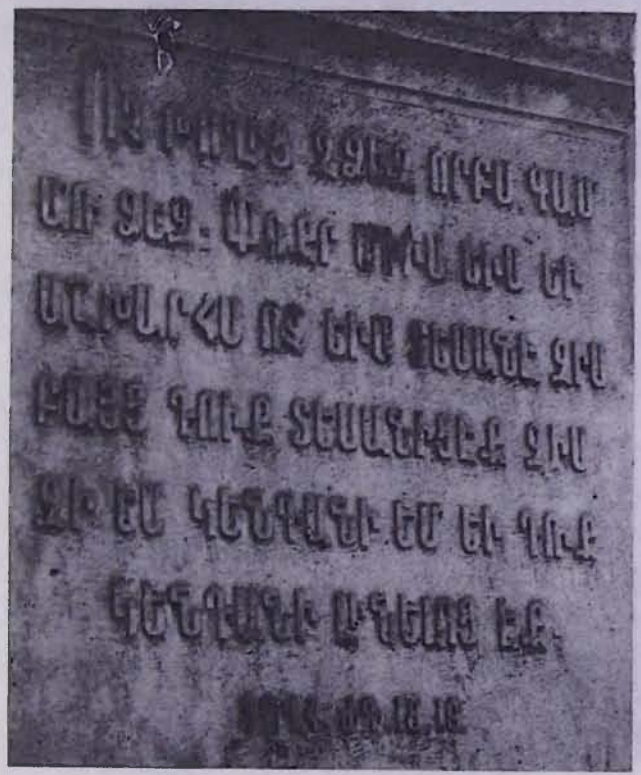

Լուսանկ. 96

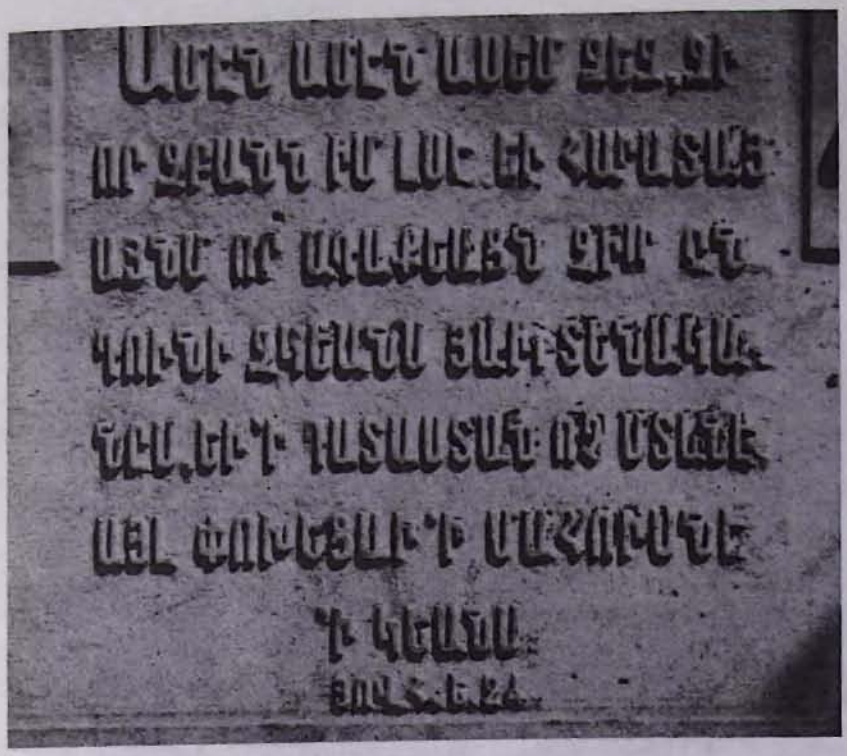

Լուսանկ. 97

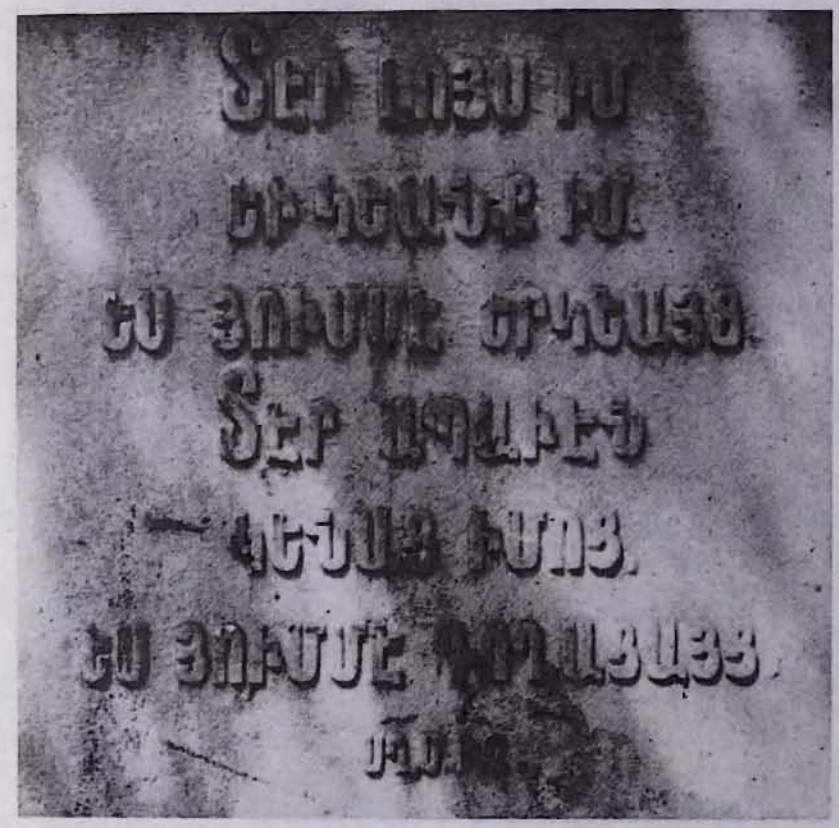

Լուսանկ. 98

Լուսանկ. 99

Լուսանկ. 103

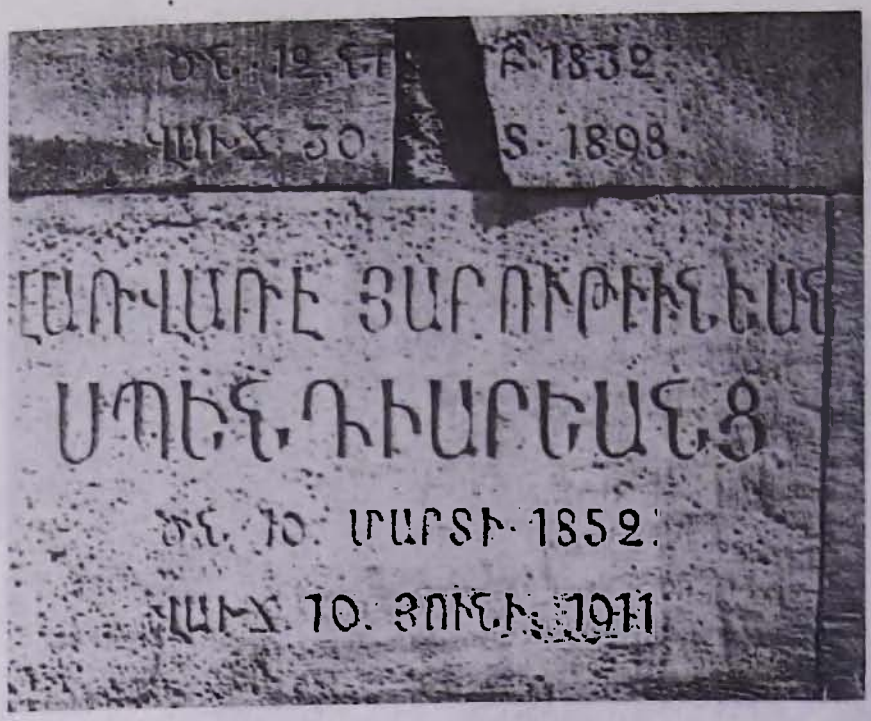

Լուսանկ. 101

Լուսանկ. 102

Լուսանկ. 105

Լուսանկ. 106

Լուսանկ. 108

Լուսանկ. 109

Լուսանկ. 110

Լուսանկ. 113

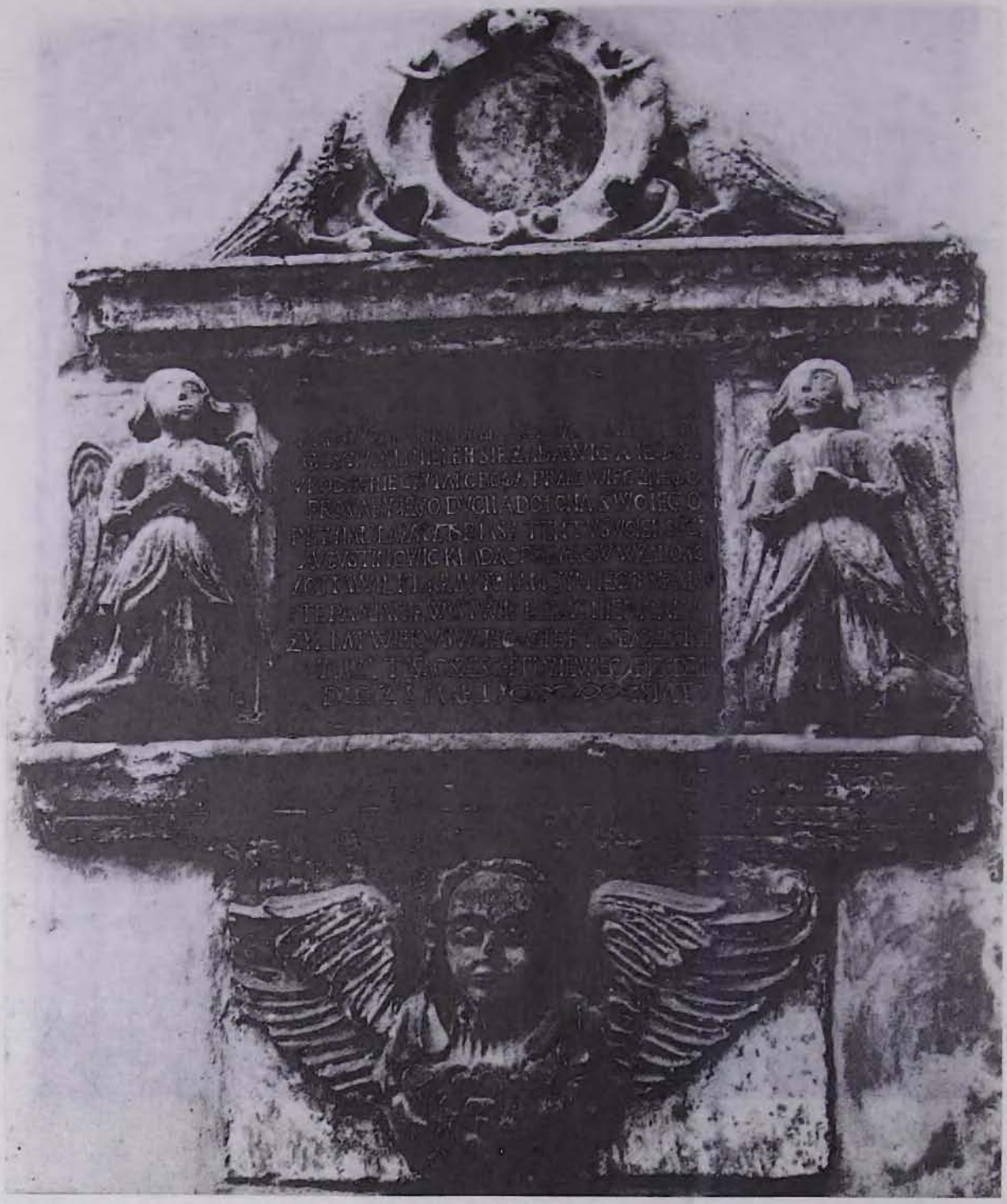

Լուսանկ. 112

Լուսանկ. 114

Լուսանկ. 115

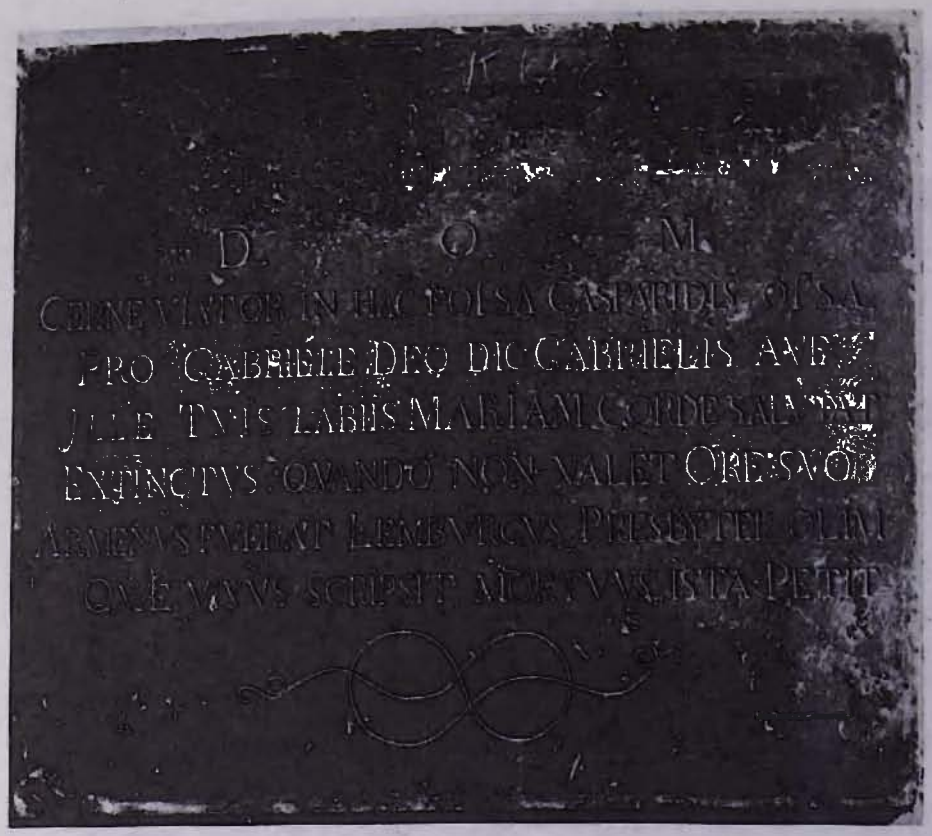

Լուսանկ. 116

Լուսանկ. 117

Լուսանկ. 118

Նկ. 119

Նկ. 120

Լուսանկ. 125

Լուսանկ. 126

Լուսանկ. 127

Լուսանկ. 129

Լուսանկ. 128

Լուսանկ. 130

Լուսանկ. 132

Լուսանկ. 133

Լուսանկ. 135

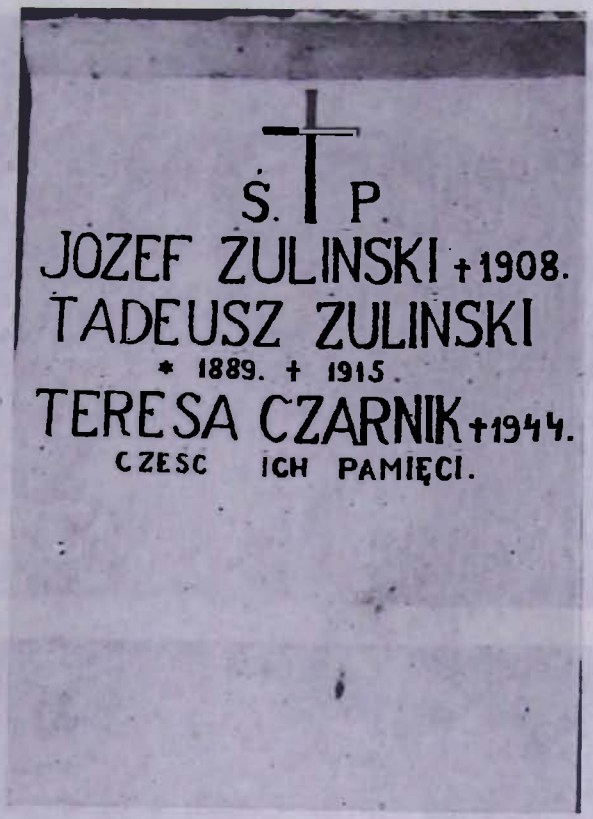

Լուսանկ. 140

Լուսանկ. 137

Լուսանկ. 139ա,բ,գ

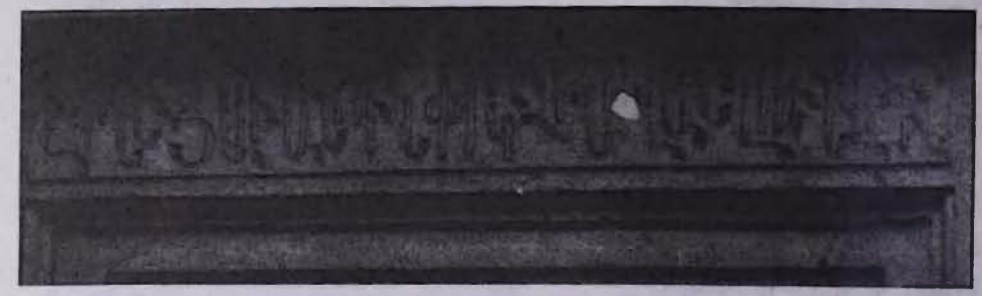

Լուսանկ. 141ա

Լուսանկ. 141բ.

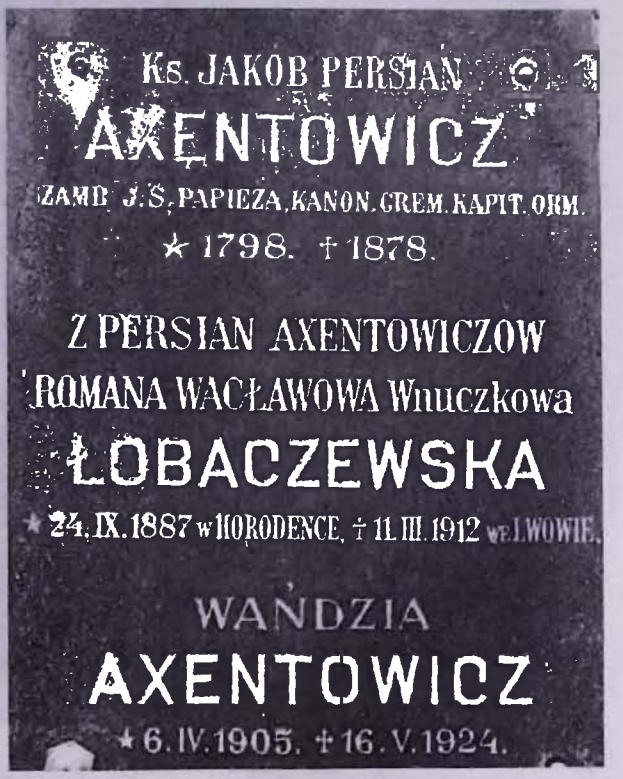

Նկար 142

Նկար 143

Լուսանկ. 144

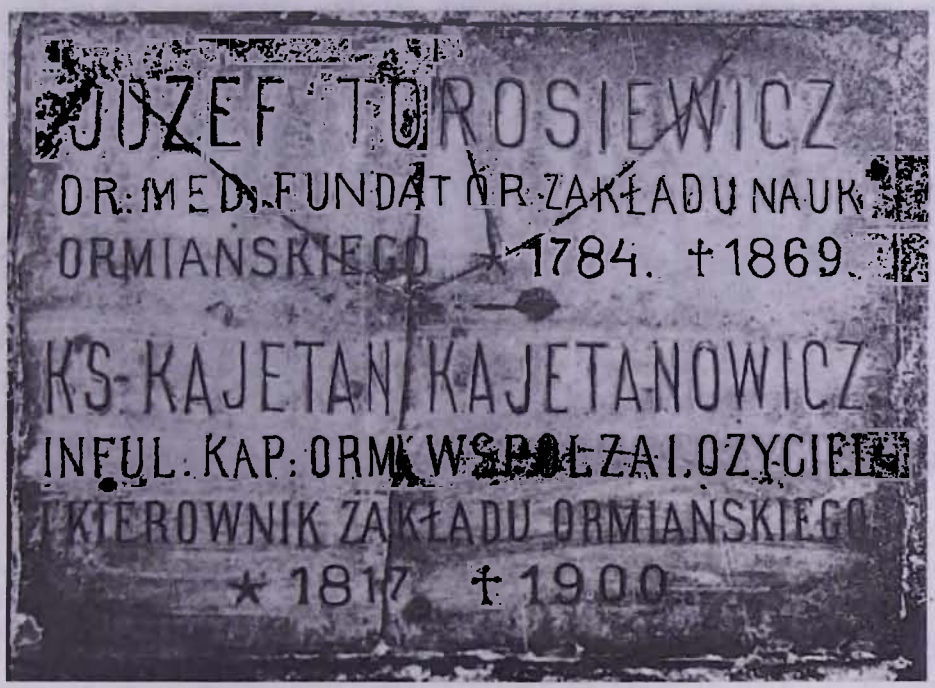

Լուսանկ. 145

Լուսանկ. 146

Լուսանկ. 148

Լուսանկ. 150

Լուսանկ. 155

Լուսանկ. 153

Նուագանկ. 159

Նուագանկ. 156

Նուագանկ. 157

Նուագանկ. 161

Լուսանկ. 162

Լուսանկ. 164

Լուսանկ. 165

Լուսանկ. 166

Լուսանկ. 167

Լուսանկ. 168

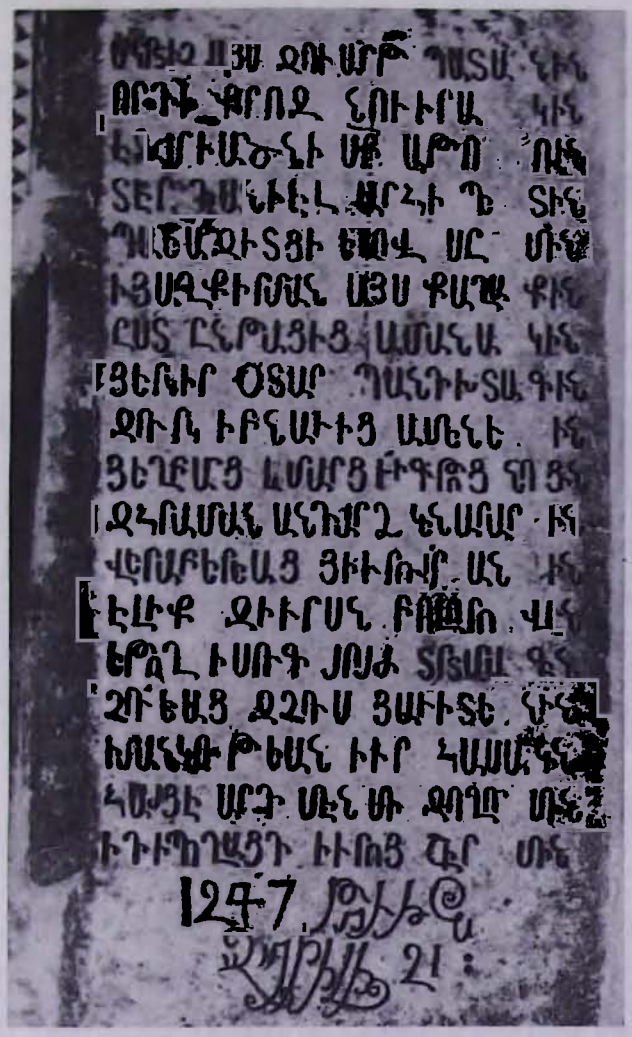

Լուսանկ. 169

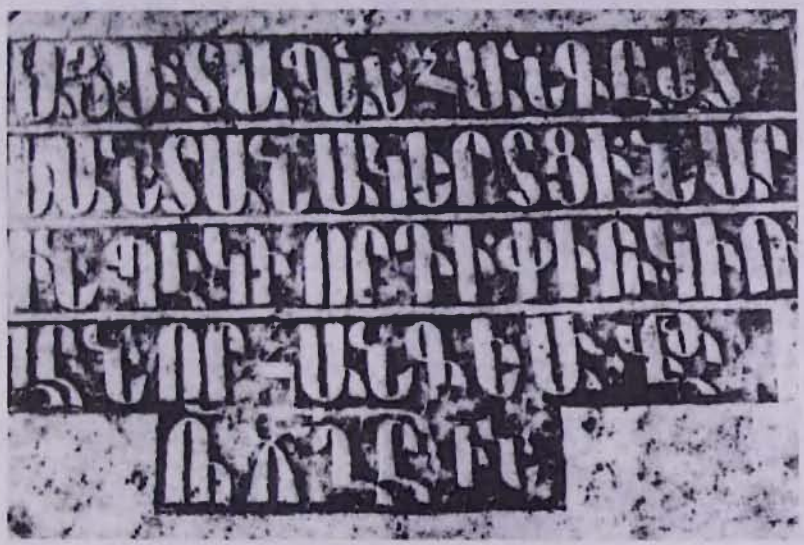

Լուսանկ. 170

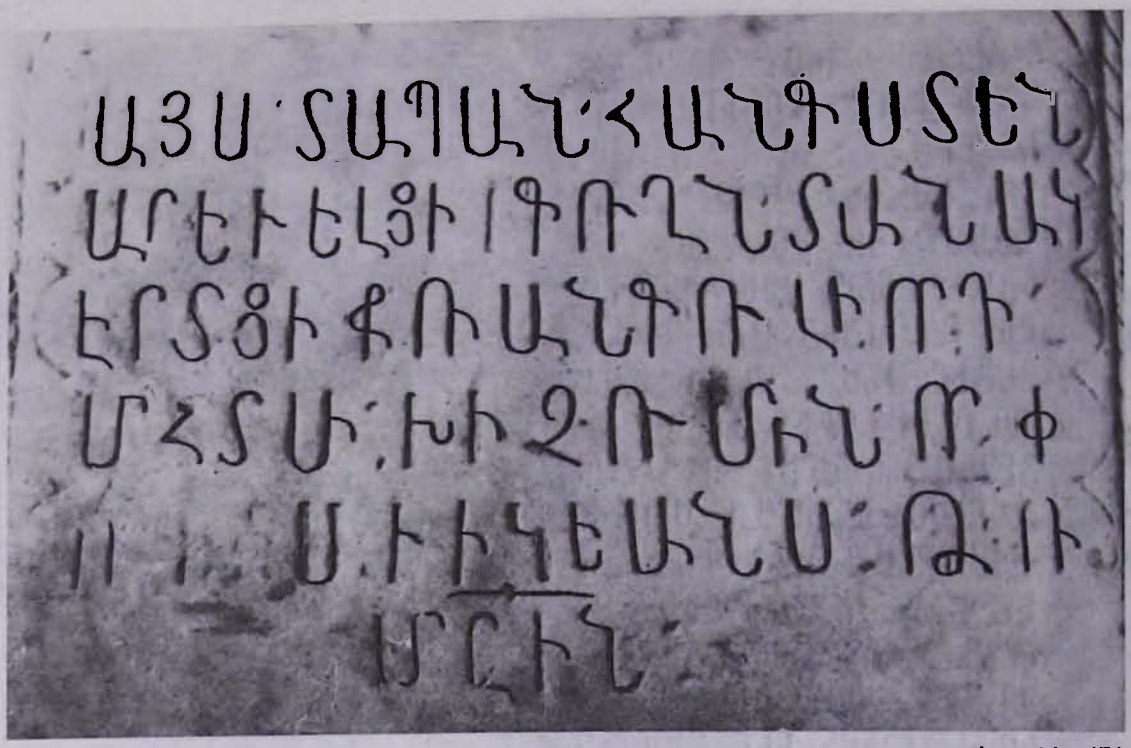

Լուսանկ. 171

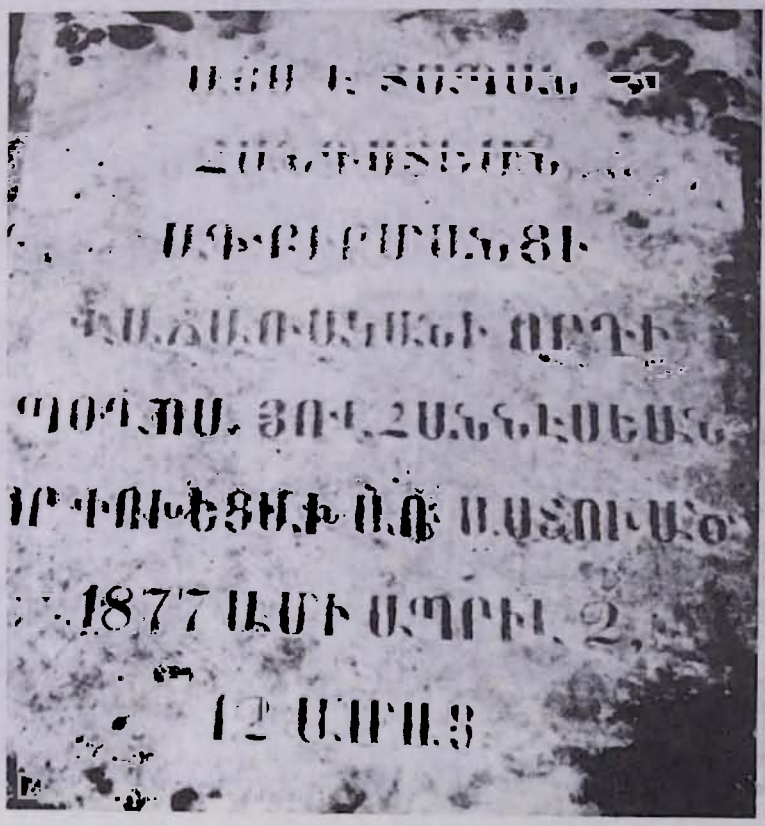

Լուսանկ. 172

Նկար 173

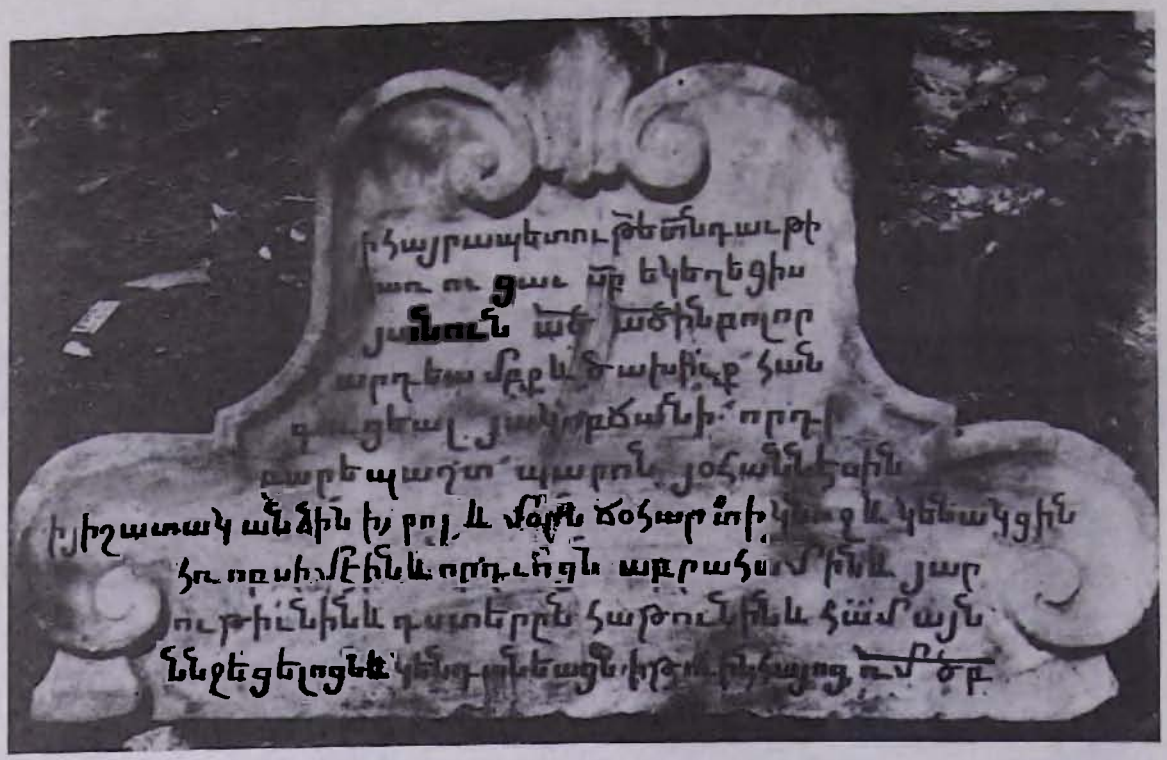

Լուսանկ. 174

Լուսանկ. 175

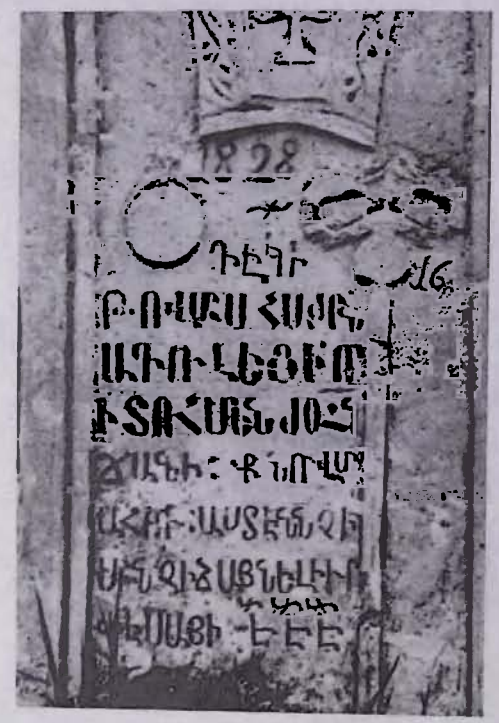

Լուսանկ. 178

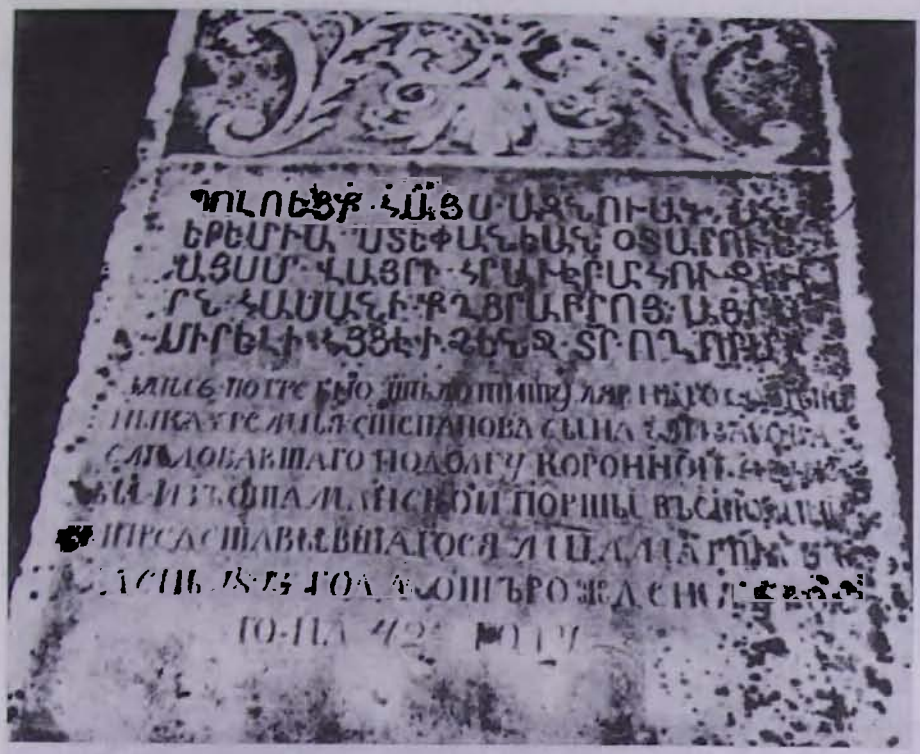

Լուսանկ. 187

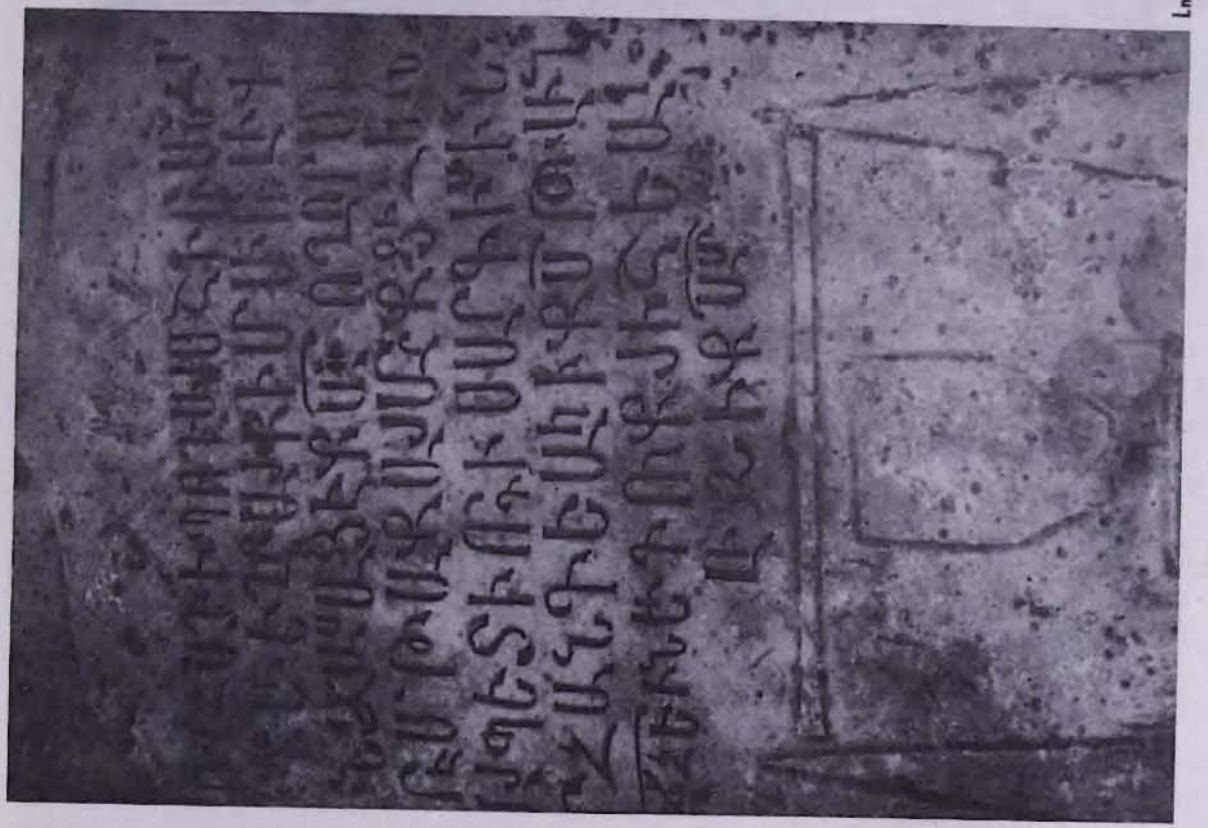

Լուսանկ. 189

Նկար 190

Նկար 191

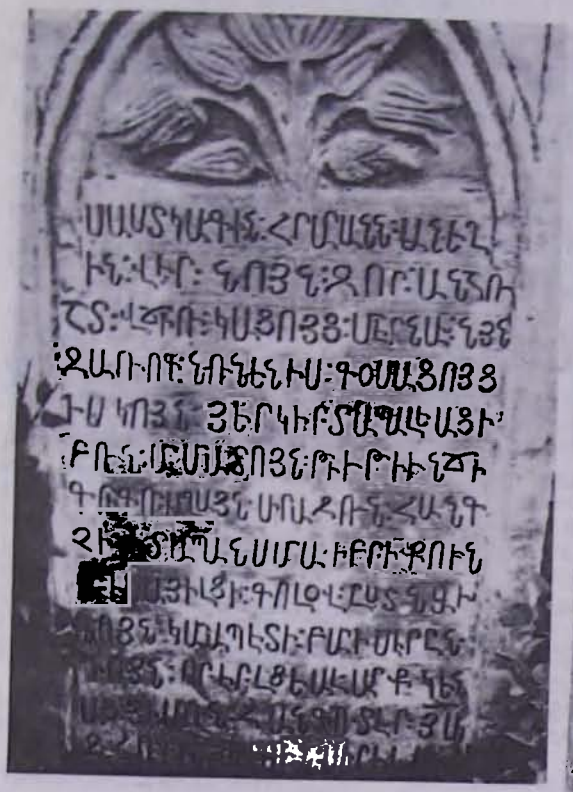

Լուսանկ. 179

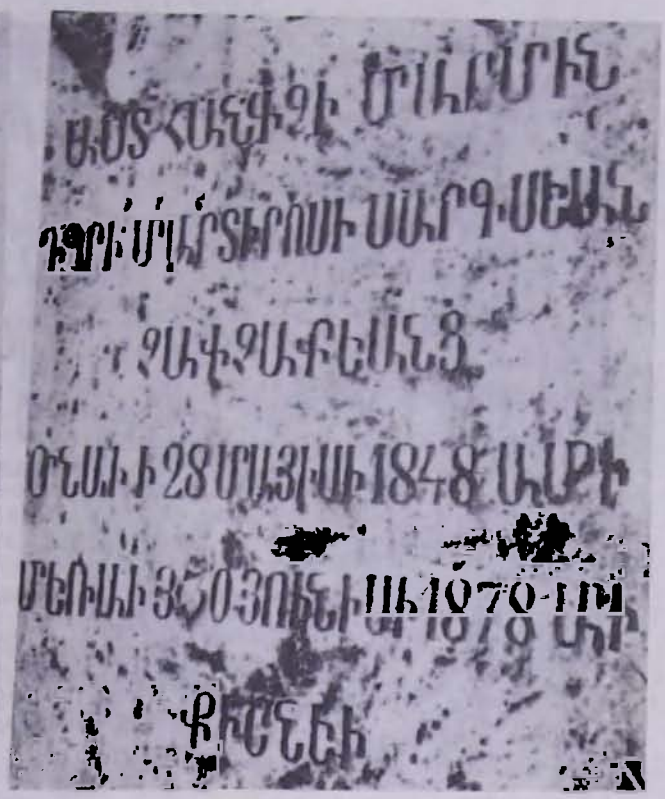

Լուսանկ 181

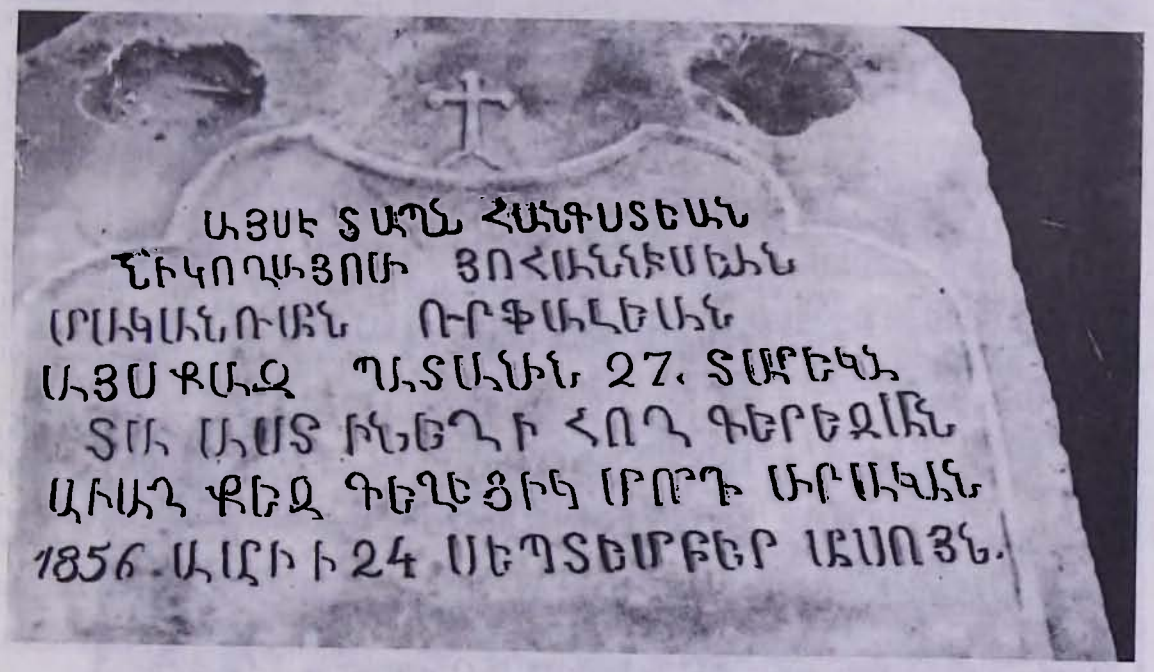

Լուսանկ. 183

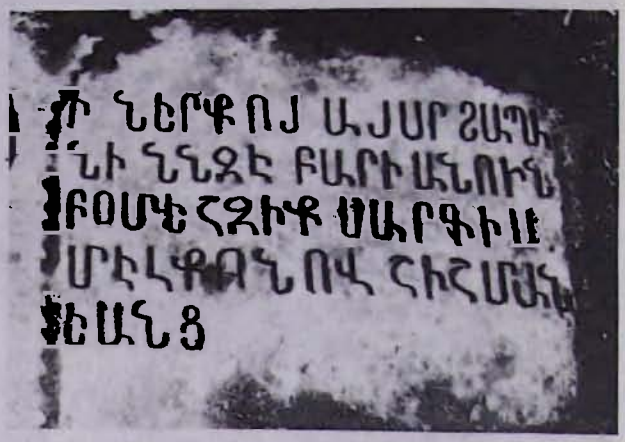

Լուսանկ. 185

Լուսանկ. 186

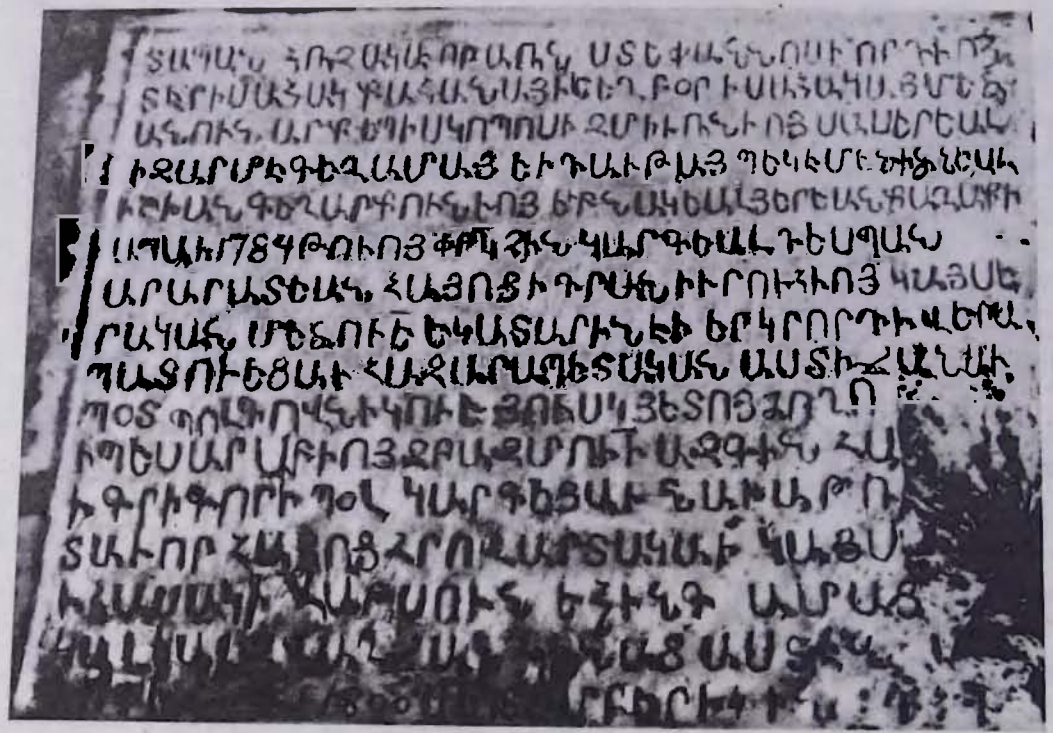

ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

Աբգար Անդրեյի Ջահարիանով, պալատական խորհրդական 289
Աբգար, ոմն 15
Աբդուլլահ Ի. 5, 6, 201
Աբրահամ երեսփոխան 31
Աբրահամ, որդի Խաչերեսի 20
Աբրահամ, որդի պր. Ծօհաննէսի 282
Աբուլֆեդա, արաբ պատմիչ 120
Ադոպ Սարկիզովիչ Պոպովիչ, հողատեր 309
Ադոպսովիչներ 211, 237
Ագսենտ, հիշված 99
Ադամ, արքեպիսկոպոս դրիմահայոց 105
Ադամ, վանահայր Ղրիմի Ս. Խաչ վանքի 110
Ադամյան Պ. 197
Ազիզ Խաթուն, կին պր. Դորգի 52
Ազիզ Խաթուն, հիշված 34
Ազիզ Խաթուն, ոմն 70
Ազիզ, մայր պր. Խաթլուպէյի 45
Ազիզ Մելիք, կին պր. Խութլուպէյի 45
Ազիզ պէկ, հայր Ճռաճկուլի 113
Ազիզ պէկ, որդի Որմնադիրի 70
Ազիզքո, կին պաշ Հրիճորի (Գրիգորի) 249
Աթա, հիշված 69
Աթանաս Աքսենտեան Սպենդիարեանց 125
Աթանաս, որդի Հովճաննէսի 14
Աթանաս վարդապետ 263
Աթաքա, որդի Տէրտէրի 58
Ալանակյան, գերդաստան 144
Ալեքսանդր Բարի, մոլդովացի իշխան 226
Ալեքսանդր Բեռնարդացի, ճարտարապետ 279, 281, 302, 303
Ալէկս, հիշված 44
Ալէքս, ծառայ 156, 269
Ալթունիքա, կին Աստուածատուրի 111
Ալիշան Ղ. 5, 12, 16, 162, 196, 197, 222, 239, 241
Ալմաս, իրիցկին 111
Ալմաս Պիքէ 50
Ալմաստ, մայր Նուրպէկի 43
Ալոյիս Մարիա Պիդու 152
Ակոր, ամուսին Զմրութ Խաթունի 70
Ակոր, հիշված 39
Ամպարեան Ստեփան աղա, ամուսին Գ. Տիկինեանի 113
Անամալենք 11
Անանիա, ամուսին Նանիփէրի 168
Անանիա, որդի Ճարութիւնի, կամրեցի 255
Անեքսանդր Բուսա[illegible] կայսր 142
Անեքսանդրա, դուստր Հովճ. Այվազովսկու 82
Անեքսանդր Ճովակի[illegible]եան Ս[illegible]էրեան 134
Անեքսանդր Պօղու եան Ղուկասեանց 150
Անուշ Խաթուն, կին Աստուածատուրի 25
Անուշ, կին Սամթի 60
Անճաղյան Հր. 11
Անիր Ասլան, հիշված 32
Անիրխեր 51
Անիր, կառուցող ջրհորի 26
Անիրովիչներ 212
Անիրջան, հայր Ճակոբի 251
Անիր Սարգիս 55
Անբարիեան Ե. Ա. 6, 22, 95, 101
Անդինյան, Աղքրմանի հայոց դպրոցի ուսուցիչ 269
Անպիքէ 149
Անպիքէ, կին խոճա Միրիճանի 122
Այվազովսկի (Այվազյան) Գ. 5, 12, 13, 17, 30, 81, 84, 101, 142
Այվազովսկի, Գեորգ-Կոստանդին Գրիգորյան 81, 83
Այվազովսկի Գր. 81
Այվազովսկի Հովհ. 6, 7, 12, 35, 47, 74, 76, 77, 80-83, 109, 302
Այվազովսկի Հռիփսիմէ, Հ. Այվազովսկու մայրը 81
Այտին, հիշված 262
Այտին Այտինեան, կարմեցի 135
Այտըն, որդի Աքսէնտի 71
Անաբիքէ, դուստր մահտեսի Կարապետի 151
Անայ Խաթուն, կին Իվաշքոյի 190
Անայ Խաթուն, հիշված 59
Անանյան Ժ. 258, 311
Անա Պիքէ, կին տիրացու Մարտիրոսի 92
Անա Պիքէ, հանգուցյալ 90
Անասյան Հ. Ս. 6
Անդրեաս Ջաճովիչ, ամուսին Կատարինէի 165, 199
Անդրէաս Իզմիրցի, հայր Եղիայի 145
Անդրէաս Կաֆայեցի 163, 241
Անթառամ (Անտոնինա) Բաղդասարեան 284
Անթառամ Սարգսեան, կողակից Յովճաննիսի Օհանեանց 279
Աննա Բոգդանովիչ, կին Գաբրիէլի 277
Աննա Գէորգեան Թաւչեանց 137
Աննա, դուստր Լուսեղենի Բոյաճեանց 135
Աննա, դուստր Նիկողայոս Մինասովիչի 215
Աննա Լուկասևիչ՝ Կասպարովիչ գերդաստանից 233
Աննա, կին Միկոլայի (Նիկոլայի) 215, 216
Աննա, կին Մելեգում Դևթըցու 259
Աննա, կին Քրիշտոֆ Ավգուստինովիչի 193
Աննա, հիշված 269
Աննա, մամ Աստուածատուրի 26
Աննա Մինասեան Օբերեանց 143
Աննա Մկրտչի Սարգսյան-Բուռնազյան, կին Հովճ. Այվազովսկու 74, 76
Աննա Նիկոսևիչ 237
Աննա Պոպովա 285
Աննա, քույր Տրդատ Պահլավունի Կաֆայեցու 100
Անջել Ջեխովիչ 220
Անտոն ավ. քահանա Քիշենի 290
Անտոնինա Մոյզեսովիչ՝ Նիկոսևիչների գերդաստանից 236
Անտոն Ուրֆալեանց 295
Անտրեաս, հիշված 70
Անտրիաս Կամենեցացի 154
Աչկասովա Վ. Ն. 7
Ապրիամ Բստեցի, հայր Գրիգորի 259
Ապուխտ Օղլու Ակոբ աղա, հայր Թագուհու 285
Առապ Օղլու 144
Առաքել Ավաքեան Ծապու Գարաճիսարցի 140
Առաքել Երեց 58
Առաքելյան Ռ. Ն. 6
Առաքելյան Հ. Թ. 246
Առաքել, որդի Եսային 313
Առփիհ, դուստր պր. Աետիքի Ջախարիաշենց 170
Առուստամյան Ժ. Հ. 157
Ասլան Թարքամարքցի, որդի Նազարի 320
Ասլան, հայր Գէորքի 59
Ասլան, հայր Ցուսիկ երեցի 91
Ասլի պարոն, դուստր Ճակոբի 45
Ասլիկ, կին Պաղտասարի 281
Ասպետ Ծոն Խրիստոֆ Աբրահամովիչ 226
Աստուածատուր աղա 112
Աստուածատուր, ամուսին Անուշ Խաթունի 25
Աստուածատուր, եղբայր բան Ստեփանոսի 224
Աստուածատուր, թոռ Գրիգորի և Աննայի 26
Աստուածատուր Կափայեցի 268
Աստուածատուր, հայր Եղիայի 14
Աստուածատուր Ճարութիւնեան 305
Աստուածատուր, որդի Սաֆարի 314
Աստուածատուր վարպետ 83
Աստուածատուր Ներսեսովիչ 222
Աստուածատուր, նպաստավորող 84
Աստուածատուր, որդի Տէր Պետրոսի 249
Աստվածատուրյաններ 270
Աստվածատուր Ռամաշքան 226
Ասվադուր Քոփուլե 163
Ասվադուրով, տես Աստվածատուրյաններ
Ասվատուր երեց, որդի Մանուկի 148
Ասվատուր, որդի Թուլպայի (Թուլպալի) 225
Ասվատուր իշխանապետ 94
Ավագյան Գ. 260
Ավագյան գերդաստան 14

Ավագյան Լ. Ս. 6
Ավագովի [illegible]-Ավագովսկի 14
Ավաք Խաչատուն, կին Թագորշալի 46
Ավաք Խաչատուն, հիշված 69
Ավաք պարոն 69
Ավգուստ Բ, Լեհաց թագավոր 215
Ավգուստ [illegible]ովիչներ 193, 215, 220
Ավգուստ Վարդան [illegible]ովիչ 221
Ավետ[illegible]ս, աստուսիճ Օարուրի 225
Ավետ[illegible]ս Եսայու [illegible]հանով, ազնվական 285
Ավետ[illegible]ս, հանվատացյալ 155
Ավետիս, որդի Նաթերի 10
Ավետիք վարդապետ 17
Ավետիք, հայր Սանդուրի 281
Ատիր, հիշված 56
Արաբեան-Արաք Օղլու 14
Արամեան տոհմ 24
Արարատյան հայեր 312
Արզուման Նախիջևանցի, հայր Դաւթի 147
Արմուշ Խաթուն 73
Արմուշքա, հիշված 45
Արսենիչ Պ. Ի. 231
Արտեմ Եղիազարի Մուրատով 133
Արութիւն, որդի տիրացու Սուքիասի 158
Աւագ Խաթուն, մայր Ջաքարէի 94
Աւագ, հիշված 97
Աւագ, մասրվանեցի 213
Աւագ, պարոն 105
Աւագ Խաթուն, կին Էմինի 64
Աւաք տիկին 34
Աւաքերէց Ջաքար Աւչեան 171
Աւաք, որդի կամրեզցի Մարգարի 265
Աւաք, ոմն 34
Աւետիս Խաչակիր քահանա Տէր-Աւետիսեան 298
Աւետիք, եղբայր Անդրեաս Կաֆայեցու 195
Աւետիք Ջախարիաշենց 170
Աւետիք, հիշված 57
Աւետիք վարդապետ 146
Աւետիք, քարգործ վարպետ 36
Աւտաբէկ Նահատակ, հայր Սուինչ Պէկի 44
Աքսէնտ, հայր Ալտընի 71
Աքսենտովիչներ 204, 205
Աֆանասև-Չուժբինսկի Ալ. 12, 13, 253

Բաբայան Լ. 227
Բաբկով Ի. 5, 9, 27, 30, 38
Բագրատունյաց տոհմ 11
Բադիար, հավատացյալ 154
Բաթու խան 153
Բաժենով, պրոֆեսոր 248
Բալասանովիչ, Կամենիցի քաղաքագլուխ 242
Բալիոզ, հայ ազնվական ընտանիք 14, 284
Բալիոզներ 280
Բա[illegible]ոզ[illegible]ի Գր[illegible]վա 220
Բալցեր Օ. 219
Բաղդասարյան եղբայրներ 279, 284, 303
Բաղդասարով Բ. Թ. 284
Բան Աղան Ծուլենենց, հայր Սողոմոնի 196
Բան Գաբրիէլ 182
Բան Ջատիկ Սօսնիցքի 196
Բան Թուման, հայր Հանումայի 179
Բան Միքայել Ճալլովեցից 22
Բան Ծովանէս, որդի Իվաշքոյի 170
Բան Ծմեռ Եզլովիցից 196
Բան Պողտան Խաչքոյենց, կենակից բանի Կերուխնայի 166
Բան Վասիլ, հիշված 161
Բան Վասիլ, որդի Ծմօքի 161
Բանի Կերուխնա, դուստր Կրէաքոյի Ցագուբենց 166
Բանի Հալուտնա, դուստր բան Հոտքայի 181
Բանի Հանումնա, կին Խաչքոյի 178
Բանի Պվենքա 179
Բանի Փիրուզա, կին Խօճայ Մինասի 200
Բատոյշկով Պ. Ա. 260
Բարանով Ի. Ա. 145
Բարդոտիմեոս Ջիմորովիչ 221
Բարթիկյան Հ. Մ. 152
Բարխուդարյան Վ. Բ. 6
Բարսամով Ն. Ս. 80-82, 100
Բարսեղ Բստացի, հայր մահտեսի Ցարութիւնի 280
Բարսեղ, որդի Հովհաննեսի 14
Բելտովսկի Ցու., պրոֆեսոր 192
Բենգլիեններ 12
Բեռնատովիչ Նիկոլայ 14
Բեռնատովիչ Քրիստափոր 14
Բեռնարդ Մերետին, ճարտարապետ 288
Բերբերյանց Ղ. Հ. 35, 76-79, 99
Բերգ Լ. Ս. 260
Բերուզիկ Աստուածատրեան-Մօյսէան 310
Բէթրիս, հիշված 246
Բընընցյանու Վ. 258
Բժշկյան Մ. 5, 9, 10, 12, 16, 19, 20, 72-74, 83, 91, 94, 96, 97, 99, 100, 103-106, 108, 109, 111-114, 116-118, 120-122, 142, 145-148, 162-164, 195, 197, 203, 222, 226, 227, 229, 231, 237, 239-241, 243, 244, 249-251, 253
Բիոջոլի, քանդակագործ 74
Բոգդանով Բոգդան 14
Բոգդանով Իլյա 14
Բոգդան Սաթով 317
Բոգդանովիչներ 212
Բելեսլավ Օդրովիչ Ավգուստինովիչ 215
Բոլեսլավ Քաջ, Լեհաստանի թագավոր 174
Բոլոզ-Անտոնևիչ, հայազգի գեղանկարիչ 164, 222
Բողդան Իվաշքոյենց 220
Բոմեշչիկ Սարգիս Ծիշմաճեանց 304
Բոյկո Վ. 6
Բոպլան 18
Բրաչկո Տ. Խ. 7, 278, 303
Բրոնճիկով ընտանիք 73
Բրում Ֆ. 8, 9
Բուտկևիչ Ա. 141

Գաբրիէլ Բալսամովիչ, ամուսին Մարիաննայի 174
Գաբրիէլ Բոգդանովիչ 247
Գաբրիէլ Գասպարովիչ 218
Գաբրիէլ Խաչատուրեան Լուքով 309
Գաբրիէլ, հայր Կիւլպիքէի 110
Գազիմիր Գոդլ (Կազիմիր թագավոր) լեհաց 164
Գալեմքեարեան Գ. 5, 229
Գալուստ Աստուածատուրեան, ամուսին Սարրպի 271
Գալուստ, հիշված 264
Գալուստյան Մանուկ 255
Գալֆա Վարդան, ճարտարապետ 279, 281
Գալանէ ճէվահիրճեան 129
Գալդա Ն. Պ. 222
Գալիանէ, դուստր Մանուկ-Բէյի 283
Գասպար Գեվորքեան Մահտեսեան 135
Գասպար, հանգուցյալ 177
Գասպար Միքայելեան Տէր-Խաչատուրեանց 137
Գասպար Օուլց, պրոֆեսոր 218
Գավրիլովա Ա. Ն. 6, 10, 20, 93
Գարան, մայր պր. Ավաքի 34
Գեղամա զարմ 312
Գեղեցիկ Մազլումեան 127
Գեորգ, ոմն 149
Գեորգի Պանահիտ, ռումին բոյար 307
Գէորգ արք. Տէր-Մկրտչեան 283
Գէորգ Դանիէլեան Տէր-Յովհաննէսեան 138
Գէորգ, հիշված 106
Գէորգ Սերովբեան 121
Գէորգ Վարդանեան Գալէմքեարեան 132
Գէորք, ազգական Ոսկանանց Սահակի 255
Գէորք, որդի Ալանի 59
Գեորգ Օհանեան, վաճառական 322
Գևորգյան Ա. 36
Գևորգյան Հակոբ Ջուրաբի, Ղրիմում զոհված տպա 144
Գևորգյաններ 12
Գևորգ, Ղիմի Ս. Խաչի կառուցողներից (ըստ Մ. Բժշկյանի) 103
Գևորգ Պոպով 316
Գժեգոժ Ցակուբովիչ 233
Գերասիմ Լուկիչ Գոլյով 301
Գերետա Ի. Պ. 214
Գինեարդ, հարազատ Պետրոս Երեցի 31
Գինցբուրգ Ի. 83
Գոլդշմիտդ Ի. Ա. 17
Գոհար Պիքա, դուստր Մինասի 26
Գոհար Պիքա, հիշված 50
Գոհէրվարդ, դուստր Սուլթան Պիքէի 87
Գյուլնազար Օռոխենց 14
Գոյան, հայազգի մեծատուն 258
Գորգ, հիշված 100

Հորգոլևսկի Ց. 210
Հորուն Պ. 6
Հորք 121
Հրաբովեցկի Վ. 229
Հրեգոժ Յանովիչ 235
Հրիգոր Առաքելեան Մամիկոնեան 114
Հրիգոր Աչքսենտովիչ, պարսկահայ կալվածատեր 205, 206
Հրիգոր Հալզամովիչ 221
Հրիգոր Հաինա, նպաստավորող 309
Հրիգոր Հանկևիչ, հոգևոր հովիվ 251
Հրիգոր, եղբայր Սարգիս կրոնավորի 27
Հրիգոր Կոլցով 260
Հրիգոր Հակոբ Ցակուբովիչ, Կուտիի քաղաքագլուխ 232
Հրիգոր, հայր խոճայ Ասատուրի 159
Հրիգոր, հիշված 30
Հրիգոր, այլ 51
Հրիգոր, ոմն 45, 105
Հրիգոր Կասյանովիչ 220
Հրիգորյան Ա. 162, 163
Հրիգորյան Գ. Մ. 6, 7, 12, 16, 19, 26, 101, 103, 105, 118, 153-156, 257
Հրիգորյան Վ. Ռ. 6, 12, 222, 240-243, 248, 251-253, 313
Հրիգոր Հովսեփ Ռոմաշքան, լվովահայ արքեպիսկոպոս 210
Հրիգոր Միքայել Սիմոնովիչ, լվովահայ արքեպիսկոպոս 210
Հրիգոր Ցակուբովիչ 228, 237
Հրիգոր Ցարութիւնեան Կաինա 308
Հրիգոր Նիկիտայի Բույուկլի 286
Հրիգորիս, որդի Խաչատուր քահանայի 96
Հրիգորովիչներ 237
Հրիգոր, որդի Սաթեր Օղլուի 225
Հրիգոր Նահատակ 66
Հրիգոր, որդի Նաթերի 10
Հրիգոր, պապ Աստուածատուրի 26
Հրիգոր, որդի պստեցի Ապրոամի 259
Հրիգոր վարդ. Կամախեցի (Դարանաղցի) 18
Հրիգոր վարդապետ 107
Հրիգոր վարդապետ Կամենեցւացի 41
Հրիգոր վարդ. Պետրովիչ 193
Հրիգոր Պեզարապեան 282
Հրիգոր Պողտանով 144
Հրիգոր Սիմոնովիչ 210
Հրիգոր Սուքասանց 10
Հրիգոր Ութուճեան 226
Հրիգորև Դ. 14
Հրիգոր քարգործ 18
Հրիչ Վասիլ 160
Հրոմնիցկի Տ. 241
Հուլիգ, կին Սօղօմօնի 243
Հուրով Ա. Ն. 21

Դանիէլ Ռոմանովիչ, իշխան 161
Դանիլովա Է. Վ. 96
Դաշկևիչ Ցա. Ռ. 16, 152, 163, 164, 201, 218-220, 229
Դաւիթ ավ. քահանա Շահինյան 311
Դավիթ Էնեգեցի, կաթողիկոս հայոց 281, 282
Դարեջանենք 11
Դաւիթ Անդրեասեան Զախարեանց 282, 283
Դաւիթ, հիշված 269
Դաւիթ, ոմն 145
Դաւիթ, որդի Նախչիվանցի Արզումանի 147
Դաւիթ Պեկ, Մեծ 312
Դաւիթ Սարգսեան Խալաճեանց 256
Դաւիթ Սերգեյի Խալալշօղլո, տե՛ս Դաւիթ Սարգսեան Խալաճեանց
Դեգտարյով Պ. 13
Դելիու Ս. Վ. 278
Դելթըցի Մելեգում 259
Դը Աբգար Աբգարովիչ 203
Դժխուհի, հիշված 15
Դմիտրի Լուսախանյան 308
Դշխոյ, կին Աղքրմանցի Սերգիսի 269
Դշխուհի Մելքոնեան Փոփովեան 136
Դոկտոր Անտոնի Ց. 240
Դոկտոր Դրիգոր Ցաւ Մանուգևիչ 233
Դոկտոր- պրոֆեսոր Ցուգեֆ (Հովսեփ) Ժուլինսկի 186, 189
Դոկտոր Ստեփան Կարաբետի Կիրկորով 301
Դոմինիկ Նորսեսովիչ 236
Դոնեց Վ. Ս. 242
Դորինգ (Դորե), ճարտարապետ 162, 163
Դորկո Անեցի 163
Դորսի, կին Սօղօմօնի 196
Դպիր Մարտիրոս Չափչաքեանց 296

Եաղուբ Խաթուն, դուստր պր. Ակորի 70
Եաղուբ Խաթուն, քույր պր. Մկըրտչի 40
Եաղուբ տիկին Զաքարեան 282
Եաւլիկ, հիշված 32
Եաւլպէկ, որդի Աւրտապէկի 44
Եզեկիէլ Կափայեցի 268
Ելենա Դոյլովա 300
Ելիզավետա Դավիդովնա Ալլաճակի 144
Ելիզավետա Թևանով [ա] 311
Ելիզավետա Կարապետի Կիրկորովա 301
Ելիզավետա Պողոսովա 304
Եկատերինա, դուստր Աբգար Զախարիաճովի 289
Եկատերինա Ա, ռուսաց կայսրուհի 142, 261, 311-313
Եղիա, հայր Օգսենտիոս Պալեաճի 143
Եղիա, որդի Անդրէաս Իզմիրցու 145
Եղիա, որդի Աստուածատուրի 14
Եղիսաբեդ Պալաքեան 131
Եղիսաբեթ, դուստր Թագուհիճի 93
Եղիսաբեթ, դուստր Մելքոնճի 259
Եղիսաբեթ Երեմեան Զախարեանց 283
Եղիսաբեթ, կին Ցօհաննէս Սաթովի 315
Եղիսաբեթ մանկամեռ 93
Եղիսաբէթ Դարրիէլեան Ոտոցեան 136
Եղիսաբէթ, դուստր մահտեսի Խազարեանի 89
Եղսայբերտ, քույր Նուրպէկի 43
Եղուբ, հիշված 197
Եմամատ, հիշված 45
Եմելյան 15
Եմինազ Լուկասանիչ՝ Սիմոնովիչների գերդաստանից 235
Եմմիճ 22
Ենգոյան Ա. Մ. 10, 66, 103
Եոլ պէյ, որդի Միտկոյի 241
Եսաի 21
Եսիլ Մելիք, կին Աբրահամի 31
Եվստավին, գեղանկարիչ 308
Ետիկար 262
Երաճուհի, հիշված 97
Երաճուհի, հանգուցյալ 100
Երեմիա Աբգարեան Երեմեանց 271
Երեմիա Ապրիլեան, Աղքրմանի հայոց քահանա 259
Երեմիա Ստեփանեան, որդի Եղիազարի 315
Եւա Իսահակեան Սէֆէրեանց 134
Եօլ Մելիք 13
Եօլ Պէյ, եղբայր Խաչկարապետի 27

Զաբելեցկի Ա. 100
Զախարիաճովներ 288
Զախարիաշ Դրեգորովիչ 236
Զահճովիչներ 165, 230
Զամոյսկիներ 219
Զաշչուկ Ա. 260
Զավրյան Հ. 252
Զատիկ, հայր Հրիհորի (Դրիգորի) 245
Զարբաբ 48
Զաքարէ, որդի Ցուսեհի և Աւագ Խաթունի 94
Զաքարիա Բոգդանովիչ 220
Զաքարիա, ուսուցիչ Նիկողայոս Ծաղկարարի 36
Զաքարիևիչ, լվովահայ արքեպիսկոպոս 162
Զաքարյաններ 280
Զեննց Պողոս 14
Զէրիֆ Խաթուն 91
Զիճահղա Նեգրուշ 310
Զիճովև Պավել 14
Զիւմոհդ, կին Սահդուրի 281
Զմրութ, կին պր. Ակորի 70
Զումրուտ Խաթրաճեան 127
Զումրուտ, կին տր. Նիկոդոսի 41
Զևակին Ե. 11

Թագորշա[ի] 46
Թագուհի, դուստր Ապուխտ օղլու Ակոբ աղայի 285
Թագուհի, մայր Եղիսաբեթի 93
Թադեոս Ժուլինսկի 204
Թադէոս, հիշված 74
Թադեոս Արրահամեանց 10
Թադևոս Բարոնչ, քանդակագործ
Թադեոս եպիսկոպոս Կաֆացի 17
Թաթարներ 8, 146, 148
Թաթէոս, նահատակ կրոնավոր 97

Թաթիկ 60
Թաթոս 74
Թաթոս, հիշված 69
Թաթոս Սարգսի Հեքիմով 305
Թամանյան Ծու. Ա. 80
Թամար, կին կառավարիչ Թոփտիի 17
Թանդեան Ս. 20, 222
Թարվեզ Պետրոսեան 127
Թաւիդ (Դաւիթ) կաթողիկոս 28
Թխդաստոա Ճարուխովիչ 184, 221
Թեոդոս դուքս 161
Թեոդոս, որդի Անթառամ Բալիոզի 284
Թեոդոր Անտոնինիչ 237
Թեոդոր Ցասկնիչ 220
Թեոդորոս Թորոսնիչ, քիմիկոս-դեղագործ 226
Թեոդորոս Մուղալենց, զորապետ 120
Թերեզա Առաքելեան Սեֆերեան 134
Թերեզա Բարոնչովա 213
Թերեզա Չարնիկ 204
Թերզի Բարսեղ Մըկըրտիչօվ 132
Թեւան աղա, որդի Սահակ Փառակեցու 255
Թևան աղա 113
Թէվան, որդի Մեծ Սհակի 119
Թումաշ Ցակոբ Ցասկնիչ 175
Թումմա Ագուլեցի, Ցօհաննէսի ազգատոհմից 293
Թորամանյան Ա. Խ. 6, 16, 226-228, 255, 256, 258-264, 266, 269, 270, 278, 279, 281-285, 287, 301- 303, 307, 308, 311, 321, 322
Թորոս, ամուսին Իեօլ Մելիքի 62
Թորոս Գաբրիէլեան Ալիեանաքեանց 135
Թորոս, հիշված 110
Թորոս, նպաստավորող 73
Թորոս, ոմն 15
Թորոսովիչ 13
Թուխալյաններ 12, 123
Թովմտի, կառավարիչ, ամուսին Թամարի 117
Թումայ, հիշված 94
Թուման, հիշված 61
Թուման, որդի Էմինի 64
Թուման Պէկ 73
Թումանովիչ 13
Թուրվանտա 250
Թուրքեր 11, 12, 18, 120, 139, 163, 222, 240, 260
Թիւթիւնճի Գրիգոր աղա Իսմայիլցի 294
Թօխթամիշ, ամուսին Ոզուպիքէի 110
Թօմա Նացւալովեան, մայոր 254

Ժամկոչեան գերդաստան 140
Ժելսիմենկո Վ. Ս. 146
Ժուլին Ի. Պ. 278
Ժուլինսկի Հ. 13

Էդուարդ Մազլումեան 135
Էլմազյան, հայր 257
Էդուպ, հիշված 71

Էմիդիո Դորտելի դը Ասկոլի 18
Էմին 21
Էմին Պեյ, նպաստավորող 241
Էմին Պէյ 44, 56, 269
Էտիլ Պէկ 91

Ըստեփան, որդի Սանդուրի

Իբրահիմով Գ. 201
Իգնատիոս Զարովիչ (Լազարովիչ) 185
Իլչենկո Կ. 270
Ինա Պետրոսեանց 132
Ինիշ, հիշված, 71
Իոաննիսյան Ա. Ռ. 313
Իսահակ Աստուածատուրեան 271
Իսահակ արք. Զմյուռնիացի, եղբայր Ստեփաննոսի 312
Իսահակ Մանուգևիչ Կուտեցի 233
Իսահակ Նիկողայոս Իսակովիչ, լվովա-հայ արքեպիկոպոս-մետրոպոլիտ 208
Իվան Դանիլովիչ Տատեմով 271
Իվան (Հովհաննես) Գերասիմի Դոլլով 300
Իվան Իվանովիչ Միրաքով 314
Իվանով Աֆանասի 14
Իվանովա Օ. Ի. 145
Իվանով Պյոտր, հայազգի առևտրական 14
Իվան 4-րդ, ռուսաց թագավոր 152
Իվանով Սերգեյ, հայազգի առեւտրական 14
Իվանով Վասիլի 14
Իվաշքո, որդի պր. Կրէսքոյի 167
Իվաշքոյենք 199
Իվաշքո Ֆիլիպովիչ 220

Լազար (Ղազար) Տոբիաշ Ավգուստինովիչ 172
Լազար, հայր Հոսքալի 169
Լազարենք 169
Լալայան Երվ. 264
Լալաֆարյան Ս. 101
Լամբերտո դի Սամբուչետո 96
Լաշկով Դ.Դ. 149
Լապուշինսկայա Ե. ճարտարապետ 35
Լեյլի Աթանասեան Սպենդիարեանց 125
Լեհահայեր 5, 152, 191, 223, 231, 239
Լիկամ 55
Լիպկա Պ. Ն. 162, 163
Լոզինսկի Վլ. 220
Լվովահայեր 161, 163
Լուկասևիչներ 237
Լուսեղէն Դէորգեան Սպենդիարեան 126
Լուսեղեն-Լուկիան 14
Լուսիա Դրիգորևնա Կոկոսեան 127
Լուսին, մայր Վասիլի 161
Լուսպարոն 110
Լուսպիքէ, հիշված, 63
Լետո Բ, Հայոց թագավոր Կիլիկիայի 102
Լետո 13-րդ, Հռոմի Պապ 192

Խաթուն, հիշված 33
Խաթուն, կին տիրացու Խազարի 157
Խաթուն, մայր Խոճա Ասատուրի 159
Խաթուն, մայր Ցոհաննէսի 98
Խաթուն պակ, կին Պետրոս երեցի 31
Խալ, կողակից Օսէպի 314
Խալիպյան Հ. 12,13, 80
Խալփախչյան Հովհ. 156, 225
Խայրաբեդ Խաչատուրի Բոբոդօղլը 274
Խանզադյան Ն. Հ. 6
Խանզատա, հիշված 110
Խանըմ, կին Ծահինի 110
Խանի Պիքե 13
Խանի Պիքէ, դուստր մահտեսի Ղազարի 91
Խանի Պիքէ, դուստր Պապայի 89
Խանի Պիքէ, կին Սիմէոնի 42
Խանի Պիքէ, պատվիրատու 36
Խանմելիք 39
Խանչասով Խարիտոն Ավանեսի 143
Խանչասևա Պարասկևա 143
Խաչահպար, հայր Մաքարի 54
Խաչատուր Կաֆայեցի 10, 106, 148, 154
Խաչատուր, հիշված 55
Խաչատուր, ոմն 70
Խաչատուր Ցարութիւնեան Թումանեանց 131
Խաչատուր, որդի Աստվածատուրի 25
Խաչատուր, որդի Մինասի 26
Խաչատուր, որդի Պիհթայի 153
Խաչատուր, որդի Սարգսի 98
Խաչատուր քահանա, որդի պր. Դրիգորիսի 96
Խաչատուր, քարգործ վարպետ 119
Խաչատուր (Քրիստափոր) Ավգուստինովիչ 163
Խաչերես ծառայ 154
Խաչերես, հայր Անդրեաս Կաֆայեցու 195
Խաչերես, հայր Ցակոոբշահի 20
Խաչերես, հայր պր. Ծաոուկի 249
Խաչերես, հիշված 42
Խաչիկ 64
Խաչիկ Աւկոատօնօվիչ, կառաւար Հայաստանցի 164
Խաչկարապետ, այլ 121
Խաչկարապետ, եղբայր Եօլպէի 27
Խաչկարապետ, հիշված 96
Խաչիկյան Լ. Ս. 6, 8, 9, 11, 14, 17, 18, 26, 100, 117, 120, 145, 151-153, 160, 225
Խաչկոտոզ Ղազանճի օղլու 88
Խաչում, հիշված 73
Խաչում, որդի Աւագ Մասրվանեցու 214
Խաչքո 13
Խաչքո, ամուսին բանի Հանովսնայի 178
Խաչքո Ավետիքենց, ամուսին բանի Հալոտնայի 181, 220
Խաչքօ, որդի տր-Աւաքերէց Զաքարի Աւչիեան 171
Խասմելիք, մայր Եմմինի 22
Խաչպարոն, դուստր Ծահպիկի 26
Խասպէկ Երեց 21, 22, 105, 106
Խարայ Դաւիթ 270

Խելքնազ Ո՛յ 149
Խելօք 45
Խըտրշալ 6%
Խոճա Անղրէաս Կաֆայեցի 195
Խոճալ Ասատուր. որդի Գրիգորի 159
Խոճալ Հ.ազար Ծուրժուացի 257
Խոճալ Մակար. որդի բան Ստեփանոսի 224
Խոճալ Մինաս Թօխաթցի 200
Խոճա Միրիճան. ամուսին Այպիքէի 122
Խոճա Մուրատ. հայր Մարտիրոսի 224
Խոճա Ցիրիդատ 155
Խոճալ Ուլուպէկ. ամուսին Սատատ Խաթունի 60
Խօճա հայր Անտոն 159
Խոճա Մեսրօբ Տանակերտցի 264
Խօճա Մրսր. հայրր տր. Պապալի 95
Խոճալ Միէսէր 85
Խօճա Նագար. հայր Սաֆարշայի 155
Խօճալ Պարոն. ամուսին Մուդալի 42
Խօշխապար. որդի Հ.ազարի 257
Խօջա Ավետիս. պատվիրատու 160
Խոջա Ծատուր 83
Խօշսւ Նաւասարդ. հայր պր. Օվանէսի 203
Խոտյուն Գ. Ն. 6, 7, 242
Խորասանճեան քաճանա 254
Խորասանյան - Գոյուրինսկայա Ա. Գ. 278
Խորասանյան - Սիմյոնովա Մ. Դ. 278
Խութլուշահ 13, 33
Խրիստաֆոր Գրիգորի Նեգրուշ 309

Ծաոուկ. որդի Խաչերեսի 249
Ծատուր Նահատակ 97
Ծեր. պարոն 34

Կազիմիր Մուրադովիչ 175
Կահնա 14
Կակովկին Ա. Ցա. 121
Կայտան Կայտանովիչ 5, 14, 163, 169, 172, 174, 185, 188, 192, 193, 195, 214, 215
Կայտան Վարդանովիչ 253
Կանոս Ն. Վ. 231
Կաչուրովսկի Ա. Ս. 242, 260, 261
Կասապով Սարգիս Քերոպի 255
Կատարինէ Բարեպաշտուհի. դուստր Կրեսքոյի 198, 199
Կատարինէ. դուստր պր. Կրեսքոյի 165
Կատարինա Կոսակովսկայա Կամենիցացի 229
Կատարինէ. հիշված 97
Կատարինէ Միքայէլեան Ջաքեան 132
Կատարինէ Օքսենտեան Զէլօեան 130
Կատարինա Մելնիկ 253
Կատարինա Փիրումովիչովա Նիկորովիչ 186
Կատյուշին Ե. Ա. 6, 7
Կարաբետ Սերգեյի Լ.ուսկո 274
Կարապետ ՄԷվահիրճեան 129
Կարապետ Պալիոս 287
Կարապետ Ասագեան 272
Կարապետ Իվանովիչ Միրաքով 314
Կարապետ Ծատուկեան 305
Կարապետ - Կարպ 14
Կարապետ Կըինա 226
Կարապետ. հիշված 56
Կարապետ Մուրատեանց. կալվածատեր 322
Կարապետ Ցօվակիմեան Սեֆերեանց 143
Կարապետ Ցովհաննէսեան Սելինեանց 132
Կարապետ. որդի Անթաւամի 284
Կարապետ տիրացու 262
Կարլ Միկոլի- Աքսինեան. երաժշտագետ 14, 186- 188
Կեկելիձե Կ. Ս. 9
Կեպպեն Պ. 18, 120
Կետիկ-Ահմադ փաշա 11
Կիր Ալէքս 74
Կիրակոս. հայր Սիմէոն աբեղայի 106
Կիրակոս. հիշված 65
Կիրակոս վարդապետ 110, 111
Կիլեզեան Ս. Կ. 139
Կիլիպիքէ. դուստր Գաբրիէլի 110
Կլեմանս Ն. 258
Կլիմովիչ Ի. Ֆ. 278, 308
Կորոզան Վ. Մ. 311
Կոզակ Նվգ. 278
Կոլլի Լ.. Պ. 30, 114
Կոլոմիչևսկի Ցու. Ֆ. 20
Կոռնելիու Բուենսկու. երաժշտագետ 188
Կորխմազյան Է. Մ. 6, 12, 17, 96
Կրամարովսկի Մ. Գ. 121
Կրասնոսելսկի Ա... ճարտարապետ 308
Կրավեց Պ. Ն. 279
Կրեսքո 13
Կրեսքո Զաճնովիչ 220, 221
Կրեսքո Իվաշքոյենց 165
Կրեսքո. հայր Կատարինէի 199
Կրէսքո. հայր Իվաշքոյի 167
Կրիկուս Ե. 9, 96, 101
Կրիստինէ Ցարութիւնեան Ցիկոեանց 130
Կրիվոնոս Ն. Կ. 6, 164, 199, 201, 206, 214
Կուլավչա. հիշված 64
Կուլաֆչա 13
Կուլաֆչա Խաթուն 49
Կուլաֆչա. հիշված 99
Կուլյասովա Գ. Ա. 7
Կուսիկ իշխան 83
Կուտեցի հայեր 231
Կուրեղ 249
Հաթուն. դուստր պր. Ցօհաննէսի 282
Հակոբ Ավգուստինովիչ. արքեպիսկոպոս 164, 230
Հակոբ Գրիգորի Մարգարեան. նպաստավորող 308
Հակոբ Երնանցի 260
Հակոբ Ժամանակագիր 240
Հակոբ Հայկազն 224
Հակոբ Մանուգնիչ 229
Հակոբ Ճահնշահ Կաֆայեցի 162
Հակոբյան Վ. 18
Հակոբ Սիրունի 260
Հակոբ Վարդերեսովիչ 230
Համբարձումյան Ա. Ե. 278, 279, 284
Համբարձում Պետալթունճեան 132
Համբարձումեան Ցովհ.. Կամուրճ գիւղացի 73
Հայ բենեդիկտուհիներ 208
Հայ ազգ. հայեր 117, 118, 139, 142, 145, 146, 152, 198, 210, 222, 227, 228, 230, 251, 252, 257, 258, 278, 311, 313
Հայր Աղաթոն (տր. Աւետ) 28
Հայրապետ. հայր Նազար Թաքամարգցու 319
Հայրապետ Թաքայմարքցի. հայր Սարգսի 318
Հանումա. դուստր բան Թումանի 179
Հար Ակոբ. ամուսին Տովլաթ Խաթունի 73
Հայրապետ 56
Հարիկ Քաֆայեցի. որդի Բաբայի 154
Հարություն աղա Արաբեան 122, 142, 144
Հարություն Առաա Օղլու. տես Հարություն աղա Արաբեան
Հարությունյան Վ. Մ. 156
Հարություն Նազարեան 303
Հարություն Օհանով 274
Հարութով Հ. Մ. 99
Հարութով [ա] Մ. 99
Հաջի- Գիրեյ խան 11
Հեթում Ա. Կիլիկիայի հայոց թագավոր 102
Հեղինէ Գրիգորեան Դաւթեան 143
Հեղինէ. դուստր Հովհ. Այվազովսկու 82
Հերոնիմոս. եպիսկոպոս Կաֆայի 17
Հղոիբսիմէ. դուստր մահտեսի Ասվատուրի 24
Հիպոկրատ 217
Հոոոմշա 52
Հոսքա 14
Հոսքա. դուստր պր. Լազարի 169
Հովակիմ Խաստատյան. գեներալ 257
Հովակիմ Սեֆերյան. բարերար 133
Հովհաննէս- Կազիմիր (Ցան Բ Կազիմեժ) թագավոր լեհաց 201, 202.
Հովհաննէս Մանուկկին 215
Հովհաննէս Բալիոզ 303
Հովհաննէս Գրիգորեան Մազլումեան 126, 127
Հովհաննէս (Իվան) Ավետիսի Օհանով 286
Հովհաննես Ժամանակագիր 240
Հովհաննես Լազարյան 257
Հովհաննէս (Իվան) Խարիտոնի Լուսախանովիչ 308
Հովհաննես Կամենիցացի. բանաստեղծ 240
Հովհաննես Կարապետի Բալիոզ 287
Հովհաննես Հայազգի 243
Հովհաննես. հայր Աթանասի 14

Հովհաննես Միքայելեանց Ալեքսանով 288
Հովհաննես Մուրադ - Բեյ. որդի Մանուկ - Բեյի 302, 383, 384
Հովհաննես. որդի Անթառամի 284
Հովհաննես. որդի Նաթերի 10
Հովհաննես. որդի Սիմանի 161
Հովհաննէս Ծիշմանեանց 306
Հովհաննէս Զուբարեան 254
Հովհաննէս Պահճասարայցի 84
Հովհաննէս Պանիգեանց 303
Հովհաննես Քարմատանենց 162
Հովհաննես XXII. Հռոմի պապ 17
Հովսեփ Աբգարովիչ 212
Հովսեփ Աքսենտովիչ, պարսկահայ կալվածատեր 205, 206
Հովսեփ Գլավչա 227
Հովսեփ եպ. Զրխստափորովիչ 112
Հովսեփ Թորոսիևիչ, բժշկագիտության դոկտոր 186, 187, 189, 209
Հովսեփ Ժուլինսկի 204
Հոիբսիմէ, կին Օհաննէսի 281
Հոիփսիմէ իրիցկին 29
Հոիփսիմէ կարապետի (Կարպի) Պողոսով [ա] 304
Հոիփսիմէ՝ կապած գերադաստանից, կին Միքայել Ավգուստինովիչի 174
Հոիփսիմէ Մանուգևիչովա՝ Դավիդովիչներից 233
Հոիփսիմէ Ցուզեֆովիչ 237
Հոիփսիմէ Պօղոսեան Ղուկասեանց 150
Հոոբսիմէ, կին պր. Ցօհաննեսի 282
Հրիհոր (Գրիգոր), որդի Զատիկի 249
Հույներ 117
Հունդ իշխան (Հունդիշահ) 107

Ղազար գրիչ, աշակերտ Վասիլ եպիսկոպոսի 161
Ղազար, հիշված 45
Ղազար Յովհաննիսեան Խարիպեան 131
Ղազար, նահատակ կրոնատր 97
Ղազարոս Բերբերեան 102, 109
Ղամալով-Զուրաև Ս.Ա. 102
Ղրիմահայեր 9, 11, 12, 122, 145
Ղուկաս կաթողիկոս 321
Ղուկաս, հիշված 149

Մերմակ Խաչիկ Պապաք 109
Միհաճ, հիշված 50
Միհաճ Մելիք 32
Միհաճ, որդի Մինասի 26
Միմէր Խաթուն 281
Մօհար տիկին, մայր պր. Ցօհաննէսի 282
Մօհէր, դուստր Տէր-Ստեփանի 258

Մազերով Լ 82
Մազերովա Կ., Հովհ. Այվազովսկու քույրը 82
Մազիրյանց Լ. 253
Մազլումյաններ 123
Մաթոս 153
Մալխաս 92
Մալխաս Ոսկանի Պողոսով 304
Մալխասեան Սամոն 114
Մալիշև Ն.Ս. 6, 80
Մակար կաթողիկոս 284
Մակար Հարությունի Զախարիանով 289
Մակար Ծաղիկյան, բժիշկ 257
Մակար, ոմն 15
Մակարով Իվան 14
Մակարով Վասիլի 14
Մահդասի Այիզ Խաթուն 68
Մահդասի Աստուածատուր, ամուսին Ալթունիքայի 111
Մահտեսի Այտին 118
Մահտեսի Անան 109
Մահտեսի Աննա, կին Մարտիրոս Միասնիքեանի 144
Մահտեսի Անա Իսմայելցի 158
Մահտեսի Աստուածատուր 87
Մահտեսի Աստուածատուր, ամուսին Շաքարի 48
Մահտեսի Աստուածատուր Թոխաթցի 322
Մահտեսի Աստուածատուր Մասրեվանցի 20
Մահտէսի Աստուածատուր, հայր Հարութիւնի 197
Մահտեսի Ասվատուր, հայր Հրոիբսիմէի 24
Մահտեսի Աստուածատրի որդի 156
Մահտեսի Գէորգ, հայր Ցահպիքէի 79
Մահտեսի Եսիպէկ 116
Մահտեսի Թորոս 23, 97
Մահտեսի Խաթուն, կին Շահինի122
Մահտեսի Խազարեան 89
Մահտեսի Խաթուն, կին Հարությունի 281
Մահտեսի Խաչատուր, եղբայր Սիմէոնի 42
Մահտեսի Խաչում, որդի Տանակերտցի Ֆոռնկուլի 267
Մահտեսի Կոչաղա, կին Տէվէցի Պայլիի 158
Մահտեսի Հիւրիկ, մայր Ցարութի 281
Մահտեսի Մաղաքիա, եղբայր Ցակոբի 257
Մահտեսի Մարտիրոս Մկրտիչևով Միասնիքեան 144
Մահտեսի Մանոշակ 157
Մահտեսի Մէկէնտ 111
Մահտեսի Մերկեան 23, 74, 97
Մահտեսի Մըկր 23, 97
Մահտեսի Մինաս 111
Մահտեսի Մինաս, հիշված 50
Մահտեսի Մօվսէս Բստացի 281
Մահտեսի Ցակոբ, «Թերզի ախպրտացի» անդամ 322
Մահտեսի Ցարութիւն, ևվիրատու 159
Մահտեսի Ցարութիւն, որդի Աստուածատուրի 197
Մահտեսի Ցոհաննէս, վերակացու 118
Մահտեսի Ցովաննէ 100
Մահտեսի Ծաղիկ, ամուսին Խաթունի 122
Մահտեսի Պերխուդար 257
Մահտեսի Սահակ Թիֆլիզեցի 258
Մահտեսի Սարգիս 107, 322
Մահտեսի Սարգիս Արզրումցի 252
Մահտեսի Սարգիս, որդի Ցովհաննի Պըստեցու 322
Մահտեսի Սիմա 111
Մահտեսի Սիմաև 23
Մահտեսի տր Գէորգ 84
Մահտեսի տէր-Պապայ, հայր Մարիամ Պիքէի 254
Մահտեսի Փիրզատա, որդի տէր-Նուրիճանի 197
Մայրամ Խաթուն, դուստր Խոճա Ծատուրի 83
Մայրայ Խաթուն, մայր Ծատուրի 83
Մանանե, կողակից պր. Ցարութի 281
Մանուկյան Հ. 11
Մանուել Կյումյուշխանեցի 12
Մանուել, վաճառայր ս. Խաչի 102, 108
Մանուկ, աղքրմանցի վաճառական 272
Մանուկ-Բէյ Միրզայանց 279, 302
Մանուկ, հայր Ավատուր երէցի 148
Մանուկ, հայր Փերհատ Թոխաթցու 257
Մանուկ, որդի Մահտեսի Սահակի 258
Մանուկ, որդի Փանոսի 49
Մանուկևիչ 13
Մանուշակ, դուստր Տէր-Թորոսի 180
Մանուշակ Թորոսովա 274
Մանուշակ Պիքէ 94
Մանուչարյան Ա. Ա. 6
Մառ Ն. Ցա. 5, 148
Մատթեոս Ա կաթողիկոս 142
Մատթեոս Գրիգորեան Մազլումեան 126
Մատթեոս Իզմիրլյան, կաթողիկոս 308
Մարամ, հարազատ Պետրոս երեցի 31
Մարգար Դաւթի Ֆոնշաճեան 306, 307
Մարգար Կամրեզցի 265
Մարգարիտ, հիշված 116
Մարգարիտա Էրեցփոխանովա 274
Մարգարիտ Պօղոսեան Ղուկասեանց 151
Մարեմ խաթուն, Մայր Աստուածատրի 25
Մարեամ, դուստր Հովհ. Այվազովսկու 82
Մարթա Խաթուն 48
Մարի, կին Տէր Խաչատուրի 269
Մարի Մելիք 25
Մարիա Արգարովիչով[ա] Ցաեգերման 234
Մարիա Ավետիսի Օհաննովա 286
Մարիա Արկադևնա Դավիդովիչ 231
Մարիա Գավիդովիչ՝ Իսակևիչներից 234
Մարիա Լուիշի Պիդու (Լուի-Մարի Պիդու դը Սեն Օլոնա) 256
Մարիա տէր-Խաչադուրովա 136
Մարիամ Աղաշանյան, բարերարուհի 102
Մարիամ Բերբերեան 102, 109
Մարիա Զախարյանով[ա], կին Աբգարի 289
Մարիամ, դուստր Մանուկ Բէյի 283
Մարիամ, կին Աղաճանովի 108
Մարիամ Պիքէ, դուստր տէր-Պապայի 255

Մարիամ Հաւրութիւնի Բալիոզ 285
Մարիա Պակենտրեան, դուստր Ակբաւոամ Բալիոզի 285
Մարիամ Աստուածատրեան Հուրֆալեանց 295, 297
Մարիամ Դրիգորեան, կին Աստուածատուրի 304
Մարիամ, դուստր Կօլլով-Կարապետի 301
Մարիամ Զաքարեան Փոփով 297
Մարիամ (Մարիա) Լեբեդևա, կին Ս. Յակոբեանի 298
Մարիամ Պոլոլակովա 318
Մարիամ Մալխասեան 291
Մարիամ Յարութիւնեան Գարալեան 131
Մարիամ Նորաշարս 72
Մարիամ Սիմէոնյան Աստուածատուրով 272
Մարիամ Օգսենտեան Մովիկեանց 130
Մարիամ Ֆոկշաննեան, կալվածատիրուհի 308
Մարիան 55, 190
Մարիաննա, Ավգուստինովիչների ընտանիքից 174, 175
Մարիետա Ծաիհնյան 311
Մարինի 20
Մարինով Ն. 226
Մարկոս Աստուածատուրեան 271
Մարկոս, հայր Նաւասարդի 258
Մարկոս, հայր Սարգսի 22
Մարկով Դ. 96
Մարկովիչ Ա.Ի. 149
Մարդիրոս Զազուկա 301
Մարդիրոս Պոպով 255
Մարմարոշ 14
Մարմարոշ, յովհաննէս արքեպիսկոպոս 162
Մարտիրոս Զատիկյան 285
Մարտիրոս, հայր Մինասի 25
Մարտիրոս Ղրիմեցի 10, 100
Մարտիրոս Միասնիքեան 144
Մարտիրոս, որդի Խոճա Մուրատի 224
Մարտիրոս Սարկաւագ 142
Մարտիրոսեանց Միկիրտիչ 127
Մարտիրոս, ոմն 70
Մարտիրոս, հիշված 42
Մարտիրոսյան Ա. Ա. 10
Մարտիրոպան Ծարուր, դուստր Դասպարի 255
Մարտիրոս քահանա 18
Մարուխնա 250
Մաքար, որդի Խաչախպարի 54
Մելգոմ Յովհաննիսեան Միկոյեան 141
Մելիք, հիշված 97
Մելիքսեդեկ կաթողիկոս 242
Մելիքսեթ_Բեկ Լ. 5, 16, 17, 38, 151, 254, 255, 259-264, 266, 269, 270, 278
Մելիքսեթ եպիսկոպոս 156
Մելիք Խաթուն, կին Սարգիս քահանայի 47
Մելիք, քույր Սարգիս քահանայի 34
Մելքիսեդեկ Մարտիրոսի Ազատով 272
Մելքիսեդեկ Շտեֆըննեկու 226
Մելքո 249
Մելքոն 92
Մելքոնյան Հ. Ա. 6
Մելքոմ, ոմն 15
Մելքոմ, Զիլցի տիրացու 259
Մէլքօմ Ախգիրմսունցի 281
Մէհրիշայ 29
Մեխոֆերներ Ցու. 164
Մեծ Պարոն, հայր Սարգիս քահանայի 47
Մեծ պարոնայք 97
Մեծ Սհակ, հայր Թէվանի 119
Մեղտեսի Ախաճան 94
Մենգլի _ Դիրեյ խան 11
Մերհիդեր 34
Մէհրի շահ 108
Մեսրոբ 140
Մերկեռիոս Խոճա_ Պարոնեան 135
Մերկյան Մոզայան 112
Մերկուրով Դ. 150
Միէսէր 86
Միխայլյանց Աշ., բժիշկ_վիրաբույժ145
Միխսո երեսփոխան 242, 248
Միհայիլ Պահշեսարայցի 72
Մինաս, հայր Խաչատուրի 26
Մինաս, հիշված100
Մինաս, ճարտարապետ 23, 97
Մինաս, որդի Մարտիրոսի 25
Մինաս, որդի Միէսէրի 86
Մինաս, որդի Տէր_ Նիկողոսի 41
Մինաս, որդի Սիմէոնի 42
Մինասյան Ս. Զ., զոհված 144
Մինել, մայր Ցուսիկ երեցի 91
Միշկո Դ. Ի. 152
Միսքո 180
Միտո, հայր Եոլ Պէյի 241
Միտուլսկի Ֆլ., հայոց հոգևոր առաջնորդ 227
Միրաճ, որդի Նահատակի 51
Միրզայաններ 12
Միքայել Ավգուստինովիչ 174
Միքայել Ավետիսի Օհանով, ազնվական 286
Միքայել Բոգդանովիչ 182
Միքայէլ Դաբրիելեան 131
Միքայէլ Երէց 153
Միքայէլ Մկրտչեան Խանճիեան 128
Միքայելյան Վ.Ա. 6,8-12, 17, 19, 35, 36, 120 ,148
Միքայել Վարդերեսովիչ 237
Միքայել Փիրումովիչ 186
Մխիթար Գոշ 162
Մխիթար ծաւոյ 148
Մխիթար Հերացի 246
Մխիթար, հիշված 32
Մկրտիչ աբեղա 155
Մկրտիչ, ամուսին Վարդէջաւղի 40
Մկրտիչ Լոռախանեան 308
Մկրտիչ, հայր պր. Ծարութի 281
Մկրտիչ, նվիրատու 14
Մկրտիչ պատանի 266
Մկրտիչ Սարկաւագ 10, 38
Մկրտիչ Օբերեանց 143
Մյուլլեր Ֆր . 223
Մնացականյան Աս. 80
Մոգիլևաճայեր 253
Մոլդովաճայեր 14
Մոլդովացիներ 307
Մոմշյաններ 12
Մոնչինսկի Ֆ.. ճարտարապետ 164
Մովսէս կաթողիկոս Խոտանանցի 251
Մորաճ Ա. 83
Մսեր Մագիստրոս Մսերեանց 302
Մուհամմեդ Բ Ֆաթիհ սուլթան 11, 113
Մուղալ Խաթուն 55, 91
Մուղալ, կին Խօճայ Պարոնի 42
Մուղալենք 11
Մուղամ Խաթուն 47
Մուշեղ 67
Մուտախ 155
Մուրատ 94
Մուրատչայ աղա 112
Մուրավյով_Ապոստոլ Վ.Վ. 156
Մուրզա 99

Ցաբէլ երէց 223
Ցագուբ, հայր Նիկոլ Թորոսովիչի 242
Ցակոբ 43, 61, 106, 122
Ցակոբ- Աստվածատուր Բեռնատովիչ 221
Ցակոբ Բարոնչ 213
Ցակոբ արք., պատրիարք Կ.Պոլսի 257
Ցակոբ եպիսկոպոս 156
Ցակոբ երեց Ցազլովեցի 223
Ցակոբ կաթողիկոս Էշմիածնի 257
Ցակոբ Կեթւոնեցի 269
Ցակոբ, հայր Պզտի Ղազարայ 142
Ցակոբ, հայր Սալչուկի 45
Ցակոբ Մծբնա հայրապետ 110
Ցակոբ Ցակուբովիչ 237
Ցակոբ շահ 261
Ցակոբ, որդի Ամիրշանի 251
Ցակոբշահ, որդի Խաչերեսի 20
Ցակոբ, որդի մայտեսի Մինասի 224
Ցակոբ, վանահայր Ղրիմի Ս.Խաչի 104, 118
Ցակոբ վեհապետ, առաջնորդ Ղրիմի Ս.Խաչի 106
Ցակոբ քաշ հրաբուշապետ, տես Ցակոբ վանահայր Ղրիմի Ս. Խաչի
Ցակոբսոն Ա.Լ. 5, 10, 11, 17, 20, 84, 101-105, 107, 115 120, 145
Ցակովբ Ցարութիւնեան Մուրատեան 129
Ցակովբ Սեղբեստրոսեան Զուշնարեան 128
Ցակուբ Լևոնովիչ 242
Ցակօբճան, հայր Օհաննէսի 281, 282
Ցան Դավիդ 240, 242
Ցան Ջամոյսկի 217
Ցան Ծմագովիչ, Կուտիի քարոզիչ 232, 233
Ցան, որդի Լազար Ավգուստինովիչի 173
Ցանովիչներ 237
Ցանչակ Ցա.Վ. 196

Ցաւ Սոբեսկի, թագավոր լեհաց 241
Ցաւուշ Բ. 224
Ցասկոլսկի Ե. 209
Ցասկևիչներ 194, 220
Ցարոպավ Իմաստուն 156
Ցարութ, որդի Մկրտչի 281
Ցարութիւն Առուպ օղլու 142
Ցարութիւն Կամրեսցի, հայր Աղապապի 215
Ցարութիւն Կարապետեան Վանընեան 144
Ցարութիւն, որդի պր. Ցօհաննէսի 282
Ցարութիւն Պետրոսի Էթմեքճիան 13
Ցարութիւն Սիմէօնեան Փովովեանց 136
Ցարութիւն Տ.Զախոեան 139
Ցոհաննէս, որդի Աստուածատուրի 25
Ցոհ[աննէս], խաչքար կերտող վարպետ 46
Ցոհաննէս, եղբայր Սիմէոնի 99
Ցոհաննէս, հիշված 51
Ցոհաննէս, ոմն 149
Ցոհաննէս Բաղիշեցի, պատրիարք Կ. Պոլսի 105
Ցոնան 97
Ցովակիմ աղա Սէֆէրեան 146
Ցովաննէս, ամուսին Մարիամ Պիքէի 255
Ցովաննէս Կոշկակար 55
Ցովաննէս, հայր Աւրտապէկի 44
Ցովաննէս, հիշված 45, 54, 72, 101, 190, 197
Ցովաննէս, որդի Միէսէրի 86
Ցովաննէս, որդի Զեապապեճի Մանուկի 71
Ցովաննէս քահանա, ամուսին Հոիփսիմէի 29
Ցովաննէս նպաստավորող 249
Ցովաննէս վարդապետ 106
Ցովհաննէս Մինասեան Մաներեանց 137
Ցովհան Պըստեցի 322
Ցովհաննա, դուստր Հովհ. Այվազովսկու 82
Ցովհաննէս Նահապետեան Օհանեանց 273
Ցովհաննէս ավ. քահանա Զարսիցեանց 295
Ցովհաննէս Գէորքեան Ցիկոլեանց 130
Ցովհաննէս, եղբայր Սարգիս քահանայի 47
Ցովհաննէս, ծովում խեղդված 108
Ցովհաննէս կրոնավոր 103
Ցովհաննէս Հալաճեան 129
Ցովհաննէս Մահտեսի 322
Ցովհաննէս, որդի Տիրացու Անդրեասի 268
Ցովհաննէս, որդի տր. Փիլիպոսի 297
Ցօհաննէս Ղալադալը օղլու, ամուսին Անա Բիքէի 151
Ցօհաննէս, որդի Խաթունի 98
Ցօհաննէս, որդի Ցակոբճանի 282
Ցովսէփի, հիշված 51
Ցորգա Ն. 256
Ցուզեֆ (Հովսեփ) Վիտտե, որդի Ցաւ Գավիդի 240
Ցուզեֆ Զժիշտոֆովիչ 253
Ցուլիա Ավեդիսի Օհանեանց 287
Ցուլիա Կրևս. Հովհ. Այվազովսկու Ի_ին կինը 82
Ցուլիան Զախարևիչ, ճարտարապետ 162, 211, 212
Ցուսեփ, հիշված 94
Ցուսիկ երէց 91

Նաթեր 10
Նազար, հայր Ասլանի 320
Նազարբետ Տէրտէրեան 140
Նազար Թաքամարգցի 319
Նազար Օրեխովիչ 14
Նազինյան Ա.Մ. 231
Նազլի Նազարի Պոպովա 274
Նազմելիք, կին պր. Եմմինի 22
Նալբանդյաններ12
Նալբանդով, պրոֆեսոր 256
Նալբանդովա Վ.Մ. 256
Նահապետ Օհանով, ամուսին Սողոմէի 274
Նահատակ, հայր Միրաքի 51
Նանիփիր, կին Աղամիրի 168
Նատալյա 15
Նարին պէկ Տանակերտցի, հայր Փիրիկուլի 267
Նաւասարդ Խարամանցի, որդի Մարկոսի 258
Նաֆիլյան Լ., ճարտարապետ, 270
Նեգրուշ, մոլդովահայ ազգանուն 14
Ներսես արք. Խուղավերդյան 308
Ներսէս Լեպետեան 292
Ներսէս, հարազատ Սարգիս կրոնավորի 27
Ներսէս, որդի Ցովաննէսի 85
Նիկոլ Թորոսովիչ, որդի Ցագուբի 162, 198, 199, 242
Նիկոլայ Իվանովիչ, Բելցիի մարզադպրոցի աշխատակից 308
Նիկոլայ Զայկովսկի, կամենիցահայ իրավաբան130, 242, 244, 245
Նիկոլայ Ֆոկշանյան 303
Նիկողայոս, եղբայր Սիրմա Խաթունի 94
Նիկողայոս Իսակովիչ, լվովահայ արքեպիսկոպոս_մետրոպոլիտ 191, 192
Նիկողայոս Մինասովիչ Ավգուստ Բ լեհաց թագավորի քարտուղար 215
Նիկողայոս Ցոհաննէսեան Ուրֆալեան 294
Նիկողայոս, որդի տանակերտցի Փիրգուլի 269
Նիկողայոս, եղբայր Սիրմա Խաթունի 94
Նիկողայոս Պողոսեան Միսեռեանց 136
Նիկողոս ծաղկարար 36, 41, 80
Նիկողոս հավատացյալ 154
Նիկողոս, որդի Սահակ քահանայի 43
Նիկորովիչներ 175, 221
Նիմցովիչ, պատմաբան 240
Նշանեան Մ. 18
Նորշալ 145
Նոր Պարոն 34, 39
Նուբար 45
Նունէ Տէր Խաչատրեան Թուխզեանց 123
Նուրիճան, հայր Փիրզատայի 197
Նուր Մելիք, կին Վարդերեսի 96
Նուր Մելիք, հիշված 51
Նուրմելիք, հիշված 39
Նուրպէկ, որդի Ալմաստի 43
Նուրպէյ 61

Շահ - Աբաս 11
Շահազիզ Երվ. 8, 10, 11
Շահամ 168
Շահապ, հայր Խաչիկ Պապաքի 109
Շահզատէ Ստեփանի Զէչիեան 115
Շահին, հայր Լուսպարոնի 110
Շահին, հայր Շահպիքայի 109
Շահին, որդի Աստուածատուրի 48
Շահպիկ, հայր Խասպարոնի 26
Շահպիքա, դուստր Շահինի 109
Շահպիքէ, դուստր մահտեսի Գէորքի 79
Շահում, հյուսն 223
Շամշայ Խաթում 37
Շահվերդյանց Գավիթ, քահանա 115
Շատպէյ, Կուտիի հայ համայնքի կազմակերպիչ 230
Շաուր Մ. բարեգործուհի 102, 109
Շաքար, կին մահտեսի Աստուածատուրի 48
Շէմին, որդի մահտեսի Սինանի 23
Շիմոն Նիկորովիչ 183
Շիմոն Զժիշտոֆովիչ, եպիսկոպոս 252
Շիշման Կարապետ, որդի տիրացու Պետրոսի 53
Շիրին Մելիք, հիշված 52
Շիրին Մելիք, կին Սահակ քահանայի 63
Շիրին Շա[հ] 56
Շկուտկո Ս.Կ. 241, 243
Շնոֆոր 45
Շնոֆոր Շահ
Շտեֆան Մեծ, իշխան Մոլդովայի 258
Շտեֆան Չորանու 278
Շուշան տէր_Գաբրիէլեանց Ալեքսանդրոպօլցի 302
Շնցով Ն. ինժեներ 270

Ոսկան մահտեսի Պողոսեան 305
Ոսկանանց Սահակ Փառակեցի 254
Ոսկէհատ 57, 100
Ոսկյան Հ. 219
Ոսէպ Շուրողցի 314
Ովանէս, հիշված 54
Ովանէս, որդի Փառակեցի տէր Գանիէլի 119
Ովանէս Քանաքեռցի, վաճառական 244
Որմնադիր, հայր Ազիզ պէյի 70

Չամչեանց Մ. 193
Չայկովսկի Ն. տես Նիկոլայ Չայկովսկի
Չատրչի Ասլան Տիարպէքիրցի 166
Չաուշյան Ալ. Գ 6, 7
Չոլովսկի Ալ. 224

Չիչտիշիճի տիրացու Յարութ 159
Չուրիլով Ի. 14%

Պայա 1ՕՖ
Պաղատուր. տես Պաղտասար
Պաղտասար 264
Պաղտասար Ցովհաննէսեան Թակալեանց 131
Պաղտասար, որդի Աղքիրմանցի Մելքօնի 281
Պայար Խաթուն, դուստր Մարտիրոսի 25
Պալլի Տէվէցի, ամուսին Կուլաղայի 158
Պայծառ Ծագիկեան 132
Պան Լազար Կալնիկ 220
Պանտելեև Ի. Կ. 6
Պապա, որդի պր. Գորգի 52
Պապի աղա 112
Պասեկա Ս. 226
Պավել Ալեքսանդրովիչ Աբամելիք 320
Պավել, Ռուսիո կայսր 120, 311
Պարոն, որդի Թօխթամիշի 110
Պարոն Սուլթանշահ 57
Պարսամովիչ, ազգատոհմ 230
Պարսեղենց տիրացու Խազար 157
Պարսկահայեր 110, 146
Պէկկայ Մխաիէլ 119
Պէյ Մելիք 34
Պեյսոնել 18
Պենչենկո Ն. 11
Պետրոս աղա 112
Պետրոս Երեց 31
Պետրոս Թոփալեան 102, 109
Պետրոս, խաչքար քանդակող 44
Պետրոս ծառայող 107
Պետրոս, հայր Աստուածատուրի 249
Պետրոս, հայր Վասիլի 161
Պետրոս, հիշված 111
Պետրոս Միհասեան Սեֆերեան 134
Պետրոս, որդի տէր Նիկողոսի 41
Պետրոս Պետրոսի Կնորզեան 305
Պետրոս Վարդանեան Ղալեմքարեան 132
Պզտի Ղազար, որդի Ցակորի 142
Պիաթա, հայր Խաչատուրի 153
Պիաթա, հայր Խոճա Ծատուրի 83
Պիաթա, որդի Տէրտէրի 58
Պինզել, սրբաքանդակների հեղինակ 229
Պիոտր Մոյզեզովիչ 236
Պիոտրովսկի Ցուզեֆ 163
Պիքաչալ, կին Խոճա Ծատուրի 83
Պլամինեցկայա Ե. Մ. 6, 7, 246, 247, 252
Պլպուլ, քույր Ծարուրի 255
Պյոտր Կրասովսկի. ճարտարապետ 163
Պյոտր Կիրկորովիչ Ռումսըքան 231
Պոզուբ _ Դուրսկի Վ. 253
Պոժատովսկիներ (Պոզատովսկիներ) 248
Պոլևսկի Մ. 229
Պողոս 37
Պողոս Ռոգուշևիչ, հայազգի նկարիչ 162
Պոտյոմկին Դ. 313
Պոտյոմկին Պ. 313
Պոտոցկի իշխաններ 252
Պստեցի Ցովհաննէս, հայր մահտեսի Սարգսի 322
Պրիխոդկո Ի. Պ. 6
Պուլղա՞ն 118
Պօղոս Ցովհաննէսեան, որդի աղքրմանցի վաճառականի 274

Ջենովացիներ 11, 17, 145
Ջիհան, հիշված 74
Ջուխեր Նազարի Զաուձուն 274

Ռաձվիլ Ցու. Եժի. 222
Ռաշբու Ն.Օ. 248
Ռափայել Մինասեան Գարայեան 131
Ռուփայէլ Գէորգեան Ժամկոչեան 140
Ռաքել, պապ Գրիքորի 153
Ռաֆայելյաններ 12
Ռեմենկո Գ.Դ. 6, 278
Ռիբսիմէ 181
Ռոզալիա Աքսենտովիչովա, ծնյալ Գրիշտոֆովիչովա 205, 206
Ռոզեն Ցա. Գ. 164
Ռոլլե Ա. Ցու. 241
Ռոմանա Վացլավովա Վլնիչկովա-Տոբաշեևսկի 205, 206
Ռոմաշքան 14
Ռոշքա 14

Սաղոկ (Հարութլուն) Բարոնչ 5, 14, 162, 172, 195, 201, 203 215, 217, 218, 240, 252
Սաթեթ օղլու Ամասիացի, հայր Գրիգորի 225
Սաթով Գրիստափոր 316
Սալկո Ն.Բ. 96
Սալչուկ, որդի Ցակորի 45
Սահակ, հայր Վարդանի 321
Սահակ, հիշված 97
Սահակ որդի Արզրումցի Սարգսի 252
Սահակ քահանա, մականուն Պղինձ 63
Սահակ քահանա, որդի Նիկողոսի 43
Սաղումյան Ս.Տ. 6, 10, 66, 103, 152, 156
Սամթ, կողակից Աղութի 60
Սամուել Կիրիլ Ստեֆանովիչ, արքեպիսկոպոս-մետրոպոլիտ 210, 214
Սամուել Մանուգևիչ, Կուտիի վերշին հայ քահանա 231, 232
Սամուել Ստեֆանովիչ 210
Սանդուր, որդի Ավէտիքի 281
Սառա 44, 91
Սառա, կին տէր_ Ստեփանի 160
Սառա, մայր Անդրեաս Կաֆայեցու 195
Սատաթ, հայր Աստուածատուրի 25
Սատատ Խաթուն, կին Խոճայ Ուլուպէկի 60
Սատիր 105
Սարգիզ, հարազատ Գրիգորի 107
Սարգիս Առաքելեան Տեմիրթաշեանց 313
Սարգիս Գէորգեան Վարդանեան, Կարնեցի 135
Սարգիս Գրիգորեան Ցովհաննիսեան 316
Սարգիս Գրիգորեան Փափուչուպէիւք 296
Սարգիս, եղբայր Նահատակ Գրիգորի 66
Սարգիս կրոնավոր 27
Սարգիս, հայր Խաչատուրի 98
Սարգիս, հայր պր. Ավաքի 34
Սարգիս, հարազատ պր. Խութլուպէյի 45
Սարգիս հիշված 57, 60, 264
Սարգիս ճարտարապետ 23, 97
Սարգիս Ցարութիւնեան Թաւչեանց 137
Սարգիս Ցովակիմեան, Կարնեցի հացագործ 115
Սարգիս, որդի Թաքայմարքցի Հայրապետի 318
Սարգիս, որդի Մարկոսի 22
Սարգիս, որդի Սրեպի 154
Սարգիս Չերքեզ 303
Սարգիս վաճառական Ախքրմանից 270
Սարգիս տիրացու ս. Ուրբաթ եկեղեցու 118
Սարգիս քահանա 34
Սարգիս քահանա, ամուսին Մէլիք Խաթունի 47
Սարուպէյ, հայր պր. Խութլուպէյի 45
Սաֆար, հայր Աստուածատուրի 314
Սաֆարշալ, որդի Նազարի 155
Սեդրակ Ղազանճեան, Կարնեցի պղնձագործ 115
Սեմենչուկ Ս.Վ. 156
Սերգեյ Լազո 307
Սերգիս Աղքրմանցի 269
Սերգիսյան Ա. 12
Սերեբրեակեանց Ց.Մ. 35, 76, 77, 98, 99, 109
Սերեբրեակյաններ 12
Սերովբէ Գաբրիէլեան Միսրեան 132
Սէրքիս Եազլովայցի, հայր Մանոկի 157
Սեցինսկի Ե. 240
Սեֆեր Հովհաննեսովիչ 242
Սեֆերյաններ 12, 123, 133, 135
Սիմեոն Բոգուշևիչ, նկարիչ 162
Սիմեոն Դպիր Լեհացի 162
Սիմեոն Եգորի (Գևորգի) Սպենդիարով 144
Սիմէոն Աբեղա 106
Սիմէոն Աստուածատուրով 272
Սիմէոն գրիչ 10
Սիմէոն, եղբայր մահտեսի Խաչատուրի 42
Սիմէոն, եղբայր Ցոհաննէսի 99
Սիմէոն, հիշված 29, 97, 99
Սիմէոն, որդի Աստուածատրի 25
Սիմէոն Սարկավագ 105
Սիմոն Խրիստոֆորովիչ 310
Սիմոն Սիմոնովիչ (Սիմոնիդի) 216, 217
Սինան, Կամենիցի ս. Նիկողայոս հայոց եկեղեցին կառուցող 45, 241
Սիրախաթուն 66, 190
Սիրմա Խաթուն 94
Սկրժինսկայա 21
Սմբատորենց Սուլեմա, հայր Տիգրան Հոնենցի 11
Սմիռնով Վ.Դ. 101
Սյարչինսկի Դ. 241
Սոլեցկի, գեղանկարիչ 228

Սոլոնիկի Մարիա 143
Սողոմէ. կին Նահապետ Օհանովի 274
Սօղոմոն. որդի Հոթենի 243
Սօղօմօն. որդի բան Աղանի 196
Սովինչ Պէկ 39
Սովունչ Պուղա 13, 49
Սոֆիա Պոտոցկայա 240
Սոֆիա Քրիստոֆովիչովա. կին հայ դսոոավոր Ն. Չալկովսկու 244
Սպենդիարյաններ 12, 123, 125
Ստանիսլավ. թագավոր Լեհաստանի 162
Ստանիսլավ. եպիսկոպոս Կրակովի 174
Ստարոկադոմսկայա Մ.Կ. 17
Ստեշկո հայ 221
Ստեշկևիչներ 182, 220, 221
Ստեփան աղա Պողոսեանց Ադրիանոպոլսեցի 284
Ստեփան Աքսենտեան Սպենդիարեանց 125
Ստեփանէ Խ. 5,7, 16, 35, 47, 72, 101, 102, 104, 111, 120
Ստեփանյան Գ.Խ. 197
Ստեփանյաններ 12
Ստեփանոս Աբրահամենց, տե՛ս Փաւոս Կեսարացի
Ստեփանոս Դաւիթեանց 137
Ստեփանոս Թոխաթցի 10
Ստեփանոս Լվովցի 162
Ստեփան, որդի Նաթերի 10
Ստեփան Սահակեան Փաւոսեանց 255
Ստեփանոս. որդի Իսահակ քահանայի 312
Ստեփանոս Ջուղայեցի Բարսեղեանց, եպիսկոպոս 321
Ստեփանոս Ռոշքա. ժամանակագիր 219, 240
Ստեփանոս Սայմաստեցի կաթողիկոս 6, 192, 193
Ստեփանոս Ստեչկևիչ 183, 221
Ստեփանոս վարդապետ 146
Ստեփանոս վարդապետ Ս. Էշմիածնի 321
Ստեփանոս Վարդերեսովիչ 226
Ստեփան տէր Սահակյան. «Արարատյան դեսպան» 313
Ստեֆան Ծուզեֆովիչ 220
Ստեֆան Նիկորովիչ 176
Ստեֆան Ֆարուխովիչ 186
Սրապիոնյաններ 12
Սրբուհի Գէորգեան Սէֆէրեանց 134
Սրեպ, հայր Սարգիսի 154
Սուլթան Բայազիդ Բ. 258
Սուլթան, պարոն 55
Սուլթան Խաթուն, դուստր Խոճա հայր Անտոնի 159
Սուլթան Խաթուն, հիշված 71
Սուլթան, կին տէր-Մարտիրոսի 67
Սոզթանշա. որդի Ծուեռնի եւ Աւսգ Խաթունի 94
Սուլթան Պիքէ, մայր Գոհէրվարդի 87
Սուլթան Պիքէ. մանկամեռ 90
Սոփնչ Պէկ. որդի Ապտապէկ Նահատակի 44
Սուվորով Ա. 257
Սուրենյանց Ա. 251

Վակովսկի- Ավագյան 14
Վանդա Աքսենտովիչ 205, 206
Վառվառ. հիշված 45
Վառվառէ Ցարութիւնեան Սպենդիարեանց 126
Վասիլ եպիսկոպոս. ուսուցիչ Ղազար գրիչի 160, 161
Վասիլ հայր Փիլիպե գրիչի 161
Վասիլ, ընկիրատու 161
Վասիլ. որդի Լուսինի և Պետրոսի 161
Վասիլ. որդի Սինանի 161
Վասիլ, Պըրութայ օղլու 160
Վարդան 99
Վարդան Գրիգորի Կիրկորով 302
Վարդան Կաֆայեցի 10, 18
Վարդան Հունանյան. լվովահայոց արքեպիսկոպոս 164
Վարդան, հայր Գժեգոժ Ցակուբովիչի 233
Վարդանյան Ս. 226
Վարդան. որդի Սահակի 321
Վարդգէս Սուրենյանց 150
Վարդենիկ, կին վաճառական Գ. Օհանեանի 322
Վարդենիկ տէր_Աւետիսեան 322
Վարդեր 100
Վարդերես, ամուսին Նուր Մելիքի 96
Վարդերես, որդի տէր-Նիկողոսի 41
Վարդերեսովիչ, գերդաստան 13
Վարդէրէս Անտիրասով 148
Վարդէցատ, կին պր. Մկըրտիչի 40
Վարդիկ ծառայ 156
Վարդիք 154
Վարդմէք 65
Վարդպարոն 64
Վարդուհի Պետրոսեան Վարդանեանց 138
Վարդուհի Սիմօնեան Չալիքեանց 115
Վարթան Միգաելեան 138
Վեզ՝ Մանուգևիչների գերդաստանից 233
Վեյսման, ճարտարապետ Գալիցիայից 307
Վինյուկով Օ.Ն. 242
Վլադիմիր Բարոնչ 213
Վլադիմիր Ջաքարի Արղութինսկի 127
Վլադիմիր Մոնոմախ 151
Վինոգրադով Վ. 114
Վինոկուր Ի.Ս. 242, 248
Վիսոցկի Ս.Ա. 6, 7, 152
Վիտ, Վիտտէ, Դե Վիտտե. հայազգի գեներալ Ցած Դավիդի ժառանգների ազգանունները 240
Վրթանէս Կաֆայեցի 10
Վրույր Ա.Ա. 6

Տաշճի Թորոս 40
Տաշճի Կիրակոս Կաֆացի 116
Տարագրոս Տեր_Վարդանյան 150
Տարաս 15
Տեմուրչի 68
Տեր_Աբրահամյան Հ. 5, 9, 11, 16, 72, 84, 95, 96, 105-108, 112, 113, 116-118, 120, 122, 142, 147
Տէր-Աստուածատուր 41
Տէր-Աւետ 28
Տէր-Բաբա. հայր Հարիկ Քաֆայեցու 154
Տէր-Գրիգոր 191
Տէր-Դանիէլ Բայազետցի 266
Տէր-Դանիէլ Փառակեցի 119
Տէր-Դավթյան Մ. 18
Տէր-Թումա 39
Տէր-Լուսիկ, ամուսին Ալմասի 111
Տէր-Խաչատուր, ամուսին Մարիի 269
Տէր-Խաչատուր, առաջնորդ 112
Տէր-Կարապետ 306
Տէր-Համբարձում Մութափ Սարգիսեան 138
Տէր-Ղուկասեան (Ղուկասով) Պ. 150
Տէր-Մամիկոնեանց 74
Տէր-Մարտիրոս, ամուսին Սուլթանի 67
Տէր-Միքելյան, ճարտարապետ 150
Տէր-Մկրտչյան Մ. 113
Տէր-Ցակոբ 154
Տէր-Ցակոբ, գրիչ 200
Տէր-Ցովաննէս Զէֆէցի 106
Տէր-Նաւասարդ, հայր պր. Օվանէսի 171
Տէր-Նիկողոս, ամուսին Ջումրուտի 41
Տէր-Նիկոլայոս, տե՛ս Նիկոլ Թորոսովիչ
Տէր-Պապայ, որդի Խօճա Մըսրի 95
Տէր-Պետրոս, հայր տէր-Ցովաննէսի 106
Տէր-Սիմէոն, առաջնորդ 23
Տէր-Սիմէոն, հոգևոր հովիվ 97
Տէր- Ստեփան, ամուսին Սառայր 160
Տէր-Ստեփան աւագերէց, Իսմայելցի 258
Տէր-Վարդան, Թոփտիի ս. Ուրբաթ եկեղեցու քահանա 118
Տէր-Փիլիպոս, հայր Ցովաննէսի 297
Տէրտէր 58
Տիգրան Հոնենց 11
Տիզենգհաուզեն Վ.Գ. 120, 153
Տիլշատ 51
Տիխոմիրով Մ. 151, 152
Տիրանց 69
Տիրացու Անդրեաս 268
Տիրացու Գրիգոր, որդի Պաղտասարի 281
Տիրացու Խաչատուր, գանձապետ 322
Տիրացու Մարտիրոս, հայր Անա Պիքէի 92
Տիրացու Ցօվաննէս, որդի Ցակոբի 269
Տիրացու Պետրոս, որդի Շիշման Կարապետի 53
Տիրացու Սուքիաս, որդի Աղամի 158
Տիրովիչ Լ. քանդակագործ 188
Տիւկիւճեան Գայանէ 113
Տյուպիչ Ա.Դ. 6,7, 152, 243, 247, 251
Տոնուշ, հայր Միխնոյի 242, 248
Տովլաթ Խաթուն, կին Հար Ակոբի 22, 73
Տովլաթ Խաթուն, հիշված 57
Տովլաթ, հայր պր. Եմմինի 22
Տոցկայա Ի.Ֆ. 7, 152
Տօնական, քարգործ-վարպետ 118
Տօնբիլ մահտեսի Ցակոբ 96

Ծովեր. տե՛ս Ծովյաթ խաթուն. կին Հար Ա[illegible]ոբի
Ծրդատ թագավոր 231
Ծրդատ Պահլավունի Կաֆայեցի 100
Ծրիյարսկի Ի.Դ. 201, 240
Ծրոիցկի Ս. 151
Ծրուշին Դ. Դ. 6,7, 80

Րաֆֆի 313

Ռւզբեկ խան 120
Ռփլյամ Մեյր Միչել, անգլիացի Ճանապարհորդ 278
Ռուպէկ 40
Ռուոխաթուն 34
Ռկուվարդ 121
Ռկուպիքա, դուստր Խոճա Ծատուրի 83
Ռկուպիքէ, կին Թօխթամիշի 110
Ռկրաինաճառայեր 152
Ռւսէր որդի Խաչատուրի 153
Ռւստիան, հիշված 97
Ռւստիանէ 138
Ռւրբանոս VIII, Հռոմի պապ 162

Փաննոս Կեսարացի, վաճառական 163
Փաննոս, հայր Մանուկի 49
Փաշախաթուն 34
Փաշախաթուն, կին Շահապի 109
Փաշայխաթուն, կին Զասպրի 142
Փափազյան Հ.Դ. 113
Փերհատ Թոխաթցի 257
Փիլիպէ, որդի Վասիլի 161
Փիրգուլ Տաճակերտցի 269
Փիրգադա Ղափանեցի 240
Փիրգատա, զանգակատան կառուցող 250
Փիրիկուլ, որդի Տաճակերտցի Նարին Պէկի 267
Փիրումովիչներ 221
Փորքշեյան Խ. 8, 11

Զահանա Իգնատիոս Ցակուբովիչ 237
Զասպր, ամուսին Փաշայխաթունի 142
Զեապասլճի ողլու Մանուկ 71
Զեպանաք 83
Զէորգ, «աշխատատար տիրացու» 281
Զոլաճշյան Ս. 188, 302
Զայոնց Դոմինիկ Բարոնչ 27
Զայոնց Կայետան Կայետանովիչ 209
Զայոնց Կայետան Մարմարոշ 207
Զայոնց Հակոբ Աքսենտովիչ 205, 206
Զայոնց Միքայել Ռոմաշքան 238
Զայոնց Ցան (Հովհաննէս) Մարդիրոսովիչ 238-239
Զրիճ Մարութեան, հայր Մանուկ վաճառականի 272
Զրիշտոֆ Ավգուստինովիչ 193-195, 221
Զրիստափոր Ավգուստինովիչ, լվովահայոց դատավոր 214
Զրիստավտր (Խաչկո) Ավետիկ Բեռնատովիչ 201, 202 220.
Զրիստոսատուր, ամուսին Լուսպիքէի 110
Զրիստոսատուր, գրիչ 10, 26
Զրիքոր, թոռն Ռաքէլի 153
Զուշեարյաններ 12
Զուշերյան Զ. 5, 12, 18, 19
Զուչուկ Հովհաննիսյան Խ. 5, 9, 16, 20-22, 26, 30, 31, 33, 34, 38, 45, 46, 49, 51, 66, 71, 73, 74, 83, 84, 94, 96-98, 101, 103-109, 114, 118, 122, 149-150, 196, 197, 201, 244, 249, 252, 255, 257, 261, 263, 164, 266, 269

Օբերյաններ 12
Օգսենտ, ժամանակագիր 10, 240-242
Օգսենտիոս Պալեան, որդի Եղիայի 143
Օհան Դրանխոլեանց, ամուսին Բերուզիկ Մօյսէանի 310
Օհան Փառակեցի 73
Օհանյան Հրանտ Առաքելի, Խորհրդային Միության հերոս 228
Օհանյաններ 280, 288
Օհանյան Սերգեյ, գնդապետ 228
Օհաննէս, որդի բօմեշչիկ (կալվածատեր) Կ. Մուրատեանցի 322
Օհաննէս, որդի Ցակօբճանի 281
Օսկինար Պոպովա 318
Օսմանցիներ 11
Օսմոլովսկի Կատարժի 310
Օստրովսկի Գ. 163
Օվանես, որդի Խօջա Նաւասարդի 171, 203
Օրբելի Հ. Ա. 10, 11, 27, 38
Օրիորդ Եղիսաբեթ Ցօհաննեանց 287
Օրիորդ Կատերինա Ավգուստինովիչովա 176
Օրիորդ Մարգարիտ 131
Օրիորդ Մարիամ 271

Ֆարուխովիչներ 220
Ֆեթիհ սուլթան, տե՛ս Մուհամմեդ Բ Ֆաթիհ սուլթան
Ֆեոդոսի, ոմն կուսակրոն 151
Ֆեոդոր Կոստենկո, Արմյանսկ քաղաքի բնակիչ 142
Ֆերհատ, որդի Թոխաթցի Աստուածատուրի 322
Ֆիլիպով Մաքսիմ, հայազգի վաճառական 14
Ֆինյանդսկի Պ.Ն. գործարանատեր 309
Ֆոկշանյաններ 307
Ֆոկշանյանու, մոլդովացի (?) գերդաստան 307
Ֆոռանգուլ Տաճակերտցի, հայր Խաչումի 267
Ֆռանկուլ, որդի Ազիզ Պէկի 113
Ֆրանչիշկա Թորոսիևիչ 211
Ֆրանց Իոսիֆ, կայսր Ավստրիայի 227

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐ

Ագուլիս 11
Ագմեչիդ. տես՝ Սիմֆերոպոլ
Ազիզ. վայր Գյոգթեփեի լանջին 146
Ալեքսանդրիա 161
Ալուշտա 151
Ակկերման-Աղքերման. տես՝ Բելգորոդ-Դնեստրովսկ
Աղբյուր-ջրհոր Ճազլովեցի 222
Աղսարայ 8,147
Այվազովսկու շատրվան Թեոդոսիայում 82
Ամէրղի գյուղ՝ Շատլու Գարաճիսարի մոտ 140
Անդրկովկաս 10
Անի 5, 8, 9, 11, 114, 116
Առաքելոց եկեղեցի Սուդակի ամրոցում 145
Առինջ գյուղ՝ վայոց ձորում 270
Ասիա 17
Աստրախան 8
Ատաաատ 203
Ատվածամայր (Կույս Մարիամ) եկեղեցի 214
Ավստրիա 277
Արգաս Վայոց ձորի 270
Արծն 9
Արմյանսկ (Օրբազար. Արմյանսկի բազար) 11, 142
«Արքայական դամբարան» Կերչ քաղաքի մերձակայքում 147

Բաբերդ 138
Բագայատճ. գյուղ Կամախում 139
Բագրատունյաց թագավորություն 8
Բագրատունյաց Հայաստան 9
Բալընկլավա 11
Բախչիելի. տես Բոգատոյն
Բախչիսարայ 105, 148
Բաղդատ 161
Բելգորոդ-Դնեստրովսկ 12, 16, 46, 158, 256, 259, 261, 263, 266, 269, 270, 272, 275
Բելոգորսկ (Ղարասու) 105, 111-116
Բելցի (Բելց, Բելզց, Պելց) 12, 278, 307, 309-311
Բեսարաբիա. Բեսարաբիայի մարզ 13, 81, 84, 101, 251, 259, 260, 277, 278, 284, 287, 308, 312
Բերեժան, Բերեժանի 12, 239
Բիթլիս 127
Բոգատոյն 11,115, 116
Բոստոն 257
Բուդաղի. վայր Բեսարաբիայում 259
Բուլղարանոց. տե՛ս Կազարաթ (Խազարաթ)
Բուխարեստ 256
Բուկովինա 14, 227, 278
Բուչաչ. շրջկենտրոն Տեռնոպոլի մարզում 222
Բոլիս. տե՛ս Սիմֆերոպոլ

«Գալե Գարու» Կաֆայում 96
Գալիչ 12,162
Գալիցիա 222, 226, 227
Գարադաղ (Սև լեռ) 146
Գեղարքունի 312
Գեոզլև, Գյոզլեվ. տե՛ս Եվպատորիա
Գերմանիա 20
Գեոք թաշ, Օրթալանկի մոտ 117
Գեոգթեփե. Սուդակ-Թեոդոսիա ճանապարհին 146
Գողթն. Գողթն գավառ 200, 240
Գորոդենկա 12, 205, 206, 239
Գորոդիշչե. գյուղ Ռինկշանի շրջանում 322
Գրիգորիոպոլ 254, 261, 278, 303, 313, 317, 319, 321
Գրուշևկա 11, 119
Գուցուլիա 230

Գանուբ գետ 256, 258
Գեաուրո Պոլոկ, ամրոց 229
Դեղակեու, բնակավայր Կրասնոգորսկ գյուղի մոտ 317
Դնեպր գետ 12, 252, 253, 259, 266
Գոմինիկյան վենաստան Լվովում 161
Գվույակորնայա Բուխտա 27
Գուբասարի 311
Դուտուլիս (Դոնիս, Ցրոնիս) գյուղ Նախիջևանում 264, 321,

Եկատերինոդար 114
Եղվարդ գյուղ 313
Եմիգալե (Կարկացա) 147
Եվպատորիա 5, 10, 13, 15, 17, 49, 105, 133, 146
Երուսաղեմ 6, 18
Երևան 20, 120, 153, 156, 197, 222, 226, 265, 269, 312, 313
Ջամուսոյն 218, 219, 248
Ջեմլյանիչնոյե, տե՛ս Օրթալանկ
Ջվարթնոց 156

Էջմիածին 193, 248, 308, 321

Ընայերի Իւզախ շուրջ գյուղ 138

Թալինի վանք 156
Թեոդոսիա (Կաֆա) 5-7, 9-13, 16-22, 26, 27, 30, 35, 47, 81-83, 93-101, 105, 109, 111, 114, 145, 146, 153, 222, 251
Թիֆլիս 5, 12, 17, 227, 254, 255, 264
Թոփտի, Թովլի, տե՛ս Տոպոլնկա

Ժվանեց 251, 252

Իզմայիլ (Իսմայիլ) 158, 254, 256, 257, 311, 322
Իզմայիլյան գերեզմանոց Գրիգորիոպոլի 311
Իլախաց (Օլախաց) երկիր. տե՛ս Լեհաստան
Իլով. տե՛ս Լվով
Իվանո-Ֆրանկովսկի մարզ 6, 114, 219, 228-230, 237, 238

Լազո. տե՛ս Պյատրի գյուղ
«Լեհական Էջմիածին.» տե՛ս Կամենեց-Պոդոլսկ
Լեհահայ գաղութ 5
Լեհաստան 5, 13, 14, 16, 112, 152, 162, 222, 227, 239, 241, 253
Լիչակովյան գերեզմանոց Լվովի 192, 203, 204 ,212
Լիսեց (Լըշեց) 192, 210, 239
Լվով, Լվովի մարզ, Լեմբերգ... 6, 7, 12, 161-164, 186, 192, 193, 197, 199, 201, 202, 210, 212, 214, 215, 218-220, 226, 230, 239- 242, 249
Լուցկ 248

Խազարաթ (Կազարաթ) 10, 11, 120
Խալիպեան ուսումնարան 12, 80
Խամշլի (Օպիտնոյէ) 119
Խարախաչ (Սև Խաչ) 111
Խարակեոզ (Սև աչք), գյուղ Սուրխաթի մոտ 120, 146
Խաւշան 157
Խերսոնի նահանգ 251, 254
Խերսոնի պարանոց 142
Խերսոնես 5, 145, 148
Խմելնիցկու մարզ 6, 14, 251
Խօթին 200, 240

Ծատուրի աղբյուր 83
Ծղուկ, Սյունիքի գավառներից 11
Ծովային Հայաստան 11

Կազան 8, 160, 201
Կազարաթ գետ 120
Կաֆիրե 161
Կամենեց- Պոդոլսկ (Կամենեց, Կամենից) 5-7, 12, 16, 45, 153, 162, 163, 196, 197, 218, 219, 222, 239-245, 247, 248, 251
Կանևսկու շրջան Կիևի նահանգի 156
«Կարաւնտին», թաղամաս Թեոդոսիայում 95, 96, 100, 101
Կարնո նահանգ 135, 138
Կարս 9
Կերչ 11, 147
Կիլիկիա 8
Կիսգիմ գյուղ՝ Կարնո նահանգում 135
Կիև 7, 12, 14, 151-153, 155, 156, 218,

222, 248
Կիևահայ գաղութ 152
Կիևի Ճաճանգ 156
Կին-Պեչորյան մայրավանք 7, 12, 151, 160, 161
Կոոնեչտու շրջան Մոլդովայում 322
Կոսոխ (Ղասոխ) 18
Կոսովի շրջան Իվանո-Ֆրանկովսկի մարզում 230
Կոստանդինի աշտարակ Թեոդոսիայում 22
Կոտովսկ (Հնչեշտ, Գանչիեշտի) 302
Կ. Պոլիս 110, 258
Կրակով 174, 219
Կրասնոգորսկ գյուղ Դելյակեոփ մոտ 317
Կրասնոպերեկոպսկ 144
Կուտի 12, 231, 232, 237
Կուտրաշեն, գյուղ Կարնո գավառում 135
Կուրինո, գյուղ Հախչիսարայի մոտ 148
Կօզլէվէ, տե՛ս Եվատորիա

Հաճկատար Ս. Աստվածածին Լվովի 162
Հաճկատար Ս. Աստվածածին Ցազլովեցի 223
Հայաստան 6, 8, 20, 38, 39, 151, 206, 240, 252
«Հայկական թաղամաս (փողոց)» Լվովում 161, 162
«Հայկական շրիոր» Կամենիցում 242, 248
«Հայկական փողոց» Կամենիցում 240, 243
«Հայկական փողոց» Ցազլովեցում 222
«Հայկական փողոց» Չեռնովցիում 227
«Հայկական փողոց» Զիշևնում 279
Հայ միաձնուհիների մատուռ Կամենիցի 243
Հայոց Բերդ Կաֆայի 11, 18, 101
Հին Գալիչ 225
Հին հայկական (Ս. Աստվածածին) եկեղեցի Զիշևնում 279, 280, 283
Հին Ղրիմ (Սուրբ Խաչ-Սուրխաթ) 10, 11, 101, 102, 111, 112, 120, 121
Հին Ռուսիա 38, 151
Հոնաց աշխարհ 11
Հորոդենկա, տե՛ս Գորոդենկա
Հոռմ, Հռոմ 152, 162, 242

Ղավշան 105, 311
Ղավշանյան գերեզմանոց Գրիգորիոպոլի 311, 317
Ղարարաղ 313
Ղարասուբազար, տե՛ս Բելոգորսկ
Ղրիմ, Ղրիմի թերակղզի, Տավրիկյան թերակղզի 5, 6, 8-12, 14, 17-19, 22, 35, 89, 97, 101, 110, 111, 115, 118, 122, 142, 144-148, 206, 239, 258
Ղրիմահայ գաղութ 9, 13, 15
Ղրիմի խանություն 148
Ղրիմի մայրաքաղաք, տե՛ս Հին Ղրիմ
Ղրիմի մարզ 116

Մալիե Արմյանե, հայկ. գյուղ Կամենիցի մոտ 239
Մալոզալեսյե 239
Մայր տաճար Ս. Էջմածնի 308
Մանքրման, տե՛ս Կիև
Մասրվան (Մասրեվան) 200, 246, 252
Մարտինովկա, գյուղ Կանևսկու շրջանում 156
Մաքենյաց վանք 156
Մեծ Բուլղար 8
Մեծ Հայք 120, 152, 193
«Մեծ Հայք», տե՛ս Հին Ղրիմ
Միհրդատ Լեո, սար 17, 72, 83, 84
Մոգիլև-Պոդոլսկ 112, 252, 253
Մոլդովա-Մոլդավիա 5, 6, 12-16, 142, 206, 226, 230, 240, 251, 258, 278, 279, 302, 303, 308, 311, 322
«Մողկան», մականուն Ղրիմի Ս. Խաչ վանքի 101
Մոլլով, տե՛ս Մոգիլև-Պոդոլսկ
Մոսկվա 8, 11, 145, 151-153, 156, 160, 161, 309
«Մուղալ եողեն», տե՛ս Խազարաթ

Ցազլովեց 12, 14, 222-224, 241
Ցալթա 150
Ցաղեղեւ գյուղ Շապին Գարահիսարի մոտ 140

Նախիշևանի գաւառ, Նախճավան 246, 321
Նախիշևանի Ի. Հ. 119, 200
Նախշիվան, ամրեւտացած գյուղ Սուրխաթի մոտ 120
Նասրվազ, տե՛ս Մասրեվան
Նոր Բերդ Ղրիմի 110
Նոր Հայկական (Ս. Հարություն) եկեղեցի Զիշևնում 279, 280
Նոր Նախիշևան 12, 20, 81, 84, 106, 116, 123, 308
Նովոռուսիա 311

Ծաքո, գյուղ 269
Ծապու Գարահիսար 13, 15, 140

Ոսկե Հորդա 120, 153

Չարխափան եկեղեցի Կաֆայի 100
Չեռնիգով 151
Չեռովցի, Չեռնովցիի մարզ 6, 12, 14, 226, 227
Չերքեզիա 18
Չուրգուն գյուղ 149

Պաղշասարայ տե՛ս Բախչիսարայ
Պարտիզանակոյե, գյուղ Կերչի մոտ 147
Պէշտէկիրման 111
Պըլըքլը 196,197
Պլոտիգա, գյուղ Ցեռնոպոլի մարզում 224
Պյատրի, գյուղ Օրգեև քաղաքի մոտ 307
Պոդոլյե 222, 239, 240, 251, 253
Պոկրովսկու տաճար Մոսկվայի 152
Պրուտ գետ 226
Պուստոմիտովսկու շրջան 213

Ջանկոյ 144
Ջենովական ամրոց 95

Ռաշքով 311
Ռեչ-Պոսպոլիտա 202
Ռիկշանի շրջան Մոլդովայում 322
Ռիմանովո 189
Ռոսիա, Ռուսաստան 5, 12, 14, 16, 122, 162, 201, 202, 253, 311, 313
Ռոստով 120, 142, 153
Ռումինիա 5, 16, 188, 206, 226, 239, 258
Ռուսական կայսրությունը 142

Ս. Աճարոնի եկ. Կաֆայի 18, 19, 100
Ս. Աննա Լվովի 161
Ս.Անտոնի եկ. Կաֆայի 19
Ս.Անտոնի վանք Ղրիմի 10
Ս.Անտոնիոսի խորան Ս. Սոֆիա տաճարում 152
Ս.Սոսքել եկեղ. Կաֆայի 18, 19, 100, 110
Ս. Աստվածածին («Խոճինը») Կաֆայում 18
Ս.Աստվածածին Աղքրմանի 158, 160, 269
Ս.Աստվածածին Բախչիսարայի 148
Ս.Աստվածածին Խաւշանու 157
Ս.Աստվածածին Իզմայիլի 257, 258, 322
Ս.Աստվածածին Իվանո- Ֆրանկովսկի 228, 230
Ս.Աստվածածին Լվովի 112, 113, 162-164, 179, 186, 190, 199, 200, 218, 241
Ս.Աստվածածին Կամենիցի 241, 242, 244, 248
Ս.Աստվածածին «Կայինը» (Կաֆա) 18, 142
Ս.Աստվածածին Կաֆայի 17-19
Ս.Աստվածածին Կիլիայի (Զիլի) 258, 259, 322
Ս.Աստվածածին Կ. Պոլսի 110
Ս.Աստվածածին Կոտովսկի (Հնչեշտ) 302
Ս.Աստվածածին Կուտիի 231
Ս.Աստվածածին Մոգիլև- Պոդոլսկի 252
Ս.Աստվածածին Ցազլովեցի 222
Ս.Աստվածածին Պէշտէկիրմանու 111
Ս.Աստվածածին Սիմֆերոպոլի 122
Ս.Աստվածածին Սնյատինի 237
Ս.Աստվածածին Սուդակ բերդաքաղաքի մոտ 145
Ս.Աստվածածին Սուրխաթի (Հին Ղրիմ) 120
Ս.Աստվածածին Տիսմենիցայի 238
Ս.Աստվածածին Զիշևնի 282
Ս.Աստվածածին Օրգեևի 303
Ս. Գևորգ Իզմայիլի 256
Ս. Գևորգ Կամենիցի (Վանք) 243
Ս. Գևորգ Կաֆայի 19, 96, 98, 99
Ս. Գևորգ «Մյուսը» (Կաֆա) 18
Ս. Գևորգ Սուդակի մոտ (վանք) 145
Ս. Գևորգ Ս. Խաչ վանքում 101
Ս. Գևորգ «Զաշոտի» (Կաֆա) 18
Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ Բախչիսարայի 148
Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ Բելցիի 308
Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ Գրիգորիոպոլի 311
Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ Ժվանեցի 251, 252

Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ Կամենիցի 197, 241
Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ Կաֆայի 18, 19, 101
Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ Ղարասոփ (Բելոգորսկ) 112-114
Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ մենաստան 222
Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ Մոգիլև-Պոդոլսկի 252
Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ Չեռնովցիի 227
Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ Սուրխաթի 120, 121
Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ Օդեսայի 254
Ս. Եղիա, տե՛ս Փրկչավանք Բոգատոյե գյուղի
Ս. Երրորդության Կաֆայի 17,18
Ս. Թեոդորոս Կաֆայի 18
Ս. Թեոդոսի խորան Կիևի Ս. Սոֆիա տաճարում 152
Ս. Թորոս Կաֆայի 19, 99
Ս. Իսթիքաննոս (Ս. Ստեփանոս) 151
Ս. Խաչ Գրիգորիոպոլի 311
Ս. Խաչ Լվովի 161
Ս. Խաչ Կամենիցի 241
Ս. Խաչ Կաֆայի 18, 19
Ս. Խաչ վանք Ղրիմի 5, 10, 11, 16, 35, 72, 95, 101-103, 105-111, 120
Ս. Խունկ Կաֆայի 18
Ս. Կայտան Տիսմենիցայի 238
Ս. Կատերինա Գրիգորիոպոլի 311
Ս. Կարապետ Կաֆայի 19
Ս. Կարապետ Նոր Նախիջևանի 116
Ս. Հակոբ Ենգալեի 147
Ս. Հակոբ Կաֆայի 18,19
Ս. Հակոբ Մծրնա Հայրապետ Լվովի 161
Ս. Համբարձում Զեմլյանիչնոյե գյուղի 116,117
Ս. Համբարձում Կաֆայի 18, 19
Ս. Հարություն Կաֆայի 18, 19, 100
Ս. Հարություն Ռիշիևկի 284
Ս. Հովհաննես Աստվածաբան («Ս. Օվանէս») Կաֆայի 100
Ս. Հոիփսիմե Խարակլոզի 146
Ս. Հովհաննես- Մկրտիչ Կաֆայի 95, 100, 101
Ս. Հրեշտակապետաց Կաֆայի 18-20, 35, 84, 92, 94, 109
Ս. Հրեշտակապետաց Կուրինո գյուղի 148
Ս. Ղազար 239
Ս. Մարիամ Կամենիցի 243
Ս. Մերկիանոս Կաֆայի 19
Ս. Մինաս Կաֆայի 18, 19, 33
Ս. Ծովհաննէս Կաֆայի 18, 109, 179
Ս. Նիկոլայե. մոլդովական եկեղեցի 259
Ս. Նիկողայոս Բելցիի 307, 308
Ս. Նիկողայոս Եվպատորիայի 133, 146
Ս. Նիկողայոս Կամենիցի 45, 196, 197, 241- 249, 251
Ս. Նիկողոս Կաֆայի 18, 19, 33, 100
Ս. Նշան Ղրիմի Ս. Խաչ վանքի 101-104, 106
Ս. Նշան Սքանչելագործ 322
Ս. Պանտելեյմոն Հին Գալիչի 225
Ս. Պետերբուրգ 20, 84, 102, 121, 152, 313
Ս. Պետրոս Կաֆայի 18
Ս. Պողոս-Պետրոս Գրիգորիոպոլի 311
Սալա, տե՛ս Գրուշևկա
Սարայ Բաթու (Նոր Սարայ) 8
Ս. Սարգիս Թոփտիի 117
Ս. Սարգիս Կաֆայի 7, 18-20, 35, 36, 47, 74, 79, 84, 96, 99, 109
Ս. Սարգիս Հին Ղրիմի 121
Ս. Սիմեոն Կաֆայի 18, 19
Ս. Սիմեոն «Ներսիկը» (Կաֆա) 18
Սիմֆերոպոլ 10, 13, 15, 100, 109, 111, 115, 122, 123, 133, 140, 141, 146, 149, 221
Սիս 153
Սիվաշի ծովածոց 111
Սիրեց գետ 152
Սմոտրիչ գետ 240
Սնյատին 12, 228, 237-239
Սպահան 154
Սպեր, գյուղ Կարնո նահանգում 138
Սվենտի Ցակսկի եկեղեցի 224
Ստամբուլ 161
Ստանիսլավ 12, 219, 226
Ստարի Կրիմ, տե՛ս Հին Ղրիմ
Ստրուպկա գետակ 222
Սուբաշի լիճ 81
Սուդակ (Սուրոժ, Սոլդեյ...) 10, 11, 109, 119, 145, 146
Սուլթան սարայ, տե՛ս Հին Ղրիմ
Ս. Սոֆիա տաճար Կիևի 7, 12, 16, 54, 152, 153, 160
Ս. Ստեփանոս Գյոգթեփեի լանջին 146
Ս. Ստեփանոս Կաֆայի 18, 19, 96
Ս. Ստեփանոս մատուռ Կամենիցի 243
Ս. Ստեփանոս Նախավկա Կերչի 147
Ս. Ստեփանոս Ս. Խաչ վանքի մոտ 111
Ս. Ստեփանոս Նախավկա Կամենիցի 196, 241
Սուրոժ, տե՛ս Սուդակ
Ս. Ուրբաթ Թոփտիի 106, 117, 118
Ս. Ուրբաթ Կաֆայի 18
Ս. Փրկչավանք Բոգատոյե գյուղի (Ղրիմ) 115-117
Ս. Քառասունք եկեղեցի 19, 110, 159
Սևաստոպոլ 148
Սև ջուր (Ղարասու) 111
Սևքար գյուղ 127
Ս. Օգսենտ Աղքրմանի 112, 113, 259, 260, 263, 270
Ս. Օգսենտ Կաֆայի 18, 19
Ս. Օհաննէս Կաֆայի 19
Ս. Օվանէս Կաֆայի 19

Վալախիա (Վալաքիա) 152, 162, 251
Վալսուր քաղ. 163
Վանասար («Մանաստր դաղի») 116
Վարշավա 201, 224, 240
Վելիկին Արմյանե. գյուղ 239
Վելիկոզալեսյե 239
Վենետիկ 5, 18, 162, 193
Վերխնայա Բալկա գյուղ 213
Վիեննա 223, 226
Վիլխովեց գետ 222
Վիննիցայի մարզ 14, 252
Վոլգա գետ 8

Տագաննրոգ 98, 284
Տանակերտ, գյուղ Գողթն գավառում 264
Տաշքենդ 228
Տավրիա 5
Տավրիկյան լեռներ 18
Տեշկուրենի գյուղ Կոոմնեշտկա շրջանում 322
Տեոնոպոլ, Տեոնոպոլի մարզ 6, 14, 222, 224, 252
Տիգրանակերտ 290
Տիսմենիցա 12, 228, 238
Տոպոլևկա 11, 106, 117
Տրապիզոն 8
Տրուսկավեց 226

Ուկրաինա 5-7, 12, 13, 15, 18, 156, 201, 219, 222, 226, 228, 230, 231, 239, 256
Ուստումելիա 105
Ուսպենսկի տաճար Ղրիմի 148
«Ուտյոս» առողջարան Ալուշտայի մոտ 151
Ուրուզչոսլ 197

Փաշա պաղի, վայր Խարակլոզում 146
Փառակա 119
Փարիզ 13
Փոքր Ասիա 240

Քէմախ գավառ 139
Քիլի, Կիլիա 254, 258, 259, 311, 322
Քիլիական հանգստարան Գրիգորիոպոլի 311
Քիշնև 12, 278-280, 282, 296, 297, 302, 303, 307

Օդեսա քաղ., Օդեսայի մարզ 6, 8, 12, 14, 17, 254-256, 260
Օձունի տաճար 163
Օչակով (Կարա Քերման) քաղ. 254
Օպիտնոյե, տե՛ս Խամշլի
Օրբազար, տե՛ս Արմյանսկ
Օրգեև (Օռհեյ) 6, 7, 12, 278, 303, 307
Օրդուրադի շրջան 200
Օրթալանկ 11, 116

Ֆրանկֆիտսար ամրոց 11,17

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ 5
ОТ СОСТАВИТЕЛЯ 7
ԱՌԱՋԱԲԱՆ 8
ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 16
ՈՒԿՐԱԻՆԱ 17
ԹԵՈԴՈՍԻԱ (ԿԱՖԱ) 17
ԵՐԿՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ 20
ԵՐԿՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ՊԱՀԵՍՏ 26
Ս. ՍԱՐԳԻՍ 35
Ս. ՍԱՐԳԻՍ ԵԿԵՂԵՑՈՒ /ՀԱՐԵԳԱՐԱՆԻ/ ԲԱԿ 74
ՀՈՎՀ. ԱՅՎԱԶՈՎՍԿՈՒ ՊԱՏԿԵՐԱՍՐԱՀ 80
ԽՈՋԱ ԵԱՏՈՒԻ /ՔԵՊԱՆԱՔԻ/ ԱՂԲՅՈՒՐ 83
ՀՐԵՇՏԱԿԱՊԵՏԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻ 84
ԹՈԴՈՍԻԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄՅՈՒՍ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ ԵԻ ՆՐԱՆՑ ՎԻՄԱԳՐԵՐԸ 95
ՂՐԻՄԻ Ս. ԽԱՉ ՎԱՆՔԸ 101
ԲԵԼՈԳՈՐՍԿԻ ԾՐՋԱՆԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ ԵԻ ՆՐԱՆՑ ՎԻՄԱԳՐԵՐԸ 111
ԲԵԼՈԳՈՐՍԿ ՔԱՂԱՔ (ՂԱՐԱՍՈՒ, ՂԱՐԱՍՈՒԲԱՋԱՐ) 111
ԲՈԳԱՏՈՑԵ (ԲԱԽՉԻԵԼԻ) 115
ՋԵՄԼՑԱՆԻՉՆՈՑԵ (ՕՐԹԱԼԱՆԿ) 116
ՏՈՊՈԼԵՎԿԱ (ԹՈՓՏԻ, ԹՈՊԼԻ) 117
ՍՏԱՐԻ ԿՐԻՄ (ԿԻՄԵՐԻՈՒՄ, ԷՍԿԻ ԿՐԻՄ, ՍՈՒՐԽԱԹ) 120
ՍԻՄՖԵՐՈՊՈԼ (ԱԿՄԵՉԻՏ) 122
ՍԻՄՖԵՐՈՊՈԼԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ 123
ԱՐՄՑԱՆՍԿ (ՕՐԲԱՋԱՐ, ԱՐՄՑԱՆՍԿԻ ԲԱԶԱՐ) 142
ԱՐՄՑԱՆՍԿԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ 142
ԿՐԱՍՆՈՊԵՐԵԿՈՊՍԿ ԵՎ ՋԱՆԿՈՑ 144
ՍՈՒԴԱԿ (ՍՈՒՐՈԺ, ՍՈԼԴԵՑ, ՍՈՒԳԴԵՑ, ՍՈՒՂՏԱ) 145
ԵՎՊԱՏՈՐԻԱ (ԵՎՊԱՏՈՐԻԱ, ԳԵՈՋԼԵԻ) 146
ԳԱՐԱԴԱՂ (ՍԵԻ ԼԵՌ) 146
ԽԱՐԱԿՑՈՋ (ՍԵԻԱՉ, ՍԵԻ ԱՉՔԵՐ) 146
ԿԵՐՉ (ՊԱՆՏԻԿԱՊԵ) 147
ԵՆԻԳԱԼԵ (ԿԱՐԿԱՑԱ) 147
ԲԱԽՉԻՍԱՐԱՅ 148
ՍԵՎԱՍՏՈՊՈԼ-ԽԵՐՍՈՆԵՍ 148
ՉՈՐԳՈՒՆ ԳՑՈՒՂ (ՍԵՎԱՍՏՈՊՈԼԻ ՄՈՏ) 149
ՑԱԼԹԱ 150
ԱԼՈՒՇՏԱ 151
ԿԻԵՎ 151
ԿԻԵՎԻ Ս. ՍՈՖԻԱ ՏԱՃԱՐԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 152
ՈՒԿՐԱԻՆԱՅԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ (ԿԻԵՎ) 156
ԿԻԵՎ-ՊԵՉՈՐՑԱՆ ՄԱՅՐԱՎԱՆՔ 160

ԼՎՈՎ (ԼԵՈՊՈԼ, ԼԵՈՊՈԼԻՍ, ԼՈՎ, ԻԼՈՎ) 161
Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ 162
Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՀԱՐԱՎԱՑԻՆ ԲԱԿ 164
Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՀՑՈՒՍԻՍԱՑԻՆ ԲԱԿ 179
Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՆԵՐՍԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՑՈՒՆՆԵՐԸ 190
ԼՎՈՎԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ 196
ԼՎՈՎԻ ՊԱՏՄՈՒԹՑԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ՊԱՏԿԵՐԱՍՐԱՀ 201
ԼԻՉԱԿՈՎՑԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ 203
ՎԵՐԽՆԱՑԱ ԲԱՎԿԱ ԳՑՈՒՂ (ԼՎովի մարզ, Պուստմիտովսկու շրջաև) 213
ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՑՈՒՆՆԵՐ ԿՆՔԱԴՐՈՇՄՆԵՐԻ ՎՐԱ 218
ԵՂԲԱՑՐՈՒԹՑՈՒՆՆԵՐԻ ԿՆԻՔՆԵՐ 219
ՏՈՀՄԱՆՇԱՆՆԵՐ 220
ՏԵՌՆՈՊՈԼԻ ՄԱՐԶ 222
ՑԱՉԼՈՎԵՑ 222
ՀԱՅԿԱՏԱՐ Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ 223
ՀԻՆ ԳԱԼԻՉ 225
ՏՐՈՒՍԿԱՎԵՑ 226
ԲՈՒԿՈՎԻՆԱ 226
ՉԵՌՆՈՎՑԻ 226
ՉԵՌՆՈՎՑԻԻ ՔԱՂԱՔԱՑԻՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏՈՒՆ 228
ԻՎԱՆՈ-ՖՐԱՆԿՈՎՍԿ 228
ԿՈՒՏԻ 230
ԿՈՒՏԻ ՀԱՑԿԱԿԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ 231
ՍՆՑԱՏԻՆ 237
ՏԻՍՄԵՆԻՑԱՅ 238
ԿԱՄԵՆԵՑ-ՊՈԴՈԼՍԿ 239
ԿԱՄԵՆԵՑ-ՊՈԴՈԼՍԿԻ ԵՐԿՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ 244
ԺՎԱՆԵՑ 251
ՄՈԳԻԼԵՎ-ՊՈԴՈԼՍԿ 252
ՕԴԵՍԱՑԻ ՄԱՐԶ. ՕԴԵՍԱ ՔԱՂԱՔ 254
ՕԴԵՍԱՑԻ ՀԱՑԿԱԿԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ 255
ԻԶՄԱՑԻԼ (ԻՍՄԱՑԻԼ) 256
ԿԻԼԻԱ (ՔԻԼԻ) 258
ԲԵԼԳՈՐՈԴ-ԴՆԵՍՏՐՈՎՍԿ 259
Ս. ՕԳՍԵՆՏ ԵԿԵՂԵՑԻ 261
ԲԵԼԳՈՐՈԴ-ԴՆԵՍՏՐՈՎՍԿԻ ՀԱՑԿԱԿԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ 270
ՄՈԼԴՈՎԱ 277
ՔԻՇՆԵՎ 278
ՔԻՇՆԵՎԻ ՀԻՆ ՀԱՑԿԱԿԱՆ /Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ/ ԵԿԵՂԵՑԻ 280
ՔԻՇՆԵՎԻ ՆՈՐ ՀԱՑԿԱԿԱՆ /Ս. ՀԱՐՈՒԹՑՈՒՆ/ ԵԿԵՂԵՑԻ ԵՒ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ 284
ԿՈՏՈՎՍԿ 302
ՕՐԳԵԵՎ 303
ՕՐԳԵԵՎԻ ՀԱՑԿԱԿԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ 303
ԲԵԼՑԻ (ԲԵԼՑ, ԲԵԼԸՑ) 307

ԳՐԻԳՈՐԻՈՊՈԼ 311
Ա. ԻՋՄԱԾԻԼՑԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ 311
Բ. ՂԱՎՑԱՆՑԱՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ 317
ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐ 324
ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ 393
ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐ 404

Դիվան հայ վիմագրության

Պրակ VII

Կազմեց
Գրիգոր Մեսրոպի Գրիգորյան
Григор Месропович Григорян

Հրատ. խմբագիր **Ս. Ե. Գուլասարյան**
Տեխ. խմբագիր **Ա. Պ. Շահինյան**

Հանձնված է շարվածքի *05. 01. 1996 թ.*: Ստորագրված է տպագրության *02. 03. 1996 թ.*: Չափը *60x84 1/8*, թուղթ *օֆսեթ N 1*: Տառատեսակ *գրքի սովորական*, *օֆսեթ* տպագրություն: Տպագր. *18.25* մամուլ + *7.25* տախտակ: Տպաքանակ՝ *500:* Գինը՝ պայմանագրային:

ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 375019, Երեւան, Մարշալ Բաղրամյան պող. 24 գ:
Издательство "Гитутюн" НАН РА, 375019, Ереван, пр. Маршала Баграмяна, 24 г.